

Izdavački savet:

Dr VLADIMIR BAKARIĆ – predsednik, PAVLE GAZI, Dr IVO KUŠTRAK,
BORISAV LAZAREVIĆ, STOJAN MILENKOVIĆ, akademik VLADIMIR STI-
PETIĆ, BERISLAV TEŠIĆ, VOJIN TODOROVIĆ, Dr ANTON VRATUŠA, PE-
TAR ZEČEVIĆ i MILOVAN ZIDAR

Redakcija:

VLADIMIR CVJETIČANIN, BORISAV LAZAREVIĆ, Prof. dr PETAR MAR-
KOVIC, Dr BRANKO MARIČIĆ, Mr ŽIVAN SIMIĆ, RADENKO STANIĆ,
akademik VLADIMIR STIPETIĆ i BERISLAV TEŠIĆ

Glavni i odgovorni urednik
Akademik VLADIMIR STIPETIĆ

Tekstove za štampu pripremio
BOŠKO ŽIVKOVIĆ

EDVARD KARDELJ

O POLJOPRIVREDI, SELU I ZADRUGARSTVU

POLJOPRIVREDA,
SELO I ZADRUGARSTVO
U SOCIJALISTIČKOJ IZGRADNJI

KNJIGA I

Beograd, 1983. godine

Edvard Kardelj
O POLJOPRIVREDI, SELU I ZADRUGARSTVU

Odbor udruženih izdavača:

NIGRO »ZADRUŽNA ŠTAMPA«, ZAGREB
OOUR »POLJOPRIVREDNI VIJESNIK«

Boris Pogrmilović,
glavni urednik izdavačke delatnosti

NIRO »ZADRUGAR« SARAJEVO
Vlatko Raguš,

urednik izdavačke delatnosti

CZP »KMEČKI GLAS«, LJUBLJANA
Boštjan Pirc,

direktor i glavni i odgovorni urednik

NIŠRO »DNEVNIK«, NOVI SAD

OOUR »POLJOPRIVREDNIK«,

Miloš Miškov, dipl. ing.

rukovodilac OOUR, glavni i odgovorni urednik

NIGRO »NAŠA KNIGA«, SKOPJE

NOVINSKO-PUBLICISTIČKA OOST »TRIBINA«

Vasko Anastasov,

glavni direktor i glavni i odgovorni urednik

NIRO »ZADRUGA«, BEOGRAD

Prof. dr Jeremija Simić

glavni i odgovorni urednik izdavačke delatnosti

Koordinator udruženih izdavača

Mr MARKO GOLUBOVIĆ

direktor NIRO »Zadruga«

PRVO IZDANJE

TIRAŽ 5000 PRIMERAKA

Lektor

VERA POPOVIĆ

Korektor

MILICA KILIBARDA

Likovno rešenje korica

ZORAN BLAGOJEVIĆ

Tehnički urednik

SLOBODAN NIKOLIĆ

Štampa

ŠIRO »SRBIJA«, BEOGRAD

II 305.981/1

631

1000/100

OD IZDAVAČA

U izdavačkoj delatnosti iz područja agrara uspostavljeno je zajedništvo između organizacija zadrugne štampe početkom šezdesetih godina.

Na toj osnovi, do sada su udruženi izdavači zadrugne štampe iz cele zemlje publikovali više značajnih dđla u okviru »Agrarno političke biblioteke«, među kojima »Josip Broz Tito o poljoprivredi«, i knjigu Edvarda Kardelja »Neki problemi socijalističke politike na selu« (izabrani govori i članci) i dr.

Ovako uspostavljeno zajedništvo između izdavača zadrugne štampe ima veliki značaj u naporima da se obogati teorijska i stručna literatura iz oblasti agrara u našoj zemlji. Posle nekoliko godina zastoja u izdavanju zajedničkih knjiga i publikacija, poslednjih godina pokrenute su nove inicijative u izdavačkoj delatnosti između: CP »Kmečki glas« Ljubljana, NISRO »Zadrugna štampa« Zagreb, NIRO »Zadugar« Sarajevo, NIRO »Zadruka« Beograd, NISRO »Naša knjiga« Skopje, NISRO »Dnevnik« OOUR – »Poljoprivrednik« Novi Sad. Tako su ovi izdavači zajednički pripremali i publikovali 1979. godine knjigu »Josip Broz Tito o poljoprivredi« u kojoj su obuhvaćeni svi njegovi članci i govori iz oblasti agrara. Ovaj zajednički izdavački poduhvat sa odobravanjem je prihvaćen ne samo u stručnoj javnosti, već i šire u društvu. Nakon toga je usledila inicijativa Zadrugnog saveza Jugoslavije za izdavanje sabranih radova Edvarda Kardelja, koju su sa zadovoljstvom prihvatili izdavači zadrugne štampe. U ovom izdanju, u tri knjige, obuhvaćeni su svi Kardeljevi teorijski i drugi radovi, govori i rasprave o poljoprivredi, selu i zadrugarstvu. Izdavači polaze od činjenice da su ovi radovi veoma značajni i sa marksističko-teorijskog i sa praktično političkog stanovišta u podsticanju razvoja poljoprivrede i sela. Posebno veliki značaj imaju radovi u kojima se obrađuju pitanja podružljavanja poljoprivrede, razvoja zadrugarstva i udruživanja rada i sredstava u agroindustrijskoj proizvodnji i reprodukciji.

U cilju ostvarivanja ove inicijative sačinjen je izdavački projekat krajem 1980. a u toku 1981. i početkom 1982. godine obavljeno prikupljanje, sređivanje i pripremanje za štampu svih rukopisa Kardeljevih radova u kojima je izneta njegova teorijska misao i praktično-politički stavovi o poljoprivredi, selu i zadrugarstvu.

Ovim izdavačkim poduhvatom obuhvaćen je najveći deo do sada objavljenih i neobjavljenih Kardeljevih radova, govora, članaka i rasprava nastalih u perioda od 1934. do 1977. godine, u kome je trajala njegova stvaralačka i revolucionarna aktivnost.

U ovom izdanju Kardeljeve misli o agraru nalazi se 77 tematskih naslova, od kojih se 36 prvi put publikuju.

Svi Kardeljevi radovi koji se štampaju u ovom izdanju sredi su po hronološkom principu, uz maksimalno nastojanje da se ovim obezbedi i potrebna tematska povezanost. Pri sređivanju sakupljenih rukopisa izvršene su i neophodne dopune statističkim podacima, precizno citirani izvori i data potrebna objašnjenja pojmova i naglašeni stavovi i akcenata kojima se autor koristio.

Prva knjiga: »Poljoprivreda, selo i zadrugarstvo u socijalističkoj izgradnji«, obuhvata radove autora koji su nastali u periodu od 1934. do 1959.

Druga knjiga: »Problemi socijalističke politike na selu«, sadrži studiju autora koja je pod istim naslovom objavljena neposredno posle Devetog plenuma Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije, u izdanju »Kulture« u Beogradu 1959. godine.

Treća knjiga: »Poljoprivreda i selo u socijalističkom samoupravnom društvu«, obuhvata radove autora nastale posle Devetog plenuma Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije.

Uvereni smo da ovim značajnim izdavačkim poduhvatom, po prvi put omogućavamo ne samo stručnoj već i široj javnosti da celovitije upozna bogatu Kardeljevu teorijsku misao, stavove i praktično politička opredeljenja koja se odnose na poljoprivredu, selo i zadrugarstvo. Ovim se posebno pruža potrebna podrška stručnim, naučnim i drugim organizacijama da u svom radu više koriste bogatu agrarno teorijsku misao i agrarno političke stavove Edvarda Kardelja, sa ciljem da se ova značajna oblast dalje obogaćuje i produbljuje. Ovim se nesumnjivo pruža i potrebna agrarno teorijska osnova za dalji razvoj naučnog i stručnog stvaralaštva koje treba da omogući afirmaciju osnovnih društvenih opredeljenja u strategiji i politici daljeg socijalističkog razvoja i podruštvljavanja poljoprivrede i sela na osnovama udruživanja rada i sredstava.

Treba ukazati i na to da će se ovim izdavačkim poduhvatom, znatno potpunije afirmisati Kardeljeva misao i njegov nesumnjivi doprinos teoriji i praksi samoupravljanja u poljoprivredi i selu, i šire u društvu.

Realizaciju ovog izdavačkog projekta izdavači zadružne štampe su shvatili i kao dug i priznanje Edvardu Kardelju kao dugogodišnjem revolucionaru i marksističkom agrarnom teoretičaru.

Dugujemo punu zahvalnost Jugoslovenskom centru za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj« u Ljubljani, bez čije saradnje se ovo delo ne bi moglo celovito publikovati.

Zahvaljujemo na saradnji članovima Izdavačkog saveta ove edicije i redakciji koja je uspešno priredila ovo izdanje za štampu.

NAPOMENA

Prva knjiga radova Edvarda Kardelja o poljoprivredi, selu i zadrugarstvu sadrži tekstove koji su nastali u vremenu od septembra 1934. do januara 1959. godine. Otuda proističe i širok dijapazon tema u njoj. Pored pitanja poljoprivrede i zadrugarstva, u knjigu su uključeni i radovi koji se odnose na pitanje seljaštva i uloge seljaštva u socijalističkoj revoluciji.

Pored objavljenih, u ovoj knjizi su sadržani i neku neobjavljeni radovi Edvarda Kardelja. Osnovni izvor grade je dokumentacija Kabineta Edvarda Kardelja, koja se danas čuva u Jugoslovenskom centru za teoriju i praksu samoupravljanja Edvard Kardelj – u Ljubljani i Beogradu. Korišćeni su i drugi izvori – Arhiv Jugoslavije, Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, dokumentacije nekih listova itd. Neobjavljeni stenogrami izlaganja, zabeleške o sastancima, beleške iz izlaganja Edvarda Kardelja i drugi materijali objavljuju se u ovoj knjizi bez izmena i dopuna. Redakcija je tim tekstovima davala samo naslove, a skraćivala ih tek u slučajevima ako su u njima sadržana i izlaganja drugih učesnika na skupu ili u razgovoru.

Pri priređivanju već objavljenih radova poštovan je princip koji je utvrdio Izdavački savet na svojoj prvoj sednici – da se za ovo izdanje uzima poslednja verzija teksta koju je autor priredio za štampu. Učinjen je, u ovoj knjizi, jedan izuzetak od tog pravila: rad »O zadacima naše zadružne politike« uzet je u široj (integralnoj) verziji, koja je objavljena u časopisu »Komunist«, br. 5 iz 1966. godine.

U prilogu knjizi date su dve zabeleške u kojima je Kardeljevo izlaganje uglavnom interpretirano. Daju se u prilogu upravo zato što nije moguće tačno i pouzdano utvrditi šta je u njima formulacija autora zabeleške, a šta je formulacija Edvarda Kardelja.

Redakcija

**POLJOPRIVREDA,
SELO I ZADRUGARSTVO
U SOCIJALISTIČKOJ IZGRADNJI**

ZADACI POKRAJINSKE ORGANIZACIJE KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE U VEZI SA SELJAČKIM I NACIONALNIM PITANJEM

Referat na Pokrajinskoj konferenciji KPJ za Sloveniju u Goričanama (kod Medvoda) 16. i 17. septembra 1934. godine. Tekst referata je rekonstruisan na osnovu sudskih spisa u procesu protiv Pavla Tepine. Nepotpuna mesta dopunio je i popravio E. Kardelj 1974. godine.

Tekst referata je priredio za objavljivanje Jan-ko Liška. Za ovo izdanje preuzet je tekst objavljen u slovenačkom izdanju »Komunista« (teorijski dodatak), avgusta-decembra 1974. godine, str. 22-23.

RAZVOJ PARTIJSKE POLITIKE U VEZI SA SELJAČKIM I NACIONALNIM PITANJEM I DOSADAŠNJI RAD POKRAJIN- SKE ORGANIZACIJE KPJ U SLOVENIJI

Ovde nećemo da ponavljamo već ranije ustanovljene uzroke koji su sprečavali Partiju da utiče na široke mase i povezuje se s radnim ljudima grada i sela [1]. Ti uzroci su jasni već iz analize partijske strukovne (sindikalne) politike. Ti isti uzroci, čiji je koren u sektaštvu i koji su sprečavali partijske ćelije i pokrajinske organizacije da se povežu s radničkim masama, štetno su uticali i na povezivanje Partije sa seljačkim masama, s tom razlikom što je borba za pravilnu politiku Partije prema seljaštvu mnogo teža i dugotrajnija nego borba Partije na sindikalnom planu. Dok se, bar uglavnom, može reći da je partijsko članstvo u osnovi shvatilo sindikalnu politiku rukovodstva, to se ne može kazati za politiku u vezi sa seljačkim i nacionalnim pitanjem. Drugim rečima: u pokrajinskoj organizaciji Komunističke partije Jugoslavije u Sloveniji još ni do danas nacionalno pitanje nije shvaćeno u suštini; zato je potpuno jasno što partijske ćelije nisu radile

i što ne rade na zadovoljavajući način na tom području. Tamo gde se Partija i približila seljačkim masama, to nije plod njenog sistematskog rada nego rezultat rada više-manje samo pojedinaca. Ta strana partijskog rada je, uprkos svemu svom velikom značaju, do sada ostala najzapostavljenija. U vezi s tim pokrajinska organizacija Komunističke partije Jugoslavije u Sloveniji – od Pokrajinskog komiteta do poslednje ćelije – mora temeljno da preispita svoju savest i da se do kraja raskritikuje. Staljin je rekao da revolucionarni proletarijat mora u seljaku da potraži saveznika, jer će inače njegov trud biti uzaludan. Samo oni vođi i ona partija koji ne žele da proletarijat zaista pobedi, za koje je klasna borba i borba za vlast proletera samo fraza, nastoje da kineskim zidom odvoje proletarijat od seljaka. Prema tome, borba za pridobijanje seljačkih masa uslov je za pobjedu proletarijata, uslov za uspeh proleTERSKE revolucije za uspostavljanje sovjetske vlasti. Nemar koji su slovenački komunisti pokazali u tom pogledu u Staljinovom viđenju stvari označava se kao sabotaza revolucionarnog rada. Zbog svega toga politici prema seljacima i nacionalnom pitanju moramo posvetiti veliki deo ove konferencije.

Većini drugova, izvesno, nije poznata istorija politike KPJ u vezi sa seljačkim i nacionalnim pitanjem. A to je upravo ono pitanje koje je dugi niz godina rušilo jedinstvo Partije, guralo je u bespoštedne zločinačke frakcionaške borbe i slabilo njenu političku snagu iznutra i spolja. Akciona sposobnost Partije pala je gotovo na nulu. Kominternu se 1928. godine snažno umešala u te borbe. Izdala je otvoreno pismo o frakcionaškim borbama i iznela pravilan pogled na nacionalno pitanje. Staljin je u nekoliko članaka jasno i tačno utvrdio stavove koje bi KPJ trebalo da zauzme. Ali to pismo nije u partijskim ćelijama primljeno na takav način da bi ta svest mogla postati osnova njihove akcije, utoliko pre što članstvo nije bilo upoznato sa borbama u vrhovima Partije. I tako se dogodilo da se problem nacionalnog pitanja među članstvom nije iskristalisao, frakcionaška borba je nastavljena, ali samo prikrivenije, a organizacija je zbog toga mnogo propatila. Kominternu je ipak 1932. godine stavila tačku na takav zločinački postupak. Smenila je frakcionaški Centralni komitet i odredila nove ljude koji su preuzeli rukovođenje Partijom i definitivno raščistili s frakcionaštvom. Osetio se novi duh inspi-

risan otvorenim pismom kojega se čvrsto pridržavao i Centralni komitet. Duh otvorenog pisma kojem je ranije bio gotovo onemogućen pristup u ćelije, polako postaje duh naše celokupne organizacije. Istina je, međutim, da nismo dovoljno konkretno gradili svoje ćelije na bazi tog pisma, da nismo dovoljno odlučno pregli na praktično izvršavanje bitnih zadataka koje nam je otvoreno pismo postavljalo. Istina je, najzad, da nismo potpuno otklonili stare »leve« i »desne« greške, koje se još i danas pojavljuju – u pojedinim slučajevima svesno, a još češće nesvesno.

II KAKO TREBA POSTAVITI PITANJE?

U našoj partijskoj organizaciji prisutne su dve vrste grešaka u vezi sa nacionalnim pitanjem: desna i leva.

1. »Mi smo radnička partija i internacionalisti i ne tiče nas se nacionalno pitanje«. Tako govore oportunisti i likvidatori sleva. U nas se, doduše, ova rečenica prilično retko čuje i imali smo posla s njom jedino kod grupe intelektualaca na univerzitetu. Ako dijalektički analiziramo tu grešku, videćemo da se ona vuče na repu velikosrpske imperijalističke politike.

To, naime, znači: ostavimo velikosrpskom kapitalu da iskorišćava slovenačkog seljaka i uopšte sav slovenački radni narod. To se nas ne tiče, jer mi brinemo samo o ekonomskim i političkim interesima radnika. A to je u stvari socijaldemokratska politika. Socijalfašistički vođi prodaju radni narod cele Jugoslavije velikosrpskom kapitalu; a tu svoju izdajničku rabotu pravdaju internacionalizmom. A upravo u tome se vidi da njihova internacionalna politika služi čisto »nacionalnim apetitima nacionalne velikosrpske buržoazije«. Međutim, već je Marks rekao: »Narod koji ugnjetava druge ne može ni sam da bude slobodan«. Jesmo internacionalisti, ali baš zato smo protiv nacionalnog ugnjetavanja.

2. »Nacionalno pitanje ne može se rešiti u kapitalističkoj državi, rešiće ga tek socijalistička revolucija«. Ova izjava spada u istu kategoriju kao i prethodna i najčešće se sreće. Ali dok je prva izjava obično povezana sa likvidatorima revolucionarnog rada uopšte, koje je partijska organizacija morala isključiti iz svojih redova, druga se javlja kod inače dobrih partijskih članova i utoliko je opasnija. Nepovezanost sa se-

ljačkim masama morala je obavezno dovesti do takvih grešaka. Ali pri tome ti »levičari« nisu svesni činjenice da seljak nije nikakav socijalistički element, nosilac socijalne revolucije već apriori; on je, u stvari, ostatak nerešene građansko-demokratske revolucije. Proleterska partija koja ne bi bila svesna te tako važne činjenice, ne bi nikad mogla da pridobije seljaka, ne bi nikad izgradila socijalizam. Treba da nam služi kao najbolji primer upravo Mađarska revolucija, koja je krahirala upravo na seljačkom pitanju. Mađarski komunisti nisu pravilno ocenili mogućnost ostatka nedovršene građansko-demokratske revolucije i zato je seljak ostao po strani ili čak postao neprijateljski raspoložen prema revolucionarnoj akciji mađarskog proletarijata. Proleterska revolucija nije mogućna bez građansko-demokratske revolucije, koja mora da reši seljačko i nacionalno pitanje.

3. »Mi Slovenci smo mali narod. Propagandna parola o otcepljenju slovenačkog naroda od versajske Jugoslavije ne može imati uspeha, jer bi u tom slučaju odmah došlo do oružane intervencije drugih kapitalističkih zemalja, do novoga nacionalnog podjarmljivanja«.

Ova treća izjava je neposredni naslednik prve, samo sa manje principijelnosti. Ali je naročito raširena među masom naših simpatizera i duboko se uvrežila i u partijskoj organizaciji. Obavezno vodi u likvidatorstvo. Po toj logici bi trebalo da se odrekne i pripremanja proleterske revolucije, jer je u tom slučaju intervencija još neizbežnija. Svima tim svesnim ili podsvesnim likvidatorima treba da kažemo da proletarijat vodi borbu protiv svih prepreka koje postavlja buržoazija u borbi za vlast, da će proletarijat kada bude sazrelo vreme za revoluciju umeti revolucionarno da uništi i intervenciju, kao što će znati da uništi unutrašnjeg kapitalističkog protivnika. Isto važi i za revolucionarnu borbu za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda.

4. »Nacionalno pitanje nije revolucionarno pitanje. Za njega je zainteresovana i buržoazija, koja će morati pre ili posle da ga vrši na ustavan način«. Ta fraza kojom se šepure i klerikalni sporazumaši i oportunisti u nacionalnom pitanju – samo u nešto drukčijem obliku – opet neminovno vodi u likvidatorstvo. Kasnije ćemo videti da ni domaća buržoazija nije zainteresovana da se nacionalno pitanje zaista reši, a kamoli tek velikosrpska, kojoj podjarmljeni narodi, uprkos kri-

zi, ipak jemče veće profite. Oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda nije moguće na drugi način nego samo revolucionarnom borbom.

Navedene četiri glavne greške koje se javljaju u našoj organizaciji i u najužim krugovima naših simpatizera treba najoštrije pobijati kao zastranjenja. Pogrešna linija u tom pitanju je zadala našoj Partiji već toliko udaraca da je neophodno još mnogo budnije paziti na njenu pravilnost.

Nacionalno pitanje je po svom sadržaju građansko-demokratskog karaktera, ostatak nezavršene građansko-demokratske revolucije. Na prvoj etapi kapitalističkog razvoja, u epohi definitivne pobede kapitalizma nad feudalizmom svuda se javljaju nacionalni pokreti. Ekonomska baza tih pokreta je – po Lenjinu – u tome »što je za punu pobjedu robne proizvodnje bilo neizbežno da buržoazija ovlada što širim unutrašnjim tržištem. To je dovelo do privrednog povezivanja i političkog spajanja teritorija sa stanovništvom koje govori isti jezik i do njegovog ukorenjivanja u literaturi«; a time se sve više formirala svest o zajedničkim nacionalnim interesima. Jer zajednička država i privreda bile su i uslov i materijalni temelj zajedničke kulture, umetnosti i literature na nacionalnom jeziku. Jezik je, naime, ono najvažnije sredstvo komuniciranja među ljudima koje omogućava široki trgovinski promet koji odgovara kapitalizmu i najužu vezu između tržišta i svakog čoveka. Zato je nastajanje nacionalnih država tipično za doba kapitalizma.

Druga, toj suprotna tendencija je u tome što je nacionalna kapitalistička država koja je imala više snage počela da teži prevlasti koja bi joj omogućila prisvajanje tuđih bogatstava i tuđega rada: pogotovu iskorišćavanje tuđih zemalja, sirovina, mogućnosti za prodaju proizvoda i kasnije za izvoz i što uspešnije investiranje kapitala. Prema tome, svaka buržoazija je, s jedne strane, težila nacionalnom oslobođenju, a s druge, imperijalističkom porobljavanju drugih zemalja. I baš u vezi s pitanjem nacionalnog oslobođenja radnička klasa može da mobilize malograđanske, seljačke i druge slojeve za revolucionarnu borbu protiv istog neprijatelja protiv kojeg se i sama bori u ime svojih klasnih interesa, što znači protiv vlasti buržoazije i protiv vojno-fašističke diktature, da u toj borbi s njihovom pomoću reši nerešena pitanja građansko-demokratske revolucije i tako ostvari uslove za preras-

tanje revolucionarne borbe u proletersku revoluciju. Zatim, kad proletarijat reši ta pitanja i građansku revoluciju razvije u proletersku možda će mnogi od tih ranijih saveznika stupiti u otvorenu borbu protiv radništva, drugi će biti neutralni, ali mnogi će se i priključiti radničkoj klasi u borbi za ukiđanje kapitalizma, što će zavisiti od sposobnosti komunističke partije, od odnosa klasnih snaga, od opštih prilika u kojima se proleterska revolucija bude razvijala. Nerešena pitanja građansko-demokratske revolucije (nacionalno i agrarno pitanje, monarhija, crkva) daju, dakle, našoj proleterskoj revoluciji na njenoj prvoj etapi građanski karakter, iako je odlučujuća i glavna snaga proletarijat. Tako nacionalno pitanje – koje je inače po svojim karakteristikama pitanje građansko-demokratske revolucije – postaje sastavni deo borbe proletarijata, jer ga buržoazija neće i ne može rešiti, a proletarijat je u današnjim uslovima istorijskog razvoja prisiljen da ne rešava samo socijalistička nego i građansko-demokratska pitanja. U tako međusobno povezanoj oslobodilačkoj borbi ugnjetenih naroda s opštom borbom proletarijata za proletersku revoluciju nacionalno pitanje postaje sastavni deo proleterske revolucije.

Tako će borba proletarijata dobiti mnogo širu masovnu osnovu, a položaj buržoazije odnosno vojno-fašističke diktature osetno će se pogoršati. Protivrečnosti i suprotnosti najrazličitijih vrsta podrivaju buržoasku vladu vladajućeg naroda mnogo brže nego u nacionalno jedinstvenim zemljama. To znači da proletarijat ima snažan adut u rukama protiv buržoazije. Samo od subjektivno sposobne komunističke partije zavisi kojim će tempom uspeti da raskrinka razne građanske opozicije koje pokušavaju da onemoguće i spreče revolucionarno rešenje nacionalnog pitanja. U tom smislu je Jugoslavija jedan od najslabijih članova u današnjoj imperijalističkoj zgradi. Nacionalno pitanje najjače nagriža versajsku Jugoslaviju, najviše podriva korene velikosrpske diktature. Štaviše, ono je centralno pitanje u borbi protiv velikosrpske diktature, i to pitanje proletarijat mora rešiti u svoju korist.

U vezi s tim još nam je jasnije koliko su promašeni oportunistički izgovori kojima neki komunisti žele da opravdaju svoje likvidatorske ili sektaške namere. Danas izbaciti parolu o »čistoju« socijalističkoj revoluciji u Jugoslaviji ne samo da je besmisleno i nemoguće, ne samo da znači preskočiti is-

torijski uslovljene etape razvoja nego je i odbijanje od sebe svih onih revolucionarnih snaga koje bi mogle poslužiti radničkoj klasi kao saveznici na prvoj etapi revolucije i koje bi ojačale pozicije revolucionarnog proletarijata i ubrzale proces prerastanja proleterske revolucije u socijalističku. Ta posledica bila bi mnogo opasnija od prve jer predstavlja sabotazu u proleterskoj revolucionarnoj borbi. Citiraćemo rečenicu koja jasno i sažeto određuje zadatke koji stoje pred nama:

»Pod svojim rukovodstvom okupiti seljaštvo i ostale siromašne i srednje slojeve, povesti ih u revolucionarnu borbu i u toku te borbe osloboditi ih uticaja buržoazije – to je osnovni zadatak proletarijata u vezi sa nacionalnooslobodilačkim pokretom«.

III EKONOMSKI POLOŽAJ SLOVENAČKOG SELJAKA I ZANATLIJE

Dvostruko iskorišćavanje slovenačkog seljaka – od strane velikosrpske i od strane domaće buržoazije – dovelo je slovenačku seljačku privredu u očajnu situaciju. Što je selo udaljenije od grada, to je u njemu veća beda i nevolja. U brdima ima sela kroz koja ćete uzalud proći da biste videli i jedan jedini dinar u seljakovim rukama. Kultura slovenačkog sela – kojom se slovenačka buržoazija šepurila u konkurentskoj borbi s velikosrpskom buržoazijom, pala je na nivo od pre sto godina. U upotrebu u domaćinstvu se vraća kremen za paljenje vatre, napuštaju se mašine, veštačka đubriva postaju retkost, tehničko poboljšanje zemlje je bajka prošlosti, hrana se svela na brašnenu kašu, krompir i luk, izdaci za kulturu pali su gotovo na nulu. Nešto je bolja situacija samo u selima u neposrednoj blizini gradova, gde seljaci još ponešto prodaju. Novi zakoni o zaštiti seljaka oslobodili su ga, doduše, nekoliko godina od brige i straha od banaka, ali su zato malog seljaka i srednjaka nemilosrdno bacili u ruke seoskim gulikožama i veleposednicima. Pritisak poreskih uprava na seljake prouzrokovao je da oni moraju da pozajmljuju novac koji ne dobijaju u zadrugama i bankama nego kod zelenaša uz visoke kamate.

U nacionalnim borbama u prošlosti glavni borac je bio seljak. Kad se buržoazija borila protiv feudalizma, seljak je u

toj borbi video i svoje spasenje. Ali na čelu te borbe je bila buržoazija koja je, razume se, uvek gledala svoj interes. U drugom razdoblju kapitalizma, u vremenu do krajnosti: azvijene suprotnosti između buržoazije i proletarijata, kad su imperijalističke suprotnosti postale do krajnje mere zategnute i pretile uništavanjem, u tom pogledu je nastupio potpuno drukčiji razvoj. Buržoazija više nije bila zainteresovana da rešava nacionalno pitanje na revolucionaran način. Razlozi su bili sledeći:

1. Buržoazija se boji proletarijata koji bi građansko-demokratsku revoluciju mogao da produži u proletersku.

2. Finansijski kapital se ugnezdio i u svim feudalnim ostacima (veleposedima), koji mu čak omogućavaju veće iskorišćavanje radnog naroda; zato više nema interesa da ih ukida.

3. Finansijski kapital buržoazije ugnjetavanog naroda spojio se i isprepleo s interesima buržoazije vladajućeg naroda, tako da i jedni i drugi kapitalisti imaju sve više zajedničkih, a sve manje suprotnih interesa.

4. Kapitalizam je tako razvijen da je velika industrija osuđena na propast svugde gde je tržište malo i ograničeno. Zato domaća industrija često nije zainteresovana da se odvoji od većih teritorija koje joj pružaju veće mogućnosti za razvoj.

To su glavni momenti. Razume se da nisu nabrojane sve suprotnosti koje izdvajaju buržoaziju iz borbe za oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda. Borba za podelu onoga što se opljačka od radnog naroda vodi se i na druge načine, ponekad u blažem, a ponekad u oštrijem obliku; na svoj način, ta borba isto tako nagriza čvrstinu vlasti buržoazije. A buržoazija, koja je definitivno izgubila interesovanje za borbu za nacionalno oslobođenje, ne može više da vodi seljačke mase u borbi protiv iskorišćavanja, ne može više da bude hegemon u narodnooslobodilačkim borbama.

Sa seljakom je potpuno drukčije. Njegov otpor protiv drave koja ga ugnjetava, protiv vladajućih stranaca, pooštrava se u tom vremenu povećanog izrabljivanja. Mržnja prema državnom aparatu koji je u rukama strane vlade (misli se na velikosrpsku šestojanuarsku vladu), koji zverskim terorom navali na svaki i najmanji znak otpora u radnim masama, u tom vremenu

narasta do vrhunca. Seljak postaje jedna od glavnih i najaktivnijih snaga u nacionalnoj borbi:

1. Na to ga primorava strahovita beda, oskudica i glad, posledice pljačkaške politike vladajuće buržoazije, u nas velikosrpskih kapitalista, i njenog eksponenta – vojno-fašističke diktature. Ta pljačka vrši se porezima, taksama, plenidbama i posredno monopolima (cigarete, so, šećer) i snižavanjem cena poljoprivrednih proizvoda. To iskorišćavanje se još povećava i iskorištavanjem sa strane domaćih kapitalista.

2. Primorava ga politička obespravljenost u koju ga je gurnula vladajuća buržoazija (teror, vojno fašistička diktatura, tuđe činovništvo).

3. Na to ga tera kulturno potlačivanje i odnarođivanje (nasilno uništenje u istoriji nastale nacionalne individualnosti, raspuštanje prosvetnih i drugih narodnih organizacija, porobljavanje, uništenje svih tragova istorijske samostalnosti slovenačkog naroda).

4. Najzad, u borbu za nacionalno oslobođenje tera ga i nerešeno agrarno pitanje (feudalni ostaci, veleposedi, feudalni odnosi, kolonatski sistem, nestašica zemlje itd.).

To su četiri glavna izvora nacionalnooslobodilačke borbe u ovom trenutku. Na toj osnovi kreće se seljak u borbu protiv izrabljivačkoga državnog aparata i ugnjetačkog režima. Na toj osnovi se naš seljak bori protiv velikosrpske diktature, protiv velikosrpskog jarma, protiv ekonomskog izrabljivanja od strane Beograda. To je jedan od bitnih elemenata sadržaja nacionalnog pitanja koji i seljačkoj borbi daje nacionalnooslobodilački karakter.

Međutim, kad taj nacionalni pokret može da uspe? Samo onda ako proletarijat preuzme vođstvo u toj borbi. Razume se da nacionalno ugnjetavanje ne pogađa samo seljaka nego i radništvo, a zahvaćeni su i malograđanski, pa čak i buržoaski slojevi: neki više, neki manje. Ali upravo ta raznolikost i prevladavanje buržoaskih elemenata u toj borbi uzrokuju nejedinstvo pokreta, jer su interesi i ciljevi pojedinih slojeva potpuno različiti; zato se pokret u slučaju neaktivnosti radničke klase i njene avangarde Komunističke partije može lako da odvede na sporazumaški, nerevolucionarni put. Borba će imati uspeha samo ako je bude vodio proletarijat s Ko-

munističkom partijom na čelu, ako je bude vodila najnaprednija i najsposobnija revolucionarna klasa koja jedina može da ujedini nacionalnooslobodilačku borbu ugnjetavanog radnog naroda vladajuće nacije protiv njegove sopstvene izrabljivačke buržoazije.

A radničkoj klasi nije stalo do te vodeće uloge samo zbog njenih nacionalnih interesa nego i zbog njenih klasnih interesa i revolucionarnih ciljeva; jer njen istorijski zadatak je da izvrši građansko-demokratske revolucije do kraja, da bi tako mogla da stvori uslove za razvitak socijalizma. Građansko-demokratski slojevi koji se u nacionalnooslobodilačkom frontu bore protiv ugnjetivačke velikosrpske buržoazije u velikoj većini još nisu zreli da se bore za socijalističku revoluciju i socijalizam, ali neće da se prepuste nacionalnom ugnjetavanju i iskorišćavanju. I upravo zato su važne svakodnevne borbe tih slojeva za njihove nacionalne, ekonomske, kulturne i druge interese:

1. Odmah posle prevrata je slovenački mali čovek: mali i srednji seljak, zanatlija, malograđanin i radnik bio opljačkan. Prilikom zamene kruna za četiri dinara opljačkana je njegova ušteđevina. Iz te zamene su banke i velikosrpski kapital izvukli milionske profite.

2. Slovenački radni narod mora da plaća srpske ratne dugove s kojima nije imao baš nikakve veze.

3. Velikosrpska buržoazija je sve dohotke iz Slovenije kanalisala u beogradske banke i slovenačkim novcem razvijala industriju u Srbiji. Mnogi milioni zarađeni radničkim žuljevima otekli su u Srbiju, (na primer, iz penzionog zavoda, od Zadrugnog saveza, od fondova društava, itd.). Sem toga, u Srbiju se sliva i novac iz raznih zdravstvenih fondova; novac nekih ustanova sme da se ulaže samo u državnu hipotekarnu banku, odakle otiče u ruke velikosrpskih kapitalista. Tako je u Srbiju odneseno i oko 200 miliona dinara koji pripadaju nepunoletnim šticeenicima iz Slovenije.

4. Odmeravaju se veći porezi za Sloveniju nego za srpske krajeve, uteruju se neuporedivo većom okrutnošću nego bilo gde. Slovenija je na prvom mestu po plaćanju poreza. Od 270 miliona na samu Sloveniju otpada 39,96 miliona dinara.

5. Porezi konstantno rastu uprkos ogromnom padu narodnih prihoda.

Da pogledamo statistike.

	1926/27	1927/28.	1930/31.	1933/34.
Neposredni porezi	1,558 mil	1,754 mil	1,796 mil	1,808 mil
Trošarine	710 mil	802 mil	907 mil	870 mil
Takse	1,184 mil	1,132 mil	1,196 mil	1.230 mil

Ali to su apsolutne brojke. Tome treba pribrojiti još dva momenta: a) računa se da je vrednost predratne kruna 14-17 din; a ako poredimo narodne prihode, vidimo da se nisu povećali u apsolutnoj vrednosti 14-17 puta; b) porezi su od 1926. do 1934. godine sve vreme rasli, a seljački prihodi su se od 1929. nadalje veoma smanjili, iako je seljak radio više i intenzivnije. Znači da su u odnosu na seljački prihod porezi još više povećani nego što pokazuju gole brojke; zato nije čudno što su sada porezi centralni problem slovenačkoga seljaka; zato je borba protiv poreza i protiv plenidbe jedna od najvažnijih parola seljaštva; pritisak poreza je u ovom trenutku upravo revolucionarna opruga koja može gurnuti seljaštvo u najodlučniju revolucionarnu borbu.

6. Iako seljački porezi i druge dažbine iznose najveći deo državnih prihoda, ipak u budžetima ima najmanje novca za pomoć seljacima. Ogromne sume idu za vojni budžet i za fašizaciju omladine i celoga državnog aparata. Da vidimo samo neke stavke iz budžeta za 1934-1935. godinu:

fizičko vaspitanje	14,161.918 dinara
državna uprava	146,181.613 dinara
pravosuđe	357,188.922 dinara
min. unutrašnjih dela	543,885.492 dinara
dugovi	946,431.046 dinara
vojska	1.934,275.390 dinara
seljaštvo	63,835.396 dinara
ministarstvo socijalnog staranja	148,019.149 dinara

To su službeni podaci, kojima nisu obuhvaćeni tajni fondovi koji odlaze na policijsku službu; ali već iz ovih podataka se vidi da polovina državnog budžeta ide za vojsku i policiju. Na seljaštvo, za socijalno staranje i za druge potrebe naroda otpada samo delić, a i od toga seljaci, odnosno radnici dobijaju malo, dok se ostalo rasprši po džepovima korumpiranih birokrata ili u tajne fondove oko policijskog aparata i ministara unutrašnjih dela. Prema tome, velikosrpska buržoazija

svestrano i sistematski iskorišćava slovenačkog seljaka; od zemlje prilično visokog nivoa kulture postala je balkanska kasaba kojoj sišu krv i moždinu eksploatatori svake vrste: velikosrpski i strani kapitalisti i domaći paraziti. Naime, ono što ostane od stranih parazita, to sakuplja domaća buržoazija po štedionicama i zadrugama, u klerikalnoj Zadružnoj privrednoj banci koja je seljačke, od usta zaštedene prihode investirala u kapitalističku industriju i tako seljaku i obrtniku išćupala i poslednju paru. Sada su uštede u štedionicama potpuno izgubljene za seljake, više ih ni jedna zadruga ne isplaćuje. A Zadružnoj privrednoj banci preti propast.

Razmotrimo sada i čisto ekonomsku situaciju slovenačkog seljaka. Naime, gore navedene brojke važe većinom kao prosek za celu državu. Što se Slovenije tiče, valja uvek računati da je tamo situacija još mnogo gora, jer u današnje vreme razvijenog kapitalizma i mehanizovane poljoprivrede Slovenija može da se izdržava samo od industrije. Poljoprivreda je već duže vremena pasivna.

Dakle, zaduženost raste. Za tri, četiri godine kad seljak bude morao početi da otplaćuje stare dugove, slovenačka seljačka privreda naći će se u velikoj krizi. Strah od toga već se uvlači u seljačke domove i ljudi sa strepnjom gledaju u budućnost.

Kao svugde u kapitalističkom svetu, i u nas seljaka u priređivanju iskorišćuje monopolistički kapital na dva načina:

- a) monopolističkim snižavanjem cena poljoprivrednih proizvoda i
- b) monopolističkim povećanjem cena industrijskih proizvoda.

Da razmotrimo ove brojke:

Površina zasejane zemlje u Jugoslaviji iznosila je godine	
1927	3,235.000 kat. jutara
1933	3,500.000 kat. jutara
U Jugoslaviji je proizvedeno:	
1928	55,8 miliona met. centi žita
1931	55,8 miliona met. centi žita
1932	64,4 miliona met. centi žita
Seljak je za taj proizvod dobio:	
1928	15,1 milijardu dinara
1931	9,8 milijardi dinara
1932	7,1 milijardu dinara
To znači da je za veću proizvodnju 1932. dobio dvaput manje novca nego 1928. godine.	

Da razmotrimo još neke brojke:
Čista zarada seljaka na kubiku drva kretala se u godinama 1928–1933. u sledećoj srazmeri (u rekapitulaciji nema oznake vrednosti, *nap. red.*):

godina 1928/29.	7,54
godina 1929/30.	16,80
godina 1930/31.	8,00
godina 1931/32.	1,85
godina 1932/33.	0,76

Utvrđeno je da su za deset godina cena pale: pšenici za 39 odsto, kukuruzu za 35 odsto, stoci za 30 odsto, vinu za 50 odsto, konjima za 13 odsto.

Makaze cena između poljoprivrednih i industrijskih proizvoda, dakle, iskorišćavanje seoskih proizvođača od strane monopolističkog kapitala, ilustruje ovo poređenje:

godine 1925.	Svinje su bile po	17 dinara kilogram
	a superfosfat	77 dinara kilogram
godina 1934.	svinje su bile po	6 dinara kilogram
	superfosfat	98 dinara kilogram.

Cene poljoprivrednih proizvoda padale su ovako 1933. godine:

	I. II	I. V	I. VIII	I. I. 1934.
pšenica	190 dinara	210 dinara	130 dinara	100 dinara
raž	160 dinara	130 dinara	100 dinara	75 dinara
ovas	120 dinara	60 dinara	90 dinara	60 dinara
ječam	120 dinara	110 dinara	90 dinara	65 dinara
kukuruz	75 dinara	60 dinara	—	—

A cene poljoprivrednog alata koji je neophodan seljaku ostale su neizmenjene, odnosno podigle su se:

I. II	I. V	I. VIII	I. XII	
2500 dinara	2500 dinara	2500 dinara	2800 dinara	kose (100 kom.)
4000 dinara	4000 dinara	4000 dinara	4500 dinara	srpovi (100 k)
400 dinara	400 dinara	400 dinara	500 dinara	gvožđe za
				obruče
30 dinara	30 dinara	30 dinara	35 dinara	cement

Na kraju evo još jedne ilustracije koja takođe pokazuje iskorišćavanje seljaka i radnika. To je električna energija. Najveća jugoslovenska elektrana »Fala« proizvela je:

1926. godine 164,1 mil vati i imala prihoda 24,5 miliona dinara

1930. godine 163,6 mil vati i imala prihoda 29,8 miliona dinara

1933. godine 128,7 mil vati i imala prihoda 26,5 miliona dinara

I dok je proizvodnja pala za gotovo 22 odsto, celokupni prihodi porasli su za blizu 9 odsto. To se dogodilo istovremeno sa osetnim padom seljačkih i radničkih prihoda. Iz navedene statistike se vidi da domaća i velikosrpska buržoazija primenjuju ista sredstva da očuvaju profite uprkos sve većoj krizi. Staviše, uprkos krizi još povećavaju profite.

Ali ekonomska situacija s tim nije još ni izdaleka predstavljena u pravom svetlu. To je samo manji deo pljačkanja koje se vrši posredno. A istovremeno velikosrpska buržoazija povezana s domaćom buržoazijom »pljačka« slovenačkog seljaka i ceo slovenački narod i na druge načine.

Delavska pravica je u leto ove godine donela podatke koje niže navodimo, a koji ni izdaleka ne odgovaraju pravoj istini. Međutim, dovoljno jasno ocrtavaju put kojim mora da gazi slovenački seljak dok bude živeo u kapitalističkom društvu. Prema toj statistici je

celokupni proizvod slovenačke zemlje	426,935.654 dinara
troškovi proizvodnje iznose 60 odsto	256,172.192 dinara
porezi	68,124.980 dinara
prva rata dugova	60,000.000 dinara
kamata za 1934. godinu	40,000.000 dinara
osiguranja	18,000.000 dinara
ukupno	432,292.172 dinara
prema tome, godišnji gubitak	5,356.518 dinara

Iako su već i te brojke poražavajuće, očigledno je da one ne kazuju sve. To dokazuje statistika za pojedina sela gde je gubitak ogroman.

Za prosečnu slovenačku opštinu, srednje veličine ali prilično imućnu, godišnji gubitak iznosi 2,000.000 din. (Ovde je izostavljeno 12 redaka po preporuci autora »jer očigledno u tekstu nešto nedostaje« i zato je »nejasan« *nap. red.*)

Mnogi će se upitati zašto ovakvo nepovoljno stanje seljačke privrede ne dolazi više do izražaja, zašto dugovi nisu

i veći. Bez razmišljanja možemo reći da nisu veći zato što seljak:

- 1) lošije živi i odriče se najneophodnijih fizičkih i kulturnih potreba;
- 2) ništa ne troši za opravku kuće i privrednih zgrada;
- 3) za novi alat žrtvuje vrlo malo, za ono najneophodnije;
- 4) više ne osigurava ništa ili ostaje dužan osiguravajućim zavodima;
- 5) obično ne poziva lekara ni za čoveka ni za stoku, sem u najvećoj nevolji;
- 6) ne plaća dugove ni kamate;
- 7) ne plaća staračko održavanje;
- 8) više ne plaća redovne poreze;
- 9) ne kupuje veštačko đubrivo i
- 10) ne uzima nadničare i sluge nego sam s porodicom obavlja gotovo sve radove, itd.

Prema Uratniku, nadnica za nadničara muškarca iznosi 20, a za ženu 15 dinara. Istina je da danas prosečna nadnica za muškarce nije veća od 10, a za žene 5 dinara. Da su nadnice zaista tolike kako tvrdi Uratnik, već bi svi seljaci otišli na doboš. Zamislimo kako bi nadničar s gomilom dece živeo sa 3.000 dinara godišnje. Kad ne bi krao, morao bi umreti od gladi. Možemo zamisliti i kakva je zdravstvena situacija slovenačkog seljaka i nadničara u takvim uslovima. Seljak nastoji da razliku u cenama nadoknadi na dva načina: 1) povećanjem proizvodnje, odnosno mnogo više radeći; 2) smanjenjem troškova proizvodnje, dakle, pre svega otpuštanjem nadničara i slugu ili sniženjem nadnice, s tim da što više rada obavi sam s porodicom. Radni dan za seosku porodicu i za nadničare koji još mogu da nađu posao u sezoni traje od 14 do 18 časova.

Prema tome, položaj slovenačkog seljaka je tako strašan da mu je život do te mere životinjski i očajan da ga to sve obavezno revolucionise i svrstava u jedinstveni front s radničkom klasom. Uslovi su, dakle, takvi da bi Komunistička partija ubrzo mogla da postane i vodilja slovenačkog seljaštva u borbi protiv izrabljivačke klase svih nacija, a pre svega u nje-

govoj nacionalnoj revolucionarnoj borbi protiv velikosrpskih ugnjetača i izrabljivača.

Isto je i sa slovenačkom trgovinom i zanatstvom. U 1932. godini bilo je 10 više odjavljenih nego prijavljenih trgovinskih radnji, 1933. godine – 1.330, a u prvom polugodištu ove godine – 451. Zanatskih radnji je bilo 1932. godine 33 više odjavljenih nego prijavljenih, a u prvom polugodištu ove godine – 412. (Iz originala se ne može utvrditi koliko ih je bilo 1933. godine – *nap. red.*) Dugovi zanatlija iznose preko 200.000.000 dinara (samo po bankama – po službenim podacima – iznose 111.701.000 dinara).

Iskorišćavanje od strane velikosrpskog imperijalizma pokazuje se i u tome što režim stalno potpomaže srpsku industriju u Sloveniji. Na taj način, s jedne strane, nanosi štetu slovenačkom radništvu koje je bačeno na ulicu, a, s druge, zatvara pasivnim seljacima put u fabriku i u punom smislu reči osuđuje ih na glad i bedu. Poslednjih godina slovenačko radništvo koje je učlanjeno u OUZD (Okružni ured za osiguranje radnika) dnevno gubi više od milion dinara zarade, što iznosi sedmi deo gubitaka na zaradi u Jugoslaviji. Prema tome, Slovenija je u tome najviše pogođena. Uz to država koči razvoj novih industrija u Sloveniji, ne daje koncesije, dok ih u Srbiji dozvoljava. I ne samo to. Ona nastoji da prenese najvažniju industriju iz Slovenije u druge krajeve, pa bi tako hiljade industrijskih radnika bile izbačene na ulicu. Tom ekonomskom ugnjetavanju Slovenije pridružuje se i kulturno ugnjetavanje koje se ispoljava u fašizaciji omladine, u potiskivanju jezika, u srbizaciji školske omladine i celokupnoga javnog života, u zapostavljanju kulturnih ustanova, škola, univerziteta, pozorišta, naučnih instituta, u zanemarivanju najneophodnijih zdravstvenih ustanova – bolnica, domova zdravlja itd.

Mislimo da je iz celoga ovog pregleda situacija dovoljno jasna, podrobno objašnjena i da ništa ne treba dodavati.

IV POLITIČKA ANALIZA

U taboru slovenačke buržoazije imamo posla pre svega s dve grupacije. U jednoj su slovenačka veleburžoazija i finansijski kapital koji su povezani sa srpskim i internacionalnim finansijskim kapitalom, a u drugoj je slovenačka mala

industrija koja se najviše oslanja na klerikalne banke u koje se sliva novac iz seljačkih zadruga. Prva je već od početka na strani vojno-fašističke diktature. To je veleburžoazija koja je već svih ovih godina od postojanja Jugoslavije – zbog svojih ekonomskih interesa – najveći protivnik svake ekonomske samostalnosti Slovenije i, razume se, još veći protivnik svake nacionalnooslobodilačke borbe. To je grupa koja teži za što većim tržištem, koja izvozi proizvode širom Jugoslavije i po celom Balkanu. Tu grupu pomaže i strani kapital. Druga, klerikalna grupa lake industrije, pre svega i trgovaca, nije sposobna da konkuriše u dovoljno velikoj meri neslovenačkoj industriji i uticaju spoljnog kapitala; zato je donekle separatistička. Ali i taj separatizam ima svoje granice. Ta buržoazija se, s jedne strane boji spoljne konkurencije, a s druge, njoj je slovenačko unutrašnje tržište i suviše malo da bi zaista mogla sebi dozvoliti ozbiljne separatističke planove, ciljeve i namere. Otuda potiče klerikalna autonomija koja se naizmenično smenjivala s cenkanjem s velikosrpskom diktaturom. Klerikalna buržoazija se, dakle, u svom sporazumaštvu delimično rukovodila klasnim interesom, a delimično strahom od svake revolucionarne akcije. To sporazumaštvo postaje utoliko dublje ukoliko se buržoazija više povezuje s finansijskim kapitalom i u koliko je za velikosrpsku buržoaziju vezuje zajednički strah od proleTERSKE revolucije.

Slovenačka buržoazija je, prema tome, isto tako velik neprijatelj buržoaskodemokratske revolucije kao i velikosrpski imeprijalizam. U tome treba tražiti uzroke približavanju klerikalnih vođa beogradske vojno-fašističkoj diktaturi. Istupanje katoličkog sveštenstva na opštinskim izborima sporazumno s listom JNS-e [3], zajednička akcija s Marušićem [4], u vezi s »Bojovnicima« (»ratnicima«) neprestana cenkanja Korošeca za ulazak u vladu itd. svedoče nam da ubrzo možemo očekivati ulazak klerikalaca u vladu i potpunu izdaju slovenačkog naroda, pogotovu seljaka [5]. Privremeno uklanjanje Alberta Kramera [6] i Pucelja [7] jasno dokazuje napore beogradske diktature da što pre i pod što boljim uslovima za velikosrpsku buržoaziju i za vojno-fašističku diktaturu sklopi taj savez.

Ta izdaja interesa slovenačkoga radnog naroda samo je karika u dugom lancu izdaja koje su klerikalci počinili od prevrata naovamo; klerikalna buržoazija je veštom demago-

gijom uspela da od prevrata do razvoja krize [8] i početka rasula vojno-fašističke diktature zadrži slovenačkog seljaka i veliki deo malograđanstva.

Klerikalci su bili toliko ubeđeni u svoju apsolutnu moć nad seljakom da je Korošec čak ušao u krvavu vladu posle junskih pucnjeva 1928. godine [9], iako se mržnja prema režimu zbog toga strašno produbila. Da slovenački seljak nije bio zadovoljan klerikalnim vođama, pokazalo se naredne godine kad je Korošec ušao u vojno-fašistički režim. Seljaci su odmah pokazali svoje nezadovoljstvo tim činom. Posledica toga bio je Korošćev izlazak iz vlade. Razume se da je bilo i drugih uzroka toga izlaska. Pre svega, raspuštanje gimnastičkih i prosvetnih organizacija u kojima je slovenačka klerikalna buržoazija do tada vaspitavala ljude u klerofašističkom duhu. Jer ona se uprkos paktiranju s velikosrpskom buržoazijom – bojala da velikosrpskim kapitalistima preda svu vlast i raspolaganje ljudima u jugoslovenskim fašističkim društvima, strahujući za svoje profite. Da bi naterala Beograd na popuštanje, klerikalna buržoazija je pokušala da organizuje nekoliko demonstracija i zborova koji su se pretvorili u snažna protivrežimska istupanja. Taj »uspeh« uplašio je i same klerikalne vođe. Jer seljaci su vikali: »I vi ste takvi, i vi ste izdajnici!« Bilo je jasno da je seljak spreman na revolucionarnu borbu, da se demonstracije neće moći održati u razmeri koja bi bila po volji klerikalnim eksponentima, da se neće moći ograničiti samo na to da klerikalci velikosrpskoj buržoaziji pokažu svoju moć u Sloveniji. Ser i toga, srpska diktatura zapretila je da će likvidirati Ujedi, jenu privrednu banku, to zlatno srce klerikalne buržoazije. Od tada su se klerikalci potpuno povukli. Mogli su se čuti samo kad su se cenkali oko ulaska u režim. A to su sve više odugovlačili, jer su se bojali seljačkih masa. Bili su svesni toga da bi ulazanje u vladu u očima seljaka potpuno raskrinkalo njihovu demagogiju i znatno im suzilo ili onemogućilo trajnije manevre. A vojno-fašistička diktatura je odgađala tu koaliciju i zato što je čuvala klerikalne eksponente kao poslednju rezervu kad budu popucale sve žice. Onog trenutka joj se još nije jako žurilo i zato nije bila suviše velikodušna u prepuštanju mrvica slovenačkoj buržoaziji iz svoga masnog korita, koje su punili i žljevi slovenačkoga radnog naroda.

Organizovani su »bojovnici« (»ratnici«), što je bio pokušaj da se uspostavi neki most preko kojeg bi se klerikalni ge-

nerali »krišom« prokrijumčarili u režim i izvlačili svoj deo iz pljačkanja slovenačkog naroda. To je fašistička organizacija koju je organizovala beogradska diktatura uz pomoć klerikalaca, a trebalo je da zameni do srži kompromitovanog i korumpiranog Kramera i Pucelja i u Sloveniji među seljaštvom stvori masovnu bazu za vojno-fašistički režim. Ali taj pokušaj je postao još opasniji nego demonstracije iz prethodne godine [10]. Zborovi »Bojovnika« pretvarali su se u prave protivrežimske demonstracije koje su jasno pokazale raspoloženje slovenačkog seljaka. Naime, organizatori tih »Bojovničkih« akcija zaboravili su na razliku između fašizma u Nemačkoj i fašizma u nas. Nemačke fašističke mase zahtevale su samo uklanjanje jedne garniture u kapitalističkoj vladi i ustoličenje druge, a nisu udarale u srž kapitalističkog društva. A u nas su se seljačke mase okrenule protiv nacionalnog ugnjetavanja i eksploatacije. Zato je bojovnički pokret, uprkos fašističkom vođstvu, postao objektivno opasan za opstanak vojno-fašističkog režima. Potpuno je razumljivo što je Marušić najzad digao ruke od »Bojovnika« i zabranio zborove. Velikosrpska diktatura se, prema tome, nalazi u veoma teškoj situaciji: ni jedan pokušaj fašizacije slovenačkog naroda nije joj do sada uspeo.

V HEGEMONIJA PROLETARIJATA U NACIONALNOJ REVOLUCIONARNOJ BORBI

Na osnovu svega što smo do sada saznali, potpuno je jasno da su prilike veoma povoljne za pridobijanje i oslobodjenje seljačkih masa u najskorije vreme. Videli smo da je slovenačka klerikalna buržoazija koja se do sada predstavljala kao hegemon u narodnooslobodilačkim težnjama slovenačkoga radnog naroda tu funkciju obavljala na način koji je gušio svaki revolucionarni pokret. Videli smo isto tako da ta buržoazija po svom ekonomskom položaju i od straha pred proletarijatom neprijateljski odbija svaku revolucionarnu akciju za oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda. S druge strane, vidimo da među seljacima svugde rastu simpatije za Komunističku partiju, pogotovu prema progresu u Sovjetskoj Rusiji. Da upozorimo samo na Duplicu, gde su seljaci pomagali štrajkačima, kao i na slične pojave za vreme tr-

bovljanskog štrajka. Ko god je boravio po selima, mogao je primetiti kako raste revolucionarnost seljaštva svuda gde je naša Partija došla u bilo kakvu vezu s njim. U mestima pak gde se uticaj Partije još nije osetio, vlada potmuló nezadovoljstvo protiv sistema, klerikalnih vođa i njihove izdajničke politike, ali se borbena raspoloženje još ne primećuje. Sve je to dokaz da samo od nas, od naše aktivnosti i pravilnosti našeg rada zavisi kada će proletarijat u Sloveniji pridobiti većinu seljačkih masa i postati vođ nacionalne revolucionarne borbe. Danas nema klase ni partije, sem prave proleterske komunističke partije, koja bi mogla da izbací iskrenu i pravilnu parolu revolucionarne borbe za oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda. Svaka akcija potkopava temelje kapitalističkog sistema, i zato je istorijska dužnost slovenačkog proletarijata i njegove avangarde da uloži sve snage i povede seljaštvo u revolucionarnu borbu protiv velikosrpske diktature.

Ali na jednu stvar ipak ne treba zaboraviti. Treba biti svestan toga da seljak nije borac za socijalizam; seljak je vlasnik sredstava za proizvodnju i, prema tome, po svom socijalno-ekonomskom položaju sklon je kapitalističkim tendencijama. Zato njega i ne možemo masovno pridobiti za borbu parolama socijalističke revolucije, već samo građansko-demokratskim. Stoga je veoma važan novi, saveznički masovni Slovenački nacionalni revolucionarni pokret (SNR) koji čini most preko kojega Komunistička partija vodi seljačke mase u borbu za oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda, za obaranje vojno-fašističkog režima, za seljačko-radničku vladu. To je put ka građansko-demokratskoj revoluciji koju će radnička klasa morati da razvije u proletersku.

Bez pridobijanja seljačkog radnog naroda, bez prevlasti radničke klase u nacionalno-revolucionarnoj borbi, bez jakog i u seljačkim masama uvreženog SNR pokreta – nema proleterske revolucije.

VI ŠTA JE POKRAJINSKA ORGANIZACIJA DO SADA UČINILA U TOM PRAVCU

Dosadašnji rad pokrajinske organizacije zaista je nezvančan. Pokrajinski komitet je ove godine izdao pismo »revolucionarnih radnika belokranjskim seljacima« [12], nekoliko

letaka za seljake, letke borbe protiv »Bojovnika« i nekoliko članaka u *Rdečem praporu* (*Crvenom barjaku*). Sve to je u političkom smislu bilo veoma loše i nedovoljno blisko seljačkim shvatanjima. Situacija se nešto malo izmenila posle osnivanja komiteta SNR pokreta. Osnovani su neki savezi i grupe, bile su izdate direktive za organizovanje SNR pokreta, objavljeno je i 5 ili 6 letaka SNR, a časopis *Narodni revolucionar* [13] na osam strana do sada je izišao samo jedanput. Međutim, SNR pokret nije organizaciono povezan. Pojedinačne grupe nalazile su se na Ptujskom polju, kod Rogoške Slatne, oko Novog Mesta, u Beloj krajini, u Gorenjskoj, u Celju, ali sve treba povezati u sistem koji će omogućiti redovno izdavanje direktiva i ostalog materijala. Razume se da će se pri tome morati povesti računa o tome da se taj pokret suviše ne »izorganizuje«, jer bismo ga tako samo pretvorili u sektu. Povezanost SNR pokreta i Partije s masama gotovo nije vredna pomena. Nje je donekle bilo u Beloj krajini i na Ptujskom polju. Do nedavno nije bilo organizovane masovne akcije. Pre nekoliko nedelja su pod vođstvom jednog člana SNR pokreta bile organizovane demonstracije protiv banovinskih komisija i bojkot protiv slanja dece u školu. Naime, po novom zakonu selo je iz opozicione opštine bilo dodeljeno režimskoj. Demonstracija se na kraju pretvorila čak u političku, jer su seljaci protestovali protiv toga da režimski odbornici predstavljaju opoziciono selo. Čuli su se uzvici: »To nisu naši predstavnici!« Inače, nisu ni Partija ni SNR pokret vodili nikakve masovne akcije, ako izuzmemo studentske akcije za univerzitetsku biblioteku [14] i akciju za osnivanje potpune gimnazije u Murskoj Soboti [15]. Prema tome, uspeh našeg rada među seljacima i stanovnicima palanaka je veoma skroman. Zašto? Gde smo grešili?

1. Pokrajinski komitet nije ćelijama poslao dovoljno materijala da bi mogle da se upoznaju s pravom politikom Partije u vezi sa seljačkim nacionalnim pitanjem. Zato članovi još ni danas nisu upoznati s tom politikom i ne mogu je ni sprovesti.

2. Pokrajinski komitet nije odlučno suzbijao leve i desne oportunističke greške ni socijaldemokratske likvidatorske tendencije omalovažavanja rada u vezi sa seljačkim i nacionalnim pitanjem.

3. Pokrajinski komitet je bio zahvaćen tendencijama omalovažavanja rada među seljacima; to se ispoljilo pogotovu u stalnom skidanju seljačkog i nacionalnog pitanja s dnevnog reda sednica PK, a i u tome što PK nije partijskim organizacijama poslao razrađene direktive kako da pomažu izgrađivanje SNR pokreta.

4. Sektaška svojstva organizacija i ćelija u provinciji sprečila su povezivanje članova Partije sa seljacima. Neuspele probe naših članova da pojedine seljake uvedu u svoje sektaške organizacije stvorile su pogrešno mišljenje da seljaci nisu sposobni za revolucionarnu borbu. Takve izjave su plod sopstvenog oportunizma, nemogućnosti da se približe seljačkim masama. Plod sektaštva je uostalom i to što je i sam PK nedovoljno suzbijao oportunizam i u konkurentnim slučajevima malo uticao na ćelije da se približe seljačkim masama odgovarajućim oblicima širokog polulegalnog i legalnog povezivanja.

5. Partija nije vodila računa o raznim plenidbama i sličnim slučajevima, niti o borbama seljaka za mostove, puteve, regulacije, za pomoć zbog poplava i drugih elementarnih nepogoda, za pomoć u pribavljanju semena i slično. Na taj način propuštala je glavne prilike za organizovanje seljačkih masa i izgradnju SNR pokreta, jer seljak ima manje mogućnosti za ilegalan rad nego radnik, pa se i SNR pokret može izgrađivati samo putem stalne akcije.

6. Komunistička partija je u Sloveniji uopšte nedovoljno popularisala svoj stav o nacionalnom seljačkom pitanju u malograđanskim seljačkim masama, među intelektualcima, studentima i srednjoškolskom omladinom; zato se stav Komunističke partije u javnosti često pogrešno shvata, pa čak i kontrarevolucionarno.

7. Komunistička partija je u centru, u PK i u pojedinim organizacijama malo učinila da raskrinka sve vrste sporazumaša i nacionalnih likvidatora, od klerikalnih vođa preko »samoslovenačkih apstinenata« do demagoškog fašizma »Bojovnika«. Isto tako nije dovoljno raskrinkavala imperijalistički stav socijal-fašista prema nacionalnom pitanju.

8. Nepostojanje komisije za agitaciju i propagandu (agit-prop) pri Pokrajinskom komitetu bio je razlog što PK nije ćelijama uopšte slao materijal u kojima su raskrinkavani spo-

razumaši niti pak materijal za konkretan rad među seljacima.

9. Partija u Sloveniji gotovo nije ni sprovodila agitaciono-propagandni rad među seljačkim masama; veoma je loše vodila agitaciju oko neplaćanja poreza, tako da seljaci sada ne plaćaju porez ne toliko iz političkih razloga koliko zato što ne mogu da ga plaćaju.

10. Za svaku osudu je koliko je Pokrajinski komitet malo radio s najčistijom seljačkom organizacijom u Beloj krajini gde je Partija prodrila najdublje među seljaštvo. Ta bi organizacija mogla da bude primer za ugled u drugim pokrajinama. A uspesi bi mogli biti i mnogo veći kad bi Partija tamo konkretnim savetima i svom snagom pomagala i pri formiranju boljševičkih organizacija.

11. Pokrajinski komitet nije kontrolisao rad pojedinih ćelija, nije zahtevao pismene izveštaje o njihovom radu i opštoj situaciji.

12. Pokrajinski komitet nije kontrolisao rad pojedinih ćelija koje nisu posvećivale dovoljno pažnje formiranju kadrova iz seljačkih slojeva.

To su glavne greške i nedostaci naše organizacije u vezi s tim pitanjem, ali nisu sve i verovatno ćemo utvrditi i druge. Međutim, vidi se da ih nismo počinili iz neznanja i nesposobnosti, nego zato što smo zanemarili taj sektor naše borbe; stoga ih moramo tim više osuditi i kritikovati.

VII KONKRETNI ZADACI PARTIJE U SLOVENIJI U VEZI SA SELJAČKIM I NACIONALNIM PITANJEM

1. Treba, pre svega, da uložimo sve snage na uklanjanju pomenutih grešaka. Po svim našim ćelijama treba da sprovedemo živu kampanju da se shvati prava politika Partije u vezi sa nacionalnim i seljačkim pitanjem. Treba da se razrade direktive i izradi konkretan materijal za rad komunista među seljacima.

2. Partija mora bezuslovno da izdaje poseban ilegalni časopis za seljake [16], koji bi trebalo da izlazi – iako u malom tiražu – dovoljno često da bi seljački radni narod mogao da upozna sa dnevnom situacijom i povezuje ga u borbu.

3. Politiku Partije o nacionalnom pitanju treba popularisati i u malograđanskim krugovima, pogotovu među zanatlijama, intelektualcima, kulturnim radnicima, studentima i među srednjoškolskom omladinom.

4. Treba bezuslovno podržati i učvrstiti pokrajinski odbor SNR pokreta i u ostalim organizacijama započeti akciju za podršku istog.

5. Potrebno je uvesti uporan frakcionaški rad u razne seljačke organizacije (Savez seoskih momaka i devojaka, klerikalne prosvetne organizacije itd.).

6. Treba uporno agitovati protiv plaćanja poreza, za sprečavanje plenidbi, protiv kupovine zaplenjene robe, za bojkotovanje onih koji kupuju tu robu i za sprečavanje prevoženja zaplenjene robe u druga mesta.

7. Svuda treba uporno zahtevati da se formiraju seljački akcioni odbori za konkretne slučajeve.

8. Treba uporno nastojati na tome da se seljaci u akcijama uzajamno pomažu.

9. Treba svuda raskrinkavati sporazumaške izdajnike, likvidatore i apstinate, a i socijal-fašiste: i to uvek u konkretnim slučajevima.

10. Treba iskoristiti sve legalne mogućnosti da se dokaže potreba revolucionarnog rešavanja nacionalnog i seljačkog pitanja. U tu svrhu treba da posluže zborovi, društveni skupovi, sednice, sastanci, sednice agrarnih interesenata i seljačke produžne škole.

11. Treba organizovati istupanja aktivista Partije i SNR pokreta na gradskim opštinskim izborima, koji će se održati krajem ove godine.

12. Treba organizovati protestne akcije protiv fašizacije omladine po školama. Treba bojkotovati fašističke agente po selima (učitelje), ne puštati decu u fašističke organizacije.

13. Jedan od glavnih naših zadataka je pretvaranje »bojovničke akcije«, ukoliko još budu dozvoljene, u revolucionarne akcije masa. Treba iskoristićavati zborove »Ratnika« za demonstracije protiv vojno-fašističkog režima i svuda pred »bojovničke demagoge« postavljati konkretne mesne zahteve.

14. U svakom selu treba oživeti akciju protiv rata i fašizma, organizovati antiratne demonstracije, popularisati mirovna stremljenja Sovjetskog Saveza, zahtevati da se ona priznaju, popularisati uspehe socijalizma i raskrinkavati laži o Sovjetskom Savezu.

15. Neophodno je potrebna dobra komisija za agitaciju i propagandu koja će birati materijal i slati ga ćelijama za rad među seljacima, a u gradovima među intelektualcima. Treba upozoravati pojedine organizacije na razne mogućnosti akcije, zborove, kongrese itd. i izdavati direktive za učestvovanje na njima.

16. Pokrajinski komitet mora da zahteva od svake ćelije redovno izveštavanje o radu i o ekonomskom i socijalnom položaju seljaka, o političkim zbivanjima, o istupanjima klerikalnih vođa, o organizacijama u mestu i o radu u njima itd. Na taj način će Pokrajinski komitet imati tačnu sliku situacije u kojoj ćelija radi i moći će izraditi sasvim konkretne direktive.

To su glavni zadaci koji su pred nama. Konkretne zadatke ćemo utvrditi u toku rasprave. Mislim da se iz referata dovoljno jasno vidi od kolike su važnosti nacionalno i seljačko pitanje za uspeh ili neuspeh proleterske revolucije, da je to korak koji će ujedno značiti i preokret u našoj politici prema seljaštvu i nacionalnom pitanju.

NAPOMENE

[1] U članku »Posle dvadeset i pet godina«, koji je objavljen u »Delu«, 4, 11. i 18. oktobru 1959. godine Edvard Kardelj je, analizirajući rad Komunističke partije u Sloveniji, napisao:

»Posebnu slabost Komunističke partije u Sloveniji predstavljao je tada i rad na selu. Delimično su to prouzrokovali zaista vrlo nepovoljni objektivni uslovi, naime, vanredna otpornost klerikalizma na selu, a delimično je to bio odraz subjektivnih slabosti partijske aktivnosti, naročito njene već pomenute socijaldemokratsko-practicističke orijentacije u svakodnevnom radu.

Suprotnosti na slovenačkom selu su sve snažnije dolazile do izraza u godinama neposredno pre šestog januara. Činjenica da Partija nije imala izgrađen program za rad na selu, razume se, jako ju je ometala u pravilnom ocenjivanju novih procesa na selu i u borbi za jačanje svojih pozicija među seljacima.

Sve to, razume se, ne znači da Partija nije imala i uspeha na područjima o kojima ovde govorimo. I pored svih tih i drugih slabosti, njen uticaj je rastao.

Ali nije izrastao toliko da bi stekla snažnije saveznike u svojoj borbi protiv šestojanuarske diktature. Razume se, i niz objektivnih uzroka je tada još ometalo snažniju afirmaciju Partije u Sloveniji. I tako se dogodilo da je kao i u drugim delovima Jugoslavije – Partija u Sloveniji u početku bila usamljena u borbi protiv šestojanuarske diktature«. (Edvard Kardelj, *Posle dvadeset i pet godina, Problemi naše socijalističke izgradnje V. Kultura*, Beograd, 1964., str. 341).

[2] Filip Uratnik je bio sekretar Radničke komore za Sloveniju, autor knjige *Pogledi na društveno in gospodarsko strukturo Slovenije* (Pogledi na društvenu i ekonomsku strukturu Slovenije), Ljubljana, 1933. i sličnih društveno-političkih radova; reformist.

[3] JNS – Jugoslovenska nacionalna stranka (od kongresa 20. jula 1933. na dalje – JRKD); opštedržavna, osnovana s vrha, antikomunistička »partija« šestojanuarskog diktatorskog režima.

[4] Drago Marušić – ban Dravske banovine od decembra 1930. do decembra 1934., ministar u Jevtićevoj vladi; od 1941. član Vrhovnog plenuma Oslobođilne fronte, ministar u Vladi FNRJ do 1948. godine.

[5] Korošec je ubrzo ušao u – Stojadinovićevu vladu 24. juna 1935. kao ministar unutrašnjih poslova.

[6] Albert Kramer – vođ liberala (demokrata) u Sloveniji, koji se pridružio opštedržavnoj nedemokratskoj stranci šestojanuarskog režima (JRKD, JNS).

[7] Ivan Pucelj – vođ Samostalne seljačke stranke, koja je zapravo bila filijala za selo liberalne (demokratske) stranke.

[8] Reč je o periodu od osnivanja Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije do svetske ekonomske krize (1929–1935), ujedno zaostrene krize građanske vladavine u Jugoslaviji.

[9] Junski pučnji 1928. – poslanik u vladi Puniša Račić je 20. juna 1928. u Narodnoj skupštini u Beogradu u toku zasedanja imao dva poslanika Hrvatske seljačke stranke: Pavla Radića i Đuru Basaričeka, a od posledica ranjavanja ubrzo je umro i Stjepan Radić, vođ HSS; a u zemlji se stvorila situacija koju su kralj Aleksandar i vladajući krugovi iskoristili za uvođenje šestojanuarske diktature (6. januara 1929).

[10] Reč je o – šenčurskim događajima 22. maja 1932. i o sličnim demonstracijama.

[11] SNR – Slovensko narodno revolucionarno gibanje (Slovenački nacionalni revolucionarni pokret) oblik rada Komunističke partije s ciljem da motivise seljačko stanovništvo i za nacionalnu ravnopravnost slovenačkog naroda. Program i zahtevi toga pokreta sadržani su u knjizi pod naslovom *Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda*, objavljenoj 1933. u Beču. Autor te knjige je Lovro Kuhar (Prežihov Voranc).

[12] *Pismo revolucionarnih delavcev belokrajnskim kmetom* (Pismo revolucionarnih radnika belokranjskim seljacima) je ciklostirano »Otvoreno pis-

mo revolucionarnih slovenačkih radnika i seljaka seljacima i radnicima u Beloj krajini« s potpisom: Osrednja grupa slovenskih revolucionarnih delavcev in kmetov (Centralna grupa slovenačkih revolucionarnih radnika i seljaka).

[13] *Narodni revolucionar* – Prvilan naslov, *Slovenski revolucionar*, navodi Mundova »Bibliografija slovenskega marksističnega tiska« (Bibliografija slovenačke marksističke štampe); jun 1934. izišao je jedini broj. Podnaslov: Glasilo slovenskih narodnih revolucionarjev (Glasilo slovenačkih nacionalnih revolucionara), šapirografisano.

[14] Osnivačka glavna skupština *Akademске секције за универзитетно knjižnico* (Akademске секције за univerzitetnsku biblioteku) održana je na inicijativu levičara 11. novembra 1932. godine.

[15] *Klub prekmurskih akademikov* (Osnovan 3. aprila 1934. godine) dvomesečnom akcijom svih svojih članova podržao je zahtev da se u Murskoj Soboti osnuje potpuna gimnazija, s potpisima oko 15.000 očeva porodica, a to znači da su se zahtevu pridružili gotovo svi stanovnici Prekomurja.

[16] Prema izjavi dr J. Brileja, inicijativu za pokretanje legalnog lista za seljake dao je Edvard Kardelj već u proleće 1934. – Brilej nije mogao da u Ljubljani nađe »izdavača«. Kardelj je u Goricanama u svom referatu predložio pokretanje ilegalnog lista. Najzad je na konferenciji bio prihvaćen predlog Rudija Čačinovića, koji je podneo Jože Brilej, da je spreman da se »izdavaštva« prihvati Miško Kranjec. Tako su se sastali Kardelj i Čačinović kod Tobačne tovarne (Fabrike duvana) u Ljubljani, i već 5. oktobra je u D. Lendavi izašao prvi broj *Ljudske pravice*.

RAZVOJ SLOVENAČKOG NACIONALNOG
PITANJA
– Odlomci –

Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja E. Kardelj je pisao tokom 1938. godine.

Prvo izdanje ove knjige objavljeno je 1939, drugo – 1957, a treće 1973. godine.

Ovde su preuzeti delovi teksta trećeg, pregledanog i dopunjenog izdanja, Izdavački centar Komunist, Beograd, 1973.

[...]

Drugim rečima, kao što je nacija nastala na osnovi specifične društvene podele rada epohe kapitalizma, tako će kao određena istorijska društvena kategorija sa nastankom novih oblika i opsega društvene podele rada, koju će doneti socijalistički, odnosno komunistički društveni poredak, postepeno i nestati sa istorijske pozornice. Taj cilj se, dakle, ne može postići nekim forsiranim ili veštačkim spajanjem jezika i kulture, kao što je mislio Staljin, nego daljim razvitkom produktivnih snaga i višim nivoom ljudske civilizacije, prilagođene tim novim produktivnim snagama čovečanstva. Ove društveno-ekonomske i s njima povezane socijalističke idejne snage, koje neprestano napreduju, postepeno će preobraziti svest ljudi i time savladati nacionalne granice – ta već ih danas počinju da savlađuju – i učiniće od čoveka direktnog građanina sveta, kao što su nekad zaostale produktivne snage činile od čoveka člana roda, plemena, lokalne zajednice, provincije i naroda.

Time neću da kažem da svesni naponi najnaprednijeg dela čovečanstva nisu u tom procesu potrebni. Da, oni su potrebni, ali baš zato da bi bili uspešni, njihova polazna tačka moraju biti društveno-ekonomski procesi, a ne čisto spoljašnje manifestacije nacije. Upravo zato princip samoopredelje-

nja i ravnopravnosti nacija ne može biti nekakva prolazna politika, nekakav čisto demokratski princip, nego neophodan subjektivni i objektivni uslov bez kojeg se ne može vršiti nešmetani napredak ka socijalizmu niti se mogu normalno razvijati objektivni procesi zblizavanja i spajanja nacija.

Iz istih razloga Staljin nije razumeo ni šta je bitno u odnosu seljaka prema naciji. Video je da su u mnogim zemljama upravo seljaci bili masovna vojska nacionalnooslobodilačkog pokreta i da u modernim vremenima seljak ugnjetene nacije gleda ceo svoj socijalni i politički položaj kroz prizmu nacionalnog ugnjetavanja. Zato je nacionalno pitanje proglasio za »u suštini seljačko pitanje«.

Ova tvrdnja je pravilna samo u jednom smislu. Seljak ostaje glavna vojska nacionalnooslobodilačkog pokreta, bez obzira na ulogu koju u tom pogledu u određenim uslovima ima buržoazija. A, kao što sam već ranije rekao, seljak povezuje sa nacionalnim zahtevima sve svoje socijalne i ekonomske zahteve. U tom smislu je borba za nacionalno oslobođenje za seljaka glavni oblik borbe za njegov uticaj u vlasti.

Ali u svojoj suštini nacionalno pitanje je nesumnjivo pitanje celog društva. Ono je organski povezano sa društvenim odnosima epohe kapitalizma, pa i prelaznog perioda iz kapitalizma u socijalizam. Upravo zbog toga radnička klasa nije i ne može biti indiferentna prema tretiranju nacionalnih odnosa ne samo u kapitalističkim zemljama nego i u zemljama koje su na putu u socijalizam.

Iz iste teoretske pogreške proizlazi i Staljinova teorija o »buržoaskim« i »socijalističkim« nacijama.

[...]

Na prve pojave nacionalnog buđenja u današnjem smislu reći nailazimo, dakle, uvek u vezi sa krizom feudalizma i javljanjem kapitalističkih tendencija. Nacionalno pitanje pokazuje nam se ovde, neposredno i jasno, kao deo opšteg pitanja buržoaskih revolucija protiv feudalizma.

Ova pojava nacionalnog buđenja ne poklapa se kod različitih naroda ni vremenski ni po obliku. Kao što sam već ranije pomenuo, obično se govori o 19. veku kao stoleću nacionalnog buđenja, jer su nacionalni pokreti u Evropi u tom veku postigli najveću širinu. Ali to ne znači da se ova pojava ograničava isključivo na taj vek. Engleska je, na primer, do-

živela etapu unutrašnje nacionalne koncentracije znatno ranije, dok je mnogi zaostali kolonijalni narodi doživljavaju tek u 20. stoleću, danas. A početke pojave možemo konstatovati već rano u srednjem veku.

I u obliku rešavanja nacionalnog pitanja, odnosno u političkoj snazi nacionalnih pokreta, postoje bitne razlike. U Francuskoj je feudalna rascepanost bila savladana na revolucionaran način. U Italiji je ujedinjenje došlo delom kao posledica dugotrajnih revolucionarnih borbi, delom kao uspeh hegemonističkih tendencija savojske dinastije. Nemačka je doživela nacionalno ujedinjenje odozgo (Bizmark), mađarska nacionalna svest se probila u prvi plan u revolucionarnim borbama godine 1848. Srpska nacionalna država nastala je kao rezultat revolucionarno-demokratskih ustanaka i ratova pod buržoaskim rukovodstvom. Karađorđev ustanak nosi, doduše, spoljašnje obeležje velikog seljačkog rata, ali ne treba zaboraviti da to više nije bio seljak koji bi se borio »za staru pravdu«, protiv kuluka i desetka. Dok je turski vladajuć sistem trulio i postajao sve nesposobniji da se prilagodi novim uslovima, kapitalistički procesi u srpskom društvu stvorili su novu snagu. Bogati seljaci i trgovci – ali i buržoaska birokratija koju je revolucija zbog zaostalosti zemlje snabdela velikom moći – predstavljaju ovde počctke mlade srpske buržoazije, koja je morala težiti za nezavisnom srpskom državom da bi se u njoj afirmisala kao samostalna vladajuća društvena snaga. A njeni interesi su tada u suštini odgovarali interesima seljačkih masa uopšte. Srpski nacionalnooslobodilački ratovi su, prema tome, specifičan proces buržoasko-demokratske revolucije, koji se i završio afirmacijom mlade buržoazije, njenom potpunom pobedom. Naprotiv, hrvatski nacionalni pokret prilično dugo su predstavljali i njime rukovodili feudalni elementi Jelačićevog kova, što je još dugo posle toga davalo specifičan pečat tom pokretu. A Slovenci su se nacionalno budili neko vreme čak pod pretežnim uticajem klera, koji je bio više ili manje povezan sa feudalnim državnim aparatom, što je isto tako moralo uticati na karakter nacionalnog pokreta. U određivanju puta nacionalnog buđenja ne mogu se, dakle, postavljati nikakvi šabloni. U svakom slučaju treba polaziti od konkretnih objektivnih i subjektivnih uslova određenog naroda. Ali bez obzira na ovakav ili onakav spoljašnji oblik i bez obzira na veću ili manju

političku snagu, svim ovim pokretima osnova je jedan i isti socijalno-ekonomski proces: razvoj proizvodnih snaga, odnosno produktivnosti čovekovog rada, nezadrživo je rađao kapitalističke odnose, koji više nisu podnosili stare lokalne okvire i koji su zahtevali veće narodne zajednice.

U kasnom feudalnom društvu socijalne suprotnosti bile su veoma isprepletene: Apsolutistička monarhija, krupno i sitno plemstvo, moćna crkva, esnafsko građanstvo, oportunistička mlada buržoazija povezana sa apsolutističkom monarhijom a nezadovoljna feudalnim preprekama na svim ekonomskim područjima, radikalna sitna buržoazija, začeci proletarijata sa nejasnim revolucionarnim težnjama i, najzad, seljak-podanik, unutra diferenciran i nejedinstven, – sve te klase i slojevi, svi ti raznovrsni društveni faktori predstavljali su, svojim međusobnim odnosima, mnogobrojne izvore suprotnosti i sukoba koji su, u svojoj celini, karakteristični za opštu krizu feudalnog sistema i koji su nagoveštavali njegov kraj. Ceo taj sistem ležao je na plećima seljaka-podanika, koji se, doduše, u borbi protiv feudalnih ugnjetača sve odlučnije obraćao revolucionarnim sredstvima, ali ipak nije mogao da *sam* – sve dotle dok se njegovi vrhovi nisu počeli »buržoazirati« – *pođe* dalje od sporadičnih i unutrašnje slabo povezanih buna. Te bune, uopšte uzevši, slabile su i temeljno potkopale sistem, ali ga nisu mogle slomiti i zameniti nekom sopstvenom, to jest seljačkom vlašću. Prema tome, revolucionarni seljački pokret nije ni mogao *sam po sebi* postati svestan nosilac nacionalne ideje, ali je krčio – kao i na drugim područjima – put buržoaziji i novom tipu inteligencije, koja je sve više bila povezana sa tim novim, a sve manje sa starim i koja je postala aktivan faktor u razvitku te ideje.

U svoj toj isprepletenosti suprotnosti i unutrašnjoj podvojenosti feudalnog sistema nacionalna ideja nije se mogla pojaviti kao zajednička ideja svih postojećih društvenih klasa, već jedne određene klase, one koja ju je digla kao zastavu borbe protiv feudalizma i njegovog partikularizma, i koja je bila sposobna da pod njom okupi sve one društvene snage koje su stupale u borbu protiv feudalnog sistema, u prvom redu seljaka-kmeta. Ta klasa je bila buržoazija, koja je postala glavni društveni nosilac procesa šireg ekonomskog povezivanja naroda, višeg stepena društvene podele rada, pa zato i neprijatelj feudalnog ekonomskog, političkog i kulturog partikularizma.

Za unutrašnje povezivanje i buđenje nacije bile su od presudne važnosti pre svega ove težnje buržoazije:

1. težnja za slobodom trgovine i industrije;
2. težnja za ostvarenjem, odnosno proširenjem unutrašnjeg tržišta;
3. težnja za lično slobodnim najamnim radnikom.

Tržište je bilo centralno pitanje mlade buržoazije. I tržište je nevidljivim vezama novca počelo da povezuje rascepkane i izolovane feudalne delove. Ono je stvorilo izvesnu specifičnu jednakost, jednakost pred novcem: vrediš koliko imaš, a ne kakvu si plemićku titulu nasledio.

Sloboda trgovine i industrije značila je rušenje feudalnih provincijskih granica i duhovne provincijske ograničenosti. Značila je otvaranje puta za nov, viši stepen društvene podele rada, koja je savladala lokalnu zatvorenost u sebe. Stvaranje i širenje unutrašnjeg tržišta značilo je ekonomsko povezivanje većih teritorija, stvaranje materijalnih uslova za veću političku i duhovnu centralizaciju uopšte. Težnja za lično slobodnim najamnim radnikom kidala je pak feudalne odnose, a u smislu unutrašnjeg povezivanja nacije delovala je naročito time što je ukidala teritorijalnu vezanost radnog čoveka, obaveze koje je on imao prema određenom zemljišnom gospodaru. I onda kad nije bio u kmetskom odnosu, feudalni seljak mogao je, po pravilu, postojati kao proizvođač samo u odnosima prema određenom zemljišnom gospodaru. Van tih odnosa njega je, uglavnom, čekala sudbina lumpenproletera. A kapitalizam je radnom čoveku donosio slobodu bar u jednom smislu: mogao je da sam sebi bira eksploatatora. Ceo sistem feudalne lokalne, odnosno provincijske zatvorenosti bio je time potkopan. A potenciran je bio još i naglom kapitalističkom diferencijacijom samoga sela. Kapitalistički elementi nastajali su i jačali takođe na selu i pokazali su iste tendencije kao kapitalistička buržoazija u gradovima.

[...]

Naime, ako je proces konstituisanja nacije plod raspadaanja feudalizma i plod mladih naprednih kapitalističkih tendencija, onda je sama borba za unutrašnje nacionalno povezivanje i ujedinjavanje ujedno i preduslov uspešne borbe protiv feudalizma, odnosno za njegov definitivni slom. Tre-

ba se samo setiti seljačkih buna na početku novoga veka pa da dobijemo potvrdu za ovu tvrdnju. I seljaci su tada pokušali da slome određene konkretne feudalne odnose, a u konačnom rezultatu i sam feudalni sistem. Ali se njihova namjera razbila o feudalnu rascepkanost, koja je razdvajala i samu seljačku akciju. Rane seljačke bune u većini slučajeva nisu mogle postati jedinstvena organizovana revolucionarna snaga protiv feudalizma kao sistema u nacionalnom opsegu, jer su nedostajali materijalni uslovi iz kojih bi se razvilo dovoljno masovno i dovoljno duboko i jasno saznanje o jedinstvu interesa ljudi koji su živeli i formirali svoju svest u lokalnim zajednicama. Zato seljački ustanci, po pravilu, ni nemaju izrazito nacionalno obeležje; pa i kad je ustanički pokret zahvatio šira područja, on je imao više karakter uzajamne revolucionarne pomoći nego organizovane revolucionarne nacionalne snage. Razume se, ovo ne umanjuje istorijski značaj tih revolucionarnih pokreta, nego objašnjava uzroke njihovog poraza.

Sve ovo važi, pre svega, za rane seljačke ustanke. Ali u pretežnoj meri važi i za naše seljačko-plebejske revolucionarne pokrete u 15. i 16. veku, iako su se oni odigrali već na tlu intenzivnih kapitalističkih procesa na slovenačkom selu kakvi su nastali pri prelasku od naturalne rente na novčanu. Ipak ovi procesi nisu još bili materijalno toliko snažni da bi mogli predstavljati čvrstu socijalnu kičmu revolucionarnog narodnog pokreta, a time i preovlađujuću svest o jedinstvenom interesu u nacionalnom okviru. Doduše, manjeviše izraziti počeci te svesti već se pokazuju – nije nimalo slučajno što je ustanak od 1515. godine zahvatio gotovo sve pokrajine slovenačkog jezika, a i reformacijski pokret govori o tome – ali u seljačko-plebejskom revolucionarnom pokretu oni još ne preovlađuju. Razume se, onako kako je feudalno selo dolazilo pod sve veći ekonomski, to jest materijalni i politički uticaj kapitalističkih procesa i kapitalističkih elemenata koje su ti procesi stvarali na samom selu, tako je i ideja o jedinstvenom nacionalnom interesu dobijala sve čvršće tlo i sve snažniji masovni oslonac. Svoju punu društvenu sadržinu taj proces je u nas dobio u epohi nacionalnog buđenja, odnosno u doba preporoda.

Već smo pomenuli da je vrlo zanimljiv specifičan primer toga procesa razvitak nacionalnooslobodilačkog pokreta i

ustanaka srpskog naroda na početku 19. veka. Političko jezgro i vodstvo tih ustanaka bili su upravo takvi kapitalistički elementi koji su izrasli iz srpskog sela. A to je već bilo selo razvijene robne proizvodnje, iz koje se razvijala mlada, upola zemljoposedička, a upola trgovačka buržoazija. Zato se srpski ustanci više ne mogu poistovećivati sa klasičnim seljačkim revolucionarnim ratovima, iako su im po svojoj strukturi i po svojim spoljašnjim oblicima veoma slični. Srpski ustanci s početka 19. veka očigledno su oblik buržoaskodemokratskih revolucija. Razume se, posledice opšte privredne zaostalosti i zaostalosti socijalnih odnosa u srpskom društvu uopšte, a nerazvijenosti, odnosno preovlađivanja trgovačkog i agrarnog karaktera buržoazije napose, morale su negativno uticati na razvitak srpske revolucije. One su prozrokovale nastanak celog niza reakcionarnih faktora, a naročito birokratizma, koji je uvek propratna pojava slabosti vladajuće klase. Otuda i vrlo spor i stalno sprečavan razvitak demokratskih oblika u državnoj strukturi stare Srbije uz vrlo naglašen nacionalni momenat.

Ali kad tvrdimo da u revolucionarnim seljačkim ratovima u Sloveniji nacionalni momenat nije igrao značajniju ulogu, ne mislimo time reći da nije igrao nikakvu ulogu. Sasvim bez »primese« nacionalne ideje nije bila ideologija ni jednog seljačkog ustanka na našem tlu. Nužnost takvih »primesa« izvire već iz same činjenice da su seljački ustanci bili tako reći uvod u proces buržoaskodemokratskih revolucija. Ali zbog društvene i idejne nerazvijenosti vodećih snaga tog seljačkog revolucionarnog pokreta ni nacionalna ideja nije mogla dobiti konkretne oblike i postati značajniji faktor pokreta. A objektivno su slovenački seljački ratovi 16. veka već izrazita nacionalna afirmacija; oni su ujedinili veliku većinu slovenačkog naroda u borbi protiv nemačkih feudalaca.

Snaga seljačkog naroda dolazi do izraza kad dobije vođu koji je po svom konkretnom društvenom položaju kadar da koncentriše njegove sile. U vreme o kojem je reč, to jest pri rađanju nacionalne ideje, to su bile jedino buržoazija i inteligencija, koja je izražavala težnju buržoazije. Ekonomska i socijalna stremljenja buržoazije, gradske i seoske, zahtevala su materijalne i političke uslove u kojima se mogla razviti i proširiti ideja nacionalnog jedinstva. Razvijanje kapitalističkih odnosa na selu, koji su naglo rastvarali feudalni sistem,

čvrsto je povezivalo na tom području interese gradske buržoazije i seljaka, koga je kapitalizam povukao u svoj tok. Zato je nacionalna ideja svuda gde je buržoazija umela i mogla na ovaj ili onaj način da poveže borbu za svoje neposredne interese sa agrarnom revolucijom postala i zastava seljačkog demokratskog pokreta, a seljak glavna vojska nacionalnih pokreta. Naprotiv, u zemljama u kojima je seljak dobio zemlju iz ruku monarhije ili »posvećenih« knezova on je vrlo često postajao reakcionarna vojska apsolutizma.

[...]

Nacionalni pokret je, po pravilu, dobijao karakter opštenarodne borbe u zavisnosti od većeg ili manjeg učešća narodnih masa u njemu. Po svojim socijalnim ciljevima bio je takav pokret, dakako, vrlo heterogen. Videli smo da se istorijska uloga buržoazije pri nastajanju i u prvim fazama razvitka nacionalnog pokreta sastojala u tome što je bila nosilac socijalno-ekonomskih uslova koji su omogućili proces nacionalne koncentracije, i da su stoga njene opšte političke tendencije u tadašnjim uslovima morale postati glavni faktor ujedinjavanja demokratskih masa u borbi za progresivne nacionalnooslobodilačke, odnosno nacionalnoujedinilačke ciljeve. Razumljivo je da je u tom pokretu buržoazija težila za realizacijom sopstvenih socijalnih ciljeva i da je zato već u samom početku često dolazila u sukob sa svojim demokratskim plebejskim saveznicima. Kada je u pitanju bila zemlja, tada su se za nacionalni pokret hvatale i seljačke mase. To je bio slučaj u Irskoj, gde je ceo nacionalni pokret imao agrarni karakter. Osnova za takav pokret postojala je i u nas, ali do spajanja buržoaskog nacionalnog sa seljačkim pokretom u cilju revolucionarnog rešenja pitanja rasterećenja zemlje u Sloveniji nije došlo, jer je vodeći oportunistički buržoaski sloj pokazao vrlo malo hrabrosti i spremnosti da brani seljačke zahteve u pogledu zemlje. Zato se nacionalni pokret u nas prilično dugo ograničavao na uži krug zahteva, a i na uži krug – masa.

Snaga nacionalnog pokreta bila je, po pravilu, u njegovom povezivanju sa antifeudalnom borbom seljačkih i drugih plebejskih masa, to jest u njegovom revolucionarnodemokratskom karakteru. Gde toga nije bilo, tamo se nacionalni pokret sveo na tričavu borbu za razne jezičke zahteve, za ulične natpise na nacionalnom jeziku i slično.

[...]

U prvom razdoblju razvitka nacionalnog pokreta seljaci i buržoazija imali su u suštini zajednički cilj: slomiti feudalni sistem. To se moglo dogoditi samo na jedan način, pod rukovodstvom buržoazije i na bazi kapitalističkog razvitka. Tada je težište bilo na buržoaziji, a na seljačkim masama samo toliko koliko je borba za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje značila ujedno borbu za zemlju i protiv feudalnih opterećenja seljaka; dakle, toliko koliko je sama buržoazija umela i smela da podupre zahteve seljaka za rasterećenjem zemlje i da ih aktivira na tom pitanju.

U periodu kad je buržoazija već izgubila svoj progresivni karakter, likvidacija ostataka feudalizma nije više za nju bila neophodno potrebna. Revolucionarnim udarcem buržoazija je retko gde slomila feudalni sistem. Najčešće je – a to važi i za slovenačku teritoriju – postepeno prodirala u feudalnu strukturu. Kapitalistički interesi su se u tim slučajevima preplitali sa feudalnim, i svaka nasilna likvidacija feudalnih ostataka pogodila bi sam kapitalizam.

Pri tome je najviše bio pogođen seljak. Ne samo što su ga još uvek pritiskali feudalni ostaci nego su se tome pridružili i kapitalistički oblici eksploatacije, koji su u uslovima nacionalnog ugnjetavanja bili još teži. Nacionalno pitanje se, dakle, pojavilo i kao seljačko pitanje i kao sastavni deo pitanja nerešene buržoaskodemokratske revolucije, – kao pitanja koja su neuporedivo teže pritiskala seljačke mase, inteligenciju, srednje slojeve, pa i proletarijat nego samu nacionalnu buržoaziju. U takvim uslovima nacionalna buržoazija je, razume se, sve više pribegavala politici saradnje sa vladajućom buržoazijom, dok je pritisak nacionalnog ugnjetavanja sve teže padao na ostale narodne mase i jačao njihov otpor, naročito tamo gde se na istorijskoj pozornici pojavio organizovani radnički pokret. Pod zastavom nacionalnog, odnosno antiimperijalističkog pokreta okupljale su se ugnjetene mase nezadovoljne iz raznih razloga.

Dakle, struktura nacionalnog pokreta se izmenila. Društvena i idejna povezanost toga pokreta sa buržoazijom počela se kidati. U takvim uslovima buržoazija ne samo što nije više sposobna da vodi odlučniju nacionalnooslobodilačku politiku nego se plaši svake radikalnije akcije narodnih masa. Ali dok je buržoazija zainteresovana za politiku spora-

zuma sa vrhovima vladajuće nacije, dotle seljačke mase, koje – zajedno sa ostalim srednjim slojevima, inteligencijom i proletarijatom – najteže osećaju terete nacionalnog ugnjetavanja, sve se više radikalizuju. Kao u vreme buržoaskih revolucija, seljački pokret postaje i u novim uslovima revolucionarna vojska nacionalnooslobodilačkog pokreta. Ali sada kad se on otima rukovodstvu buržoazije, ova ne samo što ga na tom putu ne može više pratiti, nego postaje i njegov neprijatelj. Stvar je novih društvenih snaga, radničke klase i njene avangarde, da se povežu s tom vojskom i da time postanu nova vođa snaga u nacionalnooslobodilačkom pokretu.

Ako smo naglasili izvanredan značaj seljačkog pitanja u opštem okviru nacionalnog pitanja, time, naravno, nismo ni pokušali nacionalno pitanje prosto identifikovati sa seljačkim. Naprotiv, nacionalno pitanje sadrži, između ostalog, takva pitanja kao što su: pitanje bržeg ili sporijeg ekonomskog razvika, ceđenja ekstraprofita i osiromašavanja zemlje, eksploatacija i iscrpljivanja prirodnih bogatstava u korist buržoazije vladajuće nacije, kulturnog zaostajanja, sopstvene državnosti i mnoga druga slična pitanja koja se, dakako, u većoj ili manjoj meri tiču cele nacije. Ova se pitanja, razume se, tiču i proletarijata ugnjetene nacije, jer ih on oseća, s jedne strane, kao ekonomski pritisak, a, s druge, zbog ugnjetavanja nacionalnog jezika, nacionalnog školstva, kulture, demokratskih sloboda itd., i kao politički pritisak.

Upravo zato se savremeni nacionalnooslobodilački pokreti javljaju u vrlo različitim oblicima i u vrlo različitom klasnom sastavu – u zavisnosti od konkretnih objektivnih uslova i, naročito, od objektivne sazrelosti avangarde radničke klase. Ali bitna je činjenica da je u novim uslovima, o kojima smo govorili, data mogućnost pretvaranja nacionalnooslobodilačkog pokreta iz saveznika buržoazije u saveznika proletarijata. Međutim, ovo savezništvo nije automatsko, nego ga proletarijat može ostvariti samo ako pruža aktivnu podršku svakodnevnim ekonomskim i opštim demokratskim zahtevima seljačkih radnih masa i srednjih slojeva.

Sem toga, radnička klasa već po svom društvenom položaju ne može biti drukčija nego internacionalistička. A to znači da radnička klasa mora biti, po svojoj avangardi, dosledan pobornik prava svake nacije na samoopredeljenje. Svesno radništvo ima u oslobodilačkim pokretima ugnjetenih na-

cija svoje prirodne saveznike, s kojima ima zajedničkog neprijatelja: sistem imperijalizma. Time dolazimo do najvažnijeg preloma u razvitku nacionalnog pitanja: do borbe između buržoazije i proletarijata za rukovodstvo u nacionalnom pokretu, do borbe za seljačke mase i za takozvane srednje slojeve uopšte. Zbog svoje povezanosti sa ostacima feudalizma i po svom klasnom položaju, buržoazija ne može da podrži seljačku akciju za rešenje agrarnog i drugih pitanja koja tište seljaka, dok je rešenje tih pitanja za radništvo prvi uslov napretka. Na taj način proletarijat, uporedo sa rastenjem svoje samostalne političke uloge, sve više postaje idejni i politički vođa nacionalnooslobodilačkih pokreta, što je najvažnije obeležje druge etape u razvitku nacionalnog pitanja.

[...]

Ekonomika slovenačkog društva na početku razvika feudalizma sadržavala je, kao što smo već konstatovali, uglavnom elemente dveju društveno-ekonomskih formacija; feudalne i patrijarhalno-rodovske. Nosilac naprednije formacije bio je nemački, a nosilac zaostaliye – slovenački. Prvi je neminovno morao pobediti.

Situacija je počela da se menja kad je feudalni sistem počeo pokazivati znakove društvene krize. Ova se pojavila kad je taj sistem postao kočnica oslobođenja novih društveno-ekonomskih snaga, koje su se izražavale u kapitalističkim tendencijama. Sa pobeđničkom afirmacijom novčane privrede sudbina feudalizma bila je zapečaćena. Gradovi su postali socijalna i kulturna protivteža feudalnim dvorcima, a i na selu su počeli identični kapitalistički procesi, koji su vanrednom brzinom potkopavali socijalnu i političku stabilnost vladajućeg društvenog poretka.

I slovenačka teritorija je u 15. a naročito u 16. veku postala pozornica ovih novih društvenih procesa, koji su otvorili nov period u razvitku slovenačkog naroda.

Slovenačka teritorija bila je zbog svog položaja već rano pozornica žive trgovine i zanatstva. Kroz nju su išli najvažniji trgovački putevi iz srednje Evrope u Italiju. Kroz Korušku (Šent Vid – Beljak) odvijao se promet naročito iz Nemačke, a kroz Kranjsku i Istru, Veneciju i Trst iz gornjoaustrijskih zemalja, iz Češke itd. Prilično se razvilo rudarstvo (železo, olovo, živa itd.): ono je u početku po tehnicu eksploatacije bilo

još vrlo zaostalo, ali se u 16. veku modernizovalo i napredovalo je: ranije primitivne peći zamenjene su modernijim topionicama. Isto tako se u 16. veku počela snažnije razvijati manufaktura, iako su njen razvitak, kao i razvitak trgovine, jako ometali upadi Turaka. Razvitak rudarstva i manufakture olakšale su carske naredbe koje su dale nešto više slobode radnicima i rudarima.

Kapitalizam je, dakle, počeo da potkopava feudalne zemljišne i esnafske odnose i u slovenačkim zemljama. Esnafski sistem u zanatstvu, koji je krajem 15. i početkom 16. stoleća doživio vrhunac svoje moći, došao je u isto vreme u sukob sa razvitkom produktivnih snaga i počeo da sprečava industrijski razvitak. Ovaj je započeo svoj put van esnafa, oslojnen na trgovinski kapital.

Trgovina i manufaktura dovele su u naše gradove novu struju stranih trgovaca i zanatlija najrazličitijih narodnosti: Italijane, Nemce iz raznih zemalja, Hrvate, Čehe i čak Skandinavce, Francuze itd. U rukama tih stranaca koncentrisalo se mnogo ekonomskih niti, ali su i domaći ljudi bili ekonomski prilično aktivni i igrali važnu ulogu, naročito pre početka katoličke kontrareformacije. U to vreme nacionalne razlike kod takvog građanstva još nisu mogle igrati veliku političku ulogu. Valvasor* kaže da su građani Ljubljane najrazličitijih jezika živeli među sobom u miru »kao ovce u toru«. Ovakva tvrdnja je, dakako, preterana, ali ona ipak lepo ilustruje kosmopolitizam feudalnog doba.

Bitno proširen novčani i robni promet otvorio je novu stranicu u razvitku feudalnog sistema. To je bio uvod u krizu celog starog sistema i u rađanje novog, kapitalističkog sistema.

»Svetska trgovina i svetsko tržište otvaraju u 16. stoleću modernu istoriju kapitala. . . U istorijskom pogledu kapital stupa pred zemljišnu svojinu svugde u prvi mah u obliku novca kao, novčani imetak, kao trgovački i zelenaški kapital . . .«¹

A čim se pojavio, kapital je počeo potkopavati pozicije zemljišnog posednika, i to kako ekonomske tako i političke.

* Janez Vajkard Valvasar (1641–1693), istoričar. Napisao *Die Ehre des Herzogthums Krain (Slava vojvodstva Kranjskog)* u četiri knjige, – Prim. red. Karl Marks, *Kapital*, I, Kultura, Beograd 1947, str. 100.

Viši stepen feudalne eksploatacije kmeta – pri prelasku sa naturalne na novčanu rentu – bio je pre svega u tome što je feudalni zemljišni posednik višak proizvoda, koji je uzimao od kmeta u obliku rabote, desetine i drugih dažbina, a nije ga sam trošio, pretvarao u zlato, u novac, i stvarao od toga blago. Međutim, ovo blago bilo je u rukama feudalaca mrtvo, nije predstavljalo, kako kaže Marks, ništa drugo do nagomilanu robu u novčanom obliku, jer u okviru feudalnih odnosa ovo novčano blago nije moglo ići u proizvodnju, nije moglo postati kapital a da ne razori te odnose. Sem toga, ono je vrlo brzo nestajalo kad se povećavao robni promet a potrebe naglo rasle. Sasvim je razumljivo što su cene poljoprivrednih proizvoda u odnosu na druge cene padale, dok su istovremeno cene zanatskih izrađevina, a naročito razne prekomorske robe, bile vrlo visoke.

Naprotiv, trgovinski kapital je u širokom razmahu robnog prometa neprestano jačao. On nije bio mrtvo novčano blago, nego stalno aktivan i živ, neprestano se povećavao i jačao na račun viška proizvoda ili čak potrebnog proizvoda sitnih proizvođača, pa je počeo prodirati i u oblast proizvodnje, u industriju. Tako je rasla ekonomska i politička moć trgovinskog kapitala i trgovačke buržoazije nasuprot feudalnom zemljoposjedniku, koji je dolazio u sve težu situaciju. Razume se da je ovaj pokušao da nađe izlaz u pojačanom pritisku na seljaka-kmeta.

Ali prelazak sa naturalne rente na novčanu otvorio je i seljaku nove horizonte i stavio ga u nov položaj.

Prvo, i seljak je dobio u novcu novo oružje za odbranu. Nikakav pritisak feudalnih vrhova nije mogao sprečiti da – u uslovima robne proizvodnje – deo viška rada ostane na selu, u seljačkim rukama, u obliku novca. Ovaj novac je tu odigrao ulogu kapitala, koji je kmetskom selu otvorio nov put razvitka. Eksploatacija tuđe radne snage je i tu sve više postajala izvor bogatstva, a time ujedno i nove socijalne diferencijacije na samom selu. Selo je na taj način bilo uvučeno direktno u tok kapitalističkih procesa. Seljak se borio za svoje mesto na slobodnom tržištu, pretvarao je svoju robu u novčano blago, koje je skrivao, zakopavao ili upotrebljavao kao kapital. Seljačke težnje, pošto su se afirmisale na slobodnom tržištu, potkopavale su feudalni zemljišni posed, ali istovremeno i esnafske gradske privilegije. Zato je i nastao sukob iz-

među gradskih esnafa i seljaka. Kapitalističke tendencije su sve više dolazile do izraza i na selu.

Ovo je bio prirodni proces u prvoj fazi robnog prometa. U zakopanom novčanom blagu kmet je video – pred nezasićenom feudalnom grabežljivošću – svoju jedinu stabilnu imovinu. Istina je da je kapitalizam u svojim prvim počecima temeljno raščistio s takvim zakopanim blagom, ali plemstvo nije od toga imalo koristi. Naprotiv, to je ekonomski položaj plemstva sve više slabilo.

Drugo, novčana renta dovela je seljaka u frontalan sukob sa sistemom feudalnih odnosa na selu. U ranoj fazi feudalizma seljak je u činjenici da postoji feudalni gospodar u izvesnom smislu još mogao videti uslov svog vlastitog rada i opstanka. To je bio izvor relativne političke stabilnosti sistema. Novčana renta je stare odnose iz temelja potkopala. U uslovima sve razvijenije robne proizvodnje i novčane privrede seljak je sa većom produktivnošću rada dobio i mogućnost većeg prisvajanja viška rada i čak je sebi otvorio perspektivu bogaćenja ukoliko bi se oslobodio sve većeg ekonomskog i političkog pritiska feudalnog gospodara. Ali ceo sistem feudalnih odnosa stajao je na putu takvom razvitku stvari. Seljak se u takvim uslovima pre svega borio za utvrđivanje starih kvantitativnih odnosa u obavezama prema feudalcu, kako bi sav rezultat povećane produktivnosti rada pripao njemu, a ne zemljišnom gospodaru. Nasuprot tome, ceo ekonomski položaj gonio je feudalnog gospodara na sve veći pritisak na višak rada novčanom zemljišnom rentom. U takvoj situaciji se dalje održavanje feudalnih zemljišnih odnosa činilo seljaku ne samo ekonomski nepotrebnim nego i nesnosnim, antiekonomskim, ničim opravdanim. U tom obliku se zapravo u svesti seljaka-kmeta odrazio sukob između produktivnih snaga i društvenih odnosa.

Sve ove pojave gonile su feudalnog zemljoposjednika na sve veći pritisak na seljaka, a taj pritisak je opet sve jače produbljavao političku krizu feudalnog sistema. Suprotnost između kmeta i feudalnog zemljišnog gospodara sve više se oštravala i konačno je prešla u dugotrajnu revolucionarnu oružanu akciju seljaka i plebejaca protiv vladajućeg sistema.

Istovremeno je i esnafski sistem u gradovima padao u sve dublju krizu. Sa povećanim robnim prometom, a naročito sa povećanim opticajem zlata i srebra u vezi sa otkrićem

Amerike, povećale su se i potrebe do te mere da ih esnafski sistem nije više mogao zadovoljiti, a svojim reakcionarnim institucijama gušio je dalji razvitak produktivnih snaga. I tako su nove snage počele razmicati uske okvire toga sistema.

Promenjeni socijalno-ekonomski odnosi morali su se odraziti i na političku strukturu države. Sa sve impozantnijim širenjem robnog prometa, koji je rastao uporedo sa povećanom produktivnošću rada, rasla je uloga i moć novca, to jest u prvom redu moć trgovinskog kapitala. A i inače je sa novim ekonomskim pojavama nastao takav položaj da je već sam interes opstanka feudalnog sistema kao takvog zahtevao ukidanje nekih najreakcionarnijih feudalnih privilegija, a s tim u vezi u prvom redu i likvidaciju partikularističkih tendencija lokalnog plemstva, koje su najviše kočile ekonomski razvitak feudalne države. Ovi procesi postali su osnovna tendencija ka uspostavljanju i jačanju apsolutne monarhije. U tom pravcu se interes trgovinskog kapitala poklapao sa interesima apsolutne monarhije. Ova je rešavala krizu feudalnog sistema pojačanom centralizacijom i jačanjem uloge centralne državne vlasti, to jest samog monarha i njegovog birokratskog aparata. Takva centralizacija je u prvoj fazi odgovarala i novom krupnom trgovinskom kapitalu, jer je feudalni partikularizam bio glavna prepreka njegovog razvitka. I tako se dogodilo da je, s jedne strane, apsolutistička monarhija u tim svojim težnjama imala u novoj trgovačkoj buržoaziji privremenog saveznika, da je dobila njenu političku pomoć i njen novac, a da je, s druge, svaki korak dalje u jačanju moći trgovinskog kapitala ubrzavao razvitak kapitalizma i time produbljavao krizu celokupnog feudalnog sistema.

Novčana privreda učinila je snažan preokret i u raspodeli. Suprotnost između bogatstva i siromaštva se produbila. U takvim okolnostima su se, više ili manje svesne težnje za promenom sistema koji je kočio dalji napredak društva, morale pojaviti kako u gradovima tako i na selu, kako u kmetskim i plebejskim masama tako i u elementima nove buržoazije. A plodno tle našle su takve ideje i među nižim plemstvom i nižim sveštenstvom, koji su bili u vrlo teškom položaju.

U svim tim pogledima stanje u slovenačkim zemljama nije se bitno razlikovalo od stanja u drugim austrijskim zemljama i u Nemačkoj. Engels je u *Nemačkom seljačkom ratu* dao iscrpnu analizu socijalno-ekonomske i političke struktu-

re nemačkog društva toga vremena, analizu koja gotovo u celosti važi i za tadašnje prilike na našem tlu. I kod nas možemo konstatovati tri osnovne socijalne grupe, koje predstavljaju tri različita društvena stremljenja. To su: feudalno-reakcionarni tabor, koji je u svojim redovima bio veoma nejedinstven i najpre se hvatao za katolicizam, a docnije se delimično prilagodio luteranskom protestantizmu i potčinio ga svojim interesima; građansko-reformistički, koji je krčio put kapitalizmu i vlasti buržoazije; seljačko-plebejski revolucionarni tabor, koji je izražavao demokratske težnje seljačkih i plebejskih masa na selu i u gradu. Ceo 16. vek protiče u znaku međusobnog političkog trvenja ovih triju tabora.

Ko je ustao protiv feudalizma, sudario se pre svega s njegovim ideološkim izrazom, s katolicizmom. Ako je hteo da slomije feudalni društveni sistem, ili bar da ga »reformiše«, morao mu je pre svega oduzeti njegov idejni »svetiteljski oreol«, morao je, dakle, udariti po katolicizmu. Zato je veliki društveni prevrat toga doba i dobio spoljašnji izraz religioznih borbi koje nose ime reformacija.

Evo šta o njoj Engels kaže:

»... Srednji vek je teologiji pripojio sve ostale oblike ideologije – filozofiju, politiku, pravne nauke, pretvorivši ih u podvrste teologije. Time je on primorao svaki društveni i politički pokret da primi teološki oblik. Duše masa bile su kljukane isključivo religijom, i da bi se izazvala velika bura, trebalo im je njihove sopstvene interese pokazati u religioznom ruhu...«²

Ideološki pokret razvio se u neposredan revolucionarni sukob, koji se odrazio naročito u seljačkim ustancima. Ali razvitak tih ustanaka postao je opasan i za građanstvo, koje je svojim interesima bilo još uvek čvrsto vezano za autoritet apsolutne monarhije, koje je tražilo put u kompromisu sa apsolutnom monarhijom i koje su duboke suprotnosti i inače odvajale od revolucionarnog seljačkog pokreta. Poznato je kako se Luter, koji je u početku i sam pozivao na oružani otpor, docnije, kad se masovni revolucionarni pokret oteo iz njegovih ruku, odlučno i brutalno okrenuo protiv seljačko-plebejskih revolucionara i čvrsto podupro plemstvo u gušnju revolucionarne akcije.

² Fridrih Engels, *Ludvig Fejrbah i kraj klasične nemačke filozofije*, Kultura, Beograd 1947, str. 54.

U slovenačkim pokrajinama imali smo slične procese. Socijalno i idejno, naša reformacija izvirala je iz istih izvora kao i prevratničke »jeretičke« ideje u ostaloj Evropi. Kriza feudalnog društva stavila je na dnevni red nova socijalna pitanja i utrla put novim težnjama, koje su se idejno odrazile u renesansi, humanizmu i, najposle, u idejama reformacije. Pošto je tadašnje feudalno društvo u Sloveniji potresala ista politička kriza kao i celu srednju i zapadnu Evropu, morala je na slovenačkom tlu naći svoje uporište i reformacija.

U tankom sloju slovenačke inteligencije humanizam je naišao na snažan odjek. Iz te idejne sfere izašao je i Primož Trubar. Kao sinovi kmetskog slovenačkog naroda, predstavnici slovenačke inteligencije feudalne epohe mogli su relativno najjasnije odraziti sve veću unutrašnju krizu feudalnog sistema, i zato nije slučajno što su bili pod uticajem humanističkih krugova i što su ideje tih krugova prenosili i u Sloveniju. Ovaj idejni pokret bio je svestran i došao je do izraza kako u političkoj aktivnosti tako i u kulturnom stvaranju slovenačkog naroda. Ne samo »jeretički« pokreti i buntovničke ideje nego i prilično visok nivo umetnosti, slikarstva, muzike itd., koji su u to vreme Slovenci prvi put dostigli, govori o velikim socijalnim i idejnim promenama nastalim na slovenačkom tlu.

Reformacijski pokret u Sloveniji pojavio se najpre kao maglovito i neodređeno idejno vrenje u kmetskim masama, naročito u seljačkim bunama početkom 16. veka. To su bile razne struje mistika i nerazvijene jeretičke sekte, koje su se povezivale sa opštim revolucionarnim vrenjem ugnjetavog naroda. Baš taj pokret, koji se izražavao, između ostalog, i u zahtevima za demokratizacijom crkve i za pravom naroda da sam bira svoje sveštenike, neposredno je olakšao i pripremio pojavu organizovanog protestantskog pokreta, čiji je glavni ideolog i organizator u Sloveniji postao Primož Trubar.

Protestantske ideje raznih pravaca donosili su iz tuđine studenti, trgovci i građani uopšte, pojedini predstavnici nižeg plemstva, radnici, naročito rudari itd., često u prilično izmenjenom, slovenačkim prilikama prilagođenom obliku. Prenosile su se i preko proglasa i letaka koje su po evropskim zemljama širile razne zavereničke organizacije revolucionarnih seljaka i plebejaca. Na ove, uglavnom građansko-inteligenstke slojeve reformacijski pokret se najpre oslonio;

otuda je potekla inicijativa za organizovan samostalan reformacijski rad. Kod seljaka i kod gradskog plebejskog elementa, kao što smo već pomenuli, jeres je najpre prodrila u obliku raznih pojava misticizma i različitih sekti, a tek zatim su se pojavili pravci koji su bili više ili manje na Luterovoj liniji i čiji je nosilac bio uglavnom građanski i inteligentski element. Sam Trubar je bio, naročito u početku, pod uticajem Kalvina i Cvinglija, i gotovo nikad nije bio dosledan i uveren pristalica zvanične luteranske ideologije. Nema sumnje da je i slovenački protestantski pokret bio pod intenzivnim uticajem vrlo različitih reformacijskih tendencija u tadašnjoj Evropi. Iz posebnih političkih računa, tom pokretu se pridružila i većina plemstva. Takvo opredeljenje plemstva bilo je najverovatnije prvenstveno izraz njegovog otpora centralizatorskim težnjama monarha u austrijskim zemljama, koje su uvodile sistem apsolutne monarhije i koje su već od početka 16. veka pa nadalje sticale sve veću političku moć.

Reformacijski pokret i druge idejne i političke pojave povezane s tim pokretom predstavljali su istorijski prelom od epohalnog značaja za slovenačke zemlje. Oni nisu bili samo izraz novih progresivnih društvenih faktora koji su u tim zemljama postajali aktivni, nego su neizbežno morali probuditi i ojačati i težnje za samostalnom političkom i kulturnom afirmacijom slovenačkog naroda. Ovog puta su se progresivne i revolucionarne snage razvijale u krilu slovenačkih kmetova, i tvrdokorna borba dobijala je sve oštrije oblike, razvijajući se tako da su na jednoj strani bili reakcionarni *nemački* vrhovi, koje je potkopavao i slabio svaki korak dalje u razvitku kapitalizma, a na drugoj – progresivne i revolucionarne snage *slovenačkog* naroda, koje su rasle upravo iz takvog razvitka i u njemu jačale. Bez obzira na stepen i oblike političke svesti, jasno je da je ova borba morala staviti na dnevni red pitanje samostalnog razvitka slovenačkog naroda, njegove ekonomske moći i njegove kulture. Zato ceo taj pokret znači objektivno i nacionalnu afirmaciju slovenačkog naroda, iako svest o tome još nije mogla jasno sazreti u glavama narodnih masa.³

³ Ovu činjenicu lepo ilustruju i sledeće reči Primoža Trubara, koje je napisao u pismu Bohoriču, 1565. godine:

»... Ne sumnjamo da dobro poznaješ i često žališ nesrećnu kulturnu zaostalost naše uže domovine: ta prava je stamota kako se svuda šepuri

Iza prividno »čiste« religiozne diskusije krile su se nove demokratske ideje koje su postale idejna sadržina buržoaskih revolucija narednih stoleća. Pojavio se zahtev za slobodom naučnog istraživanja, za privlačenjem građana i čak seljaka u skupštinu zemačkih staleža, za izborom paroha, za narodnim sudovima itd. Čas su se ti zahtevi pojavljivali vrlo otvoreno, čas u najrazličitijim kompromisnim oblicima, ali se jasno videlo da se politički aktivirao ne samo »treći stalež« nego i kmet i plebejac. Uostalom, i jedan i drugi pokazali su to svojim oružanim ustancima, koji su u nas izbili dosta pre građanske reformacije.

Gradovi u slovenačkim zemljama i bružoaski elementi uopšte vrlo brzo su se poluteranili. Ljubljana je tu zauzela najvažnije mesto. Većinu vlasnika rudnika, topionica itd. činili su protestanti. Zanimljivo je da je ljubljansko građanstvo, iako je po svom nacionalnom poreklu bilo vrlo šareno, vrlo jednodušno podržavalo Trubarovu akciju za stvaranje slovenačke protestantske književnosti. Među prvim i najdoslednijim političkim i materijalnim pomagačima slovenačke protestantske književnosti bili su na primer, ljubljanski sudija Vid Kisel i njegov sin baron Hans, koji je srednom 16. veka kraj Ljubljane podigao mlin, fabriku stakla i fabriku hartije. Kisel i su bili bavarskog porekla, ali im to nije smetalo da budu najvatreniji pomagači slovenačke protestantske književnosti. Ove činjenice, s jedne strane, potvrđuju konstataciju o odlučujućoj ulozi ekonomskih faktora kapitalizma u *formiranju nacija*, a, s druge – ukazuju na pravu ulogu ekonomskih i socijalnih faktora u *reformacijskom pokretu* u Sloveniji, to jest potvrđuju da je pojava reformacijskog pokreta tesno povezana sa procesom nastajanja kapitalističke buržoazije u Sloveniji. Nije, dakle, nimalo slučajno što je baš iz buržoaskog ljubljanskog Klombnerovog kruga i drugih sličnih krugova potekla ideja izdavanja slovenačkih protestantskih knjiga.

Primož Trubar je svakako jedna od velikih progresivnih figura slovenačke istorije. Ali u njemu se ujedno odražava sva slabost, nerazvijenost i politički oportunitizam slovenačkog građanstva njegovog doba.

preziranje lepih umetnosti i zanemarivanje duhovne kulture. Ali kad bi bar svi koji ovu bednu zatucanost uistinu osećaju hteli da udruže s nama svoje želje i svoju gorljivost, svoje misli i rad, i da s nama zajedno upru sve snage da joj učinimo kraj!... « (*Slavistična revija*, septembar 1951, str. 112.)

On nije nikad otvoreno i jasno istupao protiv feudalizma kao sistema, iako u njegovim delima ima mnogo direktne kritike toga sistema. Njegova otvorena borba bila je uperena protiv prelata i katoličke hijerarhije, »koji samo žderu«, a naročito protiv rimskog pape. Ukratko, bila je uperena protiv katoličke crkve, te »vavilonske rimske bludnice« – kao što je pisao u pismu Joštu Galenbergu – koju treba »pred celim svetom raskrinkati i osran:otiti«⁴.

Kao što smo već rekli, takav stav je potpuno odgovarao interesima nerazvijenog buržoaskog elementa u Sloveniji, koji još nije mogao frontalno napadati feudalni sistem, ali koji je već dizao ruku protiv njegovih određenih karakteristika i oblika i protiv pojedinih njegovih idejnih i političkih uporišta. A katolička crkva sa svojom hijerarhijom bila je najmoćnije uporište toga sistema.

Još jedan momenat igrao je pri tome važnu ulogu. Nerazvijeno građanstvo po slovenačkim gradovima uživalo je, doduše, kad je feudalno plemstvo dobijalo udarce bilo od monarha koji je težio za apsolutnom vlašću, bilo od seljačko-plebejski pokret počeo da prerasta u revolucionarnu bujicu i da ugrožava ne samo pozicije aristokratije nego i privilegije i monopole gradova. Tako je sama protestantska buržoazija sve više gonila Trubara i njegove glavne saradnike na kompromise sa plemstvom.

Karakteristično je da se protestantizam najduže održao na crkvenim posedima, jer je tu feudalac bila katolička crkva, i zato je protestantizam ovde najduže postojao kao idejna forma otpora feudalnoj eksploataciji.

Zanimljivo je porediti reformaciju u Nemačkoj i u nas u svetlosti njenih konkretnih uspeha: tamo se reformacija ukorenila i zadržala, a u nas je predstavljala pojavu koja je vrlo brzo dostigla svoj vrhunac, a gotovo isto tako brzo i svoj pad. Neki pripisuju »zasluge« za slamanje reformacije samo kontrareformacijskim komisijama. Takav sud bi bio površan. Teror je svakako odigrao važnu ulogu, ali se nikako ne može smatrati da bi sam teror mogao okončati proces koji je imao istinske korene u vremenu i ljudima. I drugi, verovatno odlučujući uzroci doveli su do likvidacije reformacijskog po-

⁴ M. Rupel, *Slovenački protestantski pisci*, Ljubljana 1934, str. 171.

kreta na našem tlu: reformacija se *iznutra otuđila od seljačko-plebejskog naroda*, jer se sve više povezivala sa nemačkim plemstvom. Prijatelj *nemačkog vlastelina* nije mogao biti i prijatelj *slovenačkog seljaka*.

Uzroci »feudalno-buržoaskog mešetarenja« u reformacijskom pokretu u Sloveniji isti su kao i u Nemačkoj, ali rezultat je nešto drukčiji od onog u Nemačkoj.

Već sam ranije pomenio da je karakteristika toga vremena bila istrajna i dugotrajna borba među težnjama monarha za apsolutnom vlašću i za jačanjem državnog centralizma, s jedne, i separatističkim i partikularističkim težnjama plemstva, s druge strane. U toj borbi se plemstvo poslužilo i reformacijom kao svojim oružjem. Tako se reakcionarno plemstvo našlo na istim političkim pozicijama sa buržoaskim slojevima, to jest povezalo se i sa političkim i kulturnim pokretom slovenačkog naroda, čiji je izraz bila reformacija.

Suprotnost između centralističkih tendencija monarha i partikularizma plemstva nije se tom prilikom ni prvi ni poslednji put povezala sa težnjama za samostalnom političkom i kulturnom afirmacijom slovenačkog naroda. Tako je bilo, na primer – kao što smo već pomenuli – sa celjskim grofovima, koji su se u borbi protiv Habsburga navodno pokušali čak da oslone na slovenačku tradiciju svoje teritorije⁵. U tu kategoriju borbi na slovenačkoj teritoriji spada donekle i krvavi ustanak sitnog plemstva pod vođstvom Andreja Baumkirhera i Ulriha Pesničara i druge slične pojave 15. veka, a napose i kasnije učestvovanje Erazma Tatenbaha i drugih plemića sa slovenačke teritorije u zaveri Zrinskog i Frankopana. Dakako, akcija celjskih grofova bitno se razlikuje od ustanka sitnog i srednjeg plemstva. Celjski grofovi su bili državni knezovi i kao takvi takmičili su se sa Habsburzima oko državne vlasti. Ali u Sloveniji su bili nosioci centralizatorske politike i stvarno su se razvijali u pravcu samostalnog apso-

⁵ Najveći deo slovenačke historiografije poriče da su u politici celjskih grofova bile prisutne takve težnje. Po svoj prilici uverljivih dokaza nema ni za jednu ni za drugu tvrdnju. No društveno-istorijski položaj i politička uloga celjskih grofova u vreme njihove najveće političke moći bili su takvi da bi takve težnje bile ne samo moguće nego i veoma korisne njihovim političkim ciljevima. Prema tome, bila istina ili legenda, tvrdnja o određenom političkom koketiranju celjskih grofova sa slovenačkom tradicijom nije slučajna.

lutnog monarha. U tom smislu je akcija celjskih grofova sadržala i neke progresivne elemente u ekonomskom povezivanju slovenačke teritorije. U svim ostalim pojavama koje sam pominjao reč je uglavnom o jednostranoj odbrani reakcionarnih privilegija i samovolje lokalnog plemstva, privilegija koje su stajale na putu razvoju novih, kapitalističkih ekonomskih i društvenih odnosa i nastajanju centralizovane države u obliku apsolutne monarhije. Stoga su morale doživeti slom, konačan istorijski poraz i morale biti pregažene, slomljene.

Karakteristika gotovo svih tih plemićkih ustanaka i političkih akcija protiv monarha jeste u tome da nisu imali podršku ni slovenačkog seljaštva ni građanstva. Domaći feudalac bio je seljaku-kmetu neposredni i glavni neprijatelj, a u odnosu na cara seljak je još gajio iluzije, koje je monarh spretno iskorišćavao i u borbi protiv lokalnog plemstva i u razbijanju i gušenju seljačkih ustanaka. Sasvim je jasno da su i pokušaji lokalnog plemstva da iskoristi reformaciju za svoje političke ciljeve naišli na otpor slovenačkih seljaka.

Ali uprkos reakcionarnosti tendencija separatističkog plemstva, ipak je suprotnost između plemstva i monarha, koji je težio za apsolutnom vlašću, s vremena na vreme pozitivno uticala na unutrašnje povezivanje slovenačkog naroda. Isto tako je očigledno da je deo vladajućih krugova, uprkos svom tudinskom poreklu, bio pod snažnim političkim i kulturnim uticajem slovenačkog elementa. Karakteristično je, na primer, da se kranjsko plemstvo protivilo Vergerijevim planovima o nekakvoj južnoslovenskoj jezičkoj mešavini i da je zahtevalo da se piše »kranjski«. Namera je bila jasna, name da se »kranjskom« crkvenom protestantskom literaturom pojačaju pozicije decentralistički orijentisanog plemstva u borbi protiv državne centralizacije, koja je podrivala njihovu političku i ekonomsku moć, njihovu samostalnost i njihove privilegije. Ali ta težnja se poklapala sa demokratskim naporima slovenačkih reformatora da pišu živim narodnim jezikom, a ne takvim koji slovenački narod ne razume. Stav kranjskog plemstva ujedno je doprineo da slovenački reformatori u svojoj akciji skrenu na pogrešan kolosek, na kolosek reakcionarne politike partikularističkog plemstva.

Koliko je suprotnost između monarha i plemstva slovenačkih zemalja bila oštra, ilustruju nam izjave nekih kranj-

skih plemića 1587. godine na Bledu, koji su bezuspešno pokušali da brane protestantske propovednike od proterivanja. Oni su navodno tom prilikom izjavili: »Štajerska, Koruška i Kranjska pre će naći novog kneza nego što će knez naći tri nove zemlje«. Takve suprotnosti u tadašnjem feudalnom sistemu Austrije najjasnije pokazuju zbog čega je znatan deo plemstva u Sloveniji podržavao ne samo protestantizam nego i slovenačku protestantsku književnost. Svakako je ta suprotnost olakšala početak slovenačke književnosti. Na tu suprotnost oslonio se Primož Trubar, ali se na njoj konačno slomila i snaga reformacijskog pokreta u Sloveniji. Čim se plemstvo domoglo protestantske akcije, ona ne samo što nije mogla široko prodreti u seljačke mase nego je počela gubiti podršku i u gradovima. Docnije je biskupu Hrenu upravo ta činjenica olakšala kontrareformacijsku akciju u gradovima, a naročito ju je olakšalo to što se on u toj akciji oslonio na trgovačku buržoaziju.

I u Nemačkoj se protestantizam povezivao sa plemstvom. Ali tamo ga je primilo pre svega više plemstvo (državni knezovi), koje je pobedilo, i po principu »*cuius regio, eius religio*« (»čija je vlast, onoga je i vera«) nametalo ga podanicima. Osim toga, znatnu ulogu odigrale su pri tome i revolucionarne sekte. One su, doduše, bile u oštroj suprotnosti sa zvaničnim luteranskim pravcem, sa augzburškom konfesijom, za koju je Engels rekao da je »plod mešetarenja i diplomatziranja buržoaskih oportunističkih sa feudalnom reakcijom«, ali su svoju ulogu idejnog rušioča katolicizma temeljno izvršile. Ove revolucionarne sekte bile su tesno povezane i sa seljačkim bunama i zato su ostavile utoliko dublje i trajnije tragove u svesti naroda. Zbog toga je tamo katolicizam dobio mnogo teže udarce nego u nas...

U Sloveniji je razvitak u tom pogledu bio drukčiji, iako se u samoj socijalnoj strukturi slovenačkog reformacijskog pokreta pojavljuju u više ili manje izraženom obliku isti elementi kao i u nemačkom. Pre svega, treba istaći da se plemstvo u Sloveniji, uprkos svom priklanjanju protestantizmu, ipak u većini nije definitivno opredelilo za njega, nego je prilično brzo kapituliralo pred katoličkim monarhom. Drugim rečima, separatističko plemstvo u Austriji izgubilo je bitku, a državni centralizam apsolutne monarhije ostao je pobednik. Plemstvo, koje se izvesno vreme hvatalo za protestantizam,

stvarno je taj pokret samo kompromitovalo u očima seljaka, a nije ga moglo odbraniti od monarha. Zato je katolička crkva na kraju krajeva pobedila.

Drukčiji je bio u nas i put revolucionarnih verskih sekti. One su ostavile za sobom manje tragova nego u Nemačkoj. Trubarov reformacijski pokret bio je građansko-oportunistički oblik reformacije, a njen seljačko-plebejski oblik se – kao što smo već pomenuli – i u nas izrazio u mnogim sektama, od demoralisanih »skakača« do revolucionarnih anabaptista. Protiv tih sekti Trubar nije istupao ništa manje odlučno nego protiv katolicizma.⁶

I udarac svetovnih vlasti bio je namenjen u prvom redu sektama. U 16. veku bile su u našim krajevima sve tamnice pune anabaptista i drugih »krivoveraca«, a mnogi su bili oterani na galijske. Neko vreme su sekte vršile uticaj na vrlo široke mase i često su igrale znatnu ulogu i u seljačkim ustancima, sve od ustanka 1515. godine pa nadalje. Očigledno je, dakle, da ne smemo potcenjivati ulogu ovog seljačko-plebejskog revolucionarnog faktora u našem reformacijskom pokretu, iako ga je naša historiografija vrlo malo obradila. Uza sve to ostaje činjenica da se nijedna od tih sekti idejno i politički nije dovoljno razvila da bi mogla postati širok narodni pokret. Radikalne sekte u Sloveniji bile su u idejnom pogledu više ili manje odjek nemačkih revolucionarnih pravaca, koji su, doduše, u revolucionarnoj situaciji uvukli uznemirene duhove u svoju sferu, ali ih nisu mogli trajnije zadržati. Bile su uperene protiv privatne svojine uopšte i usmerene na nekakav religiozni komunizam. Na slovenačkom tlu nije bilo jačeg samostalnog idejnog centra koji bi ovim tendencijama dao dublju sadržinu i koji bi ideju otelovio u širokom političkom pokretu. Uzroci relativne kratkotrajnosti i slabosti sektaškog pokreta leže nesumnjivo u strukturi slovenačkog društva, u stepenu njegovog ekonomskog razvitka. Revolu-

⁶ Najverovatnije je da je Trubar odgovarao i jednim i drugim »papistima« i »sektasima« kada je 1562. pisao u posveti svojim *Artikulama*: »... Takve pogrešne i licemerne tvrdnje i povika gore pomenutih tobožnjih sveštenika o čistom nauku svetog jevanđelja, a neznanje i naivnost siromašnog slovenačkog i hrvatskog prostog naroda u verskim stvarima, naveli su me i naterali da sam sad na brzu ruku, i pored drugih svojih poslova, prevođenja i propovedanja, preveo na slovenački jezik i augzburšku konfesiju i dao je štampati latinskim slovima ...« (M. Rupel, op. cit., str. 68.)

cionarnom seljaku-kmetu, uvučenom u tok kapitalističkih procesa, takve ideje nisu bile potrebne, a plebejski element u gradovima i na selu, inače glavni nosilac takvih ideja, bio je još preslab da postane ozbiljniji politički faktor. Stoga reformacija nije po liniji sekti dublje zasekla u društvene odnose u Sloveniji.

Ni sama Trubarova akcija nije bila jedinstvena. Levo krilo njegovog reformacijskog pravca bilo je u oštroj opoziciji prema Trubaru. Pojedini protestantski propovednici išli su sa narodom čak u revolucionarne akcije. Neki propovednik iz Slovenjgradca bio je čak obešen zbog učešća u organizovanju oružanog ustanka. Ali do jasnije kristalizacije ideološkog pravca koji bi se suprotstavljao Trubaru nije došlo. Tako je u reformacijskom pokretu u Sloveniji preovladala Trubarova struja, koja je zbog povezivanja svoje akcije sa lokalnim plemstvom morala odbijati od sebe seljaka, pa ga je odista ubrzo i odbila.

Doduše, Trubaru nije nedostajalo hrabrosti i odlučnosti u odbrani svog stava: »Pretili su mi da će me ustreliti, a to me, hvala bogu, nimalo ne ometa ...«

Ili: »... Bežati neću, jer više nema vremena da napustim ubogu i dobru slovenačku crkvu, nego moram da kod nje i uz nju ostanem i umrem ...«⁷

I stvarno su mnoga proganjanja i dugotrajna izgnanstva dokaz koliko je Trubar bio istrajan u svojim nazorima.

Posve drukčiji bio je Trubar kad je reč bila o socijalnim zahtevima kmetova-seljaka. Tu je on pre svega gledao kroz prizmu interesa građanstva i svojih plemićkih prijatelja i pristasa, i zato nije mogao imati razumevanja za seljačke zahteve. Otvoreno je pozivao seljake da se odupru svojim gospodarima ako na njih vrše verski papski pritisak. A što se tiče seljačkih ekonomskih i političkih zahteva, on je neprestano zadržavao i odvrćao seljake od neposredne borbe, i najviše što je učinio bile su molitve u kojima moli boga da plemstvo bude što milostivije prema seljačkom narodu. Njegov odnos prema feudalnom sistemu bio je kritički; štaviše, objektivno uzeto, to jest po stvarnim rezultatima svog rada, on ga je idejno i politički podrivao. Ali on se bojao da učini ma šta što bi pokrenulo nagomilane revolucionarne energije seljačkog

⁷ *Ibid.*, str. 164.

naroda i što bi njegov vlastiti pokret dovelo u sukob sa interesima njegovih građanskih i feudalnih pokrovitelja.

Slovenački protestanti Trubarovog smera smatrali su seljačke ustanke štetnim, i zato grešnim. Doduše, oni nisu istupali protiv njih onako odlučno kao Luter koji je postao ideološki organizator borbe protiv seljačko-plebejske revolucije, ali i oni su bili protivnici seljačkih buna i isticali su protiv njih ideološke razloge.⁸

Trubar je očigledno bila tuđa revolucionarna perspektiva koja se tada već spontano izražavala u seljačko-plebejskim bunama, a sa nekim elementima svesti – u revolucionarnim sektaškim pokretima. Seljačke mase su u takvoj politici morale videti odbranu feudalnog plemstva, koje je kmet osećao kao neposrednog eksploatatora i ugnjetača.⁹

Posle svega toga bilo je utoliko lakše naterati slovenačkog seljaka da se pod krvavim pritiskom kontrareformacijskih komisija odrekne ostataka luteranstva, jer to već odavno nije bila njegova vlastita akcija.

Trubarov protestantizam bio je načelni idejni kompromis između oportunističkog nerazvijenog građanstva i plemstva, pa je kao takav morao doći u sukob sa revolucionarnim seljačkim zahtevima. Zato je u Sloveniji zvanični augzburški

⁸ Trubar je, na primer, u članku o tome kakav treba da bude odnos podanika prema »višima« napisao i ovo: »... Kada pak ta vlastela prevelike dažbine, sudske takse, zakupnine, nove trošarine, namete, kuluk nalaže (nabija) i zahteva, pa će oni od zlih nadzornika, slugu, kmetova, upravitelja i pandura biti oklevetani, prokazani i lažno prikazani, tako da će im svojina biti nepravедno oduzeta, pa kažnjeni, bačeni, u zatvor, lišeni svog imena, zemlje i imanja, prognani i zbog trošarine itd. – dužni su vernici da ovo nasilje i nepravdu strpljivo podnose i da se zbog takve svoje muke, siromaštva, nužde i nepravde, zajedno sa svojom porodicom, žale bogu, ali nikako da dižu pobune i ustanke ili da sami sebe osvećuju, kao što su to učinili Kore, Datan, Abiron (UN 16), Absolon (2 Reg 15) i Ugri godine 1508, kao i Kranjci godine 1515. i Dolenjci godine 1573. i Štajerci godine 1528, ali su pri tome bedno svršili, bili pobijeni, obešeni i na kočeve nabijeni...« (Ibid., str. 133-134.)

⁹ I u pogledu sopstvenog književnog delovanja Trubar se osigurao kod vladajućih klasa. U nemački pisanom predgovoru prvom delu Novog zaveta iz godine 1557. kaže da je predgovor, između ostalog, na nemačkom napisao zato »... da vlasti i nadzornici štamparija koji ne razumeju naš slovenački jezik dobiju time jasan i istinski dokaz da nismo ni sada ni pre (a nećemo ni ubuduće) dali ili hteli štampati lakomislene, nekorisne stvari ili nešto sanjarsko, buntarsko, švenkfeldsko, anabaptističko, prevratničko ili pogrdno...« (Ibid., str. 23.)

pravac protestantizma u seljačkim ustancima igrao negativnu ulogu, ili je, u najbolju ruku, bio pasivan.

Zavisnost od reakcionarnog plemstva, u koju je slovenački protestantizam sve dublje padao, oslabila ga je i u gradovima. Poslednju reč imao je katolički monarh, koji je udario po luteranskom plemstvu i time učvrstio svoju apsolutnu vlast, a lokalno plemstvo postepeno pretvorio u svoj činovnički aparat, odnosno u izvršioce svoje volje. Razume se, slovenački seljački narod nije imao baš nikakvog razloga da brani omrznuo plemstvo zato što je bilo luteransko. Tu treba tražiti uzrok zbog kojeg je protestantizam kao religiozni pokret – uprkos tome što je bio idejni okvir jednog od najvećih progresivnih uspona slovenačkog naroda – tako brzo splasnulo.

U gradovima je proces likvidacije luteranstva bio teži, ali privilegije koje su dobili trgovačka buržoazija i kapitalistički elementi uopšte iz ruku monarha olakšali su ovu likvidaciju. Iz kontrareformacijske akcije apsolutni monarh i trgovačka buržoazija izašli su ojačani, a oslabljeno je bilo lokalno plemstvo i esnafsko građanstvo.

U tom pogledu zanimljiva je figura biskup Tomaž Hren, organizator i ideolog kontrareformacije u Sloveniji. Hren nije nastavljao feudalne predreformacijske politike u njenom starom obliku. Doduše, nema nikakve sumnje da je on bio oruđe feudalne apsolutne monarhije i njenih pokušaja da nađe put iz krize koja je počela rastvarati feudalni sistem. Ali sam razvitak feudalnog društva nagnao je apsolutnu monarhiju u toj borbi na to da se posluži sredstvima i putevima koji su stvarno ubrzali razvitak kapitalističkih tendencija u okviru feudalizma, a time u krajnjoj liniji stvarno produbili opštu krizu feudalnog sistema.

Centralizacija državne vlasti i snažno povećanje robnog prometa, a u vezi s tim i novčanog opticaja - bila su dva naporedna procesa u feudalnoj apsolutnoj monarhiji. Prvi je težio ka spasavanju feudalnog sistema iz suprotnosti koje su ga slabile i podrivale, ali je istovremeno otvarao put drugom procesu, u kojem se rađao grobar feudalnog sistema – kapitalizam.

Sve to karakteriše i Hrena. Evo šta o njemu J. Gruden kaže:

»... U svojim crkvenim ili političkim naređenjima on se uvek upravljao prema zapovestima i uputstvima koja su mu

dolazila iz dvora u Gracu; nuncije u Gracu i rimska kurija nisu za nj imali toliko značaja. Karakteristično je da Hren nije nikad učinio propisanu posetu Rimu (*visitatio liminum*) i da je za vreme svoje tridesetogodišnje vladavine retko onamo slao obavezan izveštaj o stanju svoje biskupije. U svojoj borbi protiv luteranskog plemstva on se pre svega oslanjao na predstavništva gradova i trgovišta, koja su već pre njegove vladavine dobila prilično katolički izgled. Kao sin građanskih roditelja, on je vatreno unapređivao materijalne interese građanstva i trudio se da mu sačuva staro pravo zanata i trgovine. Manje smisla imao je za potrebe i težnje seljačkog naroda.¹⁰

U tom smislu je biskup Hren u našoj političkoj istoriji nova pojava. Poreklom je bio iz ljubljanske građanske porodice. Otac mu je bio bogati kućevlasnik u Ljubljani i vlasnik topionica kod Jesenica. Neko vreme bio je i ljubljanski gradonačelnik i – što je naročito interesantno – luteran. Hren je već po karakteru nova figura na biskupskoj stolici. Čovek sa trgovačkim duhom, koji se pre svega odlučno zauzeo za interese građanstva. Neko vreme se bavio mišlju da u Ljubljani osnuje banku. U jednom svom pismu nadvojvodi Ferdinandu 1604. godine postavlja niz zahteva u interesu građanstva. Takvom politikom mogao je računati na pomoć gradova, pa ju je i dobio. U zemaljskom staleškom saboru on se oslanjao na građanske predstavnike protiv plemstva. I nešto slovenačkih knjiga koje je izdao izraz su toga njegovog mentaliteta. Ukratko, Hren je bio izrazit predstavnik centralističkih težnji, na kojima se gradila apsolutna monarhija. A ona se od samog početka ekonomski i politički oslanjala na trgovinski kapital protiv otpora partikularističkog plemstva i protiv revolucionarne tendencije seljačkog i plebejskog naroda. Otuđeni i njegov otpor Rimu, papi, čija je vlast nesumnjivo predstavljala prepreku državnoj centralizaciji u habsburškim zemljama. Svojom centralističkom politikom Tomaž Hren je nesumnjivo slabio feudalni partikularizam i tako znatno olakšao razvitak trgovine i kapitalističkih tendencija. U tom pogledu je biskup Hren u slovenačkim zemljama pojava koja je ponikla iz istih društvenih procesa iz kakvih i francuski kardinal Rišelje, koji je Francusku centralizovao i otvorio pu-

¹⁰ Dr J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1912., str. 871.

teve trgovini i krupnom zanatstvu, a time ubrzao razvitak kapitalizma u Francuskoj. Doduše, Hrenova politika u feudalnim odnosima nije ništa bitno izmenila; naprotiv, ona se služila najoštrijim sredstvima i najbezobzirnijim metodima u odbrani feudalnog sistema, koji su revolucionarne snage već počele razbijati, ali je svojim centralističkim težnjama Hren ipak pripremao teren za brži razvitak kapitalizma na našem tlu.

Ovo je, razume se, samo jedna strana kontrareformacijskog delovanja biskupa Hrena, koja nam objašnjava zbog čega je on i u gradovima prilično brzo i odlučno pobedio. Ali, s druge strane, jačanje apsolutne monarhije u Austriji značilo je za slovenački narod potpuno potčinjavanje nemačkoj hegemoniji i veliki korak nazad od rezultata koje je slovenački narod postigao reformacijom. Hren je bio instrument tuđinske vlasti nad slovenačkim narodom. Njegove kontrareformacijske komisije u krvi su gušile svaku progresivnu političku misao, uništavale težnje slovenačkog naroda za sopstvenim kulturnim i političkim stvaranjem, kočile proces unutrašnjeg povezivanja slovenačkog naroda, za dugo vreme zadržale razvitak slovenačkog književnog jezika i slovenačke literature i učvrstile vladavinu monarhovog birokratskog aparata i nemačkog plemstva u Sloveniji. Težak udarac razvitku slovenačkog jezika i kulture bilo je i uništenje slovenačkih protestantskih škola. Čak je i ekonomski razvitak slovenačkog naroda pobedom kontrareformacije bio veoma pogođen. Sopstvenici, odnosno upravnici mnogih fabrika, radionica i rudnika bili su Slovenci i protestanti. Mnogi od njih su bili prognani ili su pretrpeli velike materijalne štete. U narednim stolicima industriju i rudarstvo sve više su uzimali u ruke Nemci. Takvom razvitku nesumnjivo su snažno doprinosili udarci koje je mladoj i slaboj slovenačkoj buržoaziji već u samom početku zadavala akcija kontrareformacije.

I tako je katolička rimska crkva već po drugi put u odlučnom istorijskom trenutku slovenačkog naroda zasnovala i učvrstila tuđinsku hegemoniju na slovenačkom tlu.

Još jedan momenat treba imati u vidu kad govorimo o tome: naime, činjenicu da je reformacijski pokret po formi i po sadržini pokret slovenačkog naroda. Pobjeda kontrareformacije i kontrarevolucije je, prema tome, značila ujedno i pobjedu apsolutne monarhije ne samo nad lokalnim plemstvom nego i nad slovenačkim narodom, to jest nad njegovim tež-

njama da sam sobom upravlja na svom tlu, nad težnjama koje su u svim seljačkim ustancima stalno dolazile do izraza u raznim oblicima i parolama. I tako u slovenačkoj istoriji 17. vek znači opadanje u političkom, privrednom i kulturnom pogledu, kontrarevolucionarno obračunavanje, pritisak apsolutizma i idejno gospodstvo najmračnijih snaga katolicizma.

Takvom razvitku događaja najpre je znatno doprineo – kao što smo već konstatovali – sam Trubar, jer je seljački i plebejski narod, a i znatne delove građanstva, svojom politikom odbio od reformacijskog pokreta. Drugi i najvažniji faktor bila je neosporna vojnička pobjeda kontrarevolucije u seljačkim ratovima. Seljački ratovi su snažno potkopali moć lokalnog plemstva i doveli ga u potpunu zavisnost od centralne državne vlasti i njenog činovničkog aparata. Sem toga, seljački ratovi su pokazali kako je reformacijski pokret izgubio svaki kontakt sa seljačko-plebejskim elementom i ograničio se isključivo na delove građanstva i plemstva, koje je – bez obzira na svoju versku orijentaciju – vodilo borbu na život i smrt sa kmetovima. Sve je to omogućilo apsolutnom monarhu da jednim udarcem ubije dve muve: da slomije partikularistički otpor plemstva i da uguši reformacijski pokret, koji je bio ne samo – kako kaže Marks – »mati revolucije« nego je nosio u sebi i klice mnogih drugih političkih opasnosti, povezanih sa specifičnom mnogojezičkom strukturom habsburških zemalja, koje su u to vreme već prilično snažno dolazile do izraza.

Reformacijski pokret i seljački ustanci predstavljaju u stvari različite svesne političke reakcije na iste objektivne procese u tadašnjem društvenom sistemu. Obe pojave su izraz sve veće krize feudalnog sistema. I zato je po svom obliku, to jest kao religiozan pokret, reformacija na našem tlu iščezla, ali se po svojoj sadržini taj društveni pokret u novim oblicima nastavljao u dugotrajnim borbama slovenačkog naroda u narednim stolećima. Reformacija je pripremala tle za buduće borbe na široj osnovi.

Svojim književnim delom reformacijski pokret znatno je doprineo unutrašnjem ujedinjavanju slovenačkog naroda i savlađivanju uticaja feudalnog partikularizma na mentalitet našeg naroda. Reformacija se ne može preceniti, jer je ona zajedno sa seljačkim bunama ogromno učinila za afirmaciju slovenačkog naroda – posle tolikih vekova tuđe feudalne vladavine – kao samostalnog političkog faktora. Ona je dokaza-

la da je slovenački narod sposoban i za bolju sudbinu od kmetске. Tek je protestantska književna akcija omogućila da reč malog podjarmljenog naroda, sa neznatnim slojem inteligencije, koji je s velikim naporom krčio sebi put ka kulturi, uđe u knjigu i da preko nje nađe put do svesti masa, da ih kulturno uzdigne, ulije im samosvest i pobudi ih za svestan nacionalni život. Protestantska knjiga odigrala je ulogu prvog idejnog organizatora slovenačkog naroda. U tom smislu možemo, dakle, bez preterivanja tvrditi da su reformacija i seljački ustanci položili kamen-temeljac slovenačkoj naciji u današnjem značenju te reči.

Zato nećemo pogrešiti ako ustvrdimo da reformacija predstavlja prvi korak ka formiranju slovenačke nacionalne svesti. Svako ko je u Sloveniji u to vreme udarao po feudalizmu ili po pojedinim njegovim uporištima, stvarno je postavljao i pitanje samostalne afirmacije slovenačkog naroda, naroda kmetova, plebejaca, malobrojne inteligencije i nerazvijene buržoazije na početku kapitalističkog razvitka. U tome je upravo najveća istorijska zasluga slovenačkih protestanata sa Primožem Trubarom na čelu.

Svest o zajednici interesa slovenačkog naroda i o njegovom pravu da upotrebljava i razvija sopstveni književni jezik u crkvi, školi i svakidašnjem životu bila je kod Trubara već dosta jasno i aktivno izražena.¹¹

¹¹ U svome *Ta celem novem testamentu* iz 1582. godine on piše sledeće:

»... Mi Kranjci, Donjoštajerci, Korusci i Slovenci, koji sa običnim seljačkim narodom govorimo na slovenačkom jeziku možemo i moramo s punim pravom isto onako i istim onim rečima kao sv. Pavle (I. Kor., I) u ime Korinćana a dr Luther u predgovoru svojoj *Postili* u ime Nemaca zahvaliti Bogu i slaviti ga za milost koju nam je dao u Isusu Hristu što smo po njemu obogaćeni u svakom saznanju ...

Jer je nama kao i svima poznato da se pre trideset i četiri godine nije moglo naći ni pismo, ni registar, a kamoli knjiga na našem slovenačkom jeziku, jer se mislilo da su slovenački i mađarski jezik tako siromašni i varvanski da se ne mogu ni pisati ni čitati.

Ali svemogućí dobri Bog je upravo čudesno, u isto vreme sa progonima, dao u ovim opasnim vremenima i našoj dragoj domovini, koju više nego druge narode plaše i muče Turci i papa, svoju veliku milost i darove, tako da sad imamo na slovenačkom jeziku ne samo katehizis sa trostrukim kratkim i iscrpnim izlaganjem i kućnom tablom, nego i ceo Novi zavet, drugi put štampan i izdan, a sem toga sve poslanice apostola i Jovanovo otkrovenje sa razumljivim tumačenjem uzetim iz najboljih komentara starih i novih pisaca ...

A o tome koliko je u protestantskih pisaca svest o ujedinjavajućoj ulozi njihove književne akcije među Slovencima bila razvijena (imali su čak ambicije da je prošire na sve Slovene), vrlo ubedljivo govore njihova dela.¹²

A te knjige ne čitaju samo u gradovima, gde su obične škole, nego ih uprkos papinjoj zabrani čitaju i seljaci i njihova deca po selima s velikom željom i radošću... (M. Rupel, op. cit., str. 150–151)¹²

¹² Tako je, na primer, Jurij Dalmatin u posveti svom prevodu *Biblije* 1584. godine pisao sledeće:

»... I kad bismo mi Slovenci samo hteli svuda zahvalno priznati videli bismo da se dobri, milosrdni Bog i nas u ovim zemljama setio na našem običnom maternem jeziku posebnom neočekivanom milošću ispred drugih naroda... Kao što je, naime, bio slučaj sa nemačkim jezikom još u vreme Karla Velikog, a i kasnije, da njime nisu mogli pravilno pisati, nego su morali sve ugovore i pisma sastavljati na latinskom jeziku, tako se i slovenački jezik, naročito onakav kakav je uobičajen u ovim zemljama, nije ni pisao niti stavljao na papir, i to ne možda pre sto i više godina, nego još pre nekih trideset godina. Mnogi ljudi su isto tako mislili da se taj jezik zbog svog posebnog i na drugim jezicima teškog izgovora nekih reči ne bi dao dobro pisati i štampati latinskim slovima, a još manje da bi se njime mogla prevesti cela *Biblija*. A to je trebalo utoliko više požaliti, jer slovenski jezik nije skriven u nekom kutu, nego je danas u razmahu po moćnim i mnogim kraljevstvima, iako podeljen na nekoliko dijalekata; jer danas govore slovenskim jezikom ne samo oni koji žive u čitavoj Kranjskoj, Donjoj Štajerskoj, Koruškoj i u susednim zemljama, kao na primer, u Hrvatskoj, u Dalmaciji i Slovenačkoj marki na Krasu, u Metliki i u Istri, nego i Česi, Poljaci, Rusi, Ukrajinci, Bošnjaci, Vlasi i gotovo veći deo naroda koje je naš vekovni neprijatelj Turčin silom otrgnuo od hrišćanstva, tako da je čak na turskom dvoru, pored drugih jezika koji se u Turskoj uopšte, a posebno u kancelarijama, upotrebljavaju, slovenski jezik među glavnima. I svi nabrojani slovenski narodi moraju naše narečje, ako se pravilno govori, izgovara i piše, sasvim dobro i mnogo lakše shvatiti i razumeti nego mi njihovo, zbog njihovog teškog i naročitog izgovora i pravopisa; tako uči iskustvo.

Bog oam je u ovoj zemlji iz posebne dobrote i milosti pokazao sa poštovanjem i u Bogu učenim gospodinom Primožem Trubarom, rođenim Slovenom i izabranim oruđem, da se i taj jezik može latinskim slovima primerno i veoma dobro pisati kao i drugi jezici; isto tako su on i drugi preveli na naš obični jezik i napisali nekoliko biblijskih i drugih korisnih spisa ne bez posebnog ploda i koristi za crkvu, pouku, utehu i poboljšanje mnogih slovenačkih hrišćana. Tako je za ovo kratko vreme sa tako malobrojnim slovenačkim knjigama, razume se uz delovanje propovednika, Bog dao toliko milosti da su mnogi ljudi, visokog i niskog staleža, mladi i stari, muško i žensko došli do saznanja čiste božje reči i da nju, kao i Nemci, a još ranije Jevreji, Grci i Latini sa razumevanjem čitaju, govore i pevaju, i tako će biti spaseni... (Ibid., str. 202–203.)

; *Adam Bohorič* (umro 1598, verovatno u emigraciji), jedan od ideologa protestantske reformacije u Sloveniji. Izdao je slovenačku gramatiku na latinskom jeziku (*Arcticae horulae*), kojoj je bio cilj afirmisanje i objašnjenje slovenačkog govora i pisma. Bohoričev pravopis »bohoričica« upotrebljavao se u Sloveniji više od 250 godina. – *Prim. red.*

Pored toga je borba protestanata za slovenački književni jezik sama po sebi dobijala politički značaj. Borba za »slovenačku crkvu« povezivala se sa isticanjem veličine slovenstva i njegovog prava da uz druge narode ravnopravno razvija svoju kulturu. U tom pogledu je naročito zanimljiv Adam Bohorič.¹³

U vatrenom dokazivanju ravnopravnosti i prava »slovenskog jezika« i veličine slovenskog naroda protestanti su, do duše, ponekad otišli u nerealne konstrukcije, ali to samo po sebi još jasnije dokazuje da su već počeli delovati svesni faktori unutrašnjeg ekonomskog i idejnog povezivanja slovenačkog naroda, koje se definitivno završilo formiranjem slovenačke nacije.

Svi protestantski pisci su u svojim spisima snažno naglašavali povezanost slovenačkog naroda sa ostalim Slovenima; kod nekih se razlika između Slovenaca i Slovena ponekad uopšte gubi. Ova povezanost je nesumnjivo hrabrila i snažila svest protestantskih pisaca i njihovih pristalica, koji su se morali boriti protiv snažnog otpora državne vlasti i protiv opšte zaostalosti. Ali u suštini su već i protestanti gledali na Slovence kao na posebnu slovensku jedinicu, i granice docnijeg formiranja slovenačke nacije u njih se već jasno ocrtavaju.¹⁴

Tumačenje pojma »Slovenac«, »slovenačke zemlje« itd. kakvo su dali protestantski pisci uglavnom je bilo usvojeno i docnije se, postepeno, definitivno učvrstilo kao ime samos-

¹³ Bohorič je u svojoj gramatici *Arcticae horulae* iz 1594. godine pisao sledeće:

»... A što se tiče rasprostranjenosti slovenskog jezika osvrnimo se oko sebe, obazrimo se bilo na koju stranu, pogledajmo kraljevstva i oslovljivom narode istih jezika: naći ćemo pouzdanu da se slovenska reč čuje u većem delu sveta, ako već ne po čitavoj zemlji...

... U svim tim državama, kažem, i njihovim delovima žive Slovenci i govore slovenski, od mora do mora služe se jednim i istim načinom govora, to jest slovenskim... (M. Rupel, op. cit., str. 227–228.)

Tako, na primer, Trubar – koji se inače mnogo trudio da nagovori Hrvate da se odreknu glagoljice i da prihvate njegovo pismo – piše u predgovoru *Ta prvem delu tiga noviga testamenta* 1557. godine sledeće:

»... Pri ovom prevodenju nastojao sam što se tiče i reči i stila da ga sa lakoćom razume svaki Slovenac, bilo Kranjac, Donjoštajerc, Korušac, Krašovac, Istranin, Dolenjac ili Bezjak. Zbog toga sam prosto ostao pri seljačkom slovenačkom jeziku kako se on govori u Rašici, gde sam se rodio. Neobične i hrvatske reči nisam hteo mešati niti nove izmišljati«. (Ibid., str. 26.)

talne nacije. Zanimljivo je u toj vezi da su protestantski pisci, ili bar neki od njih, direktno apelovali i na protestantsku feudalnu aristokratiju da ona ne samo potpomaže slovenačku protestantsku knjižvenost nego i da sama savlada slovenački jezik.¹⁵

Sasvim je u skladu s takvim gledištem i Trubarov zahtev da »... svaki propovednik i svaki župnik mora za svoju župu imati i držati jednog školnika ili crkvenjaka, da mlade dečake i devojčice, građansku i seljačku decu, uči slovenački čitati i pisati...«¹⁶

Trubar je najviše izazvao državne vlasti svojom *Cerkovnom ordningom* 1564. godine, koja je trebalo da bude neke vrste ustav njegove »crkve slovenačkog jezika«, kao što ju je

¹⁵ Bohorič u istoj posveti, pominjući Karla IV, piše:

»... I da bi sećanje da su Sloveni i Česi isti narod bilo večno i večno ostalo, on je odredio i to da tamošnji Sloveni vrše bogoslužjenje za sva vremena na slovenskom jeziku. O, da hoće danas mnogi moćnici podržavati pobožnu i mudru naredbu toga velikog vladara, tako da ne bi naš rod i Hristovu crkvu gonili kao neprijatelje, pa bi nam bilo dobro! Ali prestaću sad da dalje govorim o slovenačkom jeziku. Jer nimalo ne sumnjam da će se s tom mojom priprostem ali istinskom reči svaki rodoljub složiti i zajedno sa mnom potvrditi da se slovenski narod mora smatrati vrlo starim i brojno jakim, gotovo po čitavom svetu rasprostranjenim, da se ne sme smatrati za bogzna kakvo ništavnog, nego da ga treba s pravom ubrajati među najpoštovanije, pa je poznavanje njegovog jezika isto tako potrebno kao i ma kog drugog...« (*Ibid.*, str. 231–232)

U zaključku kaže sledeće:

»... A na vas se, plemeniti mladići, to jest na vas svetle velmože Stajerske, Koruške i Kranjske i celog viteškog reda sinove, obračam, vama rekoh i vašim ljudima posvećujem ovo svoje delce. Darak vam, naime, neće biti na sramotu; jer ono je novo i služiče za objašnjavanje slovenačkog jezika (koji znate, a mogli ste i iz mog gornjeg istinitog prikaza lako razabrati da nam je zajednički sa mnogim narodima i kraljevstvima). Dalje, pošto Zlatna bula nalaže sinovima izbornih knezova da uče slovenski jezik, budite i vi svesni da će vam biti posebna čast ako ga budete unapređivali, a vašim ljudima, kojima nameravate da po nasledstvu postanete verni pastiri, davaćete time podsticaj da odsad nastoje što ugladenije i pravilnije pisati, da slovenske spise sami čitaju i da ne propuštaju priliku koja im se po božjoj zapovesti u slovenačkom već objavljenom pismu pruža, a da vaši prosti ljudi za kratko vreme nauče elemente slovenačke gramatike i u njima ubrzo toliko napreduju da će moći Sveto pismo na svom jeziku brže čitati i razumeti. Kako sam ja jedino ovu stvar imao pred očima kad sam se latio toga posla – ma kakav on bio – da bih, naime, ono što sam pomenuo postigao i za proste ljude: tako vi, slavni i plemeniti mladići, nemojte dopustiti da na vas padne krivica što se i na našem jeziku ne navešćuje slava Gospodnja...« (*Ibid.*, str. 233–234.)

¹⁶ (*Ibid.*, str. 83.)

sam zvao. Ova *Cerkovna ordninga* bila je i neposredan povod za njegovo proterivanje iz slovenačkih zemalja. Ovo, dakako, nije slučajno. Tu je Trubar otišao najdalje u političkom karakteru svoje akcije i tu je posegao najdublje u tadašnji državni sistem, zbog čega je državna vlast tako oštro i reagovala. Upravo tu su najsvesnije došle do izražaja tendencije ka samostalnom ujedinjenju i unutrašnjem povezivanju slovenačkog naroda. Sem toga, to je bio demokratski zahtev, direktno uperen protiv apsolutizma. Stoga je razumljivo što je na tom pitanju Trubar izazvao najoštrij napad državnog terora i što je morao bežati u tuđinu.

Ako se, dakle, Trubar u svojim slovenačkim knjigama potpisuje »prijatelj svih Slovenaca«, ako zahteva da se verski obredi vrše na slovenačkom jeziku i istupa protiv latinskog, ako je Dalmatin* izdao slovenački prevod Biblije »iz ljubavi prema domovini«, ako se Bohorič ponosi svojim rodnom i zbog toga mu daje pismo – onda se u tom već pokazuje napor ugnjetenog naroda da se afirmiše. U tome su svojim radom stekli velike zasluge Trubar i njegovi saradnici. S pravom, dakle, možemo reći da Trubarov Catechismus i Abecedarium, koji su izašli 1550. godine, predstavljaju zajedno sa slovenačkim seljačkim bunama prve svesne korake u procesu unutrašnjeg formiranja slovenačke nacije, početak buđenja nacionalne svesti.

Upravo na takve pojave je očigledno mislio i Karl Marks u svom pismu Engelsu od 5. marta 1856, u kojem piše:

»... Sa reformacijom dolazi prevod *Biblije* na sve slovenske narodne dijalekte. Time svakako i buđenje nacionalnosti. S druge strane, duboki savez sa protestantskim nemačkim severom...«

Slovenački reformacijski pokret bio je idejno i politički stvarno povezan sa nemačkim. Ali ta povezanost – ako reformacijski pokret ocenjujemo po njegovoj celokupnoj društveno-političkoj funkciji – ne samo što nije gušila slovenačko nacionalno buđenje nego ga je unapređivala, jer je to bio savez na progresivnoj osnovi, koji je jačao samostalne progresivne snage u slovenačkom narodu. Te snage nisu bile prirepak ne-

* *Jurij Dalmatin* (1547–1589), slovenački protestantski pisac, Bohoričev učenik. Preveo nekoliko verskih knjiga na slovenački jezik, od kojih je najvažnija *Biblija* (1584. godine), što je ujedno i najveće delo koje su izdali slovenački protestanti. – *Prim. red.*

mačkog sveta, nego su, naprotiv, u slovenačkim zemljama igrale vodeću ulogu. Ne treba zaboraviti da je veliki slovenački seljački rat bio deset godina pre nemačkog seljačkog rata i da je slovenačka protestantska akcija svojom idejnom i političkom snagom izvesno vreme dovodila čak do procesa asimilacije nemačkog elementa u slovenačkoj sredini. Taj proces je zaustavila tek kontrareformacija, a docniji razvitak kapitalizma i državne centralizacije otvorio je zatim eru svesne masovne germanizacije. Prema tome, reformaciju možemo smatrati prvim korakom u buđenju slovenačke nacije kao samostalnog političkog i kulturnog faktora.

Po svojoj opštoj društvenoj ulozi bile su seljačke bune i reformacija dva toka istog društvenog procesa: raspadanja feudalizma i pripremanja tla za nov, kapitalistički društveni poredak. Ali dok je reformacija pre svega odraz toga procesa u glavama građanskog elementa, seljačko-plebejske bune su akt širokih demokratskih slojeva, seljaka-kmetova i gradskih i seoskih plebejaca. Oba ova procesa su snažno delovala jedan na drugi. Tek širok pokret demokratskih narodnih slojeva dao je građanskoj reformaciji zamah istorijskog socijalnog preloma. Tek usađena u mase, reformacijska ideja postala je živa snaga koja je menjala postojeće stanje. I obrnuto, reformacijska ideologija, koju su seljačke i plebejske mase тумачиле i shvatale na svoj način, dala je raspršenoj revolucionarnoj masi određene idejne elemente koji su je ujedinjavali u zajedničkoj borbi. Treba samo uporediti ideološki nivo naših seljačkih ustanaka na kraju 15. i početku 16. veka, pa ćemo videti kako je duboko reformacija uticala na revolucionarno vrenje seljaka i plebejaca, iako, razume se, njihovu idejnu i političku razdrobljenost nije nikada mogla sasvim savladati niti je bila sposobna da to učini. Dakako, između ove dve struje, građanske i seljačko-plebejske, postojala je oštra unutrašnja suprotnost: klica suprotnosti koja potresa današnje društvo. Odmah su se pojavila pitanja udela u vlasti, pitanja svojine, slobode, jednakosti itd. Ne samo što u tim pitanjima ove dve struje nisu mogle biti jedinstvene nego je i konkretan ekonomski položaj rađao duboke suprotnosti. Pre svega je seljačko-plebejski pokret bio prožet mržnjom prema mnogim privilegijama građanstva na račun seljačkog naroda. Razumljivo je, dakle, da su progresivni – ali oportunistički – pokret građanstva i revolucionarna akcija seljaka

i plebejaca predstavljali dva odvojena procesa, koji se ni u jednoj fazi svoga razvitka nisu slili u jedan. Samo neki manji gradovi u Sloveniji podržali su seljački ustanak, pa i oni više pod pritiskom ustaničke vojske. S pravom, dakle, veli Engels da je suprotnost između građanske i seljačko-plebejske opozicije bila glavni uzrok propasti seljačko-plebejske revolucije. Mi bismo ovoj konstataciji dodali da je ta suprotnost u Sloveniji istovremeno bila i jedan od glavnih uzroka propasti reformacijskog pokreta.

Ali za pobjedu seljačko-plebejske struje još nije bilo ni dovoljno objektivnih ni dovoljno subjektivnih uslova. Što su u nas plebejski predstavnici stajali u prvim redovima ili čak na čelu seljačkih buna («gušavi krojač iz Radovljice», Šterc, rudari i topioničari), nije nimalo slučajno. Jedino su oni, pored građanstva i inteligencije, bar donekle mogli savladivati uticaje feudalnog partikularizma na shvatanja seljačkih masa i pomagati pri njihovom ujedinjavanju u veće revolucionarne pokrete. Zato ni u nas nema tako reći nijednog seljačkog ustanka u kojem se kao učesnici ne bi pominjali radnici, rudari, – ukratko plebejski elementi. Ali i taj plebejski sloj nije bio sposoban da do kraja i pobedonosno odigra ulogu vođa demokratskih masa u borbi za njihove ciljeve.

Matje piše, na primer, o ulozi radnika i seljaka u *Francuskoj revoluciji* sledeće:

»... Radnici i seljaci, sposobni samo za kratkotrajnu pobunu kad im je jaram postao suviše težak nisu znali kako bi se društveni poredak mogao izmeniti...«¹⁷

Slično je bilo i u nas. Seljačko-plebejske akcije ponavljale su se u nas tokom nekoliko stoleća, ali su se uvek razbijale ne samo o nadmoćnost neprijatelja nego i o idejnu nejasnoću.

Heterogeni sastav seljačko-plebejskog revolucionarnog pokreta rađao je i heterogene programe i političke platforme, kao i nejasnoću ciljeva. U toj nejasnoći ciljeva krile su se – pored reakcionarnih idejnih ostataka prošlosti i pored oportunističkih shvatanja tadašnjeg građanstva – i klice ideja ne samo buduće buržoaskodemokratske, nego i socijalističke revolucije. Doduše, glavna masa naših seljačko-plebejskih

¹⁷ A. Mathiez, *Francuska revolucija* (slovenački prevod), Ljubljana 1938, str. 23.

ustaničkih pokreta po svoj prilici nije išla mnogo dalje od najneposrednijih antifeudalnih zahteva, ali se uprkos tome i ovde – kao i u svim većim ustaničkim pokretima tadašnje Evrope – može konstatovati da su ih pratile i više ili manje razvijene ideje o jednakosti ljudi, o uništenju privatne svojine itd. To su bili, razume se, rani i nedozreli vesnici kasnije revolucionarne ideologije proletarijata, koji su se u ono vreme mogli pojaviti samo kao verska sekta ili kao posebno plebejsko krilo u seljačkim redovima.

Jasno je da se posle svega toga građanstvo uplašilo seljačko-plebejske revolucionarne akcije i da je, po pravilu, ostalo pasivno, a ponekad je zauzelo prema njoj čak neprijateljski stav. Tako su se seljački ustanci bez rukovodeće snage koja bi ujedinjavala revolucionarni pokret naroda razvijali spontano, bez jasnog cilja, pa su se posle krvavih poraza raspršili, da bi zatim ponovo prešli u napad. Ustanak za ustanom pojavljuje se sa nekom gigantskom i ujedno tragičnom upornošću, i jedan za drugim svršava krvavim porazom. Pa ipak ne bez istorijskih rezultata.

Položaj seljaka se u nas pogoršao naročito u 15. i 16. veku. Spoljašnja promena nastala je, kao što smo već konstatovali, pre svega u vezi s razvitkom novčanog prometa, koji je doneo sa sobom i proces pretvaranja dotadašnjih oblika rente, zasnovanih na prirodnoj privredi, u novčanu rentu, što je osobito snažno uticalo na položaj kmetova.¹⁹ Time su se, s jedne strane, povećali i zahtevi neposrednih feudalnih gospodara i pojačao feudalni pritisak na kmeta, a, s druge – razvio se sistem neposrednog ubiranja državnih poreza, koji su rasli to više što je kriza feudalnog sistema postajala dublja i što je proces državne centralizacije bio brži. Ti porezi su rasli naročito zbog stalnih ratova koji su potresali tadašnje austrijske zemlje.

Ovom ekonomskom pritisku vlastelina i carskih činovnika na kmetove pridružile su se neposredne posledice ratova na slovenačkoj teritoriji, to jest borbi među Habsburzima i celjskim grofovima i ustanaka nižeg plemstva protiv cara

¹⁹ Činjenica da je istovremeno novac gubio vrednost nimalo ne menja te zakonitosti. Naprotiv, samo zaoštava njihovo delovanje. U takvim uslovima je, naime, vlastelin težio da pritiskom na povećanje prirodnih davanja obezbedi takav nivo novčane rente na kojem se mogao ekonomski održati. A to je samo još više zaoštavalo sukob između vlastelina i seljaka.

(Baumkircher, Ulrich Pešničar), a naročito neprestanih turskih napada na slovenačku teritoriju. Turski napadi su se ponavljali više od dva i po veka, a naročito su bili mnogobrojni i razorni u drugoj polovini 15. i prvoj polovini 16. stoleća. Očigledno je da su ti napadi, koji su se ponekad ponavljali iz godine u godinu i čak nekoliko puta u istoj godini, morali nanositi veliku ekonomsku štetu. Turci su stalno pustošili sela i poljoprivredu uopšte, silno su osiromašili slovenačke zemlje, jako zakočili razvitak trgovine i zanatstva. Nema sumnje da je spori ekonomski napredak slovenačkih zemalja u velikoj meri posledica štete koju su prouzrokovali stalni turski napadi.

Slovenačke zemlje bile su potpuno neobezbeđene od turskih upada. Dok je car umeo da nađe vojsku za unutrašnje ratove sa pojedinim kneževskim konkurentima i plemićkim pobunjenicima, a i za gušenje seljačkih ustanaka, ostavljao je slovenačke zemlje bez ikakve ozbiljne vojne pomoći u odbrani od turskih upada. Pa i domaći zemaljski staleži praktično su vrlo malo učinili za organizaciju solidne odbrane od Turaka.

I tako je sva težina protivturske odbrane pala pre svega na seljaštvo. Borbe slovenačkog naroda sa Turcima predstavljaju slavne stranice u njegovoj istoriji. Ostavljeno samo sebi, slovenačko seljaštvo utvrđivalo se u taborima oko crkava i odbijalo napade turskih horda. Pored toga, slovenačke su zemlje od svih austrijskih zemalja davale najviše vojuika u ratovima protiv Turaka u Hrvatskoj, na Kordunu i u Vojnoj krajini uopšte. Ti ratovi su bili u narodu popularni, i u slovenačkom narodu nastao je velik broj pesama koje opevaju baš junake iz tih turskih ratova i iz domaće odbrane od turskih navala.

Istorijska je zasluga slovenačkog naroda što je bio jedna od barijera koje su zadržavale pritisak Turaka na Evropu. Ako danas nemački rasistički ideolozi proglašavaju Slovence – zajedno sa ostalim Slovenima – za »istorijsko đubre«, onda zaboravljaju da je upravo slovenački narod svojim telima trista godina branio onu kulturu kojom se ti ideolozi danas ponose. Svakako je ova misija bila tada čovečanska i napredna, nasuprot reakcionarnoj ulozi koju su u to vreme vršili ideološki i socijalni prethodnici današnjih nemačkih rasista, to jest ono nemačko plemstvo koje je iz utvrđenih zamkova

gledalo istrebljivanje slovenačkih kmetova i prisvajalo tako upražnjenu zemlju.

Kad su slovenački kmetovi po taborima branili svoj život i evropsku kulturu, nemački carevi i njihovo plemstvo išli su u svojim ratnim pohodima za svojim dinastičkim i klasnim ciljevima. Posle Turaka, pljačkale su po slovenačkoj zemlji najamničke bande Habsburga, celjskih grofova, mađarskih feudalaca, venecijanskih patricija itd. Svi ovi pohodi pripremili su teren za unosnu trgovinu stranih trgovaca i bankara. Takva je bila u to vreme uloga stranih »kulturtregera« na našem tlu.

Koliko je bio akutan problem Turaka za Slovence i koliko je otpor tim pljačkašima bio opštenarodni, vidi se po tome što se njime bavio – kao što sam već pomenuo – najveći deo naše narodne umetnosti tih stoleća. U tim borbama rodili su se, u fantaziji naroda koji je drhtao pred strašnim bičem Turaka, junaci naše epike, Kralj Matjaž i drugi, u kojima se odražavala narodna borba protiv Turaka, a ujedno i narodna mržnja prema plemstvu, koje je seljaka iskorišćavalo, a ostavljalo ga na cedilu kad je trpeo zbog turskih upada.

Aristokratija i habsburška birokratija nisu bile u stanju da zaštite seljaka od Turaka, ali su zato sve odlučnije povećavale poreze, druge dažbine i feudalne obaveze uopšte, bez obzira na to što su turski upadi već ionako doveli seljaštvo u teško stanje. U takvoj situaciji seljak je počeo zanemarivati polje i rad, kriti novac i izbegavati ili direktno odbijati izvršavanje obaveza prema feudalnom gospodaru. A time je feudalni sopstvenik dolazio u sve veći škripac, i njegov ekonomski položaj postajao je sve teži. Ovo se izražavalo na dva načina. S jedne strane, zaoštravao se odnos između plemstva i cara, a, s druge – sve se više pojačavao pritisak na seljaka. Sve terete ratova, turskih upada i krize feudalnog sistema uopšte plemstvo je pokušavalo prebaciti na seljaka.

Ovaj pritisak je samo povećao seljački otpor. Feudalni sistem je došao u bezizlazan položaj. Plemstvo je gušilo otpor svojih kmetova, ali je time i samo sve jače padalo u zavisnost od apsolutne monarhije, a ova opet od finansijske pomoći gradskog stanovništva čije su privilegije rasle na račun plemstva.

Pre svega je bilo pogođeno – ne samo direktnim posledicama ratova i turskih upada nego i razvitkom opšte krize feudalizma – sitno plemstvo, koje je i prvo počelo sa većim

oružanim ustancima protiv cara i centralne državne vlasti uopšte. U ove se može ubrojiti, na primer, ustanak Andreja Baumkirhera i Ulriha Pesničara u Donjoj Štajerskoj. Takvi ustanci plemstva morali su propasti jer se nisu oslanjali ni na seljačke mase ni na gradove. Za kmetove je domaće plemstvo bilo njihov najneposredniji neprijatelj, dok su u pogledu cara vladale mnoge iluzije koje su živele u narodu i koje su stalno učvršćivane raznim sitnim intervencijama cara, odnosno centralne državne vlasti, protiv postupaka lokalnog plemstva. Zbog toga sitno plemstvo nije u svom ustanku imalo niti je moglo imati podršku seljaštva. Razume se, plemstvo nisu podržali ni gradovi, kojima je partikularistički i samovoljni sitni plemić bio najneposrednija smetnja razvitku trgovine i zanata. Stoga se ustanak oslanjao gotovo isključivo na najamničku vojsku, koja je svojim pustošenjem samo još jače odbijala seljačke mase od ustanika.

Uprkos tome, ovaj ustanak nižeg plemstva nije bio bez političkih posledica za razvitak u slovenačkim zemljama. On je bio, da tako kažem, predigra velikih seljačkih ustanaka. Potkopavao je vlast feudalnog plemstva na slovenačkom tlu i slabio njen autoritet u očima narodnih masa. Ujedno je tim masama otkrio svu oštrinu unutrašnjih suprotnosti među vladajućim klasama, što je nužno moralo ohrabriti i ojačati revolucionarno vrenje u kmetskim i plebejskim masama.

Tlačeno i nemilosrdno isisavano od lokalnog plemstva, seljaštvo se najpre spontano orijentisalo na cara i od njega očekivalo vraćanje »stare pravde«. Izbačena je bila parola: seljaka i cara ne sme ništa da deli. Prema tome, treba da bude stvorena neka vrsta seljačke demokratske monarhije. Car je seljački otpor u početku vešto iskorišćavao za slabljenje moći lokalnog plemstva i učvršćenje svoje apsolutne vlasti. Nije slučajno što se kranjski zemaljski staleži žale na popustljiv odnos prema pobunjenom seljaku i ogorčeno izjavljuju da će u nuždi »verno plemstvo« svojom hrabrom rukom spasti dinastiju, a ne »neverni« slovenački seljaci.¹⁹ Kada seljak nije dočekao pomoć od cara, kada se rešio da sam potraži pravdu i kad su seljački ustanci buknuili sa svom svojom elementarnom snagom, tada je upravo car spasao lokalno plemstvo od opasnosti i ujedno oslobodio kmeta od iluzija.

¹⁹ Dimitz, *Geschichte Krains*, II, Ljubljana 1875, str. 129.

Ukratko, ustanak nižeg plemstva u slovenačkom delu Štajerske razrešio je sve unutrašnje suprotnosti feudalnog sistema u Sloveniji i dao snažan podsticaj oslobođenju nagomilanih revolucionarnih energija seljačko-plebejskog naroda.

Sem toga, borbe celjskih grofova sa Habsburzima, pomenuti ustanak nižeg plemstva, a naročito turski upadi pripremili su seljačko-plebejski ustanak takođe u političkom i vojno-tehničkom pogledu. Naime, sve ove borbe su, s jedne strane, naučile seljačke mase da rukuju oružjem, a, s druge – potpuno su diskreditovalе državni aparat. Vera u neprikosnovenost sistema bila je uništena, i bilo je pripremljeno tlo za revolucionarnu borbu slovenačkih seljaka. Gotovo u isto vreme su razni opozicioni pokreti u katoličkoj crkvi (misticizam, flagelanti itd.), kao i počeci Luterove reformacije i drugih sekti udarali u glavni idejni i politički stub feudalizma, u katoličku crkvu, i iz temelja poljuljali njen autoritet. Svi ovi faktori su, prema tome, uticali na to da je vera u neprikosnovenost i večitost sistema bila uništena, a time stvoreno pogodno tle za potpun revolucionarni rasplet suprotnosti i tadašnjeg sistema, za *veliku slovenačku seljačko-plebejsku demokratsku revoluciju u 16. veku*, koja kao istorijska pojava predstavlja u stvari početnu formu velikih evropskih buržoaskodemokratskih revolucionarnih procesa.

Slovenački seljački ratovi – koji su počeli krajem 15. veka, a trajali celo 16. stoleće i uvek iznova sporadično izbijali u 17. i 18. veku – predstavljaju proces veličanstvene revolucionarno-demokratske borbe slovenačkog naroda koja je feudalni sistem na slovenačkom tlu iz temelja potresla. Doduše, pokazalo se, na kraju krajeva, da je apsolutna monarhija i vojska zemaljskih staleža dobila bitku, ali feudalni sistem kao takav ju je izgubio, i posle tih ratova više nikad nije bio onakav kakav je pre njih bio.

Katolička crkva i klerikalna zvanična nauka, a i većito prestrašena slovenačka »liberalna« buržoazija, stalno su pokušavale da ovu revolucionarnu tradiciju slovenačkog naroda što bolje sakriju. Ali pune tri stotine godina neprestanih ustaničkih krvavih borbi i stalnog revolucionarnog vrenja na slovenačkom tlu same po sebi dovoljno glasno govore o tome kakve je duboke korene morala pustiti revolucionarna tradicija iz prvih stoleća novoga veka.

Činjenica je da je seljačko-plebejska demokratska revolucija na slovenačkom tlu, to jest slovenački seljački rat jedan od najviših istorijskih progresivnih uspona slovenačkog naroda. O ustanku slovenačkih seljaka iz 1515. godine – koji je, prema tome, izbio deset godina pre velikog nemačkog seljačkog rata – Engels u svom *Nemačkom seljačkom ratu* piše sledeće:

»Seljački ustanak u ‚Slovenačkoj krajini‘, to jest u Koruškoj, Kranjskoj i Štajerskoj . . . razvio se iz jedne zavere nalik na ‚Bundschuh‘²⁰, koja je stvorena još 1503. i koja je izazvala jedan ustanak u ovoj oblasti koju su isisavali plemići i carski činovnici, pustošili turski upadi i mučila glad. Slovenački seljaci ove oblasti, kao i nemački, opet su već 1513. godine podigli ratnu zastavu za ‚staru pravdu‘, pa ako su se i ove godine dali opet umiriti, ako su se 1514, kada su se još masovnije okupili, dali ubediti – izričitim obećanjima cara Maksimilijana da će se vratiti stara pravda – da se razidu, to je proleća 1515. tim žešće buknuo osvetnički rat stalno obmanjivanog naroda. Kao i u Mađarskoj, svuda su razarani zamkovi i manastiri, a zarobljenim plemićima sudili su seljački porotnici i odrubljivali im glave. U Štajerskoj i Koruškoj uspeo je carskom kapetanu Ditrihštajnu da brzo uguši ustanak. U Kranjskoj je ustanak ugušen tek napadom na Brežice (u jesen 1516) i bezbrojnim austrijskim zverstvima koja su zatim usledila i koja se mogu sasvim staviti u red s gadostima mađarskih plemića . . .«²¹ Iako svi podaci navedeni u citatu nisu istorijski tačni, ipak je zanimljivo da Engels u suštini pravilno ocenjuje političke dimenzije i revolucionarnu ulogu seoske bune iz 1515. godine. A u vezi s reakcionarnom ulogom nekih slovenskih naroda posle revolucije 1848. godine Engels u svome pismu Marksu od 7. marta 1856. kaže:

»Šteta za slovenačke seljake, koji su se u 15. veku tako slavno borili . . .«

Karakteristično je da je od svih austrijsko-mađarskih pokrajina možda najviše ustanaka bilo u slovenačkim zemljama, da su najduže trajali i da su bili najkrvaviji. Posebnu ulogu u tome su, naravno, imali turski napadi, o kojima smo već

²⁰ Ime revolucionarne zavereničke organizacije nemačkih seljaka koja je rukovođila seljačkim ustankom u Nemačkoj.

²¹ Friedrich Engels, *Nemački seljački rat*, Zagreb 1950.

govorili. No ne može biti sumnje da se u seljačkim bunama na određen način izražavala i težnja ugnjetenog naroda za sopstvenim samostalnim političkim, ekonomskim i kulturnim životom, što je svakako snažno uticalo na ljudsku svest i na celokupan društveno-istorijski tok konstituisanja slovenačke nacije. U tom smislu bismo mogli reći da je u tim bunama već prisutan – više objektivno i podsvesno nego svesno i više po posledicama nego po uzrocima – i nacionalni momenat.

U konkretnu analizu pojedinih seljačkih ustanaka u Sloveniji nećemo ovde ulaziti. Za dokaz širine i vanredne upornosti revolucionarnih pokušaja slovenačkih seljaka i plebejaca biće dovoljno da navedem samo nekoliko hronoloških podataka o toj borbi. Naši istoričari pominju pre svega ove više ili manje snažne seljačke pokrete i krvave ustanke.

Počelo je sa manjim lokalnim pokretima kao, na primer, 1358. godine oko Stične; godine 1478. u Koruškoj, gde je ustanak bio ugušen u krvi najpre upadom Turaka, a zatim terorom plemića; godine 1490. oko Škofje Loke; godine 1495. oko Gornjeg Grada itd.

Zatim je pokret počeo naglo da izrasta, da se grana i organizuje. Pobunjeni seljaci, koji su se 1503. godine ponovo latili oružja, u početku 16. veka, najverovatnije u proleće 1515. godine, osnovali su svoj Slovenački seljački savez (*Windscher Bauernbund*), koji je, po nekim istorijskim izvorima, imao u to vreme oko 20.000 članova. S tom revolucionarnom organizacijom slovenačkog seljačkog i plebejskog naroda pojavile su se i parole »le vkup, le vkup, uboga gmajna!«* i »za staru pravdu«, koje su zatim pratile sve seljačke ustanke. Ali, kako kaže Valvasor, ustaničke seljake »brzo su naučili pameti, i oni su pustili mač iz ruku i prihvatili se pluga«. Ali već 1513. ustanak je ponovo izbio, pa je zatim manje-više neprekidno vreo čas većom, čas manjom snagom sve do 1515. godine. Te godine je ustanak doživeo vrhunac zahvativši stvarno sve slovenačke zemlje.

Slovenački seljački rat 1515. godine jedna je od najvećih i najdugotrajnijih seljačko-plebejskih revolucionarnih akcija u Evropi. Na čelu toga revolucionarnog pokreta i ustanaka stajali su seljaci i plebejski elementi (»gušavi krojač iz Radov-

* »Ujedini se, udruži se, bedni narode!« – *Prim. red.*

ljice«, Klander itd.). Slovenački seljački savez bio je snažna organizacija koja je nadaleko širila svoje proklamacije i slala svoje agitatore. U svakoj pokrajini je – kako tvrde istorijski izvori – postojala posebna vojska sa vojvodom na čelu, sa dve starešine, dva govornika ili prokuratora i njihovim pomoćnicima. Istoričari su zaista utvrdili takvu organizaciju vojske u Koruškoj, a verovatno da je manje-više slična organizacija bila i u drugim pokrajinama. Organizacija je, dakle, imala svoj vojni i svoj politički aparat! Za vreme ustanka štajerski ustanici izabrali su i nekakav seljačko-plebejski »parlament« sa 300 članova, koji je zasedao u Konjicama. Sličnih zborova bilo je i u drugim slovenačkim pokrajinama, a bilo je i njihovih međusobnih dogovora. Istorijski izvori kažu da je u revolucionarnoj seljačko-plebejskoj vojsci učestvovalo oko 80.000 ljudi. Ako i pretpostavimo da je ta cifra znatno uvećana, ipak je jasno da je ustanak mobilisao ceo eksploatisani narod. Radi poredenja navešću da je u ustanku Matije Gupca 1573. godine – po navodima istoričara – učestvovalo oko 16.000 hrvatskih i slovenačkih ustanika. Seljački rat 1515. godine predstavlja, dakle, najveću revolucionarnu akciju u istoriji slovenačkog naroda.

Ustanak 1513–1515. godine imao je svoj centar u Kranjskoj, a zatim se proširio na sve slovenačke zemlje osim Goriške, gde je položaj seljaka bio nešto bolji. Tamo su seljaci imali svoje predstavnike i u zemaljskom saboru, koji nije mogao usvajati poreze bez njihovog pristanka. Karakteristično je da je tamo seljački ustanak izbio tek 1556. godine, kad su seljački predstavnici bili uklonjeni iz zemaljskog sabora. Velika slovenačka seljačka revolucija uticala je i na periferne nemačke zemlje sve do Linca, Salcburga, na Gornju Stajersku itd. Karakteristično je da su koruškim ustanicima pritekli u pomoć i rudari iz Hitenberga i – po nekim nepotvrđenim tvrdnjama – čak iz salcburških krajeva. Ustanicima su se pridružili i neki gradovi i trgovišta – negde dobrovoljno, a negde pod pritiskom. Ali gradsko stanovništvo uglavnom nije pomagalo seljačko-plebejske ustanike, mada nije pružalo podršku ni carskoj ni plemićkoj akciji.

Kako su u pojedinostima tekle glavne borbe 1515. godine, koje su trajale od proleća do jeseni, nije zapravo utvrđeno. Istorijski izvori se u tome razilaze. Za kratko vreme ustanici su zavladaali gotovo svim slovenačkim oblastima sem

nekim najjače utvrđenih gradova i zankova. Držali su, na primer, u rukama celu Kranjsku sem Ljubljane, Kranja, Škofje Loke i nekoliko zankova. Ustanici su opsedali čak i Ljubljansku tvrđavu. Na celoj oslobođenoj teritoriji revolucionarni seljaci preuzeli su sva carska prava²² i svu vlast.

Ustanak je ugušio, uglavnom u jesen 1515. godine, carski komandant Herberštajn carskim četama i vojskom lokalnog plemstva. Odlučan poraz ustanici su verovatno pretrpeli u Celju, gde je po Herberštajnovom izveštaju u ogorčenoj borbi palo 2.000 ustanika. Car je Herberštajnu posebnim pismom čestitao na toj pobjedi. Seljaci su se potom još neko vreme borili u utvrđenim taborima oko crkava – izgrađenim za odbranu od Turaka – ali je najzad njihov otpor krvavo ugušen strahovitim terorom. Pobjednik Herberštajn dobio je bogate novčane nagrade od cara i zemaljskih staleža Štajerske i Kranjske, a njegova vojska je nemilice pljačkala i pustošila po slovenačkim zemljama. Zemljom pobijenih i odbeglih seljaka neograničeno su raspolagali feudalni gospodari.

Uzroci poraza ove velike seljačko-plebejske revolucije su političke i vojne prirode. Revolucija, pre svega, nije imala svesno i čvrsto rukovodstvo sa jasnom revolucionarnom perspektivom. Ustanici su još uvek bili opterećeni mnogim iluzijama o caru, koje su paralisale odlučnost i brzinu njihove akcije. Vrlo je snažan bio i uski provincijski partikularizam, koji je slabio jedinstvo akcije. Revolucionarna seljačko-plebejska vojska nije bila jedinstvena i jedinstveno vođena, i zato ju je plemićka vojska – iako brojno mnogo slabija – tukla po delovima. Vojno rukovodstvo ustaničke vojske nije umele niti je moglo koncentrisati svoje snage.

Najzad, treba naglasiti da je ustanička vojska bila slabo naoružana. Po podacima nekih istorijskih izvora, bitku kod Rožeka u Koruškoj odlučila je u korist plemićke vojske samo njena konjica.

Tako je bio ugušen u krvi ustanak koji je – prvi put posle ustanka Ljudevita Posavskog – obuhvatio sve slovenačke zemlje.

²² Reč je o pravima austrijskog zemaljskog kneza, odnosno Habsburga. Ali kako su austrijski Habsburzi ujedno bili nemački carevi, u očima slovenačkog naroda su i prava zemaljskog kneza a i porezi koji su mu pripadali i njegova vojska bili – carska prava, carske dažbine i carska vojska.

Ali seljačko-plebejska revolucionarna borba nije time bila zaustavljena.

Godine 1525, u vreme velikog nemačkog seljačkog rata, ponovo je buknuo ustanak u Koruškoj, Štajerskoj i Kranjskoj. Ponovo su goreli zankovi i dvorci, ali ovog puta se smrtno uplašena aristokratija brže snašla i brzo je koncentrisala svoje trupe, te krvavo ugušila ustanak u Kranjskoj, prema podacima istoričara, još pre nego što se rasplamsao oružani ustanak.

»Nikad nije plemstvo – kaže s pravom Dimić u svojoj knjizi *Geschichte Krains* (II, str. 110) – za vreme turskih napada tako odlučno postupalo kao tu gde se radilo o njegovim „osnovnim pravima“.

Narednih decenija ustanički seljački pokret ponovo je u stalnom porastu i aktiviranju. Nekoliko manjih lokalnih seljačkih nemira u Goriškoj, Tolminskoj i Gorenjskoj bilo je ugušeno još pre nego što su se razvili u ustanak. Oko 1566. godine bio je u Gorenjskoj osnovan nov tajni revolucionarni Seljački savez.

Sledio je veliki rat ujedinjenih slovenačkih i hrvatskih seljaka 1573. godine, koji je opet mobilisao, pored zapadnog dela Hrvatske, i veliki deo Kranjske i Štajerske. Iako je ovaj seljački ustanak po aktivizaciji masa bio uži od ustanka iz 1515. godine, ipak je nastupio sa mnogo jasnijim zahtevima, i zato se duboko urezao u svest slovenačkog i hrvatskog seljačkog i plebejskog naroda. To je bio drugi veliki seljački rat na našem tlu, koji je zahvatio većinu slovenačke teritorije i koji nije imao samo karakter lokalnog seljačkog ustanka. I u ovom velikom ratu revolucionarne seljačko-plebejske čete podlegle su plemićkoj najamničkoj vojsci uglavnom iz istih razloga kao 1515. godine: nepostojanje vođstva sa jasnom revolucionarnom perspektivom, odsustvo jedinstvenog vojnog rukovodstva, provincijalizam koji je omogućio kontrarevoluciji da ustanike tuče odvojeno, po pojedinim delovima i regionima, i, dakako, nedovoljno naoružanje, nedovoljni vojni kadrovi itd. A, osim toga, u vreme Gupčeve bune bio je i protivnik brži i u vojničkom pogledu sposobniji, bolje organizovan nego 1515. godine. Poraz je, razume se, opet bio praćen talasom terora, ubijanja, gonjenja i teranja seljaka sa njihove zemlje.

Ali ni taj poraz nije mogao zaustaviti revolucionarni proces koji je izazvala opšta kriza feudalnog sistema na našem

tlu. Već 1575. godine pominje se nov pokušaj ustanka u Kranjskoj. Sledio je opet uglavnom lokalizovan ustanak 1585. godine, ali, kako kaže Valvasor, seljake je »plemstvo opet nateralo na pokornost«.

Ovi uzastopni i neprestani veći ili manji ustanci i nemiri silno su potkopali snagu lokalnog plemstva u slovenačkim zemljama. Razumljivo je, prema tome, što je u to vreme na skupštini zemaljskih staleža Franc Gal rekao:

»Ako nas ne pobiju Turci i Mlečani, učiniće to naši seljaci.«²³

Godine 1602. istorija beleži seljački ustanak oko Mehovog u Dolenskoj, koji je najpre postigao uspeh u borbi protiv uskoka; u njemu su se, kako kaže istoričar, junački borile i žene, ali se nije proširio i bio je po svoj prilici još iste godine ugušen. Godine 1604. buknuo je prilično širok i snažan ustanak oko Kočevja. Naoružana seljačka »garda« zaposela je celo područje oko Kočevja, i pokret se počeo naglo širiti, ali je najzad bio likvidiran bez većih oružanih sukoba. Godine 1627. izbio je prvi tolminski »punt«, koji se mirno stišao kad je u Tolminsku došla specijalna carska komisija. Godine 1633. zabeležen je ustanak rudara u Koruškoj.

U proleće 1635. buknuo je nov ustanak neobične snage i širine, tako da se može porediti sa ustancima iz 1515. i 1573. godine. Zahvatio je najpre Donju Štajersku, a zatim se naglo proširio gotovo po celoj Kranjskoj. Seljačka vojska je opet zauzimala i uništavala zamkove, dvorce i samostane. Samostanska hronika kaže da su ustanički seljaci te godine popalili i uništili 67 zamkova i dvoraca. Sem utvrđenih gradova i nešto zamkova, cela Donja Štajerska je bila u rukama ustaničkih seljaka. Sredinom leta ustanak su uglavnom ugušile čete zemaljskih staleža, naročito uskoci. Ponovo je talas plemićkog terora i uništavanja besneo nad slovenačkim seljaštvom, ali uprkos tome njegove revolucionarne energije još nisu bile uništene. Opet slede lokalni ustanci: godine 1644. oko Šent Petra pod Kunšpergom, godine 1646. oko Polskave, godine 1650, u početnoj fazi, u većim mestima Donje Štajerske, naročito oko Trbovlja i Sovneka, a nešto slično ponovilo se 1674. i 1675. Godine 1662. opet je izbio snažan ustanak kod Kočevja, koji je ugušen u krvi; godine 1687. i 1688. pojavljuje se »punt« u više mesta u Gorenjskoj itd.

²³ Dimitz, op. cit., III, str. 253.

U početku 18. stoleća počeo se naglo razvijati ustanički pokret u Goriškoj, a 1713. razbuktao se takozvani veliki tolminski »punt«, koji se proširio na Brda i po celoj Goriškoj. Na stranu ustaničkih seljaka stali su i deželni brambovci* u Gorici. Konačno su carska vojska i uskoci ugušili i taj ustanak. I opet je sledio krvavi teror, sečenje glava i gonjenje.

Drugi tolminski »punt« bio je poslednji veliki seljačko-plebejski ustanak. Ali manji lokalni nemiri i ustanci javljaju se još tokom celog 18. veka.

Naveo sam prilično opširno poznate podatke o seljačkim ustancima – koji, dakako, nisu iscrpni – samo zato da bi jasnije došla do izražaja veličina revolucionarnih borbi koje je naš narod vodio u toku nekoliko stoleća. Na bojnopolju seljačke vojske bile su poražene, a kontrarevolucija je trijumfovala. Ali uprkos tome seljačko-plebejska demokratska revolucija nije bila bez rezultata. Naprotiv, ona je silno potkopala moć feudalnog sistema i prinudila ga na reforme koje su olakšale razmah progresivnih ekonomskih i političkih struja. Pripremala je i tle za nove udarce buržoaske revolucije, ne samo kod nas nego u srednjoj Evropi uopšte. I najzad, ona je ogromno doprinela unutrašnjem ujedinjenju slovenačkog naroda i njegovom učvršćenju. Ne može se ni zamisliti da bi bez nje slovenački narod u narednim stolećima mogao tako snažno izdržati nemački pritisak kao što ga je uistinu izdržao.

Sam razvitak seljačkih ustanaka, a naročito zahtevi koje su postavljali ustaničari svedoče da su lokalni ustanci bili u početku većinom spontane akcije sa neposrednim ekonomskim zahtevima, koji najčešće nisu prelazili okvire feudalnog društva. Ali to nikako ne znači da se ovaj revolucionarni pokret sme da svede samo na takva pitanja i na takvu ulogu. Borba seljaka za svakodnevne ekonomske zahteve bila je samo prvi izraz velikog društvenog sukoba koji je sve više sazrevao i u kojem su se novi društveni zahtevi iz decenije u deceniju sve više kristalisali. U dva ili tri velika pokušaja seljačko-plebejske revolucije na našem tlu revolucionarni zahtevi dostigli su već vrlo visok stepen progresivne društvene i političke svesti.

* *Deželni brambovci*, tako je narod nazvao pogranične čete najamničke vojske kojima su Habsburzi štitili Goricu i teritoriju Goričke grofovije od Mlečana. – *Prim. red.*

Nema sumnje da je – ne samo u nas nego i u Evropi uopšte – velika masa lokalnih seljačkih ustanaka sama po sebi znak socijalne razdrobljenosti, lokalnih horizonata i uskih političkih perspektiva, koje su bile karakteristične za revolucionarne seljačko-plebejske mase. U nas već samo geslo »za staru pravdu« – iako je po svojoj sadržini i po svom rezultatu sasvim progresivno – jasno pokazuje da seljak u svojoj svesti nije mogao stvoriti jasnu sliku o *budućem* društvu, o novom društvenom poretku, nego je svoje progresivne težnje izrazio u obliku pozivanja na »stara vremena«, kad su feudalni odnosi bili ekonomski opravdani i snošljivi, kad još nije bilo novčane privrede i novčane rente i kad seljački župani* još nisu bili potpuno potčinjeni samovolji plemića i carskih činovnika, nego su još bili predstavnici koliko-toliko samostalne seljačke demokratije u lokalnom okviru.

Pa ipak, bilo bi potpuno pogrešno u geslu »za staru pravdu« videti pogled unazad, želju za starim stanjem ili pak samo za ukidanjem najtežih ekonomskih tereta. Ovako nepravilno misle u nas oni istoričari koji sude o karakteru seljačkih zahteva isključivo po materijalima carskih komesara, po seljačkim peticijama caru i po tome što su seljaci ponekad – naročito u prvim ustancima – pozivali u svoj savez i plemstvo. Ti istoričari zaboravljaju da su seljački zahtevi komesarima i caru predstavljali minimum, dakle kompromisne predloge, iza kojih se razvijao, od ustanka do ustanka, ceo sistem revolucionarnih socijalnih zahteva.

Već smo detaljnije raspravljali o posledicama koje su na selu i u zemljišnim odnosima prouzrokovali novčana privreda i prelazak sa naturalne na novčanu rentu. Geslom »za staru pravdu« seljak se stvarno borio za svoj višak rada, za svoju ekonomsku samostalnost, za svoju ulogu na slobodnom tržištu, a time i za sve ono što je bilo potrebno za razvitak novih, kapitalističkih društvenih odnosa. Kad se seljak pozivao na stara urbarska prava i zahtevao njihovo utvrđivanje na bazi starih kvantitativnih odnosa, koji su odgovarali nižoj produktivnosti rada, on se stvarno borio za to da rezultati veće produktivnosti rada u poljoprivredi ostanu njemu, odnosno da postane ekonomski samostalan i sposoban da se prilagođava novim, kapitalističkim ekonomskim procesima.

* Župan, seoski kmet, predsednik opštine. – Prim. red.

U geslu »za staru pravdu« odražavao se, dakle, oštar napad na postojeće društvene odnose, napad na celokupan društveni sistem, iako same ustaničke seljačke mase nisu uvek bile svesne te činjenice.

Pored gesla »za staru pravdu«, ustanak iz 1515. godine postavio je niz drugih zahteva, koji, svi odreda, ukazuju na dubinu revolucionarnih procesa na selu. Ustanici su izjavljivali da će se pokoriti samo »caru i staroj pravdi«. Zahtevali su za sebe sudstvo i pravo da sami biraju parole u parohijama. Zahtevali su ukidanje samovoljnih činovničkih odredaba i takvu organizaciju ureda da ovi budu pristupačni narodu. Dalje, zahtevali su ukidanje nevoljništva, desetine, kuluca, raznih taksa itd. Niz drugih zahteva odnosio se na slobodu trgovine i zanata za seljake. Očigledno je da se u tim zahtevima već odražavala revolucionarna težnja za ukidanjem feudalnih odnosa uopšte.

Svi ovi zahtevi bili su na liniji stvaranja uslova za slobodan razmah kapitalističkih odnosa.

Ali ideologiji revolucionarnog pokreta davale su svoj doprinos plebejske mase i osiromašeni sitni seljak, koga kapitalističke perspektive nisu privlačile toliko kao bogatije seljake. Pored gesla »za staru pravdu«, u ustaničkom pokretu 1515. godine kružilo je geslo o »božjem pravu«, po kojem su svi ljudi jednaki. U nerazvijenim oblicima već su se pojavljivale i utopističko-komunističke ideje o ukidanju svojine, o jednakosti i bratstvu svih ljudi itd. Ukratko, bilo je to burno vreme koje je u klici rađalo ideje što su nekoliko stotina godina docnije potresle svet. Drugo je pitanje, dakako, koliko su ovi ili oni radikalni zahtevi postali stvar celog ustaničkog pokreta, a koliko su bili stvar pojedinih njegovih najrevolucionarnijih frakcija, naročito njegovog plebejskog dela, u koji je ulazio deo kmetova, rudari, radnici, gradski plebejci itd. Razumljivo je da je pokret, koji je po svojoj socijalnoj strukturi bio tako heterogen, morao biti heterogen i po svojoj idejnoj usmerenosti. No jasno je da tu nije reč o borbi koja bi bila usmerena samo na pojedine ekonomske zahteve i reforme, nego o širokom narodnom pokretu koji je udario na sve glavne stubove društvenog sistema i koji predstavlja početni oblik velikih evropskih buržoaskodemokratskih revolucija.

Ovu tvrdnju naročito ubedljivo potvrđuje docniji hrvatsko-slovenački Gupčev ustanak iz 1573. godine. Ovaj seljački

ustanak već je jasno formulisao i zahtev za vlašću. Ustanički seljaci zahtevali su svoje carsko namesništvo u Zagrebu, dakle svoje *demokratsko predstavništvo* koje će samo ubirati poreze i braniti granice. Zahtevali su, dalje, ukidanje carina, dakle *slobodnu trgovinu*, oslobođenje od kuluka, desetine i svih davanja, znači *ukidanje feudalnih odnosa uopšte*. Tako su revolucionarni zahtevi 1515. godine tada ponovo došli do izražaja, ali već neuporedivo doslednije, jasnije i u punijem obliku. Od čisto ekonomskih zahteva pojedinih lokalnih ustanaka seljački ustanci 1515. i 1573. godine i neki drugi veći ustanci već su se jako približili formulaciji onih velikih političkih zahteva koji su docnije bili polazna tačka francuske revolucije.

S pravom Janez Trdina* u svojoj *Zgodovini slovenskega naroda* kaže:

»... Šesnaesti vek bio je zlatno doba istorije našeg naroda, pa se čak dvestagodišnje doba slobodnog slovenačkog vovodstva ne može staviti o bok tome veku. U svakom pogledu naš narod dostigao je toga puta visinu kakvu nije dostigao ni pre ni docnije...«

I doista, 16. vek znači za slovenački narod epohu samostalne revolucionarne akcije koja se na istorijskoj areni pojavila s takvom elementarnom snagom da je potčinila sebi sve druge faktore na slovenačkom tlu. Ne samo što ta revolucionarna akcija više nije bila jedino odjek zbivanja u nemačkim zemljama, nego je, naprotiv, u svim slovenačkim zemljama predstavljala vodeću progresivnu snagu.

Dva i po stoleća trajala je tako reći neprekidna revolucionarna oružana borba slovenačkog seljačkog i plebejskog naroda. Ovi seljački ustanci, koji su se uporno ponavljali, dokaz su da se ovamo premestilo težište revolucionarne energije slovenačkog naroda. U toj borbi izražavao se ne samo otpor kmetova protiv feudalnih eksploatatora nego je postajala aktivnom i težnja podjarmljenog naroda, koji se budio i

* *Janez Trdina* (1830–1905), slovenački pisac, skupljač narodne poezije, koju je umetnički prerađivao. U svojim delima ispovedao je slobodoumlje, demokratizam, slovensko i slovenačko rodoljublje i borio se protiv duhovne i materijalne zaostalosti i konzervatizma u životu širokih narodnih masa. Među njegova dela spada i *Istorija slovenačkog naroda*, koja je ostala nedovršena. Kao dobar poznavalac prilika u Hrvatskoj u doba Bahovog apsolutizma, napisao je delo *Bachovi buzariji in Iliri*. – *Prim. red.*

formirao kao posebna nacija, da se oslobodi *tude* hegemonije. Narod je u to vreme bio nosilac društvenog napretka na našoj teritoriji, pa iako je doživeo poraz, njegova borba je ipak urodila plodovima koji su dali životvorne sokove ovom narodu kome se činilo da ga je istorija osudila na smrt. Seljačke bune su bile faktor političkog i idejnog povezivanja slovenačkog naroda. Njih je u tom smislu dopunila slovenačka protestantska knjiga. Slovenačka misao živela je naredna dva stoleća duboko u sećanju na burno stoleće zajedničke borbe protiv feudalne vlastele, jer ništa ne može tešnje povezivati ljude nego zajednički poraz i zajednička nada u konačnu pobedu.

Dakle, možemo bez preterivanja tvrditi da su reformacija i seljačko-plebejska revolucija udarile temelj slovenačkoj naciji. U tim borbama pojavile su se prve iskre svesti o slovenačkoj zajednici, koja je zatim u 18. i 19. stoleću nezadrživom snagom izbila na površinu. Revolucionarna akcija, i onda kad se završi porazom, uvek je dokaz žive snage naroda. Narod koji čutke trpi ugnjetavanje, osuđen je na propast. Reformacija i seljačke bune dokazale su da živa snaga slovenačkog naroda nije bila uništena, i slovenačka nacija najavila je svoj ulazak u istoriju veličanstvenom revolucionarnom akcijom, koji nisu mogli uništiti u glavama i srcima slovenačkog naroda ni ugnjetavanje ni vreme. U tome je snaga revolucionarne tradicije, koju slovenačka reakcija, uprkos sistematskom gušenju i izvrtnju, nije mogla uništiti.

Narodna umetnost, naročito pesme i pripovetke o Kralju Matjažu i Kraljeviću Marku, najdublje otkriva stremljenja i čežnje slovenačkog naroda u tom razdoblju. Slovenački seljak stavio je viteštvo u službu naroda, dao mu je demokratsku sadržinu. Kralj Matjaž i Kraljević Marko su po spoljašnosti i običajima feudalni vitezovi, ali su po suštini zaštitnici naroda. U takvom izražavanju narodne misli očigledno se pokazuje težnja za vođom koji bi skupio raspršene snage kmetskog seljačkog naroda, dao mu jasan cilj i poveo ga u poslednju, pobedonosnu borbu. Seljak-kmet i plebejac ulio je u viteza svoj duh, svoje želje i svoje zahteve: pravo, jednakost pred zakonom, ukidanje feudalnih odnosa i odbranu od Turaka, od vitezova-lutalica i pljačkaša. Prema tome, mitski junaci i vitezovi naših narodnih pesama, Kralj Matjaž i drugi, u stvari predstavljaju figure iz naroda, koje izražavaju revolucionar-

ne težnje seljačkog naroda, to jest program borbe za pravo i hleb. U obliku mita, kroz njih je dat program demokratske revolucije: demokratija, sloboda, jednakost. I kad pesma kaže da je Kralj Matjaž imao na Krnskom Gradu dan i noć otvorena vrata, gde je svako dobio pomoć i pravdu, onda je time izražen zametak načela koje je proglasila docnije demokratska revolucija. Narod je bio svestan toga da će biti potrebna krvava borba da se ta prava izbere. Poslednja borba biće na Sorškom polju:

Kjer trivršna smreka rase,
Mir bo sklenjen v Sorškem polji,
Trije kralji zlate čase
Ustanovijo, više bo bolji.*

Potrebna je, dakle, oružana borba, ustanak u kojem će narod izvojevati svoje zahteve. Takve i slične pesme otkrivaju nam svu dubinu nagomilane revolucionarne energije u slovenačkom narodu, a ujedno i veliku postojanost iluzija o caru. Ovih iluzija nije se potpuno oslobodio ni ustanak Matije Gupca niti su ih se oslobodili ustanci u 17. i 18. veku. One su idejni odraz objektivne društvene zakonitosti toga vremena. Izolovan seljački pokret, bez povezanosti sa pokretom mlade kapitalističke buržoazije i inteligencije, nije bio kadar da formuliše jasan cilj i socijalni program. A slovenačka buržoazija toga doba bila je još slaba, nerazvijena, subjektivno i objektivno nesposobna za takvu ulogu.

Doduše, i u gradovima je bilo radikalnih struja, pa su i u njima izbijali nemiri. Godine 1598. građani Ljubljane su se čak latili oružja, ali su kapitulirali pred carskom vlašću još pre nego što je došlo do sukoba. Prilično dugo su se odupirali i akciji kontrareformacijskih komisija. Samo oštrim progonoima, zatvorima i proterivanjima je, na kraju krajeva, katolička linija carske vlasti odnela konačnu pobjedu u gradovima. No uza sve to je stanovništvo tadašnjih slovenačkih gradova bilo daleko od toga da bi se moglo pridružiti revolucionarnom pokretu, a pogotovo da bi mu moglo dati politički program.

* »Na Sorškom polju, tamo gde raste jela sa tri vrha, biće zaključen mir, tri kralja uspostaviće zlatno doba, i sve će biti bolje«. – *Prim. red.*

Iz tih razloga je slovenačkom seljaku car dugo bio velika nada. Mere austrijskog apsolutnog monarha koje su išle za ograničenjem vlasti plemstva i učvršćenjem državnog centralizma budile su neko vreme u seljaka iluzije da je car njihov saveznik, a to utoliko više što je on i stvarno iskorišćavao seljački otpor za slabljenje moći lokalnog plemstva. Zato nije slučajno što su u Koruškoj seljaci sa carevom slikom na zastavi išli u boj protiv »carske« i plemićke vojske. Prošlo je mnogo godina dok su se seljačke mase oslobodile tih iluzija. Tome je, razume se, najviše doprineo krvavi teror posle poraza u seljačkim ustancima. Nije slučajno što je u zahtevima Gupčevih ustanika car ostao samo spoljna fasada, dekoracija bez vlasti, koja je trebalo da bude u celini u rukama seljačke vlade.

Rezultat seljačkih ustanaka bio je, doduše, drukčiji nego što su seljaci-kmetovi očekivali, ali je bio vrlo značajan. Plemstvo je pobedilo seljake, ali njega samog je pokorio – monarh. Seljačke bune su doprinele centralizaciji, a ova je donosila korist habsburškom nađvojvodi. Prema tome, neposrednu korist seljački ustanci doneli su apsolutnoj monarhiji, a preko nje posredno i bržem razvitku kapitalizma, konkretno – krupnom trgovačkom kapitalu. A ujedno su feudalni sistem u celini toliko potkopali i oslabili da on više nije mogao, ni u novim oblicima, postići trajniju političku stabilizaciju, čime su ubrzali razvitak novih društvenih snaga. Seljački ustanci, prema tome, nisu bili neuspešni, iako seljaku neposredno verovatno nisu doneli poboljšanje položaja.

Plemstvo je bilo pogođeno politički i ekonomski. Od seljačkih ustanaka spasao ga je car sa svojom vojskom i svojim aparatom, a »za zahvalu« plemstvo se moralo pomiriti sa većom državnom centralizacijom, bitnim smanjenjem svojih prava i učvršćenjem centralizovanog carskog birokratskog aparata. Pored toga je ustanički seljak, koji se dva i po stoleća borio s oružjem u ruci u periodima ustaničkih borbi i protesta, ne samo zanemarivanjem poljoprivrede nego pre svega i neizvršavanjem feudalnih zemljišnih obaveza, nanosio veliku ekonomsku štetu feudalnoj zemljišnoj gospodi i time je doveo u kritičan ekonomski položaj. Plemstvo je propadalo, ili je pribegavalo trgovini i kapitalističkim preduzećima, ili se uključivalo u carski birokratski sistem. U svakom slučaju, apsolutni monarh izašao je iz borbe kao pobednik. Htelo to ono

ili ne, plemstvo je moralo zagristi tu kiselu jabuku. U tom znaku protiču naredna stolecja slovenačke istorije.

Tri osnovna pitanja postavljala su se, dakle, pred Slovence u feudalnoj epohi naše istorije:

1. Odnos prema germanskom feudalizmu uopšte
2. Reformacija

3. Borba između monarha, koji je težio ka apsolutizmu, i decentralistički orijentisanog plemstva.

Prvo pitanje odnosi se pre svega na ranu etapu u razvitku nemačkog feudalizma, i rešeno je u dugotrajnim borbama u kojima se slovenački narod – ne odbijajući tekovine zapadnoevropske kulture – pokušao politički i kulturno osamostaliti pod rukovodstvom domaćeg plemstva. Ova borba se, doduše, svršila vojnim porazom, ali je ipak zagarantovala opstanak slovenačkom narodu u toku srednjega veka.

Drugo pitanje. Reformacija je našla Slovence već pocepane u pogledu glavnog pitanja: odnosa prema feudalizmu. Građanstvo (trgovci i zanatlije) predstavljalo je luteransku desnicu, a na kraju se i povezalo sa plemstvom, ili je bar ostalo pasivno u seljačko-plebejskoj revoluciji. To je dovelo do unutrašnjeg sloma reformacije, koji je omogućio Hrenovu kontrareformacijsku akciju. Ova je bitno usporila proces unutrašnjeg ujedinjavanja i formiranja slovenačke nacije.

Težnje seljačko-plebejskih masa izrazile su se u pokretu raznih sekta, a pre svega u dugotrajnim i krvavim seljačkim ustancima, koji su trajali dva i po stolecja. U tom pokretu odražava se slovenačka seljačko-plebejska demokratska revolucija. Ona nije mogla biti uspešna jer joj je nedostajao socijalni vođ i jasno određen cilj, ali je ona iznutra povezala slovenački narod i otvorila mu put da se formira kao moderna nacija.

Treće pitanje, pitanje borbe između apsolutističkog monarha i partikularističkog otpora plemstva u slovenačkim pokrajinama, neposredno je pogađalo građanstvo. Seljak ga je doživljavao u obliku neprestanih vojnih pohoda koji su mu pustošili polja i slabili njegov ekonomski položaj, a ujedno je bilo za nj izvor iluzija u cara, koje su u znatnoj meri bile uzrok njegovih poraza u seljačkim bunama. Trgovinski kapital pomaže apsolutističke težnje monarha da ojača svoje politič-

ke i ekonomske pozicije prema plemstvu i da se ekonomski ojača na račun seljaka i esnafskog zanatlije. Izlaz iz krize, koji je feudalni sistem tražio u apsolutnoj monarhiji, uz oslonac na trgovinski kapital, slovenački seljak spontano je tražio u demokratskoj revoluciji.

[...]

Ziva aktivnost trgovinskog kapitala za vreme Karla VI bila je uvod u relativno brz razvitak industrije od sredine 18. veka naovamo. Za njeno napredovanje trebalo je još više suziti feudalne privilegije. Sem toga, kapitalistički način proizvodnje zahtevao je podizanje opšte kulture, da bi se tehnički napredak mogao maksimalno iskoristiti. Na toj liniji razvijao se pritisak buržoazije na feudalni sistem i osvajao je pozicije. To je bila uglavnom i baza prosvetnog apsolutizma i reformi Marije Terezije i Josifa II.

Najteži je udarac Marija Terezija zadala feudalnom partikularizmu novom administrativnom podelom. Cilj za kojim je pri tome sistematski išla bio je: izbrisati sve ostatke pokrajinskih autonomija i svu vlast koncentrisati u svoje ruke. Osnovala je u Beču Direktorij za unutrašnje poslove kao najvišu upravnu vlast, kojoj su u pojedinim krunskim zemljama bila podređena zemaljska glavarstva, odnosno gubernijumi. Od velikog značaja bilo je u toj vezi osnivanje okružnih kancelarija («kresija»), koje su smele da primaju i tužbe seljaka protiv njihovih zemljišnih gospodara. Time je patrimonijalno sudstvo (sudstvo zemljišnog gospodara) dobilo prvi udarac. Lokalno plemstvo bilo je na taj način odgurnuto daleko od saodlučivanja pri vršenju državne vlasti i sve više je postajalo, gotovo bez izuzetka, samo još državno činovništvo. Tome se pridružila Terezijanska poreska knjiga, katastar, koja je pravila razliku između kmetovskog i vlastelinskog poseda, i propisivala porez na svaki posed napose, tako da zemljišni gospodar nije više plaćao porez na ceo »svoj« posed zajedno sa kmetovim. I neke druge reforme su unekoliko precizirale obaveze kmetova prema feudalnoj gospodi i omogućile seljaku da čvršće raspolaže svojom imovinom. Sve ove mere bile su neophodno pripremanje tla za razvitak kapitalističke industrije, za stvaranje unutrašnjeg tržišta toj industriji, za koncentraciju materijalnih sredstava za proizvodnju i za nastanak potrebnog broja najamnih radnika.

Josif II išao je još dalje u svojim reformama. Osobito su važne tri.

1. Kmetovskim kaznenim patentom utvrdio je pravo seljaka na priziv na kresije protiv presude zemljišnog gospodara. Patrimonijalno pravo dobilo je nov udarac, i država je mogla preko državnih sudova uspešno regulisati razvitak feudalnih odnosa u korist novih tendencija.

2. Kmetovskim patentom, koji je potpuno ukinuo kmetstvo i olakšao kretanje i izbor zvanja kmetovima, dao je kapitalističkim preduzećima najamnog radnika.

3. Odlukama kojima je olakšao prodaju seljačkih zemljišta i seljacima omogućio raspolaganje sopstvenim nepokretnim imanjem ubrzao je proces eksproprijacije seljaka, koji je kapitalističkim elementima dao uslove za prvobitnu akumulaciju kapitala i radnika bez imovine. I mogućnost otkupa od kuluka bila je dozvoljena u istom cilju.

Reforme takozvanih prosvetljenih careva, koje su silno ubrzale razvitak kapitalizma, nisu, dakle, donele ekonomsko olakšanje seljaku uopšte, kao što se često tvrdi. One su izvršile duboku diferencijaciju na selu. Omogućile su, s jedne strane, bogaćenje manjeg dela seljaka i njihovo »buržoazovanje«, a, s druge – prouzrokovale su naglo propadanje siromašnijih seljaka u korist kapitalističkih elemenata. Glavni dobitak je bio, dakle, buržoaski element u gradu i na selu. To je bio prirodni proces, jer su reforme upravo zato i bile sprovedene da bi olakšale put kapitalističkom razvitku.

Ovu konstataciju lepo ilustruje, na primer, izjava ljubljanskog gradonačelnika Kristijana iz 1733. godine, dakle znatno ranije nego što su pali glavni udarci po seljaku u vezi sa otkupom i porezima, da su te godine dugovi kranjskih seljaka iznosili 120.000 cekina.²⁴ Već ova cifra pokazuje nam mračnu sliku ekonomskog položaja seljaka. To je i razumljivo. Sa povećanjem državnih prihoda i drugih davanja povećao se i ubrzao robni promet, jer je seljak, ako je hteo da dobije novac za ispunjavanje svojih bezbrojnih obaveza, bio primoran da što više i što pre proda. A time je došao u ruke trgovačkim i drugim zelenašima, koji su žurili da rade u svoju korist.

²⁴ Ivan Vrhovec, *Ljubljanski meščanje v preteklih stoletjih*, Ljubljana 1866.

Simptom suprotnosti koje su nastajale u takvim uslovima jesu i seljački ustanici u 17. i 18. veku. Oni su se razvili protiv mera koje su nametale seljacima velike poreze i odštete u novcu za »olakšice« u feudalnim odnosima, a jedno i drugo stavljalo je seljaka u težak ekonomski položaj i lišavalo ga zemlje. Ustanici su pratili čak jozefinske reforme, iako su seljaci te reforme pozdravili. Ali novčani tereti koji su sledili posle tih reformi bili su tako teški da je ponegde došlo do novih seljačkih ustanaka (Tolminska). Seljaci su u ustancima najčešće zahtevali potpuno ukidanje nekih najosetljivijih poreza, a pre svega novčanih odšteta koje su bile uvedene pri ukidanju pojedinih feudalnih obaveza. Već sami takvi ustanici svojim ekonomskim i demokratskim zahtevima svedoče da su se ove reforme izvršile na račun seljaka, na račun većine slovenačkog naroda.

Baš zato nas ne može začuditi ni otpor slovenačkih narodnih masa protiv nekih kulturnih nastojanja prosvetiteljsko-apsolutističkih režima. Narod je mrzeo nemačke škole, koje su mu bile tuđe po jeziku i po duhu, i crkvene reforme, koje su pokušavale da od crkve naprave državnog policajca.

Kao što je, dakle, prosveteni apsolutizam uklonio neke prepreke društvenom napretku, tako je pogoršao materijalni položaj većine slovenačkog seljačkog naroda. Od prvog dana je – kao i svugde – i austrijski kapitalizam rastao i razvijao se na eksproprijaciji i osiromašavanju seljaka i gradskih zanatlija. Ali baš upropašćavanje seljaka i zanatlije teranje sa njegove vlastite zemlje, odnosno iz njegove radionice, i njihovo pretvaranje u proletera bez imovine – to su pojave koje su svuda u Evropi pratile rađanje kapitalizma u to vreme. Ove pojave bile su nužan sastavni deo kapitalističkog razvitka u to vreme, ali su iz njih rasle ujedno i nove društvene suprotnosti.

Otpor slovenačkih seljaka bio je ovog puta nešto drukčijeg karaktera nego u 16. veku. U ranijim ustancima imali su seljaci pred sobom različite lokalne neprijatelje, a nisu videli pred sobom sam sistem kao glavnog neprijatelja. Seljaci su mrzeli pojedince – Tahija, Turna itd., a ne cara. Ovaj je bio daleko, i seljaci nisu o njemu mnogo znali, ili su ga čak smatrali svojim saveznikom. Zato je u seljačkim stremljenjima bilo malo jedinstva.

Sada se situacija izmenila. Seljaci su imali pred očima državu kao otelovljenje feudalnog sistema. Imali su, dakle, zajedničkog glavnog neprijatelja, pa je i ova činjenica budila u slovenačkom seljačkom narodu svest o zajednici interesa, što je olakšalo proces konstituisanja slovenačke nacije. Tako je centralizam prosvetljenog apsolutizma, doduše, pogoršao materijalni položaj slovenačkog naroda, ali je ujedno uticao na nj u pravcu veće unutrašnje povezanosti i aktivizacije njegovih snaga.

Pored toga, potrebno je naglasiti da su jozefinske uredbe bile od velikog značaja i za nastanak slovenačke svetovne inteligencije iz seljačkih redova. Ove uredbe su oslobodile seljaka okova kojima ga je vlastelin vezao za zemlju. Sve više seljačkih sinova odlazilo je u škole. Spontane težnje seljačkih masa počele su time dobijati snažniji oslonac u inteligenciji.

[...]

Cilj Napoleonovih osvajачkih pohoda nije bio oslobodjenje Evrope, nego njeno primoravanje da se »rekonstruiše« po francuskom modelu kako bi mogla služiti interesima francuske buržoazije, za koju su Napoleonovi ratovi bili izvor krvave prvobitne akumulacije kapitala, to jest naglog bogaćenja. Sloboda trgovine i industrije, pod Napoleonovim rukovodstvom, koja bi od Francuske učinila centar evropske privrede, pljačkanje kontinenta u korist francuskog kapitala, koji je time pomogao sebi da stane na noge, potkopavanje engleske privredne i političke moći – to su bili osnovni ciljevi Napoleonovih osvajачkih pohoda. Očigledno je, dakle, da Napoleon okupiranim zemljama nije doneo ni nacionalnu slobodu ni demokratiju, nego eksploataciju i pljačku. Sem toga, iz njih je dobijao topovsku hranu za svoje osvajачke armije.

Razumljivo je da je bonapartizam u takvim uslovima u stvari bio neprijatelj svakog revolucionarnog ukidanja feudalnih odnosa, iako je sam po sebi snažno podrivao evropski feudalizam. Ideje francuske revolucije bile su samo fasada, koja je i sama otpadala. Zato je francuska vlast i u našim krajevima ostavila feudalne odnose u suštini nedirnute, naročito što se tiče seljaka. A rezultat je bio da su seljaci, pored feudalnih dažbina, morali plaćati još i nove poreze okupatorskim vlastima. Pritisak je bio naročito jak dok su se raspisi-

vale kontribucije. Nije onda čudo što su se u takvim uslovima i seljaci u slovenačkim zemljama odupirali Francuzima s oružjem u ruci. Karakteristično je da je najveći broj buna izbio tako što su seljaci odbijali da izvrše feudalne obaveze. Ponegde je, dakako, agentima austrijske vlade pošlo za rukom da takvim akcijama dadu austrofilsku oštricu. Ali celokupan demokratski pravac tih borbi oni nisu mogli da izopače. Napoleon je otelovljavao u sebi poseban način rešenja pitanja rasterećenja zemlje, za koje je trebalo da osiromašeni seljak plati svojim žuljevima, odštetom. Zato je nacionalni otpor dobio duboku socijalnu sadržinu. Istovremeno s Francuzima slovenački seljaci hteli su se otarasiti i nemačkih feudalnih gospodara. Ukratko, protivfrancuski otpor slovenačkih seljaka izazvala je reakcionarna sadržina samog bonapartističkog osvajanja, isto onako kao što je izazvala dugorajan oružani otpor španskog i drugih naroda.

Protivfrancuske bune u Sloveniji nisu, dakle, u osnovi bile uvek isključivo ili pretežno reakcionarnog karaktera, iako su u tadašnjoj političkoj konstelaciji dobijale i čak neizbežno morale dobijati izgled austrofilskog pokreta. U tom pravcu ih je svakako podsticala i podrška habsburškog vojnog i političkog aparata, koji je svakako bio veoma zainteresovan za slabljenje Napoleonovog zaleđa. Pa ipak, najviše je bio u pravu onaj tajni agent francuske vlade u ilirskim provincijama koji je rekao da narod nije zadovoljan Francuzima, ali ne žali ni za Austrijom. Zato svakako ne bi bilo teško te bune jednostavno svesti na reakcionarnu odbranu habsburške dominacije u slovenačkim zemljama, jer s vremenom je u tim bunama sve više dolazilo do izražaja i razočaranje seljačkih masa, jer Francuzi nisu bili spremni da im daju ono što su one očekivale od njih. Stoga svakako bar za dobar deo tih buna važi to da je njihova sadržina bila demokratska, uperena protiv feudalnih odnosa, a sa ciljem da pitanje rasterećenja zemlje reši na revolucionaran način. Ni posle Napoleonovog pada nisu se ovi seljački nemiri stišali, nego su se pod austrijskom vlašću istrajno nastavljali sa istim ciljevima.

Ali uza sve to, odnosno baš zbog toga, Napoleonova okupacija slovenačkih zemalja imala je dalekosežne posledice za politički razvitak u tim zemljama. Ona je pokrenula procese koje docnije ni Austrija nije mogla ugušiti.

Napoleonu je u Iliriji konvenirala određena afirmacija slovenačkog nacionalnog pokreta, jer je taj pokret mogao dati neku unutrašnju političku snagu ilirskim provincijama. On je bio protivteža austrijskim uticajima i pritisku. Zato je francuska uprava prilično široko otvorila vrata slovenačkom jeziku u javnom životu. Ovu tekovinu nisu mogli kasnije uništiti ni austrijski restauratori. Sem toga, bonapartizam je – gledan u svetlosti socijalno-ekonomskog razvitka – bio neosporno naprednija društvena pojava od trulog austrijskog feudalizma. Francuska okupacija je objektivno ipak aktivirala i čak jačala one društvene snage koje su slabile feudalizam. Likvidacija svih esnafskih privilegija i sloboda trgovine i zanata zadala je konačan smrtonosni udarac esnafskim ostacima i utrla put kapitalističkom razvitku. Ukidanjem svih propisa o nedeljivosti seljačkih poseda, koje je učinilo od zemlje predmet slobodne kapitalističke špekulacije, pogoršao se, doduše, položaj velike većine slovenačkih seljaka, ali je seoskom bogatašu i građaninu bio olakšan put do kapitalističkog bogatstva. Slovenački jezik i slovenačka kultura nisu, doduše, dobili ono mesto koje su hteli slovenački nacionalni buditelji, ali je ipak i u tom pogledu učinjen priličan i veoma važan korak napred.

[...]

Revolucionarni događaj 1830. godine u Parizu, koji su doveli na presto »kralja građanina« Luja Filipa, uznemirili su naročito buržoaziju, jer je u tom buržoaskom kraljevstvu bila u izvesnom smislu ostvarena njena »zemlja Dembelija«. Zato je i u Austriji, osobito posle te godine, počela živa politička akcija buržoazije koja predstavlja uvod u austrijsko-nemačku revoluciju 1848. godine.

U takvom opštem političkom i socijalnom okviru razvijao se slovenački nacionalni pokret.

Doduše, socijalna diferencijacija kod Slovenaca vršila se zbog njihove zaostalosti vrlo sporo, ali to nikako ne znači da nova društvena strujanja u naprednijih naroda Austrije nisu bitno uticala i na politički život zaostalih naroda. Uvođenje parne mašine u Austriji odjeknulo je i u privrednom razvitku slovenačke teritorije. Bio je osnovan ceo niz preduzeća sa mašinskim radom. Dr Mal navodi, na primer, da je 1834. godine nabrojeno samo u Štajerskoj (nemačkoj i slovenačkoj)

309 fabrika i »manufaktura«.²⁵ Sva industrijska preduzeća su u to vreme zapošljavala već 10.557 radnika, a obrtni kapital iznosio je blizu 2 miliona forinti. Slično je bilo i u Kranjskoj. Pa i gorenjske železare su, uprkos oštroj konkurenciji švedskog železa, još uvek pokazivale tendenciju napredovanja.

Većina te industrije bila je u tuđim rukama, ali je ipak nastao i tanak sloj slovenačke buržoazije. U tim decenijama su, na primer, zgrnuli veliki imetak Kalistri, jedna od prvih slovenačkih kapitalističkih porodica. Ali u pretežnoj većini slučajeva mnogobrojni pokušaji slovenačkih buržoaskih elemenata da se afirmišu na ekonomskom polju nisu uspeli. Ekonomski pritisak snažnije nemačke buržoazije bio je prejak. Zato su većinom takvi pokušaji propali ili su došli u zavisnost od nemačkog kapitala. No uza sve to, ostaje činjenica da ovo razdoblje znači početak nastajanja moderne slovenačke buržoazije.

Kapitalističke tendencije koje su dolazile iz redova slovenačke buržoazije naišle su, dakle, na dve barijere: na prepreke koje je postavljala feudalno-apsolutistička reakcija kapitalističkim težnjama uopšte i na neodoljiv konkurentski pritisak nemačke buržoazije. Sasvim je razumljivo što su se u takvoj situaciji pojavljivale sve snažnije tendencije protiv feudalnog apsolutizma i za političko osamostaljenje slovenačkog naroda. U radikalnim formama su se takve težnje afirmisale pre svega kod slovenačke inteligencije i nove sitne buržoazije u gradovima i na selu. Ova je najneposrednije osetila reakcionarni administrativni, ekonomski i kulturni pritisak feudalizma i nemačke hegemonije. Zato upravo taj sloj sačinjava znatan deo revolucionarno-demokratskog krila u slovenačkom nacionalnom pokretu. Taj socijalni sloj bio je, dakako, slab, prava slika slovenačke privredne zaostalosti; i zato nije mogao nacionalnom pokretu dati svoj izrazitiji pečat. Jedan od najpoznatijih predstavnika tih političkih tendencija bio je Prešernov najbliži prijatelj Andrej Smole.

Inteligencija je, pored toga, u feudalnom apsolutizmu i nemačkoj birokratiji videla neprijatelja koji zatvara put intelektualnom životu slovenačke nacije i ekonomski podriva

²⁵ Dr Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1928–1938, str. 546.

slovenačku inteligenciju. Ukoliko ta nemačka birokratija nije verno služila nemačkom feudalno-apsolutističkom režimu, koračala je naporedo sa nemačkom buržoazijom i podupirala njene hegemonističke tendencije. I ova birokratija mogla je biti slomljena samo obaranjem apsolutizma i političkim osamostaljenjem Slovenaca. Zato su se revolucionarno-demokratske težnje ispoljile kod inteligencije.

Po svojim socijalnim tendencijama ulazilo je u taj tabor i *revolucionarno seljačko krilo*. Parola seljačkog pokreta bila je – zemlja. To krilo je, prema tome, imalo protiv sebe istog neprijatelja kao i kapitalistička buržoazija i inteligencija: feudalno-apsolutističku reakciju. Ali za politički i nacionalni program slovenačke buržoazije seljak bi se mogao oduševiti samo onda kad bi u njemu dominirao i zahtev za revolucionarnim rešenjem feudalnih odnosa na selu, to jest zahtev za rasterećenjem zemlje bez odštete. Kao što ćemo docnije videti, baš to se u nas zbog oportunitizma slovenačke buržoazije nije dogodilo. Zato je seljak tražio svoj sopstveni put borbe za zemlju u spontanim revolucionarnim akcijama i nemirima, ili je pak nasedao obećanjima i pojedinim reformama reakcionarnih feudalnih i crkvenih vrhova, koji su pristajali na pojedine ustupke da bi izolovali seljaka od buržoazije i demokratskog pokreta. Ovakvi i slični momenti uslovlili su to da su se pojedine struje progresivnog pokreta na selu i u gradovima dugo razvijale odvojeno i da su se međusobno slabile. Baš u tome je jedan od glavnih uzroka što nacionalni pokret kao celina nije dobio karakter širokog revolucionarno-demokratskog pokreta, nego je dugo ostajao na nivou prilično uske političke i kulturne manifestacije.

[...]

Ali slovenački nacionalni pokret mogao je postati moćna revolucionarna snaga, kao što smo već konstatovali, samo ako se osloni na seljačke i druge plebejske mase. A baš taj proces se zbog niza specifičnih istorijskih uslova nije izvršio do kraja. Što se tiče razvitka seljačkog pokreta kao političkog faktora, u istoriji Evrope iskristalisala su se uglavnom tri puta:

1. Gde je seljak dobio zemlju iz ruku revolucionarne buržoazije, postao je njen saveznik i zajedno s njom je u revolucionarnom naletu slomio feudalni sistem. U takvim slu-

čajevima je seljački pokret postao sastavni deo opšteg nacionalnorevolucionarnog procesa. Tako je bilo u Francuskoj 1789. godine, slično je bilo u Irskoj, a u suštini i u Srbiji, iako ovde taj proces ima neke specifične crte.

2. Gde se kapitalizam oslonio na feudalno-apsolutistički sistem, seljak je bio gurnut u borbu protiv jednog i drugog. Tu su se razvili snažni samostalni seljački pokreti. Tako je bilo u Rusiji, gde se seljački narodnjački program razvio čak u neku vrstu utopijskog socijalizma koji je hteo da preskoči kapitalizam, te je zato proglasio za svoju polaznu tačku zaostalu seljačku zadrugu, ruski »mir«.

3. Gde je seljak dobio zemlju iz ruku apsolutističke države koja se borila protiv liberalne buržoazije, on se dezinteresovao za borbu koju je vodila buržoazija i katkad je čak postao saveznik reakcije.

Tako je bilo u nas. Revolucionarnih buržoaskodemokratskih elemenata koji bi poduprli seljaka u njegovom zahtevu za rasterećenjem zemlje bez odštete – bilo je malo.²⁶ Već smo konstatovali da je prilično karakteristična crta konzervativnog slovenačkog buržoaskog sloja bila u tome što je imao velike posede sa seljacima kmetovima. I retki su među takvim napola feudalnim građanima bili oni koji bi na žalbe da seljaci ne vrše svoje obaveze odgovorili kao što je odgovorio Andrej Smole:

»... Bili bi budale ako bi meni marljivo radili bez plate... Zahvalimo bogu što su nam hteli da dadu i toliko, ta nismo im ništa pozajmili...«

Sasvim je razumljivo što seljak u takvim uslovima nije išao masovno sa vođstvom slovenačkog nacionalnog pokre-

²⁶Josip Mal, *op. cit.*, str. 479.

Jedan od najistaknutijih vođa slovenačkog nacionalnog pokreta i ideolog slovenačkog ilirizma Matija Majar pisao je, na primer, 1848. godine o rasterećenju zemlje ovo:

»... Lepo, ali šta je sa plaćanjem? Nadam se da niko neće smatrati da sloboda ide tako daleko da bi se moglo misliti ili čak kazati: eh, sad smo svoji, sad ne treba da plaćamo; bio bi glupan ako bi zaista tako mislio, a zlikovac ako bi još i druge podstrekavao da svoje dužnosti, kao što dolikuje svesnim podanicima, ne ispunjavaju, da ništa ne plaćaju? To je da izludiš! Dobro je, ne plaćajte ništa, ali ako kažete da više nećete ništa plaćati, reći ćemo i mi: i mi vam nećemo plaćati više vaš ovas i ječam i seno...« (Citirano po Josipu Apihu, *Slovinci in 1848 leto*, Ljubljana 1888, str. 59.)

ta, već svojim putem. Nacionalni pokret je time izgubio svoju masovnu revolucionarnu bazu. Ostali su pre svega gradovi, koji su svoju zaostalost izrazili i u nacionalnom pokretu. Masovan oslonac pokreta bila je ona sitna buržoazija o kojoj su Marks i Engels pisali sledeće:

» . . . Ponizna i ropski pokorna pred jakom feudalnom ili monarhijskom vladom, ona se okreće liberalizmu kad je buržoazija u usponu, nju obuzimaju demokratski paroksizmi čim buržoazija osigura svoju vladavinu, ali ona odmah zamire od očajnog straha čim klasa ispod nje, proletarijat preduzme neki samostalan pokret . . .²⁷

Od tih slojeva zavisila je politika slovenačkog nacionalnog pokreta. Tako je slovenački narod dočekao martovsku revoluciju 1848. godine podvojen i nedozreo.

U međuvremenu je postajalo očigledno da se u Austriji priprema revolucija koju će zapaliti najmanja iskra. Februara 1848. ta iskra je pala. Pariska februarska revolucija bacila je u revolucionarni nemir celu Evropu, a naročito je srušila dva stuba Svete alijanse – austrijski i pruski apsolutizam. Sputavana revolucionarna energija oslobodila se i snažnim udarcem razbila je okove feudalno-apsolutističkog sistema. Jedva sedamnaest dana posle pariskog ustanka, 13. marta 1848. revolucija je zahvatila Beč, a posle Beča ugarsku i austrijsku Veneciju i Lombardiju. Meternih, kormilar evropske reakcije, koji je izgledao neoboriv, utekao je, a pruski kralj je kapitulirao pred zahtevima revolucije.

Trinaestog marta u Austriji je pomoću radnika i studenata pobedila buržoazija, ali je ona bila tako slaba da nije mogla sastaviti ni svoju vladu, nego se predala u ruke liberalnoj birokratiji, koja je trebalo da vrši vlast »u njeno ime«. Revolucija je doista u prvi mah postigla afirmaciju nekih najosnovnijih demokratskih načela, kao što su sloboda štampe, sloboda zбора i dogovora, ukidanje cenzure, sazivanje parlamenta, delimično naoružanje naroda itd., ali nijedna revolucionarna tekovina nije mogla biti čvrsta sve dotle dok je još postojao stari državni aparat, isti sistem birokratije, iako su se na vrhove pomakli nešto liberalniji elementi. Za njihovim

²⁷ Marks-Engels, *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj*, Kultura, Beograd 1953, str. 15.

leđima već su stajale spremne nove reakcionarne ministarske garniture, koje su imale da nastupe kad revolucija bude slomljena. Stoga je karakteristika svih vlada od 13. marta navamo da nijedna nije bila predstavnik revolucije, nego su sve radile pod neposrednim pritiskom revolucionarne ulice i sve su u isti mah pripremale protivudarac. Buržoazija je, dođuše, organizovala jednu drugu, revolucionarnu vladu, takozvani Komitet javne bezbednosti, koja je imala da bdi nad tekovinama revolucije *pre svega nasuprot zvaničnoj vladi*. Ali ovaj oblik dvovlašća nije mogao trajati dugo; jedna od tih dveju vlada morala je uništiti drugu. U tom pogledu je nesrpljivost zvanične vlade bila upravo nečuvana, tako da je dala neposredan povod za izbijanje majskog ustanka – u prvom redu radnika i studenata – koji je postigao priznanje Komiteta javne bezbednosti kao organa revolucije. Komitet javne bezbednosti nije, međutim, ni sada preuzeo vlast, i u tome je bila jedna od najvećih slabosti martovske revolucije. Ovo oklevanje dalo je reakciji ne samo vremena da se pribere i pripremi nov udarac nego je i demobilisalo nepostojane elemente, one koji su se kolebali između straha od autoriteta apsolutizma i straha od revolucionarne demokratije. To nisu bile samo kolebljive sitnoburžoaske mase nego i sve *slovenske nacije* u Austriji. Tako se dogodilo da su se u revolucionarnom taboru, još pre nego što je on uspeo da razbije stari državni aparat, unutrašnje suprotnosti razvile do te mere da se on pocepao i da se njegov desničarski deo, zaplašen perspektivom daljeg razvitka revolucije, pridružio reakciji.

U Beču su u revolucionarnom taboru bila tri osnovna pravca: buržoaski, koji je našao svoj oružani izraz u Nacionalnoj gardi; sitnoburžoasko-inteligenstki revolucionarnodemokratski sa Akademskom legijom, koja je bila stub revolucije; i proleterski, koji je odlučivao na barikadama i koji se u tim borbama prvi put u Austriji manifestovao kao politički faktor. Posle pariske junske revolucije, u kojoj je proletarijat potpuno samostalno i na barikadama istupao protiv buržoazije, i u bečkom revolucionarnom taboru mnogo se šta izmenilo. Na pariskom ustanku mogla se i austrijska buržoazija ubediti kuda vodi dosledan razvitak revolucije. Toga dana bila je, kako kaže Engels, »slomljena oštrica političke akcije buržoazije«. Ona se požurila da likvidira revoluciju i postavi legalizovane demokratske institucije. Težište je sad bilo preneseno na parlament. Revolucija je dobila prvi udarac.

S druge strane, trebalo je rešiti agrarno pitanje. Seljaci su ga rešavali sami na revolucionaran način, spontano, s oružjem u ruci. Ali buržoazija nije tu podržala seljake. Prene-la je to pitanje na parlament, gde je ono postalo predmet du-gotrajnih diskusija, koje su se završile time što je kmetstvo bilo stvarno ukinuto, ali je rasterećenje zemlje bilo povezano s velikim odštetama, koje su seljaka odbile od revolucije ili ga bar neutralisale. Buržoazija je ostavila seljaka na cedilu, a kad je meseca oktobra ugrožena revolucija pozvala seljake u pomoć, oni se nisu odazvali. Vratili su milo za drago. To je bio drugi udarac revoluciji.

[...]

Godine 1848. prvi put se pojavilo na ljubljanskim ulica-ma, pored ljubljanskih đaka i seljaka iz Iga*, slovenačko rad-ništvo, jedino koje je u centru slovenačkog političkog života htelo aktivno da podupre bečku revoluciju. Taj mali istup radništva i bojazan od nemira okolnih seljaka bili su dovoljni da uteraju ljubljanskom konzervativnom građaninu strah u kosti. Svojina je bila u opasnosti! Ovo građanstvo se 13. mar-ta nije pomaklo da podupre bečku revoluciju, a sad je odmah bacilo parolu: *Narodna straža!* I za dvadeset četiri časa bila je na nogama slovenačka Narodna straža pod pokroviteljstvom vođstva slovenačkog nacionalnog pokreta. Kakve li ironije! U Beču se – bar u početku – Narodna straža borila na barika-dama za slobodu i demokratiju protiv reakcionarne solda-teske, a u nas se dva dana tukla protiv narodnih masa koje su htele revolucionarne akcije i grubo ugušila njihov otpor. Slično je bilo i po drugim gradovima. Svuda je bila osnovana Narodna straža da bi, kako kažu *Novice*, građani njome »... u tako opasnom vremenu sačuvali svoj život i imetak«.

Narodna straža – ne za oslobođenje i revoluciju, nego za borbu protiv nje; takav je bio prvi korak vođstva slovenač-kog nacionalnog pokreta u »revoluciji«. Ono je udarilo po sopstvenom narodu, koji je hteo da sruši zgradu tiranije i gla-di, dok je birokratski državni aparat apsolutističkog sistema ostao na našem tlu nedirnut. Narodna straža bila je stvarno njegova straža.

* Ig, selo kod Ljubljane, poznato po spontanom ustanku seljaka u 1848. godini. – *Prim. red.*

Slično je bilo sa seljačkom akcijom. Razumljivo je da se seljak posle martovske revolucije osećao na pragu ispunje-nja svojih zahteva za zemljom bez odštete. Revolucionarna akcija seljaka, koji su prestali da izvršavaju feudalne obave-ze, širila se po celoj Sloveniji. »Pravda je sada pobedila, i na-rod je morao da vama (feudalnim tiranima) svoju slobodu plati krvlju; čemu sad hoćete još i otkupninu?« – piše u jed-nom anonimnom slovenačkom letku iz toga vremena. Činje-nica da su se pojavljivali ovakvi ilegalni leci dokazuje da su u demokratskom narodnom pokretu delovale i svesne re-volucionarne snage. Jasno je da bi ova velika seljačka revolu-cionarna energija dala slovenačkom nacionalnom pokretu toliku udarnu snagu da bi se slovenački narod mogao poja-viti u revoluciji uz druge narode kao ravnopravan revolucio-narni faktor. Ali u tom slučaju morao bi nacionalni pokret preuzeti seljačke revolucionarne zahteve u svoj program. Dogodilo se suprotno. *Novice* i vođstvo slovenačkog nacio-nalnog pokreta istupili su odlučno protiv seljačkih zahteva a za bezuslovnu odštetu, pa je čak gradačka *Slovenija*, koja je bila demokratskija, uputila letak seljačkim masama u kojem je pokušala da ih ubedi u potrebu plaćanja »pravedne odšte-te«. Sasvim je u skladu s takvim stavom što je Blajvajs poku-šao da prenese rešavanje toga pitanja u kranjski zemaljski sa-bor, koji je u velikoj većini bio sastavljen od feudalnih vele-posednika. To je posle istupanja Narodne straže protiv ljub-ljanskih demonstracija bio već drugi korak narodnog vođ-stva protiv revolucije, a na putu legalnog delovanja u kom-promisu sa reakcijom. Razumljivo je što seljak nije hteo ni da čuje za takvo rešavanje i što uopšte nije učestvovao u izbo-rima za kranjski zemaljski sabor, jer je već unapred znao u čiju će korist plemstvo odlučiti.

Seljaci su ubrzo odgovorili na ovakav stav. U jednom pis-mu od 17. jula 1848. Oroslav Caf izveštava o zboru koji je dr Kočevar održao u Poljčanama* pred 600–700 seljaka, i kaže:

»... govorio je dobro, a posebno se trudio da probudi patriotski duh u ljudima, što mu, međutim, nije pošlo za ru-

* *Slovenija*, polunedeljni slovenački list koji je 1848–1849. izlazio u Gracu. – *Prim. red.*

** Poljčane, mesto na pruzi Celje – Maribor, – *Prim. red.*

kom, jer je narod grmeo zbog poreza, desetine i desetog pe-
neza . . . »²⁸

A neki seljački poslanički kandidat za celjski srez formu-
lisao je na zboru svoj program ovako:

» . . . Jedan bog, jedan car, jedna vera, nikakav kuluk, ni-
kakva desetina, ni od kokoši, ni od jaja, ni od sira. Inače, neka
ostane sve po starom . . . »²⁹

Pravi stav seljaka izrazio je poslanik A. Černe u bečkom
Carevinskom veću avgusta 1848, gde je o pitanju odštete, iz-
među ostalog, rekao i ovo:

» . . . Tu je reč o daljem postojanju ili propasti sistema feu-
dalizma i aristokratske kaste. Aristokratija i apsolutizam bili
su nasilnici nad duhom i imetkom čoveka. Duh su ugnjetava-
vali, a imetak pljačkali; zajedno su okovali i telo u okove su-
žanštva. Koja je od tih kasta podlija, koji od tih sistema je
podliji? Da li su Bečlije imale pravo da sruše birokratiju? Za-
što da vlastelinstva dobiju odštetu? Imaju li za nju pravnu os-
novu? Mislim da na odštetu ne smemo nikako pristati; mi za-
stupamo načelo slobode, ravnopravnosti i bratstva, i zato se
ne smemo baviti pitanjem da li vlastelinstvima pripada od-
šteta ili ne, jer bismo došli u suprotnost sa svojim principom,
sa kojim se odšteta ne slaže . . . »³⁰

Ali ovakve izjave poslanika iz slovenačkog nacionalnog
tabora bile su usamljene. Sam Blajvajs je bio odlučan protiv-
nik seljačkih zahteva. Tako se ove dve struje, seljačka i bur-
žoaskonacionalna, ni u ovom odlučnom trenutku nisu mogle
spojiti. Politika konzervativnog vodstva uspela je, dakle, da
izoluje slovenački nacionalni pokret od osnovnih slovenač-
kih masa i da ga uglavnom ograniči samo na sitnu buržoaziju
po gradovima.

Slovenski narodi su, dakle, 1848. godine propustili naj-
važniji trenutak: tada su mogli iskoristiti revolucionarnu
suprotnost između nemačke liberalne buržoazije i feudalno-
apsolutističkog sistema. Takva situacija se više nije mogla
ponoviti, jer je pod pritiskom novih prilika još Bahov režim

²⁸ Dr Fran Ilešić, *Muršcova korespondenca*, VII, Ljubljana 1905, str.
28-29.

²⁹ Upor: Josip Apih, op. cit., str. 149.

³⁰ *Ibid.*, str. 186.

morao nizom mera utrti put kapitalističkom razvitku, dok
nije i sam pao kao žrtva toga procesa. Dalji razvitak kapita-
lizma nije bio više neizbežno povezan sa nužnošću revolucio-
narnog sloma apsolutizma. Kad je posle poraza austrijske ar-
mije u Italiji 1859. godine došao kraj Bahovom režimu, Slo-
venci su stajali već pred suštinski izmenjenim grupisanjem
socijalnih snaga u Austriji.

U vladajućem nemačkom taboru postojale su dve osnov-
ne struje: liberalna industrijska buržoazija i veleposednici,
koji su bili tesno povezani sa crkvom, sa visokim klerom. Je-
dan od najsnažnijih oslonaca toga tabora bio je birokratski
aparata što ga je austrijski kapitalizam u celosti nasledio od
feudalnog apsolutizma. Po svojoj socijalnoj ulozi, taj tabor
nije bio jedinstven. Još uvek je industrijska buržoazija bila
progresivan faktor, a polufeudalni veleposednici – glavni
stub reakcije. Ali suprotnost između te dve frakcije nije se
više rešavala u revolucionarnim sukobima u kojima bi libe-
ralna buržoazija okupljala oko sebe demokratske revolucio-
narne mase, nego uglavnom već na parlamentarnom tlu i u
okviru opštih svakodnevnih političkih borbi. Oba tabora su
se smenjivala na vlasti. Socijalno-ekonomska struktura Aust-
rije bila je zrela za neograničenu vlast liberalne buržoazije. A
što se liberalna buržoazija ubrzo odrekla svakog radikalizma
u borbi protiv snažnih pozicija polufeudalnih veleposednič-
kih krugova u sistemu vlasti, to je bila posledica činjenice da
se u nekim drugim odnosima osetila sasvim nesigurnom.

Ova druga opasnost bili su u prvom redu radnici i selja-
ci. Godine 1848. postala je »crvena opasnost, očiglednom, i
likvidacija revolucije u drugoj polovini 1848. proticala je ug-
lavnom već u znaku borbe protiv te »opasnosti«. Pedesetih
i šezdesetih godina doživela je Austrija snažan napredak u in-
dustriji, koji je ojačao i moć radničke klase. Prve demokrat-
ske slobode posle sloma Bahovog apsolutizma donele su sa
sobom i prve pokušaje samostalne radničke organizacije.

S druge strane, postojala je opasnost od seljačkih agrar-
no-revolucionarnih pokreta. Rasterećenje zemlje uz odštetu
bilo je težak ekonomski udarac po seljacima, i još pedesetih
godina seljaci iz slovenačkih krajeva slali su deputacije u Beč
caru tražeći da olakša terete koji su im bili natovareni u vezi
sa odštetom. Osim toga, seljak je dobio samo deo zemlje – u
nekim zemljama više u drugim manje – a zemljišnim velepo-
sednicima su još ostali ogromni zemljišni kompleksi. Glad za

zemljom nije, dakle, kod seljaka bila utoljena. Od malih komada zemlje koju je dobio, seljak je sada morao da plaća poreze i odštetu. Novac se morao pošto-poto nabaviti, i zato je prodavao sve što se prodati moglo. Prodao je poslednju kravicu, padao je u kandže zelenaša i masovno propadao i proletarizovao se. To je bio period u kojem je nastalo najviše naših poluproleterskih kočara*. Takvo je bilo stanje u nas i u celoj Austriji. Feudalnog vlastelina i nadzornika zamenili su zelenaš, banka i egzekutor, jednu eksploataciju zamenila je druga. Diferencijacija na selu počela se još više produbljivati. Suprotnost između bogatih, sa zelenaškim kapitalom povezanih gruntara** i siromašne seljačke mase sve se više zaoštavala. U tim masama su se i u novim uslovima počele gomilati revolucionarne energije koje su mogle postati ozbiljna opasnost za vladajuće klase ako bi ih neki radikalniji unutrašnji politički sukobi oslobodili.

Zbog prepletenosti interesa industrijske i finansijske buržoazije sa interesima veleposednika bilo je nemoguće da kapitalistička buržoazija podrži seljačke zahteve; ta nije ih mogla podržati ni 1848. godine, kada ta prepletenost još nije bila mnogostruka. Sem toga, propadanje seljaka bilo je glavni izvor prvobitne akumulacije kapitala, koja je bila potrebna mladoj – takođe i slovenačkoj – buržoaziji za razvitak krupne industrijske proizvodnje. Tako se nemačka liberalna buržoazija u Austriji našla između dve opasnosti. Na jednoj strani, njena pasivna politika učvršćivala je pozicije veleposednika i agrarnog kapitala, a, na drugoj, njeno aktivno istupanje protiv još uvek snažnih ostataka feudalizma izazvalo bi revolucionaran talas radničkih i seljačkih masa koji bi mogao potopiti i nju samu. Bilo je sigurno da bi se radnička i seljačka revolucionarna struja spojile u jedinstvenu reku s radikalnim socijalnim zahtevima koje buržoazija više nije bila sposobna da rešava. Nije teško pogoditi da je buržoazija od te dve opasnosti smatrala veleposednike za manje zlo nego radničko-seljački pritisak, i zato je bila nesposobna da započne ma šta odlučnije protiv apsolutističke veleposedničke reakcije. Vladu je dobila u ruke uglavnom onda kad su takvu

* Kočar, seljak sa kućom, ali sa vrlo malo zemlje ili uopšte bez zemlje.

– Prim. red.

** Gruntar, seljak sa mnogo zemlje (grunta), seoski gazda. – Prim. red.

vladu iznudili Mađari, i držala ju je samo dotle dokle joj je reakcija dopuštala da se diskredituje svojim terorističkim istupanjem protiv radničkih i seljačkih masa i protiv ugnjetenih slovenskih naroda.

Takvom je politikom monarhističko-veleposednička reakcija postigla dva važna uspeha koji su joj omogućili da bude manje-više stalno odlučujući politički faktor sve do svetskog rata. Prvo, uspela je da izoluje liberalnu buržoaziju od seljačkih masa i da ove ubedi da je ta buržoazija njihov glavni neprijatelj. Na toj osnovi bio je izgrađen tipičan austrijski klerikalizam. Seljak, koga je buržoazija ostavila na cedilu u njegovim zemljišnim problemima, a kome je reakcija dala – dobro ili loše – rasterećenje zemlje, te mu se predstavljala kao zaštitnik od liberalnih zelenaša, nije, dakako, imao kod koga da nađe pribežište sem kod crkve, koja se u takvim uslovima mogla predstaviti kao seljakov zaštitnik. Savez austrijskog monarhizma sa crkvom imao je, dakle, izvanredno velik socijalni i politički značaj. On je bio glavni stub austrijskog državnog sistema, jer je predstavljao onu spoljnu kariku koja je vezivala seljačke mase sa reakcijom.

S druge strane, reakcija je takvom politikom uspela da nađe oslonac za svoju reakcionarnu politiku i kod slovenskih naroda u Austriji, koji su bežali od ekonomskog pritiska nemačke liberalne buržoazije.

Situacija u vladajućem austrijsko-nemačkom taboru se, dakle, suštinski izmenila. Doduše, vlast je bila još uvek apsolutistička uprkos »demokratskom« dekoru, ali se njena suština izmenila. Apsolutizam pre revolucije bio je vladavina feudalne reakcije nad buržoazijom i demokratskim masama. Novi apsolutizam bio je vladavina bloka veleposednika i liberalne buržoazije, koji su se smenjivali na vlasti, nad svim ostalim slojevima naroda i nad ugnjetenim slovenskim narodima. Politika slovenskih naroda Austrije nije vodila računa o tim najvažnijim promenama, i zato se morala naći u neobičnoj ulozi. U strahu od liberalne buržoazije i nemačkog kapitala Sloveni su se vezali za reakcionarni monarhističko-veleposednički tabor, a pri tome nisu bili svesni da time učvršćuju taj sistem protiv sebe.

Sve ove konstatacije važe u suštini i za slovenačku politiku tog vremena. Ako bacimo letimičan pogled na tadašnju socijalno-ekonomsku strukturu slovenačkog naroda i na po-

kretnačke snage slovenačke nacionalne borbe, postaće nam takva politika prilično brzo razumljiva.

Posle revolucije se i u nas brže razvijala industrijska proizvodnja i drugi oblici kapitalističke privrede, iako je naporedo s tim išao i – celokupnom razvoju evropskog kapitalizma svojstven – proces propadanja radionica i preduzeća zasnovanih na zastarelim cehovskim i drugim pretkapitalističkim ili ranokapitalističkim odnosima i organizacionim oblicima. Taj razvitak je, doduše, bio sporiji nego u nekim drugim austrijskim pokrajinama, a sem toga bio je većinom u nemačkim rukama, no ipak je vrlo snažno uticao i na socijalno-ekonomsku strukturu slovenačkog naroda. Šezdesete, sedamdesete i osamdesete godine karakteristične su za nastajanje slovenačkog kapitala, pri čemu su ojačale i liberalno-buržoasko tendencije u Sloveniji. Nosilac tih tendencija bila je mlada slovenačka buržoazija, koja je, uz velike teškoće, nastojala da se ekonomski afirmiše pored nemačkog kapitala i kao njegov privredni i politički protivnik. Oblici te ekonomske afirmacije bili su, razume se, vrlo niski: trgovina, zeleništvo, koje je u to vreme postalo pre svega domen slovenačkih kapitalista, zakup poreza, koji je pomogao mnogom kapitalisti da stane na noge, ekonomske veze sa nemačkim kapitalom na našem tlu, a nešto kasnije i iskorišćavanje seljačkog zadrugarstva za akumulaciju kapitala itd., – to su bili osnovni oblici u kojima je nastajao i razvijao se slovenački kapital. Ovaj proces ubrzavala je naročito i teška ekonomska situacija slovenačkih seljaka posle revolucije u koju su zapali zbog odštete i visokih poreza i koja je gonila seljačke mase u ruke zelenaša i u zavisnost od trgovaca i bankara. Tako je sve više jačao i socijalni element koji je u ekonomskom pogledu upirao oči u industrijsku proizvodnju i u moderne kapitalističke ekonomske oblike. Sa zadrugarstvom, koje počinje da se razvija u tom razdoblju i koje u nas od samog početka ima izrazito kapitalistički karakter, a čiji je inicijator i prvi organizator upravo buržoaski element, već se ispoljava težnja za koncentracijom kapitala i za prelazom sa zeleništva na više oblike kapitalističkog razvitka u cilju stvaranja preduslova za razvitak slovenačke industrije i industrijskog kapitala. Na takvom tlu pojavila se i razvijala buržoasko-liberalistička struja slovenačkog nacionalnog pokreta. Uprkos skorojevičkim oblicima i činjenici da se taj sloj zapravo uzdigao na

leđima propadajućeg seljaka i zanatlje, ove tendencije su u ekonomskom pogledu ipak nosile sa sobom napredak, i zato su nužno morale zadirati u okvire koje je tom razvitku postavljala monarhističko-veleposednička reakcija, s jedne strane, a hegemonističke težnje nemačke liberalne buržoazije, s druge. Upravo ovo kolebanje između polufeudalne reakcije i hegemonističke i konkurentske nemačke buržoazije bila je glavna i najkarakterističnija činjenica u razvitku slovenačkog liberalizma.

U socijalno-političkom pogledu bio je slovenački buržoaski liberalizam naslednik revolucionarno-demokratskog pravca pre 1848. godine. Ali u ovom razdoblju on je već bio nesposoban za revolucionarna istupanja. O uzrocima te pojave već smo govorili. Radništvo je postajalo politički faktor i u nas, a težak položaj gonio je i mase sitnih seljaka na radikalnije odluke. U takvim uslovima su suprotnosti između liberalnih slojeva konzervativne Blajvajsove struje, koja je postala glavno uporište monarhističko-veleposedničke reakcije u slovenačkom nacionalnom pokretu, prešle iz revolucionarnih okvira na područje dnevnih političkih borbi, koje su mobilisale daleko brojnije mase nego što ih je mogla mobilisati revolucionarno-demokratska struja pre martovske revolucije 1848. godine.

Ovakav opšti razvitak morao je, razume se, odlučno uticati na dalji razvoj slovenačkog nacionalnog pokreta. Socijalno-ekonomski napredak ubrzao je konstituisanje slovenačke nacije. Pokrajinski partikularizam je slabio, a nacionalni pokret rastao je u širinu i počeo da privlači i selo, iako se nacionalni aktiv više ograničavao na gornji seljački sloj. Politička aktivnost na temelju parola nacionalnog pokreta jako je oživela.

[...]

Glavno pitanje kod Slovenaca bilo je nacionalno pitanje, a upravo u tom pitanju nije bilo razlike između liberala i konzervativaca; i jedni i drugi su gazili po istom oportunističkom. U takvim uslovima liberalizam u slovenačkim masama nije mogao uhvatiti korena. Sitničarstvu u privredi odgovaralo je sitničarstvo u politici; skorojevička gramzivost, proždrljivost i bezobzirnost u privredi, koja je izolovala liberalnu buržoaziju od radnog naroda, dobila je politički izraz u obliku sko-

rojevičke zadrnosti, skučenosti horizonata, niskosti, sićušnosti i politikantstva. Ta buržoazija dala je političare niskog nivoa, i u svojoj zaostalosti i uskogrudosti zgazila je čak ljude koji su njoj samoj otvarali horizonte. Henrik Tunja je na početku svog političkog delovanja bio možda najdalekosežniji ideolog te buržoazije, ali ga je ona odbacila, jer je prešao njene horizonte i jer je od nje tražio da se bori za sopstvene interese. Zato je dvadeset godina stvarnoga slogaštva donelo Slovencima samo poraze i poniženja.

U međuvremenu je slovenačko seljaštvo i radništvo proizvljavalo teška vremena. »Zapanjujuće socijalno pitanje« zaista je svom snagom kucalo na vrata. Posle ekonomske krize 1873. godine došla je konjunktura, koja je silno ojačala privrednu aktivnost buržoazije. Položaj seljaka se, međutim, nije poboljšao. Američko žito, koje je počelo da preplavljuje Evropu, dovelo je naročito srednjoevropsku agrarnu proizvodnju u težak položaj. Nevolju seljačkih slojeva iskoristili su strani i domaći zelenaši. Novac se pozajmljivao uz 30 do 50% kamata na godinu, a sem toga uzimane su i uzgredne kamate u poljoprivrednim proizvodima. Godine 1875. napisao je Kersnik u *Slovenskom narodu* članak u kojem kaže da na jedan dan dolazi po dvadeset prinudnih prodaja. A godine 1879. pisao je *Slovenski narod* da nema zemlje u Evropi koja bi bila toliko u rukama zelenaša kao što su slovenačke pokrajine. Tome su se pridružili još i specifični oblici nacionalnog ugnjetavanja sa prodiranjem stranog kapitala, koji je isisavao zemlju, sa porezima i drugim državnim dažbinama, sa skupim birokratskim aparatom itd. Zato je, na primer, 80% svih prinudnih prodaja u Štajerskoj otpalo na Slovence.

Ova beda seljaka, koja ih je u desetinama i desetinama hiljada oterala u Ameriku, Nemačku i Severnu Afriku, rasula po celom svetu, postala je ujedno polazna tačka bogaćenja »jare gospode«, slovenačkih »kraljeva na Betajnovi«*, slovenačke buržoazije. U stvari, Slovenci su tek u to vreme na račun propalih seljačkih masa počeli da dobijaju modernu buržoaziju. Pod parolom »svoj svome«, koju je dalo buržoasko rukovodstvo slovenačkog nacionalnog pokreta, slivali su se teško zarađeni groševi seljaka i sitnog čoveka u ruke doma-

* *Kraljevi na Betajnovi*, po drami Ivana Cankara *Kralj na Betajnovi* – Prim. red.

ćeg zelenaša, koji je bio ponegde veleposednik, ponegde advokat, ponegde trgovac ili gruntar. Na prinudnim prodajama su slovenački posedi, naročito u Štajerskoj, dolazili ponekad u nemačke ruke, ali mnogo puta su ih se domogli domaći »kraljevi na Betajnovi«.

Da bi mogla uspešnije da konkuriše nemačkom kapitalu, slovenačka liberalna buržoazija je prešla na modernije oblike. Pod Vošnjakovim rukovodstvom počela je da organizuje štedionice i pozajmne kase, koje su prikupljale kapital za privrednu aktivnost liberalne buržoazije. »Ako protivnici umeju da prave kapitale iz naše siromaštine – pisao je 1883. A. Koder u *Slovenskom narodu* – zašto ih ne bismo mogli da pravimo i mi?« To je, dakle, bila prava pozadina zadružne akcije na toj, prvoj, etapi.

Treći izvor slovenačkog kapitala bio je zakup poreza. U svom delu *Iz mojih spominov* Fran Šuklje* kaže o tome:

»... Bila je neosporna činjenica da su gotovo svi veliki imeci koji su se u siromašnoj zemlji nagomilali u slovenačkim rukama nastali više-manje iz »blajtarstva**«. Naši slovenački kapitalisti bili su *zakupci* poreza. Prezimana Kalister, Goriup, Hozhevar i ceo niz drugih potvrđuje istinitost te tvrdnje. Interes takvih zakupaca se, naravno, nije mogao da slaže ni sa interesom zemaljske kase ni sa interesima potrošača...«³¹

[...]

Posle 1907. godine, kad se, s jedne strane, učvrstio austrougarski dualizam i kad su se, s druge strane – protivno pomenutim očekivanjima – rasplamsale ogorčene nacionalne borbe u monarhiji, mnogim ljudima iz redova socijaldemokratije postajalo je sve očiglednije da je demokratizacija Austrije odozgo prazna iluzija. Godine 1913. Tuma je u časopisu *Naši zapiski* već konstatovao da je Austrija samo prividno us-

* *Dr Fran Šuklje* (1849–1935), publicist, jedan od vodećih slovenačkih buržoaskih političara na prelomu 19. i 20. veka. Kasnije je postao pokrajinski glavar za Kranjsku. – Prim. red.

** *Iblajtarstvo*, iblajtar (od nemačkog Überreiter), carinik, organ za borbu protiv šverca na granicama Austrije.

³¹ Knj. I, str. 147.

tavna država, a u stvari reakcionarna apsolutistička monarhija.³²

U to vreme su pojedini socijaldemokratski vođi, među njima i Tuma, u raznim oblicima već otvoreno branili koncepcije o reorganizaciji Austrije u demokratsku federaciju podunavskih naroda, kojoj treba da se pridruži i federacija balkanskih ili bar južnoslovenskih naroda. Takvim stavom je slovenačka socijaldemokratija, doduše, učinila korak napred u svom oslobađanju od austromarksističkih shvatanja nacionalnog pitanja, ali ipak nije teško otkriti u tim koncepcijama uticaje slovenačkog buržoaskog nacionalizma. A baš ti uticaji sprečavali su da se socijaldemokratija s tom idejom približi širokim narodnim masama. U njoj su nepravilno ocenjivane pokretačke snage nacionalnog pitanja. Pošto ova koncepcija još uvek smatra buržoaziju za glavnog nosioca nacionalnog pitanja, ona ga zato i rešava u buržoaskom smislu. Za Tumu, koji je slovenačku buržoaziju učio kakav značaj ima za nju Trst kao veliki trgovački emporij srednje Evrope, nacionalno pitanje bilo je dugo vremena više pitanje mogućnosti i sposobnosti za *ekonomsku konkurenciju* slovenačke buržoazije nego pitanje koje je trebalo politički da mobilise najšire narodne mase u borbi *protiv celokupnog političkog i ekonomskog sistema Austro-Ugarske Monarhije*, dakle pitanje za čije se rešenje trebalo boriti u interesu radničke klase i njenog povezivanja s drugim, pre svega seljačkim radnim masama.

Posle svega toga je jasno da je socijaldemokratija, doduše, ojačala nacionalnooslobodilačke težnje i oko njih mobilisala znatne narodne mase, ali da odlučne uspehe u borbi za mase nije mogla izvojevati jer je precenjivala ulogu buržoazije u nacionalnoj borbi; drugim rečima, jer je i sama bila pod jakim uticajem nacionalističkih koncepcija slovenačke buržoazije, a potcenjivala je mogućnosti mobilizacije seljačkih masa. A glavni izvor svih tih njenih slabosti bio je u tome što je zbog svoje reformističke suštine izbegavala revolucionarno postavljanje nacionalnog pitanja, iako je jedino na tom putu bilo moguće zaustaviti talas nemačkog imperijalizma prema istoku i jugoistoku.

³² On je tada pisao: »Preporod Austrije iz nje same, od strane državne uprave i dinastije je, dakle, isključen . . . Rat apsolutizmu, reakciji i austrijskom feudalizmu!«

Ove slabosti su u još mnogo većoj meri došle do izražaja u Krekovom hrišćansko-socijalnom pokretu, koji je rastao iz najnižih slojeva slovenačkog seljaštva. Ti slojevi su se iz dana u dan sve brže proletarizovali i sve glasnije su izražavali svoje nezadovoljstvo buržoasko-veleposedničkim vrhovima u obe vladajuće stranke, kojima je slovenački nacionalni program bio puko sredstvo za jačanje sopstvenih ekonomsko-političkih pozicija. U strahu da ove tendencije ne bi veliki deo seljačkih masa i radništva koje je brzo raslo odvele u socijaldemokratski pokret, vrhovi katoličke crkve i klerikalne stranke morali su se pomiriti sa narastanjem snage i uticaja hrišćansko-socijalističke frakcije u klerikalnoj stranci. To su mogli učiniti utoliko lakše što je vođ i ideolog toga pokreta, Janez Krek, bio upravo toliko demokrat da je umeo održati i razvijati kontakt sa pauperizovanim narodnim masama, i upravo toliko katolički sveštenik da je znao granice do kojih sme da ide u svom demokratizmu.

Krekov hrišćansko-socijalni pokret nije bio nikakva posebnost slovenačkog klerikalizma. Slične tendencije su se ispoljavale u katoličkoj crkvi i klerikalnim političkim formacijama i druge u svetu. Pokret je dobio podsticaj enciklikom pape Leona XIII (*«Rerum novarum»*), a zatim se u raznim zemljama razvijao na razne načine, s većim ili manjim prodorima demokratizma, ali uvek pod čvrstim reakcionarnim rukovodstvom katoličke crkve. Tako je bilo sa akcijom Ketelera u Nemačkoj, Fogelsanga i Ligeru u Austriji itd.

[. . .]

Nema sumnje da je i Krek produkt takvih tendencija. Dakako da se sve ne može svesti na te faktore. Pritisak radnih masa odozdo igrao je svakako svoju ulogu. Da je to tačno, potvrđuje činjenica da se u klerikalnoj stranci levi hrišćansko-socijalni pokret održao kao stalna opoziciona struja.³³ Bilo bi, prema tome, pogrešno videti samo ulogu katoličke crkve, a ne i pokret masa. Ali prvi faktor nikako ne smemo potcenjivati, naročito ne u analizi subjektivne uloge J. Ev. Kreka.

³³ U toku narodnooslobodilačke borbe u drugom svetskom ratu on se u velikoj većini pridružio Komunističkoj partiji u borbi za socijalističku revoluciju, što još posebno potvrđuje gornju konstataciju.

Glavni Krekov lek za ozdravljenje socijalnih problema na selu bilo je zadrugarstvo. Njegova zadružna akcija je u stvari druga faza u razvoju zadrugarstva u Sloveniji. Prvu fazu je počeo Vošnjak. Njegova akcija je imala svrhu da podrži mladu liberalnu buržoaziju i da stvori kapital koji bi slovenačkoj buržoaziji omogućio veće učešće u privrednoj aktivnosti. Neposredno na takvu akciju i na učestvovanje češkog kapitala docnije se oslonila ljubljanska liberalno-buržoaska bankarska akcija sa Ljubljanskom kreditnom bankom. Na toj etapi je, dakle, zadružna akcija čupala slovenačkog seljaka iz ruku nemačkog kapitala i pretvarala ga u objekt slovenačke buržoazije i njene prvobitne akumulacije kapitala. »Svoj svome« – bila je parola toga vremena.

Krekova zadružna akcija razvijala se pod drukčijim parolama. Išćupati seljaka iz ruku zelenaša, bankara i špekulanta, te ga osloboditi od pritiska i nemačke i slovenačke liberalne buržoazije – to je bio program Krekove akcije. Ovaj program Krek, dakako, nije ostvario jer se on nije ni mogao ostvariti, ali je akcija urodila dvema posledicama. Prvo, ona je jako ubrzala proces definitivnog »buržoaziranja« klerikalne stranke, jer joj je dala snažniju ekonomsku bazu i uključila u nju nov buržoaski sloj. Klerikalna stranka je postala manje crkvena, a više moderna buržoaska stranka, čime su razlike između nje i liberalne stranke postale još beznačajnije. Drugo, ta akcija je usmerila snažno revolucionarno-demokratsko vrenje u proletarizovanim seljačkim masama u pravcu borbe za sitne socijalne reforme i zadružnu samozaštitu, čime je temeljno otupila političku oštricu masovnog pritiska. Iako je, prema tome, Krek nesumnjivo rastao baš na težnjama vrlo širokog sloja slovenačkih sitnoseljačkih i proletarizovanih masa, njegova praktična politička akcija dala je reakcionaran rezultat: pomogla je da se podmladi klerikalna stranka, a nije stvorila samostalan demokratski pokret seljačkih masa. Iako se slovenački hrišćanski socijalizam ne može sasvim poistovetiti sa austrijskim »hrišćansko-socijalnim« pokretom Ligeri, ipak ima s njim zajedničko to što je i u nas objektivno težio za tim da radne mase, koje su se radikalizovale, ostanu što je moguće izlovanije od borbenog radničkog pokreta.

Istu ulogu ima i Krekova akcija na području nacionalnooslobodilačkog pokreta. Teorijski i programski, Krekov

hrišćansko-socijalni pokret stavio je težište borbe slovenačkog naroda na socijalno »rasterećenje« seljačko-proleterškog naroda, pa je zato i smatrao da se borba za nacionalnu slobodu ne može odvojiti od borbe za demokratizaciju, za veći uticaj širokih narodnih masa na unutrašnju i spoljnu politiku države.

To je svakako bila nova reč ne samo u klerikalnoj stranci nego i u vodećim krugovima slovenačke buržoaske politike uopšte. Ta reč nije bila slučajna pojava.

Sve do Kreka odlučujući slovenački konzervativni i liberalni prvaci su većim delom neprijateljski odbacivali demokratiju, a »oduševljavali« su se samo »nacionalnom ravnopravnošću«. A na taj način cilj su gledali, razume se, prvenstveno kroz prizmu svojih socijalnih, ekonomskih i političkih interesa, to jest pre svega kao na problem izvojevanja jačih samostalnih ekonomskih i političkih pozicija slovenačkih gornjih socijalnih slojeva u uslovima ekonomske konkurencije kakve je donosio sa sobom razvitak kapitalizma. Istorijski uzevši, i ta tendencija je u svoje vreme odigrala progresivnu ulogu u razvitku nacije i njene borbe za osamostaljenje. Ali u vreme o kojem govorimo socijalne suprotnosti koje je kapitalizam donosio sa sobom već su se toliko zaoštrile da nacionalna politika, zasnovana prvenstveno na toj buržoaskoj tendenciji – to jest više-manje u okviru poznate krilatice »svoj svome« – ne samo što nije mogla mobilisati široke radne mase u gradovima i na selu, nego je dolazila sve oštrije u suprotnost sa elementarnim ekonomskim i socijalnim interesima tih masa. Proces sve veće izolacije starih buržoaskih, veleposedničkih i crkvenih vrhova od narodnih masa bio je nužan proizvod takvog stanja stvari. Radnička klasa se već i onako organizovala u sopstvenim klasnim organizacijama, a seljačke mase, podvrgnute kapitalističkom procesu surovog ekonomskog upropašćavanja i proletarizacije, sve oštrije su počele da stavljaju na dnevni red sopstvene ekonomske, socijalne i demokratske zahteve i da ih povezuju sa pitanjem nacionalnog oslobođenja. U takvim uslovima je kriza obeju buržoaskih stranaka postala neizbežna, a problem njihovog »podmlađivanja« sve akutniji. U klerikalnoj stranci je – objektivno uzevši – u tom pogledu odlučujuću ulogu imao baš Krek sa svojom političkom filozofijom.

Krek je slovenačke nacionalne zahteve povezoao sa nizom demokratskih, socijalnih i ekonomskih zahteva i težnji slovenačkih radnih masa, pre svega seljačkih. Time je nacionalnooslobodilačkoj borbi dao novu demokratsku i socijalnu oštrinu. Na toj osnovi Kreku je stvarno pošlo za rukom da mobilize široke seljačke mase i da ih pretvori u ozbiljnu političku snagu koja bi mogla suštinski da izmeni odnos političkih snaga u Sloveniji. Dalji razvitak zavisio je od toga kakvu će ideološku osnovu uzeti taj elementarni pokret ugnjetenog seljačkog naroda i da li će on naći put ka zajedničkoj akciji sa radničkim pokretom.

Ali baš tu je sveštenik Krek, sa svim onim što se vešalo za njega i što ga je povezivalo s vladajućim društvenim faktorima, bez obzira na njegovu subjektivnu volju, odigrao negativnu, pa čak i reakcionarnu ulogu. On je postao trenutni tribun stihijskog, polusvesnog socijalnog pokreta idejno zaostalih masa i izraz njihovog nezadovoljstva, ali njegove idejne i političke koncepcije sprečavale su ga da akciju osloni na odlučujuće progresivne socijalne snage. Iako je ta akcija mobilisanja seljaštva i poluproletarijata u borbi za poboljšanje ekonomskih i socijalnih uslova i za demokratska prava privukla političkom životu i nacionalnooslobodilačkoj borbi najzaostaliye slojeve slovenačkog naroda, politički i praktično ekonomski rezultat te akcije ipak je bio sasvim drukčiji nego što ga je nagoveštavao Krek.

Pokazalo se, naime, da ni ekonomska ni socijalna akcija koja dobije oblik opštenacionalnog pokreta ne može da postigne trajne rezultate za niže slojeve naroda ako nema i samostalno dalekosežnije političke ciljeve, to jest ako njeni organizatori nemaju jasnu predstavu o socijalnom, odnosno klasnom karakteru snaga koje je nose i o vlasti kojoj ona vodi i do koje treba da dovede. Upravo toga nije bilo u Kreka. On je bio toliko sveštenik i disciplinovan član crkvene hijerarhije da je svoje demokratske planove nastojao da realizuje u okviru zvanične konzervativne i austrijske crkvene ideologije. Mada je poneka Krekova ideja imala progresivan karakter, ipak Krek u osnovi nije prešao okvire one katoličke politike koja se grčevito držala postojećeg socijalnog sistema i čak habsburške monarhije. Krek je, doduše, poljuljao staro polufeudalno crkvenjaško reakcionarno vođstvo katoličkog pokreta, ali je ujedno pripomogao tome da ga je smenilo mo-

dernije buržoasko vođstvo, koje je bilo isto tako daleko od narodnih interesa. To se pokazalo naročito prilikom zadrugne i celokupne privredno-organizacione akcije. Mada je Krek proklamovao da njome hoće da osamostali seljaka nasuprot zelenašima, bankama, veletrgovcima i krupnim industrijalcima, on je postigao nešto drugo: baš sa zadrugarstvom stvorio je snažno ekonomsko uporište agrarnom i slovenačkom finansijskom kapitalu. Krek je sejavao, a Šušteršič žeo. Posleratni razvitak zadrugarstva potpuno potvrđuje naše konstatacije.

Krek je video ovu opasnost koja je pretila da zadrugarstvo odvede na sasvim druge puteve od onih koje je obećavao. Godine 1917. on je u ličnom razgovoru rekao Albinu Prepluhu: »Zadrugarstvo nije za utilitariste, za njih se nisam trudio. Nadam se da ću ga spasti od nesreće...«³⁴

[...]

Sa raspadom Austro-Ugarske Monarhije završila se više nego hiljadugodišnja nemačka vladavina nad slovenačkim narodom. Činilo se da će time slovenačko nacionalno pitanje biti rešeno i da će Slovenci u novoj, jugoslovenskoj državi zauzeti ravnopravno mesto koje su želeli i za koje su se borili njihovi najnapredniji ljudi. Ali unutrašnje socijalne i političke suprotnosti, subjektivne slabosti progresivnih snaga i uticaji spoljnih imperijalističkih i reakcionarnih faktora uopšte, i ovog puta su onemogućili pravilno rešenje pitanja.

Kao što je rečeno, tradicionalna slika slovenačkog političkog života, onakva kakva je nastala u 19. veku i kakva je bila karakteristična za naciju čiju su politiku dugo vremena neograničeno vodili socijalno reakcionarni elementi, naglo se počela da menja pod kraj 1917. i u toku 1918. godine, kad su pojave kao što su nemiri masa, demonstracije, pobune slovenačkih vojnika i sve aktivnija opozicija narodnih masa protiv vrhova obe buržoaske političke stranke pokazale da te mase više nisu voljne da žive na stari način i da se zadovoljavaju starim političkim vođstvom. Ovo revolucionarno vrenje narodnih masa je posle raspada Austro-Ugarske, oktobra 1918. godine, postajalo sve burnije. Pečat tome vrenju davali

³⁴ Albin Prepluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, Ljubljana 1938, str. 47. (7. poglavlje, str. 241-242, 243-246)

su više ili manje stihijski izraženi interesi radničkih i radnih seljačkih masa, koje nisu bile voljne da naprosto prihvate buržoaske koncepcije nacionalnog oslobođenja (narodna veća), nego su se – u velikoj meri pod uticajem oktobarske revolucije u Rusiji – sve odlučnije laćale revolucionarnih sredstava za ostvarenje svojih socijalnih i demokratskih težnji. Drugim rećima, slovenačke narodne mase očekivale su da će nacionalna sloboda, postignuta oktobra 1918, rešiti i njihova socijalna pitanja. Iz svih izvora socijalnih suprotnosti izbijali su sasvim jasno postavljeni socijalni zahtevi.

Glad za zemljom izrazila se u burnim seljaćkim akcijama za agrarnu reformu, koja je postala centralno pitanje u danima prevrata. Samo ona stranka mogla je u tom trenutku ozbiljno računati na aktivnu i najširu podršku seljaćkih masa koja bi se ne samo jasno i nedvosmisleno izjasnila za radikalno rešenje agrarnog pitanja nego koja bi i organizovano povelala mase u aktivnu borbu za te zahteve. Takve organizovane političke snage tada kod Slovenaca nije bilo. Naime, socijaldemokratija nije umela naći put do seljaćkih masa, i zato se pojavio ceo niz slučajeva gde su seljaci hteli ovo pitanje da reše lokalno, na svoju ruku i na radikalna način. Opasnost da se iz takvih pojedinih slučajeva ne razvije opšti pokret agrarne revolucije sve više je plašila reakcionarne političke vrhove. Seljaćki pokret se, dakle, izvanredno brzo razvijao u pravcu potpunog *odvajanja od buržoaskih vrhova* obe vladajuće stranke. Taj proces je tu i tamo već prerastao u snažne seljaćke revolucionarne akcije sa preuzimanjem vlasti (na primer u Beloj krajini). Time se revolucionarni seljaćki pokret počeo da približava radništvu, kod kojega se, naročito pod uticajem ruske revolucije, sve više širilo borbena raspoloženje. O tome svedoče nemiri u radnićkim centrima i brojni pokušaji lokalnog zauzimanja fabrika i vlasti i stvaranja neke vrste sovjeta. Očigledno je da su radnićke mase ne samo vršile pritisak u pravcu dovršenja buržoaskodemokratske revolucije nego da su već počele izražavati težnje za njenim daljim razvijanjem u pravcu socijalistićkih ciljeva. Reakcionarne snage u Sloveniji počeo je da hvata strah od prerastanja kršljave buržoaske revolucije, ako smemo tako zvati slovenaćkoj buržoaziji nametnut prevrat prilikom sloma Austro-Ugarske Monarhije, u agrarnu i socijalnu revoluciju. Dalji razvitak radnićkog pokreta, njegovo povezivanje sa seljaćkim revolu-

cionarnim akcijama i jaćanje svesnih revolucionarnih vodećih elemenata u radnićkom pokretu, koji su počeli da se postepeno afirmišu, – sve je to predstavljalo smrtnu opasnost za pozicije vladajućih klasnih i političkih snaga u Sloveniji, utoliko više što su moć i autoritet starog državnog aparata, preuzetog od strane Austro-Ugarske Monarhije, splasnuli do kritičnih granica. Spontani revolucionarni pokret masa toliko je oslabio i potkopao novopečenu vlast slovenaćke buržoazije, koja se uglavnom oslanjala na ostatke starog austrićskog aparata, na brzu ruku popunjenog slovenaćkim činovnicima, da se ceo buržoaski politički sistem našao u dubokoj krizi. Ukratko, sve velike promene, nastale u suštini nacionalnog pitanja i u pokretaćkim snagama nacionalnooslobodilaćke borbe u vezi sa razvitkom socijalno-ekonomske strukture slovenaćkog društva, o čemu smo govorili u prethodnim poglavljima, došle su sada do punog izraza. U stranu su bile potisnute reakcionarne stranke i snage buržoazije, veleposeda, crkve, seoskih magnata. Na ulicama, one su za izvesno vreme izgubile svaku kontrolu nad postavljanjem zahteva. Revolucionarne narodne mase spontano su nametale rukovodstvo radnićkom pokretu. Iako se brzo pokazalo da prakticistićko vođstvo slovenaćke socijaldemokratije, izraslo u »austromarksistićkom oportunistu, nije nikako doraslo revolucionarnim zadacima pred kojima se našlo, ipak je već sam pokret narodnih masa uterao slovenaćkoj buržoaziji takav strah u kosti da je radi likvidacije te opasnosti bila spremna na svaku izdaju slovenaćkih nacionalnih interesa.

[...]

Slična situacija bila je u Koruškoj. Koruške slovenaćke seljaćke mase očekivale su rešenje agrarnog pitanja i druga socijalna rasterećenja. Očekivanja im se nisu ispunila; pa i u samoj Jugoslaviji ostala su ova pitanja isto tako nerešena. Šta je onda moglo privlaćiti korušskog seljaka Jugoslaviji, sem nacionalne svesti? Austrija je bila naprednija i ekonomski razvijenija zemlja sa stabilnijim demokratskim sistemom; Jugoslavija, naprotiv, ekonomski zaostala, agrarna zemlja sa političkim sistemom koji ni u jednom pogledu nije otvarao povoljnije perspektive za budućnost slovenaćkog naroda, a još manje jugoslovenskog radnog naroda. Jasno je da se u takvim uslovima napredniji element u Koruškoj teško odlu-

čio za Jugoslaviju. Pored toga su na rezultat plebiscita uticali i snažni ekonomski faktori. Razvijenija Austrija omogućavala je stabilniju zaposlenost i viši standard života. A isto tako koroškim seljacima ništa nije jamčilo da će u agrarnoj Jugoslaviji i pri jugoslovenskom centralizmu prodavati svoje proizvode bar onako kao u industrijskoj Austriji ako već agrarno pitanje ostane nerešeno. Pored toga je slovenačka buržoazija još u pucnjima na Zaloškoj cesti*, tako reći neposredno pred plebiscit, pokazala šta ume. Svi ovi faktori delovali su prilikom plebiscita u korist Austrije. Za Jugoslaviju su se odlučili ljudi kod kojih je nacionalna svest dominirala nad svim drugim interesima, dok se veliki deo slovenačkog naroda, orijentisao na Austriju, jer ih Jugoslavija nije naćim privlačila. Pošto su veliku većinu koroških Slovenaca saćinjavali seljaci, koji se i onako u politici obićno orijentišu na svoje najbliže i najopipljivije ekonomske i politićke interese, razumljivo je što se plebiscit svršio nesrećno po Jugoslaviju³⁵.

Posle svega toga je oćigledno da plebiscitni poraz 1920. godine nije svedoćanstvo nacionalne svesti slovenaćkog naroda u Koroškoj, nego poraz slovenaćke zvanićne politike u Jugoslaviji. Klerikalni i liberalni politićki vrhovi, koji su odgovorni za poraz u Koroškoj, pokućali su docnije da prebace krivicu na Beograd, a naroćito na ponaćanje srpske vojske u Koroškoj. Iako su, razume se, politika beogradske vlade i postupci njene vojske u Koroškoj bitno doprineli porazu, ipak ostaje ćinjenica da lavlji deo odgovornosti snose vrhovi slovenaćkih buržoaskih stranaka. Svaljivanjem krivice na Beograd oni su samo nastojali da prikriju ćinjenicu da su potpuno pogrećno ocenili situaciju i raspoloćenje u Koroškoj. O tome

* Sukob između železnićara koji su ćtrajkovali i policije i vojske aprila 1920. godine. ćtrajk je bio ugućen po nalogu tadaćnjeg ministra saobraćaja dr A. Koroćca. Na Zaloškoj cesti u Ljubljani bilo je tom prilikom ubijeno u sukobu sa ćandarmima i vojskom 13 radnika. – *Prim. red.*

³⁵ U tom pogledu je već Fran Levstik dobro okarakterisao odnos slovenaćkog – pa i svakog drugog – seljaka prema nacionalnom pitanju. Godine 1863. pisao je u listu *Naprej*:

„... Nać seljak sada još ne oseća nacionalno opredeljenje toľiko da bi brzo pristao na ono za šta ćuje da je narodnosti korisno; radiće će poslati sina, naroćito Gorenjac, moćda ćak u kakvu ćisto nemaćku gimnaziju ćim oseti da mu se u vlastitoj zemlji ćini bilo kakva smetnja (podvukao E. K.), a ipak je vrlina slovenaćkog naroda u seljaćkoj krvi, iz koje su nam se do sada rodili gotovo svi narodni velikani ...

govori i to da su po svaku cenu forsirali plebiscit, iako neki podaci iz mirovnih pregovora u to vreme govore da bi bilo mogućno bez plebiscita postići bar prikljućenje zone B Jugoslaviji, ako se već tadaćnji beogradski i ljubljanski politićki vrhovi nisu mogli ili nisu hteli opredeliti za odlućniju politiku.

U stvari, slovenaćka buržoaska politika nije izgubila Korošku tek plebiscitom. Izgubila ju je već u trenutku kad je u jugoslovenskom delu Slovenije poćela da gući ćiroki pokret seljaka i radnika za njihove socijalne, ekonomske i politićke zahteve, kad je naredila da se puća u narodne mase, kad je iz straha od zahteva tih masa kapitulirala pred velikosrpskom hegemonijom i kad je dovela srpsku vojsku u Sloveniju ne zbog neke jugoslovenske ideologije, nego da tom vojskom obezbećuje »red i mir«. Poraz u Koroškoj je, prema tome, samo jedan od žalosnih rezultata reakcionarne, protivnarodne i antidemokratske politike slovenaćkih buržoaskih stranaka u Jugoslaviji. Ovu ćinjenicu ne mogu izbrisati ni kakvi pokućaji prebacivanja odgovornosti na Beograd.

Nema sumnje da je plebiscit bio poćetak svega zla koje je zadesilo naću nacionalnu manjinu u Koroškoj*. No da li se treba ćuditi narodu koji je imao da bira između dva zla ako je, suoćen sa ćinjenicom da su se sve slovenaćke stranke kompromitovale, poslućao glasove koroćkih veleposednika i austronemaćkih agitatora koji su mu doćaptavali da je Austrija manje zlo? Koroćki seljaci su birali između austrijske i jugoslovenske politike i odlućili su se za prvu jer im je ona obećala više ekonomskih preimućstava i više demokratije. Slićan primer u naćoj istoriji već smo imali. Godine 1866. Benećki Slovenci su se plebiscitom izjasnili protiv Austrije a za prikljućenje Italiji uprkos tome što su time bili otrgnuti od većine slovenaćkog naroda. Benećki Slovenci su gotovo jednodućno ućinili taj korak jer je Italija bila demokratskija i jer je tadaćnje konzervativno voćstvo slovenaćkog nacionalnog pokreta ostavilo seljaka na cedilu u najtećim vremenima. Koroćki plebiscit se, doćuće, svršio u sasvim drugim okolnostima, ali je isto tako rezultat *reakcionarne* politike vodećih slovenaćkih stranaka.

* Posle plebiscita 1920. godine ostalo je u Austriji 80.000 koroćkih Slovenaca. – *Prim. red.*

[...]

Kao što smo konstatovali već u uvodu, spajanje nacija je, doduše, zakonit proces epohe u koju ulazimo, tačnije rečeno: tek sada nastupa doba opšteg spajanja nacija. Ali spajanje te vrste nije nacionalističko i nema kao rezultat stvaranje novih klasičnih nacija kapitalističke epohe, nego je oblik istorijski nužnog procesa njihovog odumiranja kao društvenog fenomena uopšte. U toku takvog procesa nacije koje povezuje posebna etnička i kulturna srodnost ili bliskost istorijskih tradicija ili političke sudbine zblizavaće se brže i tešnje. Nastajace verovatno i nove i šire regionalne zajednice ravnopravnih nacija. Ali svi ti procesi nemaju nikakve veze sa pitanjem spajanja jezika, odnosno sa nastajanjem nekih novih, većih nacija klasičnog tipa. Ukratko, ti procesi su nova društvena kategorija koja se ne može navlačiti na stare kalupe. Prostije rečeno: ljudi se neće »denacionalizovati« time što bi se odriicali svoga jezika, nego time što bi počeli osećati sve veći opseg zajedničkih interesa, a time i potrebu za znanjem više jezika i za sve tešnjom saradnjom i zblizavanjem s drugim nacijama. A savremeni razvitak produktivnih snaga i međunarodne društvene podele rada svakako zahteva i stvara upravo takav stepen civilizacije. Svest o jedinstvu može nastati i pri postojanju raznih jezika i raznih kultura, kao što, obrnuto, isti jezik sam po sebi još ne stvara svest o jedinstvu, jer je ta svest uvek proizvod dubljih materijalnih društvenih potreba i faktora.

Kakve će propratne pojave ti procesi izazvati u sferi kulturnog i uopšte duhovnog života ljudi, to je posebno pitanje. Očigledno je da će istorija ostaviti prirodnoj asimilaciji sve one forme i pojave u toj sferi koje neće biti u skladu sa društvenom stvarnošću. Ali to je za sadašnje generacije samo akademsko pitanje bez praktične vrednosti.

No svakako se svi ti progresivni procesi mogu danas najbrže i sa najmanje trenja razvijati u uslovima potpunog rešenja nacionalnog pitanja, to jest pri punoj ravnopravnosti nacija i demokratskih odnosa među njima. Zato je, kao što je rečeno, svaka nasilna intervencija ili svako veštačko forsiranje spajanja jezika i kultura i nacija samo reakcionarna prepreka takvom razvitku, a nikako progresivno stremljenje. Naprotiv, u današnjim uslovima je to uvek izraz hegemonističkih tendencija, odnosno oblik nacionalnog ugnjetavanja.

Dvostruko je štetno i reakcionarno ako takvim tendencijama nasledne radnički pokret, kao što se to dogodilo s našim slovenačkim i jugoslovenskim radničkim pokretom neposredno posle rata. Takva pojava mora pre svega da kompromituje veliku socijalističku ideju za koju se radnička klasa bori, a osim toga da odvoji i njene vodeće snage od širokih radnih masa i pretvori ih u usku sektu.

Pogreške Komunističke partije u tretiranju nacionalnog pitanja bile su jedan od najvažnijih uzroka gubljenja uticaja na narodne mase. Posle nekoliko godina Partija je, doduše, svoju nacionalnu politiku ispravila, ali posledice tih pogrešaka su se još dugo osećale. Tako se dogodilo da su u slovenačkom seljačkom pokretu, koji je bio glavna vojska nacionalnog pokreta u Sloveniji i u kojem je reakcionarni klerikalizam posle rata mnogo izgubio na svojim pozicijama, već posle nekoliko godina pozicije reakcije opet postale čvršće.

U Hrvatskoj se u Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci razvio snažan samostalni seljački pokret pod stvarnim rukovodstvom hrvatske buržoazije kao glavna vojska hrvatskog nacionalnooslobodilačkog pokreta. Ovaj pokret je postao centralni problem celokupnog unutrašnjeg političkog života Jugoslavije. Uprkos burnom revolucionarnom letu toga pokreta u prvim posleratnim godinama i spontanom ujedinjavanju radnika i seljaka u borbenim akcijama i demonstracijama, radnički pokret sa Komunističkom partijom na čelu nije uspeo da se s njim poveže i da postane njegova vodeća snaga. Uzroci takvog stanja stvari mogu se objasniti raznim objektivnim i subjektivnim faktorima, ali je nesumnjivo da je pogrešan stav prema nacionalnom pitanju odigrao ovde veliku ulogu. Tek kad je – u vrlo velikoj meri zbog pogrešaka u nacionalnoj politici Komunističke partije – hrvatska buržoazija uspela da seljačke mase odvoji od radničke klase, mogla je iskoristiti nacionalnooslobodilačke težnje i energije seljačkog naroda da od velikosrpske buržoazije iznudi koncesije u svoju korist. Ali svih ovih dvadeset i više godina izvanredno upornog borbenog otpora hrvatskog seljaštva, koji je snažno potresao celu političku zgradu velikosrpske hegemonije, svršilo se na kraju krajeva time što je hrvatska buržoazija bitno popravila svoj položaj u odnosu na srpsku buržoaziju, dok je seljak ostao u istom položaju. Zajedno s tim je i Hrvatska seljačka stranka definitivno zaplo-

vila na potpuno reakcionarne pozicije, a hrvatski seljak bio je bezobzirno prevaren u svojim očekivanjima. Takvom razvitku stvari nesumnjivo je doprinela i pogrešna nacionalna politika radničkog pokreta u prvim posleratnim godinama.

Ali bez obzira na konačni rezultat celoga procesa, odnos prema hrvatskom pitanju, kao najoštrijem i najaktivnijem nacionalnom pitanju u Jugoslaviji, postao je probni kamen za sve političke ideologije, grupe i režime u zemlji.

U slovenačkoj buržoaskoj politici iskristalisala su se u to vreme dva osnovna pravca s obzirom na unutrašnji politički razvitak u Jugoslaviji.

Liberalna stranka orijentisala se *unitarističkojugoslovenski*, jer je to odgovaralo elementarnim ekonomskim interesima slovenačke industrijske buržoazije i finansijskog kapitala. Posle raznih neuspelih pokušaja da zadrži samostalnu ulogu, ona se definitivno uhvatila za velikosrpsku hegemoniju, jer je samo pomoću nje mogla postati značajniji politički faktor u Sloveniji, gde je izgubila svaku masovnu podršku, i samo je tako mogla širokopotezno mešetariti u korist ekonomskih interesa slovenačkog finansijskog kapitala. Zato tu stranku nalazimo u svim najcentralističkim i najnedemokratskim režimima.

Klerikalna stranka se, naprotiv, orijentisala *antiunitaristički, slovenački*, iako je u prvim posleratnim godinama svim silama zapela da učvršćuje hegemoniju velikosrpske buržoazije nad Slovincima. Mada se u svojoj većini, sem malih krajnje reakcionarnih separatističkih grupa tipa frankovaca u Hrvatskoj, nije nikad izjašnjavala protiv Jugoslavije uopšte i mada nije bila radikalna u svom antiunitarističkom stavu – ta učestvovala je u svim mogućim centralističkim i nedemokratskim vladinim kombinacijama – ipak je nezadovoljstvo seljačkih masa velikosrpskim hegemonizmom, njihovo slovenaštvo i njihovu političku zaostalost vešto iskorišćavala za svoju političku afirmaciju. To je mogla činiti utoliko lakše što je njena »slovenačka linija« odgovarala interesima onog buržoaskog sloja koji je dominirao u njenoj politici, to jest agrarnog kapitala, s njim povezane sitne industrije, seoskih magnata itd. i, razume se, interesima katoličke crkve. Od svega tog »slovenaštva« klerikalne stranke slovenački narod, razume se, nije imao nikakve koristi jer je ono bilo samo deklarativno, u najboljem slučaju – politika kupljenja mrvica. Ali

u svim odlučnim trenucima, kad je sve veći otpor narodnih masa pretio da preraste u širok borbeni pokret, klerikalni vrhovi, koji su se plašili svakog pokreta masa kao đavo krsta, uvek su se našli na strani velikosrpskih hegemonista u gušenju takvog pokreta. Pa ipak je Klerikalna stranka svojom »slovenačkom linijom« uspela da ponovo učvrsti svoje, u prvim posleratnim godinama katastrofalno poljuljane i oslabljene pozicije u seljačkim masama i čak u delu gradske sitne buržoazije. Ovo nije bila njena subjektivna zasluga, nego prvenstveno rezultat činjenice da slovenački radnički pokret – i naročito Komunistička partija – nije umeo da nađe put ka seljačkim masama, pre svega zbog pogrešnog, u suštini pod uticajem velikosrpskog hegemonizma formiranog stava prema nacionalnom pitanju. U krajnjem rezultatu takvog posleratnog političkog razvitka Klerikalna stranka je čak godinama ostala jedina ozbiljnija slovenačka stranka koja je bar na rečima izražavala anticentralističko i antihegemonističko raspoloženje slovenačkih narodnih masa. Zato je i uspela da ponovo pridobije ove mase, koje nisu imale nikakvog drugog izlaza. Za izvesno vreme, dok Komunistička partija nije prebolela svoje slabosti i zauzela svoje pravo mesto u demokratskim težnjama naroda Jugoslavije, slovenački klerikalizam, a preko njega slovenačka buržoazija, opet je uspeo da zavtla lažnom zastavom slovenačkih nacionalnih interesa.

U nešto drukčijoj i još reakcionarnijoj formi dogodilo se, dakle, u Sloveniji ono isto što se desilo u Hrvatskoj. I slovenačka buržoazija je uspela da izoluje demokratski pokret seljačkih masa od radničkog pokreta, a kad je to postigla, onda je anticentralističko raspoloženje tih masa iskorišćavala kao sredstvo za politiku iznuđivanja od velikosrpskih režima u sopstvenu korist.

[...]

Slovenački nacionalni problem sačinjavaju – u duhu marksističkih postavki o nacionalnom pitanju – naročito ova pitanja:

1. Pitanje nacionalne državnosti. Sadržina tog pitanja je pravo da svaki narod sam odlučuje o unutrašnjem uređenju svoga državnog života i o svom odnosu prema drugim narodima.

2. Pitanje ekonomske politike i eksploatacije masa, to jest pre svega pitanje ekonomske hegemonije i ekonomskih prednosti vladajuće nacije: u bankarstvu (koncentracija kapitala), u industriji (demontaža industrije), u spoljnoj trgovini (orijentacija izvoza), u iskorišćavanju državnih monopola, u građevinskim radovima (ceste, železnice, bolnice, škole itd.), u javnim radovima, u državnim nabavkama, u postavljanju činovnika, u poreskoj politici itd. Ovamo idu i prednosti koje vladajućoj naciji donosi »hegemonistički ključ« pri raspodeljivanju rashoda, kredita i najrazličitijih fondova itd.

3. Agrarno pitanje, to jest pitanje veleposeda, polufeudalnih odnosa, seljačke gladi za zemljom i svih tereta koji tište seljaka.

4. Pitanje političkih sloboda i prava koja se obično uskraćuju ugnjetenim narodima.

5. Kulturno pitanje, to jest pitanje slobodnog razvitka nacionalne kulture, i to kako na području razvijanja jezika, književnosti, umetnosti itd. tako i na području organizacionog učvršćivanja nacionalne individualnosti; ovamo spada i pitanje škola, udžbenika, kulturnih i ostalih društava itd., kao i materijalnog fonda za razvijanje te kulture koji zavisi od ekonomske snage naroda.

6. Pitanje spoljne politike, to jest slobode da narod učestvuje u međunarodnom životu onako kako najbolje odgovara potrebama njegovog napretka i nacionalne slobode.

Očigledno je, dakle, da se ova pitanja tiču svih slojeva naroda. Prema tome, nacionalni pokret u današnje vreme ne može da bude drugo nego demokratski *opštenarodni pokret*.

Videli smo da je buržoazija, doduše, delimično zainteresovana za rešenje toga pitanja, ali da njen klasni interes dolazi u suprotnost sa interesima nacionalnooslobodilačkog pokreta, a time i naroda kao celine. Zato buržoazija ne samo što ne može da bude vođ takvog pokreta nego ne može da bude ni njegov trajniji sastavni deo. Pre ili posle, sukob između njenih klasnih interesa i interesa pokreta kao celine morao je u našim uslovima dovesti u sukob sa pokretom, u izdaju nacionalnih interesa.

Drukčije je sa seljakom. Svi njegovi socijalni, ekonomski i politički interesi leže na istoj liniji sa opštim interesima nacije. Zato baš seljak sačinjava najbrojniju armiju nacional-

nooslobodilačkog pokreta, i bez njegovog aktiviziranja borba za nacionalne zahteve ne može biti uspešna.

Ali i tu bismo ostali samo na površini ako bismo govorili o seljaku uopšte. Ono što u nas obično zovemo »seljaštvo« nije nikakva jedinstvena masa sa istim interesima, i zato ni odnos prema nacionalnom pitanju ne može biti jednak. Naprotiv, u strukturi našeg sela ispoljavaju se u malome klice svih glavnih suprotnosti koje potresaju današnje društvo u celini. Ovde moramo razlikovati približno pet kategorija:

1. Veleposednički sloj u našim prilikama počinje sa 50 do 70 ha zemlje. Ovaj sloj je kod nas delimično ostatak feudalnog veleposeda, no uglavnom je već produkt kapitalističke koncentracije kapitala u agrarnoj proizvodnji. To je u isti mah najčvršći buržoaski sloj na našem selu, koji je, s jedne strane, tesno povezan sa finansijskim kapitalom, a, s druge, ima čvrste pozicije u raznim seljačkim ekonomskim organizacijama (zadrugama). U političkom pogledu upravo interes toga sloja ima vrlo snažan uticaj na politiku katoličkog tabora, jer je katolička crkva u stvari najkrupniji veleposednik. U unutrašnjoj politici taj sloj nastoji da dobije za Sloveniju nekakvu samoupravu koja bi delimično zaštitila slovenačku agrarnu proizvodnju od konkurencije istočnih krajeva; a u spoljnoj politici se zauzima za nemačko-italijansku orijentaciju, jer tu vidi veće mogućnosti za izvoz nego pri francuskoj orijentaciji. Veleposednički sloj nije ceo u katoličkom taboru. Po tradiciji je jedan njegov deo i u »liberalnom« taboru, a taj deo je jedan od izvora unutrašnjih suprotnosti u tom sloju.

Što se tiče nacionalne politike Slovenaca, taj sloj je jedan od najčvršćih stubova takozvane »realne politike« i protivnik svake odlučnije i principijelnije politike jer se boji svakog većeg pokreta demokratskih masa.

2. Sloj bogatih seljaka, seoska buržoazija, zvaćemo ga gruntarski, gazdinski sloj, počinje nekako između 15 i 20 ha zemlje pa naviše. Po svojim ekonomskim interesima najtešnje je povezan sa gradskom buržoazijom i veleposednicima. A u političkom pogledu igra još veću ulogu nego veleposednici jer je brojniji i jer neposredno ekonomski vlada našim selom. Gruntar je najčešće takođe gostioničar, trgovac, mlinar, veći ili manji industrijalac itd. Istovremeno, on je stul zadruga i velike većine ekonomskih i kulturnih organizacija na selu. Zato je i glavni oslonac obe konzervativne stranke n:

selu, u prvom redu, dakako, klerikalne. Zato možemo bez preterivanja tvrditi da je takozvana »seljačka politika« naših dveju vodećih stranaka u suštini i uglavnom gruntarska politika.

3. Sloj srednjih seljaka, srednjački sloj, stalno je u strahu od opasnosti potpune proletarizacije, ali se uza sve to još nada da će se možda ipak uzdići među gruntare. Po životnom standardu, često stoji gore od prosečno plaćenog radnika. More ga svakodnevne nevolje, porezi, dugovi itd. U političkom pogledu on je isto tako odraz toga kolebanja. Obično se priklanja jačem, ali čim dođe do saznanja da mu u njegovim svakodnevnim teškoćama niko ne pomaže, brzo se pasivizira. Ako ojača radnički pokret, ovaj sloj će se isto tako, pa i odlučnije, prikloniti njemu, kao što je danas pod gruntarskim rukovodstvom. Samostalan politički pravac on nije nikad predstavljao niti može predstavljati. Uza sitnog seljaka, taj sloj je na selu najbrojniji, i zato se politička borba na selu vodi u prvom redu oko pitanja za kim će poći srednji seljak.

4. Četvrti je sloj sitnih seljaka. Taj sloj je u nas veoma brojčan. Za njega je karakteristično da ne može živeti od svoje zemlje, pa je zato upućen na dopunski rad bilo u poljoprivredi bilo u industriji. Zato on u političkom pogledu naginje radništvu. U katoličkom taboru sačinjavao je, zajedno sa katoličkim radništvom, hrišćansko-socijalnu opoziciju, koja je gdekad bila u vrlo oštroj suprotnosti sa zvaničnim vođstvom katoličke stranke. Ali samostalan politički pravac sitni seljak, isto onako kao i srednji, ne može da predstavlja jer je njegov društveni položaj nestabilan i prolazan. Sitni seljak je sutrašnji proleter, zbog čega je i najbliži njegov prirodni saveznik. No vrlo je pristupačan i uticajima s druge strane, pa zato često dolazi pod rukovodstvo gruntarsko-buržoaskih elemenata na selu. Tako je i u nas. Katolička tradicija i ekonomska zavisnost još ga masovno vezuje za gruntarski vrh na selu. Iako je jedan od glavnih nosilaca tendencija demokratske opozicije u katoličkom taboru, ipak ne napušta taj tabor, nego, naprotiv, pored srednjaka još uvek sačinjava osnovnu masu toga tabora. Nema nikakve sumnje da se tu vrši sve veća diferencijacija koja između njega i gruntarskog vođstva kopa sve dublji i nepremostiviji jaz. Politički je ovaj sitnoseljački sloj izvanredno važan. Njegov definitivni odlazak od tradicionalne stranke, u okviru koje je istrajao – izuzevši ne-

koliko posleratnih godina – gotovo ceo vek, pokolebao bi i srednje seljake i bez sumnje bi vrlo veliki deo njih povukao za sobom. Takav slučaj smo već tretirali u ovoj raspravi. Kao što smo već konstatovali, i Krekova akcija bila je građena pre svega na pokretu tih slojeva. Razume se, reakcionarni klerikalizam ih je, zbog slabosti radničkog pokreta, ponovo iskoristio za svoje ciljeve.

5. Najniži sloj na selu je poluproleterski sloj. To su ljudi koji ili uopšte nemaju svoje zemlje ili je imaju tek toliko da ona u njihovom životnom bilansu gotovo ne dolazi u obzir. To su nadničari, kovači, viničari, koloni, težaci itd. Njih više ništa ne deli od radništva, i zato su oni i najpristupačniji uticaju njegovih ekonomskih i političkih zahteva. No uprkos tome ove mase su još uvek važna uporišta klerikalnog tabora, zbog kulturne zaostalosti i udaljenosti od radničkih centara, pa i zbog subjektivnih slabosti radničkog pokreta, kod njih je našla tle i najreakcionarnija ideologija. No ipak je nesumnjivo da će pravilna politika radničkog pokreta dobijati kod njih sve snažniji oslonac.

Na kraju bismo mogli pomenuti još i seoski proletarijat, poljoprivredne radnike, sluge i sluškinje itd., ali ovi već idu u proletarijat, iako sačinjavaju njegov najzaostali i najnesvesniji deo, koji je zbog toga pristupačan i tuđim ideologijama.

Takva je, dakle, struktura našeg sela, koja se u suštini ne razlikuje mnogo od sela ma koje druge evropske kapitalističke zemlje na sličnom stepenu ekonomskog razvitka. Već na prvi pogled jasno se vidi da imamo posla s nekakvom dugom prelaznih boja između dva osnovna tabora: između buržoazije i svesnog radništva. To se ispoljava i u političkim sklonostima. Dok gornji seljački slojevi idu za veleposednicima i buržoazijom, niži slojevi se približavaju proletarijatu i njegovoj politici. Od sposobnosti i aktivnosti proletarijata uveliko zavisi kakve će oblike i kakav će tempo taj proces uzeti.

[...]

Ali kao nosilac progresna radnička klasa je naslednik svih pozitivnih tradicija slovenačkog naroda, njegove kulture i celog njegovog duhovnog bogatstva. Ovo bogato nasleđe mora slovenačko radništvo umeti da prihvati i dalje razvija, i tek tada će se moći afirmisati kao vodeća snaga i branilac inte-

Članak objavljen u »Proleteru« br. 5–6, 1940. Ovde je preuzet tekst iz fototipskog izdanja »Proleter 1929–1942«; Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1968, str. 689–698.

»Dosledan borac za demokratiju može biti samo proletarijat. Kao pobedonosni borac za demokratiju proletarijat se može pojaviti samo pod uslovom da se njegovoj revolucionarnoj borbi prisajedini i seljački narod«. (Lenjin)

I

Radnička klasa Jugoslavije nalazi se danas u presudnoj fazi borbe za istinski demokratsku, istinski narodnu vlast. Ali te svoje zadaće i svoj najbliži cilj radnička klasa neće moći postići ako u pozitivnom smislu ne riješi pitanje svojih saveznika, a prije svega pitanje borbenog saveza sa seljacima. Da bi radnička klasa mogla pobjedonosno završiti svoju borbu za takvu narodnu vlast koja u suštini ne može da bude drugo nego demokratska vlast radnika i seljaka, ona mora taj savez uspostaviti što prije, još danas, u borbi za zajedničke socijalne i političke interese.

Marksističko-lenjinistička teorija nas uči da jedino radnička klasa kao najnaprednija klasa može i mora rukovoditi oslobodilačkom borbom sveg ostalog radnog naroda. Prednost je radničke klase – kako je rekao Marks – da je već u produkciji čvrsto zbijena, da stoji neposredno, licem u lice sa svojim klasnim neprijateljem, pa zato kod radnika neposrednije i odlučnije može da sazrije klasna, revolucionarna svijest. Sitne, a naročito srednje seljačke mase, nasuprot tome, kao sitni proizvođači, rasparčani, razbijeni su u svojim borbenim težnjama, kolebljivi, teže otkrivaju svog pravog neprijatelja koji se sakrio iza cijelog niza posrednika. Zato revolucionarna snaga seljačkih masa – dok su one izolirane od rad-

resa slovenačkog naroda. Svojom borbom za napredak i demokratiju radnička klasa usmerava svoj narod na nove stvaralačke napore, vodi ga svestranom razvitku materijalnih i duhovnih snaga i na taj način postaje glavna pokretačka snaga njegovog napretka. Ali ako hoće da bude i da ostane vodeća društvena snaga, ona mora pored toga umeti da brani interese svojih demokratskih i socijalnih saveznika, radnih seljaka i srednjih slojeva, koji predstavljaju glavnu armiju demokratskog nacionalnooslobodilačkog pokreta.

Pa ipak su za naš radnički pokret još uvek karakteristične pojave potcenjivanja revolucionarnih energija seljačkog pokreta i borbenih rezervi koje predstavljaju srednji slojevi. Neki socijaldemokratski »ideolozi« iz prošlosti označavali su seljačke mase kao »reakcionarnu masu« koja je tobože već po svom socijalnom položaju nužan saveznik socijalne reakcije. Ti »ideolozi« nisu videli u seljačkim masama onu latentnu borbenu energiju koja se može osloboditi u interesu društvenog napretka ako radnički pokret bude svom svojom snagom ne samo podupro nego i vodio borbu za socijalne i demokratske zahteve seljaštva. Mada pomenuta ideologija danas više nema u nas mnogo otvorenih branilaca, ipak ona u praksi još uvek dolazi do izražaja u raznim oblicima potcenjivanja ili zanemarivanja napora za političku i ekonomsku aktivizaciju seljačkih masa na naprednim, demokratskim pozicijama. Vodeća društvena uloga radničke klase mora se u sadašnjoj fazi društvenog i političkog razvitka izraziti pre svega u njenoj sposobnosti da brani demokratske i socijalne interese radnog čoveka na selu, pa i srednjih slojeva, i da se na taj način tesno poveže sa najširim narodnim masama. Takva uloga radničke klase, odnosno njene avangarde, stvara uslove za čvrsto zbijanje demokratskog bloka slovenačkih narodnih masa, koji će istovremeno predstavljati narodnu vojsku u odbrani opstanka slovenačke nacije i za realizovanje parole koju je postavila već 1848. godina.

[...]

Povodom drugog izdanja, str. LIV–LV; 1. poglavlje, str. 10–12, 16–18, 43, 47–49; 3. poglavlje (»Križa feudalnog sistema i revolucija slovenačkih seljaka« – u celini), str. 67–110; 4. poglavlje, str. 114–117, 140–142; 5. poglavlje, str. 150–155, 170–173, 180–183; 6. poglavlje, str. 192–196, 215–217; 7. poglavlje, str. 241–242, 243–246; 8. poglavlje, str. 261–263, 277–279, 286, 290; 10. poglavlje, str. 310–314, 317.

ničke klase – dolazi do izražaja samo u pojedinim usamljenim i nepovezanim borbenim podvizima, koji upravo zbog te rasparčanosti rijetko svršavaju sa uspjehom.

Međutim, rukovodeća uloga radničke klase nikako ne znači da radnička klasa može sama preuzeti na sebe, na svoja pleća orijašku borbu protiv dobro naoružanog nadmoćnijeg, zajedničkog neprijatelja i ugnjetača. Rukovodeća uloga radničke klase u tom pogledu sastoji se u tome da unese u borbene težnje radnog seljaštva jasnu svijest o zajedničkom neprijatelju, o putevima borbe protiv toga neprijatelja, o ciljevima te borbe, o dubokoj klasnoj suštini te borbe, o potrebi izdržljivosti, jedinstva i centralizacije u borbi. Na taj način radnička klasa postaje centar za okupljanje seljačkih i ostalih radnih masa koje su spremne za zajedničku borbu. Tu zadaću, dakako, radnička klasa i njena avangarda neće moći izvršiti isključivo agitacionim i propagandističkim radom – iako i ovaj ima ogromni značaj na selu – nego će njeno ostvarenje obezbijediti u prvom redu praktičnom pomoći i rukovodstvom u svakodnevnim borbama i u ostalim svakodnevnim nevoljama seljačkih i radnih masa uopće.

Nema sumnje da je krah šestojanuarske i kasnijih protunarodnih diktatura bio konačno riješen onog momenta kada je iza radničke klase – koja je od prvog dana i u prvim borbenim linijama digla barjak neposredne borbe sa reakcionarnim silama diktature – stupio na put svjesne i aktivne borbe i seljak. Seljačke mase, naročito Hrvatske, dale su u tim borbama, pored herojske borbe radničke klase pod vođstvom KPJ, primjere odlučne revolucionarne borbe i osujetile su sve manevre reakcionarne diktature da se učvrsti na selu.

Mada su ciljevi te revolucionarno-demokratske borbe seljačkih masa bili u punoj suglasnosti sa platformom borbe radničke klase, ipak u to vrijeme nije došlo do ostvarenja borbenog jedinstva radnika i seljaka. Za hegemoniju u seljačkom borbenom pokretu u to vrijeme borile su se i razne buržoasko-demokratske i malograđansko-seljačke partije (HSS [1], UO [2] itd.) koje su – najzad i zbog slabosti KPJ na selu – uspjele okupiti u svojim redovima većinu seljačkih masa. Međutim, te partije su već u to vrijeme pripremale izdajstvo interesa seljaka. Ostvarenje socijalnih i demokratskih zahtjeva seljačkih masa bilo je nemoguće bez saveza sa radnicima

kao protuteža mogućnosti reakcionarnog sporazuma buržoaskog rukovodstva tih partija sa vladajućom reakcijom. Odbijajući, dakle, stalno i odlučno savez sa radničkom klasom i njenom komunističkom avangardom vođstva tih partija su se unaprijed spremala na jedinstvo sa vladajućim protunarodnim silama šestojanuarske diktature protiv interesa i borbe seljaka, radnika i cijelog radnog naroda. Na tu su opasnost komunisti godinama upozoravali seljačke mase:

Uoči imperijalističkog rata ta opasnost se jasno ispoljila na granicama Jugoslavije. Sporazum Cvetković – Maček [3] ubrzo se pokazao kao udarac nožem u leđa borbenim naporima i zahtjevima radnog seljaštva. Hrvatska seljačka stranka koja je vezivala za sebe najveće seljačke mase i najviše seljačkih iluzija i nada, ne samo u Hrvatskoj nego i u cijeloj Jugoslaviji, ta partija je u rukama buržoaskih reakcionara postala jedan od stubova novog protunarodnog režima i provodnik jedne nove protunarodne diktature, dok se ekonomski položaj radnih masa svakim danom upravo katastrofalno pogoršavao, tako da danas naše selo, naši radnički reviri formalno gladuju.

No nije samo HSS, nisu samo Maček, Košutić, Krnčević, Šubašić, Herceg [4] i slična gospoda izdali pravednu i istinski demokratsku borbu radnog seljaštva. Istim putem išla su i ostala »opoziciona« i »neopoziciona« gospoda koja su se udvarala seljacima. Ne treba posebno nabrajati cijeli niz gnusnih i odvratnih izdajstava seljačke borbe, izdajstava koja su počinila ta gospoda, počev od srpskih zemljoradnika i SDS, [5] pa preko srpskih radikala Ace Stanojevića [6] i »demokrata«, sve do slovenskih mačekovaca svih boja, hrišćanskih socijalista itd. Sva ta gospoda koja je juče krupnim riječima govorila o demokratiji, o slobodi, o socijalnoj »pravici«, o demokratskoj narodnoj vlasti i narodnoj volji – sva ta gospoda danas govori samo još o »redu«, o »unutrašnjem miru« (tj. o obustavljanju pravedne borbe radnog naroda), o »nacionalnoj koncentraciji« (tj. o koncentraciji reakcije protiv radnog naroda), o »novoj Evropi« pod vođstvom Hitlera i Musolinija (tj. o pripremanju kapitulacije pred njemačko-talijanskim imperijalistima i nacionalnim porobljivačima, te stavljanje na uslugu za buduće antisovjetske kombinacije), o »nužnim žrtvama« koje radne mase moraju podnijeti u vezi sa ratnom situacijom (tj. o zaštiti ratnih špekulanata i kapitalista) itd.

U svojim nadama i iluzijama prema gospodskom rukovodstvu »demokratskih« partija selo je, dakle, ostalo prevareno, obmanuto. Ono je steklo novo gorko iskustvo da seljačke mase u rukama buržoaskih partija uvijek predstavljaju samo oružje pojedinih grupa buržoazije u njihovoj borbi protiv drugih grupa, u borbi za veći udio tih grupa u vlasti i izrabljivanju radnog naroda. Ponovo se potvrdilo da se gospodska – buržoaska ili malograđanska – vođstva tzv. seljačkih partija, koja nisu čvrsto vezana za radničku klasu, u odlučujućim momentima povedu za krajnjom reakcijom, da njihova politika u to vrijeme postane politika noža u leđa narodnim masama koje se bore. Bijedni krah su doživjele i razne prirepaške i malograđansko-oportunističke teorije nekih ljudi u radničkim redovima i na njihovoj periferiji koje su se suprotstavljale dosljednoj i načelnoj klasnoj politici rukovodstva KPJ na selu i stavu prema rukovodstvima »demokratskih« i seljačkih partija.

Jasno je da je takvo stalno rastuće saznanje stvorilo na selu sasvim novu situaciju i sasvim nove perspektive u borbi za stvaranje saveza radnika i seljaka. Karakteristika toga položaja je burno jačanje dvojake diferencijacije na selu: s jedne strane, ubrzane *političke diferencijacije*, otpadanje seljačkih masa od dosadašnjeg gospodskog rukovodstva, a s druge, jačanje *socijalne diferencijacije*, zaoštavanje klasnih sukoba na selu, borbe protiv kulaštva (bogatog seljaštva), koje je glavni nosilac buržoaske gospodske politike na selu.

U Hrvatskoj – gdje su seljaci i cio radni narod pod firmom »seljačke demokratije« dobili najraspojasaniju navalu narodnih gulikoža, špekulanata i ostale izrabljivačke gospode koja je u »slobodnoj« Hrvatskoj prvi put dobila priliku da pokaže kako ona sama zna da ugnjetava i izrabljuje svoj sopstveni narod – u toj Hrvatskoj razočarenje radnih seljačkih masa je najdublje i puno revolucionarne snage. To su jasno pokazali poslednji općinski izbori, koji su toliko zaprepastili hrvatsku buržoaziju i polufeudalnu gospodu da se čak nije usudila izaći sa brojkama, nego je podlo – kao do sada još mjeđan režim – sakrila pred narodom izborne rezultate. (Na drugom mjestu podrobnije se bavimo poukama tih izbora.)

U redovima HSS i SDS pojavljuje se istinska narodna, seljačka opozicija koja na svakom koraku dolazi do izražaja. Za vođstvo i simpatije tih masa bore se, s jedne strane, tzv. »li-

jevi« elementi u tim partijama, koji se tobože »ne slažu sasvim« sa oficijelnim reakcionarnim vođstvima i pripremaju se kao »rezerva« u slučaju njihovog potpunog bankrota, a, s druge, frankovci [7], koji demagoški iskorišćavaju razočarenje i strahovitu bijedu i bespravlje seljačkih masa, pokušavaju da upregnu hrvatske radne mase u kola talijansko-njemačkih barbarskih osvajača i najcrnje domaće kapitalističko-polufeudalne reakcije. Između reakcionarnih vrhova u Hrvatskoj započela je najzagrižljivija i najzatrovanija borba za masovnu baštinu HSS, koja već na svim područjima pokazuje znakove raspadanja.

U Srbiji sijaset »narodnih vođa« bacilo se na posao da prihvati razočarane seljačke mase koje napuštaju tradicionalne srpske partije, da stvara »seljački pokret« u Srbiji. Ti vođi – videći rastuće povjerenje seljačkih masa prema KPJ – danas ne mogu više, kao nekada, isključivo otvorenim napadima i klevetama da odvajaju seljačke mase od KPJ, nego nanevričaju sa »krajnje« »lijevim« frazama koje idu tako daleko da čak i hvale Lenjina i SSSR. Barjak toga »ultraijevog« frazerstva, iza čega se sakriva zatrovana mržnja i bijes protiv KPJ i SSSR-a, nosi Dragoljub Jovanović i zemljoradničko »krilo« ministra Čubrilovića [8].

U Sloveniji oko Koroščeve JRZ [9] koja se raspada i koja je u seljačkim masama sve više omražena bori se bezbroj sitnih strančica, od kojih nijedna, ne može da zadobije povjerenje obmanutih i prevarenih seljačkih masa, jer »vođe« tih partija danas, koji se vješaju ponizno i prosjački za Mačekov skut, nemaju drugoga »programa« do ući u vladu, biti na usluzi u ugnjetavanju slovenačkog radnog naroda i izvući svoj udio plijena od vlasti. A zato se na svakom koraku u slovenačkim selima izražava ljubav prema SSSR-u, sve više raste povjerenje seljačkih masa u KPJ. Očigledno je da u sadašnjem položaju postaje savez radnika i seljaka pod rukovodstvom KPJ jedina realna masovna politička snaga u Sloveniji nasuprot stubovima slovenačke buržoaske i polufeudalne reakcije koja se ujedinjuje oko Korošča.

U Makedoniji sve su srpske partije jedinstvene u pogledu kolonijalnog ugnjetavanja te zemlje. Nikada one nisu uživale povjerenje u makedonskim narodnim masama, koje u ogromnoj većini tvore seljaci. Buržoasko-kulački sloj make-

donskog naroda uvijek je izdavao makedonske narodne i seljačke interese tuđim ugnjetačima, ili srbijanskim diktaturama ili bugarskim imperijalističkim prohtjevima koji su dolazili u Makedoniju u obliku terorističkog banditizma Vanče Mihajlova (10) i sličnih tuđinskih agenata. Međutim, makedonski seljaci nisu bili u stanju da sami stvore čvrst, organiziran oslobodilački pokret. Samo radnička klasa, samo makedonski radnici, samo njihova avangarda može organizirati tu borbu, samo ona može postati revolucionarni centar makedonske oslobodilačke borbe, samo ona može tom svojom ulogom zadobiti povjerenje makedonskog seljačkog naroda i savez radnika i seljaka Makedonije učiniti *jedinom istinski makedonskom* oslobodilačkom političkom snagom.

U Crnoj Gori – federalisti sve više razotkrivaju svoje pravo reakcionarno lice, s jedne strane, vezujući se za skut hrvatskih i srpskih reakcionara, a, s druge, putujući u Rim i tražeći pomoć tuđih imperijalista. Oni sve više gube korijen među seljacima. Nepokolebljiva ljubav crnogorskog seljaka prema SSSR-u i rastuće povjerenje seljaka u KPJ najbolji su dokaz da je savez radnika i seljaka jedini moguć put crnogorskih seljaka.

Isti proces događa se i u *Bosni i Hercegovini*, gdje su bosbegovi svojim vezivanjem za velikosrpsku reakciju doživjeli potpuni krah, ili pak u *Vojvodini*, na terenu na kojem se vodi bijesna borba između hrvatskih i velikosrpskih hegemonista, za veći udio u izrabljivanju naroda Vojvodine.

Bankrot vrhova tzv. buržoaskih i »seljačkih« »demokratskih« partija doveo je, dakle, do preokreta seljačkih masa prema radničkoj klasi i KPJ, a istovremeno do pojave odnosno pojačane aktivnosti raznih »ultralijeviskih« elemenata koji pokušavaju »lijevimi« frazama spriječiti prelaz tih masa na pozicije saveza radnika i seljaka pod rukovodstvom KPJ. *Borba za selo stupa* time u svoju najoštriju fazu. Nećemo pretjerati ako tvrdimo da je ta borba danas *najznačajniji i odlučujući momenat klasne borbe u Jugoslaviji*. U toj borbi reakcionarne, protunarodne snage pokušavaju svim sredstvima – i nasiljem i obmanom – da zadrže posljednju svoju masovnu poziciju. Sve što smo konstatirali gore dokazuje da u toj odlučujućoj borbi radnička klasa ima sve objektivne uslove da odnese punu pobjedu na tom frontu. U takvoj situaciji više nego ikada je dužnost radničke klase i njene avangarde da

nađe puta ka srcu i duši seljačkih masa, da im bratski pruži ruku za zajedničku oslobodilačku borbu, da ujedini svoju sopstvenu revolucionarnu snagu i inicijativu, smionost, dosljednost sa neiscrpivim revolucionarnim snagama seljačkih masa.

Dva su osnovna preduslova koje mora radnička klasa, koje mora KPJ da ispuni, ako hoće sebi obezbijediti tu pobjedu:

1. jasno mora imati pred očima okvire političke platforme na kojoj je savez radnika i seljaka moguć i nužan, te pokretačke snage koje će na selu nositi tu platformu;
2. preodolijevajući socijaldemokratske i sektaške ostatke mora da nađe metode rada i organizacione forme koji najbolje odgovaraju specifičnim uslovima na selu.

II

Politički frazeri u službi reakcionarne buržoazije i veleposjednika izmislili su bajku o »jedinstvu sela«, i jedinstvu seljačkog pokreta. Ta im je bajka potrebna da bi prikrili duboku klasnu pocijepanost sela, da bi spriječili političku izolaciju kulaka od masa srednjih i sitnih seljaka. A kulak upravo jeste glavni oslonac reakcionarne buržoazije i veleposjednika na selu. Zato i vidimo kod svih dosadašnjih režima da svoju vlast oslanjaju na kulake, da pomoću kulaka pokušavaju zadržati seljačke mase i na taj način upotrebiti selo kao oslonac protiv radničke klase. *Tu istu tendenciju danas više nego iko pokazuje HSS. Sav seoski aparat HSS-a, od partijskog lokalnog vodstva pa do vodstva »seljačke zaštite«, oslanja se na kulake.*

Jasno je da politika radničke klase na selu mora biti sasvim suprotna. Jasno je da ona mora težiti za tim da raskrinka laži o jedinstvu sela, mora otkriti pravu suštinu bajke o jedinstvenom seljačkom pokretu, treba da pokaže da takav »jedinstveni seljački pokret« pod vodstvom kulaka u stvari danas predstavlja rezervu najcrnijih protunarodnih sila. Politika KPJ na selu, prema tome, mora da ide za izolacijom kulaka od osnovnih seljačkih masa, jer to istovremeno znači izolaciju buržoazije od seljaka i stvaranje osnove za savez seljaka sa radnicima.

U tom smislu i platforma radničko-seljačkog jedinstva treba da bude platforma jedinstva između radnika i sitnih te srednjih seljaka, platforma *oštre klasne borbe na selu*, platforma koja će unijeti u seljačke mase *onu svijest o njihovim sopstvenim interesima koja je preduslov njihovog idejnog obezbeđenja od kulaštva i ostale buržoaske i polufeudalne gospode*.

Mi se na ovom mjestu ne možemo upuštati u detaljnije razrađivanje te platforme. Rukovodstvo KPJ izdaće u najkraće vrijeme posebni dokument koji će se detaljno baviti tim pitanjem [11]. U tom pogledu članovi danas prave na selu dvojake pogreške: oni često ili zaostaju za borbenom spremnošću seljačkih masa ili istrčavaju ispred njih. Borba radničke klase danas je u presudnoj fazi za realizaciju njenih općih revolucionarno-demokratskih zadaća. To treba da bude i baza za savez radnika i seljaka.

Današnji radničko-seljački savez, kao organ svakodnevne borbe radnika i seljaka, sutra će postati savez dviju klasa koje će sprovesti zadaće demokratske revolucije. Očito je da na toj bazi nema nikakvog jedinstva ili saradnje radničke klase sa kulacima ili oficijelnim predstavnicima buržoaskih »demokratskih« i »seljačkih« partija, niti sa »ultralijevim« demagozima koji u stvari nisu ništa drugo nego prethodnica nove reakcionarne rezerve buržoazije i ostalih narodnih ugnjetača. Samo KPJ može danas radnom seljaštvu obezbijediti ispunjenje njegovih zahtjeva i rukovoditi njegovom pravdom borbom u zajednici sa radničkom klasom. *Zato samo savez sa seljačkim masama odozdo, a pod vođstvom KPJ može biti danas pravi oblik radničko-seljačkog saveza*. Mnogi članovi, pa čak i cijele naše organizacije pravile su i još danas prave teške greške stupajući u sporazume i političke akcije pod raznim malograđanskim političkim firmama. Naročito je to još slučaj kod nekih lokalnih organizacija u Hrvatskoj u odnosu prema HSS (općinski izbori). Ti drugovi zaboravljaju da savez radnika i seljaka mora da predstavlja jedinstvo radnika i seljaka na revolucionarnim osnovama. Svaki kompromis sa ljudima koji ne prihvataju suštinu toga saveza znači usađivanje štetnih iluzija seljačkih masa u reakcionarne buržoaske i sitnoburžoaske partije, a to znači udaljšavanje tih masa od revolucionarne borbe. Borba protiv prirepaštva i oportunitizma svakakvih oblika preduslov je, prema tome, da mi sami

pravilno prihvatamo borbeno talasanje radnog seljaštva koje se kreće u susret radničkoj klasi.

Van svake je sumnje da su pojedine naše organizacije postigle značajne uspehe na selu, da je naša Partija prvi put u svojoj istoriji stvorila čvrste organizacione pozicije na selu. Međutim, bez obzira na te činjenice, očigledno je zaostajanje članstva i organizacija za borbenom spremnošću seljačkih masa. Koji su uzroci te naše slabosti? *Ti uzroci leže u prvom redu u nama samima*.

1. Da bi se odlučno i smjelo pošlo na taj rad, potrebno je u prvom redu očistiti naše redove od socijaldemokratskog potcenjivanja i nevjerice u revolucionarne energije radnog seljaštva. Ta socijaldemokratska nevjerica u seljačkog saveznika često se spolja pokriva doduše ispravnim teoretskim stavom, ali tim našim drugovima pitanje rada na selu prosto »ispada iz vidokruga«, nemaju kada da se »i njime« bave. Najveća slabost, recimo, pokrajinske konferencije KPJ u Srbiji [12] bila je npr. činjenica da su priređivači te konferencije tom pitanju – centralnom pitanju naše današnje borbe za mase – posvetili vrlo malo vremena, odnosno samo ga dodirнули. Međutim, radnička klasa može postati odlučujući politički faktor – braneći svoje klasne interese i realizujući svoju istorijsku društvenu zadaću – samo onda kada *pređe svoje klasne okvire i postane vođ, predstavnik i zaštitnik istinskih interesa svoga naroda, a u prvom redu interesa seljačkih i ostalih radnih masa*. Lenjin nas je učio da je baš odnos prema radničkim saveznicima – u prvom redu prema seljaštvu – probni kamen za revolucionarnu spremnost radničke avangarde. Samo onaj ko ne misli na slom sistema kapitalističkog ugnjetavanja i izrabljivanja revolucionarnim putem – kao npr. socijaldemokrati – samo taj može da »zaboravlja« na seljačkog saveznika radničke klase. Radikalno iskorijenjenje te socijaldemokratske zaostavštine jeste, prema tome, prva zadaća na putu naše borbe za selo.

2. Treba se najodlučnije boriti protiv prirepaškog sakrivanja lica naše Partije na selu pod razne tuđe firme, što dakako nipošto ne znači napuštanje legalnih oblika borbe. Nasuprot tome, pojačanom borbom za samostalno istupanje KPJ na selu mi ćemo samo napraviti nov korak dalje u razbijanju obruča nelegalnosti oko naše Partije.

3. Da bi se to postiglo, potrebno je u prvom redu iskorigeniti jedno sasvim pogrešno i sektaško mišljenje koje je našlo korijenja naročito u Srbiji, a to je mišljenje da s obzirom na otvoreno izdajstvo tzv. »demokratskih« i »seljačkih« partijskih rukovodstava, komunisti nemaju zašto da se bave unutrašnjim odnosima tih partija, nego samo frontalnom borbom protiv tih partija treba da privlače seljačke mase na revolucionarne pozicije. Međutim, političko osvješćivanje masa nikada ne ide automatski, a najmanje politička mobilizacija seljačkih masa koje su prepuštene demagogiji tzv. »demokratskih« partija. *Komunisti treba da pomognu, da organizuju, da vode svaku borbenu*, naprednu, revolucionarnu inicijativu unutar tih partija sa ciljem da ojačaju savez radnika i seljaka, da tu akciju provedu u okviru toga saveza. Članovi ne mogu biti »neutralni« kada se ma u kakvoj formi izražavaju tendencije radnih masa da se oslobode gospodskog tutorstva.

4. Sasvim isto važi i za sve ostale seljačke organizacije: stručne, prosvjetne, zaštitne, sportske, zadružne i cijeli niz drugih najrazličitijeg karaktera koje su formalno nepolitičke, a u stvari uvijek su eksponent jedne ili druge partije. Članovi često potcenjuju rad u takvim organizacijama. U nekim pokrajinama (Slovenija) članovi su razvili svoj rad u manje masovnim organizacijama, dok su osnovne organizacije, u kojima je većina seljaka, još uvijek ostale van njihovog djelokruga. U svim tim organizacijama članovi imaju bogate mogućnosti borbe za uspostavljanje saveza radnika i seljaka. Kao što smo već gore naglasili, članovi svojim radom treba da probude u radnim seljačkim masama svijest o njihovim zajedničkim interesima bez obzira na organizacije i partije u kojima se nalaze. Oni moraju raditi na tome da u svim tim organizacijama izoliraju od radnih seljačkih masa kulačke elemente i njihove agente te ostale buržoaske i polufeudalne elemente, da organizacije postanu svojina samih radnih seljaka. Treba, dakle, uspostavljati jedinstvo seljačkih organizacija *odozdo*, bez obzira na njihovu oficijelnu političku obojenost. Treba raditi na što tješnjem dodiru tih organizacija sa radničkim pokretom.

5. Osnovna seljačka masa je, međutim, uglavnom van svih organizacija. Članovi moraju naći puta i do tih masa. Mi ćemo nabrojati samo nekoliko mogućnosti: a) *općinska poli-*

tika: ne samo tamo gdje je općina u rukama pristalica saveza radnika i seljaka, ne samo tamo gdje su u općinskim odborima te pristalice u opoziciji, nego svuda, u svakoj općini postoje bezbrojne mogućnosti organiziranja seljačke kontrole nad radom općinskih odbora, postavljanja prijedloga od strane seljaka općinskom odboru, diskutiranja općinske politike u vezi sa općim političkim pitanjima itd.; b) *svakodneвне ekonomske borbe na selu*: borba za veleposjedničku zemlju, pašnjake, šume, drva, protiv tereta rata, skupoće, rekvizicija stoke, kola itd., za potporu siromašnih porodica mobiliziranih protiv seoskih lihvara, protiv kulačkih pozicija i izrabljivanja sela od strane fabrikana, banaka, osiguravajućih društava itd.; c) *masovni odbori saveza radnika i seljaka*: njih u najrazličitijim konkretnim formama treba stvarati u svakom selu od seljaka i seljanki svih političkih orijentacija. Ti odbori ne treba da su vezani nekom tijesnom organizacionom disciplinom, ali zato treba da su gipki i da zahtevaju najšire seljačke mase, kako neorganizirane seljake tako i one koji su organizirani u raznim partijama i organizacijama.

6. Da bi se te zadaće mogle ostvariti, potrebno je u prvom redu da se KPJ na selu organizaciono – kvantitativno i kvalitativno – učvrsti. Bez obezbjeđenja partijskog rukovodstva u svim akcijama na selu – neposrednog ili posrednog, iz samoga sela ili iz okružnih organizacija preko najboljih aktivista saveza radnika i seljaka na selu – svi bi napori bili uzaludni usprkos toj očiglednoj činjenici, članovi još uvijek potcenjuju važnost organizacija naše Partije na selu. Ni neki značajniji uspjesi u posljednje vrijeme ne mijenjaju činjenicu da su usprkos velikim mogućnostima – još danas cijele pokrajine sa seljačkim stanovništvom bez neposrednog dodira sa KPJ. Koji su to razlozi naše slabosti?

Pored već pomenutih socijaldemokratskih ostataka, nesumnjivo najveću ulogu igra neznanje u organizacionom prilagođenju seoskim prilikama u stilu rada na selu; članovi moraju računati sa načinom života seljaka. Seoske organizacije moraju biti gipkije u sastajanju i uopće organizacionom radu, ali one istovremeno mogu biti šire. Najveću pažnju treba posvetiti rukovodećem seoskom aktivu. Težište treba položiti na ličnu odgovornost sekretara pojedinih seoskih organizacija. Bez najtješnjeg i živog kontakta sa takvim aktivom, a da se tome aktivu ne posvećuje svakodnevna pomoć, seos-

ke organizacije će se vrlo brzo raspasti. Gdje god je to moguće, potrebno je da u seoske organizacije uđu i radnici. Pokrajinska i nacionalna rukovodstva moraju obezbijediti okruženje u izrazito seljačkim predjelima sa zadovoljavajućim propagandističkim i instruktorskim snagama čija osnovna zadaća mora biti da teoretski podignu naš osnovni seoski aktiv, koji je u većini slučajeva mlad po partijskom stažu i političkom iskustvu.

7. Što se tiče stila u masovnom radu na selu, članovi moraju imati pred očima naročito slijedeće momente:

a) Seljačke mase su kolebljive u borbi. Samo živa i neposredna *povezanost sa radničkim pokretom* može definitivno da ih dovede na stranu radničke klase. Zato treba selo obavještavati o radničkim borbama, tražeći njegovu pomoć u toj borbi i, obratno, nuditi mu radničku potporu kada se ono samo bori.

b) Svaki uspjeh ili neuspjeh snažno utiče na seoske mase. Treba ih zato učiti na *njihovom vlastitom iskustvu*, na svakom koraku, svaki dan. *Masovno obavještavanje seljaka i objašnjavanje događaja i borbi selu*, koje u tom pogledu ima mnogo manje mogućnosti nego radnici po gradovima jedno je od važnih sredstava tijesnog vezivanja seljačkih masa za našu Partiju.

8. Treba se odnositi sa strpljivošću prema onim seljaci-
ma koji su još religiozni. Religija ne može biti prepreka za mobilizaciju seljačkih masa u savez radnika i seljaka.

9. Rad na selu traži *vrlo živo i neposredno rukovodstvo viših partijskih foruma*, jer su seljaci zbog rasparčanosti na selu i stalnog pritiska kulačkih elemenata, izloženi tuđim uticajima.

10. Treba ih sa strpljivošću vaspitavati za intenzivan *unutarnji organizacioni život*, na koji se seljaci mnogo teže privikavaju nego radnici. Ne treba bacati koplje u trnje zbog grešaka koje prave pojedini seljaci koji su tek prišli pokretu, kao što se u nekim krajevima desilo (Slovenija).

To su, dakle, glavne zadaće koje stoje pred nama. Od njihove realizacije zavisi da li će naša Partija moći da vodi radne mase ka punoj pobjedi ili će pak reakcionarne snage – iskorišćavajući slabost Partije na selu i opirući se na kulački eleme-

nat i zaostalost na selu – i dalje ugnjetavati seljake i iskorišćavati ih u borbi protiv radnika. Nema sumnje da je naša Partija, da je naš aktiv sposoban riješiti tu alternativu u pozitivnom smislu. Sve organizacije, a naročito pokrajinska i nacionalna rukovodstva moraju sistematski prionuti tome poslu.

Potpis »B«

NAPOMENE:

[1] Hrvatska seljačka stranka osnovana je 1904. godine. Osnivač i vođa stranke (do 1928.) bio je Stjepan Radić, a posle toga dr Vlatko Maček. Između dva svetska rata HSS je bila glavna građanska stranka u Hrvatskoj.

[2] Udružena opozicija je kao građanski blok obrazovana pred izbore, maja 1935. godine, od Samostalne demokratske stranke, Hrvatske seljačke stranke, Demokratske stranke, Jugoslovenske muslimanske organizacije i Saveza zemljoradnika. Do 27. marta 1941. godine, kada je ušla u vladu generala Simovića, menjala je sastav shodno političkoj kombinaciji u tadašnjem političkom životu zemlje. Ovaj blok stranaka nikada nije imao jedinstven politički program.

[3] Sporazum Cvetković – Maček zaključen je 26. avgusta 1939. godine, kao izraz kompromisa srpske i hrvatske buržoazije, usled sve većeg nezadovoljstva najširih slojeva naroda. Ovim sporazumom Banovina Hrvatska, za razliku od ostalih banovina u staroj Jugoslaviji, dobila je neka obeležja samostalnosti. Predstavnici Hrvatske seljačke stranke su za uzvrat nšli u vladu Kraljevine Jugoslavije.

[4] Dr Vlatko Maček, August Košutić, dr Juraj Krnjević, dr Ivan Subašić i Rudolf Herceg bili su rukovodioci Hrvatske seljačke stranke.

[5] Reč je o pripadnicima Srpske zemljoradničke stranke i o Samostalnoj demokratskoj stranci koja je nastala otcepljenjem od Demokratske stranke 1924. godine.

[6] Aca Stanojević je bio član Glavnog odbora Radikalne stranke i pripadao njenom levom krilu. Odbio je da pristupi Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici, koju je predvodio M. Stojadinović.

[7] Frankovci su pristalice nekadašnje Čiste stranke prava, čije je rukovodstvo 1896. preuzeo dr Josip Frank. Stranka je u vreme postojanja Austro-Ugarske Monarhije bila u službi bečkog dvora kamuflirajući to tobožnjim hrvatskim radikalizmom.

[8] Dr Dragoljub Jovanović, profesor univerziteta i političar, pripadao je levom krilu Zemljoradničke stranke i odvojio se od nje 1940. godine posle stvaranja Narodne seljačke stranke. U toku rata odbio je da učestvuje

u narodnooslobodilačkom pokretu, a posle rata došao u sukob sa politikom izgradnje socijalizma u zemlji. Dr Branko Čubrilović je bio istaknuti organizator Zemljoradničke stranke u Bosni i ministar u vladi Kraljevine Jugoslavije.

[9] Anton Korošec je bio predsednik Slovenske ljudske stranke, vođa slovenačkih klerikalaca od stvaranja Kraljevine SHS do kraja života, aktivan učesnik u političkom životu zemlje, potpredsednik vlade, a u profašističkoj vladi Milana Stojadinovića ministar unutrašnjih poslova. Bio je i potpredsednik Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ).

[10] Vančo Mihailov, jedan od vođa separatističke organizacije VMRO. Pred drugi svetski rat i u toku rata Mihailov saraduje sa ustašama i stavlja se na raspolaganje fašističkim osvajačima.

[11] Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, održanoj maja 1940. godine u Dubravi kod Zagreba: deo Rezolucije te konferencije nosi naziv »Rad na selu«. Referat »O agrarno-seljačkom pitanju« podneo je na konferenciji Ivan Milutinović.

[12] Pokrajinska konferencija KPJ za Srbiju održana je maja 1940. u Beogradu. (Videti: *Proleter*, br. 3-4, april-maj 1940; fototipsko izdanje *Proleter 1929-1942*; Institut za međunarodni radnički pokret, Beograd 1968, str. 675-678.)

ZEMLJORADNIČKO ZADRUGARSTVO U PLANSKOJ PRIVREDI

Članak je prvi put objavljen u časopisu Komunist, u broju 3 iz 1947. godine

Kasnije je ovaj članak, u celini ili delimično, objavljivan u nizu publikacija i u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, I, Kultura, Beograd 1960, str. 99-147, odakle je i preuzet za ovo izdanje.

Od prvog dana postojanja narodne vlasti u našoj zemlji zadrugarstvo je zauzimalo naročito mesto u njenom privrednom sistemu. Još u toku rata, kada su bili stvarani prvi narodni odbori, a pogotovo posle oslobođenja, narodna vlast je posvećivala svim granama zadrugarstva najveću pažnju. Taj je stav došao do izražaja i u članu 17. Ustava naše Republike [1] na sledeći način:

»Država posvećuje naročitu pažnju i pruža pomoć i olakšice narodnim zadružnim organizacijama«.

U istom smislu formuliše naše zadatke u pogledu zadrugarstva i petogodišnji plan.

Takav sistem narodne vlasti prema zadrugarstvu nije, naravno, nikakva slučajna pojava. On potiče iz shvatanja – koje je zastupala Komunistička partija još pre pobeđene narodnooslobodilačkog ustanka – o ulozi zadrugarstva u okvirima kapitalizma i o ulozi koju naše zadrugarstvo treba da ima u socijalističkoj izgradnji zemlje.

U organizacionom pogledu zadrugarstvo se kod nas posle oslobođenja izvanredno brzo razvilo i rasprostranilo po celoj teritoriji Jugoslavije. Osnovni uzrok takvom brzom razvitku zadrugarstva je svakako u tome što je zadrugarstvo našim narodnim masama poznato sredstvo njihove svakodnevne ekonomske borbe iz prošlosti. Poznato je da je kod nas postojao pre rata dosta širok zadružni pokret, koji je imao svoju reakcionarnu stranu, o kojoj ću kasnije opširnije govoriti, ali

kroz koji su se istovremeno probijale i težnje jednog dela naših radnih masa, u prvom redu seljačkih, da se oslobode kapitalističkog pritiska i izrabljivanja. Uprkos reakcionarnim zadržanim vrhovima, ipak su u pojedinim zadrugama i savezima dolazile više ili manje do izražaja demokratske težnje radnih masa, što je omogućilo da su ponekad takve zadruge postale uporište svakodnevne ekonomske i političke borbe radnih masa protiv izrabljivača.

Ne manju ulogu igrao je i drugi, čisto ekonomski momenat. Već davno je u našim seljačkim i radnim masama uopšte sazrelo saznanje da »velika riba ždere manju«, to jest da krupniji kapital uništava sitnog i srednjeg seljačkog i zanatskog proizvođača, a na tržištu dere kožu sa potrošača. Otuda je došla spontana težnja za ujedinjavanjem snaga seljačkih i drugih radnih masa u oblasti privrede, kako bi se dao otpor kapitalističkom pritisku.

Koliko god je, s jedne strane, tačno – kao što ćemo kasnije videti – da je tu težnju kapitalistička reakcija iskoristila za sebe, okrenula je u stvari protiv interesa radnih masa, ipak postoji, s druge strane, činjenica da se u toj težnji izražavalo, na primer, i saznanje o prednosti krupne poljoprivrede pred razdrobljenom, sitnom i o neophodnoj potrebi unapređenja poljoprivrede, upotrebe tehnike, savremenih načina obradivanja polja itd. I upravo zato su u predratnom zadržanom pokretu iz samih seljaka izrasli mnogi dobri poljoprivrednici i ekonomski organizatori seljačkog gazdinstva, kojima je bilo jasno da na izolovanom, razdrobljenom, sitnom gazdinstvu seljaku ne ostaje drugo nego – mučiti se, često gladovati i trpeti svakojaku oskudicu i, na kraju krajeva – u kapitalističkim uslovima – pasti u ruke zelenašu, seoskom kapitalističkom magnatu ili banci. Sasvim je jasno da su baš takvi zadruhari u pobedi narodne vlasti morali videti izvanrednu pobjedu za razvitak zadržarstva.

Eto to su bila dva glavna razloga što se naše zadržarstvo posle oslobođenja tako brzo razvilo u širinu i što je odmah u početku moglo postati važno ekonomsko i političko uporište narodne vlasti.

U prvo vreme posle oslobođenja zadržarstvo je u prvom redu imalo značaj oružja radnih masa u borbi protiv kapitalističke špekulacije, protiv opštih privrednih teškoća u kojima smo se našli posle oslobođenja, naročito u oblasti tr-

govine i snabdevanja, i za opšte učvršćenje narodne vlasti na području privrede. Danas ono dobija mnogo širi značaj, značaj najpogodnijeg privrednog organizacionog instrumenta za privlačenje sitnoproizvođačkih, seljačkih i drugih masa u plansku privredu i socijalističku izgradnju naše zemlje.

Ta činjenica, međutim, traži od nas da posvetimo daljem razvitku zadržarstva najveću pažnju. Pogotovo to važi za zemljoradničko zadržarstvo, koje treba da odigra najvažniju ulogu u rekonstrukciji i unapređenju naše poljoprivrede u okviru naše planske privrede uopšte.

I

Ceneći u najvećoj meri i od samog početka zadržarstvo kao jedno od najvažnijih i bezuslovno potrebnih oruđa za obnovu, za najelementarniju privrednu konsolidaciju, za rekonstrukciju naše poljoprivrede i za izgradnju naše zemlje na osnovu tekovina narodnooslobodilačkog rata, mi ipak nismo mogli i nismo smeli da se automatski oslonimo na zadržarstvo kakvo smo nasledili iz stare Jugoslavije. Ima, doduše, i danas još kod nas drugova koji ne vide bitno razlike između zadržarstva u staroj i novoj Jugoslaviji i koji gledaju na današnje zadržarstvo kao na nepromenjen produžetak starog zadržarstva. Polazeći sa tog stanovišta, neki drugovi, naravno, nisu mogli uvek da shvate organizacione mere koje je preduzimalo naše državno rukovodstvo u cilju reorganizacije našeg zadržarstva.

Mi smo – kao što smo naglasili malopre – daleko od toga da poričemo mnoge demokratske i napredne elemente u našem predratnom zadržarstvu, a naročito vrlo dragocena politička, ekonomska i organizaciona iskustva koja je to zadržarstvo steklo. Ti elementi i ta iskustva upravo i jesu razlog zašto smo od samog početka odredili zadržarstvu tako važno i počasno mesto u izgradnji naše zemlje, zašto su – kako kaže Lenjin: »zadruge jedini aparat koji je stvorilo kapitalističko društvo, koji mi moramo da iskoristimo«. (Dela, izd. III, tom XXIII, str. 449.) [2]

Ali, koliko god je sve to tačno, mi ipak moramo imati pred očima suštinsku razliku o ulozi zadržarstva u staroj, kapitalističkoj i u novoj, narodnoj Jugoslaviji, zemlji socija-

lističke izgradnje. Ako imamo pred očima tu razliku, onda će biti i razumljivo zašto smo morali naše zadrugarstvo podvrgnuti bitnoj reorganizaciji i zašto je ta reorganizacija u našim uslovima morala ići upravo putem kojim je išla.

Poznata je stvar da su se oko zadrugarških pokreta u kapitalističkim zemljama razvijale cele »ideologije« čija je suština bila u dokazivanju da zadrugarstvo može da oslobodi radnog čoveka kapitalističke eksploatacije i da na taj način postepeno otvori celokupnom društvu bilo put u socijalizam – kako su tvrdili razni reformistički i drugi sitnoburžoaski »ideolozi« radničkog potrošačkog zadrugarstva – bilo u neke vrste seljačku demokratiju ili seljački socijalizam – kako su to tvrdili neki »ideolozi« seljačkog zadrugarstva. Istorija zadrugarstva pokazala je da su sve te »ideologije« u stvari predstavljale sejanje vrlo štetnih iluzija koje su služile i služe u kapitalističkim zemljama još i danas obmanjivanju radnih masa i njihovom odvođenju od borbe za političke i ekonomske zahteve. Marks, Engels i Lenjin žestoko su ismejali i raskrinkali sve te »ideologije« i »ideologe«. Istovremeno, oni su ukazali na to da zadrugarstvo u uslovima kapitalizma može samo donekle, prolazno i vrlo ograničeno, da poboljša ekonomsko stanje jednog dela radnih masa, a pogotovo da da izvesnu ekonomsku podršku borbi radnih masa, i naročito radničke klase, za političke i ekonomske zahteve, ako su te zadruge slobodne od uticaja buržoazije, a pod čvrstim revolucionarnim rukovodstvom. Međutim, svaka teorija o tome da zadrugarstvo u uslovima kapitalizma može osloboditi radne mase kapitalističke eksploatacije nije objektivno ništa drugo nego oruđe izrabljivača za obmanjivanje izrabljivanih radnih masa grada i sela.

Zadrugarstvo u uslovima kapitalizma ne može biti drukčije nego kapitalističko, podređeno svim zakonima kapitalizma. Lenjin kaže: »Nesumnjivo je da je zadrugarstvo u uslovima kapitalističke države kolektivna kapitalistička institucija«. (Op. cit., tom XXVII, str. 395.) [3]

Druga je stvar kakve usluge mogu pojedine zadruge ili zadrugni savezi pod demokratskim, progresivnim rukovodstvom da učine, na primer, radničkom ili demokratskom pokretu uopšte. Međutim, ta činjenica ne može niukoliko promeniti kapitalistički karakter zadrugarstva, koje u uslovima kapitalizma mora i može da radi samo na kapitalistički na-

čin. Zato ono i ne može da predstavlja put iz kapitalizma, ni oslobađanje od kapitalizma, niti bilo kakvo slabljenje eksploatatorske suštine kapitalizma.

Kad god se u kapitalističkim zemljama pri razvijanju zadrugarstva – bilo radničkog bilo zemljoradničkog – pojavilo nešto »više« nego što je težnja za stvaranjem organizacije koja će pomoći i olakšati svakodnevnu političku i ekonomsku borbu radnih masa ili postići konkretne pozitivne ekonomske rezultate u ograničenom obimu – uvek se iza toga otkrio neprijatelj radnog naroda ili nesvesni agent kapitalističkih izrabljivača.

Praksa je potvrdila pravilnost takvog gledišta. Radničke potrošačke zadruge pod rukovodstvom reformista postale su u prošlosti jedan od stubova oportunitizma u radničkom pokretu. A takozvano zemljoradničko zadrugarstvo po pravilu je pomagalo seoskoj i gradskoj buržoaziji da akumulira kapital i bacalo je seljačke mase u kandže finansijskog kapitala.

Sve ono što smo gore naveli važi za zemljoradničko zadrugarstvo još u mnogo većoj meri nego, na primer, za radničko potrošačko zadrugarstvo. Zemljoradničko zadrugarstvo je u stvari bilo jedan od sprovodnika kapitalističkog razvika na selu.

Tako je bilo i u našoj zemlji. Pošto je predmet ovog članka upravo zemljoradničko zadrugarstvo, to ću se malo više zadržati na njegovom razvitku.

U staroj Jugoslaviji su postojale izvesne razlike u strukturi i u razvitku zemljoradničkog zadrugarstva u pojedinim pokrajinama. Nesumnjivo je postojala razlika između zadrugarstva u Sloveniji, koje je upravo tipičan primer kapitalističkog razvika zemljoradničkog zadrugarstva i koje je bilo potpuno i posve očigledno u rukama finansijskog kapitala, a, sa druge strane, zadrugarstva u Srbiji – gde su pojedine zadruge ponekad zadržavale izvesnu samostalnost, gde su bile u manjoj meri centralizovane i u manjoj meri neposredno vezane za krupnu kapitalističku buržoaziju, pa su zato i demokratske političke tendencije ovde mogle lakše doći do izražaja.

Ta je razlika i navela pojedine ljude da su pravili – pa čak i danas još prave – između jednog i drugog tipa zemljoradničkog zadrugarstva razliku po suštini i pokušali dokazivati da je jedno kapitalističko, a drugo »ipak« seljačko itd.

Naravno da takvi pokušaji ne mogu biti uspešni. Očigledno je da sve gorepomenute razlike ni u kom slučaju ne

predstavljaju razlike u zadružnim »ideologijama« nego u prvom redu proizlaze iz različitih političkih uslova, različitog političkog rukovodstva i različitog stepena razvitka zadrugarstva i privrednog razvitka uopšte. Međutim, govoriti o tome da u kapitalizmu može da postoji neko zemljoradničko zadrugarstvo koje nije kapitalističko nego socijalističko, to je, naravno, obična obmana masa sitnih i srednjih seljaka, koji traže oslobođenje od kapitalističke eksploatacije.

U razvitku zemljoradničkog zadrugarstva u kapitalizmu mi vidimo, dakle, dve strane. Na jednoj ujedinjavanje seljaka u zadrugama svakako je u većoj ili manjoj meri doprinelo podizanju poljoprivrede. Na drugoj strani, zadrugarstvo je ubrzalo bogaćenje krupnih seoskih gazda, seoske buržoazije, a povećalo je zaduženje sitnog i srednjeg seljaka i time njegovu zavisnost od banaka ili od seoske buržoazije, čime se ekonomski položaj sitnog i srednjeg seljačkog gazdinstva u stvari pogoršao.

Takav je proces i sasvim razumljiv i neizbežan u kapitalističkom društvu. Opšte je poznato da je sitni zemljišni posed u kapitalizmu podvrgnut stalnom potiskivanju i uništavanju od strane većeg, naprednijeg, kapitalističkog. Mali se posed održavao samo zahvaljujući stalnim lišavanjima i niskom životnom standardu sitnog, odnosno srednjeg seljaka. Obožavaocima sitnog zemljišnog poseda, odnosno njegove »stabilnosti«, odgovorio je Karl Marks neoborivim faktima, svojom teorijom zemljišne rente. Marks je dokazao da opstanak malog zemljišnog poseda u uslovima kapitalizma ni u kom slučaju nije rezultat nekakvih njegovih »prednosti« u poređenju sa velikim poljoprivrednim imanjem. Govoreći, na primer, o činjenici da su cene agrarnih produkata u onim zemljama u kojima prevladava sitno seljačko gazdinstvo često niže nego u zemljama kapitalističkih veleposeda, Marks ukazuje na to da je ta činjenica »... rezultat ... siromaštva proizvođača, a nikako produktivnosti njihovog rada«. (Kapital, tom III, str. 608.) [4]

U uslovima kapitalizma sitno i srednje gazdinstvo slabi i propada iz godine u godinu. Suma dohotka po pravilu ne može da pokrije troškove održavanja gazdinstva i žive snage, to jest seljačke porodice, koja je zbog toga – da bi se održala na svojoj zemlji i u svojoj kući – često prisiljena da gladuje i da se odriče najnužnijeg. Jasno je da utoliko manje dolazi

u obzir mogućnost da bi prihodi seljačkog gazdinstva pokrili sve rashode, a da bi pri tom još ostao seljaku višak prihoda koji bi on mogao uložiti u poboljšanje svog gazdinstva, u povećanje sredstava za proizvodnju. Ta zaostalost sitnog seljačkog gazdinstva tuče seljaka čak i u uslovima narodne, socijalističke države, a pogotovo to važi za kapitalističke uslove, gde radni seljak nema nikakve zaštite od države.

Može li se smatrati mogućim da je zemljoradničko zadrugarstvo u uslovima kapitalizma kadro da odstrani te činjenice, da menja zakone ekonomike?

Naravno da ne može. Naprotiv! Zemljoradničko zadrugarstvo je, doduše, u mnogim zemljama znatno doprinelo unapređenju poljoprivrede, ali na kapitalistički način, otvarajući kapitalu put na selo, u poljoprivredu, a to znači: jačajući kapitalističke elemente na selu, seoskog bogataša i trgovca, lokalnu kapitalističku buržoaziju i pritisak banaka i finansijskog kapitala uopšte. Jasno je da od svega toga, u krajnjoj liniji, sitnom i srednjem seljaku mora biti još teže. Dok su se plaćena kapitalistička piskarala u staroj Jugoslaviji naširoko raspisala o retkim primerima obogaćenja pojedinih srednjih seljaka kroz zadruge, u isto vreme je ogromna većina sitnog i srednjeg seljaštva jedva disala pod teretom sve većih dugova ili opšteg siromaštva. I tako se propagatori oslobođanja seljaštva putem zadrugarstva od kapitalističke eksploatacije u uslovima kapitalističke države pokazuju u stvari kao propagatori jačanja kapitalizma na selu i osiromašavanja sitnog zemljišnog poseda.

Nema potrebe da idemo daleko da za sve to nađemo primere. Sve naše zemljoradničko zadrugarstvo u stvari je išlo ovim putem, iako nije bilo u jednakoj meri povezano sa finansijskim kapitalom, iako mu nije bila ni politička ni ekonomska uloga uvek jednaka.

U Sloveniji, na primer, seljačko zadrugarstvo predstavljalo je vrlo važan faktor u razvitku slovenačkog kapitalizma. Seljačko kreditno zadrugarstvo bilo je jedan od najvažnijih izvora u nastajanju slovenačke kapitalističke buržoazije za vreme stare Austrije. Nepunih 60 godina kasnije, za vreme stare Jugoslavije, kreditni centar tog zadrugarstva, takozvana Zadružna gospodarska banka, postala je u stvari već jedan od najvažnijih i najkrupnijih centara finansijskog kapitala u Sloveniji, kontrolisala je ili uticajno učestvovala gotovo u

svoj krupnijoj industriji u Sloveniji, ulazila u sve moguće kartelne ugovore u ime zadrugarstva, a istovremeno tako stegla bezbrojna zadužena seljačka gazdinstva da su ona samo formalno još bila privatno vlasništvo seljaka, dok je u stvari taj seljak bio samo najamni radnik banke. Tu se istovremeno krio i najvažniji izvor političkog uticaja reakcije na znatan deo seljaštva. Uglavnom u istom pravcu – iako ne uvek na isti način i do istih krajnosti – išao je razvitak zemljoradničkog zadrugarstva i u ostalim delovima Jugoslavije, pri čemu su demokratske tendencije, naročito u Hrvatskoj i Srbiji, često vrlo suvažno dolazile do izražaja.

Uostalom, takav razvitak zemljoradničkog zadrugarstva kao celine u uslovima kapitalizma bio je – kao što smo gore videli – neizbežan. Zadruga su prikupljale deo akumulacije iz zemljoradničke proizvodnje, i to kod sitnih i srednjih seljaka često direktno na račun njihovog izgladnjavanja, odnosno pogoršavanja svih njihovih životnih uslova. U uslovima kapitalizma ta akumulacija nije mogla biti drukčije upotrebljena nego na kapitalistički način, to jest u kapitalističkoj produkciji. Oua je, nesumnjivo, uvlačenjem tehnike i primenom savremenijih metoda u poljoprivredi donekle pomogla i razvitku i unapređenju poljoprivrede, ali samo kroz jačanje kapitalističkih odnosa na selu, kroz inteuzivniju kapitalističku eksploataciju, koja je zamenila stare zaostale forme običnog zelenišnog izrabljivanja.

Treba dodati da brojke koje nam govore o kapitalističkoj eksploataciji našeg sela, naravno, nisu male i nevažne za razvitak kapitalizma u našoj zemlji. Ja sam nedavno na drugom mestu pomenuo da je jugoslovensko seljaštvo davalo bankama direktno ili preko zadruga – opet bankama – samo na kamatama za dugove i na ulozima oko 5 1/2 milijardi dinara godišnje [5]. A to su samo dve forme kapitalističke eksploatacije. Tome treba dodati i trgovinu, razliku u cenama poljoprivrednih i industrijskih produkata, svako kupovanje ili zakupljivanje zemlje od strane seljaka, poreski sistem koji je više pritiskao sitni i srednji posed itd. Ukratko rečeno, kapitalistički sistem je isisavao svake godine iz zemljoradničke proizvodnje milijarde dinara, od kojih je samo jedan deo išao na unapređenje poljoprivrede, na povećanje produktivnosti rada u poljoprivredi, a veći deo bio je upotrebljen van područja poljoprivrede, bilo u svrhe pojedinih kapitalista i kapi-

talističkih organizacija bilo državne administracije. To znači da je kapitalistička eksploatacija sela igrala ogromnu ulogu u razvitku kapitalizma u našoj zemlji.

Otuda izvire i opšta pojava u zemljoradničkom zadrugarstvu u staroj Jugoslaviji – i uopšte u zadrugarstvu u uslovima kapitalizma – da je u njemu prevlađivao uticaj takozvane seoske buržoazije, to jest bogatih seljaka, trgovaca i sasvim neseljačkih elemenata, naročito sitne buržoazije, koja je kroz zadruge htela da dođe do para. Sitni i srednji seljaci bili su u stvari u većini slučajeva bez svakog uticaja, uprkos tome što su predstavljali brojčanu većinu članstva zemljoradničkih zadruga. Pored razlika u ekonomskoj snazi, na takvo stanje je, naravno, uticala i niska politička svest našeg seljaštva, koja se jače razvila samo tamo gde su se seljačke mase povezale u borbi sa radničkom klasom. U takvim su slučajevima političkom borbom unutar zadruga bili postignuti korisni uspeši u pogledu ostvarenja svakodnevnih ekonomskih zahteva sitnog ili srednjeg seljaštva.

Sasvim je jasuo i razumljivo da je kapitalistička država bila uvek saveznik kapitalističkog elementa u zadrugama, saveznik protivnika uticaja malih i srednjih seljaka u zadrugama i njihove demokratizacije. Celokupnim svojim poreskim sistemom i svim svojim administrativnim merama i postupcima stara Jugoslavija, kao i svaka kapitalistička država, jačala je političke i ekonomske pozicije izrabljivačkih, kapitalističkih elemenata na selu, a naročito u zadrugama, jer je to bio sistem na koji se ona opirala.

Prema tome, bilo je sasvim prirodno što su seljačke zadruge – i pored toga ili, bolje reći, upravo zbog toga što su doprinele podizanju i unapređivanju poljoprivredne produkcije – u stvari postale instrument kapitalističke eksploatacije radnog seljaštva i njegovog političkog ugnjetavanja i zavaravanja. Te činjenice su samo još jedan nov dokaz da je kapitalizam svaki napredak u razvijanju produktivnih snaga vršio na teret radnih masa grada i sela.

II

Posle svega toga pred nas se postavlja pitanje: da li smo posle oslobođenja mogli da prihvatimo takav sistem zemljoradničkog zadrugarstva kakav smo nasledili a da u njemu ne

izvršimo bitne političke i organizacione promene? Očigledno je da mi to nismo mogli niti smeli učiniti. Ja sam se opširnije zadržao na analizi zemljičnog zadrugarstva u staroj Jugoslaviji između ostalog i zato da bi nam taj odgovor bio potpuno jasan.

S pobedom narodnooslobodilačkog pokreta, s pobedom narodne vlasti, položaj zemljičnog zadrugarstva se, naravno, bitno menja. Ali je isto tako očigledno da je stari sistem zemljičnog zadrugarstva - koji je odgovarao kapitalističkim uslovima, to jest uslovima kapitalističke države - morao biti izmenjen, kako bi odgovarao bitnim promenama koje su nastale u političkoj, društvenoj i ekonomskoj strukturi naše zemlje, kako bi odgovarao suštini narodne vlasti, to jest kako bi bio u skladu sa pobedom radnog naroda nad eksploatatorima, kako bi bio podrška radnog naroda u njegovoj borbi protiv otpora eksploatatorskih snaga.

Promena koja je za razvitak našeg zadrugarstva nastupila s pobedom narodne vlasti odrazila se naročito u tri pravca:

1. narodna država je sada na strani radnog seljaštva, na strani istinske demokratizacije zadruga, na strani onih koji idu za tim da zadruge budu stvarna pomoć većini radnog seljaštva, znači - u prvom redu malim i srednjim seljacima;

2. dok je ranije zadrugarstvo neizbežno moralo da klizi pod sve veću i sve nasilniju kontrolu finansijskog kapitala i tako postalo instrument kapitalističke eksploatacije, danas se ono oslanja i povezuje sa državnim, to jest sa socijalističkim sektorom naše privrede i na taj način postaje prvorazredan instrument radnog naroda u borbi za potpuno uništenje ostataka kapitalističke eksploatacije u našoj zemlji;

3. sakupljanje dela akumulacije iz seljačke poljoprivredne proizvodnje ne mora i ne sme više da ide u korist razvijanja kapitalističkih elemenata na selu, u džep kapitalističke buržoazije i za porobljavanje radnog seljaštva od strane finansijskog kapitala, nego u opštenarodnu korist, za podizanje i unapređenje poljoprivrede, za jačanje socijalističkog sektora, a to u krajnjoj liniji opet znači u korist radnog seljaštva.

Naravno da se pod takvim uslovima značaj zemljičnog zadrugarstva bitno menja. Pomažući, s jedne strane, seljaku da se konačno oslobodi kapitalističke eksploatacije

i podižući poljoprivrednu proizvodnju na viši stepen, ono postepeno utiče na poboljšanje ekonomskog položaja radnog seljaštva i stalno podiže njegov životni standard. S druge strane, ekonomski povezujući seljaštvo s državnim sektorom, usklađujući individualni interes seljaštva i kolektivni interes socijalističke izgradnje naše zemlje, zadrugarstvo predstavlja organizaciono sredstvo prevođenja seljaštva na put socijalizma. Iz rezerve finansijskog kapitala u uslovima kapitalizma pretvara se zemljičnog zadrugarstvo u uslovima narodne demokratije u instrument socijalističke izgradnje.

No bilo bi pogrešno misliti da taj proces ide automatski, to jest da se sa samom promenom vlasti već sam po sebi menja i karakter zadrugarstva. Praktični primeri posleratnog razvitka zadrugarstva u nekim zemljama pokazuju nam suprotno. Imamo nekih primera gde su zadrugni savezi i u uslovima vlasti »narodne demokratije« postali ekonomsko uporište kapitalističkih elemenata i istovremeno, upravo zbog toga, i uporište političke reakcije. Ta pojava nije slučajna.

Lenjin kaže o seljačkom gazdinstvu da ono nije samo po sebi kapitalističko. Međutim, s druge strane, on nam govori i o tome »da sitna proizvodnja *rada* kapitalizam i buržoaziju stalno svakog dana, svakog časa, spontano i u masovnom obimu«. Praktičnu potvrdu ovog stanovišta mi smo videli, između ostalog, i u razvitku našeg seljačkog zadrugarstva, o čemu sam ranije govorio.

Šta onda zapravo znače ova dva prividno protivrečna stanovišta? U stvari tu nema ničega protivrečnog. To samo znači da se u uslovima spontanog razvitka iz sitnoseljačke produkcije - iako ona sama po sebi nije kapitalistička - neizbežno rađaju kapitalističke tendencije i hrani se kapitalizam ili njegovi ostaci, a da se u *uslovima izgradnje socijalizma i svesnim naporom narodne vlasti* sitna seljačka proizvodnja može i neophodno mora razvijati u pravcu socijalizma. Prema tome, taj se razvitak neće vršiti automatski, spontano, sam od sebe, nego planskim rukovođenjem i odgovarajućim organizacionim merama koje će omogućiti da se naše seljačke mase na sopstvenim iskustvima uvere u pravilnosti baš takvog puta.

Videli smo da je zadrugarstvo upravo najpogodnija organizaciona forma takvog procesa. Najpogodnija forma je zadrugarstvo ne samo zbog toga što je svesno, demokratsko,

radno seljaštvo u prošlosti u njemu gledalo oružje u borbi za svoj opstanak i poboljšanje uslova života, nego u prvom redu zbog toga što se ono pokazalo kao najbolja i za seljaka najrazumljivija i najprihvatljivija forma ekonomskog ujedinjavanja sitnog poljoprivrednog proizvođača i sitnog gazdinstva u cilju podizanja poljoprivrede na viši stepen.

Iz svega toga izlazi da za zemljičarsko zadrugarstvo, koje tek što je izašlo iz kapitalističkih okvira, važi uglavnom isto što i za sitnog seljačkog sopstvenika, naime – da bismo pogrešili ako bismo smatrali da će to zadrugarstvo u uslovima narodne vlasti automatski izgubiti kapitalističke tendencije. Sve dok u našoj privredi postoje kapitalistički elementi – a oni još postoje, iako je njihova uloga se manja – dotle bi bilo iluzorno i vrlo pogrešno govoriti o tome da je prestala opasnost kapitalističkog razvitka zadruga, odnosno da će se zemljičarske zadruge starog tipa *automatski* razvijati ka socijalizmu. Naprotiv, automatski razvitak zadruga značio bi u stvari razvitak zadruga pod rukovodstvom seoskog bogataša, znači pod rukovodstvom kapitalističkih elemenata, i vodio bi, prema tome, jačanju kapitalističkih ostataka kroz zadruge. Samo po sebi se razume da bi to istovremeno značilo jačanje ekonomskih i političkih pozicija neprijatelja narodne demokratije, a u krajnjoj liniji vodilo bi kapitalističkoj eksploataciji radnog seljaštva – i pored postojanja narodne vlasti.

Lenjin, koji je u jeku velike oktobarske revolucije formulisao svoj poznati »kooperativni plan«, u kojem je zadrugarstvu dao izvanredno važno mesto u borbi za izgradnju socijalizma, stalno je upozoravao na opasnosti koje bi mogle nastati za socijalizam ako bi se dopustilo da zadrugarstvo ide svojim stariim putem i pod rukovodstvom kapitalističkih elemenata. On je pisao: »Zadruge sitnih robnih proizvođača (ovde je reč upravo o njima kao preovlađujućim, tipičnim za sitnoseljačku zemlju a ne o radničkoj kooperaciji) [6] neizbežno rađaju sitnoburžoaske, kapitalističke odnose, pomažu njihov razvitak, guraju u prvi plan kapitaliste, njima donose najveću korist . . . Slobode i prava zadruga, u datim uslovima Rusije znače slobodu i prava kapitalizma. Zatvoriti oči pred tom očiglednom istinom bilo bi glupost ili zločin . . .« (Dela, izd. III, tom. XXVI, str. 336.) [7]

Ove teoretske konstatacije potvrđene su mnogobrojnim praktičnim iskustvima.

Gornje teoretske konstatacije potvrđuju i razvitak zadrugarstva u nas. Uprkos nizu mera koje smo od samog početka preduzeli, imajući pred očima sve gorepomenute teoretske postavke i praktična iskustva, mi smo morali gotovo i svim zadrugama da izdržimo tešku bitku sa nosiocima kapitalističkih tendencija u zadrugarstvu, koji su se povezali sa svakom mogućom špekulacijom, sve do otvorenog kriminala i krađe zadrugne imovine. Pa i danas, i još prilično dugo ubuduće – uprkos bitnoj promeni u odnosu snaga između socijalizma i kapitalizma u oblasti naše privrede – mi imamo i imaćemo neprekidnu borbu sa takvim kapitalističkim tendencijama u zadrugarstvu.

Znači, nema ničeg štetnijeg za razvitak našeg zadrugarstva od raznih teorija o njegovom automatskom razvijanju u pravcu socijalizma. Ako bismo se pridržavali ovakvih teorija, mi bismo ličili na stare malograđanske »socijaliste« koji su mislili da će automatski, idilično, bezbolno i bez borbe, putem zadruga potisnuti i likvidirati kapitalizam.

Dakako, mi ne želimo da delimo iluzije s takvim malograđanskim »socijalistima«. Mi smo se uvek borili protiv svih teorija »automatskog« ili »spontanog« urastanja kapitalizma u socijalizam, jer nam je i teorija i praksa ukazivala na to da su sve teorije te vrste objektivno samo sredstvo obmanjivanja radnih masa i njihovog odvlačenja sa puta političke i revolucionarne borbe, koji jedino može radne mase kapitalističkog sveta odvesti pobjedi, to jest oslobođenju od kapitalističke eksploatacije. Nasuprot svim takvim i sličnim »teorijama automatizma«, mi smatramo da će zadrugarstvo – i u uslovima narodne vlasti – samo onda odigrati svoju izvanredno važnu ulogu ako u njemu budemo vodili neprestanu i svakodnevnu borbu za pobjedu radničke, socijalističke linije, za tesno povezivanje zadrugarstva sa državnim privrednim sektorom i za živo i plansko opšte rukovodstvo države radbenika, narodne vlasti, kako bi se konačno slomila i likvidirala svaka pojava kapitalističkih tendencija u zadrugarstvu.

Nema nikakve sumnje da je to i u individualnom interesu radnog seljaštva, koje je kapitalistički špekulant uvek kroz zadruge izrabljivao, kao i u kolektivnom interesu države, tj. celog naroda, u interesu pobjedonosnog razvitka socijalističke izgradnje u našoj zemlji.

Eto zbog čega je jasno da mi posle oslobođenja nismo smeli dopustiti »automatski« razvitak zadrugarstva, nego

smo morali stvoriti uslove za aktivnu borbu protiv kapitalističkih tendencija u njemu. Zato smo odmah posle oslobođenja pristupili bitnoj reorganizaciji sistema našeg zemljoradničkog zadrugarstva, boreći se, s jedne strane, protiv svega što je u starom zadrugarstvu sprovodilo i obezbeđivalo uticaj kapitalističkih elemenata i uslovljavalo kapitalističku eksploataciju seljaštva, a, istovremeno, zadržavajući i dalje razvijajući sve ono što je – gledano iz današnje perspektive – u starom zadrugarstvu bilo pozitivno, što bi bilo sposobno da pomogne podizanju naše poljoprivredne proizvodnje na viši stepen, da doprinese njenoj rekonstrukciji i poboljšanju položaja radnog seljaštva.

U prvom redu je bilo važno da se promeni uloga vrhova zadružnih saveza, preko kojih se ranije mahom provodio ekonomski pritisak kapitalizma. Konkretni politički i ekonomski uslovi u našoj zemlji tražili su da pristupimo slabljenju, a mestimično čak i potpunom ukidanju poslovnih saveza i neposrednom vezivanju zadruga ili sreskih saveza za lokalna državna i politička rukovodstva. Takva je mera u prvoj fazi bila neophodna, kako bi se pojedine zadruge neposrednije uključile u borbu za likvidaciju špekulacije i svakojakih privrednih teškoća, koje su se u prvo vreme pretežno morale rešavati lokalnim sredstvima.

Prakticisti i uopšte ljudi koji nisu shvatali bitne razlike između starog zadrugarstva i onog koje treba da se gradi u novoj Jugoslaviji nisu uvek mogli da shvate te mere. No danas je već jasno da smo mi, zahvaljujući baš takvoj politici, uglavnom uspeli da sprečimo špekulante da uvuku naše zadrugarstvo u kapitalističku špekulaciju, uspeli da aktivišemo zadrugarstvo u rešavanju mnogih teškoća na području lokalne privrede i da ga kroz takvu borbu, u znatnoj meri, očistimo od špekulantskih kapitalističkih i nesolidnih elemenata.

Dalje je trebalo ojačati i demokratsati osnovne zadruge, shvatiti i razvijati ih kao najvažnije ćelije u zadrugarstvu, i zato baš njima dati veću ulogu. A demokratsati zadruge značilo je, konkretno, s jedne strane, obezbediti uticaj sitnih i srednjih seljaka i pravilno političko rukovodstvo u duhu narodne demokratije, a, s druge, baš te osnovne zadruge neposredno čvršće vezati za državni privredni sektor i na taj način *ekonomski* obezbediti njihov pravilni razvitak.

Od tada je naše zadrugarstvo postiglo ozbiljne rezultate. Naravno, bilo bi netačno reći da je proces unutrašnje konso-

lidacije i borbe protiv špekulantskih i kapitalističkih tendencija završen. Naprotiv! Mi smo videli da taj proces nije završen i da bismo činili sebi najveću štetu ako bismo se uspravali iluzijama o tome da u njemu neće biti više kapitalističkih tendencija. Ali, s druge strane, nema sumnje da se zadrugarstvo već oslobodilo niza nedostataka i da se u velikoj meri omasovilo. Naše zadrugarstvo obuhvata danas, na jedan ili drugi način, tri četvrtine našeg stanovništva, što predstavlja ogromnu potencijalnu snagu, a ujedno je odraz pune pobeđe ideje zadružnog organizovanja u našim narodnim, a naročito seljačkim masama. Pri tome je naročito važno to da zemljoradničko zadrugarstvo već danas obuhvata pretežnu većinu naših zemljoradničkih gazdinstava – doduše, u prostijim oblicima i sa mnogim nedostacima – ali je ta činjenica ipak dokaz da je zadrugarstvo našem seljaku blisko, shvatljivo i prihvatljivo.

S obzirom na sve to, zadrugarstvo je već do sada bilo ozbiljna podrška narodnoj vlasti u borbi protiv špekulacije i druge štetočinske akcije u privredi, a naročito u oblasti trgovine i snabdevanja radnih masa. Istovremeno su te zadruge mnogo pomogle seljacima i radnim masama uopšte u savlađivanju ekonomskih teškoća koje su se pojavile kao posledica rata.

Možemo, prema tome, reći da je prvi korak u razvitku našeg zemljoradničkog zadrugarstva bio s uspehom učinjen i da se linija našeg rukovodstva u tom pogledu pokazala pravilnom i efikasnom.

III

Ali mi smo ipak učinili tek prvi korak i imamo tek prve uspehe u razvitku zadrugarstva. Početne forme, međutim, danas više u celini ne odgovaraju, i mi se već nalazimo u opasnosti da će naše zadrugarstvo početi da zaostaje – a delimično već i zaostaje – za opštim razvitkom naše zemlje.

U našoj zemlji nastale su krupne promene u pogledu njenog privrednog razvitka. Od opštih mera za obnovu i ozdravljenje naše privrede, koja je bila tako oštećena ratom, mi smo prešli na ofanzivu na celom privrednom frontu. Sprovođenjem nacionalizacije [8] i raznim merama planskog privrednog rukovođenja kapitalistički sektor je kod nas sveden u

ekonomskom pogledu na relativno malen obim, a petogodišnjim planom otvara se perspektiva brzog i izvanredno snažnog porasta produktivnih snaga na bazi socijalističke industrijalizacije, koje će omogućiti likvidaciju kapitalističkih ostataka u našoj zemlji.

Svako zna da naš petogodišnji plan ne predstavlja samo neku ekonomsku računicu, samo neki privredni račun u velikom, opštedržavnom merilu, nego da predstavlja zamašan i dubok ekonomski, socijalni i politički preobražaj zemlje. To je zadatak koji se ne rešava samo u jednoj oblasti našeg života, nego u svima.

Ne može biti sumnje da se – s obzirom na takav razvitak naše zemlje – i pred našim zemljoradničkim zadrugarstvom kao i pred ostalim granama zadrugarstva postavljaju novi zadaci. Staviše, baš u takvoj situaciji uloga zemljoradničkog zadrugarstva tek ima u punoj meri da dođe do izražaja, i to u prvom redu u oblasti rekonstrukcije naše poljoprivrede.

Kod nas je doduše bilo nekih tendencija da se s obzirom na industrijalizaciju i elektrifikaciju zemlje potcenjuje uloga poljoprivrede i značaj njenog unapređenja, ali su te tendencije ubrzo savladane kao skroz-naskroz pogrešne i vrlo štetne. Ne može se ni pomisliti na zdrav razvitak naše privrede ako industrijalizacija i elektrifikacija idu brzim tempom napred, a poljoprivreda zaostaje. Naprotiv, sama industrijalizacija traži i rekonstrukciju i unapređenje poljoprivrede.

Industrijalizacija zemlje odmah je postavila pred našu poljoprivredu ogromne zadatke. Broj radnika u proizvodnji i u drugim privrednim granama izvanredno brzo raste. Potrebno je mnogo više hrane i drugih poljoprivrednih artikala za snabdevanje nepoljoprivrednog stanovništva. Potrebno je više industrijskih biljaka, više poljoprivrednih artikala za izvoz i za domaću industrijsku preradu. A istovremeno se smanjuje radna snaga u poljoprivredi, koju treba zameniti tehnikom i boljim metodima obrađivanja zemlje. I konačno, sam porast životnog standarda radnog naroda grada i sela takođe traži povećanje poljoprivredne produkcije. Zato naš petogodišnji plan i predviđa unapređenje poljoprivrede, povećanje setvene površine, povećanje doprinosa, ukratko rečeno – povećanje poljoprivredne produkcije.

Međutim, poljoprivreda kakvu smo nasledili od stare Jugoslavije relativno je vrlo zaostala. Uzmimo nekoliko prime-

ra. Navešću nekoliko uporednih brojki koje nam ilustruju stanje u poljoprivredi raznih zemalja. Te nam brojke uverljivim jezikom govore zašto treba da se energično latimo unapređenja i rekonstrukcije naše poljoprivrede.

O stanju poljoprivrede u predratnoj Jugoslaviji govori nam sledeći

UPOREDNI PREGLED

prosečnih prinosa glavnih poljoprivrednih kultura u mtc po 1 ha zemlje:

Država	Pšenica	Kukuruz	Krompir	Šećerna repa	Duvan	Hmelj
Nemačka	22,6	31,7	191,5	344,8	24,0	11,0
Austrija	15,2	28,1	148,0	242,3	—	—
Danska	28,5	—	164,1	382,0	—	—
Danska	28,5	—	164,1	382,0	—	—
Francuska	14,2	16,1	103,6	265,6	—	13,5
Mađarska	13,0	22,9	86,4	214,2	14,0	10,0
Italija	15,5	23,3	73,6	258,6	12,6	—
Engleska	20,6	30,5	172,4	201,1	—	16,0
Švajcarska	23,5	23,1	179,6	360,0	15,7	—
Čehoslovačka	16,4	—	160,1	331,0	14,5	10,5
SAD	9,1	17,7	—	260,8	9,9	14,6
Jugoslavija	11,0	19,8	62,7	190,0	10,0	7,4

Podaci su uzeti iz publikacije Međunarodnog poljoprivrednog instituta u Rimu – poljoprivredna statistika za 1937/38 g. Iz njih se jasno vidi zaostalost poljoprivrede stare Jugoslavije za svim zemljama označenim na tabeli, sem Amerike, u kojoj ekstenzivna poljoprivreda ima posebne uzroke, u koje u okviru ovog članka neću da ulazim. Izuzev Amerike, Jugoslavija je imala u svim gorenavedenim kulturama najmanji hektarski doprinos. Ujedno te cifre govore i o tome kakve se mogućnosti otvaraju za našu poljoprivredu ako se latimo sistematske borbe protiv te njene zaostalosti, za povećanje doprinosa u svim kulturama:

Nizak tehnički nivo naše poljoprivrede karakteriše, na primer, sledeći:

UPOREDNI PREGLED
brojnog stanja stanovnika pojedinih država zaposlenih
u poljoprivredi

	Na 100 ha oranice:
Bugarska	116
Jugoslavija	114
Rumunija	97
Poljska	91
Italija	90
Mađarska	72
Austrija	64
Cehoslovačka	70
Nemačka	52
Francuska	48
Danska	36
SAD	17
Kanada	11
Engleska	oko 30

Ove brojke nam između ostalog govore da je naš zemljoradnik imao malo strojeva i drugog alata, pa je zato trebalo više ruku i više muke, a postignuti rezultat je ipak bio slabiji nego u drugim zemljama sa manje radnika i manjim naporom. Istovremeno su, naravno, te brojke dokaz opšte zaostalosti privrede stare Jugoslavije, pre svega njenog pretežnog agrarnog i maloposedničkog karaktera.

Zaostalost u metodima obrađivanja zemlje pokazuje nam takođe sledeći

UPOREDNI PREGLED
potrošnje veštačkih đubriva po 1 ha obradive zemlje u kilogramima

Država	Super fosfat	Potaša	Čilska šalitra	Amonij-sulfat	Kalcijjski cijanamid
Nemačka	58,2	51,3	5,3	30,3	28,5
Austrija	22,3	13,2	1,4	3,2	4,4
Danska	139,2	34,2	19,2	16,5	0,8
Francuska	61,8	12,4	10,5	18,7	1,7
Mađarska	7,5	—	0,04	0,05	—
Italija	103,6	1,2	5,1	18,1	16,1
Engleska	102,0	46,6	11,8	45,8	0,6
Svajcarska	462,0	15,0	—	1,8	—
Cehoslovačka	25,9	14,8	—	14,5	—
SAD	6,6	2,6	—	3,9	—
Jugoslavija	2,9	0,3	0,1	0,02	0,2

Ove brojke nam govore o tome da je naša poljoprivreda u velikoj meri prepuštena stihiji elementarnih sila prirode. Upravo je zaprepašavajuća zaostalost poljoprivrede u staroj Jugoslaviji u pogledu upotrebe veštačkih đubriva. Istovremeno nam gornje brojke ukazuju na velike mogućnosti za povećanje doprinosa ako se ovi i drugi slični nedostaci odstrane.

Slično je stanje, ako ne i gore, u našem stočarstvu, o čemu nas mogu uveriti podaci sa str. 170.

Prema toj tabeli, jasno je da je stočarstvo u Jugoslaviji zaostalo, stoka rđavo hranjena i neobezbeđena, iako za uspešan razvitak stočarstva postoje odlični prirodni uslovi.

Takva je bila, dakle, poljoprivreda stare Jugoslavije. Takvom su stanju odgovarali i životni uslovi i kulturni nivo našeg seljaštva.

Ako uzmemo, s jedne strane, ovu zaostalost, a, s druge, povećane zahteve koje pred poljoprivrednu produkciju postavlja naša industrijalizacija, onda svakome mora biti jasno da bismo morali računati sa sve većim hroničnim teškoćama i krizama u ishrani i snabdevanju našeg stanovništva i naše industrijske produkcije poljoprivrednim artiklima ako bismo ostali pri sadašnjem stanju ili pri sadašnjem tempu razvitka poljoprivrede, ako ne bismo postigli bitnu promenu u njenoj strukturi, ako je ne bismo unapredili i u pogledu tehnike i u pogledu metoda obrađivanja.

Bilo bi vrlo pogrešno misliti da će se poljoprivreda sama od sebe razvijati uporedo sa industrijalizacijom, da će je industrijalizacija automatski povući za sobom. Naprotiv. Potrebne će biti stalne konkretne mere naše narodne vlasti i najveći napori kako bi se postigli potrebni rezultati.

U tom pogledu poučno je stvarjanje naše industrijalizacije sa uticajem koji je imala industrijalizacija u kapitalističkim zemljama na poljoprivredu, odnosno na stanje seljaka u tim zemljama.

Za industrijalizaciju na kapitalističkom Zapadu bilo je pre svega karakteristično masovno uništavanje seljaštva, masovno propadanje i potpuno osiromašavanje sitnog i srednjeg seljaštva, a, s druge strane, industrijalizacija je po pravilu imala za posledicu smanjenje setvenih površina. Jasno je da kapitalistički eksploatatori nisu vodili računa o životu i položaju seljaka. Uništavanjem seljaštva oni su zgrtali sebi

UPOREDNI PODACI
o odnosu broja stoke prema poljoprivrednoj površini u raznim zemljama

	Nema-čka	Austrija	Danska	Francuska	Mađarska	Italija	Engleska	Švajcarska	Cehoslovačka	SAD	Jugoslavija
% površine obradive zemlje pod krmnim biljem	19,5	19,7	42,0	27,7	15,0	18,6	36,0	64,0	20,0	21,0	4,7
Broj konja u 1000 komada	3,430	261	552	2,742	798	796	859	139	704	11,445	1,273
Na 1 ha obradive zemlje	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,1	0,1	0,2
Broj goveda u 1000 komada	20,469	2,348	3,084	15,755	1,750	7,286	6,761	1,568	4,459	66,448	4,225
Na 1 ha obradivo zemlje	1,1	1,2	1,2	0,7	0,3	0,6	1,9	3,1	0,8	0,5	0,6
Na 1 ha krmnog bilja	5,4	6,0	2,8	2,7	2,1	3,0	2,5	4,8	3,9	2,2	11,7
Na 1 ha livada i pašnjaka	2,4	1,0	7,0	1,4	1,1	1,3	0,8	0,9	2,0	-	0,7
Broj ovaca u 1000 komada	4,684	263	187	9,994	1,484	9,095	13,740	175	592	52,588	10,153
Na 1 ha livada i pašnjaka	0,54	0,11	0,42	0,86	0,91	1,56	1,6	0,10	0,25	-	1,64
Broj svinja u 1000 komada	23,805	2,823	3,066	1,117	2,624	2,814	3,940	876	3,900	42,948	3,504
Na 1 ha obradive zemlje	1,22	1,43	1,16	0,33	0,46	0,21	1,1	1,74	0,66	0,31	0,46

kapitale i stvarali proletarijat koji je bio potreban industriji. Osim toga, zapadne kapitalističke zemlje raspolagale su s kolonijama i drugim zaostalim agrarnim zemljama, na koje su imperijalisti gledali kao na neki »agrarni dodatak« industrijalizovanoj Zapadnoj Evropi. Oni su tim zemljama skupo prodavali industrijske proizvode, a jeftino kupovali od njih poljoprivredne artikle. Drugim rečima, uništavajući svoje sopstveno seljaštvo oni su povećavali eksploataciju naroda sa zaostalijom privredom, eksploataciju kolonijalnih, zavisnih i poluzavisnih zemalja, što se, dakako, u prvom redu odrazilo na položaj seljaštva tih naroda.

Put razvika industrijalizacije u jednoj zemlji istinske narodne demokratije i izgradnje socijalizma, naravno, iz temelja je drukčiji. To je moguće zato što su u jednoj socijalističkoj zemlji izvori industrijalizacije sasvim drugi nego što su bili na Zapadu u periodu prvobitne akumulacije i industrijalizacije.

Kapitalističku industrijalizaciju na Zapadu je pratilo masovno razvlašćivanje seljaštva i zanatlija. Naša industrijalizacija je, međutim, nacionalizacijom razvlastila dojučerašnje kapitalističke izrabljivače, što znači da se ona ne razvija – kao u kapitalističkim zemljama – na račun seljaka i zanatlija, nego jednim delom na račun dojučerašnjih izrabljivača.

Kapitalistička industrijalizacija je oterala u fabrike, za bedne nadnice, osiromašeno i upropašćeno seljaštvo i zanatlije. Našu industrijalizaciju, međutim, prati i nosi svesni radni narod naših radnih masa, usavršavanje metoda rada, povećavanje produktivnosti rada itd., a pored toga zamenjivanje dela ljudske radne snage na selu tehnikom i novim naprednijim metodima obrađivanja zemlje.

Kapitalističku industrijalizaciju je pratila pojačana eksploatacija kolonijalnih, zavisnih i poluzavisnih agrarnih zemalja, povećanje uvoza jeftinih poljoprivrednih produkata iz ostalih zemalja i zaostajanje razvika domaće poljoprivrede za industrijom. Naša industrijalizacija, međutim, uporedo podiže našu poljoprivredu, u prvom redu time što će sve više naoružavati našeg seljaka poljoprivrednom tehnikom, malim i velikim strojevima, veštačkim dubrivima, boljim alatima itd., što sve omogućava primenjivanje bolje organizacije rada i boljih načina obrađivanja, stalno podizanje žetvenog prinosa i stalno povećavanje produktivnosti rada u poljoprivredi.

Kratko rečeno, nasuprot kapitalističkoj industrijalizaciji na Zapadu, koja je sva izgrađena na propadanju, pljački i patnjama sitnih sopstvenika, seljaka i zanatlija, naša industrijalizacija traži podizanje i unapređenje poljoprivrede rukama samog seljaštva, to jest njegovom svesnom i aktivnom delatnošću, uz istovremeno podizanje njegovog životnog i kulturnog nivoa.

Naravno, razlika je velika. Međutim, razni agenti domaće i strane reakcije, kao i drugi neprijatelji naše narodne demokratije, imaju po svoj prilici pred očima baš metode svojih kapitalističkih predaka kad s vremena na vreme proturaju klevete kako ekonomske mere naše narodne države idu u stvari za uništenjem seljaštva. Pored toga, oni time proturaju nešto što je bilo stvarno karakteristično za staru Jugoslaviju. Svako danas zna da je u staroj Jugoslaviji ogroman deo seljaštva bio tako prezadužen ili bio drugim merama tako doveden u kandže banaka, zelenaša, seoskih bogataša itd., da je taj deo seljaštva zapravo bio samo prividno još vlasnik svoga poseda. Taj proces je uzimao sve veće razmere.

Nasuprot tome, naša narodna vlast svim svojim političkim i ekonomskim merama zaštićuje radnog seljaka pred takvom sudbinom. A što je naročito važno, naša industrijalizacija omogućava postepeno unapređivanje naše poljoprivrede putem primene mašinskog rada i drugih naprednijih metoda obrađivanja, što znači da će se naše seljaštvo sve više oslobađati slepog robovanja zemlji i elementarnim silama prirode, da će moći živeti kulturnije, svesnije i postati svestan i napredan graditelj naše privrede i našeg novog društvenog života. U krajnjoj liniji, sve to znači konačno ukidanje takozvanog »seoskog idiotizma« o kojem je govorio Karl Marks, označavajući time niski stupanj svesti i njeno potpuno potčinjavanje materijalnom pritisku zaostalog, razdobljenog i izolovanog seljačkog gazdinstva, što predstavlja bitnu karakteristiku današnjeg maloposedičkog sela u kapitalističkom sistemu. A sa stanovišta društvenog napretka, to znači rekonstrukciju i prevođenje naše sitne zemljoradničke produkcije na novi put, na put socijalističke izgradnje naše zemlje.

Tako, dakle, stoji sa odnosom naše industrijalizacije i poljoprivrede.

Iz svih pomenutih činjenica proizlaze, prema tome, dva zaključka:

1. Industrijalizacija otvara mogućnost i daje nam sredstva za brzo i snažno unapređenje i rekonstrukciju naše poljoprivrede i za poboljšanje životnih uslova našeg seljaštva.

2. Neophodan uslov za normalan razvitak industrijalizacije jeste uporedno podizanje i rekonstrukcija naše poljoprivredne produkcije.

IV

Pred nas se u vezi s tim postavlja pitanje: da li je sadašnja struktura naše poljoprivrede sposobna da da rezultate kakvi su danas nama potrebni za njeno unapređenje, za normalan razvitak industrijalizacije i za podizanje životnog standarda naših radnih masa?

Bilo bi svakako pogrešno reći da u sadašnjim uslovima sitnosopstveničke strukture naše poljoprivrede mi nemamo mogućnosti izvesnog podizanja poljoprivredne produkcije. Nizom praktičnih mera mi svakako možemo i treba da postignemo znatne rezultate.

Ali u isto vreme bi bilo pogrešno zatvarati oči pred činjenicom da je razdobljena »atomizovana« sitnosopstvenička struktura naše poljoprivrede silna kočnica njenog razvitka. Ja se neću na ovom mestu upuštati u raspravljanje o prednosti krupne poljoprivrede pred sitnom, rezdobljenom. A iz toga izlazi nepobitno da je rekonstrukcija naše poljoprivrede neophodan uslov njenog unapređenja i podizanja poljoprivredne proizvodnje. Praktično, to znači da mi moramo uneti u našu poljoprivredu takve organizacione oblike koji će, s jedne strane, omogućiti primenu planiranja, naučnih metoda, stručnog operativnog rukovođenja, a, s druge, obezbediti mogućnost rentabilne upotrebe tehnike i primenjivanja najnaprednijih načina obrađivanja zemlje. Bez toga bi sve administrativne mere i svi planovi na području poljoprivrede dali vrlo male rezultate.

Takva najpogodnija forma ekonomske organizacije naše sitnosopstveničke poljoprivrede je – kao što smo već ranije konstatovali – zadrugarstvo. U tome je njegovala današnja ogromna važnost, koja se ne može proceniti.

Ima, doduše, kod nas i takvih dobronamernih ljudi koji misle da je seljačkog, sitnosopstveničkog proizvođača mogu-

će podrediti planu opštim administrativnim merama, uredbama, prostim dekretiranjem. Takvo je mišljenje, naravno, skroz-naskroz pogrešno. »Nije ništa gluplje – kaže Lenjin – nego i sama pomisao o nasilju u oblasti ekonomskih odnosa srednjih seljaka. (Dela, izd. III, tom XXIV, str. 168.) [9]

Zadatak koji je pred nama sastoji se u tome da rekonstrukciju naše poljoprivrede, kao što sam već rekao, izvršimo rukama naših seljaka, njihovom voljom i njihovim svesnim naporom. Naravno da u takvim uslovima administrativne mere mogu da budu samo pomoć, a ni u kom slučaju rešavajuće sredstvo. Boreći se protiv tendencija administrativnog prisiljavanja u oblasti sitnosopstveničke poljoprivrede, Lenjin kaže: »Ovde nema onog vrha koji može da se odseče, a da se ostavi ceo temelj, cela zgrada. Onog vrha, koji su u gradu predstavljali kapitalisti ovde nema«. (Ibid.) [10]

Nije reč, prema tome, o *administrativnim* merama u pogledu rekonstrukcije naše poljoprivrede, nego o tome da se nađu takvi oblici *ekonomske*, tj. *zadružne, organizacije* našeg zemljoradničkog sitnog i srednjeg proizvođača koji će ga postepeno, kroz njegova iskustva i nova saznanja, voditi od zaostalijih, prostijih oblika ka sve naprednijim oblicima saradnje u poljoprivrednoj proizvodnji.

Bilo bi pogrešno misliti da je takav razvitak samo u interesu naše industrijalizacije i razvijanja svih naših privrednih snaga. Naprotiv, to je istovremeno i naophodan uslov za obezbeđenje blagostanja našeg sitnog i srednjeg seljaštva.

Istina, pobedom narodne vlasti počeo je da se popravlja položaj sitnog i srednjeg seljaka, što je posledica činjenice da je država zaštitila sitnog i srednjeg seljaka od celog niza oblika kapitalističkog izrabljivanja i što ga i ekonomski i politički pomaže. Međutim, sve te mere ipak nisu dovoljne da bi mogle likvidirati objektivnu ekonomsku slabost razdobljenog sitnog i srednjeg seljačkog poseda, o kojoj smo već govorili, i da bi pomogle radnom seljaku da izađe na široku cestu blagostanja pri sadašnjoj zaostaloj strukturi naše poljoprivrede. Takođe ne treba zaboraviti da je takva struktura istovremeno stalni izvor kapitalističkih tendencija i špekulacija, što, na kraju krajeva, opet ide u prvom redu na štetu sitnog i srednjeg seljaka. Sve dok se ta struktura ne promeni, naš će sitni i srednji seljak ostati zaostao sitni proizvođač, koji – kako kaže Marks – u stvari sam sebi isplaćuje nadnicu, i to često gladnu nadnicu.

Narodna vlast se, naravno, ne može pomiriti s takvim stanjem. Mi moramo stvoriti uslove da bi naš radni seljak povećao produktivnost svoga rada, da bi došao do takvih prihoda iz poljoprivrede koji će ne samo njemu samom obezbediti čoveka dostojan kulturni život nego i omogućiti stalno unapređivanje poljoprivrednih gazdinstava i cele poljoprivrede. Samo na taj način će se pred radnim seljaštvom otvoriti lepša perspektiva. Znači, nije samo interes unapređenja naše poljoprivrede i njenog dovođenja u sklad s industrijalizacijom nego je i neophodan uslov podizanja životnog standarda našeg radnog seljaštva da pođemo putem zemljoradničkog zadrugarstva.

To je, svakako, jedan od najtežih, ali i najvažnijih zadataka, od čijeg pravilnog rešenja zavisi tempo ostvarenja naših privrednih planova i privredne izgradnje naše zemlje uopšte. Njegovom ostvarenju ne suprotstavlja se samo opšta privredna zaostalost naše poljoprivrede nego i moć sitnosopstveničke navike i mentalitet koji se stvorio u selu kao rezultat njegovog dosadašnjeg razvitka.

Takođe treba imati u vidu da su ostaci kapitalizma upravo na selu najjači i da će neprijateljski elementi baš tu biti najaktivniji, kako bi obmanuli radnog seljaka i pokolebali ga u njegovom odnosu prema narodnoj vlasti. Oni već danas šapću na uho seljaku kako će mu komunisti silom i obmanom oduzeti zemlju, kako će mu uzeti dom i zatvoriti ga u karsarne, kako će mu razbiti porodicu i oterati ga sa njegove rodne grude itd. Zato nije nikad dovoljno naglašeno da razvitak zadrugarstva mora biti stvar samog seljaštva, njegove volje, njegove sve jače svesti, jer samo onda ga niko neće moći pokolebati, samo onda će biti u punoj meri uveren u lažnost i podlost kleveta o kojima smo malopre govorili. Samo na taj način on će se na sopstvenom iskustvu dokraja uveriti da mu narodna vlast ne samo ne otkida – ni silom ni prevarom – zemlju i ne ruši dom, nego da mu baš ona stvara uslove kako bi konačno postao slobodan čovek na svojoj zemlji i doživeo bolje dane nego što su mu bili prošli.

U zadrugarstvu su, dakle, potrebni takvi usmeravajući i organizacioni naponi koji će, s jedne strane, biti u skladu s objektivnim zakonima našeg ekonomskog razvitka, a, s druge, omogućiti da naše seljaštvo stekne takva iskustva koja će mu osvetliti put unapred, podići mu svest i dati podstreka da

sve jače razvija zadružne forme saradnje u poljoprivrednoj produkciji.

To je bila upravo osnova Lenjinovog kooperativnog plana, koji je dao jasnu liniju socijalističkog puta u razvitku poljoprivrede.

Zadrugarstvo je naročito sposobno da odigra takvu ulogu i zbog toga što su zadruge našem seljaštvu već poznata organizacija, izvanredno rasprostranjena u našoj zemlji, i što seljaci znaju da rukuju i da se koriste njome. Problem se, dakle, sastoji u tome da se pravilno rukovodi razvitkom zadrugarstva od najnižih do najviših oblika organizacije.

Upravo u tom pogledu stanje u današnjem našem zadrugarstvu pokazuje najviše nedostataka. Stvar je pre svega u tome što mnogi rukovodioci našeg zadrugarstva često ne shvataju baš u specifičnu ulogu zemljoradničkog zadrugarstva u rekonstrukciji naše poljoprivrede u skladu sa socijalističkom izgradnjom naše zemlje. Izgleda kao da mnogi još uvek imaju pred očima zadruge starog tipa i da se nisu mnogo pomakli napred od starog načina poslovanja. Otuda oni u zadrugama, doduše, često dobro rešavaju pojedine privredne, a pre svega trgovačke zadatke, ali ne vode dovoljno računa o daljem razvijanju tih zadruga. Oni smatraju stare, okamenjene forme zadrugarstva (koje su se tu stvarale pod uticajem i u uslovima kapitalizma) definitivnim formama, ne gledajući ih kroz perspektivu šireg razmaha u našoj, socijalističkoj izgradnji.

U vezi s tim potrebno je naročito podvući da tempo razvitka našeg zadrugarstva zavisi u prvom redu od toga koliko će naši zadružni rukovodioci znati da aktivišu masu seljačkih zadrugara u radu zadruga, zainteresovati ih u upravljanju takvom velikom privrednom jedinicom, držati ih svakodnevno u kursu privrednog napretka zadruga, ukazivati im, u vezi s tim, na dalje mogućnosti rada i razvitka zadruga, privlačiti ih na odlučivanje o merama za takav razvitak i na taj način podizati njihovu svest, njihovo stručno znanje, njihov kulturni nivo i širiti njihov politički horizont. Bez takvog rada i bez takvog aktivnog učestvovanja zadrugara u samom upravljanju i poslovanju zadruga naše se zadrugarstvo neće dalje razvijati, nego će se zadržati na stepenu malog, neurednog trgovačkog dućana na selu.

Treba takode znati razlikovati opšte rukovođenje u razvijanju zadrugarstva od štetnog neposrednog birokratskog

uplitanja, koje bi se moglo u svakom smislu tumačiti kao naturanje ovakvog ili onakvog oblika zadruge. U tom pogledu Lenjin ovako upozorava ljude koji vole da se zatrcavaju: »Podstičući udruživanje svake vrste, kao i poljoprivrede srednjih seljaka, predstavnici sovjetske vlasti ne smiju dopustiti da prilikom njihovog formiranja dođe i do najmanje prinude. Dobra su samo ona udruženja koja su stvorili sami seljaci po svojoj slobodnoj inicijativi i čiju su korisnost oni sami proverili u praksi«. (Op. cit., str. 174.) [11]

Očigledno je da će zadrugarstvo moći samo onda s uspehom vršiti ulogu koja mu je u našem sistemu određena ako zaista i u punoj meri postane stvar samih seljačkih masa i ako se bude razvijalo samo u skladu s podizanjem svesti tih masa. Ko god bi shvatio zadrugarstvo samo kao mrežu dućana ili dodatak državnom trgovačkom aparatu, taj bi samo štetio njegovom razvitku. Nasuprot tome, naši zadružni organizatori treba u punoj meri da shvate kako ekonomsku tako i političku i vaspitnu ulogu zadrugarstva.

V

Iz svega što smo konstatovali možemo, dakle, izvući tri osnovna zaključka:

1. Zemljoradnička zadruge – počev od najprostijih pa do najrazvijenijih oblika – jeste osnovna organizaciona forma u borbi za rekonstrukciju naše poljoprivrede, za povećanje poljoprivredne produkcije i za obezbeđenje blagostanja i podizanja kulturnog nivoa našeg radnog seljaštva.

2. Pogrešno je i vrlo štetno računati da će zadrugarstvo automatski ići tim putem; naprotiv, potrebno je sistematsko plansko rukovođenje, živa svakodnevna pomoć i stalno čišćenje kapitalističkih ostataka.

3. Takav se razvitak zadrugarstva ne može obezbediti nikakvim administrativnim merama, nego samo voljom i svesnom aktivnošću samih seljaka.

Reč je sada o tome kako praktično obezbediti takav razvitak. Danas smo očigledno već u priličnom zaostajanju za stvarnim mogućnostima. O tome nam najbolje svedoči organizaciona rasprostranjenost zadrugarstva, o čemu smo već govorili. Danas gotovo nema sela u našoj zemlji u kojem nema zadruge jednog ili drugog tipa. To znači da naše zadru-

garstvo već danas predstavlja veliku snagu, ako ga pravilno i u punoj meri aktiviramo.

Međutim, naše zadruge danas pretežno predstavljaju malen dućančić na selu – i to rđav – koji se uglavnom bavi prodajom ili kupovinom vrlo ograničene količine robe.

Mi smo se do sada u tim zadrugama uglavnom borili za njihovo čišćenje od špekulanata, neprijatelja i kriminala, za pošteno poslovanje, osnovnu evidenciju, privrednu inicijativu itd. To je bila važna etapa naše borbe za razvitak zadrugarstva. Ali danas za nas zemljoradnička zadruga više ne sme biti samo seoski dućan, nego moramo u njoj neprestano videti, pored državnog sektora u poljoprivredi, glavnu organizacionu formu rekonstrukcije naše poljoprivrede, a to znači da moramo obezbediti njen stalni, *planski* razvitak dalje – i u pogledu ekonomske snage, i u pogledu obima poslovanja, i u pogledu primenjivanja sve viših formi organizacije i poslovanja.

Svakako, mi danas imamo već nekoliko stotina radnih zadruga, koje su počele dobro da rade. Mi s pravom pridajemo tim zadrugama najveću pažnju, pa se to odrazilo i u našem petogodišnjem planu. Mi treba da dajemo tim zadrugama stalnu pomoć, mnogo veću i neposredniju nego do sada, kako bi te radne zadruge zaista postale uzorne i bile praktičan primer šta može da stvori kolektivni napor seljačkih zadrugara na krupnom poljoprivrednom imanju.

Međutim, možemo li reći da radne zadruge danas predstavljaju polaznu tačku za *masu* našeg radnog seljaštva u rekonstrukciji naše poljoprivrede? Ja mislim da to ne možemo reći. I pored dobrog razvitka naših radnih zadruga, i pored toga što njihov broj sve više raste, one su danas ipak samo akcija najnaprednijeg dela našeg seljaštva, a nisu postale stvar koju bi većina našeg seljaštva shvatila i prigrlila. *Bilo bi prema tome pogrešno ako bismo smatrali da su danas samo radne zadruge odlučujući instrument za rekonstrukciju naše poljoprivrede. Ako bismo tako shvatili današnju ulogu radnih zadruga, učinili bismo krupnu sektašku grešku, zatrčali bismo se napred, kuda nas svest našeg seljaštva ne bi mogla da prati, izolovali bismo se od seljačkih masa.*

Osnovno sredstvo koje nas danas može povesti ozbiljan korak dalje, ali korak koji će naše seljaštvo razumeti i koji će zbog toga zahvatiti celu masu seljaštva, a ne samo njegov najnapredniji deo, to su mnogo jednostavnije forme zadrugar-

stva, koje će zatim naše seljaštvo svesno razvijati dalje u skladu sa svojim iskustvima i sve višom svesću i u skladu sa sve većim mogućnostima primenjivanja boljih načina obrađivanja i tehnike u poljoprivredi.

Istovremeno će razvitak naših radnih zadruga i državnih poljoprivrednih imanja obogatiti iskustva našeg seljaštva i dati snažnijeg podstreka razvitku zadrugarstva uopšte.

Ovakvi zadaci traže, naravno, odgovarajuće metode rukovođenja. Da bi zadrugarstvo danas moglo odgovoriti postavljenim zadacima, potrebno je učiniti pre svega sledeće:

1. čvršće organizaciono povezati ceo sistem našeg zadrugarstva odozdo do gore i na taj način obezbediti jedinstveno plansko rukovođenje u svim njegovim granama;
 2. razviti i učvrstiti poslovne saveze, i to kako sreske tako i republičke, a istovremeno podići autoritet kao i političku i ekonomsku ulogu glavnih zadržanih saveza narodnih republika, odnosno opštredržavnog saveza;
 3. organizaciono učvrstiti osnovne zadruge i omasoviti ih, privlačeći najširu masu zadrugara aktivnom učešću u radu zadruga;
 4. postaviti svu delatnost kako pojedinih zadruga tako i poslovnih i glavnih saveza na bazu privrednog i organizacionog plana, stroge evidencije i kontrole, istovremeno razbijajući svako birokratsko kočenje inicijative;
 5. što gipkije postupati u pogledu razvijanja zadruga raznih tipova, polazeći od najjednostavnijih oblika, i sa najkonkretnijim zadacima, pa do najnaprednijih;
 6. dati zadrugama najveće mogućnosti za razvijanje inicijative u okviru lokalne privrede, i to u svim njenim granama;
 7. preduzeti potrebne organizacione mere da bi se oiašalo i proširilo finansiranje i kreditiranje zadruga, kao i da bi se kroz zadruge prikupljale raspoložive seljačke uštede.
- Danas se naše zadrugarstvo već toliko razvilo da je njegovo dalje privredno jačanje moguće samo kroz čvrste, solidno organizovane i aktivne poslovne saveze i pod živim neposrednim opštim rukovodstvom glavnih saveza. Naši zadržani poslovni savezi ne smeju biti neke vrste grosističke trgovine

za snabdevanje zadružnih dućana po selima, nego treba da se razviju u prave privredne rukovodioce u oblasti poljoprivrede. Ujedinjavajući i organizujući snage sitnosopstveničke poljoprivrede i čvrsto oslonjeni na pomoć države, poslovni savezi, kao jake privredne organizacije, moći će sve više da jačaju i proširuju privrednu delatnost našeg zadrugarstva i da obuhvataju sve veći sektor poljoprivredne proizvodnje. Oni će biti u stanju da solidnije, jeftinije i širokopoteznije organizuju snabdevanje pojedinih zadružnih organizacija, odnosno sela, a, osim toga, da – preko osnovnih zadruga – zauzmu najvažniju ulogu u organizaciji otkupa i prodaje poljoprivrednih produkata.

Očigledno je da uš dosadašnji sistem otkupa žita pokazuje niz nedostataka i da predstavlja priličan teret za deo našeg seljaštva. Razume se da te negativne strane pre svega dolaze od objektivnih privrednih teškoća, u kojima se danas ne nalazimo samo mi nego sva ratom opustošena Evropa. Ali, s druge strane, takođe je razumljivo da nedostaci otkupa imaju svoj uzrok pre svega u samom administrativnom načinu otkupa. Mi do sada u opustošenoj Jugoslaviji, naravno, nismo mogli upotrebiti drukčiji način nego što smo ga upotrebili. Međutim, jasno je da takav administrativni način otkupa ne može biti stalan. Naš kurs mora svakako biti da se za što kraće vreme stvore mogućnosti da država obezbedi zadovoljavanje svojih potreba u otkupu poljoprivrednih artikala putem ekonomskih sredstava.

Nema sumnje da će zadruge pod rukovodstvom poslovnih saveza u tom pogledu odigrati najvažniju ulogu. Danas su zadruge, tamo gde su angažovane na otkupu, samo tehnički izvršilac. Sutra će one – kao kolektivni privrednik – na osnovu ugovora realizovati plan državnog otkupa bez primenjivanja administrativnih mera.

Prirodno je da će zadruge i njihovi poslovni savezi na taj način dobiti vrlo važnu ulogu u pogledu sprovođenja plana setve, žetve, razvitka stočarstva, otkupa i uopšte u pogledu uključivanja naše poljoprivrede u opšti državni plan. Dobro organizovani poslovni savezi, sa dobrom evidencijom i kontrolom pojedinih zadruga, moći će s puno uspeha da razbijaju špekulaciju na selu, da organizuju naše selo u čvrstu privrednu jedinicu koja će povećavati žetveni prinos, a istovremeno će moći stalno i planski razvijati sve svoje privredne

mogućnosti i stalno poboljšavati snabdevanje našeg sela potrebnom industrijskom robom i raznim uslugama, počev od sitnih popravaka alata do mašinskog obrađivanja polja. Jasno je da će takvo zadrugarstvo ogromno doprineti podizanju životnog standarda našeg radnog seljaštva. Tek takvi poslovni savezi biće u stanju da sistematski uvode tehniku, strojeve, bolje metode obrađivanja zemlje u našu poljoprivredu. Samim tim će i državna pomoć zadrugama – preko poljoprivredno-mašinskih stanica – postati efikasnija.

Pri tom moramo voditi računa o tome da u pogledu popunjavanja tehnikom ne bi bilo pravilno orijentisati se samo na poljoprivredno-mašinske stanice [12]. Poljoprivredno-mašinske stanice predstavljaju, doduše, izvanredno važan instrument u socijalističkoj rekonstrukciji naše poljoprivrede, ali su ipak karakteristične, uglavnom, za *sadašnju* etapu našeg poljoprivrednog razvitka. Međutim, mi moramo učiniti sve da i zadrugama, odnosno zadružnim savezima, postepeno obezbedimo što više tehnike, jer ćemo tek time dati zadrugama punu ekouomsku snagu i osposobiti ih za brzi razvitak. Naravno, već sada treba voditi računa o vaspitavanju zadružnih tehničkih i stručnih kadrova koji će znati da upravljaju tehnikom.

Uostalom, to važi za sve stručne kadrove koji su potrebni našem zadrugarstvu. Čvrsti poslovni savezi mogu svakako mnogo doprineti u tom pogledu.

Kod nas se često javlja tendencija grupisanja poljoprivrednih stručnih kadrova oko narodnih odbora. Takav je kurs nepravilan ne samo zato što podiže troškove državne administracije nego i zbog toga što se time kadrovi ne iskorišćavaju dovoljno, nego se cepkaju, a što je glavno: zadruga se ne razvija kao jedan od glavnih operativnih instrumenata rekonstrukcije naše poljoprivrede. S druge strane, očigledno je da će dobra zadruga ili – još u većoj meri – dobar sreski zadružni poslovni savez moći da uposl i da mnogo bolje i efikasnije iskoristi poljoprivredne stručne kadrove nego što ovi mogu biti iskorišćeni u državnoj administraciji. U zadruzi će stručni kadrovi biti stvarni operativni rukovodioci koji će neposredno ostvarivati plan. To, naravno, ne znači da nama u državnoj upravi nisu potrebni takvi kadrovi. To samo znači da treba težište rada u pogledu unapređenja naše poljoprivrede prebaciti na zadrugarstvo, pa ga zato treba i osposobiti za taj zadatak i snabdeti ga stručnim kadrovima.

Za dobar rad zadruga i poslovnih saveza potrebno je, naravno, ojačati rukovodeću ulogu i kontrolu glavnih saveza. A da bi se to postiglo, treba, s jedne strane, ojačati kadrovima glavne saveze, a, s druge, raščistiti s ostacima shvatanja da glavni savezi treba da budu samo neke vrste knjigovodstvena kontrola.

Kad danas govorimo o »poslovnom« savezu za razliku od »revizijskog« saveza, onda u stvari upotrebljavamo takođe zastarele termine, termine koji se odnose na staro zadrugarstvo. Razvijajući stare kapitalističke poslovne i revizijske saveze mi smo u stvari prišli izgrađivanju jedinstvenog zadrugnog organizacionog sistema. Prema tome, kad danas govorimo o »poslovnim« savezima, mi pri tome mislimo na jednu granu zadrugarstva, a ne na poslovni savez u starom smislu reči. Organizacioni sistem našeg zadrugarstva treba, dakle, da bude jedinstven i naši glavni zadrugni savezi ne treba da budu samo knjigovodstvena kontrola, nego stvarno privredno i političko rukovodstvo zadrugarstva.

Razume se, time ne mislimo reći da glavni savezi treba neposredno da se bave konkretnim privrednim operacijama, ili da moraju centralizovati operativno rukovodstvo privrednog poslovanja zadruga u svojim rukama. Takve tendencije bile bi pogrešne i vrlo štetne, jer bi ugušile inicijativu zadruga i sreskih saveza i time zakočile razvitak zadrugarstva. Zadatak glavnih saveza treba da bude, pre svega, opšte organizaciono i političko rukovođenje, planiranje, evidencija i kontrola, privredna organizaciona politička pomoć, kadrovska pitanja i pitanje vaspitanja zadrugara uopšte, borba za naprednije forme u zadrugarstvu, za privredno jačanje zadruga, za povezivanje zadrugarstva sa državnim sektorom, za uključivanje u opšti državni plan, za obezbeđivanje pravilnog razvitka svih tipova zadruga u jedinstvenom pravcu itd.

Potrebno je takođe uskladiti s tim zadacima i organizacionu strukturu samih glavnih zadrugnih saveza.

Danas postoje kod nas razni tipovi zadruga koji na jedan ili drugi način mogu odigrati pozitivnu ulogu, iako su vrlo različiti po stepenu organizovanosti, po ekonomskoj snazi i po mogućnostima razvitka. Hteo bih da se zaustavim naročito na četiri osnovne kategorije zadruga koje danas kod nas postoje:

1. Kreditno zadrugarstvo ranije se u velikoj meri kompromitovalo svojom povezanošću sa kapitalističkim bankama i kapitalističkom buržoazijom uopšte, tako da su kreditne zadruge često postajale direktan instrument finansijskog kapitala. Međutim, danas bi reorganizovano kreditno zadrugarstvo – o čemu će docnije biti reči – moglo da bude vrlo korisno i u pogledu prikupljanja i aktiviziranja seljačke uštedevine, koja je danas u znatnoj meri težaurisana po seljačkim domovima, kao i u pogledu kreditiranja zadruga i pojedinih seljačkih gazdinstava. Uz oslanjanje na državni finansijski sistem i pod njegovom neposrednom kontrolom, odgovarajući kreditni sistem u zadrugarstvu mogao bi da odigra vrlo važnu ulogu i u finansiranju dela lokalne privrede, sitne zadrugne industrijske aktivnosti, razvijanja radionica itd.

2. Nabavno-prodajno zadrugarstvo – koje predstavlja najrasprostranjeniju formu zadrugarstva kod nas – može biti naročito na sadašnjoj etapi vrlo korisno, i to ne samo u oblasti trgovine i borbe protiv špekulacije nego naročito u pogledu sprovođenja državnog plana u poljoprivredi. Naravno, od tih zadruga treba učiniti mnogo više nego sitne dućančice na selu, kako danas često izgledaju takve zadruge. Te vrste zadruga predstavljaju u stvari najniži tip zadrugarstva, ali tip koji može najbolje da posluži kao osnova za dalji razvitak.

3. Prerađivačko-produktivno zadrugarstvo dobija danas naročitu važnost. Industrijalizacijom koja je predviđena u državnom petogodišnjem planu nisu, naravno, iscrpene sve naše mogućnosti niti pokrivenne sve naše potrebe. Zato je potrebno posvetiti najveću pažnju razvitku naše lokalne privredne delatnosti, zanatstva, sitne lokalne industrije itd. Prerađivanjem poljoprivrednih, stočarskih, šumskih itd. produkata naše zadrugarstvo bi svakako moglo mnogo doprineti napretku naše privrede, naročito u pogledu proizvodnje predmeta svakodnevne potrošnje i podizanja životnog standarda naših narodnih masa. Ta bi delatnost mogla da obuhvati i proizvodnju izvesnih najneophodnijih produkata za selo i poljoprivredu. Kod nas se ponekad pokazuje tendencija potcenjivanja te vrste zadrugarstva. Nosioci te vrlo štetne tendencije očigledno ne shvataju da taj tip zadrugarstva predstavlja prvi ozbiljan korak od nabavno-prodajnog zadrugarstva ka produktivnom.

4. Radne zadruge su najviši tip produktivnog zadrugarstva i kao takve predstavljaju ekonomski najjaču i najnapredniju organizacionu formu u našoj poljoprivredi, koja je istovremeno najsposobnija da podigne životni i kulturni standard svojim članovima ako je stvarno građena na njihovoj dobrovoljnoj odluci. Radne zadruge javljaju se u jednostavnim oblicima pa sve do razvijenih. Te su zadruge kod nas već izdržale probu i brzo napreduju i po broju i po ekonomskoj snazi. Treba im posvetiti veliku pažnju i dati im svu potrebnu pomoć, kako bi što pre mogle da se razvijaju u uzorna poljoprivredna dobra.

Sa ova četiri tipa nikako nisam iscrpio sve organizacione oblike našeg zemljoradničkog zadrugarstva, ali su u pogledu rekonstrukcije naše poljoprivrede, a naročito unošenja plana u nju, ta četiri tipa zadrugarstva najvažnija. Međutim, potrebno je naglasiti da u našem sistemu pojedini tipovi zadruga nisu i ne mogu biti nepromenljivi niti odvojeni kineskim zidom jedan od drugog. Radna zadruga upravo već sama po sebi predstavlja sintezu svih tipova zemljoradničkog zadrugarstva. Međutim, i što se tiče drugih tipova zemljoradničkog zadrugarstva jasno je da je njihovo ujedinjavanje u stvari neophodan uslov njihovog napretka. *Svakako je najpravičnije i najkorisnije da se u našem selu razvija jedinstveni tip osnovne zemljoradničke zadruge koja bi ujedinjavala u sebi sve grane privredne delatnosti na selu, to jest današnje funkcije nabavno-prodajne, kreditne i preradivačko-produktivne zadruge, kao i sve druge forme združne privredne aktivnosti koje su vezane za opšte ekonomske i geografske uslove u kojima pojedina zadruga deluje.* Takav jedinstveni tip zemljoradničke zadruge kod nas se već uspešno razvija. Njegova prednost je naročito u tome što se može stalno razvijati i usavršavati, uporedo sa unošenjem raznih naprednih mera i tehnika u poljoprivredu.

Kad govorimo o jedinstvenoj zemljoradničkoj zadruzi, time nikako ne mislimo reći da takve zadruge treba da budu jednotipne. Takva orijentacija bi bila, naravno, pogrešna i bila bi u suprotnosti sa svim onim što je izneto u početku ovog članka, jer bi se time kočio stalan proces napredovanja, koji, razume se, ne može biti svuda istog tempa i širine. Sem toga, time bi se sprečavala mogućnost da zadruga bude po svojoj strukturi u najvećoj meri prilagođena lokalnim ekonomsko-geografskim uslovima. Reč je, dakle, ne o jednotip-

nim zadrugama, nego o principu: jedno selo (odnosno područje mesnog narodnog odbora) – jedna zadruga, koja će postepeno razgranati svoju aktivnost u svim pravcima. Samo se po sebi razume da će se jedna zadruga razvijati brže, a druga sporije. Jedna će se zadruga, na primer, baviti samo nabavno-prodajnim poslovima, to jest imaće samo svoj magazin za robu, dok će druga zadruga pored toga imati i svoju šteditornicu, u koju će primati uloge na štednju, i svoj park poljoprivrednih strojeva itd. Treća će imati i svoju radionicu za popravku alata, ili svoju malu preradivačku tvornicu, odnosno radionicu, četvrta možda i malu lokalnu električnu centralu itd. Naravno, takva privredno jaka zadruga imaće presudan uticaj na unapređivanje poljoprivrede, na setveni plan, na robni promet itd.

Jasno je, dakako, da bi svako administrativno dekretiranje nekih jednotipnih zadruga bilo štetno i da bi moglo samo kočiti razvitak. Najverovatnija forma razvitka – koju potvrđuju i dosadašnja iskustva – jeste da će se nabavno-prodajne zadruge dopunjavati kreditnim, preradivačko-prodajnim, mašinsko-traktorskim i drugim sektorima, i tako se razvijati u snažnog kolektivnog privrednika u našoj poljoprivredi. Takvu bi zadrugu mogla i država efikasno da pomogne, ne samo materijalno nego i kadrovima i stručnom pomoći uopšte.

Istovremeno bi takva zadruga i njen razvitak bili najbolji dokaz seljaku koliko su lažne klevete neprijatelja o tome da narodna vlast radi na uništavanju seljaštva, odnosno na njegovom prisilnom teranju u kolhoze.

Naravno, sve se to ne može ostvariti preko noći. Ne treba zato izbegavati dalje razvijanje odvojenih zadruga raznih tipova, ali s tim da njihov razvitak ne bude nekontrolisan i bez opšteg rukovođenja. Nema sumnje da će jačanje poslovnih saveza znatno olakšati rukovođenje takvim zadrugama i njihovim razvitkom u jedinstvenom pravcu. Najvažnije je pri tome da se taj razvitak vrši voljom i saradnjom samog seljaštva. Ako za narodne mase uopšte važi da se konačno ubeđuju tek na sopstvenim iskustvima, onda to desetostruko važi za seljaka. On će toliko ceniti zadrugu koliko se u praksi bude uverio u njenu privrednu snagu, u njenu sposobnost da mu pomogne u radu, da zaista doprinosi podizanju i unapređenju poljoprivrede, poboljšavanju seljakovih životnih uslova i njegovom kulturnom uzdizanju.

Da bi se sve to postiglo, nisu dovoljne samo promene u unutrašnjoj organizacionoj strukturi našeg zadrugarstva, potrebno je, osim toga, da i naša narodna vlast preduzme niz mera koje će olakšati pun razmah zadružne inicijative. Tako, na primer, treba raditi na tome da zadružni poslovni savezi mogu da razviju manja lokalna preduzeća ili radionice za preradivanje poljoprivrednih artikala i za snabdevanje sela određenim neophodnim produktima, naročito upotrebljavajući lokalne sirovine. Treba prekinuti u tom pogledu sa pogrešnim shvatanjem da takva zadružna aktivnost ugrožava neke državne interese. Treba se do kraja osloboditi pogrešnog shvatanja, koje je još uvek prisutno u svesti nekih naših ljudi, da industrijalizacija, da krupna industrija u našim uslovima predstavlja ukidanje sitne lokalne industrije. Naprotiv, izgradnja naše krupne industrije u današnjim uslovima neizbežno traži i razvijanje i širok razmah lokalne industrijske i zanatske delatnosti koja će zadovoljavati veliki deo svakodnevnih potreba našeg radnog naroda i koja će dalje razvijati lokalne tradicije zanatske i druge privredne delatnosti. Da bismo obezbedili udoban život svim radnim ljudima, moramo razvijati široku mrežu lokalnih industrijskih i trgovačkih preduzeća. Nema sumnje da naše zemljoradničko zadrugarstvo može uzeti dobar deo tog zadatka na sebe.

Da bi se takva delatnost mogla naširoko razvijati, treba joj, naravno, dati odgovarajuću finansijsku osnovu. Istovremeno, treba stvoriti uslove kako bi zadruga s takvim preduzećima mogle da rade. Znači, biće potrebno za njih, na primer, predvideti poseban sistem određivanja cena, a takođe i oslobađanje od raznih mera planske raspodele gotove produkcije ukoliko one budu koristile lokalne sirovine. Potrebno je, dalje, predvideti za zadružno poslovanje jednostavniji sistem knjigovodstva i privredne evidencije uopšte nego što ga imaju naša državna preduzeća itd. Drugim rečima, naše zadrugarstvo treba osloboditi svih administrativnih smetnji kako bi se moglo u okviru lokalne privrede što inicijativnije razvijati.

Sa takvom rekonstrukcijom našeg zadrugarstva mi ćemo postići u prvom redu sledeće:

1. organizovati sitnog seljačkog sopstvenika u jednoj ekonomskoj organizaciji koja će ga ujedinjavati i postepeno voditi naprednijim oblicima poljoprivrede, krupnoj poljo-

privredi, koja će sve više obuzdavati stihiju u sitnosopstveničkoj poljoprivredi, sve više je podređivati planu, povezivati s državnim sektorom privrede, a to znači otvoriti put socijalističkoj rekonstrukciji naše poljoprivrede;

2. Bitno doprineti stvaranju ekonomskih i, pre svega, organizacionih uslova za unapređivanje naše poljoprivrede, za podizanje prinosa, za povećanje produktivnosti rada u poljoprivredi, za opšte povećanje poljoprivredne proizvodnje;

3. doprineti razvitku lokalne privrede, razvitku mreže zadružnih lokalnih preduzeća, farmi, radionica itd., što će u znatnoj meri pokrivati potrebe stanovništva;

4. doprineti razbijanju špekulacije, izolaciji seoskih špekulanata, jačanju državne kontrole i evidencije u trgovini i snabdevanju, podizanju tehničkog i kulturnog nivoa naše trgovine;

5. otvoriti samim tim jedini mogući put ka konačnom savlađivanju ostataka kapitalističke eksploatacije sitnog i srednjeg seljaka i ka likvidaciji opšte privredne zaostalosti našeg sela, put ka blagostanju i kulturnom podizanju našeg radnog seljaštva.

Rukovodioci našeg zadrugarstva imaju dakle, da ostvare vanredno važne zadatke. Ostvarenju tih zadataka oni treba da prilaze planski, imajući uvek pred očima da je zadrugarstvo, pored državnog sektora u poljoprivredi, glavno organizaciono sredstvo rekonstrukcije naše sitnosopstveničke poljoprivrede. A na tom putu svaka zadružna forma – ako je zahvaćena jedinstvenim rukovodstvom – počev od najprostijih i najjednostavnijih, ima svoju važnost, pa se zato ne sme potcenjivati.

Međutim, valja još jedanput podvući da bi, uprkos svim današnjim objektivnim uslovima o kojima smo govorili i koji nesumnjivo guraju zadrugarstvo na put socijalizma, ipak bilo pogrešno misliti da će taj razvitak ići sam od sebe i bez borbe. Ne, mi ćemo i dalje inati u zadrugarstvu dve tendencije.

Jedna će se tendencija pokazivati u nastojanjima da zadruga postane instrument grupe ljudi, da se ograniči članstvo, organizaciona mreža i polje delatnosti zadruga, da se dobit koristi u lične svrhe, da se zadruga uvuče u svakojake špekulacije itd. To je upravo kapitalistička tendencija u zadrugarstvu.

Druga će tendencija ići za što većim omasovljenjem zadruge, za proširenjem zadrugne organizacione mreže, za demokratskim upravljanjem zadrugom, za upotrebom dobiti u produktivne svrhe same zadruge i za opšte dobro radnog seljaštva (gradnja kuća, domova kulture i odmora, ambulanti itd.), za razvijanjem zadruge u širinu i za sve naprednijim oblicima.

Ova druga tendencija – to je socijalistička tendencija. Nju ćemo svestrano razvijati i pomagati, dok ćemo onoj prvoj – zajedno sa svim pojavama krađe, špekulacije, nerada itd. – objaviti žestok boj.

VI

Mi smo se do sada zadržali uglavnom na ekonomskoj strani zemljoradničkog zadrugarstva. Međutim, očigledno je da takav njegov razvitak – i po svojoj organizacionoj rasprostranjenosti, i po svojoj ekonomskoj snazi, i po svojoj ulozi u našoj planskoj privredi – mora imati izvanredno važnu političku ulogu u razvitku našeg sela.

Na početku ovoga članka konstatovali smo da je kapitalistička reakcija u prošlosti uvek išla za tim da zadrugarstvo ekonomski i politički čvrsto veže za sebe. Svaki naš čestiti zadrugar zna kakve su mahinacije u staroj Jugoslaviji činile razne režimske i druge reakcionarne poglavice kako bi učvrstile svoj uticaj i rukovodeću ulogu u zadrugama. Poznato je, na primer, da su neki reakcionarni elementi iz vrhova zemljoradničkog zadrugarstva u Srbiji sistematski gradili svoj uticaj u zadrugama između ostalog i time što su se oslanjali na malverzante u zadrugama. Otkrivajući u rukovodstvima pojedinih zadruga ljude koji su krali zadrugu imovinu, oni ih nisu raskrinkavali i izbacivali iz zadruga, nego su im samo pretili da će to učiniti ako ne budu slepo služili njima. Takvi slučajevi nisu bili usamljeni. Isto tako je, na primer, istraga o delovanju starog rukovodstva slovenačkog klerikalnog zadrugarstva pokazala da je ono svesno prikrivalo malverzacije sveštenika i drugih vodećih klerikalnih korteša u zadrugarstvu na koje su se klerikalni reakcionarni vrhovi oslanjali. Najveću ulogu u obezbeđivanju reakcionarnog rukovodstva u zadrugarstvu igrala je, naravno, ekonomska zavisnost sit-

nog i srednjeg seljaka od bogatih kapitalističkih elemenata na selu, od banaka, kapitalističkih preduzeća, od državne uprave itd. Sve su te činjenice omogućavale da je kapitalističkoj buržoaziji u većoj ili manjoj meri uspevalo pretvarati zadruge, s jedne strane, u instrument svog ekonomskog pritiska na selo, a, s druge, u sredstvo političkog obmanjivanja seljačkih masa, u sredstvo njihovog političkog razjedinjavanja i odvlačenja sa puta borbe za njihove svakodnevne političke i ekonomske zahteve u savezu sa radnicima i drugim radnim masama.

Reakcionarnoj kliku u zadrugarstvu nije, dakako, bilo uvek lako držati zadruge pod svojim uticajem. Ona je nailazila na stalan otpor demokratskih elemenata u zadrugarstvu koji su se borili za prave interese seljaštva. Zato je reakcija morala vrlo često pribegavati otvorenim policijskim merama.

Tek sada, posle pobeđene narodne demokratije, moglo je zadrugarstvo da se oslobodi takvog političkog pritiska i da u punoj meri služi pravim interesima ogromne većine seljaštva, to jest u prvom redu sitnom i srednjem seljaku. Znači da zadrugarstvo time postaje instrument radnog seljaštva, instrument radnog naroda uopšte, oruđe narodne demokratije.

S druge strane, u našim uslovima zemljoradničko zadrugarstvo postaje sredstvo povezivanja privrednih snaga našeg sela, našeg seljaštva, sa državnim sektorom privrede, koji je u isto vreme opštenarodno dobro. Tu se više ne stvara odnos izrabljivačke gradske buržoazije prema izrabljivanom radnom seljaštvu, nego savez radnog naroda grada i sela. To znači, dalje, da će se u razvitku našeg zadrugarstva odražavati postepeno ukidanje ostataka suprotnosti između grada i sela, što je karakteristično za kapitalistički poredak. Ekonomska povezanost i saradnja našeg zemljoradničkog zadrugarstva sa državnim sektorom i sa gradskim potrošačkim zadrugarstvom predstavlja, prema tome, onu organizacionu formu u kojoj se najbolje odražava današnja ekonomska i politička suština saveza radnika i seljaka i sveg radnog naroda, otelovljenog u Narodnom frontu.

Sve to znači da razvitak našeg zadrugarstva vodi stalnom učvršćivanju ekonomske baze onog radnog kolektiva u našoj zemlji o kojem drug Tito govori ovako: »U našoj zemlji postoji samo jedan kolektiv: radnici, seljaci, radni građani i narodna

inteligencija. Nestalo je one razlike koja je postojala u staroj, zaostaloj kapitalističkoj državi. Svi naši radni ljudi slili su se u jednu ogromnu zajednicu, u jednu snažnu pesnicu, u jedan snažan kolektiv jedinstva misli i akcije. I taj kolektiv, ujedinen u najvećoj organizaciji koju poznaje naša zemlja, u Narodnom frontu, treba da bude još jedinstveniji i da uporno nastavi put kojim smo pošli: putem izgradnje zemlje, čuvanja tekovina naše velike oslobodilačke borbe, stvaranja bolje i sretnije budućnosti«. (Iz govora u »Titovim zavodima – Litostroj«, 3. septembra 1947.) [13]

Sledeća važna politička posledica razvitka zemljoradničkog zadrugarstva jeste jačanje uloge seljaštva u našoj privredi uopšte. Iako je, na primer, stara Jugoslavija bila pretežno agrarna zemlja, seljaštvo ipak nije imalo apsolutno nikakvog uticaja na njenu privrednu politiku. Seljaštvo je bilo rob stihijskog razvitka privrednih odnosa na selu. Bilo je, dalje, potpuno zavisno od kapitalističkog tržišta, i stalno se mučilo u makazama između cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, a nije imalo nikakvog uticaja na njihovo formiranje. Privredna politika bila je u rukama kapitalističke buržoazije i kapitalističke države koja je bila neprijatelj radnog seljaštva. Razdrobljeni sitni zemljišni posed spontano se vukao na repu razvitka kapitalizma, zadavao stalne udarce sitnom i srednjem seljaku i istovremeno ih lišavao svake mogućnosti da svesno utiču na razvitak kapitalističke privrede. Posledice toga oseća seljak još i danas.

Mi smo već ranije konstatovali da se izolovano sitno seljačko gazdinstvo u stvari ne može uklopiti u punoj meri u sistem naše planske privrede sem kroz odgovarajuću ekonomsku organizaciju, to jest kroz zadrugarstvo. Na primer, mi danas setveni plan okvirno određujemo preko narodnih odbora. Mi i na taj način, razume se, postizemo prilične rezultate, ali još ne takve kakvi bi bili potrebni za skladan razvitak industrije i poljoprivrede. Glavni uzrok je svakako u tome što danas na našem selu još ne postoji dovoljno jaka ekonomska organizacija, dovoljno razvijena i jaka zadružna organizacija, koja bi obezbedila da se taj plan stvarno i sprovede, to jest koja bi seljaka u punoj meri *ekonomski* zainteresovala da se plan ostvari. S druge strane, baš zbog toga naši seljaci pozitivnu stranu planske privrede za sada osećaju više posredno nego neposredno. Seljak dobija organizovano, po

čvrstim cenama – i sve će više dobijati – produkte naše industrije, poljoprivredne strojeve, đubriva i razne alate do kojih dolazi ili će dolaziti zahvaljujući našoj industrijalizaciji, to jest planskoj privredi u oblasti naše industrije. Međutim, seljak ipak još nije praktično isprobao koristi planske privrede u svome sektoru rada, to jest u poljoprivredi. Dok je naš radnik u fabrici danas već lično u punoj meri zalivačen planskom privredom, i to svakodnevno i na svakom mestu gde radi, to se u istoj meri ne može reći i za naše seljaštvo.

Danas je seljaštvo obuhvaćeno setvenim planom. Ali setveni plan još nije plan poljoprivrede, pogotovo u našim uslovima i s obzirom na to što je to samo okvirni plan. Planirati u poljoprivredi znači predvideti celokupan razvitak poljoprivrede kao i sva potrebna sredstva i organizacione mere, i to u celini u pojedinim delovima. Takvo planiranje je, naravno, u našoj poljoprivredi tek na početku, zbog socijalno-ekonomske strukture naše poljoprivrede, o kojoj smo ranije govorili.

Razvitak zadrugarstva, njegovo organizaciono i ekonomsko učvršćenje i proširenje stvara nove uslove za dalje planiranje u poljoprivredi. Zadruga već može da planira u širem obimu i postajaće sve sposobnija za planiranje. Ujedinjeno seljaštvo u zadrugama postaje na takav način svesni kolektivni rukovodilac i nosilac razvitka poljoprivrede na svom području na osnovu plana i sa konkretnim ciljem za budućnost. Otuda potiče izvanredna važnost planiranja u svakoj zadrugi. Svaki korak dalje u planiranju zadruga predstavlja korak dalje u sistematskom obuhvatanju planom cele naše poljoprivrede. Zadruga time postaje operativni sprovodilac opšteg poljoprivrednog plana. Upravo time zadrugarstvo najviše doprinosi bogaćenju seljaštva novim iskustvima, podizanju njegove svesti i njegovom osposobljavanju za primenjivanje naprednijih formi obrađivanja zemlje. Na taj način naš seljak neće više biti čovek koji nesvesno i slepo kaska za spontanim i od njega nezavisnim razvitkom u poljoprivredi, nego počinje svesno da upravlja tim razvitkom na svom sektoru, počinje svesno da saraduje u stvaranju i sprovođenju opšteg privrednog plana, počinje da uči kako treba svesno *stvarati* budućnost, a ne dozvoliti da ona sama spontano dolazi, to jest da je nametnu slepe materijalne sile ekonomskog razvitka.

Zadrugarstvo, dakle, bezuslovno podiže ulogu seljaštva u našem privrednom razvitku, a to znači da podiže i njegovu

političku ulogu i još ga tešnje povezuje sa ostalim radnim masama naše zemlje.

Sama ta činjenica mora nesumnjivo uticati i na odnos seljaštva prema narodnoj vlasti, koja mu u takvim uslovima postaje još bliža i još više njegova. Danas seljak ponekad ne shvata odmah određene pravilne mere narodnih vlasti, jer mu dosadašnja privredna izolovanost ograničava pogled. Kroz razvijeno zadrugarstvo, međutim, on će se aktivisati mnogo više i u državnoj upravi, jer će ga sam razvitak i napredak zadruge voditi tome da traži podršku i odgovarajuće mere narodne vlasti. Zadruga će u stvari biti škola koja će učiti seljaka upravljanju državom.

Eto zbog čega je toliko važno da se zadruga ne shvati kao mali ekonomski aparat na selu, nego kao oruđe za svestrano aktivisanje široke mase zadrugara, to jest seljaka. Treba znati tako organizovati rad pojedinih zadruga i zadrughnih saveza da u upravljanju u svakodnevnom radu u njima učestvuje najšira masa zadrugara. Oni treba da budu svakodnevno u kursu razvitka svoje zadruge i svog zadrughnog saveza, u kursu svakodnevnog sprovođenja plana zadruge i zadrughnog saveza, na sličan način kao što su i naši radnici po fabrikama svakodnevno obavestavani o rezultatu svoga rada. Rukovodioci u zadrugama treba da nauče da tako rade da u stvaranju plana zadruge ili zadrughnog saveza aktivno učestvuje celokupno članstvo zadruge, da ono shvati taj plan i zavoli ga kao svoju sopstvenu stvar, kako bi ga posle moglo i ostvariti. Treba stalno objašnjavati našim seljačkim masama, našim zadrugarima, tok razvitka celog našeg, a pogotovo njihovog lokalnog privrednog života. Samo na taj način ćemo seljacima približiti mnoga ekonomska pitanja koja im danas izgledaju još nerazumljivija, daleka, tuđa - ponekad čak i nepotrebna novotarija. Na takav će način seljak u punoj meri shvatiti da svojom sudbinom ne može da upravlja samo iz svoga doma i sa svoga komadića zemlje, nego svojim učešćem u upravljanju zadrugom, u upravljanju privredom celog svog kraja, u razvijanju državom preko svog narodnog odbora i preko svih viših organa narodne vlasti.

Iz svega se toga može videti ogromni vaspitni značaj zadrugarstva. Ono predstavlja najbolji put stalnom političkom i kulturnom podizanju našeg seljaka i njegovom uključivanju u plansku socijalističku izgradnju naše zemlje.

Ta će uloga još jače doći do izražaja u vezi s razvitkom državnog sektora u poljoprivredi, to jest državnih poljoprivrednih imanja i drugih državnih preduzeća u oblasti poljoprivrede. Danas je taj sektor još relativno slabo razvijen i ne daje još zadovoljavajuće rezultate. Uzrok tome je pre svega u objektivnim razlozima, u opštim teškoćama naše obnove i u velikoj zaostalosti naše poljoprivrede. Ali bilo je svakako i subjektivnih grešaka i potcenjivanja uloge državnog sektora u poljoprivredi.

Ja se u okviru ovog članka neću upuštati u ta pitanja i u ta pogrešna shvatanja. Međutim, nema nikakve sumnje da potcenjivanje uloge državnog sektora u poljoprivredi ili njegovo zanemarivanje predstavlja vrlo opasnu grešku. Pored zemljoradničkog zadrugarstva, državni sektor u poljoprivredi predstavlja glavno oruđe socijalističke rekonstrukcije naše poljoprivrede. Dok se važnost seljačkog zadrugarstva sastoji u prvom redu u tome što ono organizuje ogroman broj sitnih seljačkih gazdinstava, dotle se uloga državnog sektora u prvom redu sastoji u njegovoj *kvalitativnoj strani*, to jest u tome da on predstavlja primer prednosti krupne poljoprivrede u poređenju s razdrobljenom sitnom poljoprivredom.

Državno poljoprivredno preduzeće i organizacija državnog sektora u poljoprivredi uopšte treba da bude primer rukovođenja i organizacije rada u krupnoj poljoprivredi. Državna poljoprivredna imanja treba da pokazuju prednosti maksimalnog iskorišćavanja tehnike i svih drugih savremenih sredstava za poboljšanje produktivnosti rada u poljoprivredi, za povećanje žetvenog prinosa, za povećanje poljoprivredne proizvodnje. Ona treba, dalje, da budu primer primenjivanja naučnih ispitivanja i naučnih metoda u poljoprivredi. Ona treba da pokažu prednosti planske poljoprivrede u poređenju sa anarhičnom kapitalističkom ili razdrobljenom sitnosopstveničkom poljoprivrednom. Ona treba, isto tako, da budu primer stalne borbe za poboljšanje kvaliteta poljoprivredne proizvodnje selekcijom, semenogojstvom, naučnom analizom itd. Ona treba, dalje, da budu primer povezivanja sa gradom i radničkim naseljima putem njihovog snabdevanja poljoprivrednim artiklima u skladu sa planom potreba gradova i naselja. Istovremeno, upravno-državni sektor u poljoprivredi treba da bude primer brige o kulturnom podizanju i vaspitavanju svojih kadrova i radnika uopšte.

Na žalost, danas našem državnom sektoru u poljoprivredi još mnogo nedostaje da bi mogao da odgovori u celini svim tim i sličnim zadacima. Međutim, mi ćemo se založiti svim snagama da naša državna poljoprivredna imanja postanu upravo takva i da svako državno poljoprivredno imanje postane vaspitni centar na selu. Samo tada će državni sektor, pored seljačkog zadrugarstva, u punoj meri biti glavno oruđe socijalističke rekonstrukcije naše poljoprivrede. Samo tada će on imati veliki uticaj na razvitak našeg zadrugarstva, na njegovu organizaciju, na tempo razvitka, na vaspitavanje radnog seljaštva i na razvijanje njegove svesti i stručne sposobnosti.

S druge strane, naravno, od takvih državnih poljoprivrednih imanja seljačko zadrugarstvo dobijaće konkretnu ekonomsku pomoć – u materijalnim sredstvima, u strojevima i oruđu, u đubrivu, pa i u kadrovima, u naučnim analizama i savetima itd.

Za dalji razvitak i napredak zadrugarstva, razume se, nije dovoljna samo opšta politička i ekonomska pomoć zadrugama od strane države. Potrebno je pre svega da Narodni front i druge naše narodne organizacije daju punu pomoć razvitku zadrugarstva. Treba priznati da se do sada u tom pogledu premalo učinilo. Mnoge naše organizacije Narodnog fronta na selu smatrale su – iz potpuno nerazumljivih razloga – da se razvitak zadrugarstva njih ne tiče. U stvari, naše frontovske organizacije na selu trebalo bi da imaju uvek pred očima da je pravilan razvitak i učvršćenje naših zadruga na selu jedan od njihovih najvažnijih zadataka, ako ne i najvažniji zadatak. To isto važi i za našu omladinu na selu. Uloga omladine u zadrugama i u rekonstrukciji poljoprivrede može i treba da bude izvanredno važna. Međutim, mnoge organizacije naše Narodne omladine o tome ne vode dovoljno računa. Dok smo mi postigli značajne rezultate u pogledu aktivisanja omladine u industrijskoj izgradnji naše zemlje i na području prosvete, u isto smo vreme posvetili suviše malo pažnje aktivisanju seljačke omladine u oblasti našeg zemljoradničkog zadrugarstva i u poljoprivredi uopšte. *Preneti duh sa Omladinske pruge u naše selo, među našu omladinu u poljoprivredi – to je bitan i značajan zadatak organizacija naše Narodne omladine. A zadrugarstvo je nesumnjivo ona organizaciona forma putem koje će naša seljačka omladina najbrže i najbolje*

postići zavidne uspehe na području poljoprivrede. Slični zadaci se postavljaju i pred organizaciju našeg Antifašističkog fronta žena na selu.

Sem toga, upravo zadruge treba da budu jedno od najvažnijih prosvetnih ognjišta na selu. Kulturno-prosvetni rad na našem selu, koji je vrlo često nesistematski, slučajan i bez plana, dobiće kroz zadrugu konkretnu sadržinu i praktičan cilj: *pomoći našem seljaku da bude sve svesniji i napredniji graditelj naše planske poljoprivrede.* Razume se da je u tom cilju potrebno razviti i poboljšati našu štampu za selo, razne publikacije i izložbe itd. Kod nas je ta strana rada na selu veoma zanemarena. Međutim, bez svega toga ne možemo ni pomisliti na ostvarenje zadataka o kojima smo govorili u ovom članku.

Očigledno je, dakle, da pitanje razvitka našeg zadrugarstva već odavno nije samo pitanje neposrednog rukovodstva našeg zadrugarstva, nego traži svestranu pomoć – ekonomsku, političku, organizacionu i prosvetnu – kako organa naše narodne vlasti tako i svih naših narodnih organizacija. Takva će pomoć dati snažan podstrek ekonomskom i političkom učvršćenju zadrugarstva. A organizaciono i ekonomski čvrsto zemljoradničko zadrugarstvo je – kao što smo već konstatovali – najpogodnije i najefikasnije sredstvo za plansku rekonstrukciju naše poljoprivrede uopšte i za savlađivanje mnogih današnjih teškoća u našoj privredi napose.

NAPOMENE

[1] Citiran je član 17. Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije, koji je donet 31. januara 1946. godine.

[2] V. I. Lenjin, Govor na Drugom sveruskom kongresu sovjeta za narodnu privredu, 25. decembar 1918. Autor ovde i u nizu drugih radova citira i prevodi sa trećeg izdanja *Dela* V. I. Lenjina na ruskom jeziku. Pošto je to izdanje danas teže dostupno širem krugu čitalaca, ovde su dati izvori citiranih stavova iz novijih izdanja Lenjinovih *Dela* na srpskohrvatskom jeziku. Između Kardeļevih i docnije objavljenih prevoda postoje manje razlike u pravopisu i sintaksi. Redakcija je u ovom izdanju preuzela prevode citiranih stavova iz *Dela* V. I. Lenjina, Institut za međunarodni radnički pokret i Jugoslavija publik, (tom 29, Beograd 1975, str. 493.)

[3] V. I. Lenjin, »O zadrugarstvu«, *Dela*, tom 35, Institut za međunarodni radnički pokret, Jugoslavija publik, Beograd, 1976, str. 346.

[4] Videti: K. Marx-F. Engels, *Dela*, tom 23, Institut za međunarodni radnički pokret, Prosveta, Beograd 1973, str. 670.

[5] Videti: E. Kardelj, »O petogodišnjem planu i o našim teškoćama i neprijateljima (iz govora na zboru u Ljubljani, 19. avgusta 1947. godine), *Problemi naše socijalističke izgradnje*, I, *Kultura*, Beograd 1960, str. 82-83. Na tome mestu E. Kardelj kaže: »Svi znamo da je seljak u staroj Jugoslaviji bio stalno zadužen. Samo 1939. godine jugoslovenski seljak platio je 1.550.000.000 dinara kamate. Jasno je da su ove kamate išle u džepove kapitalističkih vlastodržaca. U istoj godini, pored toga, jugoslovenski seljaci uložili su u raznim oblicima u banke i preko kreditnih zadruga, opet u kapitalističke banke, preko četiri milijarde dinara, što znači da su ove četiri milijarde bile date direktno na raspolaganje kapitalističkim magnatima, koji su iz ovoga sticali kapitale. Prirodno je da su se time koristile jedino razne kapitalističke klike u staroj Jugoslaviji i da su ovim novcem stvarale sebi nove kapitale. Ukupno uzevši, samo na ova dva područja seljak je iz dugova i uloga u jednoj jedinoj godini dao kapitalističkoj buržoaziji u Jugoslaviji preko 5.500.000.000 dinara«.

[6] Reč je o potrošačkom zadrugarstvu.

[7] V. I. Lenjin, »O porezu uaturi« (Značaj nove politike i njeni uslovi), *Dela*, tom 34, Institut za međunarodni radnički pokret, Jugoslavija publik, Beograd 1976, str. 91.

[8] Zakonom o nacionalizaciji, koji je Narodna skupština FNR Jugoslavije usvojila 5. decembra 1946. godine, nacionalizovani su svi industrijski kapaciteti saveznog i republičkog značaja i 70% industrije lokalnog značaja. Nacionalizovani su, osim toga, i svi kapaciteti saobraćaja, sva spoljna i krupna unutrašnja trgovina, banke, sredstva za vezu i 90% maloprodajnih preduzeća.

[9] V. I. Lenjin, Osmi kongres SKP (b), Referat o radu na selu, 23. mart 1919. godine. *Dela*, tom 30, Institut za međunarodni radnički pokret, Jugoslavija publik, Beograd 1975, str. 266.

[10] V. I. Lenjin, *Ibid.*, str. 271.

[11] V. I. Lenjin, Osmi kongres SKP (b), Rezolucija o stavu prema srednjem seljaštvu, (op. cit., tom 30, str. 272.)

[12] Poljoprivredno-mašinske ili mašinsko-traktorske stanice osnovane su odlukom AVNOJ-a 1945. godine. Njihov osnovni zadatak u periodu od 1945. do 1950. bio je distribucija i organizacija upotrebe poljoprivredne mehanizacije, osposobljavanje stručnih i tehničkih kadrova u poljoprivredi, nabavka rezervnih delova i remont poljoprivrednih mašina.

[13] Videti: Josip Broz Tito, *Izbor iz dela*, knjiga druga, Udruženi izdavači Jugoslavije, Sarajevo 1971, str. 220-221.

PRETPOSTAVKE RAZVOJA SOCIJALISTIČKIH ODNOSA NA SELU

Deo referata »Borba KPJ za novu Jugoslaviju« koji je podnet na savetovanju devet komunističkih partija Evrope, krajem septembra 1947. godine u Jelenijoj gori, u Poljskoj.

Za ovo izdanje preuzet je deo teksta objavljeno u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, I, Kultura, Beograd 1960, str. 165-170, 172-173. Naslov je dala redakcija.

Izvojevavši tako krupne pobeđe narodi Jugoslavije mogli su pristupiti sledećoj etapi svoje borbe – polaganju temelja za izgradnju socijalizma u svojoj zemlji.

Takav kurs vlade bio je neizbežan. Ne može se dugo održati stanje da radnička klasa, u savezu s ostalim radnim masama, drži vlast, a da osnovni ekonomski izvori budu u rukama svrgnute kapitalističke buržoazije. Zato je jasno da vlada koja je odraz toga saveza radnog naroda na čelu s radničkom klasom nije mogla da se ograničava samo na likvidaciju raznih feudalnih ostataka i kapitalističkih monopola, nego je morala uzeti jasan kurs na likvidaciju kapitalizma u Jugoslaviji uopšte, kurs na izgradnju socijalizma. Proces narodne demokratske revolucije prepleo se sa socijalističkim formama, koje već danas preovlađuju. Svako ko bi pokušavao da između te dve forme jedinstvenog procesa postavi zid, samo bi time dokazao da je ili slabo obavешten ili da mehanički primenjuje učenje marksizma-lenjinizma.

Još za vreme rata narodnooslobodilački odbori sproveli su niz mera koje su značile znatno oslabljenje ekonomskih pozicija izdajničke kapitalističke reakcije. Razumljivo je da je posle oslobođenja i učvršćenja narodne vlasti nova Jugoslavija bez kolebanja krenula putem socijalističke rekonstrukcije zemlje.

Neposredno posle rata dosledno je i odlučno sprovedena agrarna reforma.

Zakon o agrarnoj reformi, u saglasnosti s Ustavom, propisao je načelo po kojem zemlja pripada onima koji je obrađuju.

Na osnovu tog principa oduzeti su pre svega veliki poseidi koji su bili u rukama nezemljoradnika. Velikim posedom zakon smatra posed čija površina premašuje 25 do 35 hektara obradive zemlje, ili 45 ha ukupne površine. Takvi poseidi oduzimaju se u celosti, s celokupnim živim i mrtvim inventarom, postrojenjima i zgradama. Izuzetak od ovog pravila učinjen je samo za one velike posednike koji nemaju drugog prihoda osim prihoda od zemlje, pa se takvima ostavlja 5 ha obradive zemlje i odgovarajući deo zgrada i inventara. Pored ovih, oduzimaju se zemljišta banaka, preduzeća, akcionarskih društava i drugih pravnih lica, u načelu u celosti i s inventarom, ali je predviđena mogućnost da im se ostave površine potrebne za industrijske, građevinske, naučne, kulturne i druge društvenokorisne svrhe. Od zemljišta crkava, manastira i verskih ustanova oduzima se sva zemlja preko 10 ha; jedino se verskim ustanovama istorijskog ili drugog važnijeg značaja može iznimno ostaviti do 30 ha obradive zemlje i do 30 ha šume. Zemljišta svih triju pobrojanih kategorija oduzimaju se bez naknade.

Od zemljišta čiji su sopstvenici nezemljoradnici, a čiji je posed mali ili srednji, oduzima se samo višak preko 3 ha, a negde preko 5 ha, s obzirom na materijalno stanje sopstvenika. Od zemljoradnika se oduzima zemlja samo u slučaju kad njegov posed prelazi maksimum od 25 do 35 ha obradive zemlje koji je utvrđen zakonom narodnih republika s obzirom na vrstu i bonitet zemljišta. Za ovako oduzeta zemljišta država pod određenim uslovima plaća naknadu, koja iznosi visinu jednogodišnjeg prinosa po hektaru.

Pored ovih zemljišta, u ruke države prelaze i zemljišta koja su u toku rata ostala bez sopstvenika i bez pravnog naslednika, zatim zemljišta koja su konfiskovana licima nemačke narodnosti, zemljišta narodnih neprijatelja i drugih lica kojima je zemlja konfiskovana na osnovu sudske presude.

Od eksproprisanog i konfiskovanog zemljišta obrazovan je zemljišni fond koji je iznosio ukupno 1,564.000 ha, od kojih 1,075.000 ha obradivog, a 489.000 ha šumskog i drugog zemljišta.

Od ovog fonda, 438.000 ha podeljeno je na 246.000 porodica agrarnih interesenata, a 338.047 ha na 66.962 porodice saveznih i republičkih kolonista, mahom boraca Jugoslovenske armije. Od ostataka stvorena su državna poljoprivredna imanja ili imanja pojedinih preduzeća ili ustanova.

Na taj način zakonom o agrarnoj reformi potpuno je ukinut veliki posed, a zemljoradnički posed ograničen je tako da je njegova maksimalna granica postala 30–35 ha, a u nekim republikama čak do 25 ha obradive zemlje. Zakon zabranjuje da i ubuduće postoje privatni zemljišni poseidi izvan ovog maksimuma. S druge strane, znatno se povećao broj i obim državnih poljoprivrednih imanja.

Tako odlučno sprovedena agrarna reforma još više je približila narodnu vlast radnim masama i doprinela izolaciji pojedinih špekulantskih bogataških elemenata na selu. Time je, naravno, zadat snažan udarac kapitalističkim elementima na selu uopšte, jer je u znatnoj meri oslabio njihov pritisak na sitnoseljačkog proizvođača, a i njihovom razvitku odredio izvesne granice.

Krajem prošle godine sprovedena je nacionalizacija celokupne industrije osim male, lokalne. Istovremeno, nacionalizovana je sva veletrgovina, dok je deo trgovine ostao u privatnim rukama. Nacionalizovane su sve banke i osiguravajuća društva, sav suvozemni, pomorski i rečni saobraćaj itd.

Sve je to, naravno, bitno promenilo socijalno-ekonomsku strukturu naše zemlje. Radi ilustracije možemo navesti nekoliko brojki:

Država će ove godine dobiti od državnih preduzeća preko 30 milijardi dinara poreza na promet, to jest prihoda iz akumulacije naše državne produkcije. Sta predstavlja ta suma može se shvatiti ako uzmemo da celokupni budžet stare Jugoslavije nikada nije dostigao takvu brojku. Time se može objasniti zašto naš ovogodišnji budžet iznosi 85 milijardi dinara, to jest gotovo tri puta više nego budžet stare Jugoslavije, ako ga uzmemo u današnjim dinarima.

O današnjoj socijalno-ekonomskoj strukturi Jugoslavije još jasnije govore sledeće brojke.

Državni sektor obuhvata banкарство – 100%, industriju saveznog i republičkog značaja – 100%, a industriju lokalnog značaja (zajedno sa zadružnim sektorom) – 70%. Državni sektor zajedno sa zadružnim sektorom obuhvata ukupno preko

90% vrednosti industrijske proizvodnje. Veletrgovina i mehanizovani saobraćaj praktički su 100% obuhvaćeni državnim i zadružnim sektorom. Od ukupnog broja sitnotrgovačkih radnji oko 44% obuhvaćeno je državnim i zadružnim sektorom, a oko 56% nalazi se u privatnim rukama. Deo svoje akumulacije u formi poreza na promet, naravno, i taj privatni sektor odvaja državi. Međutim, po prometu robe državni i zadružni sektor daleko nadmašuju privatnog trgovca. U tom pogledu raspolazem samo brojkama za drugi kvartal ove godine. U tome kvartalu državni sektor je od ukupnog robnog prometa u trgovini na malo obuhvatio 33,95% (po vrednosti), zadružni sektor 49,19%, a privatnotrgovački sektor 16,86%. S obzirom na te činjenice, pred nas se upravo sad postavlja zadatak proširenja mreže državnih trgovačkih magazina za prodaju na malo i poboljšanja i proširenja rada zadružne trgovačke mreže. Treba pri tome naglasiti da samo nabavno-prodajno zadrugarstvo u gradu i selu obuhvata oko 11 miliona potrošača. Uopšte uzevši, zadrugarstvo – iako je organizaciono još dosta slabo i nedovoljno aktivno – zauzima izvanredno važno mesto u socijalističkoj izgradnji naše zemlje. Vrlo važna je pri tome činjenica da je samo zemljoradničko zadrugarstvo na jedan ili na drugi način obuhvatilo oko 3/4 naših seljačkih gazdinstava. Karakteristično je takođe da se broj radnih zadruga – to jest kolektivnih zemljoradničkih gazdinstava artelnog tipa – popeo na 612 i obuhvata oko 30 hiljada domaćinstava. Razume se, te seljačke radne zadruge su produkt manjeg, najnaprednijeg dela seljaštva i ne mogu se uzeti kao opšta karakteristika razvitka naše poljoprivrede. Ali nema nikakve sumnje da će one odigrati značajnu vaspitnu ulogu na selu i biti važan instrument socijalističke rekonstrukcije naše poljoprivrede.

Konačno, treba pomenuti još jednu, možda najvažniju činjenicu, naime ogroman značaj sprovedenih mera za obezbeđenje ekonomske nezavisnosti naše zemlje. Izvršenom nacionalizacijom i drugim merama vlade FNRJ praktički je likvidiran inostrani kapital u našoj zemlji. A šta to znači za razvitak jugoslovenske privrede i za blagostanje naroda Jugoslavije pokazuje nam već ovo nekoliko brojki. Pre rata inostrani kapital obuhvatao je, na primer, 60,3% jugoslovenskog kapaciteta elektroenergije, blizu 70% jugoslovenske pomorske tonaže, 35,2% proizvodnje kamenog uglja, 55,5% proizvodnje mrkog uglja, 27,5% proizvodnje lignita, 76,1% proiz-

vodnje šećera, 100% proizvodnje šibica, 100% proizvodnje boksita, 92,8% proizvodnje pamučne pređe, a da i ne govorimo o rudnicima bakra, olova itd. Inostrani kapital držao je u rukama najvažnije grane jugoslovenske privrede. Karakteristično je da je, na primer, od ukupne sume inostranog kapitala 52,1% toga kapitala bilo samo u četiri grane, naime u rudarskoj i topioničarskoj industriji, elektroindustriji, industriji nafte i u bankarstvu. Jasno je da su to bile pozicije s kojih je inostrani kapital najbolje mogao da kontroliše privredu Jugoslavije.

Danas su sve te pozicije inostranog kapitala likvidirane, one su u rukama naroda Jugoslavije.

Naravno, svi ti rezultati nikako ne znače da je opasnost razvijanja kapitalističkih elemenata u našoj privredi potpuno likvidirana ili da klasne borbe s ostacima kapitalizma više nema. Ne, kapitalistički ostaci bore se za svoj opstanak i za svoje ojačanje. Područje njihove aktivnosti je naročito trgovina. Sem toga, sitnosopstvenička robna proizvodnja predstavlja na selu preovlađujuću formu u poljoprivredi, a ona, kao što je rekao Lenjin, rađa i »robno-kapitalističke tendencije«. Ali, sve ove tendencije mogle bi postati opasne samo onda ako o njima ne bismo vodili računa. Međutim, u rukama narodne vlasti postoje i politička i ekonomska sredstva koja mogu da spreče oživljavanje kapitalističkih elemenata.

Pre svega »robno-kapitalistička tendencija« sitnosopstveničkog seljačkog poseda još ne znači da je taj posed sam po sebi kapitalistički. Reč je o tome da se taj posed privredno, organizaciono i planski poveže s državnim sektorom u *borbi protiv kapitalističkih elemenata na selu* i da na taj način od rezerve kapitalizma postane uporište socijalističkog razvitka. Takvo organizaciono oružje koje je sposobno da nas dovede do tog cilja jeste upravo zemljoradničko zadrugarstvo. Ali o tome ću govoriti kasnije.

[...]

Samo po sebi se razume da je industrijalizacija postavila na dnevni red i problem daljeg razvitka naše poljoprivrede. Industrijalizacija traži bitno povećanje poljoprivredne proizvodnje. Na osnovu sadašnje zaostale sitnosopstveničke strukture naše poljoprivrede mi ne možemo postići one rezultate koji će u budućnosti biti potrebni. Ako bi razvitak po-

ljoprivredne proizvodnje duže vremena zaostajao za razvitkom industrijalizacije, izložili bismo se opasnosti jedne hronične krize u pogledu poljoprivredne proizvodnje. Bilo je, prema tome, potrebno uporedo s industrijalizacijom postaviti na dnevni red i pitanje rekonstrukcije naše poljoprivrede.

Glavno organizaciono sredstvo za rekonstrukciju naše poljoprivrede je zadrugarstvo. Već danas zemljoradničko zadrugarstvo u jednom ili drugom obliku obuhvata 3/4 svih seoskih gazdinstava Jugoslavije. To zadrugarstvo je uglavnom nabavno-prodajnog tipa. Politika države nastoji da da najveću moguću pomoć tome zadrugarstvu, kako bi se ono dalje razvijalo ka višim formama i kako bi se u njegovom okviru postepeno razvijali i drugi elementi zadrugarstva, naročito razne vrste prerađivačkog i proizvođačkog zemljoradničkog zadrugarstva uopšte. Država teži za tim da se na selu postepeno stvori u organizacionom pogledu jedinstveni tip zadruge, koja će imati svoj nabavno-prodajni deo, svoj kreditni deo sa štedionicom, svoje radionice i eventualno mala preduzeća za preradu poljoprivrednih artikala, dalje, svoj mašinsko-traktorski park, malu lokalnu električnu centralu ako se ukaže mogućnost i potreba itd. Jednom rečju, sadašnja zemljoradnička zadruga treba da se pretvori u čvrstu ekonomsku jedinicu koja će seljaku moći praktično da pokaže prednosti krupne planske poljoprivrede. Takve zadruge dobivaće i potrebne stručne kadrove. Nema sumnje da će razvitak takvog zemljoradničkog zadrugarstva odigrati izvanrednu vaspitnu ulogu na selu. To naročito važi i za radne zadruge, o kojima sam ranije govorio.

U istom cilju država razvija mrežu mašinsko-traktorskih stanica i posvećuje veliku pažnju razvitku državnog sektora poljoprivrede. Već u toku sledeće, a naročito 1949. godine državna će imanja nekim poljoprivrednim artiklima pokriti znatan deo potreba gradova i naselja, a nekim artiklima gotovo sve potrebe. Država posvećuje, naročito u poslednje vreme, veliku pažnju i razvijanju poljoprivrednih gazdinstava, koja su direktno vezana za fabrike ili ustanove i imaju zadatak da podmiruju njihove potrebe. Sve su to ozbiljna sredstva za rekonstrukciju naše poljoprivrede.

SLABOSTI I NEDOSTACI NAŠE AGRARNE POLITIKE

Deo govora u Narodnoj skupštini FNRI, 25. aprila 1948. godine.

Za ovo izdanje tekst je preuzet iz knjige »Problemi naše socijalističke izgradnje«, I, Kultura, Beograd 1960, str. 239-244. Naslov je dala redakcija.

Ne može biti sumnje da je razvitak naše poljoprivrede u prošloj godini zaostajao za razvitkom ostalih grana naše priivrede. Pored objektivnih uzroka, kojih nesumnjivo ima i o kojima se takođe ovde već govorilo, postoje i neki subjektivni uzroci takvog zaostajanja. Jedan od takvih uzroka je izvesna tendencija potcenjivanja važnosti rekonstrukcije naše poljoprivrede i držanja pravilnog tempa te rekonstrukcije u punom skladu sa opštim procesom naše industrijalizacije. Takva tendencija postojala je i postoji danas kod izvesnih naših kadrova, a izraz je ili kapitulantstva pred teškoćama, odnosno pred činjenicom da je otpor kapitalističkih ostataka na ovome sektoru naše izgradnje najsnažniji, ili je izraz neznanja naših kadrova kojima još uvek nije do kraja jasno za šta ovde treba pre svega da se uhvate i šta je danas glavno u procesu socijalističke rekonstrukcije naše poljoprivrede.

Postoji kod nas jedna, rekao bih, stručnjačka linija, koja smatra da će se sva pitanja naše poljoprivrede rešiti već samim intenzivnim agrotehničkim merama. Naravno, borba za višu agrotehniku treba da se razvija što je moguće šire i intenzivnije. Ali te mere ne mogu da promene socijalno-ekonomsku strukturu naše poljoprivrede. Svi znamo da sitnosopstvenička struktura poljoprivrede postavlja određene, čvrste granice agrotehničkim merama i mehanizaciji u poljoprivredi. Ma koliko mi u takvim okvirima treba da učinimo sve što je moguće, ipak ne treba da se zavaravamo da će to biti dovoljno. Treba samo pogledati neke zapadne zemlje

s razvijenom kapitalističkom poljoprivredom, s visokom agrotehnikom i s razvijenom mehanizacijom u poljoprivredi, pa ćemo se brzo uveriti da je takav nivo agrotehnike i mehanizacije bio postignut na račun uništavanja sitnog i srednjeg seljaštva, a u korist malobrojnih seoskih bogataša, seoskih i gradskih kapitalista. Naša narodna vlast, naravno, ne može trpeti da razvijanje agrotehnike i mehanizacije u selu ide na takav način da seoski bogataši i banke uništavaju ili potčinjavaju sebi sitno i srednje seljaštvo. Naprotiv, zadatak je narodne vlasti, a ona tako i radi, da štiti masu sitnog i srednjeg seljaštva od eksploatacije i pritiska kapitalističkih elemenata na selu. Put je, prema tome, u našoj zemlji samo jedan: *svestrano razvijanje zemljoradničkog zadrugarstva od najnižih do najviših formi, u kojem će gazdovati sitni i srednji seljak, a ne seoski bogataš, kao što je to bilo u prošlosti i kao što se u pojedinih slučajevima čak i danas još događa. Samo pravilan razvitak zemljoradničkog zadrugarstva može stvoriti uslove za široku mehanizaciju i primenu viših agrotehničkih mera u našoj poljoprivredi.*

Međutim, već više puta smo konstatovali da se i naše zemljoradničko zadrugarstvo neće razvijati u socijalističkom pravcu stihijski, bez čvrstog rukovođenja i bez stalne političke, materijalne i organizacione pomoći. A upravo u tom pogledu kod nas ima mnogo propusta i nedostataka. Pre svega, mnogi naši drugovi ne shvataju da zemljoradničke zadruge čisto kupoprodajnog tipa same po sebi, kao takve, još nisu sposobne da unesu kvalitativne promene u našu poljoprivredu. One mogu, doduše, da budu izvanredno važno uporište za našu trgovinu, ali njihov uticaj na razvitak poljoprivrede jako je ograničen. Mi smo stalno naglašavali da je razvitak takvih zadruga koristan i neophodno potreban, ali da je to ipak najniža forma zadrugarstva. Njena naročita važnost je u tome – pored njene uloge u razvitku socijalističke trgovine – što ona može da posluži kao organizaciona osnova za dalji razvitak zemljoradničkog zadrugarstva. Međutim, bitan faktor za dalji razvitak zemljoradničkog zadrugarstva i za njegovu unutrašnju kvalitativnu promenu jeste da se zadruge što pre opreme sredstvima poljoprivredne proizvodnje, tehnikom, kadrovima itd., a to znači mašinama, traktorima, energetskim izvorima, raznim poljoprivrednim postrojenjima, stočarskim farmama, priplodnom stokom, radionicama za svakodnevno opravljavanje alata, strojevima za preradu po-

ljoprivrednih proizvoda, semenskim stanicama, poljoprivrednim laboratorijama, stručnim kadrovima itd. Još više, može se reći da je svaki element zadrugne svojine podstrek razvitku našeg zadrugarstva u socijalističkom pravcu. Svako od nas zna šta će takve zadruge predstavljati za razvitak naše poljoprivrede, za planiranje u poljoprivredi, za plansko socijalističko rukovođenje u oblasti poljoprivrede, za stručno, političko i kulturno podizanje našeg radnog seljaštva, za podizanje poljoprivredne produkcije. Ovo, naravno, ne znači da mi to možemo stvoriti odmah, niti da sve to država treba prosto da daruje našim zadrugama. To je duži proces, ali proces kojim treba već sada pravilno upravljati, kojim treba rukovoditi, imajući pred očima jasnu perspektivu toga šta hoćemo da postignemo. Što se naše zadruge budu brže razvijale u tom pravcu, to će više moći da utiču na razvitak poljoprivrede. Zato je ovde goli praktikizam možda štetniji nego u bilo kojoj drugoj grani naše delatnosti.

Bilo bi takođe pogrešno misliti da će se taj proces lako i mirno razvijati. Već dosadašnji razvitak zemljoradničkog zadrugarstva pokazuje nam da je to istovremeno proces definitivne diferencijacije na selu i likvidacije kapitalističkih ostataka na selu, koji se ne žele pomiriti s činjenicom da su u našoj zemlji izbrojani dani svim ostacima iskorišćavanja čoveka od strane čoveka.

Ima kod nas ljudi koji sumnjaju u takvu ulogu zadrugarstva. Ali mi imamo već žive primere takvog razvitka. Uzmite samo procese koji se zbivaju u mnogim selima građenjem zadrugnih domova. Znam konkretan primer jednog sela koje je nedavno završilo svoj zadrugni dom. Selo je bilo, što se kaže, reakcionarno nastrojeno. U stvari, nekoliko imućnih gazda uspevalo je da vrši svoj uticaj na masu sitnih i srednjih seljaka. Kad je od strane Narodnog fronta došla inicijativa za izgradnju doma, pojavio se čvrst, organizovani otpor. Počele su kružiti poznate klevete o zajedničkim kuhinjama i zajedničkim krevetima. Međutim, deo sitnih i srednjih seljaka latio se posla, a kad su se videli prvi rezultati, u selu je nastao prelom. Posla se latilo celo selo i sasvim pri kraju, pod pritiskom sela, pojavile su se na gradilištu i one imućne gazde koje su bile glavni organizatori otpora u početku. I kad su se seljaci prvi put okupili u sali novosagrađenog doma, kad su gledali na zidovima slike svojih udarnika i videli prvi film u svom selu, u domu koji su sami izgradili, tada su shvatili mno-

go šta, što još nisu shvatili u vreme kad je bio zariven u zemlju prvi ašov za izgradnju zadrugnog doma. Danas to selo ne samo da ima zadrugni dom s magacinom i kulturnim zadrugnim trgovačkim lokalom nego se i ono samo izmenilo! Temeljno je potkopan uticaj kapitalističkih ostataka. A kako će se selo izmeniti tek sutra, kad zadrugni poljoprivredni strojevi i prvi zadrugni traktor pomogne radnim seljacima da obrade svoju zemlju.

Kad stvar tako stoji, onda je jasno da se država prema zemljoradničkom zadrugarstvu ne može odnositi kao prema nečem što nije u sastavu opštedržavnog plana. Naše zadrugarstvo samo po sebi još nije sposobno da svojim sredstvima i svojim kadrovima uzme na sebe sve te velike zadatke. U interesu je ne samo našeg radnog seljaštva nego i bržeg tempa rekonstrukcije poljoprivrede da se država daleko snažnije angažuje svojom pomoći u zemljoradničkom zadrugarstvu nego što je to do sada bilo. Investicije u zemljoradničko zadrugarstvo, to su investicije u socijalistički sektor, to su investicije koje znače ojačanje borbe protiv kapitalističkih ostataka na selu, to su investicije koje znače povećanje poljoprivredne produkcije, povećanje opšteg nacionalnog prihoda, brži tempo socijalističke izgradnje uopšte.

Može li se reći da je takva linija razvitka naše poljoprivrede, koju je postavilo rukovodstvo naše zemlje, bila pravovremeno i jasno postavljena i prihvaćena od širokih narodnih masa? Da, takva linija je bila pravovremeno postavljena, a širok organizacioni razmah zemljoradničkog zadrugarstva najbolje potvrđuje da je tu liniju naše radno seljaštvo i primilo. Mi smo imali krajem 1946. u zemljoradničkim zadrugama 1,816.000 članova, a te zadruge obuhvatile su 9,300.000 potrošača na selu. Krajem 1947. međutim, imali smo blizu 2,200.000 zadrugara sa preko 10 miliona potrošača. Radnih zadruga imali smo 1946. godine 313, sa 23.740 domaćinstava i 135.500 članova i sa 98.933 hektara zemlje. Krajem 1947. godine, međutim, imali smo već 808 radnih zadruga sa 40.642 domaćinstava i 209.526 članova, a te zadruge obuhvatile su 208.308 hektara. U ovo vreme naše zadruge grade u celoj Jugoslaviji oko 4.000 zadrugnih domova. Može li biti bolje potvrde da je naše seljaštvo prihvatilo zadrugarstvo kao put ka unapređenju poljoprivrede i ka svom boljem životu?

Međutim, postavlja se pitanje: da li je od strane države učinjeno sve što je bilo potrebno i što je bilo moguće da bi

se pomoglo zadrugarstvu? Nema sumnje da nije bilo učinjeno sve. Kod nas se u jednom delu našeg državnog aparata, naročito u rukovodstvu finansija i Planske komisije, u prošloj godini prilično dugo i uporno održavalo shvatanje da ulaganje sredstava u zadrugni sektor ne znači ulaganje u socijalistički sektor. Krediti određeni za zadruge bili su, prvo, mali, a sem toga od zadruga su se često tražila takva jemstva da su zadrugari izgubili volju da se upuštaju u takav rizik. Štaviše, čak ni radne zadruge nisu dobile zadovoljavajuću pomoć u kreditu i materijalu. S druge strane, mi ni do danas nemamo bar neki okvirni plan zadrugne izgradnje koji bi našim kadrovima postavio jasne svakodnevne zadatke u pogledu razvijanja i pomoći zemljoradničkom zadrugarstvu. Zato naša akcija na razvijanju zemljoradničkog zadrugarstva još uvek nije postala stvar svakodnevnog izvršavanja konkretnog plana.

Ostaci takvog nepravilnog odnosa prema zadrugarstvu nalaze se još i u ovom budžetu koji ovih dana primamo. Pomoć zemljoradničkom zadrugarstvu ovde još nije dovoljno došla do izražaja. Međutim, sada bi bilo beskorisno to menjati, jer je za efikasno korišćenje državne pomoći zadrugarstvu neophodno potreban plan zadrugne izgradnje, koji treba izraditi zajedno s rukovodstvima našeg zadrugarstva. Kad to bude gotovo, biće potrebno naći odgovarajuća sredstva. Mi smo u tome u osetnom zaostajanju i potrebno je da se taj zadatak što brže ostvari.

Nije bio pravilan odnos u prošloj godini ni prema državnim poljoprivrednim imanjima. Jasno je da je svestrano razvijanje i učvršćivanje državnog sektora u poljoprivredi, pored zadrugarstva, najvažniji instrument u borbi za socijalističku rekonstrukciju u našoj poljoprivredi. Međutim, plan kapitalne izgradnje na državnim imanjima nije bio izvršen ni u jednoj narodnoj republici. Duboko pogrešno i štetno potcenjivanje uloge poljoprivrede u našoj privrednoj izgradnji očigledno je preovladalo kod jednog dela naših rukovodećih privrednih kadrova i ono je bilo najvažniji uzrok neizvršenja plana.

Tome treba dodati organizacione slabosti i slabu kontrolu na sektoru poljoprivrede, što je takođe doprinelo zaostajanju poljoprivrede. Kontrola je u nekim slučajevima – naročito na državnim poljoprivrednim imanjima – otkrila sasvim zapušteno stanje, što su negde i neprijatelji znali da iskoriste.

Vrlo je slaba kadrovska politika na području poljoprivrede. Kontrola je, na primer, utvrdila da je nekoliko državnih poljoprivrednih imanja postalo prosto utočište neprijatelja narodne vlasti ili kriminalnim tipovima. Do takvog je stanja dovela zločinačka nebudnost, potpuno odsustvo ozbiljne kontrole i loše organizaciono stanje odgovornog poljoprivrednog aparata.

Iz svih tih činjenica jasno proizlazi da su u oblasti poljoprivrede u ovoj godini pred nama naročito važni zadaci.

USLOVI I OBLICI RAZVOJA ZADRUGARSTVA

Deo referata »Komunistička partija Jugoslavije u borbi za novu Jugoslaviju, za narodnu vlast i socijalizam« na Petom kongresu KP Jugoslavije, 26. jula 1948. godine.

Za ovo izdanje tekst je preuzet iz knjige »Problemi naše socijalističke izgradnje«, I, Kultura, Beograd 1960, str. 301-306. Naslov je dala redakcija.

Najvažniji i najsloženiji zadatak koji je pred nama – to je svakako pitanje socijalističkog preobražaja naše poljoprivrede.

Pri tome je najvažnije da je tu reč, u ogromnoj većini, o radnim seljacima, saveznicima proletarijata, koji su se zajedno s proleterijatom borili za oslobođenje zemlje i za narodnu vlast i koji predstavljaju jedan od stubova te vlasti. To znači da se socijalistički preobražaj poljoprivrede može izvršiti samo na bazi dobrovoljne i svesne aktivnosti samih radnih seljaka, uz materijalnu i organizacionu pomoć narodne vlasti i pod vanredno budnim i gipkim rukovodstvom Partije, vodeći računa o tome da se radni seljaci moraju na sopstvenim iskustvima uveriti u prednost ove ili one forme napretka. Na ovom sektoru mi se moramo više nego igde pridržavati principa koji je istakao Lenjin govoreći sledeće: Mi »... smo se ograničavali na ono što je apsolutno neophodno u interesu razvitka revolucije: ni u kom slučaju ne istrčavati ispred razvijenosti masa, već pričekati da iz sopstvenog iskustva tih masa, iz njihove sopstvene borbe izraste kretanje napred. (Dela, izd. III, tom XXIII, str. 252.) [1].

Osnovna forma organizacije našeg radnog seljaštva na putu socijalističkog preobražaja poljoprivrede jeste zemljoradničko zadrugarstvo. Ono može biti takva osnovna forma pre svega iz sledećih razloga:

1. Jer je zadrugarstvo našem seljaku poznata organizacija, koja ima – i pored svih negativnih strana koje su bile karakteristične za staro zadrugarstvo u kapitalističkoj Jugoslaviji – svoju organizacionu tradiciju i koja je već danas obuhvatila gotovo celokupno radno seljaštvo u ovoj ili onoj formi.

2. Zadrugarstvo predstavlja gipku formu organizacije koja može da obuhvati sve delatnosti u oblasti poljoprivrede; putem nje mogu najpravilnije da budu iskorišćavana državna finansijska sredstva za unapređenje poljoprivrede, i to tako da ta sredstva jačaju socijalistički sektor u poljoprivredi; putem nje se može dalje razvijati planiranje u poljoprivredi; ona je sposobna da sve više podiže svest radnog seljaštva vodeći ga kroz bogata iskustva u razvijanju poljoprivrede od najnižih formi zadrugarstva, na primer, od nabavno-prodajnih zadruga, do najviših, to jest do proizvođačkih.

3. Zadrugarstvo je građeno na principima unutrašnje demokratije, u njemu odlučuje organizaciono radno seljaštvo; zato je ono za seljaka garantija da unapređenje poljoprivrede neće ići putevima koje on neće shvatiti i prihvatiti.

Eto to su razlozi zbog čega je naša Partija uzela liniju širokog razvijanja zadrugarstva od njegovih najnižih do najviših formi kao osnovnu liniju naše borbe za socijalistički preobražaj naše poljoprivrede na sadašnjoj etapi. Razume se, *taj proces je spor i biće spor sve do trenutka dok naša privreda, naša industrija ne bude mogla masovno snabdevati poljoprivredu mašinama, tehnikom. Tek to će stvoriti uslove za bitne kvalitativne promene u podizanju našeg zadrugarstva ka višim formama na bazi proizvodnje.* Svako veštačko forsiranje na tom putu, svako nevođenje računa o postojanju ili nepostojanju objektivnih i subjektivnih uslova može biti samo štetno. Zato je naš današnji osnovni zadatak u toj oblasti da masovno razvijamo one osnovne forme zadrugarstva koje odgovaraju današnjim uslovima i današnjem stepenu svesti naših seljaka, one forme koje su, istovremeno, pogodne za vaspitanje našeg radnog seljaštva u duhu zadataka socijalističkog preobražaja sela.

Važnu ulogu kod nas već igraju radne zadruge [2], koje se po svojoj sadržini i formi približavaju tipu sovjetskih kolhoza. Nesumnjivo, radne zadruge kod nas predstavljaju najviše forme zemljoradničkih zadruga, njihov broj stalno raste i one se sve više ekonomski učvršćuju. Stoga su neki drugovi

skloni tome da izvode zaključak da nama ne treba nikakvo zadrugarstvo nižeg tipa, nego da prosto treba forsirati radne zadruge. Takvo shvatanje je potpuno pogrešno. *Ne treba zaboravili da radne zadruge stvaraju danas najnapredniji i najsvesniji elementi na selu, a da one ni izdaleka ne predstavljaju opšti pokret seljaka.* Tako će ostati još dugo, – sve dok naš seljak ne sedne na traktor. Prema tome, *ma koliko radne zadruge bile važne, ma koliko ih treba svestrano pomagati, ipak su danas glavne one niže forme zemljoradničkog zadrugarstva koje je spremna danas da prihvati najšira masa našeg radnog seljaštva.*

U vezi s takvim zadacima našeg zemljoradničkog zadrugarstva već se u prošloj godini postavilo na dnevni red akutno pitanje o temeljnoj reorganizaciji starih zadruga. Tu se postavilo pitanje da li da se u selu stvara više međusobno nepovezanih zadruga nižeg tipa ili da to bude jedna zadruga s raznim sektorima. Naša Partija je stala na stanovište da je po pravilu, mada se i tu ne treba kruto držati jedne forme, pravilnije imati u selu jednu zemljoradničku zadrugu, koja će prema lokalnim prilikama razvijati razne, u organizacionom pogledu samostalne sektore svoje delatnosti. Takva jedinstvena zadruga [3] omogućiće bolje iskorišćavanje finansijskih sredstava i prebacivanje tih sredstava iz jedne grane u drugu, bolje iskorišćavanje državne pomoći, bolje iskorišćavanje stručnih kadrova; ona olakšava rukovođenje i planiranje. A što je najvažnije, takve zadruge privlače celokupno radno seljaštvo u selu, vaspitavaju ga u duhu socijalističkog preobražaja sela i podižu njegovu stručnu spremu. Verovatno da će se kasnije, kada se unutar tih zadruga budu stvorili uslovi za prelaz k višim formama, kad većina seljaka bude tražila takve forme, pokazati potreba njihovog izdvajanja. Ali u našim današnjim prilikama jedinstvena zemljoradnička zadruga nesumnjivo predstavlja najpogodnije sredstvo da se učini korak dalje na putu podizanja poljoprivrede i stvaranja uslova za njen socijalistički preobražaj. Razvitak zadrugarstva, naravno, neće ići i već ne ide bez žestokog otpora kapitalističkih elemenata. Mi to danas osećamo na svakom koraku. Borbu za socijalistički razvitak zadrugarstva prati i pratiće i u budućnosti zaoštavanje klasne borbe na selu. Ali mi nismo nikada ni mislili da razvitak socijalističkog zadrugarstva znači »mirno urastanje kapitalističkih elemenata u soci-

jalizam«, kao što nam prebacuju kritičari, nego baš naprotiv: stvaranje uslova za njihovu likvidaciju.

Nama prebacuju neki komunisti drugih zemalja da je naša politika takva da omogućava porast kapitalističkih elemenata na selu, da ona, tako reći, favorizuje njihov razvitak. Ja se neću upuštati u pitanje rasti li ili ne rasti i pod kakvim uslovima mogu da rasti kapitalistički elementi na našem selu. O tome će govoriti drugi referent. Svaki marksist zna da se iz sitnosopstveničke seljačke proizvodnje i kod nas i svuda u svetu rađaju kapitalistički elementi. Međutim, sama takva konstatacija nije nikakav argumenat protiv naše politike na selu. Mi ne možemo prosto ukinuti takvu sitnosopstveničku seljačku proizvodnju niti nam, naravno, iko to savetuje. Praktički se, dakle, prigovor svodi na dva pitanja:

1. Da li je naša narodna vlast vodila i da li vodi politiku potiskivanja kapitalističkih elemenata na selu ili ne?

2. Da li je trebalo da naša Partija vodi politiku likvidacije kulaka kao klase ili ne?

Što se tiče prvog pitanja, ja se neću upuštati u detaljnost, jer će o tome govoriti drug Kidrič [4]. Nema sumnje da je ta politika bila dosledno vođena i da je dolazila do izražaja jasnije nego u bilo kojoj drugoj zemlji narodne demokratije.

A što se drugog pitanja tiče, naša Partija nije vodila takvu politiku i ne vodi je ni sada, jer smatra da takvi uslovi kod nas još ne postoje. Te činjenice ne može da promeni ni u rezoluciji Informbiroa citirana rečenica iz mog izveštaja u Skupštini u kojoj se ne kaže ništa drugo nego to da je kapitalizam u Jugoslaviji osuđen na propast, a ne određuju se nikakvi termini kada će se to desiti [5].

S argumentacijom na osnovu koje se rezolucija Informbiroa obara protiv tobožnje naše linije neposredne likvidacije kapitalističkih elemenata na selu – mi se, naravno, slažemo. Stvar je samo u tome što ta argumentacija udara na otvorena vrata. Celokupna naša politika i njeni rezultati govore, naime, o tome da naša Partija razvijanjem zadrugarstva ide baš za tim da se tek stvore uslovi koji će omogućiti razvijanje socijalističkog sektora u poljoprivredi, bez čega priče o likvidaciji kapitalističkih elemenata na selu mogu samo uneti zbrku u naše tekuće poljoprivredne mere, a ne mogu ništa promeniti u strukturi sela.

Naše zemljoradničko zadrugarstvo je već učinilo ozbiljan korak napred, ali njegovom razvitku se suprotstavljaju ozbiljni nedostaci u našem radu na tom području. Ja bih ovde istakao samo dva najočitija nedostatka.

Kod nekih naših kadrova još postoje ostaci starog gledanja na zadrugarstvo. Oni ne shvataju da se socijalistički preobražaj poljoprivrede ne može izvršiti bez pomoći socijalističke države. Naša narodna vlast treba u širokim razmerama da učestvuje u finansiranju mera koje služe tome cilju, a u prvom redu u investicijama zemljoradničkih zadruga koje se dobro razvijaju. Pored toga neophodno je potrebno da narodna vlast svakodnevno pomaže našim zadrugama u organizacionom pogledu i u potrebnim stručnim kadrovima.

Ceo niz slabosti naših zadruga proizlazi iz nedovoljnog unutrašnjeg političkog rada i nedovoljnog razvijanja unutrašnje demokratije u njima. U mnogima se zacario birokratizam, koji je stvaralačku inicijativu masa zamenio kancelarijskim rešavanjem poslova. Mi se moramo uporno boriti za to da zadrugari u celini što aktivnije učestvuju u životu zadruge, da kolektivno postavljaju i rešavaju zadatke, da svesno gospodare i planiraju, da svaki od njih što aktivnije radi na razvijanju zadruge i rešavanju zadataka koje zadrugari zajednički postavljaju. Takođe je nedovoljno razvijena odgovornost zadružnih organa i zadružnih službenika na zadružnim skupštinama pred samim zadrugarima. Zadružne skupštine su najbolji put ekonomskog vaspitanja seljaka, najbolji put jačanja duha zajednice, shvatanja zajedničkih interesa. Samo na osnovu takvog rada zadrugara izrašće iz redova samih radnih seljaka novi rukovodeći kadrovi našeg zemljoradničkog zadrugarstva.

U vezi sa zemljoradničkim zadrugarstvom treba posebno istaći državni sektor u poljoprivredi, koji pored zadrugarstva predstavlja najvažniji faktor u podizanju i socijalističkom preobražaju naše poljoprivrede. Državna poljoprivredna dobra su tip doslednog socijalističkog sektora u poljoprivredi. Dok se važnost seljačkog zadrugarstva na sadašnjoj etapi sastoji u prvom redu u tome da ono organizuje ogroman broj sitnih seljačkih gazdinstava u zajedničkom radu na unapređenju poljoprivrede i da obavlja ogroman vaspitni rad u zemljoradničkim masama, dotle je zadatak državnog sektora danas u prvom redu u tome da praktično pokaže na-

šem radnom seljaštvu sve prednosti krupne socijalističke poljoprivrede, da mu pomaže u njegovom stručnom uzdizanju i da praktično, svakodnevnim uslugama, pomogne kako zemljoradničkim zadrugama tako i malim i srednjim seljacima u podizanju njihovih gazdinstava; pored toga, državna poljoprivredna dobra treba naročito da se orijentišu na što jevtinije snabdevanje velikih gradova i industrijskih centara.

Međutim, da bi naša poljoprivredna dobra mogla vršiti tu ulogu, ona zaista treba da postanu ugledna dobra. Danas ona to u većini još nisu postala.

Mnogo je štete i propusta učinjeno na sektoru naših mašinsko-traktorskih stanica, koje takođe predstavljaju jednu socijalističku ćeliju u poljoprivredi. Usled birokratskog sistema rukovođenja naše su mašinsko-traktorske stanice u prošlosti bile premalo iskorišćene, činjene su velike štete u traktorskom parku i radilo se s visokim troškovima. Naš je zadatak da mašinsko-traktorski park bude bolje iskorišćen, da bude pravilnije organizovana mašinsko-traktorska služba i da ona što više posluži bržem razvitku našeg zemljoradničkog zadrugarstva.

Razvijanje zemljoradničkog zadrugarstva, dakle, ne znači zanemarivanje razvijanja državnih poljoprivrednih dobara, nego, naprotiv, njihovo jačanje. Upravo uporedni razvitak zemljoradničkog zadrugarstva uopšte, radnih zadruga, državnih poljoprivrednih dobara i mašinsko-traktorskih stanica u raznim oblicima – to je put socijalističkog preobražaja naše poljoprivrede.

NAPOMENE

[1] V. I. Lenjin, Sesti sveruski vanredni kongres sovjeta radničkih, seljačkih, kozačkih i crvenoarmijskih deputata (Govor o godišnjici revolucije), op. cit., tom 29, str. 292.

[2] Reč je o seljačkim radnim zadrugama (SRZ), koje se, počevši od 1945. godine, organizuju u svim krajevima zemlje. Postojala su četiri osnovna tipa seljačkih radnih zadruga međusobno različita pre svega po karakteru svojinskih odnosa na kojima su se zasnivali. Njihova zajednička karakteristika je činjenica da je seljak, stupajući u zadrugu, unosio u zajedničko iskorišćavanje zemlju i sredstva za rad, izuzev takozvane okućnice, zgrade za stanovanje i sitnog i poljoprivrednog inventara. Vrednost unetih sredstava trebalo je da bude nadoknađena zadrugarima. Sredstva za proizvodnju bila su zadržana svojina.

Broj seljačkih radnih zadruga kretao se, prema podacima Saveznog zavoda za statistiku (*Statistički pregled Jugoslavija 1945–1964*, str. 111), od 754 u 1946. do 1.318 u 1948, da bi u 1952. godini dostigao maksimum 6.913. Ukupna površina poljoprivrednog zemljišta seljačkih radnih zadruga se takođe povećavala: 1949. iznosi 1.910.000, 1951 – 2.372.000, 1952 – 2.297.000 hektara. Posle reorganizacije seljačkih radnih zadruga iz 1953. godine njihov broj se smanjio. Nizom mera – spajanjem, pripajanjem, pretvaranjem seljačkih radnih zadruga u poljoprivredna dobra ili zadržane ekonomije – njihov se broj smanjivao: u 1955. godini bilo ih je 704 sa 233.000 hektara zemlje, a 1960 – 147 sa 127.998 hektara zemlje. Prestale su da postoje one seljačke radne zadruge koje nisu imale ekonomskih uslova za opstanak i dalji razvoj, tako da ih je 1966. godine bilo svega 7 sa 1.188 zaposlenih i 11.496 hektara poljoprivrednog zemljišta.

[3] Reč je o tzv. zemljoradničkim zadrugama opšteg tipa koje nisu menjale zatečene svojinske odnose na selu. Stupanjem u zadrugu ove vrste njihovi članovi su zadržavali svojinsko pravo nad zemljom i sredstvima za rad.

Osnovna delatnost ovih zadruga je, pored organizovanja poljoprivredne proizvodnje, bio i promet poljoprivrednim i industrijskim proizvodima, organizovanje zanatskih i uslužnih delatnosti itd. Prometna delatnost je ipak ostala osnovna delatnost zemljoradničkih zadruga opšteg tipa, od kojih su neke postupno prerastale u poljoprivredna preduzeća.

Broj opštih zemljoradničkih zadruga kretao se, prema podacima iz *Poljoprivredne enciklopedije* (tom III, str. 553), ovako: 1945 – 5.447 zadruga sa 1.225.575 zadrugara; 1948 – 8.662 zadruge sa 3.127.464 zadrugara; 1949 – 9.060 zadruga sa 3.460.728 zadrugara; 1950–8.044 zadruge sa 3.540.399 zadrugara.

Ova tendencija se nastavlja, tako da je 1965. bilo u celoj zemlji 1937 a 1975. godine – 840 zadruga.

U okviru ovih zadruga postojale su i zadržane ekonomije kao specifičan oblik zajednički organizovane poljoprivredne proizvodnje. Zadržane ekonomije su se počele formirati odmah posle drugog svetskog rata na principu dobrovoljnog udruživanja zemljišta članova zadruge, uzimanjem zemljišta u zakup ili na društvenom zemljištu. Trebalo je da one budu osnova za razvoj krupnih poljoprivrednih gazdinstava na kojima bi se, uz učešće najširih slojeva zadrugara, mogla organizovati razvijena zajednička proizvodnja. Tokom agrarne reforme broj zadržanih ekonomija je rastao. U 1949. godini ih je bilo 2.120. Posle toga njihov broj opada na 918 u 1952, a zemljišne površine se smanjuju sa 115.322 u 1949, na 31.654 hektara u 1952. godini. Posle donošenja Zakona o zemljišnom fondu opštenarodne imovine (1953. godine) broj ekonomija zemljoradničkih zadruga se povećava. Već u 1953. godini njihov broj se, prema podacima Saveznog zavoda za statistiku (*Statistički godišnjak FNRJ za 1960*, str. 139; i za 1963, str. 384) povećava na 2.611, a ukupna površina zemljišta koje koriste na 131.716 hektara. Povećavanje broja ekonomija zemljoradničkih zadruga i površina koje one koriste se nastavlja sve do 1959. godine, kada ih je bilo 3.320 sa 428.995 hektara korišćenog zemljišta. Posle toga njihov broj opada: 1961. na 2.722, a 1962. na 2.253.

U 1968. godini sve zadruge i njihove ekonomije raspolazu sa 762.829 hektara poljoprivrednog, odnosno 387.562 hektara obradivog zemljišta.

[4] Videti: Boris Kidrič, »O izgradnji socijalističke ekonomike Narodne Republike Jugoslavije«, *Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije 21-28. jul 1948.* – stenografske beleške, Kultura, Beograd 1949, str. 589-606.

[5] Rečenica o kojoj je reč glasi: »U našoj su zemlji izbrojani dani svim ostacima izrabljivanja čoveka čovekom«.

ZADACI NAŠE POLITIKE NA SELU

Iz referata na Drugom plenumu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, 28. januara 1949. godine.

Za ovo izdanje preuzet je tekst iz knjige »Problemi naše socijalističke izgradnje«, I, Kultura Beograd, 1960, str. 362-388.

Pitanje naše politike na selu postavljeno je na dnevni red Drugog plenuma CK KPJ pre svega iz tri razloga:

1. U našim partijskim organizacijama, pa i među rukovodećim kadrovima, još ne vlada potpuna jasnoća u pogledu formi i tempa socijalističke izgradnje na selu. U pojedinim pitanjima čak postoje izvesna razmimoilaženja, čije postojanje u praksi ometa dosledno i uporno sprovođenje linije CKKPJ.

2. S obzirom na dosadašnje uspehe u našoj socijalističkoj izgradnji, na perspektivu industrijalizacije i na druge objektivne uslove, a naročito s obzirom na osetni napredak znatnog dela našeg radnog seljaštva u pravcu podizanja sopstvene političke i društvene svesti, sazrevaju uslovi za brži tempo socijalističke izgradnje na selu.

3. Takav brži tempo istovremeno traže i potrebe obezbeđenja ishrane za naše trudbenike i podizanja opšteg životnog standarda našeg radnog naroda.

Zbog veće jasnoće i zbog toga da bismo imali pred sobom jasnu sliku celine, ukazaću na nekoliko konkretnih činjenica koje karakterišu današnje stanje naše poljoprivrede, njenu socijalno-ekonomsku strukturu i teškoće koje otud proizlaze za našu socijalističku izgradnju.

STANJE NAŠE POLJOPRIVREDE I NJENA SOCIJALNO-EKONOMSKA STRUKTURA

U razvitku naše poljoprivrede mi smo u prošloj godini učinili nesumnjivo ozbiljan korak napred i, uglavnom, premašili predratno stanje – naročito po ukupnoj vrednosti poljoprivredne proizvodnje.

Stanje naše poljoprivrede, prema izveštaju Savezne planske komisije, karakterišu sledeće brojke o vrednosti poljoprivredne proizvodnje (u milionima dinara):

	1939.	1947.	1948.	Indeks 1948 u poređenju sa	
				1947.	1939.
Ukupna vrednost ¹	91.678	85.193	97.899	115	107
Biljna proizvodnja	65.590	65.423	74.041	113	113
Ratarstvo	55.746	59.586	68.595	115	123
Žitarice	27.384	25.241	29.477	117	108
Industrijsko bilje	2.509	5.024	5.507	109	220
Povrtno bilje	5.400	7.235	7.238	100	134
Krmno bilje	20.453	22.086	26.373	119	128
Voćarstvo	6.472	2.139	2.472	116	38
Vinogradarstvo	3.372	3.698	2.974	80	80
Stočarstvo	26.088	19.770	23.858	121	92

O sličnom stanju govore i brojke o setvenoj površini (u 1000 ha):

Proizvođač	Izvršenje			Indeks 1948. u poređenju sa	
	1939.	1947.	1948.	1947.	1939.
FNRJ – ukupno	7.235	7.085	7.344	104	102

Važno je istaći da smo u ratarstvu uglavnom postigli predratni prinos po hektaru. Po desetogodišnjem proseku,

¹ U ukupnoj vrednosti obuhvaćena je i vrednost proizvoda koji ulaze u reprodukciju.

prinos pšenice iznosio je, na primer, 11,3 mc po hektaru, u 1947. godini 9,8 mc, a u 1948. godini 13,6 mc. U pogledu kukuruza, desetogodišnji prosek iznosio je 16,4 mc, u 1947. godini 17,8 mc, a u 1948. godini 17,5 mc po hektaru. Slično važi i za ostale ratarske proizvode. To, uostalom, pokazuju i brojke o obimu proizvodnje našeg ratarstva, koje takođe premašuju predratne veličine.

Prema izveštaju Savezne planske komisije, obim proizvodnje nekih važnih useva kretao se ovako (u mc):

Osnovna grupa	Izvršeno			Indeks 1948. u poređenju sa	
	10-god. prosek	1947.	1948.	1947.	10-god. prosek
Žitarice – ukupno	768.060	754.494	870.775	115	113
Pšenica	239.831	185.103	275.135	149	115
Kukuruz	425.394	507.584	479.206	94	113
Zob (ovas)	31.198	29.666	41.786	141	134
Ječam	40.794	32.141	41.826	130	103
Pirinač	000.394	000.775	000.951	123	241
Industrijsko bilje					
Sećerna repa	61.606	139.017	145.754	105	236
Konoplja (stabljika)	19.500	24.561	45.665	186	234
Lan (stabljika)		2.437	2.340	96	
Pamuk (sir. vlakno)	234	790	623	79	266
Suncokret	1.654	14.553	12.976	89	478

Slično je i sa stočarstvom. Brojke koje imamo ne mogu se, doduše, smatrati sasvim tačnim, ali svi podaci o broju stoke uglavnom govore o tome da smo – sem u pogledu konja – dostigli predratni nivo, odnosno da nismo osetno ispod njega.

Evo nekoliko podataka Savezne planske komisije o brojem stanju stoke (u hiljadama komada)

Planirana grupa	1939. ^[1]	1947.	1948.	Indeks 1948. u poređenju sa	
				1947.	1939.
Konji ukupno	1.273	974	1.019	105	80
Goveda ukupno	4.225	4.244	4.439	105	105
Svinje ukupno	3.504	3.431	4.370	127	124
Ovce ukupno	10.155	9.892	10.810	109	106

Dakle, i kad uzmemo u obzir stočarstvo, gde je rat našu poljoprivredu najviše oštetio, ipak možemo ostati pri konstataciji da smo – u celini uzeto – predratni nivo u poljoprivredi stigli i, donekle, prestigli.

Naveo sam gornje brojke da bi očiglednije došla do izražaja protivrečnost između tog napretka, s jedne strane, i, s druge, – činjenice da se danas još borimo sa ozbiljnim prehrambenim teškoćama, iako izvozimo daleko mauje prehrambenih artikala nego što ih je izvozila stara Jugoslavija.

Otkuda te teškoće ako je postignut predratni nivo naše poljoprivrede, jer se, pre rata, one nisu u toj formi osećale? Tu, naravno, ima više uzroka, kao što su: znatno povećanje potreba zbog kulturnog podizanja zemlje; povećanje gradskog, radničkog i uopšte neseljačkog stanovništva za oko 1.200.000 duša; briga narodne vlasti o pasivnim krajevima – o čemu stara Jugoslavija nije vodila računa; zatvaranje makaza između cena industrijske i poljoprivredne proizvodnje koje omogućava seljaku da živi mnogo bolje nego ranije; znatno poboljšanje položaja sitnog i srednjeg seljaka itd. Nasuprot ovom brzom porastu potreba, čemu treba dodati povećane zahteve našeg izvoza koje postavlja industrijalizacija zemlje, sitnosopstvenička poljoprivredna proizvodnja zaostaje i, kao takva, neizbežno mora zaostajati.

Neću se ovde upuštati u podrobniju analizu svih uzroka toga stanja. Ali ono što je danas glavno jeste: stvarni monopolni položaj individualnog seljaka u poljoprivrednoj proizvodnji. Takav položaj individualnog seljaka u našim današnjim uslovima neizbežno mora jačati špekulantske tendencije na selu, koje se još više povećavaju time što za sada ne možemo obezbediti izobilje industrijske robe. Prema tome, te se teškoće u celini ne mogu otkloniti – Ma kakve administrativne mere mi preduzimati ili ma kako usavršavali naš trgovački aparat – dokle god ozbiljnije ne poljuljamo taj monopol individualnog vlasnika u poljoprivrednoj proizvodnji jačanjem društvenih poljoprivrednih rezervi, a pre svega jačanjem socijalističkog sektora u poljoprivredi, to će reći – jačanjem državnog i zadružnog sektora. Što se tiče prvoga, to jest stvaranja društvenih poljoprivrednih rezervi, to zavisi od poboljšanja našeg privrednog položaja uopšte. A što se tiče drugoga, tu možemo neposredno veoma mnogo učiniti već danas.

A kakav je taj monopol individualnog vlasnika, o tome nam ubedljivo govore brojke. Uzmimo samo podatke o planiranoj vrednosti poljoprivredne proizvodnje za 1949. godinu (računate prema sadašnjoj strukturi svojine u poljoprivredi, u milionima dinara):

	Ukupno	%
Ukupna vrednost od toga:	119.902	100
državni sektor	6.438	5,4
zadružni sektor	3.889	3,2
privatni sektor	109.575	91,4

U 1949. godini predviđen je brži porast produkcije socijalističkog sektora. Ovako bi, prema planu, izgledala struktura poljoprivredne proizvodnje na bazi sadašnjeg stanja svojine:

	Jedinica mere	1948.	1949.	Struktura u %		
				1948.	1949.	1948.
Žitarice ukupno	100 mc	795.210	810.250	100	100	102
od toga:						
državni sektor	15.359	23.579	1,9	2,9	153	
zadružni sektor	25.261	28.485	3,2	3,5	113	
privatni sektor	754.590	758.186	94,9	93,6	101	
Industrijsko bilje ukupno:	1.000 ha	421	540	100	100	128
od toga:						
državni sektor		13	8,4	3,1	1,6	65
zadružni sektor	28	27,2	6,7	5,0	97	
privatni sektor		380	504,4	90,2	83,4	133
Povrtno bilje ukupno: 1.000 ha	549	616	100	100	112	
od toga:						
državni sektor	27,4	50,1	5,0	8,1	183	
zadružni sektor	8,9	15,1	1,6	2,5	168	
privatni sektor	512,7	550,8	93,4	89,4	107	
Krompir ukupno:	100 mc	251.270	269.090	100	100	107
od toga:						
državni sektor		8.881	19.061	3,5	7,1	214
zadružni sektor		4.678	8.496	1,9	3,2	182
privatni sektor		237.711	241.533	94,6	89,7	102

REZULTATI NAŠE POLITIKE NA SELU

Naša Partija je celokupnu svoju politiku na selu i do sada izgrađivala na takvoj perspektivi.

U čemu se sastojala ta politika?

Ona se sastojala pre svega u sledećem:

1. u sistemu administrativnih i ekonomsko-političkih mera za ograničavanje i potiskivanje kapitalističkih elemenata na selu, uz istovremeno izbegavanje zaoštavanja na onim sektorima na kojima mi još nismo kadri da obezbedimo uspeh socijalizma;

2. u sistemu administrativnih i ekonomsko-političkih mera na liniji borbe za ograničenje monopola individualnog gazdinstva u poljoprivrednoj proizvodnji uopšte, kao što su otkup, borba protiv špekulacije itd.; sve su te mere upravljene na odvajanje seljaka-trudbenika od seljaka-špekulanta;

3. u sistemu administrativnih i ekonomsko-političkih mera u cilju povezivanja seljaka-trudbenika sa socijalističkim sektorom – socijalističkom industrijom, socijalističkom izgradnjom – i u cilju pomoći radnom seljaštvu za svestrano podizanje poljoprivrede, kao što su politika vezanih cena, razvijanje poljoprivrednih mašinskih stanica itd.;

4. u političkoj aktivnosti za učvršćenje saveza radnika i seljaka i za jače učešće radnog seljaštva u izgradnji socijalizma – što je ostvarivano radom na što intenzivnijem učešću radnog seljaštva u svim organima narodne vlasti, u Narodnom frontu i u drugim organizacijama, kroz dobrovoljne frontovske akcije itd., a u poslednje vreme naročito kroz frontovske radne brigade, koje privode seljačke mase neposrednoj izgradnji socijalističke industrije, njihovom neposrednom upoznavanju s praktičnim rezultatima socijalističke izgradnje, a takođe i učvršćenju saveza radnika i seljaka i svih trudbenika;

5. u svestranom razvijanju zemljičarskog zadrugarstva – od najnižih do najviših formi;

6. u razvijanju i jačanju državnih poljoprivrednih dobara, stočarskih farmi, široke mreže ekonomija za potrebe trudbenika pojedinih krupnijih preduzeća i ustanova;

7. u borbi za podizanje političke svesti radnog seljaštva kroz svestranu političku i prosvetnu delatnost na selu;

	Jedinica mere	1948.		Strukturni % 1949.		
				1948.	1949.	1948.
Krmno bilje ukupno:	1.000 ha	587,2	790	100	100	135
od toga:						
državni sektor		46,8	73,5	7,9	9,3	157
zadružni sektor		14,5	35,8	2,5	4,5	248
privatni sektor		525,9	680,7	89,6	86,2	109

Iz ove tabele se jasno vidi da socijalistička produkcija ima brži tempo porasta nego privatna, što je izraz pravilnog kursa naše politike. Još jasnije se to odražava u planu stočarstva za 1949. godinu, gde struktura izgleda ovako:

	Jedinica mere	1948.		Strukturni % 1949.		
				1948.	1949.	1948.
Goveda ukupno	1.000 kom	4.437	4.793	100	100	108
od toga:						
državni sektor		54,8	133,2	1,2	2,8	243
zadružni sektor		20	68,8	0,5	1,4	344
privatni sektor		4.362,2	4.591	98,3	95,8	105
Svinje ukupno	1.000 kom	4.748	5.425	100	100	114
od toga:						
državni sektor		295,1	784,3	6,2	14,4	266
zadružni sektor		59,8	243,2	1,3	4,5	407
privatni sektor		4.393,1	4.397,5	92,5	81,1	100,1
Ovce ukupno	1.000 kom	10.684	12.088	100	100	113
od toga:						
državni sektor		255	828	2,4	6,8	325
zadružni sektor		132	351	1,2	2,9	266
privatni sektor		10.297	10.909	96,4	90,3	106

Jasno je, prema tome, da učešće socijalističkog sektora raste, a privatnog opada. Ali očigledno je, takođe, da i pored ovog napretka koji je predviđen u planu za 1949. godinu u pogledu porasta produkcije sadašnjeg socijalističkog sektora monopol individualnog seljaka u poljoprivrednoj proizvodnji u suštini ne bi bio ozbiljnije potkopan. Bolje rezultate možemo postići samo na jedan način: istrajnijim i što bržim jačanjem socijalističkog sektora u poljoprivredi, kako državnog tako i zadružnog.

8. u pomoći narodne države radnom seljaštvu u njegovoj borbi protiv seoskih eksploatatora.

Ako danas pogledamo rezultate te politike, možemo reći da se ona pokazala pravilnom. Konkretni rezultati su potvrdili pravilnost taktike naše Partije u borbi za socijalistički preobražaj sela. Istina, mi se nismo služili zvučnim frazama koje bi samo unosile dezorijentaciju u mase i otkrivale neprijatelju borbena sredstva naše narodne vlasti, ali smo zato postigli rezultate koji ubedljivije od bilo kakvih reči dokazuju da smo na pravom putu.

Hteo bih se posebno zaustaviti na nekoliko pitanja koja su danas naročito važna za našu politiku na selu.

Pre svega, nekoliko reči o *vezanim cenama* [2].

Poznato je da su se neki »kritičari« okomili na naš sistem vezanih cena, naravno bez ikakvog poznavanja njegovog unutrašnjeg mehanizma i njegovih rezultata. Glavni je prigovor da je najveći deo industrijske robe po vezanim cenama dobio seoski bogataš, dok je sitni seljak ostao kratkih rukva. Nema sumnje, bogati seljak je, ako se uzme apsolutno po jednom gazdinstvu, primio najviše. Ali besmisleno je misliti da socijalistička zemlja može kroz sistem trgovine ekonomski da »izravna« seoskog bogataša i sitnog seljaka. Sitni seljak je siromašan, jer je sitni proizvođač na malom parčetu zemlje, a mi mu taj položaj vezanim cenama ne možemo promeniti. Budućnost sitnog seljaka je u socijalističkoj poljoprivrednoj proizvodnji, a dokle god se on drži svog malog parčeta zemlje, mi možemo samo da mu pomognemo, ali ga ne možemo izbaviti iz siromaštva.

Da li smo smeli i mogli sasvim isključiti bogatog seljaka iz vezanih cena? Ne, mi to nismo ni mogli ni smeli. Sistem vezanih cena bio je donesen s glavnim ciljem da obezbedi hleb našim trudbenicima i da preko njega država radnog naroda ostvari što snažniju kontrolu nad tržištem najvažnijih poljoprivrednih artikala. Jasno je da pod takvim uslovima nismo mogli da ne zahvatimo tim sistemom i deo proizvodnje bogatog seljaka, koji drži u svojim rukama prilično velike tržne viškove. Besmisleno bi bilo orijentisati se samo na prisilne administrativne mere pri zahvatanju tih viškova, jer bi, prvo, rezultat bio slabiji, a drugo – jer bi to značilo zaoštavanje i lakomisleno zatrčavanje, koje bismo sigurno morali skupo platiti mnogim privrednim teškoćama. I konačno, sitnom se-

ljaku ne bi od toga bilo bolje, jer mi i danas pokrивamo svu njegovu produkciju robom po vezanim cenama.

Međutim, to je samo jedna strana ovog pitanja. Činjenica je, s druge strane, da je bogati seljak mogao da učestvuje u vezanim cenama samo jednim delom proizvoda, dok su i sitni i srednji seljak mogli učestvovati sa svim proizvodima.

Uzmimo primer: u kupovini onog dela industrijske robe koja se realizuje za žito prodato državi učestvovali su:

	1947.	1948.
Sitni i srednji seljaci	60%	75%
Bogati seljaci	40%	25%

To znači da su sitni i srednji seljak bili stavljeni u daleko bolji položaj nego bogati seljak, a upravo to je jedna od formi pomoći države radnom seljaku. Razliku između 1947. i 1948. godine samo pokazuje koliko politika vezanih cena nije išla u korist seoskih bogataša, nego, naprotiv, u korist sitnog i srednjeg seljaka.

Tako se politika vezanih cena u praksi pokazuje kao prvoklasni instrument narodne vlasti u borbi za ograničavanje kapitalističkih elemenata na selu. Mi treba da ostanemo pri toj politici i ove godine, s tim, naravno, da se ona u istom smislu dalje razvija, u skladu s našim opštim zadacima u ovoj godini.

Mi smo takođe postigli ozbiljne rezultate u pogledu učvršćenja socijalističkog sektora na selu.

Krupnijih državnih poljoprivrednih dobara (saveznog, republičkog i pokrajinskog značaja) ima sada u zemlji preko 80, sa ukupno 300.000 hektara poljoprivredne površine. S dobrima lokalnog značaja – ekonomijama, rasadnicima itd. – površina iznosi na državnom sektoru 433.000 hektara.

Važnost tog napretka, naravno, nije u kvantitetu produkcije. Njegova važnost je pre svega u tome što mi već sada imamo u poljoprivredi ozbiljnu bazu državnog sektora, koja nam omogućuje da ove godine smelije krenemo napred i da pred državni sektor postavimo zadatak da se on na izvesnim sektorima proizvodnje – zajedno sa zadrugarstvom – već uhvati ukoštac s monopolom privatnog sektora u poljoprivrednoj proizvodnji.

U istom smislu postignuti su ozbiljni uspesi i u zemljoradničkom zadrugarstvu opšteg tipa. U 1948. godini ukupan broj zemljoradničkih zadruga iznosio je 8.666, sa 3,127.464 učlanjena zadrugara. To znači da te zadruge zajedno s poro-

dicama zadrugara obuhvataju 11,896.471 stanovnika. Zemljoradnička zadruga postoji danas u svakom selu.

Razume se, između pojedinih zadruga postoje još velike razlike u stepenu razvitka, i mnoge pate od ozbiljnih slabosti. Ali ipak možemo konstatovati da smo u prošloj godini uspeli načiniti temeljan prelom u borbi protiv kapitalističkih tendencija i starih navika u zadrugama. Tip jedinstvene zemljoradničke zadruge, koji predstavlja ozbiljan korak napred u poređenju sa starom zadrugom isključivo kupoprodajnog tipa, svakako je u praksi doživeo potvrdu i počeo da pokazuje rezultate.

O tome nam naročito govore činjenice. Te zadruge danas obuhvataju – prema nepotpunim podacima – oko 2.500 zadružnih ekonomija sa 143.950 ha zemlje, sa 489 stanica poljoprivrednih mašina i sprava (bez Bosne i Hercegovine i Crne Gore), sa 7.670 krupnih i srednjih mašina, sa 14.040 komada krupne i srednje stoke, od čega sa 1.530 priplodnih grla.

Razume se, to je još malo, ali ako uzmemo u obzir da smo tek prošle godine započeli borbu za takav razvitak našeg zadrugarstva, onda možemo konstatovati da ti uspjesi potvrđuju pravilnost politike naše Partije, predstavljaju važna socijalistička organizaciona uporišta na selu i omogućuju nam razvijanje bržeg tempa u ovoj godini.

Važan je i napredak radnih zadruga. O tome nam, pre svega, govore sledeće brojke (vidi tabelu na str. 227).

Od ukupnog broja poljoprivrednih gazdinstava FNRJ imali smo krajem 1948. godine u radnim zadrugama 2,70%. Od ukupne setvene površine FNRJ imali smo u radnim zadrugama 4,3%, a od ukupne poljoprivredne površine FNRJ (bez šuma i pašnjaka) imali smo krajem 1948. godine u radnim zadrugama 3,2%. Apsolutne brojke su, prema tome, male, ali pokazuju tendenciju stalnog porasta.

Sve to znači da se politika naše Partije u pogledu socijalističkog preobražaja sela pokazala pravilnom.

Snaga socijalističkog sektora je, doduše, još slaba, ali ideja se probila, osnova je stvorena, nagomilana su mnoga iskustva i isprobane organizacione forme. A to su krupni i važni rezultati. Ipak, treba konstatovati da bi rezultati mogli biti još mnogo veći kad bismo tu politiku sprovodili upornije, doslednije i s manje kolebanja. Ta je kolebljivost delimično re-

	Broj zadruga		Broj domaćinstava		Obradiva zemlja u hektarima		povr. %	
	31.XII 1947	31. XII 1948	povr. u %	31. XII 1947	31. XII 1948	31.XII 1947		31.XII 1948
Vojvodina	353	352	-	29.449	32.243	151.460	176.006	16,3
Uža Srbija	59	168	185	1.258	4.030	5.747	21.165	268
Kosmet	22	40	81,6	873	1.662	5.064	9.335	84,
Srbija	434	560	29,0	31.580	37.935	162.271	206.506	27,
Hrvatska	131	327	150	2.777	7.703	15.896	38.173	140
Slovenija	40	52	30	1.433	1.659	8.440	10.183	20
Bosna i Hercegovina	78	114	46	2.446	4.018	13.202	17.862	35
Makedonija	92	238	159,4	2.270	8.100	10.918	49.378	355
Crna Gora	4	27	577	84	741	259	1.882	537
FNRJ	779	1.318	69,4	40.590	60.156	210.986	323.984	53

zultat pritiska kapitalističkih elemenata na selu, koji ustaju protiv svih socijalističkih meca, a i uopšte pritiska sitnosopstveničke seljačke stihije, koju kapitalistički elementi iskorišćavaju za odbranu svojih sopstvenih pozicija. S druge strane, bilo je takođe izvesnog kolebanja zbog političke i teoretske nejasnosti u glavama pojedinih naših kadrova koji su skloni mehaničkom, šablonskom, čisto rutinerskom rešavanju tih pitanja, ne uzimajući dovoljno u obzir konkretne prilike na našem selu i u pojedinim delovima zemlje.

Međutim, praksa je sada očigledno potvrdila pravilnost linije CK, i sada je ne samo vreme da tu liniju još čvršće fiksiramo i konkretnije razradimo nego i da pregnemo na što odlučnije i, naročito, što brže njeno sprovođenje.

O NEKIM OSNOVNIM PITANJIMA SOCIJALISTIČKOG PREOBRAŽAJA SELA

Postavlja se pitanje: možemo li krenuti bržim tempom u procesu socijalističkog preobražaja sela i kakav treba da bude taj tempo? Mi tu možemo vrlo lako pogrešiti kako zastajanjem tako i preuranjenim istrčavanjem.

Potrebno je, pre svega, da uzmemo u obzir stanje naše mehanizacije i poljoprivrednih sprava uopšte, imajući pri tom pred očima perspektivu daljeg njihovog porasta. Svaka-ko, to što danas imamo – ukupno uzevši i pogotovo s obzirom na perspektivu ovogodišnjeg razvitka socijalističkog sektora – veoma je malo i odražava prosečno prilično zaostalu poljoprivredu. Ali je ipak u krupnijim mašinama učinjen dobar korak napred. Činjenica je da i ta mehanizacija nije danas još dovoljno i pravilno iskorišćena. Njena upotreba je ograničena razdrobljenošću zemlje. Ali, što je najvažnije, pred nama je konkretna perspektiva da ćemo u toku sledećih godina biti u stanju da obezbedimo nesravnjivo brži tempo u pogledu unošenja mehanizacije u poljoprivredu.

Petogodišnji plan predviđa znatnu proizvodnju poljoprivrednih mašina, a među ovima i traktora, koji će početi da se kod nas serijski proizvode već u sledećoj godini.

Iz svega toga izlazi da možemo i moramo računati s povećanjem mehanizacije u našoj poljoprivredi i uopšte s njenim stalnim tehničkim unapređivanjem. A to je prvi uslov da

se možemo orijentisati na brži tempo socijalističke izgradnje na selu.

Naravno, mehanizacija sama po sebi još ništa ne rešava u pogledu socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede. Tu je potrebno, pre svega, svesno, čvrsto rukovođenje i svakodnevna uporna borba za jačanje socijalističkih pozicija na selu. Da bismo mogli bolje iskoristiti ono što imamo i da bismo osposobili organizacionu bazu koja će biti u stanju da primi i dobro iskoristi mehanizaciju, potrebno je dalje razvijati i jačati socijalistički sektor u poljoprivredi, kako u njegovoj zadrudnoj tako i u državnoj formi.

Možemo li danas to postići?

Nema sumnje da možemo. I to naročito iz sledećih razloga:

1. Kod nas postoji vrlo ozbiljan i prilično širok pokret radnih seljaka za stvaranje radnih zadruga, negde nižeg, negde višeg tipa. Tim zadrugama počinju u sve većem broju da prilaze i srednji seljaci. Postoje uslovi da se – jačom podrškom i materijalnom pomoći države – sektor radnih zadruga bitno pojača.

2. Kod nas postoji veoma razgranat sistem opštih zemljoradničkih zadruga. Njihovim daljim razvijanjem – u prvom redu stvaranjem zadrudnih ekonomija, stočarskih farmi i drugih oblika zadrudne poljoprivredne produkcije – u pravcu o kojem ću kasnije govoriti, možemo takođe masovno da razvijemo socijalistička žarišta u našim selima.

Za uspeh u toj borbi potrebno je u isto vreme dalje razvijati politiku ograničavanja kapitalističkih elemenata i odlučno suzbijati akciju seoskih bogataša koja je upravljena protiv pokreta radnih seljaka ka socijalističkoj poljoprivrednoj proizvodnji. Time, naravno, nije rečeno da treba da zaoštavamo borbu na selu. Ali ne smemo nikada zaboraviti da svaki naš dalji korak na putu socijalističkog preobražaja sela neizbežno povećava otpor kapitalističkih elemenata, koji se odražava u raznim oblicima neprijateljske aktivnosti protiv narodne vlasti. Protiv takvih pojava narodna vlast treba da nastupa odlučnim merama, i to protiv njihovih konkretnih nosilaca. Mi treba da vodimo konkretnu, gipku, svakodnevnu borbu za istiskivanje kapitalističkih elemenata iz oblasti naše poljoprivrede i trgovine na selu i za sprečavanje aktivnosti tih elemenata protiv narodne vlasti. Pored toga, našem

radnom seljaštvu treba u svakodnevnom njegovom životu objašnjavati ulogu takvih elemenata i raskrinkavati ih u njihovim pokušajima da se prikazuju kao branioci seljačkih interesa. S druge strane, treba istaći da prazne opšte fraze na »antikulačkoj liniji«, kojima se kod nas razbacuju obično baš oni oportunistički elementi koji beže od svakodnevne konkretne borbe protiv ostataka kapitalizma, ne vode ničem drugom nego dezorijentaciji jednog dela naših kadrova koji rade na selu i lakomislenom zatrcavanju u zaoštavanju odnosa na selu koje nije praćeno adekvatnim praktičnim merama narodne vlasti. A to praktično samo znači – hrabriti neprijatelja.

Iz svih tih razloga neophodno je potrebno da se u tom pogledu obezbedi čvršće rukovođenje i kontrola iz centra. Mi ne smemo dopustiti da mesne partijske organizacije i lokalni narodni odbori na svoju ruku tumače liniju Partije i čine greške koje bi mogle imati ozbiljne negativne posledice. Naši kadrovi ne smeju ni za trenutak zaboraviti da su danas za koreniti prelom u pogledu socijalističkog preobražaja sela potrebne pre svega konstruktivne mere za jačanje državnog i zadružnog sektora u poljoprivredi, koje će nam tek omogućiti razvijanje na širokom frontu. A tu su odlučujuća četiri osnovna pitanja:

1. svestrana pomoć radnim zadrugama;
2. pravilno razvijanje opšteg zemljoradničkog zadrugarstva putem stalnog jačanja elemenata zadružne produkcije;
3. jačanje državnog sektora u poljoprivredi, državnih dobara, ekonomija itd.;
4. borba za mehanizaciju naše poljoprivrede kao najvažnijeg uslova za brži tempo socijalističkog preobražaja sela.

OPŠTE ZEMLJORADNIČKO ZADRUGARSTVO

Neću se zadržavati na opštoj ulozi i važnosti zemljoradničkog zadrugarstva u borbi za socijalističku poljoprivredu, jer je stav CKKPJ u tom pogledu poznat. Taj je stav, uostalom, samo forma primene Lenjinovog kooperativnog plana u našim prilikama. Ali ostati samo na toj opštoj konstataciji, naravno, nije dovoljno. Mi taj proces treba da ubrzamo, da postavimo jasne zadatke, da postavimo plan razvitka našeg

zadrugarstva. A da bismo sve to mogli postići, potrebno je da isto takva jasnoća vlada i o pojedinostima toga procesa, a naročito u pogledu sredstava i organizacionih formi koje treba primenjivati.

Međutim, tu ima još mnogo nejasnoća. Često pojedini naši drugovi postavljaju pitanje: da li mi treba da uzmemo kurs na brzo razvijanje radnih zadruga, ili kurs na razvijanje zemljoradničkih zadruga opšteg tipa? Samo postavljanje ovog pitanja na takav način skroz-naskroz je pogrešno i dokaz je nejasnoća u glavama pojedinih naših ljudi. Ovdje očigledno nije reč o ili – ili, nego o *jednom jedinstvenom procesu*. Mi treba da stvaramo i jedno i drugo, već prema konkretnim mogućnostima i uslovima, to jest prema konkretnom sazrevanju stvari.

Drugim rečima: radne zadruge možemo danas razvijati samo u određenom obimu i razmeri, u zavisnosti od razvitka svesti radnog seljaštva, ali preko zadruga opšteg tipa možemo elemente socijalističke zadružne poljoprivredne proizvodnje već danas masovno razvijati. A gde se budu pojavili i učvrstili takvi elementi, oni će postati – negde brže, negde sporije – inicijator bilo radne zadruge, bilo drugih oblika socijalističkih odnosa u poljoprivredi. Eto zbog čega je pitanje ili-ili postavljeno pogrešno i zbog čega je borba za pravilan razvitak naših zemljoradničkih zadruga najefikasnija forma borbe za brži razvitak radnih zadruga i drugih oblika socijalističkog preobražaja poljoprivrede.

Razume se, kapitalistički elementi na selu daju žestok otpor razvijanju zemljoradničkih zadruga u pravcu jačanja zadružnog sektora u poljoprivrednoj proizvodnji. Iz tih razloga proces razvijanja našeg zemljoradničkog zadrugarstva znači zaoštavanje klasne borbe na selu i traži snažnu političku aktivnost naše Partije i Narodnog fronta. A sve to – pored pojava prostog nerazumevanja i neznanja kako da se praktično pristupi rešavanju tog pitanja – izaziva kod jednog dela naših aktivista izvesno kolebanje, koje se izražava u različitim formama.

Naročito su dve tendencije odraz tih pojava, dve tendencije koje na prvi pogled izgledaju dijametralno suprotne, a, u stvari, polaze iz istog izvora i vode istim rezultatima.

Jedni, naime, kažu: manite se zadruga opšteg tipa, a pre svega ostavite se razvijanja zadružnih ekonomija, zadružnih

farmi itd., jednom rečju, ostavite se zadrnog proizvodnog sektora i razvijajte zadrugu samo u okviru kupovine i prodaje i u pravcu pomoći individualnim seljacima da na svojim gazdinstvima unapređuju poljoprivredu. Ako bi takva tendencija u našoj praksi prevladala, to bi značilo – jačanje kapitalističkih elemenata na selu, jačanje kapitalističkih tendencija u zadrugarstvu.

Drugi opet govore da su zemljoradničke zadruge opšteg tipa niska forma zemljoradničkog zadrugarstva koja nema uslova za dalji razvitak, da je to orijentacija na suviše spor razvitak socijalističkog preobražaja našeg sela i da se, jednom rečju, ne isplati mučiti oko toga problema, nego da treba odmah prići masovnom stvaranju radnih zadruga. Razume se, i ta tendencija je oportunistička i bekstvo pred konkretnim zadacima naše borbe za socijalistički preobražaj sela, jedino što su sakriveni u ultralevu frazu. Svako zna da je razvitak radnih zadruga kod nas na početku i da treba još mnogo učiniti da bi one dale potrebna iskustva radnim seljacima i da bi pošle putem masovnog razvitka. Prema tome, orijentisati se samo na masovni razvitak radnih zadruga znači, u stvari, kočiti razvitak samih radnih zadruga, a pogotovo kočiti socijalistički preobražaj sela uopšte.

Očigledno je da mi obe te tendencije treba odlučno da iskorenimo iz naših partijskih organizacija.

Međutim, da bi opšte zemljoradničko zadrugarstvo stvarno moglo da bude sredstvo socijalističkog preobražaja sela i podstrek za razvijanje viših socijalističkih oblika, ono mora da se razvija u socijalističkom pravcu, a to znači – u pravcu razvijanja i jačanja elemenata zadrugne poljoprivredne proizvodnje. Ono je već krenulo tim putem, ali mi danas imamo uslova da postignemo veće rezultate. To znači da zemljoradničke zadruge – pored vršenja ostalih svojih zadataka – treba da se bore za povećanje zadrugnih sredstava za proizvodnju, za povećanje sektora zadrugne zemlje, da vode borbu za povećanje zadrugne imovine, borbu za sve veće učešće zadruga u poljoprivrednoj proizvodnji. Potrebno je, takođe, da se ceo taj sistem povezuje sa državnim sektorom na bazi uzajamne podrške i pomoći u borbi protiv kapitalističkih elemenata na selu i u borbi za izvršenje petogodišnjeg plana.

Zadržaću se unekoliko detaljnije na nekim konkretnim pitanjima rada i izgradnje opštih zemljoradničkih zadruga.

Pre svega nekoliko reči o pitanju jedinstva tih zadruga. Mi smo smatrali korisnim da zemljoradničke zadruge opšteg tipa postoje kao jedinstvena organizacija na selu koja obuhvata celokupnu privrednu aktivnost sela. Za to postoje mnogi razlozi, a naročito olakšanje planiranja, lakše rukovođenje, pojednjenje administrativnih troškova, bolje iskorišćavanje kadrova, lakša materijalna kontrola itd. Naročita važnost takvog jedinstva je u tome što takva forma organizacije omogućava, odnosno olakšava prebacivanje materijalnih sredstava iz jedne zadrugne grane u drugu, pre svega sa sektora zadrugne trgovine i prerađivačke delatnosti u sektor zadrugne poljoprivredne proizvodnje. Navešću jedau primer. Jedna zemljoradnička zadruga plasirala je u svoju stočnu farmu oko 600.000 dinara. Ovaj je novac zadruga dobila od prihoda kafane i sodare koje je držala i sasvim pravilno iskoristila za povećanje stočnog fonda. Ta je zadruga na kraju godine raspolagala sa 11 bikova, 7 krava, 4 konja, 8 ovnova, 101 ovcom, 6 nerasta, 34 svinje, 37 košnica za pčele, 26 kunića, 2 inkubatora, 1 separatorom itd. Taj primer nam očigledno govori o prednosti jedinstvene zemljoradničke zadrugne. Razume se, ima i drugih, suprotnih primera. Tako su u nekim zadrugama prihodi sa ekonomija upotrebljavani za pokrivanje gubitaka u trgovini, umesto da budu upotrebljavani za proširenje proizvodnje. Međutim, pravilnom evidencijom i kontrolom, kao i odgovarajućim objašnjavanjem zadrugarima, mi lako možemo takve slabosti odstraniti.

S druge strane je, razume se, potrebno razvijati i najveću samostalnost pojedinih sektora jedinstvene zadrugne, kako bi u takvoj zadrugi mogle – na putu socijalističkog preobražaja sela – da postoje i forme socijalističkog tipa i forme saradnje između socijalističkog sektora i individualnog radnog seljaštva.

Neću se upuštati u detaljnije raspravljanje o svim sektorima zemljoradničkih zadruga opšteg tipa, nego ću se ograničiti samo na ono što je najvažnije za socijalistički razvitak tih zadruga.

Prvo takvo važno pitanje jesu zadrugne ekonomije i druge slične forme zadrugne poljoprivredne proizvodnje. Važ-

nost tih ekonomija je dvojaka: prvo, one mogu da budu najnapredniji poljoprivredni i socijalistički elementi u opštoj zemljoradničkoj zadrugi i primer i podstrek za radne zadruge; drugo, one nam olakšavaju borbu protiv kapitalističkih elemenata i njihovog uticaja na radno seljaštvo.

Naravno, zadružne ekonomije će biti u stanju da prihvate tu borbu samo u tom slučaju ako budu pravilno politički i organizaciono postavljene i, pre svega, ako ne budu samo preduzeća zemljoradničkih zadruga nego i borbena socijalističko jezgro na selu koje će ekonomski oko sebe grupisati najnapredniji deo radnog seljaštva. Već sama diskusija na selu oko tih pitanja podiže svest radnog seljaštva i privodi ga socijalističkim formama. Imamo čak primera da su već u pripremi za stvaranje zadružne ekonomije seljaci rešili da stvore radnu zadrugu umesto zadružne ekonomije. Razume se, gde se javljaju takve mogućnosti, one su samo pozitivne. One, u stvari, samo potvrđuju značajnu ulogu zadružnih ekonomija uopšte.

Bitna razlika između borbe za zadružne ekonomije i borbe za radne zadruge je u tome što radne zadruge traže visoku svest radnog seljaka i odricanje od svog individualnog gazdinstva, dok zadružne ekonomije ne ukidaju individualna, nego pored njih stvaraju i socijalistička gazdinstva. Seljak koji učestvuje u zadružnoj ekonomiji više nije samo individualni gazda; on je samo jednom nogom na svom individualnom gazdinstvu, a drugom je već zakoračio na socijalističko gazdinstvo.

Prema tome, očigledno je da naše opšte jedinstveno zemljoradničko zadrugarstvo ima tu prednost da je izvanredno gipko i da obiluje velikim bogatstvom formi za socijalistički preobražaj poljoprivrede. Eto zbog čega je toliko pogrešno potcenjivati značaj tih zadruga.

Govorio sam ovde uglavnom samo o zadružnim ekonomijama s ratarskom proizvodnjom. Ali u svojoj suštini to isto važi i za zadružne stočarske farme, koje imaju možda još više uslova za brzo razvijanje, bar u pogledu nekih grana stočarstva, kao, na primer, svinjogojstvo, ovčarstvo itd., zatim za zadružne baštovanske ekonomije, za zadružne voćnjake itd.

Sem toga, u opštim zemljoradničkim zadrugama treba što aktivnije raditi na planiranju poljoprivredne proizvodnje i na njenom unapređenju za celo područje, na organizaciji ot-

kupa tržišnih viškova poljoprivrednih proizvoda, na kontrahiranju tih tržišnih viškova, na snabdevanju zadrugara sredstvima za proizvodnju, na organizaciji semenskih stanica, pripusnih stanica, mašinskih stanica i radionica, živinarskih farmi i inkubatorskih stanica, na razvijanju zadružnih, voćnih, lozних i semenskih rasadnika, na razvijanju zadružnih povrtnjaka i toplih leja, zadružnih pčelinjaka, na stvaranju organa za zaštitu bilja i stoke, na izgradnji silosa, magacina, voćnih komora, zadružnih podruma, zadružnih sušionica i pecara, zadružnih mlekara, kameňoloma i drugih grana proizvodnje koje služe organizaciji i razvijanju zadružne poljoprivredne produkcije itd. To su veliki zadaci, ali ukoliko ih brže i bolje budemo rešavali, utoliko će biti brži tempo socijalističkog preobražaja naše poljoprivrede.

Međutim, kod nas ima još uvek mnogo zanemarivanja i čak svesnog potcenjivanja toga rada. Celokupnim tim sektorom rukovode ministarstva poljoprivrede, a partijska rukovodstva u republikama - i to svima - nisu im dala dovoljno pomoći i podrške. Vreme je da naše partijske organizacije, naročito republička rukovodstva, naprave temeljni prelom u tom pogledu i da shvate da je bitka na sektoru poljoprivrede danas isto toliko važna a svakako mnogo teža nego bitka na sektoru industrije. Mi moramo pobediti i na jednom i na drugom sektoru. Zato treba izmeniti odnos prema poljoprivredi i dati svestranu pomoć zemljoradničkom zadrugarstvu.

SELJAČKE RADNE ZADRUGE

Što se tiče suštine i sadašnje uloge radnih zadruga, ja na ovom mestu neću mnogo govoriti o tome. Svi mi znamo kakav one značaj imaju. Ranije sam naveo brojke iz kojih se vidi da naše radne zadruge napreduju, doduše polako ali istrajno i dosledno, iako moraju da se bore protiv mnogih teškoća i mada pri tome nemaju dovoljno pomoći.

Poslednjih meseci prošle godine i početkom ove godine bili smo svedoci razvijanja prilično širokog pokreta radnih seljaka za stvaranje radnih zadruga.

U diskusiju o radnim zadrugama umešao se, naravno, i klasni neprijatelj. On pokušava da omete taj proces, da ob-

mane seljake ili da se dvoličnjački prikrije, pa da na taj način naškodi inicijativi za stvaranje radnih zadruga. Ponekad se neprijatelj – po pravilu u licu seoskog bogataša – sam pojavljuje kao inicijator radne zadruge, hotеći time da unapred razoruža sitne i srednje seljake. Pa ipak, vidimo da u poslednje vreme vrlo lako i brzo niču radne zadruge i da taj proces, očigledno, ne može da omete nikakva akcija neprijatelja.

Za nas je važno da taj pokret pravilno prihvatimo. *Mi moramo da sprečimo kako pojave zaostajanja za razvitkom na terenu, tako i pojave zatrcavanja i preterivanja stvarnih mogućnosti. Zbog toga treba čvrsto držati u rukama rukovođenje tim procesom, kako bismo sprečili svako izopačavanje linije Centralnog komiteta.*

Van sumnje je da će razvitak radnih zadruga zavisiti od rezultata borbe za odstranjivanje sadašnjih nedostataka u razvijanju radnih zadruga, a pre svega od davanja veće političke, organizacione i materijalne podrške radnim zadrugama.

U dosadašnjem razvoju seljačke radne zadruge su – i pored svih teškoća s kojima su se borile i još uvek se bore – pokazale veoma ozbiljne uspehe u podizanju i unapređenju proizvodnje i u ekonomskoni jačanju zadrughog gazdinstva. Mnoge su već do sada postignutim uspesima na delu pokazale prednosti koje ima krupno kolektivno gazdinstvo, i to kako u odnosu na interese samih seljaka-zadrugara tako i sa stanovišta socijalističke privrede kao celine. Napredak seljačkih radnih zadruga ogleda se u jačanju fondova zadrughih sredstava za proizvodnju, u postignutim prinosima, u osvajanju novih površina, u proizvodnji tržnih viškova itd.

Jačanje seljačkih radnih zadruga najbolje se vidi po tempu jačanja i razvijanja zadrughne svojine u mašinama i stoci. Kako taj porast izgleda, vidi se po tome što se u seljačkim radnim zadrugama u celoj zemlji, u vremenu od 31.XII 1947. do 30.IV 1948. broj porodica povećao svega za 14,6%, dok pojedina sredstva za proizvodnju pokazuju sledeći porast:

Zemlja	19,1%	Konji	11,35%
Plugovi	22,4%	Goveda	29,4%
Kola	64,5%	Svinje	71,8%
Traktori	39,3%	Ovce	40,4%
Vršalice	70,2%		

U drugoj polovini prošle godine postignuti su još veći rezultati u porastu stoke. Tako je, prema nepotpunim podacima, od 30.IV 1948. do 30. X 1948. površina zemlje u seljačkim radnim zadrugama porasla za 14,2%, dok stoka pokazuje sledeći porast: konji 65%, goveda 62%, ovce 27,4% i svinje 104,5%. Ali i pored ovakvog porasta stočarstva, kao što ćemo kasnije videti, njegovo stanje u seljačkim radnim zadrugama još uvek je loše.

Najizrazitiji uspeh seljačkih radnih zadruga u toku prošle godine bio je u povećanju prinosa, i to kako apsolutno tako i u odnosu na prinos individualnih seljaka. Dok su u 1947. godini gotovo sve seljačke radne zadruge imale prinose niže od individualnih seljaka, u 1948. godini većina seljačkih radnih zadruga prebacuje prinose individualaca, a u nekim slučajevima s veoma ubedljivom razlikom.

U povećanim prinosima seljačkih radnih zadruga veliku ulogu odigrale su poljoprivredno-mašinske stranice i agrotehničke mere, koje zadruge veoma rado prihvataju i primenjuju. Ali u tome još nisu dovoljno iskorišćene sve mogućnosti.

Tome treba dodati i činjenicu da naše radne zadruge pokazuju veliko preimućstvo nad individualnim seljačkim gazdinstvima u pogledu proizvodnje tržnih viškova. Danas već imamo podatke koji o tome ubedljivo govore. Navešću jedan primer koji se ne može generalisati, ali koji ipak uglavnom važi i za druge radne zadruge. U Kačarevu, srez Pančevo, seljačke radne zadruge imaju 3.332 katastarska jutra zemlje, a individualni seljaci 2.648 katastarskih jutara zemlje. U otkupu su zadruge prodale državi 234.000 kg pšenice i 589.920 kg kukuruza, a individualni seljaci 36.385 kg pšenice i 28.974 kg kukuruza, što znači da su po jednom katastarskom jutru ukupnog poseda prodale: radne zadruge 70 kg pšenice, 177 kg kukuruza = 247 kg ukupno; individualni seljaci 13,7 kg pšenice, 107 kg kukuruza = 120,7 kg ukupno.

Sve nam to govori da su naše radne zadruge, i takve kakve jesu, ipak pokazale prednosti jednog krupnog socijalističkog gazdinstva. Ti nani uspesi dokazuju da ne treba da se plašimo daljeg razvijanja pokreta za stvaranje radnih zadruga.

I pored očitog krupnog napretka koji seljačke radne zadruge – naročito ako uzmemo najnaprednije zadruge koje su zaista već izrasle u snažne privredne organizacije – postižu u

podizanju proizvodnje i ekonomskom jačanju, stanje u celini još uvek ni približno ne zadovoljava.

Zadaci se, u vezi s tim, sastoje pre svega u sledećem:

1. treba, koliko je najviše moguće, pomoći radne zadruge u njihovoj borbi za kapitalnu izgradnju, za nabavku stoke, inventara i mašina;

2. treba pomoći zadrugama da maksimalno iskoriste postojeća sredstva i mogućnosti, da što bolje organizuju rad, da što bolje iskoriste lokalne izvore i da što bolje gospodare;

3. država ne sme da svojim kreditima suviše opterećuje radni dan, koji je, zbog neophodnog savlađivanja početnih teškoća, još nizak, a pre svega je nužno da naši rukovodeći ljudi konačno shvate da su investicije u radne zadruge investicije u socijalistički sektor;

4. treba obezbediti takav sistem ličnog snabdevanja zadržara da oni budu zainteresovani da zadruga svoje poljoprivredne proizvode što više prodaje državi.

Uzrok učinjenih grešaka i propusta u pogledu radnih zadržara leži pre svega u tome što nije bilo obezbeđeno stalno i sistematsko rukovođenje njihovim razvitkom, i to kako u republikama tako i u najvećem broju srezova.

Republička ministarstva poljoprivrede nisu se mnogo bavila problematikom seljačkih radnih zadržara. Njihov rad po seljačkim radnim zadrugama uglavnom se svodio na izdavanje dozvola za osnivanje i na prosto registrovanje seljačkih radnih zadržara. Ne samo da nije pružana pomoć seljačkim radnim zadrugama nego je bila česta pojava da je ometano njihovo snabdevanje poljoprivrednim mašinama i spravama, stokom i drugim sredstvima. Ministarstva su obično nastojala da sva sredstva za proizvodnju bace na državna imanja, pa i u slučajevima kad im ta sredstva nisu bila od naročite potrebe.

Na razvoj seljačkih radnih zadržara naročito se teško odrazilo to što im u najvećem broju srezova nije poklanjana nikakva pažnja od strane sreskih partijskih komiteta, sreskih narodnih odbora i sreskih saveza.

Razume se, ako ne uspemo da promenimo takav odnos, da učvrstimo rukovođenje radnim zadrugama i obezbedimo rukovodstvo komunista u njima, to jest da obezbedimo da one stvarno budu socijalističke zadruge, onda nećemo moći

iskoristiti sadašnji prilično širok pokret seljaštva za stvaranje radnih zadržara. Uspeh zavisi od toga da li ćemo brzo obezbediti takav sistem partijskog rukovođenja u tom najznačajnijem procesu naše socijalističke izgradnje koji će biti u stanju da unapred spreči iskrivljavanja partijske linije.

Za to je potrebno:

1. stvoriti odgovarajući organ u organizaciono-instruktorskom sistemu CK KPJ i centralnih komiteta narodnih republika i po sreskim komitetima, koji će biti specijalno zadužen za tekuće zadatke u borbi za socijalistički preobražaj sela;

2. stvoriti po ministarstvima poljoprivrede snažne zadržarne sektore koji će moći da rukovode i da u svakodnevnom radu daju pomoć zemljoradničkom zadržarstvu i njegovoj borbi protiv otpora kapitalističkih elemenata;

3. stvoriti po srezovima politički jake zadržarne centre koji će biti u stanju da živo i konkretno rade sa svakom zadržarom i da kontrolišu njen rad, i preko kojih će partijske organizacije moći da vode borbu protiv neprijateljskih napada na zadruge spolja i protiv svih pokušaja razaranja zadržara iznutra;

4. pojačati našu propagandnu aktivnost za radne zadruge, razviti široku akciju objašnjavanja radnom seljaštvu, i to kako problema zemljoradničkog zadržarstva uopšte tako i problema radnih zadržara.

Pod takvim uslovima možemo biti uvereni da ćemo u ovoj godini moći da postignemo odlučujuće rezultate u pogledu razvitka naših radnih zadržara.

DRŽAVNI SEKTOR

Ja ne mislim mnogo govoriti o državnom sektoru. Poznat je svima njegov ogroman značaj, kako za socijalistički preobražaj naše poljoprivrede tako i za obezbeđenje snabdevanja trudbenika prehrambenim artiklima. Ja ću – prema izveštaju Saveznog ministarstva poljoprivrede – samo da skrenem pažnju na ozbiljne nedostatke koji postoje na tom sektoru, a koji su velikim delom rezultat nedovoljnog poklanjanja pažnje naših partijskih organizacija tim pitanjima.

Mi smo, doduše, u poslednjoj godini učinili ozbiljan korak napred u državnom sektoru, ali taj napredak zaostaje kako za planom tako i za mogućnostima. Rukovodeći ljudi našeg državnog aparata i partijskih organizacija ne samo da su se premalo založili da se sredi stanje po našim poljoprivrednim dobrima, koje je u većini slučajeva još uvek rđavo, naročito u stočarskoj grani, nego nisu pokazali dovoljno upornosti za proširivanje i jačanje državnog sektora u poljoprivredi uopšte. Takav je stav ne samo potpuno pogrešan nego i neobično štetan. Vreme je da svaki naš partijski aktivist dokraja shvati da je borba za proširenje i jačanje državnog sektora u poljoprivredi ne samo borba za socijalistički preobražaj sela nego i sastavni deo neposredne borbe za bolju ishranu našeg stanovništva. Zato ta borba treba da bude sistematska i planska.

U ukupnoj poljoprivrednoj proizvodnji zemlje državni sektor je u ovoj godini učestvovao: u žitaricama sa 1,9%, u industrijskom bilju sa 3,1%, u proizvodnji mesa sa 1,9%, masti 3,7%, vune 1,6% i povrća 5,0%. Kao što se iz ovih podataka vidi, obim proizvodnje dobara u odnosu na ukupnu proizvodnju je dosta nizak, a naročito u stočarskoj grani, u kojoj dobra nisu izvršila plan. Međutim, mogućnosti brzog porasta te proizvodnje, naročito u nekim granama, vrlo su velike. Do sada se potcenjivala uloga državnih dobara u prehrambenoj bazi zemlje, a naročito u mesu, masti, povrću, žitu itd. Državna zemlja se do sada rasipala, potcenjivao se značaj daljeg proširivanja njenih površina, a o stočarstvu na državnom sektoru nije se vodilo dovoljno računa.

U ovoj godini, međutim, državni sektor poljoprivrede već treba da prilično obimno učestvuje u planiranim potrebama trgovine i industrije. Planski zadaci za ovu godinu u povećanju obima proizvodnje ne samo da su krupni nego i vrlo teški. Oni traže puno zalaganje i rešavanje već u samom početku. Plan stočarstva nije moguće izvršiti ako kapitalna izgradnja ne bude dovršena sa 70-80% do maja meseca.

Da bi se brže krenulo dalje, treba, pre svega, u našim partijskim organizacijama i među rukovodećim kadrovima u Partiji i u organima narodne vlasti slomiti potcenjivački odnos prema tim zadacima.

Hteo bih, s tim u vezi, da naglasim samo neke od najvažnijih zadataka.

1. Treba se odlučno založiti da plan kapitalne izgradnje na državnim imanjima i ekonomijama bude izvršen. Pri tome se treba boriti protiv tendencija da se za današnje prilike rasokošno gradi. Naše investicije treba da idu za tim da obuhvate što više dobara i da neposredno i što brže dovedu do povećanja poljoprivredne proizvodnje; zato danas ne treba bežati ni od provizorija kad je reč o stambenoj izgradnji, o izgradnji prostorija za stoku itd.

2. Izvanredno je važno da se oko većih gradova i industrijskih naselja što brže stvaraju i razvijaju ekonomije koje će biti u stanju da doprinesu snabdevanju gradova i da utiču na tržišta. Mi smo već postigli u tome neke rezultate, ali treba preduzeti odlučnije mere u tom pravcu.

3. Naročitu pažnju treba posvetiti stočarstvu kako na velikim državnim dobrima tako i na manjim ekonomijama. Naročito je važno u tom pravcu usmeriti sreska rukovodstva, koja su u tom pogledu do sada bila vrlo pasivna.

4. Treba obezbediti živu kontrolu i tekuću evidenciju stanja i razvitka državnih poljoprivrednih dobara. Nema nikakvog razloga da naša poljoprivredna dobra ne funkcionišu isto tako tačno kao svako industrijsko preduzeće.

MEHANIZACIJA NAŠE POLJOPRIVREDE

Konačno, hteo bih da kažem još nekoliko reči o mehanizaciji naše poljoprivrede. Mnogo o tome neću govoriti, pošto se samim rečima stvari ne menjaju, a mi svi znamo da ove godine još nećemo moći bitno promeniti postojeće stanje. Međutim, hteo bih da upozorim na činjenice koje je u poslednje vreme konstatovala Planska komisija, a to su:

1. da je već sam petogodišnji plan u pogledu mehanizacije poljoprivrede predvideo preniske brojke;

2. da dosadašnje snabdevanje naše poljoprivrede mehanizacijom i poljoprivrednim spravama ne odgovara ni samom petogodišnjem planu.

Očigledno je da se u našoj praksi potcenjivao tempo socijalističke rekonstrukcije naše poljoprivrede i da se još i sada potcenjuje. Potrebno je još odlučnije nego do sada preduzimati mere za uklanjanje te disproporcije i za brži tempo mehanizacije naše poljoprivredne proizvodnje.

Moj zadatak u ovom referatu nije bio da dam izveštaj o stanju u našoj poljoprivredi niti da govorim o svim važnim pitanjima iz tog sektora naše izgradnje. Cilj mi je bio samo da – time što ću istaći nekoliko osnovnih pitanja od kojih danas u prvom redu zavisi brži tempo socijalističkog preobražaja našeg sela – dam osnovu za diskusiju. Mi danas možemo reći da postoje uslovi za brži tempo takvog socijalističkog preobražaja. Staviše, mi već danas možemo konkretno postaviti pred sebe pitanje: kakvim etapama, u kakvom obimu i u kakvim rokovima će ići taj preobražaj? U svakom slučaju, danas možemo s uverenošću reći da pobjeda našeg petogodišnjeg plana može istovremeno biti i pobjeda socijalističkog sektora na selu, doduše ne u tom smislu da tada više neće biti individualnih seljačkih gazdinstava, ali svakako u smislu da individualna seljačka gazdinstva više neće imati monopol u poljoprivredi, nego, naprotiv, da će socijalistički sektor postati dominantan i u poljoprivredi.

Ali ako sebi postavimo takav cilj, onda treba jasno da preciziramo kako liniju borbe tako i konkretne forme organizacije i borbe, treba da obezbedimo čvrsto rukovođenje i da mobilizujemo sve snage Partije i Narodnog fronta na ispunjavanju toga zadatka. A to i jeste cilj ovog plenuma Centralnog komiteta naše Partije.

NAPOMENE

[1] Uz podatke za 1939. godinu autor je napisao napomenu: »Statistički podaci iz 1939. nisu tačni (nešto su manji od stvarnog stanja)«. Podaci koji su ovdje navedeni su procene stočnog fonda koje se odnose na teritoriju Kraljevine Jugoslavije (bez Istre i Slovenačkog primorja). Te procene je vršilo Ministarstvo poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije. Rezultati popisa iz 1931. godine su pokazali da se potcenjivalo stvarno stanje stočnog fonda, koje je 15. januara 1931. godine bilo sledeće: konja je bilo 1,164.000; goveda – 4,719.000; svinja – 4,457.000, ovaca i koza 10,934.000. (Videti: *Statistički godišnjak FNRJ – 1961*, str. 125 i 126.)

[2] Politika vezanih cena zasnivala se na principu da individualni poljoprivredni proizvođač viškove svoje proizvodnje prodaje po cenama koje su bile niže od cena formiranih na tržištu s pravom da, u zadržanoj ili društvenoj trgovinskoj mreži, kupuje industrijske proizvode po takođe nižim cenama.

DISKUSIJA NA DRUGOM PLENUMU CENTRALNOG KOMITETA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

Neautorizovani stenogram diskusije na Drugom plenumu Centralnog komiteta KP Jugoslavije, 28. januara 1949. godine. Ovde se prvi put objavljuje tekst koji se čuva u dokumentaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«. Naslov je dala redakcija.

Drug Tito je dobro rekao da ovo što smo danas postavili na ovom plenumu ne treba smatrati nekim preokretom u našoj zemlji. I ovo što je sada drug Plavi [1] rekao nije neka nova etapa u smislu same linije naše Partije. U stvari, danas na ovom plenumu konkretizujemo liniju koju je Centralni komitet postavio još prošle godine. Šta je tu novo? Novo je to da je u našoj liniji na selu danas moguće konstatovati takve uspehe, da je došlo do takvog odnosa da možemo ubrzati tempo razvitka socijalizma na selu. Ubrzanje toga tempa znači jednovremeno i savladavanje niza teškoća sa kojima se danas moramo boriti. U tom smislu je takođe tačno, što kaže drug Plavi, da je ova godina u stvari godina obimnih priprema za jednu masovnijiu kolektivizaciju na selu, godina koja će nam u tom pogledu, ako budemo pravilno radili, doneti tako krupne rezultate da ćemo sledeće godine, sa većom mehanizacijom moći punim zamahom prionuti na posao.

Jasno je šta hoćemo da postignemo. Hoćemo da postignemo radnu zadrugu pored, razume se, državnog sektora u poljoprivredi. Cilj je, dakle, postići radnu zadrugu, a naš zadatak na ovom plenumu je razrađivanje ove linije, puta kojim ćemo najbrže doći do tih radnih zadruga. Ja mislim, da je ovo potcenjivanje i zanemarivanje poljoprivrede, o čemu se danas dosta govorilo, u priličnoj meri potvrđeno i na ovom plenumu, jer je diskusija pokazala da naši drugovi, sem onih koji su direktno angažovani u poljoprivredi, vrlo malo

znaju o poljoprivredi. Cinjenica je da o poljoprivredi, o za drugarstvu, o toj borbi koja se vodi na selu, o formama te borbe, o perspektivi itd., naši drugovi nisu vodili dovoljno računa. Zbog toga je i ova naša diskusija, mislim da ćete se svi složiti sa mnom, ispala prilično začaurena. Ono što je glavno za nas i o čemu danas treba da vodimo diskusiju i da predvidimo sasvim konkretne mere, to je pitanje kako olakšati individualnom seljaku, i to pre svega srednjaku, da učini prvi korak u pravcu socijalističkog gazdinstva, u pravcu radne zadruge.

Ja sam u svome referatu dao nekoliko takvih mogućnosti, nekoliko takvih sredstava, pri čemu sam se naročito zaustavio na ekonomijama, na združnim ekonomijama. Ne kažem da su združne ekonomije jedino sredstvo. Ima i drugih sredstava, a najlakše i najjednostavnije je da se neposredno stvori radna zadruga. Ali, ako uzmemo danas, recimo, Makedoniju, ili Vojvodinu, koja je još dalje otišla, ipak je to malo, a mi čak i te cifre u sadašnjim uslovima nećemo u ostalim republikama tako lako postići, ako budemo prosto rekli ljudima: evo vam radne zadruge, uđite u nju. Nije lako našem seljaku – individualcu, koji je srastao sa svojom zemljom, čak i danas, kad je veoma zainteresovan, kad se jako koleba, kad diskutuje noć i dan hoće li ili neće u radnu zadrugu, nije njemu lako da svojih 7–8 hektara prosto preko noći prenese u radnu zadrugu i kaže da u nju ulazi. To je vrlo težak korak za našeg seljaka. To znači da treba nešto učiniti da olakšamo tome srednjaku da uđe u zadrugu. Nema u našim glavama, u glavama marksista-lenjinista, što kaže drug Đido [2], nekih tačno određenih dogmi kojih se mi držimo, koje bi kazale da treba ići takvim i takvim putevima. Jasno je da bismo mi, kad bismo primenili sovjetska iskustva, na kraju krajeva, pobedili. Naš put je ipak isti put, ali ima izvesnih stvari koje mi možemo i moramo izbeći. Mi moramo izbeći negativne posledice onog brzog preokreta od individualnog na kolektivno, koje su došle do izražaja u sovjetskoj praksi. Zbog toga mislimo da taj prelazni period, te prelazne forme kod nas mogu biti šire i da to prelaznje seljaka može da ide u nekoliko etapa. Zašto da se bojimo davati izvesne koncesije srednjaku koji još ne može da odluči da ide u radnu zadrugu? Ako srednjak ima 7 hektara, pa još neće da ide u radnu zadrugu, probajmo da vidimo da li će hteti od tih svojih 7 hektara 3–4 da

da u ekonomiju, da istovremeno tamo radi i da dobije po trudodanu kao u radnoj zadrugi. Njega će njegova sopstvena zemlja, naravno, da vuče, vući će ga ona 3 ili 4 hektara, što mu budu ostala. U ekonomijama će se sigurno, na drugoj strani, javljati teškoće sa radnom snagom. Ali, ipak je verovatno da ćemo u tim ekonomijama imati jedno socijalističko ognjište, produktivno ognjište, u stvari malu radnu zadrugu, ne onog potpunog tipa, ali nešto između ovih odbora za zajedničku obradu zemlje i artela, nešto između toga. Naš će seljak još biti na svojoj zemlji, još će sa nepoverenjem gledati hoće li biti nešto od te radne zadruge, ali će se kroz nekoliko meseci, ili kroz godinu i dve uveriti da mu se više isplati da u tu radnu zadrugu unese još i onaj ostatak, na kojem još stoji jednom nogom. Osim toga, mi imamo mogućnosti da sprovedemo ceo niz administrativnih mera da bismo olakšali taj proces. U tome je, po mome mišljenju, suština toga pitanja, o kojem bismo trebali da budemo načisto i da donesemo ispravne odluke. Mi ekonomije treba da izgrađujemo na istom principu kao radne zadruge, s tom razlikom što će u njima seljak imati i svoju individualnu zemlju.

Što se tiče pitanja da li isplaćivati rentu ili ne isplaćivati, naravno da ne bi trebalo dugo vremena ostati pri tom isplaćivanju. Ali, kao što je pravilno rekao drug Stambolić [3], lakše je seljaku kad je već jedanput ušao u zadrugu u kojoj mu se isplaćuje renta, daleko mu je lakše odreći se rente, nego ući u tu zadrugu s rentom iz svog individualnog položaja. Mi nemamo razloga da se bojimo tih koncesija, jer imamo puno interesa da na ovoj etapi naširoko počnemo sa tim zadrugama nižeg tipa, sa tom rentom koju ćemo na kraju likvidirati, jer to će mnogo brže dovesti do razvijanja zadruga višeg tipa. Naravno, pri tome treba paziti da se ne ode u drugu krajnost. Drug Hribar [4] je rekao da se postavlja pitanje odstupanja, odnosno snižavanja zadruga višeg tipa na niži. Možda ima slučajeva gde je to potrebno. Ako je zadruga mala i ne može da živi, u takvim slučajevima ja bih išao na to. Ali, ako je zadruga već ojačala, onda mislim da ne bi trebalo ići tim putem, onda bi to već bilo popuštanje, odstupanje. Čitao sam da jedna stara zadruga u Brdima neće nikako da primi nove zadrugare, odnosno one koji se nude da uđu u zadrugu, ali traže rentu. Kažu im da im ništa ne daju i da će oni i bez toga doći u tu zadrugu. Gde su takvi uslovi, gde je zadruga čvrsta

i može da živi, ja tamo ne bih ni uvlačio ovakve seljake. Mislim da bi čak bilo bolje početi sa ekonomijama, pa posle ići na viši stepen.

Slično je i u pogledu okućnica. Mislim da u toj prelaznoj formi, kod tih nižih oblika, ne bi trebalo propisivati kolika treba da bude okućnica. Mi možemo propisati da za, na primer, najviši tip bude tolika i tolika, za niži tolika itd. Za ove niže tipove trebalo bi da sama zadruga odluči kolika će biti okućnica, jer ćemo na taj način lakše pridobiti srednjake za radne zadruge.

U vezi s tim je i pitanje kulaka. Naš odnos prema kulaku, o kome smo danas govorili, takođe je neka vrsta koncesije i treba da omogući ulazak seljaka u zadrugu. Međutim, i tu postoje dve vrste: ima takvih kulaka, takvih bogatih seljaka koji su stvarno i po svom političkom stavu spremni da siđu sa svojih klasnih pozicija, a ima i takvih o kojima to ne može da se kaže. Mi smo imali i kapitaliste, krupne milionere koji danas rade u našem aparatu, jer su i oni nešto naučili. Sprečavati ih da se prilagode našem socijalističkom sistemu bilo bi štetno za nas. Isti stav možemo imati i što se tiče kulaka, i ja mislim da možemo dozvoliti da on uđe u zadrugu.

Dalje ima i drugih slučajeva, ima špekulanata za koje se zna da su špekulanti i da hoće da uđu u zadrugu da bi se tamo sakrili. I tu treba voditi računa ko će koga da nasamari. Ako njihov ulazak u zadrugu može doneti koristi u tom smislu što će taj špekulant povući za sobom jedan deo srednjaka u zadrugu, mislim da ne bi trebalo izbegavati da i njega uvučemo u zadrugu bar za neko vreme, a lako ćemo ga kad se pokaže kao saboter izbaciti. Uslov je, naravno, da partijska organizacija tamo bude kako treba. Ako ona ne valja, onda je svejedno bio kulak van ili unutar zadruge: on će opet gazdovati.

Treća stvar je pitanje otvorenih neprijatelja, otvorenih špekulanata koje treba goniti. Govorili smo da nećemo kulaka likvidirati kao klasu, nego kao neprijatelja narodne vlasti. U stvari, razlika nije u tome da li ćemo ga likvidirati kao klasu ili kao narodnog neprijatelja, jer je jasno da će rezultat biti isti, nego je razlika u tome da li ćemo izvršiti frontalni napad na njega ili individualni, tamo gde bude nastupao kao neprijatelj narodne vlasti, kao neprijatelj socijalističkih mera na selu. Da bi ovo bilo jasnije, navešću primer iz Sovjetskog Saveza, iz jednog sela, gde su pristupili kolektivizaciji. Sakupili

su se i kazali da je u njihovom selu taj i taj kulak, da će ga ras-kulačiti, uzeti mu zemlju i stvoriti kolhoze, dodajući svoju zemlju itd. Tu je, znači, istovremeno izvršen i proces stvaranja kolhoza i likvidacija kulaka kao klase, uporedo, to jest istog dana. Kod nas će seljaci stvarati radne zadruge, ali neće neposredno, istog dana, u isti mah likvidirati sve kulake. Jedne će uzeti, druge će ostaviti van zadruge, a treće će kasnije izbaciti itd. To će, dakle, biti u takvoj formi da nećemo doći odmah frontalno u sukob sa kulakom. U tome je razlika. Kulaka, kao što sam rekao, treba razbiti, a ne zbiti u jedan front, jer će on povući za sobom i onaj deo srednjaka koji bi inače ušao u radne zadruge: znači, od takvog postupka imali bismo samo štete. Tačno je da bismo njih mogli razbiti bez ikakvih teškoća, ali bi nas to dovelo u druge teškoće. I ako bismo tako to postavili, nema sumnje da bi se takav naš plan, kad bi za to čuo sekretar sreskog komiteta, ubrzo pretvorio u frontalni napad na kulaka. Zato i kažemo da je potrebno čvrsto držati rukovodstvo. Sami centralni komiteti treba da paze šta se dešava u svakom selu, treba da vode računa da se ne prave greške, tako da u stvari dosadašnju liniju treba samo potencirati, razviti je i pojačati tempo, a ne izmišljati neke suštinski nove forme.

Ima takvih pojava da ponegde teraju u zadrugu ili se sami prijavljuju i ulaze u nju oni seoski proleter koji imaju samo jedno parče zemlje ili su sasvim bez nje. Onda se takvoj zadrugi doda još desetak hektara i na taj način se stvori radna zadruga. Mislim da to nema nikakvog smisla. Pitanje kolektivizacije za nas je danas ipak pitanje srednjaka, ono je i pitanje malog seljaka, ali ipak pre svega srednjaka. A onog siromaha koji ima nešto malo zemlje i koji je već po svojoj psihologiji proleter, treba slati u industriju, neka tamo ide da radi, jer će sa ostalom radničkom klasom moći da se stopi. Od njega ne treba praviti zadrugara. Mislim da se u tom pogledu prave prilične greške.

Što se tiče dugoročnih kredita, mislim, kao što je rekao drug Tito, da ih ne treba davati badava, jer mi ni našim preduzećima ne dajemo kredit badava. Pomoć koju treba da damo radnim zadrugama treba da bude konkretna pomoć i da se sastoji od dugoročnih kredita i planskog korišćenja onih sredstava koja su zadrugama potrebna za kapitalnu izgradnju. Ali kod dugoročnih kredita treba, po mome mišlje-

nju, pomoći zemljoradničkim zadrugama tako što im se neće tražiti da s otplatom toga dugoročnog kredita počnu odmah čim ga dobiju. Pitanje otplate treba regulisati tako da se sa njom počne, recimo, posle godinu, dve ili tri, već prema uslovima, tako da zadruge mogu malo privredno ojačati i tek onda početi da otplaćuju kredit. Na taj način će ti dugoročni krediti predstavljati posle nekoliko godina vrlo važno sredstvo za kontrolu države nad radnim zadrugama i za povezivanje radnih zadruga sa državnim planom. Što se tiče stoke u Bosni, mislim da bi, čak i ako bi se odlučilo da se od zadruga ne traži da je plate, bilo dobro da ipak to ostane u formi dugoročnog kredita.

Što se tiče kasnijeg ulaska srednjaka u zadruge koje su već stvorene, mislim da bi se to što su zadruge do toga vremena već stvorile moglo upotrebiti u odnosu na srednjake kao argument zašto se njima ne daje renta za njihovu zemlju.

Pitanje koje je postavio drug Hribar o razmeni iskustava između pojedinih republika veoma je važno, i ne samo da je potrebna razmena iskustava između pojedinih republika nego je ona potrebna i između pojedinih zadruga, srezova itd. Mi smo na sednici Politbiroa govorili o tome da posle ovoga plenuma izradimo plan o sazivanju jednog opštejugoslovenskog savetovanja seljaka-zadrugara i stručnjaka. To bi bila istovremeno politička manifestacija, neka vrsta seljačkog kongresa (formu ćemo već naći), koji će dalje preneti našu liniju.

Na kraju, hteo sam još reći da bi trebalo biti oprezan prema akciji koju je Ministarstvo poljoprivrede pokrenulo u pogledu sastavljanja plana za stvaranje radnih zadruga. Pravilno je da centralni komiteti daju svoje mišljenje o tim zadrugama, ali to pretvoriti u plan koji bi se posle kao obaveza dao pojedinim srezovima i njemu se još nešto eventualno dodalo, smatramo da bi neizbežno dovelo do upotrebe prisilnih mera.

Mi znamo iz iskustva kako nam je išla ova akcija sa sitnim trgovcima itd. i kakvog je to odraza imalo. I ako mi ovde samo malo isпустimo situaciju iz ruku, to će preko noći uzeti drugi oblik i od toga može biti samo štete. Zato na to treba paziti. Zato je važno da mi u Centralnom komitetu imamo je-

dan organ koji će o tome voditi računa, kontrolisati i rukovoditi ovim radom, osim drugih organa u Ministarstvu poljoprivrede itd.

NAPOMENE

- [1] Mijalko Todorović, tada član Centralnog komiteta KP Jugoslavije
- [2] Milovan Đilas, tada član Centralnog komiteta KP Jugoslavije
- [3] Petar Stambolić, član Centralnog komiteta KP Jugoslavije
- [4] Janez Hribar, tada član Centralnog komiteta KP Jugoslavije

O PLANIRANJU I ORGANIZACIJI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

Diskusija na sastanku Privrednog saveta Vlade FNRJ, o pitanjima poljoprivrede, 9. juna 1949. godine. Diskusija nije autorizovana i ovde se prvi put objavljuje. Naslov je dala redakcija.

Osnovno je da naša ministarstva poljoprivrede nisu još pošla putem socijalističkog preobražaja. Treba prvo njih preobraziti na socijalistički način, pa će tek onda ona biti u stanju da se bore za socijalistički preobražaj poljoprivrede. Tu je reč o borbi protiv stručnjačkog mentaliteta. Stručnjaci u poljoprivredi su stručnjaci iste vrste kao i stručnjaci na drugim sektorima, koji mogu prilično zadovoljavajuće da rade pod pravilnim socijalističkim rukovodstvom. Treba samo promeniti način rukovođenja.

Hoću još jednom da podvučem da u uslovima postojanja sitne, razdrobljene poljoprivredne proizvodnje ne može biti plana u pravom smislu reči. To što mi nazivamo »planom«, naziva se tako više zbog toga što je priključeno našem osnovnom planu, ali tu je više-manje reč o prognozi, približnoj oceni, organizaciji i regulisanju sitnosopstveničkog privatnog sektora. Uprkos tome, mnogi drugovi po ministarstvima poljoprivrede su hteli od toga da naprave jedan krut plan, što je u stvari nepravilno i u praksi je dovodilo do nepravilnih pojava na terenu. Sada se nalazimo u novoj fazi razvitka poljoprivrede. S jedne strane, imamo prilično jak državni sektor, a, s druge, imamo pojavu jačanja radnih zadruga. Tek sada može da počne pravi plan cele poljoprivrede. Sada kad naša ministarstva treba svim silama da se bace na taj plan, ona su još uvek na svom starom metodu i stilu rada. Ministarstva poljoprivrede se prema državnim poljoprivrednim

dobrima i prema radnim zadrugama odnose približno tako kao kada bi ministarstvo teške industrije zauzelo stanovište da njegove fabrike mogu raditi više-manje onako kako same znaju, a da se samo ministarstvo bavi proučavanjem savršenijih metoda proizvodnje, savršenijim metodom proizvodnje čelika npr. i drži lekcije svojim preduzećima o tome kako se na savršeniji način može čelik dobijati itd. Umesto da ministarstva poljoprivrede planiraju poljoprivrednu proizvodnju, ona još uvek drže lekcije državnim dobrima i zadrugama kako se najbolje može saditi krompir, kukuruz itd. Tu treba učiniti prelom. Naša ministarstva poljoprivrede treba da pređu na socijalističko plansko rukovođenje poljoprivrednom proizvodnjom, što znači državnim imanjima i seljačkim radnim zadrugama, a proizvodnju privatnog sektora treba regulisati i boriti se za njeno prevođenje na socijalističku proizvodnju. Ako bi se stvar tako postavila, onda se ne bi moglo desiti da državno poljoprivredno dobro »Božjakovina« u Hrvatskoj od 90 krava daje 75 litara mleka dnevno za snabdevanje stanovništva grada Zagreba, i to poljoprivredno dobro koje je tako reći do juče bilo jedno od najboljih poljoprivrednih dobara u Hrvatskoj. Treba stvar postaviti ovako: dotično poljoprivredno gazdinstvo ima toliko i toliko krava: prema tome, mora da proizvede toliko i toliko litara mleka. To oštro postaviti i ne popuštati ni za jotu. Ukoliko državno poljoprivredno gazdinstvo ne isporučuje određenu količinu, treba se pozabaviti razlozima zbog kojih dolazi do toga, pomoći da se oni otklone i omogućiti povećanje proizvodnje. Krajnje je vreme da naša ministarstva poljoprivrede krenu tim pravcem. Treba uzeti rukovodstvo čvrsto u svoje ruke i stvar postaviti tako da se tačno zna koliko državnih poljoprivrednih dobara imamo i koliko treba od njih dobiti proizvoda; takođe treba voditi evidenciju o tome koliko imamo seljačkih radnih zadruga i koliko proizvoda možemo od njih dobiti. U tom pogledu kod nas vlada stihijnost. Kombinuje se i izmišlja šta sve možemo napraviti u našoj zemlji u oblasti poljoprivrede, ali se stvar ne uzima čvrsto u svoje ruke, ne vodi se računa o tome da se u današnjoj situaciji, sa zaostalim snagama kojima raspolazemo, izvuče maksimum. Tek kada se napravi ovaj prelom, moći će se na celoj liniji povesti borba za unapređenje poljoprivredne proizvodnje.

Pred ministarstva poljoprivrede postavljaju se tri zadatka: Prvo neposredno upravljati socijalističkim sektorom, državnim poljoprivrednim dobrima i radnim zadrugama, i to na isti način kao što ministarstvo teške industrije ili neko drugo proizvodno ministarstvo upravlja svojim preduzećima. Treba ići za tim da državno poljoprivredno dobro bude jedna vrsta poljoprivredne fabrike sa svojom evidencijom i kontrolom, normativima i dr., koju će ministarstvo poljoprivrede držati čvrsto u svojim rukama. Treba obuhvatiti i radne zadruge, a ne samo državna poljoprivredna dobra. U ovom trenutku za nas je svejedno da li su radne zadruge državni sektor ili ne, iako između njih i državnih poljoprivrednih dobara postoji razlika u sopstvenosti. Državna poljoprivredna dobra mogu nam dati prilično mali procenat proizvodnje, dok nam seljačke radne zadruge mogu obezbediti gro naše poljoprivredne proizvodnje, i zato ih treba uzeti u svoje ruke. Ne treba ih smatrati nekim prelazom između državnog i privatnog sektora, već se treba orijentisati na neposredno i čvrsto rukovođenje njima.

Drugo, pitanje regulisanja sitnosopstveničkog privatnog sektora. Imamo slaba iskustva s tim da se individualni seljak tera da seje ono što neće. Nesumnjivo je da treba kanalisati privatnu poljoprivrednu proizvodnju, ali na način koji je uobičajen u privatnom sektoru, kao što je to npr. slučaj s industrijskim biljem. Pogrešno je reći seljaku da treba da seje papriku, paradajz itd., pa da to posle prodaje gde hoće. To ima smisla raditi jedino u slučaju kontrahaže [1]. Ako nje nema, treba seljaka pustiti da sam seje na svom imanju ono što smatra da je potrebno.

Treće, pitanje opšteg unapređivanja naše poljoprivrede, pitanje sprovođenja agrotehničkih mera, mehanizacije itd. Stvar je u tome da naši stručnjaci, pod pravilnim rukovodstvom, treba da usklade opštu tendenciju unapređenja poljoprivrede sa našim realnim mogućnostima. Te realne mogućnosti mogu doći do izražaja tek onda kada se socijalističkim sektorom u poljoprivredi bude rukovodilo kao što se rukovodi socijalističkim sektorom u industriji.

U vezi s tim postavlja se i ceo niz drugih pitanja. Veliki broj stručnjaka sedi u ministarstvima i poljoprivrednim poverenštvima sreskih odbora. Nesumnjivo je da i tamo treba stručnjaka, ali je mnogo važnije da oni budu u operativi. Ova-

ko kako su sada postavljena povereništva poljoprivrede, stvar je ostavljena po starom sistemu.

Treba se boriti kod državnih poljoprivrednih dobara i radnih zadruga za plan. Do sada se nije tačno znalo koliko u toku godine treba dobiti proizvoda od radne zadruge ili državnog poljoprivrednog dobra, nego se samo registrovalo koliko je dobijeno.

Što se tiče rukovođenja zadrugama, ne bi bilo pravilno vezati ih za mesne narodne odbore, jer su to ozbiljna, krupna privredna preduzeća i misu mišta manje važna od neke republičke fabrike, i njima je teže rukovoditi nego npr. fabrikom cipela.

Sreska povereništva poljoprivrede treba da se prema radnim zadrugama odnose kao ministarstva prema direkcijama. Oko sreskih zadružnih saveza treba organizovati potrebnu službu za snabdevanje radnih zadruga. Time bi se postiglo: prvo, lakše i neposrednije rukovođenje radnim zadrugama, obezbedilo bi se više stručnosti u rukovođenju istih nego ako bi one bile vezane za mesne narodne odbore; i drugo, čvršće bi se povezivao zadružni sektor u poljoprivredi sa državnim sektorom. U sreskom zadružnom savezu učestvuje država sa kapitalom, mašinama itd., tako da bi sreski zadružni savez bio u rukama države mašina za rukovođenje poljoprivredom. Sreske zadružne saveze ne treba vezivati za republičke zadružne saveze, jer će ovi pre ili kasnije biti likvidirani. Republički zadružni savezi uglavnom treba da se bave agitaciono-propagandnim radom, a da se ne mešaju u privredna pitanja. Pravo operativno rukovodstvo treba da bude sresko povereništvo poljoprivrede, koje će rukovoditi preko sreskog zadružnog saveza. Tako će agronomi, koji su u povereništvima, učestvovati u radu saveza, a ne kao do sada samo slati okružnice.

Pitanju stvaranja radnih zadruga Centralni komitet je prišao vrlo oprezno, bez forsiranja, i stalno upozoravao na to da se u pogledu radnih zadruga ne treba suviše zaletati. Međutim kod našeg poljoprivrednog, pa i partijskog aparata dole javila se tendencija jurišanja, tj. da se jednim jurišom cela sela obuhvate u radnim zadrugama. Zaključci Centralnog komiteta u pogledu uključivanja poljoprivrede u socijalistički sektor, kao i njegovo ukazivanje na greške koje se mogu pojaviti, pokazali su se u celini pravilnim. Međutim,

umesto da sada kada su se radne zadruge razvile, njih prihvatimo kao svoje i prigrlimo ih kao državna dobra, još uvek ih tretiramo kao sredinu između privatnog i državnog sektora. Po kategoriji svojine, radne zadruge se razlikuju od državnih poljoprivrednih dobara, ali se po proizvodnji ne razlikuju od njih, čak su u tom pogledu i važnije za nas, jer imaju veću produkciju. Tu treba učiniti prelom i Ministarstvo poljoprivrede treba da ima evidenciju za svako poljoprivredno dobro i svaku radnu zadrugu, da prati njihov razvoj isto kao što ministarstvo industrije narodne republike prati svaku fabriku.

Što se tiče kapitalne izgradnje, faktički je vrlo važno prekinuti s izgradnjom suviše skupih objekata, i to ne samo suviše skupih prema potrebama nego i u srazmeri sa našim današnjim mogućnostima. U današnjoj situaciji može se i sa zgradama koje nisu sasvim u skladu sa projektima koje daju agronomi postići napredak u stočarstvu. Ako hoćemo da idemo u širinu, onda je bolje napraviti niz zgrada na brzinu, nego zadržavati razvitak stočarstva zbog toga što već sada hoće da se postigne onaj nivo u izgradnji stočarskih objekata koji mi još ne možemo postići.

Pravilno je postavljeno da ona poljoprivredna ministarstva i državna dobra koja imaju mogućnosti izgrade u svojoj režiji neke objekte. U pojedinim slučajevima to nije do sada dato, ali najčešće zato što su za te objekte traženi kvalifikovani radnici, iako se ovčarnici i svinjci mogu izgraditi primitivnim sredstvima. U tom pravcu treba jače pritisnuti.

Što se tiče organizacije državnih poljoprivrednih dobara, može se videti da se u raznim republikama dolazi do suprotnih rezultata. NR Srbija dolazi do zaključka da je potrebna centralizacija, a NR Slovenija smatra da je potrebna decentralizacija. U današnjoj situaciji bolje je direkcije postaviti teritorijalno nego po granama. Ne treba kod saveznih, republičkih i lokalnih državnih poljoprivrednih dobara i ekonomija težiti za jedinstvenim organizacionim formama. Ekonomija je upravo zato ekonomija što njome treba da rukovodi preduzeće, a ne ministarstvo poljoprivrede. Kad bi ministarstvo poljoprivrede imalo dobro organizovan planski sektor, koji je sada zakržljao, ove bi se stvari lakše rešavale. Uprave koje postoje po ministarstvima poljoprivrede ostaci su starog načina upravljanja, i u tom pravcu treba napraviti reorganizaciju. U ministarstvu treba da postoji mali broj sektora, ope-

je upravo zato ekonomija što njome treba da rukovodi preduzeće, a ne ministarstvo poljoprivrede. Kad bi ministarstvo poljoprivrede imalo dobro organizovan planski sektor, koji je sada zakrzljao, ove bi se stvari lakše rešavale. Uprave koje postoje po ministarstvima poljoprivrede ostaci su starog načina upravljanja, i u tom pravcu treba napraviti reorganizaciju. U ministarstvu treba da postoji mali broj sektora, operativni sektor, koji će se sastojati od neposrednog rukovođenja preduzećima i nekoliko grupa koje će pratiti i voditi računa da proizvodnja ide onako kako je to potrebno. Takođe je potreban jedan regulativni sektor koji će regulisati individualnu seljačku proizvodnju. Onda bi i ovi problemi otpali, jer bi planski sektor imao pregled nad celokupnom poljoprivredom i davao bi okvirne zadatke kao što ih daje naš opšte državni plan. Ako bi se pošlo sa toga stanovišta, onda bi otpalo i ono što drugovi iz NR Makedonije postavljaju – da direktori direkcije budu vezani uz ministra poljoprivrede. Uprave koje postoje pri ministarstvima poljoprivrede centar su filozofiranja, jer agronomi koji sede u njima nisu imali konkretno šta da rade, nego su samo izmišljali razne stvari. Da je to bio operativni sektor, direktori ne bi dolazili pomoćnicima ministra i ministrima da traže pomoć. Između direktora i ministarstva treba uspostaviti isti odnos kao kod ostalih proizvodnih ministarstava. Sada kada imamo jak socijalistički sektor, to je jedini put. Zadružne ekonomije su opravdale razlog svoga postojanja i ono što je učinjeno na njima prilično zadovoljava. Ekonomije su se razvile kao državna gazdinstva u poljoprivredi, tako da su se kao takve opravdale. U pogledu ekonomije trebalo bi ići još više u širinu. Samo tu je potrebno imati na umu dve stvari: prvo, potrebno je da ministarstvo poljoprivrede ima evidenciju o tome šta sve ima na ekonomijama i, drugo, treba voditi računa o tome da ustanova koja ima manji broj službenika nema veću ekonomiju nego ona koja ima veći broj službenika. Sem toga, treba po dve ili više manjih ustanova upućivati na zajedničku ekonomiju. Trebalo bi razvijati tendenciju, ali je ne naturati odozgo, da se snabdevanje sa ekonomija obezbedi u tolikoj meri da može zameniti obezbeđeno snabdevanje. Međutim, ovo ne treba još forsirati, nego ekonomije same na to treba da dođu.

Što se tiče ovaca u Bosni, treba uzeti u obzir pozitivna i negativna iskustva Makedonije. Velika koncentracija ovaca

je glavni razlog što dolazi do nedostatka krmne baze. U Makedoniji treba jedan deo ovaca, odande gde postoji opasnost da će uginuti, dati radnim zadrugama, a jedan deo prebaciti u Crnu Goru i Bosnu, a s njima se dogovoriti da daju Makedoniji nešto drugo. Ukoliko se ne bude ovako radilo, nećete moći pravilno rasporediti ovce i nećete moći ići onim tempom kojim bi trebalo da idete. Do maksimuma treba ispitati mogućnosti smeštaja ovaca, videti kakva se pomoć u ishrani može dobiti, i ono za šta je nemoguće obezbediti uslove opstanka treba ustupiti radnim zadrugama ili drugim republikama.

Veza između Saveznog ministarstva poljoprivrede i republičkih ministarstava poljoprivrede suviše je labava. Ministarstvo poljoprivrede više je nego i jedno drugo ministarstvo savezno-republičko, što znači da republička ministarstva poljoprivrede obavljaju istovremeno i savezne dužnosti. Republička ministarstva poljoprivrede moraju s puno odgovornosti da ispunjavaju dužnosti i zadatke koje im daje Savezno ministarstvo poljoprivrede.

NAPOMENA

[1] Kontrahiranje ili kontrahaža je način ugovaranja proizvodnje. Faktički je to bio oblik saradnje individualnih poljoprivrednih proizvođača sa društvenim sektorom. U početnim fazama razvoja sistemom kontrahiranja proizvodnje obezbeđivala se potrebna količina proizvoda za društvenu raspodelu, da bi kasnije osnovni cilj kontrahiranja proizvodnje postalo unapređenje proizvodnje na individualnom posedu.

Ugovorom o kontrahiranju proizvodnje uređuju se odnosi subjekata kooperacije, njihova prava i obaveze, struktura zajedničke proizvodnje, raspodela rezultata te proizvodnje itd.

O ZEMLJORADNIČKOM ZADRUGARSTVU I FRONTOVSKIM BRIGADAMA

Iz govora na sednici Izvršnog odbora Narodnog fronta Jugoslavije, 23. januara 1950. godine.

Za ovo izdanje preuzet je tekst iz knjige »Problemi naše socijalističke izgradnje«, II, Kultura, Beograd 1960, str. 14–16.

Pre svega, treba istaći da ove godine imamo izuzetno krupne zadatke na polju spoljne trgovine. Moramo izvoziti vrlo mnogo ako hoćemo da uvezemo sve ono što imamo u planu. Da bismo taj ovogodišnji spoljnotrgovinski plan ispunili, potrebna je najveća politička mobilizacija tokom cele godine, i to mobilizacija odozdo. S tim u vezi moramo našim ljudima da objašnjavamo zašto je potreban takav napor u spoljnoj trgovini. Referatima, člancima i živom usmenom agitacijom – od čoveka do čoveka – moramo našim radnim ljudima pokazati da je ispunjenje spoljnotrgovinskog plana u stvari odlučujuća bitka našeg petogodišnjeg plana. Zato mislim da bi u pogledu mobilizacije Narodnog fronta za ispunjenje spoljnotrgovinskog plana trebalo i u rezoluciju uneti jednu tačku.

Drugo pitanje, to je naše zemljičarsko zadrugarstvo. U referatu i u prvom projektu rezolucije govori se dosta o radnim zadrugama. Ja mislim da je to potrebno; ali je isto tako potrebno ponovo istaći da se moramo boriti za učvršćenje zemljičarskog zadrugarstva uopšte, to jest u svim njegovim oblicima. Činjenica je da se kod nas pomalo javlja neka vrtoglavica od uspeha. Mi imamo možda tek jednu petinu naše poljoprivrede u socijalističkom sektoru, a ipak se vrlo olako odričemo nižih formi. Tendencija zemljičarskog zadrugarstva da se stvaraju samo radne zadruge je, mislim, pogrešna. Ta nas tendencija može dovesti u prilične teškoće i već nas dovodi u takav položaj da u razvitku seljačkih radnih zadruga imamo više teškoća nego što bi to bilo potrebno. Mislim da se moramo boriti protiv tendencija ka likvidaciji

zemljičarskog zadrugarstva opšteg tipa, to jest i protiv toga da se ono svede samo na nabavno-prodajno zadrugarstvo. Zemljičarsko zadrugarstvo treba dalje razvijati onako kao što je to rešio Drugi plenum Centralnog komiteta naše Partije [1]. U tom pravcu, mislim, trebalo bi raditi i na jačanju sreskih zemljičarskih saveza, doduše ne kao poslovnih saveza, nego kao zadrughnih rukovodećih organa koji će vršiti zadatke revizije, finansijske kontrole, kulturno-prosvetnog rada itd. Takođe treba ići za tim da zemljičarsko zadrugarstvo ne bude toliko vezano za ministarstvo trgovine, nego više za ministarstvo poljoprivrede, kamo i spada. Zato mislim da bi u rezoluciji trebalo nešto reći u tom smislu da Narodni front treba i dalje da se bori za učvršćenje opšteg zemljičarskog zadrugarstva i za političko i organizaciono učvršćenje sreskih zemljičarskih saveza.

Dalje, potrebno je istaći da smo sa frontovskim brigadama [2] u prošloj godini imali, pored ogromne koristi, i izvesnu političku i materijalnu štetu zbog toga što se ponekad preteralo sa upotrebom frontovskih brigada i zbog toga što sa čisto ekonomskog gledišta frontovske brigade nisu uvek bile efikasne. Isto tako nema sumnje da je upotreba frontovskih brigada često smetala učvršćenju stalne radne snage i poboljšanju metoda rada. Na terenu se nije uvek poštovao princip dobrovoljnosti, a i organizacija je često bila slaba. To ne bi trebalo da ponovimo ove godine. To moraju naši drugovi po republikama da uzmu u obzir pri radnoj mobilizaciji Narodnog fronta. Ove godine smo zbog svega toga odustali od onako široke primene frontovskih brigada. Naravno, pri tome ne treba nikako zaboravljati i to da mi prošle godine bez frontovskih brigada ne bismo izašli na kraj. Frontovske brigade bile su prošle godine nužnost. Treba videti, dakle, i pozitivne i negativne strane tog pitanja, a ne prosto prelomiti. Ja sam uveren da nam frontovske brigade i dalje mogu mnogo koristiti, ali po pravilu samo u lokalnoj izgradnji i za lokalne potrebe, a možda, donekle i za neko vreme, i u šumarstvu i u drugim sličnim slučajevima gde je potreban izvanredan napor. Jasno je, međutim, da bez pobede u borbi za stalnu radnu snagu neće biti ni pobede u borbi za unapređenje metoda rada, za smanjenje angažovane radne snage i za sniženje troškova proizvodnje.

Rekao bih nešto o pitanju zadrughnih domova. Ceo niz zadrughnih domova nije dovršen. Prilično je jasno zašto smo

prošle godine zastali u izgradnji domova. Po mome mišljenju, u opštoj borbi za radnu snagu zadrughni domovi su bili potisnuti u stranu, a time je istovremeno sasvim opala inicijativa u pronalaženju lokalnih materijala potrebnih za izgradnju. Mislim da bismo ipak mogli daleko više učiniti nego što smo učinili. Pored toga, ponekad su postavljeni suviše veliki zadaci. Ima, na primer, zadrughnih domova koji su prave palate. Istina, kad čovek prolazi našom zemljom, prosto mu je milo da vidi takve impozantne zgrade usred sela, ali zato nije ni čudo što mnoge nisu dovršene. Trebalo bi preduzeti mere da se, koliko je moguće, pomogne dovršenje takvih nedovršenih domova. Ali inače ne treba kampanjski prilaziti tom pitanju. Mi moramo i dalje graditi zadrughne domove gde i koliko god je to moguće, naravno, ukoliko se mogu naći lokalni izvori materijala, ukoliko to dopušta lokalna radna snaga itd.

Na kraju, nekoliko reči o pitanju osnovnih frontovskih organizacija. Često se izbegava rad Fronta. Karakteristično je da neki drugovi ovako rezonuju: »Zapeli smo u kampanji. Teško je išlo, pa smo na kraju krajeva morali da sazovemo osnovnu frontovsku organizaciju«. Umesto da su s tim počeli, oni s tim završavaju. Političko objašnjavanje treba da počne još kad se plan razrađuje, kad se još priprema, i već tada treba takva pitanja izneti pred frontovske organizacije. I ne moraju ljudi odmah reći: odlično je! Kritikovaće i biće potrebno mnogo objašnjavanja, ali će efekat ipak biti da će radni ljudi shvatiti da su u borbi za socijalizam, u borbi za lepšu budućnost ponekad potrebne i teže žrtve. *Bez razvijanja svesti radnih masa nema ni onog jedinstvenog maksimalnog napora celog naroda koji nam je danas neophodno potreban. A za to je potrebno mnogo objašnjavanja. To i drug Tito svakom prilikom naglašava. Iz svih tih razloga moramo jače nego do sada raditi na punoj aktivizaciji osnovnih frontovskih organizacija.*

NAPOMENE

[1] Videti Rezoluciju o osnovnim zadacima Partije u oblasti socijalističkog preobražaja sela i unapređenja poljoprivredne proizvodnje, objavljenu u *Borbi*, 3. februara 1949.

[2] Reč je o radnim brigadama koje su sačinjavali članovi Narodnog fronta.

OKO OTKUPA I ZEMLJORADNIČKOG ZADRUGARSTVA

Deo govora na predizbornom skupu u Črnomelju, 18. marta 1950. godine.

Govor je pod naslovom »O aktuelnim političkim problemima« objavljen i u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, III, Kultura, Beograd 1954, str. 100–105, odakle je i preuzet za ovo izdanje. Naslov je dala redakcija.

Vi znate da država vrši otkup [1] poljoprivrednih proizvoda i stoke da bi obezbedila normalnu ishranu stanovništva. Kad na sadašnji način ne bi vršila intenzivni otkup, morali bismo da se odrekemo kupovanja mnogih mašina koje su neophodne našim novim fabrikama i sirovina koje su potrebne našoj industriji. Planski otkup poljoprivrednih proizvoda za nas je neophodan, on je sastavni deo naših napora u borbi za izvršenje petogodišnjeg plana. *I ukoliko bolje i pravilnije teče ovaj otkup, utoliko ćemo lakše izvršiti petogodišnji plan i utoliko ćemo pre pristupiti olakšanju otkupnih obaveza.* Radni seljaci morali bi, dakle, biti sami zainteresovani da ovih nekoliko godina, koje su za nas i tako najteže, država nema velikih teškoća prilikom otkupa, jer od izvršenja petogodišnjeg plana imaće koristi i samo radno seljaštvo, i to ono u prvom redu. Pa ipak, otkup ne ide uvek tako kako bi trebalo. Zaceo je tačno da je pravi uzrok teškoća pri otkupu u tome što je naš plan otkupa relativno velik, a često za seljaka sam po sebi dosta težak. Ali uprkos tome plan ipak sadrži znatno manje količine žita, mesa itd. od količina ovih proizvoda koje je pre rata seljak donosio na tržište. To znači da te količine postoje. Ako uzmemo u obzir činjenicu da seljak danas kod kuće potroši više svojih proizvoda nego što ih je trošio pre rata, onda, u celini uzev, sadašnje otkupne količine ne bi smele da budu našem seljaštvu suviše veliko opterećenje, koje se ne bi moglo prihvatiti bez štete po svoje imanje. Ot-

kuda onda proističu uzroci teškoća i nepravilnosti koje se često događaju prilikom otkupa? Po našem mišljenju, dva su glavna neposredna uzroka.

Na prvom mestu ogromna većina seljaka pošteno izvršava svoje obaveze, ali manji, špekulantski deo na sve moguće načine pokušava da izigra naredbe narodne vlasti i da se oslobodi obaveze. Šta se događa?

Država mora da otkupi dovoljnu količinu hrane, jer milioni radnih ljudi u fabrikama, rudnicima, kancelarijama itd. zavise od ovog otkupa. Viši organi pritiskuju niže da izvrše plan otkupa. Međutim, ove organe izigrava i vara špekulantska manjina – o kojoj sam već govorio – koja krije proizvode, ili seje papriku umesto pšenice, ili gaji jednu svinju umesto tri itd. I pošto su se ovi špekulanti izvukli iz ruku nižih organa narodne vlasti, ovi sada povećavaju otkupne obaveze onom delu seljaštva koje želi da pošteno izvršava svoje obaveze. To, razume se, nije pravo, ali krivica nije samo do tih organa nego u prvom redu do onih špekulanata koji izigravaju svoje obaveze i time povećavaju obaveze poštenih seljaka. A krivica je – ako hoćemo – i do poštenih seljaka, koji sami nisu natalali špekulante u svojim selima da izvrše obaveze.

Kako se mogu otkloniti ove nepravilnosti? Samo na jedan način, naime da otkup ne bude isključivo stvar sreskog odbora i otkupnih organa, nego stvar svakog radnog seljaka. Potrebno je da celo selo sarađuje u raspodeli otkupnih obaveza, a ne da pojedini seljak misli da ga se ništa ne tiče kako drugi izvršavaju svoje obaveze. Naši radni ljudi na selu i u gradu moraju uvek biti svesni da se sva šteta koju špekulanti pričinu državi neizvršavanjem svojih obaveza nužno odražava na povećanje teškoća i na pogoršanje položaja ostalog radnog naroda. Potrebno je, dakle, da se za pravilan tok otkupa zbilja zauzme sav radni narod. Potrebno je da se nikad ne zaboravi da se otkupni planovi – i tada kad su veoma veliki – isto tako moraju izvršiti kao što moramo da podignemo našu tešku industriju ako želimo da se oslobodimo svoje zaostalosti. A bez izvršavanja otkupnih planova nema i ne može biti ni teške industrije, ni svega onog što je zapisano u našem petogodišnjem planu. Narodna vlast vas poziva, drugovi i drugarice, da joj pružite svu svoju pomoć i na području pravilne organizacije i pravilnog izvršavanja plana otkupa.

Razume se, ne mislimo da je naš dosadašnji način otkupa najbolji i da predstavlja nekakav socijalistički ideal. Ne,

naprotiv, mi otvoreno govorimo da je otkupni plan dosta velik, da za seljaka znači često veliko opterećenje, da traži od njega i žrtve, ukratko – mi mislimo da naš otkup ne samo da nije nikakav socijalistički ideal nego je u svojim sadašnjim formama i količinama čak i štetan za razvoj naše poljoprivrede. I zato je vlada svesna da moramo preduzeti sve mere kako bismo što pre mogli preći na takve forme otkupa koje bi bile više u skladu s neposrednim ekonomskim interesima radnog seljaka.

Ali danas, u borbi za petogodišnji plan, kada naprežemo sve svoje snage i kada svaki deo našeg radnog naroda doprinosi svoj udeo u naporima i žrtvama za zajedničku stvar, sadašnje forme otkupa su nužne, jer bez njih ne bismo bili u stanju da zadovoljimo potrebe naše ishrane. Ove godine ćemo učiniti znatan korak napred u pogledu olakšanja otkupa. Savezna vlada priprema uredbu o otkupu ovogodišnjih proizvoda [2], koja će seljacima olakšati izvršenje otkupnih obaveza. Karakteristike ove uredbe su sledeće:

Prvo, celokupan otkup za sve kategorije seljačkih gazdinstava biće pokriven industrijskom robom po vezanim cenama. Ovim će se cene industrijskih proizvoda u vezanoj trgovini povećati u proseku za oko 10%. Vlada nije mogla da izbegne povećanje cena zato što smo prošle godine, kao što znate, povećali otkupne cene poljoprivrednih proizvoda, koje ove godine ostaju nepromenjene. A osim toga, naša industrijska proizvodnja još uvek nije dovoljna da se sa današnjim vezanim cenama pokrije kupovna moć našeg sela. Ah, bez obzira na ovo neznatno povećanje cena, jasno je ipak da će potpuno pokriće otkupljenih proizvoda bonovima za industrijske proizvode po vezanim cenama osetno poboljšati životne uslove seljaštva.

Drugo, nova uredba okončaće dosadašnje rasporede koji je dolazilo prilikom podele zaduženja. Uredba predviđa posebnu »listu domaćinstva« koju će imati svaki seljak u svojoj kući. Na osnovu podataka o stanju seljačkih imanja ova lista će predvideti šta može svaki seljak, u proseku koji važi za neki srez, da privredi u toku godine, i na toj bazi određivaće se otkupni plan. Celokupan sistem biće tako postavljen da će se za svako gazdinstvo u skladu s njegovim mogućnostima već početkom godine tačno odrediti količina obaveznog otkupa za sve proizvode koji dolaze u obzir.

Time, doduše, još nije rečeno da će novim sistemom otkupa sve teškoće same od sebe nestati. Ne, naš ovogodišnji otkup je dosta visok i mora biti visok iz razloga o kojima sam ranije govorio. Ali on nije tako visok da ga, bez štete za privredu naših radnih seljaka, ne bismo mogli izvršiti pod uslovom da naša narodna vlast ima potporu samih radnih seljaka. Oni sami moraju da izvrše potreban pritisak na špekulantske elemente na selu, pošto od unošenja nereda u sistem otkupa imaju najviše štete sami radni seljaci. To u prvom redu važi i za ispunjavanje »listâ domaćinstva«. Ako svaka takva lista ne bude plod diskusije celog sela, onda će i dalje biti nepravilnosti. Gde ove liste bude prihvatilo i utvrdilo celo selo, tamo će biti stvoren red i neće biti više potrebno slati razne kontrolne komisije.

Uveren sam, drugovi i drugarice, da ćete i vi podržati ove mere narodne vlasti i time doprineti pobedonosnom izvršavanju našeg petogodišnjeg plana, čiji će uspeh biti najlepša nagrada za napornu, ali veličanstvenu i slavnu radnu borbu koju danas vodi radni narod grada i sela.

* * *

Razume se, koreniti preokret u našoj poljoprivredi učiniće u tom pogledu tek zemljoradničko zadrugarstvo. Starije, učvršćene seljačke radne zadruge su danas pokazale šta se na velikom zadružnom imanju može učiniti za napredak poljoprivrede boljom organizacijom rada i savršenijom tehnikom. Postojeće seljačke radne zadruge potrebno je što brže učvrstiti, da bi svojim uspesima i primerom mogle pokazati ostalim seljacima koji s nepoverenjem gledaju na njih da je seljačko radno zadrugarstvo najbolji i najbrži put napretka naše poljoprivrede i blagostanja svakog našeg radnog seljaka. *Pri svemu tome moram ponovo istaći da mi ne samo da ne smemo nikoga terati u zadrugu nego – kako je nedavno rekao drug Tito – smatramo da je svaka pojava neposrednog ili posrednog prisiljavanja za ulazak u zadruge – što se, na žalost, kod nas još uvek ponegde događa – i privredno štetna.*

Iskustvo nam govori da ljudi samo tada daju u radu velike rezultate ako svesno rade, ako znaju zašto rade i za koga rade i ako znaju kakvi će biti rezultati njihovoga rada. *Nama su, dakle, potrebne samo takve seljačke radne zadruge čiji će svi članovi biti zaista svesni aktivni borci za što veće uspehe.* Na-

šim današnjim zadrugarima, koji svakodnevno postižu nove uspehe, često u veoma teškim uslovima, ostaće zauvek časno i slavno ime pionira koji su smelo zaorali ledinu u vreme kad je većina još s nepoverenjem gledala u njihov rad. Uspehi ovih naših pionira socijalističke poljoprivrede pretvoriće postepeno današnju nepoverljivu većinu u manjinu. Međutim, do tog vremena naša narodna vlast mora pomoći kako seljačkim radnim zadrugama tako i radnim seljacima koji se još nisu odlučili da stupe u zadruge.

Naveo sam samo primer otkupa i zadržao se malo više na zemljoradničkom zadrugarstvu jer se Bela krajina pretežno bavi poljoprivredom, pa se ova pitanja nje i najviše tiču. Ali ovakvih primera bih mogao da navedem još mnogo više. Mogao bih, na primer, govoriti o pitanju pravilnije raspodele radne snage koja bi mnogim radnicima znatno smanjila sadašnji radni napor. Ili pak o pravilnoj raspodeli fondova ishrane, što bi nam uštedelo znatne količine hrane i time olakšalo otkup, a istovremeno poboljšalo prehranu onih koji zavise samo od karata i tako dalje. Svi ti primeri govore o tome *da se naš radni narod mora još više nego do sada zainteresovati i kontrolisati kako rade narodni odbori i drugi organi vlasti i da im ujedno mora više nego do sada pomagati, kako bi oni svoje zadatke što bolje i pravilnije izvršavali.* Zbog toga sam i rekao da za nas sada važi poslovice: »Kako prostreš, onako ćeš ležati«.

NAPOMENE

[1] Obavezni otkup poljoprivrednih proizvoda uveden je neposredno posle oslobođenja zemlje s ciljem da se, u uslovima opšte oskudice i preteće masovne gladi, obezbedi ishrana stanovništva i sirovine za industriju. Posle Rezolucije Informbiroa iz 1948. godine obavezni otkup se morao čak i povećati. Obavezni otkup je ukinut 1952. godine.

Sistemom obaveznog otkupa svi važniji poljoprivredni proizvodi bili su isključeni iz robnog prometa jer bi se, u uslovima velikog raskoraka ponude i tražnje, pojavila oskudica, neravnomerna raspodela i špekulacija hranom. Sistem obaveznog otkupa po cenama nižim od cena na takozvanom slobodnom tržištu bio je, pored toga, i metod preliivanja novostvorene vrednosti iz (pretežno privatno-sopstveničke) poljoprivrede u društveni sektor industrije, što je bila jedna od pretpostavki za povećanje akumulativnosti narodne privrede, nužne za politiku industrijalizacije u uslovima siromaštva i ekonomske blokade iz inostranstva.

[2] Reč je o Osnovnoj uredbi o otkupu poljoprivrednih proizvoda, donetoj 6. septembra i objavljenoj u Službenom vjesniku Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ, br. 53, od 1950. godine.

SOCIJALISTIČKO UPRAVLJANJE PRIVREDOM I PREOBRAŽAJ POLJOPRIVREDE I SELA

Deo referata na Četvrtom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije, 23. februara 1953. godine.

Za ovo izdanje tekst je preuzet iz knjige »Problemi naše socijalističke izgradnje«, II, Kultura, Beograd 1960, str. 312-317, 349-350. Naslov je dala redakcija.

Drugo [1] načelno pitanje koje je postavila pred nas socijalistička praksa jeste pitanje o metodima i oblicima socijalističkog upravljanja privredom, to jest privredom koja se razvija na osnovi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju. To pitanje je u stvari probni kamen socijalističke prakse.

Kako je to pitanje rešeno u Sovjetskom Savezu – vi znate. Celokupna sredstva za proizvodnju te zemlje nalaze se u rukama do krajnosti centralizovanog državnog izvršnog aparata. Država je apsolutni monopolist. Da bi takav sistem mogao da se kreće dalje, potrebna je sve veća unutrašnja kontrola, sve veća centralizacija i sve veće sužavanje okvira samostalnosti najnižih državnih organa. To traži sve veći aparat, sve novije i sve veće privilegije i sve više sredstava zastrašivanja i političkog nasilja. Ta velika parazitska birokratska mašina, koja iscrpljuje živu snagu društva, mora, ako hoće da se održi, neprestano da povećava svoj pritisak na radne mase.

Političko i teoretsko opravdanje takvog sistema Staljin je našao u teoriji socijalističkog privrednog planiranja. Za Marksa je privredni plan naučno oruđe društva kojim ono – u okviru objektivne zakonitosti ekonomskog razvitka – može da uskladi proporcije materijalnih privrednih odnosa, da bi se sprečila anarhija u proizvodnji i hiperprodukcija. Za Staljinu, međutim, privredno planiranje je osnovni zakon privrednog razvitka, kojim je stihija privrednih snaga u potpunosti kontrolisana svešću. Staljin, u stvari, time tvrdi ni manje

ni više nego da su on i njegov birokratski aparat u oblasti ekonomike otkrili apsolutnu, večitu istinu, pa zbog toga svojim planovima mogu u potpunosti određivati društveno-ekonomsko kretanje.

Praksa, naravno, ovu metafizičku teoriju nemilosrdno izobličava. Staljin je inače po cenu ogromnih materijalnih i ljudskih žrtava izgradio čak veliku, impozantnu industriju. Istovremeno, toj industriji je oduzeo društvene uslove u kojima bi mogla dati materijalne uspehe, koji bi opravdali žrtve date za njenu izgradnju. Time je tu industriju podredio centralizovanom birokratskom aparatu, potpuno zakočio svaku društvenu inicijativu koja bi imala svoj izvor u slobodnom, stvaralačkom radu pojedinca ili pojedinog radnog kolektiva. Zato je produktivnost rada niska, a unutrašnja tendencija preduzeća ka ekonomskom i tehničkom napretku snažno gušena. U stvari, tu jedan birokratski sistem samim svojim postojanjem uništava i ždere one materijalne vrednosti koje bi proširenje proizvodnih snaga moglo da da društvenom standardu i najnaprednijem životu sovjetskog društva i koje bi jedino mogle opravdati nacionalizaciju sredstava za proizvodnju.

Staljin je takođe uspeo da utera individualne seljake u kolhoze i da ih potčini dominaciji birokratizma. Ali danas se sa kolhozima nalazi u ćorsokaku. Vanredno niska produktivnost rada, nezainteresovanost za unapređenje proizvodnje, slabo iskorišćavanje mehanizacije i druge slične slabosti čine kolhoze nesposobnim kao formu unapređenja poljoprivredne proizvodnje. Staljin im zato već preti novim merama, koje će očigledno ići samo na još veće obespravljenje sovjetskih radnih ljudi na selu. Drugog puta taj sistem nema, ako hoće da ostane veran samom sebi.

Očigledno je, dakle, da je taj sistem postao prepreka napretka, uzrok truljenja i stagnacije u sovjetskom društvu.

To je i razumljivo. Samo slobodan čovek, slobodan lični rad, slobodna lična inicijativa na bazi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju omogućuje socijalizmu onaj skok u razviku proizvodnih snaga koji mu daje prednost pred kapitalizmom i koji ga čini istorijskom društvenom nužnošću. Staljinški sistem potpuno je podredio sovjetskog radnog čoveka vlasti izvršnog aparata. Razume se da u takvim uslovima ne može da bude individualne inicijative, a bez nje nema podizanja produktivnosti rada, ma koliko se sovjetski biro-

rati trudili da je povećaju izmišljanjem raznih sistema premija, akorda, stahanovstva, udarništva, odlikovanja itd. Tu inicijativu ne može da zameni nikakav državni upravni aparat, pa bio on stimulisan kakvim mu drago privilegijama.

Drugo što treba istaknuti u vezi s tim jeste činjenica da nikakvi, ma koliko dobri i na naučnoj analizi zasnovani privredni planovi ne mogu da iscrpu, odnosno da predvide sve bezbrojne mogućnosti, oblike i rezultate koje daju spontani razvitak privrednih snaga i spontano dejstvovanje inicijative masa. Prema tome, privredni planovi koji pretenduju na potpuno dirigovanje privrednog života, a ne samo na usklađivanje unutrašnjih proporcija privrednog dejstvovanja društvene zajednice, moraju kao takvi postati kočnice razvitka, moraju sputavati proizvodne snage, moraju prouzrokovati nove disproporcije, moraju dejstvovati u smislu stagniranja privrednog razvitka.

U stvari, u socijalizmu dejstvovanje svih privrednih snaga treba da bude nesavrnjivo slobodnije nego u kapitalizmu. Nikada najliberalniji kapitalizam – na bazi privatne svojine na sredstvima za proizvodnju – nije mogao da da onu slobodu inicijativi privatnih vlasnika kakvu mora i može dati socijalizam – na svojoj novoj imovinskoj osnovi, na osnovi društvene svojine na sredstvima za proizvodnju – ličnoj privrednoj inicijativi svakog pojedinog proizvođača, to jest svakog pojedinog radnog čoveka kao i svakog pojedinog radnog kolektiva. Ali da bi se to postiglo, treba skinuti kuratelu birokratije nad privredom, treba obezbediti da se privredni odnosi rešavaju samim društvenim odnosima i uzajamnim dejstvovanjem slobodne stvaralačke utakmice ljudi. Za sprečavanje anarhije i raznih drugih disproporcija društvena zajednica raspolaže kako naučnim tako i ekonomskim i drugim društvenim sredstvima. Svaka veštačka konstrukcija, svako nasilje nad objektivnim ekonomskim zakonima i svaka privredna delatnost zasnovana na sistematskom prisiljavanju moraju, po pravilu, dovesti do ekonomskih neuspeha i do napuštanja socijalističkih principa.

Nije slučajno što je Staljin baš u toku prvog petogodišnjeg plana izvršio odlučujući preokret. I ranije se socijalistički sistem razvijao u državno-kapitalističkim formama. Ali sve dok god je postojala kakva-takva mogućnost uticaja radničke klase na državnu politiku, postojala je i mogućnost da se te forme postepeno razvijaju u socijalističkom smislu. U toku prvog petogodišnjeg plana – za čije sprovođenje je bilo po-

trebno izgraditi aparat, i to aparat sa apsolutnom vlašću, da bi se ugušile sve političke posledice ekonomskih apsurd – Staljin je potpuno potčinio radničku klasu vladavini državnokapitalističkog monopola i despotije birokratizma.

Imajući u vidu sve te činjenice, mi smo naš privredni razvitak postavili na drukčije osnove, to jest pošli smo sa stanovišta da je obezbeđenje slobodnog društvenog i ekonomskog kretanja, na bazi društvene svojine sredstava za proizvodnju, uslov za dosledni razvitak socijalizma. Na tom principu se i izgrađuju forme privrednog upravljanja u našoj zemlji.

Istina, relativna zaostalost zemlje, a naročito postojanje veoma jakog, ali i veoma zaostalog sektora rasparčane individualne seljačke proizvodnje, otežava takav razvitak, no ta činjenica ni u kom pogledu ne opravdava odstupanje od tog principa. Naprotiv, praksa nam je pokazala da postojanje jakog socijalističkog sektora privrede – ako su pravilno postavljene ekonomski odnosi između ovog i seoske poljoprivrede – mora podstaknuti i socijalistički preobražaj poljoprivredne proizvodnje, razume se, postepeno i u oblicima koji odgovaraju ekonomskim potrebama. Praksa nam je takođe pokazala da je svako prisiljavanje, svako stvaranje veštačkih konstrukcija i na tom području donelo samo negativne ekonomske rezultate. U tom pogledu i u našoj zemlji premalo se vodilo računa o onoj objektivnoj zakonitosti koju je Marks izrazio sledećim rečima: »Nikada neka društvena formacija ne propada prije no što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikada novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju prije no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva«. (Marks-Engels, *Izabrana dela, I*, Beograd 1949, str. 338.) [2]

I naša sitna seljačka proizvodnja, dakle, treba da se razvija svojim sopstvenim zakonitim putevima ka višim formama. Taj se razvitak ne može ni preskočiti ni ubrzati političkim sredstvima. Njega je moguće ubrzati samo jednim putem: dizanjem materijalne baze poljoprivredne proizvodnje na viši nivo i doslednom primenom principa da je socijalistički samo ono što je i ekonomski opravdano. A inače mi moramo polaziti sa stanovišta koje je tako jasno formulisao Engels: mi moramo individualnom seljaku otvoriti dve mogućnosti – ili da preko zadružnog ujedinjavanja obezbedi sebi bolje ekonomske uslove, ili da se na svom parčetu zemlje sam bori sa posledicama svoje zaostalosti. Međutim, izbor iz-

među dveju mogućnosti zaista i u punom smislu te reči treba prepustiti samom seljaku. Ako to zaista prepustimo njemu, onda će se on odlučiti za zadrugu tada kada to postane zaista ekonomski neophodno, i to za takvu zadrugu koja će najbolje odgovarati ekonomskim potrebama. Taj razvitak socijalističko društvo treba aktivno da pomaže, ali ne administrativnim, nego pre svega ekonomskim sredstvima.

No to je posebno područje naših teškoća, gde ima doduše još mnogo nejasnoća, ali gde smo ipak sada već krenuli dobrim putem. Osnovno je, po mome mišljenju, shvatiti da mi i ne možemo imati dvojaki privredni sistem: jedan slobodan, u industriji, i jedan dirigovan, na administrativnim merama zasnovan, u poljoprivredi. Celokupan naš privredni napredak mora da bude zasnovan na slobodnoj aktivnosti i uzajamnom uticaju privrednih snaga. U takvim uslovima socijalistički sektor biće neosporno vodeća snaga privrednog razvika. Nikakva strahovanja za socijalizam mi, dakle, ne treba da imamo, pod uslovom da su sredstva za proizvodnju zajednička sopstvenost društva, odnosno – u poljoprivredi i zanatstvu – još i lična sopstvenost trudbenika koji njima sami rade.

Tim smo putem krenuli onog dana kada smo stvorili prve radničke savete i počeli da prenosimo težište privrednog upravljanja na njih. Sa radničkim savetima i drugim sličnim organima samoupravljanja proizvođača uspostavili smo osnovne političke uslove koji omogućavaju slobodno delovanje i takmičenje ekonomskih snaga, bez bojazni da bi se tu mogle pojaviti ma kakve ozbiljne opasnosti bilo privatnokapitalističkih, bilo državnokapitalističkih tendencija. Uspostavljanje tih političkih uslova omogućilo nam je da kasnije idemo sve dalje u prenošenju privrednih kompetencija sa državnih organa na samoupravne organe samih proizvođača.

Još imamo ostataka birokratizma, naročito u oblasti utvrđivanja akumulacije, u rasporedu društvenog doprinosa, u spoljnoj trgovini, u sistemu investicija, u kreditnom sistemu, u načinu državne intervencije u poljoprivredi itd. Imamo tu i tamo takođe i tendenciju da se uzimaju kao primer razne državnokapitalističke i druge forme razvijenog kapitalizma na Zapadu – i to opet na liniji čuvanja birokratskih elemenata u našem privrednom životu. Ali ipak, to su danas već samo prolazne pojave. Dosadašnji ekonomski i politički pozitivni rezultati novog kursa u našoj privredi i u svim društvenim

odnosima tako snažno govore u prilog tome sistemu da su protivni glasovi sve ređi i sve slabiji.

Tim putem mi moramo ići dalje, dosledno i uporno.

[...]

Samo se po sebi razume da ne možemo nikakvim vaspitnim merama pridobiti individualnog proizvođača za ovakve ili onakve forme socijalističke kooperacije. To je stvar ekonomskog razvitka i slobodnog opredeljenja seljaka, što mi, u novim uslovima, treba da obezbedimo u još daleko većoj meri nego što smo to radili do sada. Ali i pored toga naša politička aktivnost na selu može da da veoma značajne rezultate. Ona treba, pre svega, da bude usmerena na demaskiranje antisocijalističkih parola, na političku izolaciju antisocijalističkih elemenata, na borbu protiv zaostalosti, štetnog konzervatizma i mračnjaštva, na podizanje kulturnog nivoa itd. Ona treba da omogući radnim seljacima uvid u ekonomsku i društvenu problematiku naše zajednice van njihovog sela i treba da ih učini aktivnim faktorima u rešavanju te problematike. To je danas naročito olakšano time što će seljaci pored radnika biti snažno zastupljeni u većima proizvođača i preko njih će, u stvari, preduzimati odgovornost za rešavanje mnogih privrednih zadataka koji se ne odnose samo na poljoprivredu i selo.

Raznme se da pored toga treba intenzivno razvijati i onaj sitni rad na političkom obaveštavanju koji povezuje selo sa svakodnevnim naporima društvene zajednice. Izvlačenje sela iz njegove zatvorenosti biće, čini mi se, jedan od najvažnijih metoda i zadataka naše političke akcije na selu.

Taj će rad, pored ostalog, biti korisna pomoć i podrška onom spontanom povezivanju individualne poljoprivredne proizvodnje s našim socijalističkim privrednim sektorom koje, u stvari, predstavlja najsolidniji put ka socijalističkom preobražaju naše poljoprivrede. Uporedo s tim moramo što pre naći put i način za odstranjivanje onih administrativnih i drugih veštačkih elemenata u našoj poljoprivrednoj proizvodnji i u njenim odnosima a socijalističkim sektorom privrede koji danas otežavaju i ekonomski razvitak sela i rađaju negativne političke posledice. U tom pravcu smo u poslednje vreme učinili ozbiljne korake. Ali to ipak nije dovoljno.

NAPOMENE

[1] U delu teksta koji neposredno prethodi ovom odlomku Edvard Kardelj govori o ulozi države u izgradnji socijalističkih društvenih odnosa sa stanovišta daljeg razvoja samoupravljanja (Videti: *Problemi naše socijalističke izgradnje*, II, Kultura, Beograd 1960, str. 287-311.).

[2] Citirani stav potiče iz *Predgovora Prilogu kritici političke ekonomije*. Videti: K. Marks – F. Engels, op. cit., tom 20, Beograd 1979, str. 322-333.

O NEKIM PROBLEMIMA NAŠE POLITIKE NA SELU

Članak je prvi put objavljen u »Borbi«, 29. marta 1953. godine.

Za ovo izdanje je preuzet tekst objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, II, Kultura, Beograd 1960, str. 359-373.

Nema sumnje da u pogledu razvitka produktivnih snaga u našoj poljoprivredi znatno zaostajemo za ostalom privredom. To važi kako za neposrednu privrednu, materijalnu stranu ovog pitanja tako i za afirmaciju novih odnosa u privredi, koji su inače karakteristični za sadašnju fazu naše socijalističke izgradnje i koji su nam dali takođe odlične rezultate u drugim oblastima privrede, van poljoprivrede. Jednim delom je ovo stanje posledica činjenice što smo bili prinuđeni da u prvoj fazi našeg posleratnog razvitka posvetimo daleko najveću pažnju industrijalizaciji naše zemlje i što smo, u vezi s tim, morali i materijalna sredstva u prvom redu da koncentrišemo na ključne objekte industrijske izgradnje. Uzroci te vrste biće u znatnoj meri uklonjeni već tekućim privrednim planom, koji predviđa znatna materijalna sredstva za unapređenje poljoprivrede. Međutim, da bismo ta materijalna sredstva mogli zaista efikasno da iskoristimo, potrebno je da smo načisto i u pogledu drugih izvora našeg zaostajanja u poljoprivredi, to jest onih koji proizlaze iz naše poljoprivredne politike, iz naših administrativnih i drugih intervencija na selu. Tu ima slabosti i nedostataka koji danas predstavljaju najveću kočnicu bržem razvitku proizvodnih snaga u oblasti poljoprivrede i koje bezuslovno moramo odstraniti ako hoćemo da omogućimo brži tempo razvitku u toj oblasti.

Tu je, pre svega, pitanje zemljoradničkog zadrugarstva. Ako danas govorimo o tom pitanju, više ne treba da se oslanjamo samo na opšte teoretske postavke i tuđa iskustva. Mi imamo sopstvena iskustva i iz njih treba, bez predrasuda, izvu-

ći jasne zaključke, i na toj osnovi odrediti put našoj daljoj borbi za socijalistički preobražaj poljoprivredne proizvodnje. U okviru ovog članka htéo bih da iznesem samo nekoliko misli o tim problemima, kao doprinos u diskusiji koja se danas razvija oko tih pitanja.

I

Naše zemljoradničko zadrugarstvo je u toku poslednjih godina svakako postiglo prilične ekonomske rezultate. To važi i za radne zadruge, odnosno bar za dobar deo njih. Kod nekih su ti rezultati tako dobri da su one savladale sve unutrašnje teškoće i da su zaista na dobrom putu da postanu zdrava i solidna krupna socijalistička preduzeća.

Ali i pored toga ne može se poreći da zemljoradničko zadrugarstvo, a u prvom redu tipa seljačkih radnih zadruga, preživljuje veoma ozbiljne unutrašnje teškoće, koje se manifestuju, pre svega, u kolebanju znatnog dela članova radnih zadruga. A suša, koja je ove ekonomske godine bila vrlo jaka, ozbiljno je pojačavala sve ove razloge koji su izazvali kolebanje. Taj se proces pokazuje već nekoliko poslednjih godina, a njegove posledice se izražavaju i u ekonomskoj oblasti, to jest u suviše sporom napretku proizvodnih sposobnosti radnih zadruga, u nedovoljno efikasnom korišćenju materijalnih sredstava koja su im stavljena na raspolaganje, u sporom podizanju produktivnosti rada, a ponekad čak i u nazadovanju. Ne tvrdim da to važi za sve radne zadruge, ali u svakom slučaju važi za prilično veliki broj.

Ovim procesima suprotstavljena su razna sredstva. Upotrebljene su i administrativne mere kojima se otežava izlazak iz zadruga, u očekivanju da će u međuvremenu, pomoću takvih sredstava kao što su novi oblici organizacije, uvođenje privrednog računa, materijalna pomoć, novi metodi rada itd., kriza biti savladana i zadruge učvršćene. Svim tim merama, doduše, postignuti su izvesni pozitivni rezultati, ali nisu odstranjene niti savladane unutrašnje teškoće. Korist od ovih mera bila je pre svega u tome što su one i najširem našem političkom aktivu dale jasniji uvid u suštinu stvari i uverile ga da se takva pitanja mogu rešavati samo ekonomskim sredstvima, a ne administrativnim.

A to je u stvari čvor pitanja. Unutrašnje teškoće našeg zadrugarstva nemaju svoj izvor toliko u ovakvoj ili onakvoj organizacionoj slabosti, koliko u njegovoj društveno-ekonomskoj suštini, to jest u tome da je ono u svojim sadašnjim oblicima – to se naročito odnosi na radne zadruge – u protivrečju sa opštim ekonomskim uslovima u kojima naše zadruge danas dejstvuju. Da je stvar zaista takva, o tome govori već sama činjenica što se kolebanje u radnim zadrugama pojavilo odmah čim smo pristupili promenama u našem privrednom sistemu, to jest čim su bili ukinuti otkup i drugi administrativno-prisilni poljoprivredni planovi i čim se pojavilo slobodno tržište sa slobodnom utakmicom privrednih snaga.

To je i razumljivo. Radna zadruga, da bi u takvim uslovima slobodne ekonomske utakmice mogla da se održi i da napreduje, mora u prvom redu ispunjavati dva uslova: mora raspolagati neophodnom tehničkom bazom i mora biti građena ne samo na principu bezuslovne dobrovoljnosti nego i na visokoj svesti svojih članova, svesti koja će biti sposobna da prilagođava forme organizacije i rada zadruge njenom sopstvenom tehničkom napretku i opštim ekonomskim uslovima u kojima zadruga živi. Ako joj državni ili bilo koji drugi aparat bude propisivao te forme, ona u svom razvitku neće daleko stići. Prema tome, gde god ti uslovi nedostaju, radna zadruga postaje ekonomski nesposobna, a time i izložena stalnoj bolesti kolebanja i raspadanja. Davanje ekonomskih privilegija takvim zadrugama – što neki naši drugovi proglašavaju spasonosnim lekom u takvim slučajevima – dejstvuje obrnuto. Ekonomske privilegije navikavaju ljude na parazitizam i potkopavaju svaku borbu za povećanje produktivnosti rada i ekonomsku konsolidaciju zadruge.

Forme radnih zadruga koje kod nas preovlađuju proizvod su sasvim drugih ekonomskih uslova nego što su današnji. To je bilo vreme kada su državni monopol, revolucionarna administrativna sredstva, a i birokratsko-centralistički oblici apsolutno dominirali u privredi i kada su svi naši naponi bili koncentrisani na osnovne zadatke petogodišnjeg plana. Sa tim naporima vezan je bio i sistem otkupa i raznih drugih mera administrativne intervencije u poljoprivredi. Takvoj situaciji je najviše odgovarao tip radnih zadruga. Zato su u tom periodu one imale uspeha.

Danas se često čuje mišljenje da su mnoge radne zadruge stvorene prisilno, i da upravo te zadruge danas preživlja-

vaju krizu. Mislim da takvo mišljenje precenjuje ulogu pojave prisiljavanja upravo zbog toga što ne shvata pravu, ekonomsku suštinu sadašnjih teškoća u radnim zadrugama. Prisiljavanja je, dakako, tu i tamo bilo, ali u ono vreme ono ipak nije imalo neku odlučujuću ulogu. Sami tadašnji ekonomski odnosi bili su pogodni za stvaranje radnih zadruga. One su često nastajale kao zaštita seljaka pred obavezama kojima je u ono vreme morala biti opterećena poljoprivredna proizvodnja. S druge strane, za sve druge vrste zemljoradničkog zadrugarstva bilo je ostavljeno tako malo mesta u našem privrednom životu da se one uopšte nisu mogle razviti. I tako se desilo da nam se opšte zemljoradničko zadrugarstvo, na koje smo – u perspektivi – polagali težište, nije razvijalo, a da su daleko brže nastajale radne zadruge koje smo smatrali samo najvišim produktom razvitka zadrugarstva, a nikako glavnim sredstvom socijalističkog preobražaja poljoprivrede. Imali smo, dakle, suprotan proces sadašnjem, kada se naši kadrovi na terenu trude da pošto-poto održe kompletne radne zadruge, a zanemaruju druge forme zemljoradničkog zadrugarstva i socijalističke poljoprivrede, pa ipak se baš te druge forme spontano razvijaju, a mnoge radne zadruge preživljavaju krizu.

Sušтина je u promenjenim ekonomskim odnosima. Veliki deo radnih zadruga uopšte nije imao uslova da se razvija u krupno i moderno socijalističko gazdinstvo. Kao što se mehaničkim spajanjem nekoliko obučarskih radionica ne može stvoriti moderna fabrika cipela, tako se mehaničkim sastavljanjem plugova i konja ne dobija moderno poljoprivredno gazdinstvo. Takva prosta kooperacija, doduše, može dati pozitivne rezultate kod visokosvesnih ljudi, koji imaju pred sobom određenu perspektivu i koji su sposobni da za nju i nešto žrtvuju, ali ne može biti opšti ekonomski zakon. Te slabosti naših radnih zadruga bile su u uslovima državnog monopolizma i administrativne raspodele društvenog proizvoda prikrivene, jer nije moglo da funkcioniše tako važno merilo kao što je produktivnost rada. Veliki deo seljaštva ušao je u radne zadruge *da bi više dobio od društva, odnosno da bi mu manje davao, a ne da bi više i bolje proizvodio i time poboljšao svoj životni standard*. U novim ekonomskim uslovima, međutim, sve su te slabosti i protivrečja u radnim zadrugama morali doći do izražaja. Merilo produktivnosti rada ponovo se pojavilo kao društveni faktor, i gde god se individualni rad

na individualnom gazdinstvu pokazao uspešnijim od zadruganog, to jest gde se pokazalo da uslovi za moderno socijalističko gazdinstvo još nisu sazreli, tamo su se pojavile teškoće. Niz zadruga došao je u krizu.

Prva reakcija naših kadrova bila je spontana, to jest administrativna. Oni su počeli administrativnim putem da sprečavaju osipanje radnih zadruga, što znači da sprečavaju proces koji ima svoje duboke ekonomske korene. Tek tada se, u stvari, administrativno prisiljavanje pojavilo u pravom smislu te reči kao glavno sredstvo održavanja kompletnih radnih zadruga. Naravno da ono nije moglo dati željeni rezultat. Postiglo se, u stvari, suprotno. Kretanje je zaustavljeno, a zajedno s tim i prečišćavanje stanja, što bi omogućilo bar onim radnim zadrugama koje su sposobne da se održe – u celosti ili jednim delom – da svoju delatnost postave na zdraviju osnovu. Takvo raščišćavanje bi naše kadrove jače orijentisalo na one vrste zemljoradničkog zadrugarstva koje danas mogu da se razvijaju i na mnoge druge oblike socijalističkog preobražaja naše poljoprivrede koji su isto tako važni, ali su zanemarivani. I tako su sve mere na sprečavanju normalnog slobodnog razvitka u zadrugarstvu, s jedne strane, produbile krizu u samim zadrugama, a, s druge – nanele štetu našoj poljoprivredi uopšte.

Drugim rečima, nije bila greška u tome što su se u svoje vreme radne zadruge stvarale, već je greška to što se danas administrativno kočice procesi u njima. Takvim se metodima samo sputava prirodni ekonomski razvitak, a zemljoradničkom zadrugarstvu se sprečava, odnosno otežava da se snađe u novim prilikama i uslovima, to jest da se njima prilagodi i ekonomski i organizaciono i po svojim metodima rada. Ono što u oblasti privrede treba prisilno ili veštački održavati, po pravilu nije sposobno za život. S druge strane, takođe je jasno da svako veštačko, administrativno održavanje zastarelih formi ili čak izmišljenih konstrukcija u privrednom životu mora da dovede do protivrečnosti između tendencije razvitka proizvodnih snaga i veštački ili prisilno održavanih ekonomskih odnosa. A takvo protivrečje rađa kako negativne ekonomske tako i političke posledice.

Tu je, po mome mišljenju, izvor krize koju preživljava sada naše zemljoradničko zadrugarstvo. Činjenica je da je sva naša ostala privreda stavljena u uslove slobodne utakmice ekonomskih snaga – naravno, na opštoj osnovi društvene

svojine na sredstvima za proizvodnju – dok je poljoprivreda – a naročito veliki deo zemljoradničkog zadrugarstva – još uvek u velikoj meri uklještena u administrativnu kontrolu i u razne veštačke oblike koji se mogu održavati isključivo i samo zbog toga što su podržavani administrativnim sredstvima.

Prema tome, prvi princip koji mi bez rezerve moramo da usvojimo u našoj poljoprivrednoj politici i kojem moramo da obezbedimo nesmetanu primenu jeste *da i našu poljoprivredu oslobodimo elemenata administrativnog rukovođenja i baziramo takođe i njen razvitak na slobodnoj utakmici ekonomskih snaga.*

II

Takav stav, dakako, ne znači da mi prepuštamo seljačku poljoprivrednu proizvodnju spontanom kretanju, nezavisnom od socijalističkog sektora naše privrede, odnosno da gubimo ispred očiju perspektivu njenog socijalističkog preobražaja. Ne, mi ni za časak ne smemo zaboraviti da je naročito u toj oblasti našeg privrednog života svesna aktivnost socijalističkih društvenih snaga neophodno potrebna. Mi danas znamo isto tako dobro kao i juče da bi suprotno kretanje sitne robne proizvodnje – u uslovima slobodnog tržišta i bez aktivne *ekonomske* intervencije socijalističkog privrednog sektora – neizbežno i stalno reprodukovalo kapitalističke odnose na selu. A mi smo protiv takvih procesa ne samo kao borci za socijalizam i kao vlast radnog naroda nego i zato što u našem političkom sistemu takvi procesi nužno vode jačanju birokratizma i, u krajnjoj liniji, opet administrativnoj intervenciji u oblasti poljoprivrede.

Međutim, uopšte se ne postavlja pitanje da li prepustiti ili ne prepustiti kretanje u poljoprivredi spontanom razviku. Svako društveno kretanje je i spontano i svesno. I kapitalistička banka i seoski bogataš stare Jugoslavije, koji su se koristili objektivnim mogućnostima, pristupali su eksploataciji i potčinjavanju radnog seljaka svesno i sistematski. A protiv našeg radnog seljaka ne stoje više kapitalističke banke, pa i snaga seoskih bogataša se bitno smanjila. Tu je sad snažan socijalistički privredni sektor koji nema eksploatatorski odnos prema individualnom seljaku, nego može i treba da mu

pod određenim uslovima pomogne. Kroz te odnose pre svega treba da dolazi do izražaja svesna akcija socijalističkih snaga. Prema tome, samo se po sebi razume da socijalističko društvo, odnosno vodeće snage socijalističkog društva moraju imati pred sobom jasnu perspektivu socijalističkog preobražaja poljoprivrede i da se te perspektive ni u kakvim uslovima ne smeju odreći. Međutim, pri tome se postavlja pitanje: možemo li mi tu socijalističku perspektivu obezbediti dosadašnjim metodima administrativne intervencije u poljoprivredi ili ne možemo? Na to pitanje treba dati negativan odgovor. Mi moramo našu poljoprivredu uopšte i naše zemljoradničko zadrugarstvo napose osloboditi administrativne stege i pritiska i dati ekonomskim snagama u poljoprivredi slobodan put. A na toj bazi, zatim, mi moramo uspostaviti odgovarajuće *ekonomske odnose* između socijalističkog sektora i individualne seljačke proizvodnje, koji će prirodnom neizbežnošću razvijati i sve više jačati socijalističke elemente i oblike socijalističkog poljoprivrednog gazdinstva na selu.

Ima li naše društvo snage i sredstava za ostvarenje takvog zadatka? Nesumnjivo da ima. Pomenuću samo neka od njih.

1. Pre svega, ne treba zaboraviti da socijalistički privredni sektor apsolutno dominira u našoj privredi. To nam omogućuje da preko društvenog plana relativno čvrsto utvrdimo položaj individualnog robnog proizvođača, dakle i seljaka. Samim tim – pod uslovom da smo obezbedili slobodnu utakmicu ekonomskih snaga u oblasti poljoprivrede – socijalističke snage određuju i tempo razvitka u poljoprivredi i mogu uticati na pravac razvitka.

2. Društvenim planom naše društvo utvrđuje proporcije kojima globalno određuje i kupovni fond seljaštva i opšti nivo cena, a time i položaj individualnog seljačkog proizvođača na tržištu.

3. Politika cena je takođe važan instrument za obezbeđenje unapređenja poljoprivrede i njene socijalističke rekonstrukcije. To ne znači da ćemo se mi služiti metodima administrativnog određivanja cena, ali socijalističko društvo raspolaže sa dovoljno sredstava da može odlučujuće uticati na njihovo ekonomsko formiranje.

4. Poreska politika u našim prilikama pre svega je instrument određene socijalne, odnosno klasne politike.

5. Naročito važnu ulogu u pogledu uticaja socijalističkog privrednog sektora na razvitak individualne poljoprivredne proizvodnje igraće politika kredita i poljoprivrednih investicija. Pod uslovom održavanja poljoprivrednih cena na jednom privredno zdravom nivou i slobodnog formiranja uzajamnog odnosa između tih cena, kredit će biti glavna forma finansiranja poljoprivrednih investicija, što će omogućiti najbolju upotrebu sredstava, a ujedno i tešnje povezivanje individualne robne proizvodnje sa socijalističkim sektorom proizvodnje. Pošto će, po svoj prilici, krediti uglavnom biti upućivani preko zemljoradničkog zadrugarstva, jačaće se i ovo zadrugarstvo kao najvažniji element povezivanja individualne poljoprivredne proizvodnje sa socijalističkom privredom.

Otklanjajući u načelu sve oblike raznih privilegija i nekontrolisanih, odnosno ekonomski neopravdanih davanja, stavljajući, dakle, sve proizvođače u jednake ekonomske uslove, ipak će kombinacijom gorepomenutih i drugih instrumenata socijalističko društvo moći da stimuliše kako pojedine grane poljoprivrede tako i razvitak socijalističkih elemenata na selu i zemljoradničko zadrugarstvo. Prema tome, ne postoji nikakva opasnost da bi socijalističke snage ukidanjem sadašnje administrativne kontrole nad zemljoradničkim zadrugarstvom i uopšte u poljoprivredi izgubile vodeću ulogu u razvitku poljoprivrede. Naprotiv, ostajanje na sadašnjim oblicima administrativnog »rukovođenja« svakim danom će nam nanositi sve teže ekonomske posledice, jer nam u stvari onemogućuju bitku za podizanje produktivnosti rada i za brži razvitak proizvodnih snaga u poljoprivredi uopšte. Mi moramo imati čistu računicu i jasnu situaciju u ekonomskim odnosima ako hoćemo uspešno da idemo dalje. Zato treba odstraniti sve one ostatke administrativnog rukovođenja u poljoprivredi, zajedno sa ostacima privilegija i ekonomski neopravdanih davanja, koji zamagljuju sliku stvari i otežavaju nam da materijalna sredstva za unapređenje poljoprivrede zaista efikasno iskoristimo.

To važi, pre svega, i za one administrativne mere koje sputavaju normalne procese u zadrugarstvu. Tu mi moramo bezuslovno obezbediti dva neophodna uslova za normalan dalji razvitak zemljoradničkog zadrugarstva: prvo, potpunu dobrovoljnost ulaska odnosno izlaska iz zadruge i, drugo, više gipkosti i više slobode u oblicima zadrugarstva.

Od samog početka su drug Tito i drugi rukovodeći ljudi naše države upozoravali da je dobrovoljnost ulaska u zadrugu i izlaska iz nje neophodan uslov zdravog razvitka zemljoradničkog zadrugarstva. Mi to nismo govorili samo zato što je to demokratsko pravo naših građana nego pre svega zato što je dobrovoljnost u ovom slučaju ekonomska kategorija, to jest barometar ekonomske opravdanosti zadruga i neophodan faktor njihovog ekonomskog napretka. Zadruga koja ne počiva na tom principu ne može se boriti za povećanje produktivnosti rada, a time gubi svoj glavni cilj i opravdanje opstanka. Savezno izvršno veće je u tom smislu pripremila i jednu uredbu [1] koja će uskoro izaći i koja će pomoći da se u našem zemljoradničkom zadrugarstvu odnosi raščiste.

III

Međutim, gorepomenuti instrumenti sami po sebi još ne obezbeđuju razvijanje socijalističkih elemenata u poljoprivredi. Oni stvaraju samo ekonomske uslove koji podstiču, olakšavaju i ubrzavaju takav razvitak. Potrebna nam je istovremeno i jasna perspektiva u pogledu ekonomskih organizacionih formi u kojima će se manifestovati i razvijati socijalistički društveni odnosi, kao što se, na primer, razvijaju kroz radničke savete u industriji. Mi, naravno, ne treba da dekretiramo te forme odozgo niti da kočimo inicijativu odozdo, koja će nesumnjivo obogatiti našu socijalističku praksu u oblasti poljoprivrede novim oblicima. Ali mi moramo da imamo i u tom pogledu jasnu perspektivu, za čije ćemo se ostvarenje kao borci za socijalizam i zalagati.

Zapravo, u opštoj liniji naše borbe za socijalistički preobražaj poljoprivrede mi, na osnovu iskustava poslednjih godina, nemamo mnogo da menjamo. Mi smo tu liniju u prvim godinama posle rata prilično pravilno postavili, a iskrivila nam ju je tek praksa perioda administrativnog upravljanja privredom. Danas treba, pre svega, da odstranimo ostatke takvog upravljanja i veštačke forme, koje su bile nužan rezultat toga perioda, i da obezbedimo veću širinu i slobodu u formama zemljoradničkog zadrugarstva i u drugim socijalističkim formama poljoprivredne proizvodnje. Naročitu pažnju treba, po mome mišljenju, posvetiti sledećim pitanjima:

1. Razvijanje zemljoradničkog zadrugarstva – u raznim svojim formama, od najnižih do razvijenih proizvođačkih zadruga – ostaje i danas naš najvažniji zadatak, i to iz ekonomskih i političkih razloga. Iz ekonomskih razloga zato što usmerava seljaka ka socijalizmu. Važnost zemljoradničkog zadrugarstva je, kao što smo već mnogo puta naglašavali, pre svega u tome što ono *danas* neposredno može da obuhvati tako reći svu masu radnog seljaštva, da ga udružuje u najprostijim oblicima saradnje i da ga ekonomski povezuje sa socijalističkom privredom.

Cesto se potcenjuje taj momenat. Iskustva su pokazala da su naši politički i privredni radnici uvek grešili kad su se orijentisali samo na najnaprednije forme u unapređenju poljoprivrede, koje traže izvanredno visoku svest, a zapustili su borbu na širokom frontu. A nama je potrebna upravo takva borba i niže organizacione forme, da bi na toj osnovi mogli da se razvijaju napredniji oblici. A za takvu akciju na širokom frontu nema boljeg oblika od zemljoradničkog zadrugarstva u svim njegovim prostim i razvijenijim oblicima. O tome nam, uostalom, govori i praksa drugih zemalja u Evropi i van nje. Gotovo svuda je unapređenje poljoprivrede tesno povezano sa razvijanjem zemljoradničkog zadrugarstva. Zato jako greše oni ljudi kod nas koji zbog slabosti što su se pokazale u radnim zadrugama – koje su, masovno i bez obzira na ekonomske uslove, stvarane stihijom perioda administrativnog socijalizma, pa su samim tim od početka nosile u sebi klicu sadašnjih kolebanja – postaju sada skloni potcenjivanju zadrugarstva uopšte i precenjivanju današnjeg značaja drugih naprednih socijalističkih oblika, koje, doduše, ne treba odbacivati, ali koji danas ipak mogu da obuhvate samo mali deo naše današnje poljoprivrede.

Jednom rečju, ako hoćemo da uklonimo administrativne mere i veštačke konstrukcije u razvitku poljoprivrede; ako hoćemo da obezbedimo slobodnu utakmicu ekonomskih snaga na tom području a ujedno i jasnu socijalističku perspektivu razvitka, onda treba uzeti za osnovu naših napora zemljoradničko zadrugarstvo. Ono je najprostije i najraznolikije po oblicima, prihvatljivo i potrebno svakom radnom seljaku zato što može da zadovoljava najrazličitije njegove interese, a i za socijalističku državu i privredu najpogodnije zato što zahvata ogromnu većinu seljaštva i omogućuje povezivanje celokupne individualne seljačke proizvodnje sa soci-

jalističkim privrednim sistemom. Na toj osnovi moći će se uspešnije razvijati i napredniji zadrugni i drugi socijalistički oblici poljoprivredne proizvodnje i biti stalni stimulans napretka u poljoprivredi. A bez te osnove mi ćemo uvek biti u eksperimentisanju, a ne u aktivnom i sistematskom radu na unapređenju poljoprivrede.

2. Zemljoradničko zadrugarstvo ne treba ograničavati u njegovim oblicima niti mu nametati bilo kakve oblike, sem kad je reč o očiglednim tendencijama da se zadrugnom formom prikrije kapitalistička sadržina. Međutim, opasnosti takve vrste nema mnogo i lako ih je uočiti.

U tom smislu je period administrativnog rukovođenja u zadrugarstvu takođe ostavio izvesne ostatke. I naše opšte zemljoradničke zadruge su suviše sputavane u svom razvitku, a pogotovo razne specijalizovane zadrugne forme. Cilj zemljoradničkih privrednih organizacija tipa opštih zadruga može biti samo jedan: sprečiti rascepanost zadruga koja raspisa snage i materijalna sredstva, i time usporava napredak. Zato je ujedinjavanje zadruga raznih tipova i njihova uzajamna pomoć u stvaranju fondova zajedničkih sredstava za proizvodnju nesumnjivo progresivna tendencija. Međutim, ni tu ne može biti administrativne prisile. Razvitak u tom pravcu treba da bude rezultat naše ekonomske politike, razvitka svesti radnih seljaka, praktičkih iskustava – koja su potrebna i seljacima i rukovodećim ljudima naše privrede – ubeđivanja i sopstvene inicijative radnih seljaka.

3. Merilo značaja i opšteg napretka zadruga jeste, pre svega, stvaranje zadrugnog fonda sredstava za proizvodnju i razvijanje uglednih zadrugnih gazdinstava, rasadnika, stočarskih stanica i farmi, radionica, prerađivačke industrije itd. Takvim razvitkom u svakoj će se zadrugi razvijati moderna socijalistička poljoprivredna gazdinstva ove ili one vrste, koja će seljacima ne samo pomagati i učiti ih nego će ih i ekonomski povezivati sa zadrugom i socijalističkom proizvodnjom, potiskujući individualni rad sa individualnim sredstvima za proizvodnju sve više u onaj okvir u kojem će on još uvek imati ekonomsku prednost pred drugimi oblicima rada. Na razvijanju takvih zadrugnih fondova treba ekonomski zainteresovati svakog pojedinog seljaka, a i državna poljoprivredna politika mora imati pred očima takvu perspektivu. Sem toga, stvaranjem takvih samoupravnih organa proizvođača kao što su radnički saveti u upravljanju takvim fondo-

vima i gazdinstvima, socijalistička poljoprivreda će dobiti čvrst oslonac na selu.

4. Radne zadruge takođe ostaju kao jedan od razvijenijih socijalističkih oblika poljoprivredne proizvodnje. Međutim, da bi one zauzele svoje pravo mesto, treba ih danas pre svega osloboditi kolebljivog elementa i staviti ih u iste ekonomske uslove sa svim ostalim proizvođačima, da bi mogle pokazati svoju pravu ekonomsku vrednost. Zato treba, pre svega, stvarno i dosledno obezbediti potpunu dobrovoljnost ulaska i izlaska iz zadruga, pristupajući, naravno, realizaciji ovog principa odmah, ali organizovano i bez jednostranih postupaka. Nema sumnje da će ta mera smanjiti broj radnih zadruga, a i zadruge koje će ostati izgubiće na broju svojih članova. Da li će toga biti više ili manje, nije bitno. *Bitno je da se princip dobrovoljnosti dosledno sprovede i da se time radne zadruge postave na zdravu ekonomsku osnovu.*

Pri tome ne treba zaboraviti takođe da radne zadruge – i one najnaprednije – tereti naročito jedna ozbiljna slabost: one su zatvorene privredne organizacije domaćinstava, a posluju kao razvijeno socijalističko gazdinstvo. Uvođenjem tehnike, koja je potrebna takvom gazdinstvu i bez koje radna zadruga ne može da opstane, uvek se pokazuje višak radne snage, ali višak koji ne odlazi jer je vezan za zemlju. U tom pitanju, pre svega, radne zadruge moraću da se snađu same, a moraću da im pomogne i društvo; naravno, ne privilegijama, nego, na primer, kreditima za investicije, za proširenje poljoprivredne proizvodnje, za izgradnju prerađivačkih fabrika itd. Radne zadruge takođe mogu da razviju neku vrstu mašinsko-traktorskih stanica, rasadnika, radionica itd. kao uslužnih preduzeća za sve seljake. Naravno da će se na taj način radne zadruge sve više razvijati u društvena socijalistička preduzeća kakva su naša preduzeća koja su nastala na bazi državne svojine na sredstvima za proizvodnju. Verovatno će biti radnih zadruga koje će se već sada organizovati na taj način.

Bilo kako bilo, skidanje administrativnog pritiska sa radnih zadruga je neophodan prvi uslov da bi radne zadruge mogle zauzeti svoje pravo mesto. Neka ih bude i manje, ali one koje budu ostale biće slobodne, zdrave i za život sposobne.

Ima drugova koji se teško rešavaju na takvu meru. Njima se čini kao da ruše jednu od tekovina dosadašnjih napora na

socijalističkom preobražaju poljoprivrede. Međutim, takvo je mišljenje daleko od stvarnosti. Loša, silom i nezdravim privilegijama održavana radna zadruga nije nikakva tekovina socijalističkog preobražaja poljoprivrede, nego njegova kočnica.

Sem toga, ne treba zaboraviti da je i podrška društva radnim zadrugama kreditima nemoguća ako te zadruge ne budu solidna i zdrava preduzeća. Biće, dakle, samo u korist učvršćenja radnih zadruga koje će ostati ili koje će ubuduće nastati ako sa njih bude skinut svaki trag administrativnog prisiljavanja i nezdravog privilegovanja.

5. Posvećujući pažnju zemljoradničkom zadrugarstvu, mi suviše često zanemarujemo druge socijalističke oblike u poljoprivrednoj proizvodnji, koji mogu biti veoma značajni. To je važno istaći naročito sada kad nam sistem radničkih saveta olakšava razvijanje cele mreže socijalističkih poljoprivrednih preduzeća, odnosno preduzeća koja služe poljoprivredi. Tu mislim pre svega na mašinsko-traktorska i druga industrijska preduzeća. Tu su, dalje, i razna gazdinstva sa intenzivnom obradom i baštovanstvom, moderne stočarske farme, voćarska gazdinstva, poljoprivredna imanja koja gaje industrijsko bilje za ovu ili onu fabriku itd. Takva preduzeća mogu stvarati neradom, sami ili na predlog zainteresovanih građana, zainteresovane fabrike, zadruge, trgovačka i ugostiteljska preduzeća itd. Takva preduzeća mogu se osnivati na zemlji iz opštredruštenog zemljišnog fonda, na zadružnoj zemlji, uzimanjem zemlje u zakup od seljaka, kupovinom zemlje. Sva ta preduzeća, naravno, rade pod neposrednom upravom radnog kolektiva, sa istim pravima i dužnostima kao svako društveno preduzeće. Naročito bi inicijativa narodnih odbora u tom pravcu dala ozbiljne rezultate. Takva preduzeća biće među najvažnijim nosiocima socijalističkog preobražaja poljoprivrede, a ujedno će biti i vanredno važan ekonomski faktor. Kao takva, ona će dizati poljoprivredu na viši nivo, a ujedno će industrijalizovati naše selo i mobilisati veliki deo njegove radne snage.

Svim tim oblicima, zadružnim i drugimi, mi treba, dakle, da posvećujemo podjednaku pažnju. Socijalističko društvo će, naravno, takve organizacije i preduzeća i materijalno pomoći, ali ne privilegijama i povlasticama koje neguju tendencije parazitizma, nego zdravim ekonomskim merama i kreditima kao i tehničkom i stručnom pomoći.

Pri takvoj našoj politici i pod takvim uslovima nema nikakve opasnosti da bi ukidanje administrativne kontrole u poljoprivredi, u istoj meri kao što je učinjeno u ostaloj našoj privredi, moglo naneti ma kakve štete našim naporima za socijalistički preobražaj poljoprivrede. Naprotiv, slobodno kretanje ekonomskih snaga u poljoprivredi ubrzaće taj proces. Zato je štetno svako dalje zakašnjavanje u sprovođenju mera koje će osloboditi našu poljoprivredu najštetnijih ostataka administrativne kontrole i birokratizma.

NAPOMENA

[1] Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga doneta je 30. marta 1953. i objavljeno u *Službenom listu FNRI*, br. 14 iz 1953. godine, str. 145-151. Uredbom su reorganizovane seljačke radne zadruge njihovim spajanjem sa opštim zemljoradničkim zadrugama, pretvaranjem seljačkih radnih u zemljoradničke zadruge ili likvidacijom nekih zadruga. Posle ove reorganizacije seljačke radne zadruge su dobile mogućnost da samostalno uređuju odnose sa individualnim proizvođačima, a njihovim članovi su dobili pravo da napuste zadrugu ukoliko to žele. Donošenje ove Uredbe je praktično značilo napuštanje seljačkih radnih zadruga kao oblika socijalizacije poljoprivrede.

O EKONOMSKIM ODNOSIMA I POLJOPRIVREDI

Deo govora održanog u »Crvenoj zastavi«, u Kragujevcu, 7. aprila 1953. godine.

Govor je pod naslovom »Dalji razvitak našeg privrednog sistema«, objavljen i u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, II, Kultura, Beograd 1960, str. 398-405, odakle je preuzet deo teksta za ovo izdanje.

U vezi s tim [1] hteo bih se zadržati još na jednom pitanju koje mora biti takođe rešeno u istom duhu kao što rešavamo ostala pitanja našeg privrednog sistema. Reč je, naime, o ekonomskim odnosima u našoj poljoprivredi. I ovi odnosi treba da budu dovedeni u sklad sa svim ostalim merama u našem privrednom sistemu. Drugim rečima, i našu poljoprivredu trebalo je osloboditi raznih ostataka birokratizma i administrativnog rukovođenja.

Iz tih razloga Savezno izvršno veće je nedavno donelo Uredbu o uređivanju imovinskih odnosa u zadrugama [2]. Svrha donošenja ove Uredbe, dakle, nije raspuštanje radnih zadruga niti napuštanje linije socijalističkog preobražaja poljoprivrede, kao što sada trube razni neprijatelji socijalizma ili ljudi koji se loše snalaze u stvarima. Njena je svrha, kao što sam rekao, učiniti u poljoprivredi isto što smo učinili u drugim oblastima našeg privrednog života, to jest osloboditi ekonomske elemente birokratizma i administrativnog upravljanja. Ako to ne bismo učinili, naša privreda ne bi bila jedinstvena i svi bi se privredni odnosi komplikovali.

Jedan od takvih administrativnih ostataka je i veštačko i prisilno održavanje nekih zadržanih formi, a pre svega nekih radnih zadruga. Radne zadruge bile su stvarane radi toga da bi se povećala produktivnost rada. One su u ono vreme kada su bile stvarane stvarno postizale rezultate u tom pravcu, bar velik deo njih. Međutim, tada nije bilo ni slobodnog

tržišta niti decentralizacije, a danas sve to postoji. Danas individualni seljak, naročito srednji, a o bogatijem da i ne govorim, misli da će se bolje snaći izvan zadruga i možda u nekim slučajevima ima i pravo, naročito u onim zadrugama koje nisu pokazale napredak u toku poslednjih godina. Ako ga silom dalje držimo u zadrugi, on neće s voljom da radi niti s voljom da učestvuje u upravljanju zadrugom. Produktivnost rada u takvim uslovima mora da pada, a ne da raste. Zašto onda da trpimo takvo stanje u kojem je i seljak nezadovoljan, a i produktivnost rada pada? Društvena zajednica od toga ima samo štete.

Pa i drugi razlozi govore protiv takvog prisilnog održavanja radnih zadruga. Iskustvo pokazuje da se radne zadruge razvijaju do određenog stupnja, a zatim pokazuju tendenciju stagniranja. Gde su uzroci tome? Uzroci su u tome što uvođenje strojeva u radnu zadrugu oslobađa mnogo radne snage, ali se ta radna snaga ne odliva, jer je vezana za zemlju, nego ostaje u zadrugi. Zato ljudi i pored mašine i dalje rade rukama i ne postižu one rezultate koje bi trebalo da postignu. Ako se zadruga ne snađe i ne krene putem intenzivne obrade zemlje i putem odliva radne snage u industriju, ona mora doći u ćorsokak. U takvim se zadrugama javljaju tendencije napuštanja zadruga.

Jednom rečju, mi moramo dati objektivnim procesima slobodan put. Ekonomski razvitak će sam pokazati koje su zadruge sposobne za život, a koje nisu. Nema sumnje da će biti dosta zadruga koje će se razići, a još više će biti takvih koje će se smanjiti ili reorganizovati. Onima koje budu ostale društvo može pomoći zemljom, kreditima za investicije, odnosno za poljoprivredne strojeve, za melioracije, navodnjavanja itd., ali dobrovoljnost ulaska i izlaska u svim združnim formama mora biti obezbeđena, jer su slobodni ekonomski odnosi uslov dobrog funkcionisanja našeg privrednog sistema.

Međutim, kad je Uredba izašla, pojavili su se razni tumači i razna tumačenja koji nemaju nikakve veze sa svrhom Uredbe. Pre svega su se, naravno, pojavili razni domaći i tuđi advokati kapitalizma i ljudi koji u svakoj promeni u našoj zemlji traže simptome vraćanja ka kapitalizmu umesto da u njima vide oblik daljeg kretanja ka socijalizmu. Ali oni su se i ovog puta – kao i uvek do sada – prevarili u svojim nadama. Mi tražimo puteve napred, a ne nazad, i to bi oni u svom

sopstvenom interesu trebalo da zapamte jedanput zauvek. Od večitih razočaranja koja preživljavaju u svojim nadama samo oni imaju štete. Kada bi se pomirili sa neminovnošću socijalističkog razvitka u našoj zemlji, našli bi i sebi mesta u ovom društvu. A ovako, sa stalnim beskorisnim iskakanjem na svakom raskršću našeg razvitka oni se samo izlažu novim nezdodama i udarima.

Drugi loši tumači Uredbe nalaze se među poštenim ljudima, pa čak i među našim aktivistima koji su za trenutak izgubili orijentaciju. To su mahom oni drugovi koji su svoje vreme »slabo čuli« upozoravanja rukovodstava naše zemlje da administrativna sredstva neće učiniti radne zadruge dobrim poljoprivrednim gazdinstvima. Setite se samo koliko je puta drug Tito upozoravao da bez poštovanja principa dobrovoljnosti neće biti dobrih zadruga [3]. To su istovremeno oni drugovi koji su ranije potcenjivali razne druge združne forme u poljoprivredi, smatrajući da radne zadruge same po sebi jamče za najbrži put socijalističkog preobražaja sela. Ti su drugovi bili skloni održavanju radnih zadruga administrativnim sredstvima i privilegijama. Praksa je, međutim, pokazala da su oni imali utoliko manje uspeha ukoliko su više upotrebljavali ta sredstva.

Sada se oni, naravno, ne mogu odmah snaći u promenjenim uslovima. Posledice te trenutne dezorijentacije su dve tendencije. Jedni još uvek idu po starom koloseku. Oni diskutuju samo o tome da li treba raspustiti zadruge ili ih ne treba raspustiti, a ne bave se pitanjem kako se konkretno treba dalje boriti za socijalističke forme u poljoprivredi. Drugi opet hoće po starom administrativnom običaju da – kao što se to kaže – »što pre završe« i gotovo su spremni da silom isteraju iz zadruga i one koji neće da idu. Ja tu unekoliko karikiram i preterujem, ali u suštini takvih tendencija ima.

Razume se da ovi drugovi nisu u pravu. Kao što sam rekao, mi nismo protiv radnih zadruga uopšte, nismo za njihovo ukidanje. Mi smo samo za to da se radnim seljacima ostavi na volju da odluče da li će ih stvarati ili neće stvarati, da li će ih održavati ili neće održavati. Radna zadruga će svakako i dalje ostati jedan od najvažnijih socijalističkih oblika u poljoprivrednoj proizvodnji, ali ona se mora razvijati u slobodnim ekonomskim uslovima kao svaka druga proizvodna jedinica u našoj zemlji. To će radne zadruge samo ojačati i osposobiti ih u ekonomskoj utakmici. Ako radni seljak bude

znao da može sam slobodno odlučiti o svom izlasku ili ulasku u zadrugu, onda će se zaista odlučivati samo sledeći ekonomske razloge, a to će biti najbolje jemstvo za uspeh budućih radnih zadruga.

Međutim, jasno je takođe da će se radne zadruge koje budu ostale ili koje budu nastale u budućnosti morati doslednije razvijati na principima naših socijalističkih preduzeća, jer inače neće biti u stanju da prebrode unutrašnje teškoće. Sem toga, ne treba izgubiti iz vida da radne zadruge nisu danas ni jedini ni glavni instrument socijalističkog preobražaja poljoprivredne proizvodnje. Važan je svaki oblik zadrugarstva koji ujedinjuje radno seljaštvo radi unapređenja poljoprivredne proizvodnje. Važna je naša kreditna politika prema selu i naša politika cena. Važno je svako socijalističko poljoprivredno preduzeće. Važno je stalno jačanje zadružnih sredstava za proizvodnju, zadružnih gazdinstava itd. u sklopu opšteg zemljoradničkog zadrugarstva. Važna je industrijalizacija našeg sela. Sve su to instrumenti napretka na selu.

Sem toga, ne treba zaboraviti ni sledeće: koliko god je danas važno zemljoradničko zadrugarstvo zato jer je sposobno da organizuje ogromnu većinu radnog seljaštva, poveže ga sa socijalističkim sektorom i olakša nam borbu protiv kapitalističkih tendencija na selu, toliko je takođe jasno da ono ni u kojoj formi – ni u radnoj, ni u opštoj, ni u specijalizovanoj – nije nikakvo čarobno organizaciono sredstvo koje samo po sebi donosi socijalizam na selo. Ono je, u stvari, u ovom trenutku samo najpogodniji oblik u kojem se može izvršiti taj napredak, *ali njega treba da pokreće sva naša ekonomska politika, sva naša socijalistička izgradnja, sav naš dalji privredni napredak*. A dve su stvari tu naročito važne: borba za intenzivnu obradu zemlje i industrijalizacija našeg sela. Nama su na selu potrebne razne fabrike i radionice za prerađivanje poljoprivrednih produkata i za opsluživanje poljoprivredne proizvodnje. Potrebne su nam i melioracije, navodnjavanje, bolje ceste i bolji poljoprivredni transport. Potrebno nam je što više gazdinstava sa najintenzivnijom obradom zemlje itd. U svim tim pravcima će se odlivati radna snaga, koje ima danas u našoj poljoprivredi suviše, a taj suvišak koči brži napredak poljoprivrede. Ni traktori ni drugi poljoprivredni strojevi neće biti dobro korišćeni ako pored njih budu sedeli ljudi bez posla. O tome nam ubedljivo govore iskustva mnogih radnih zadruga. Mnoge su uprave radnih zadruga zaklju-

čale ovaj ili onaj stroj u magacin samo da bi zaposlile ljude. Mašine su se odmarale, a ljudi su radili umesto da bude obratno. Jednom rečju, dok god ljudska radna snaga u poljoprivredi bude jeftinija od mašinske, dotle stroj neće naći pravu i punu primenu u poljoprivredi, makar joj ga i naturili. Tek će stalni odliv radne snage, u onim pravcima o kojima sam ranije govorio, izvršiti onaj pozitivni pritisak na selo koji će omogućiti brže unapređenje poljoprivrede na individualnom seljačkom gazdinstvu. U takvim će uslovima radni seljaci tražiti sve više zadružnih strojeva, sve više uzajamne pomoći u obradi zemlje, a to znači da će im zadruge sa jakim fondovima sredstava za proizvodnju kao i druga socijalistička preduzeća za opsluživanje poljoprivrede postati sve potrebnija i neophodnija. U takvim će uslovima svi zadružni i drugi socijalistički oblici u poljoprivrednoj proizvodnji dobiti svoj puni smisao i brzo će se razvijati i jačati.

Nešto smo u tom pravcu do sada već učinili. Investicije uložene u našu poljoprivredu u toku poslednjih godina nisu sasvim beznačajne, a i dosadašnji razvitak zemljoradničkog zadrugarstva nije bez rezultata. Ali u toku ove i sledeće godine svakako će napredak biti osetniji. Postoje svi izgledi da će iduće godine naša industrija daleko više koristiti svoje kapacitete i trebaće više radne snage. Sem toga, i ove i sledeće godine uložićemo znatna sredstva u poljoprivredne investicije, koje će takođe zaposliti veliki deo radne snage. Sve će to znatno smanjiti negativni uticaj koji sada vrši na razvitak naše poljoprivrede nedovoljno zaposlenje na selu.

Svi su ti procesi u našoj privredi, dakle, uzajamno povezani i pravilna politika socijalističkog preobražaja poljoprivrede je samo ona koja o svemu tome vodi računa. A preduslov takve politike jesu u ovom trenutku jednaki uslovi za sve proizvođače i slobodna aktivnost svih ekonomskih snaga u okviru socijalističkih društvenih odnosa. Zato je i bila potrebna poslednja Uredba o imovinskim odnosima u radnim zadrugama, kojom smo ukinuli najnegativnije ostatke birokratizma u poljoprivrednoj proizvodnji, a time obezbedili i uslove za primenu principa koji je formulisao Šesti kongres Saveza komunista Jugoslavije, naime da je glavni kriterij za prihvatanje ovih ili onih zadružnih i drugih socijalističkih oblika u poljoprivredi veća produktivnost rada, dalje razvijanje proizvodnih snaga [4]. Sve što služi tome cilju, a ne vodi ek-

sploataciji čoveka od strane čoveka, pozitivno je i treba da ima slobodu dejstvovanja.

Uredba o imovinskim odnosima u radnim zadrugama sada svakako najviše odgovara interesu srednjeg seljaka, i pošto njemu odgovara, to mi kao borci za socijalizam možemo biti zadovoljni. Socijalistička država radnog naroda nema razloga da ograničava srednjeg seljaka u njegovom radu niti da ga prisilno tera u takve zadruge za koje on smatra da mu nisu ekonomski korisne. Sve dok se njemu bude isplatilo da sam radi na svojoj zemlji, isplatiće se i zajednici. A kada on više ne bude imao računa, on će sam potražiti za drugu da mu pomogne svojim traktorima i strojevima kao i kreditima radi unapređenja proizvodnje. Ako on to ne bude učinio, on se neće moći ni privredno održati.

Međutim, kod bogatih seoskih elemenata javile su se iluzije da Uredba znači dozvoljavanje nesmetanog razvitka kapitalističkih elemenata na selu, to jest nesmetane eksploatacije tuđe radne snage. Čak i među bezemljašima i siromašnim seljacima pojavila su se strahovanja da će biti tako. Pa zar može biti – pitaju se neki siromašni seljaci u radnim zadrugama – da ćemo morati ići opet da služimo seoske bogataše i da se prepustimo njihovoj eksploataciji.

I takve iluzije i takva strahovanja potpuno su neosnovane. Država radnog naroda ne može trpeti niti jačanje kapitalističkih elemenata na selu, niti eksploataciju čoveka od strane čoveka. U našem su Ustavu u načelu dozvoljeni samo lična svojina na sredstvima individualnog rada i ekonomski odnosi koji se temelje na društvenim sredstvima za proizvodnju. Sve drugo su ostaci kapitalizma, koji će postepeno biti istisnuti iz našeg ekonomskog života jer se neće moći ni ekonomski održati.

To važi pre svega za kapitalističke elemente na selu. Sitim i srednjim seljacima treba obezbediti da slobodno rade na svojoj zemlji i da se sami odlučuju za ovakav ili onakav oblik kooperacije. Međutim, unapređenje poljoprivrede kod nas neće ići kapitalističkim, nego socijalističkim putem. Nosioći tog unapređenja neće biti seoski bogataši, nego socijalistički privredni sektor, privredna politika socijalističke države, zemljoradničko zadrugarstvo raznog stepena i tipa, razni drugi oblici socijalističkih poljoprivrednih gazdinstava i preduzeća pod upravom radničkih saveta, industrijalizacija poljoprivrede itd. Prema tome, ukidanje ostataka birokratiz-

ma i administrativnog rukovođenja u poljoprivredi nikako ne znači ukidanje naše politike ograničavanja kapitalističkih elemenata na našem selu. Naprotiv, ono sada može da ide samo bržim tempom.

U vezi s tim hteo bih da ukažem na jedno aktuelno pitanje koje traži hitno rešenje. Sada u pojedinim radnim zadrugama često ostaje samo sirotinja, dok su bogati seljaci izuzeli svu svoju zemlju ili se spremaju da je izuzmu. Takve zadruge biće nesposobne za život. Može li socijalistička država dozvoliti da ta sirotinja sada ponovo postane sluga na imanjima bogatih seljaka? Naravno da ne može. Država radnog naroda dužna je da pomogne toj sirotinji zemljom. Ona treba da joj pomogne bilo postojećim opštenarodnim zemljišnim fondovima, bilo da preduzme druge mere kako bi sprečila eksploataciju te sirotinje u korist seoskih bogataša. Mi moramo težiti za tim da omogućimo bezemljašima i sitnim seljacima da se – gde god je to moguće – organizuju na zemlji iz opštenarodnih fondova i sa društvenim sredstvima za proizvodnju, bilo kao radna zadruga bilo, što je još bolje, kao socijalističko preduzeće sa radničkim savetom. Time ćemo ne samo u velikoj meri sprečiti eksploataciju tuđe radne snage od strane kapitalističkih elemenata nego ćemo ostvariti za život sposobna socijalistička gazdinstva, koja će pored zadruga biti najvažnije uporište svih mera na unapređenju poljoprivrede. I konačno, usklađivanjem svih mera o kojima sam govorio postići ćemo to *da će svaki dalji korak u razvitku i unapređenju proizvodnih snaga u poljoprivredi biti istovremeno i korak dalje u jačanju socijalizma na selu.*

NAPOMENE

[1] U delu izlaganja koji prethodi ovom tekstu Edvard Kardelj je govorio o tada aktuelnim promenama u privrednom sistemu, ciljevima i zadacima daljeg razvoja samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa.

Govoreći o decentralizaciji raspolaganja akumulacijom i investicijama Edvard Kardelj je naglasio da će »ukidanje administrativnih metoda u politici investicija nesumnjivo vanredno pojačati inicijativu odozdo i mobilisati mnoge rezerve koje danas leže neiskorišćene. Tim ćemo putem naročito bitno olakšati i proces industrijalizacije naše poljoprivrede od kojeg u najvećoj meri zavisi njeno unapređivanje«. (*Problemi naše socijalističke izgradnje*, II, Kultura, Beograd 1960, str. 392.)

[2] Reč je o Uredbi o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga, koja je doneta 30. marta 1953. godine i objavljena u *Službenom listu FNRJ*, br. 14, iz 1953, str. 145-151.

[3] Videti, na primer, J. B. Tito, »Mi zasnivamo podizanje naših zadruga na dobrovoljnoj osnovi« iz razgovora sa predstavnicima Istre i Slovenačkog primorja 31. IV 1949. godine (u knjizi J. B. Tito, »O poljoprivredi i selu«, *Dnevnik, OUR Poljoprivrednik i suizdavači*, Novi Sad 1979, str. 73-75); »Poštovati princip dobrovoljnosti pri stvaranju zadruga«, iz govora za Novu 1950, *Ibid*, str. 90-91.

[4] Videti Rezoluciju Šestog kongresa KP Jugoslavije »Borba komunističke Jugoslavije za socijalističku demokratiju«, *Šesti kongres KP Jugoslavije*, Kultura, Beograd 1952, str. 281.

JOŠ NEŠTO O NAŠOJ POLITICI NA SELU

Govor na Četvrtom kongresu Socijalističkog saveza radnog naroda Slovenije, u Ljubljani, 27. aprila 1953. godine.

Za ovo izdanje tekst je preuzet iz knjige »Problemi naše socijalističke izgradnje«, II, Kultura, Beograd 1960, str. 374-384.

Dozvolite mi da se sa nekoliko reči dotaknem problema koje je izneo drug Krajger [1] u svom referatu, a koje postavlja i predložena rezolucija Komisije za politiku na selu. Slažem se sa predloženom rezolucijom [2], iako bi možda bilo dobro da je malo konkretnija u pogledu karakteristike naše ekonomske politike na selu. Ta politika je, očigledno, danas najvažniji unutrašnjepolitički, a u izvesnom smislu i najvažniji ekonomski problem, ako već ne po specifičnoj težini koju ima u našoj privredi, a ono bar po svestranom uticaju na razvitak socijalističkih odnosa u njoj. Zbog toga je zaista potrebno da toj problematici posvetimo najveću brigu i mnogo praktičnog rada. Pri svemu tome reč je o takvoj vrsti aktivnosti koja se ne može u svim podrobnostima voditi iz centra. Potrebna je masovna aktivnost, samoinicijativno učešće svih socijalističkih faktora na selu, velika raznovrsnost i, ujedno, krajnja opreznost u izboru sredstava, a pre svega odricanje od administrativnih sredstava u ekonomskim sferama te problematike.

Da bismo obezbedili takav razvitak, potrebna je naročito jasnoća perspektive socijalističkog razvitka na selu. Ona u prvom redu treba da postoji u glavama aktivnih članova Socijalističkog saveza radnog naroda. Da ponovim ono što smo već nekoliko puta ponavljali i što je još uvek podjednako istinito: samo oni ljudi koji znaju šta hoće i kuda hoće – to znači samo ljudi kojima je jasan cilj – moći će se uvek snaći u složenim pitanjima koja postavlja svakodnevna praksa naše politike uopšte i naše politike na selu posebno.

Zato je bilo vrlo korisno što je Kongres Socijalističkog saveza radnog naroda Slovenije postavio to pitanje na svoj dnevni red.

Raščistiti to pitanje važno je naročito sada, posle donošenja Uredbe o imovinskim odnosima u zadrugama, koja predstavlja svakako neku vrstu kamena-međaša u socijalističkom razvitku našeg sela i koja će, kao i svaka promena pravca, izazvati osećanje nejasnoće u nekim glavama.

Uzگرد bih želeo, pre svega, da još jednom istaknem da taj kamen-međaš nije postavljen zbog nekih izmena u ciljevima naše socijalističke politike na selu, već zbog izmena u društveno-ekonomskim odnosima koje su nastale poslednjih godina u našoj zemlji kao rezultat uspeha u izgradnji materijalnih osnova našeg društva u socijalističkim društvenim, odnosima. Uredba o imovinskim odnosima u zadrugarstvu ima pre svega za cilj da dovede ekonomske odnose u našoj poljoprivredi u sklad sa ekonomskim odnosima na drugim područjima naše privrede time što ukida sve administrativne mere koje otežavaju slobodan razvitak ekonomskih snaga u seoskoj proizvodnji. A o oblicima i sredstvima naše socijalističke politike na selu u takvim novim uslovima kada je poljoprivreda oslobođena administrativnih stega Uredba, naravno, ne govori niti može govoriti, ali to ne znači da je njome, odnosno principima koji su u njoj sadržani, iscrpen sav sadržaj naše socijalističke politike na selu. Ne. Uredba je samo jedan od elemenata te politike, samo njen prvi korak u novim objektivnim uslovima.

I

Kao i prilikom svih promena našeg unutrašnjeg razvitka u pravcu demokratskih socijalističkih odnosa, tako su se i ovog puta pojavila pogrešna tumačenja naše politike.

Razume se, celoj stvari najpre su pokušali da dadu ton razni neprijateljski elementi i oni bogati ljudi na selu koji nikako ne žele da se pomire sa činjenicom da ne mogu biti neograničeni gospodari na selu. Iz tih redova čuli su se glasovi da je Uredba zapravo rezultat njihove pobede i da je ona priznanje neefikasnosti socijalističkih privrednih odnosa u seljačkoj proizvodnji. Naravno, te glasove pratile su i parole

da su najnovije mere naše vlasti posledica pritiska iz inostranstva, i slično. Iako te parole trenutno mogu odigrati izvesnu negativnu ulogu, one ipak u krajnjoj liniji ne predstavljaju ozbiljnu opasnost za našu politiku na selu. To su muve koje žive jedan dan i koje same vrlo brzo propadaju, jer im se život gasi svakim danom naše prakse koja ih demantuje. Pa ipak, iako te pojave nisu važne s te strane, one ipak imaju svoj značaj. One govore o žilavosti tih kapitalističkih elemenata i ponovo nam jasno dokazuju da su njihovo ekonomsko ograničenje i, u krajnjoj liniji, njihova likvidacija neophodno potrebni.

Ali tu i tamo se pojavljuju nejasnoće i u socijalističkim redovima i u našem privrednom aparatu. Ovde imamo posla, pre svega, sa dve vrste pojava.

Neki smatraju da Uredbom o imovinskim odnosima u zadrugama zapravo dovodimo u nezgodan položaj svu našu politiku socijalističkog preobražaja poljoprivrede. Ti ljudi ne vide izlaz sem u prinudnim zadrugama. Takvo shvatanje je, razume se, potpuno pogrešno, a proizlazi iz nepravednog indentifikovanja problema radnih zadruga sa problemom socijalističkog preobražaja poljoprivrede. U stvari, ti problemi nikako se ne mogu identifikovati, jer su radne zadruge samo jedan od elemenata u tom procesu, a nikako ne jedini, pa čak i najglavniji. Takva pogrešna shvatanja proizlaze iz nekog preteranog straha od kapitalističkih tendencija koje može radati individualna robna proizvodnja. Zbog toga su nosioci takvih shvatanja uvek u radnim zadrugama videli jedini put u socijalizam, što ni izdaleka nije tačno.

Takve bojazni su naročito neosnovane i besmislene ako ih gledamo kroz prizmu radnih odnosa našeg privrednog života. Socijalistički sektor naše privrede zauzima apsolutno dominantan položaj i time neizbežno postaje sposoban da pretežno ekonomskim sredstvima preobradi celokupni privredni život po svom liku. Ta činjenica mora biti polazna tačka naše politike.

Ali ne samo to. Individualni seoski proizvođač koji radi samo na svojoj zemlji ni u kom slučaju nije klasni neprijatelj niti predstavlja ma kakvu društvenu opasnost za socijalistički sistem. Posmatrano sa društvenog stanovišta, svaki čovek koji radi svojim individualnim sredstvima za rad može isto tako biti uključen u socijalistički sistem kao i svaka fabrika sa radničkim savetom na čelu. Naravno, druga je stvar da li

se takve individualne radionice ili seoska gazdinstva i ekonomski isplate i da li mogu opstati u uslovima razvijene privrede. Ali o tome neka razmišljaju seljak i zanatlija sami, a društvo nema nikakve potrebe da ih nasilno ekspropriše, odnosno da u njima gleda neku stalnu opasnost za svoj opstanak. Za socijalističko društvo, međutim, neprijatelji su kapitalističke tendencije koje se mogu rađati u uslovima individualne robne proizvodnje i protiv njih ono mora da se bori. Pravilnije rečeno, socijalističko društvo mora da se bori za ukidanje uslova u kojima se kapitalističke tendencije mogu razvijati iz individualne robne proizvodnje. Ali za ukidanje takvih uslova nije zainteresovano samo socijalističko društvo kao takvo nego i ogromna većina samih individualnih seoskih proizvođača, to jest malih i srednjih seljaka koji dobro znaju da bogaćenje šačice seoskih magnata znači osiromašenje većine radnih seljaka.

Opasnost za socijalizam ne predstavlja, dakle, individualna seoska proizvodnja sama po sebi, i pravilno je da je oslobađamo administrativne kontrole, što smo i učinili Uredbom koju sam ranije pomenuo. Ali zato postoji opasnost u kapitalističkim tendencijama koje se i kod nas još razvijaju na selu, i tu opasnost moramo – uz učešće samih radnih seljaka – onemogućiti. Naravno, to se ne može postići administrativnim merama. Naprotiv, slobodni ekonomski odnosi u poljoprivredi potrebni su upravo zato da se u tim odnosima može da pojavi dominantan uticaj socijalističkih snaga naše privrede i da se stvore uslovi u kojima se iz individualne proizvodnje neće rađati kapitalizam, već socijalizam.

Tu će, razume se, odlučujuću ulogu odigrati svesna akcija socijalističkih snaga, to jest sistematska socijalistička ekonomska politika na selu. I kao što je bilo neophodno da oslobodimo ekonomske odnose na selu administrativnih stega, tako je i sada neophodno da socijalistički sektor naše privrede svesno i aktivno deluje kao ekonomska snaga u pravcu unapređenja poljoprivrede i njenog socijalističkog preobražaja. Drugim rečima, time što smo proklamovali slobodu stupanja u radne i druge zadruge i izlaska iz njih mi se nismo odrekli bitke za socijalistički preobražaj poljoprivrede, ali smo dužni da oružje u toj bitki prilagodimo promenjenim uslovima.

Druga kategorija pogrešnih tumačenja Uredbe je dijametralno suprotna ranije navedenoj.

Pri tome je reč o pojavama neke vrste glorifikovanja »ekonomskih prednosti« individualne seljačke proizvodnje, odnosno o precenjivanju njenog ekonomskog značaja i njenih sposobnosti za razvoj. S tim tendencijama vezane su i razne teorije o rentabilnosti individualnog gazdinstva, o tome da je unapređivanje poljoprivrede moguće samo unapređivanjem individualne seljačke proizvodnje itd.

Karakteristika tih tendencija i argumentata je u tome što na individualnu seljačku proizvodnju gledaju statički, kao na izolovane privredne jedinice koje su dovoljne same sebi, a ne u njihovoj povezanosti sa celokupnim društvenim i privrednim životom.

Čim se postavimo na put svesnog ograničavanja i likvidacije kapitalističkih elemenata na selu, neizbežno se mora promeniti struktura ekonomskih odnosa u našoj poljoprivredi, i celokupan razvoj individualne seljačke proizvodnje mora ići drugim putem, a ne onim kojim je išao u kapitalizmu. U stvari, baš ekonomska slabost individualnog seljačkog gazdinstva zahteva socijalistički preobražaj naše poljoprivrede, a u našim uslovima direktno i vodi njemu, i to po istoj unutrašnjoj logici po kojoj u uslovima kapitalizma ta ista ekonomska slabost vodi masovnijoj eksproprijaciji malog i srednjeg seljaka, odnosno uništavanju privrede samostalnih individualnih seoskih proizvođača. No mi nemamo drugih puteva sem ta dva, a kao borci za socijalizam nemamo, razume se, šta da se predomišljamo u pogledu izbora ta dva puta.

Ne tvrdim da u našim redovima postoje svesne tendencije za oslobađanje kapitalističkih snaga na selu, ali izvesna prakticistička shvatanja stvari dovela bi u praksi do tog rezultata. Tu je reč, pre svega, o raznim tehnokratskim računicama, o tome šta je rentabilno, a šta nije rentabilno. Razume se, svi moramo biti za rentabilnost u našoj privredi. Međutim, glavna slabost tehnokratskih računica po rentabilnosti je – kao što sam već ranije rekao – u tome što njihovi autori gledaju na stvari izolovano, a ne u njihovom kretanju i u njihovim odnosima sa celim sistemom. Oni zaboravljaju da u stvari ne postoje nikakve računice rentabilnosti koje bi odgovorile svim uslovima, već da se kod nas može govoriti samo o rentabilnosti u uslovima napredovanja socijalističkih odnosa i da je zbog toga formule rentabilnosti iz kapita-

lističkog sistema nemoguće primeniti u našim uslovima na isti način na koji su se primenjivale u kapitalističkim zemljama.

Navešću samo jedan primer. Spontani razvitak individualnog seljačkog gazdinstva vodi bogaćenju seoskih bogataša i jačanju eksploatacije malih i srednjih seljaka. Takav razvitak kod nas se ne može zamisliti, i to kako iz političkih tako i iz ekonomskih razloga.

Iz političkih razloga takav proces je kod nas nemoguć jer smo mi država radnog naroda u kojoj je uticaj radnog naroda uvek dominantan, i zato će eksploatatorske tendencije seoskih bogataša biti ograničavane sve dotle dok ne budu konačno likvidirane. Jasno je da u takvim uslovima seoski bogataš ne može ići napred, ne može doći do mašina, do kredita i tako dalje. Zbog toga obrađuje i obrađivače i ubuduće – doкле god bude mogao – zemlju na zaostali način, mnogo puta i lošije nego mali seljak. To će se vremenom još jasnije pokazati nego što se sada pokazuje. Zbog toga seoski bogataš nije kod nas nikakav faktor ekonomskog napretka u poljoprivredi, već kočnica koja taj napredak vuče nazad. Prema tome, njegovo ograničavanje je i iz ekonomskih razloga neophodno. Tehnokratske računice, razume se, ne uzimaju u obzir takve momente. Zbog toga i moraju krahirati čim se susretnu s praksom. Međutim, stvarno je za nas danas aksiom – koji bezuslovno mora biti polazna tačka svih naših računa – sledeće: u daljoj perspektivi rentabilno može biti samo ono što ujedno vodi daljem napretku socijalističkih snaga i odnosa.

Seljačko stanovništvo razvijenih kapitalističkih zemalja predstavlja danas dvadeset, petnaest, deset ili još manje procenata celokupnog stanovništva ovih zemalja. Ne mislim nikako da se upuštam u neku analizu procesa koji su doveli do takvog stanja niti želim da tvrdim da su ovi procesi – posmatrani sa opšteg gledišta društvenog napretka – negativni. Ali ove brojeve govore same po sebi o istorijskoj masovnoj eksploataciji seljačkog stanovništva u uslovima kapitalizma, bez obzira na to, u kakvim se oblicima ona vršila. Današnje individualno seljačko gazdinstvo u ovim zemljama bitno je drukčije nego što je bilo pre pedeset ili sto godina. *Ono se danas razvija u takvim sistemima ekonomske zavisnosti od banaka i drugih kapitalističkih preduzeća, odnosno od velikih združnih sistema, da bi moglo pre da se govori o unutrašnjoj podeli rada u velikim privrednim kapitalističkim organizmima*

na području poljoprivrede nego o samostalnim individualnim seljačkim gazdinstvima. Ovaj proces bio je nužan zbog toga što individualno seljačko gazdinstvo samo po sebi nije moglo izdržati privredni pritisak koji se povećavao, naročito zbog pojave savremene tehnike u poljoprivredi. S obzirom na to nemamo nikakvih razloga da idealizujemo ekonomske mogućnosti ovog gazdinstva i da se bavimo iluzijama da će ono biti sposobno da sopstvenim snagama ozbiljno podigne poljoprivredu na viši stepen bez spoljne intervencije. Razlika je u tome što se u kapitalističkim uslovima ova intervencija vrši preko banaka, hipoteka i rasprodaja, odnosno preko raznih združnih sistema, što je sa šireg društvenog gledišta više ili manje isto – dok u našim uslovima mora da se ispolji u sistematskoj ekonomskoj akciji i pomoći socijalističkog društva, koje neće dozvoliti upropašćavanje radnog seljaka i koje ga neće dovesti do prosjačkog štapa, ali koje isto tako neće veštački održavati oblike individualne seljačke proizvodnje koji su nesposobni za život.

II

Po mome mišljenju, srž stvari je u sledećem: socijalističko društvo nema nikakve potrebe niti sada niti u budućnosti da nasilno ekspropriše malog ili srednjeg seljaka bilo direktno bilo indirektno, niti da ga tera u zadruge ili u druge privredne organizacije za kojima on ne oseća ekonomske potrebe i od kojih nema koristi. Ali, s druge strane, socijalističko društvo mora imati pred očima činjenicu da bi izolovani mali individualni seljački posed sam po sebi bio nesposoban da podigne poljoprivredu na viši stepen. Staviše, on bi stagnirao i sve više propadao u svojoj zaostalosti, ukoliko ne bi postao čak i plen kapitalističkih elemenata.

S obzirom na to, socijalističko društvo mora da ostavi individualnom seljaku slobodu akcije u okviru njegovih ekonomskih mogućnosti i da mu pre svega pruži pomoć u njegovim naporima da podigne produktivnost rada na svom posedu. Ali ono ujedno mora ekonomskim sredstvima stvoriti takve uslove koji će onemogućiti razvoj kapitalističkih elemenata i koji će, dalje, sve više ekonomski povezivati individualnu seljačku proizvodnju sa socijalističkom privredom,

koji će, zatim, svaki napredak u zemljoradništvu pretvoriti u napredak socijalističkih odnosa i koji će, konačno, stalno jačati ekonomsku moć socijalističkih snaga na selu. U tome je smisao naše sadašnje diskusije o politici na selu.

Ovde, po mome mišljenju, postoje dva bitna faktora: jedan faktor je naša ekonomska politika, koja mora da ubrzava pojavu i razvoj određenih privrednih i društvenih tendencija u individualnoj seljačkoj proizvodnji u pravcu njenog socijalističkog preobražaja, a drugi faktor su ekonomsko-organizacioni oblici u kojima će se ove tendencije spontano ostvarivati.

Što se tiče prvog, čini mi se da je važna, pre svega, politika cena i kreditna politika.

Ponekad se kod nas čuju mišljenja da politika visokih poljoprivrednih cena može da ubrza napredak u poljoprivredi. To shvatanje je po mome mišljenju pogrešno. Visoke poljoprivredne cene vršile bi težak pritisak na celu našu privredu, a na selu bi izazvale stagnaciju, a ne napredak. Po mome mišljenju, neophodno je da socijalističko društvo kontroliše i reguliše odnose cena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda na takav način da omogući radnom seljaku takav životni standard kakav odgovara našim sadašnjim mogućnostima, ali da investicije u poljoprivredi budu finansirane preko kredita banaka i zadruga. Makaze između poljoprivrednih i industrijskih cena ne igraju u našim uslovima istu ulogu kao u kapitalizmu. U kapitalizmu niske cene poljoprivrednih proizvoda finansijski jačaju kapitaliste i predstavljaju stalnu eksploataciju radnog seljaka. A u našim uslovima one se pretvaraju u instrument društvene akumulacije iz individualne poljoprivredne proizvodnje, koja se kasnije vraća u obliku jevtinijih kredita za unapređenje poljoprivrede i podizanje životnog standarda radnog seljaka u onoj meri u kojoj on bude podizao svoju proizvodnju za tržište. Ujedno, na takav način stalno jačaju socijalistički odnosi na selu, a individualno seljačko gazdinstvo ekonomski sve tešnje se povezuje sa našom socijalističkom privredom i sve više postaje zainteresovano za njen napredak. Uporedo s tim treba, naravno, da ide proces industrijalizacije, koji će biti u stanju da uposli onu radnu snagu koja uvođenjem modernih tehničkih sredstava u poljoprivredu postaje suvišna. Tu ne mislim samo na veliku industriju nego i na one male radionice i fabrike koje direktno služe poljoprivredi, a u kojima se mogu zaposliti se-

zonski radnici. To znači u ono vreme kad je na selu suviše radne snage. A ove fabrike i radionice mogu osnivati i naše zemljoradničke zadruge, naravno, prema ustavnim socijalističkim principima.

O organizacionim oblicima koji će biti sposobni da obuhvate sve ove procese koji se razvijaju u poljoprivredi uz takvu politiku socijalističkog društva bilo je kod nas u poslednje vreme mnogo govora. Zato neću da se zadržavam na ovom pitanju. Tu je reč pre svega o zemljoradničkim zadrugama raznih tipova, o seljačkim radnim zadrugama, o raznim drugim socijalističkim poljoprivrednim preduzećima itd. *Svi ovi oblici su za nas važni, svaki na svoj način i u određenim uslovima. Ali nijedan od tih oblika sam po sebi ne može biti odlučujući ako ne bude potpomognut odgovarajućom ekonomskom politikom na selu.* Ukoliko ove organizacije budu više raspolagale modernim sredstvima za proizvodnju, utoliko će više uticati na promenu strukture u našoj poljoprivredi, na njen napredak. Sve te organizacije postaće individualnom seljaku korisne i neophodne kad bude uvideo da mu je i jevtinije orati zemlju njihovim traktorom i obavljati pojedine radove njihovim mašinama, nego držati za to konje. Ekonomske veze koje će tu nastajati i koje već nastaju potpuno će promeniti karakter individualnog poseda i ekonomsku strukturu naše poljoprivrede. Individualno gazdinstvo postaće nedovoljno povezano sa snažnim socijalističkom jezgrom u poljoprivredi. I same seljačke radne zadruge u novim uslovima razvijaće se mnogo zdravije. U poslednje vreme pojavilo se veoma mnogo kritičara seljačkih radnih zadruga, pa i takvih kritičara kojima zapravo ne ide u račun svesna analiza slabosti naših SRZ i njihovo otklanjanje, jer oni teže za što bržom likvidacijom SRZ. Ovakve tendencije su upravo isto toliko štetne koliko su štetne tendencije onih koji svom silom žele da proglase individualnu seljačku proizvodnju kao neprijateljsku socijalizmu. U stvari, seljačke radne zadruge su odigrale veliku pozitivnu ulogu, posejale su na našem selu socijalističko seme, koje nije uništeno i koje će u novim uslovima ponovo izmći. One su nam dale i velika iskustva koja nam danas olakšavaju nove korake na putu socijalističkog preobražaja sela. Bez sumnje, ove seljačke radne zadruge će u novim oblicima i na novim osnovama odigrati i te kako važnu ulogu. U novim uslovima seljačke radne zadruge moraju se dokraja osloboditi ostataka kolhozovštine i posta-

ti moderna socijalistička preduzeća. Kao takve, one će i ubuduće predstavljati jedan od oblika slobodnog udruživanja radnih seljaka, a socijalistiko društvo moraće im u ovim stremljenjima pružiti potrebnu pomoć.

U razvijenijim poljoprivrednim rejonima naše zemlje, naročito u Vojvodini – a i u Sloveniji ima takvih primera – došli smo posle Uredbe o imovinskim odnosima u takvu situaciju da su u mnogim seljačkim radnim zadrugama ostali samo mali seljaci, sa malo zemlje, dok su bogati istupili. Jučerašnji ravnopravni članovi seljačke radne zadruge trebalo bi, prema tome, da postanu sluge na imanjima seoskih bogataša. Socijalističko društvo dužno je, razume se, da onemogući da se eksploatacija povampiri. Drugim rečima, moraćemo preduzeti mere kojima ćemo onemogućiti sistematsku eksploataciju tuđe radne snage od strane seoskih bogataša. Naravno, takve mere biće korisne samo tada ako naše zemljoradničke zadruge, seljačke radne zadruge i druga socijalistička gazdinstva budu sposobni za pravilno gazdovanje. Uveren sam da će se i tu stanje bitno poboljšati već samim tim što se i tu ukidaju ostaci administrativnog rukovođenja. U ovakvim uslovima biće pose toga zaista moguće osloboditi sve ekonomske snage u našoj poljoprivrednoj proizvodnji, jer će svaki napredak u poljoprivrednoj proizvodnji u takvim uslovima istovremeno predstavljati spontano jačanje socijalističkih odnosa na selu. Taj cilj treba da ima pred očima sva naša praktična aktivnost na selu. Ona u punoj meri odgovara interesima radnog seljaka. Zato će ova politika, ako budemo pravilno radili i objašnjavali, dobiti snažan oslonac kod radnih malih i srednjih seljaka. Seoski bogataši, naravno, neće biti zadovoljni ni ovom politikom; ovom još ponajmanje. Ali narodna vlast i nije zato tu da štiti njihov interes, već interes radnog seljaka i socijalističkog društva kao celine. Seoski bogataši će najbolje sebi koristiti ako se toj celini budu prilagodili.

NAPOMENE

[1] Boris Kraigher je na Četvrtom kongresu SSRN (Osvobodilne fronte) Slovenije podneo referat »O nalogah SSDL na vasi« (»O zadacima

Socijalističkog saveza radnog naroda na selu«) koji je objavljen u listu *Ljudska pravica*, 1. maja 1953. godine. (napomena redakcije.)

[2] Reč je o Rezoluciji Četvrtog kongresa SSRN Slovenije »O nalogah SSDL Slovenije v družbenem upravljanju gospodarstva« (»O zadacima SSRN Slovenije u društvenom upravljanju privredom«) koja je objavljena u listu *Ljudska pravica*, 1. maja 1953.

NOVE PERSPEKTIVE RAZVOJA POLJOPRIVREDE

Deo govora na proslavi desetogodišnjice osnivanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH), Otočac, 5. jula 1953. godine.

Govor je, pod naslovom »Nove perspektive«, objavljen u knjizi Problemi naše socijalističke izgradnje, IV, Kultura, Beograd 1960, str. 17-20, odakle je deo teksta preuzet za ovo izdanje. Naslov je dala redakcija.

Međutim, mi imamo da savladamo još mnogo teškoća i slabosti [1]. Moramo još vrlo mnogo da učinimo da bi rezultate naših napora jače osetio svaki naš radni čovek u svom svakodnevnom životu. Odluka pravog demokratskog socijalističkog sistema jeste da uvek gleda kritički na samog sebe, da na sve što je stvoreno i postignuto gleda kao na prolazno i da uvek teži boljem, što bi još više odgovaralo težnjama radnog čoveka. Zato ne treba da popustimo u svojim naporima ili da smatramo da će se stvari sada dalje razvijati, prosto same od sebe. Ne, mi treba sebi sada da postavimo jasne zadatke za razdoblje koje je pred nama.

Jedan od najvažnijih zadataka će svakako biti – odlučan napor na unapređenju poljoprivrede. Tome cilju biće potrebno da pomognu kako materijalna sredstva koja ćemo dati na raspolaganje za investicije u poljoprivredi tako i sva naša ekonomska politika. Tome cilju doprinele su i poslednje uredbe o imovinskim odnosima u radnim zadrugama i o zemljišnom fondu [2]. Da bi se razvitak u poljoprivredi mogao odvijati bez administrativnog mešanja, bilo je, pre svega, potrebno obezbediti da radnog seljaka niko silom, to jest administrativnim pritiskom, ne tera u bilo kakve zadružne organizacije ili odnose za koje se on sam slobodno ne odluči. Jer tek ako seljak bude slobodan u svom odlučivanju, zem-

ljoradničko zadrugarstvo će stvarno, u punoj meri, odgovoriti interesima unapređenja poljoprivrede i postaće svakom seljaku prijatelj, a i neophodna veza s ostalom socijalističkom privredom. A kakva će biti ta zadružna organizacija, o tome će odlučivati seljak sam prema svojim interesima. Razume se, socijalistička zajednica ima, s druge strane, dovoljno mogućnosti da vodi – i treba da vodi – takvu ekonomsku politiku koja će sve više ujedinjavati interese radnih seljaka s interesima socijalističkog preobražaja poljoprivrede.

Neki su protumačili Uredbu o imovinskim odnosima u seljačkim radnim zadrugama kao da je proglašena neka sloboda za kapitalističke elemente na selu, to jest kao da naša društvena zajednica dozvoljava eksploataciju tuđe radne snage od strane bogatih seljaka. Oni su se, naravno, prevarili i prevariće se uvek kada budu pravili planove na liniji vraćanja nazad, jer mi se nikako ne mislimo vraćati natrag, u kapitalizam. Poslednje uredbe znače sasvim nešto drugo, a ne vraćanje nazad. One govore o stanovištu društvene zajednice da radnom seljaku treba obezbediti punu slobodu, da on na svom komadiću zemlje treba sam da odlučuje onako kako ga vodi njegov ekonomski interes. Niko u tome ne treba da ga sputava niti da ga ograničava u raspolaganju sopstvenom zemljom i imovinom. Međutim, od tuđeg znoja kod nas niko nema pravo da živi, niti da se pretvara u kapitalistu. To važi i za bogate seljake. Kapitalističkoj eksploataciji tuđe radne snage; ukoliko je još kod nas ima, moramo učiniti kraj, i to upravo zato da bi sva privreda onda mogla zaista slobodno da se razvija, to jest bez opasnosti da bi se u njoj mogli rađati novi kapitalistički elementi. Jedna od mera u tom pravcu bila je i Uredba o ograničenju zemljišnog fonda na 10 ha [3]. Razume se, istovremeno je ta mera omogućila da znatan deo bezzemljaša i siromašnih seljaka nađe svoj svakodnevni hleb bilo u radnim zadrugama, bilo u socijalističkim gazdinstvima, kojima će sami upravljati, umesto da budu eksploatisani najamni robovi seoskih bogataša. I konačno, u krajnjoj liniji, ta mera omogućuje i samim jučerašnjim bogatim seljacima da se sa smanjenim posedom nađu u ravnopravnom položaju sa svim ostalim radnim seljacima i da nađu svoje radno mesto u društvenoj zajednici.

Sada pre svega od zemljoradničkog zadrugarstva i od cele naše socijalističke privrede zavisi stvaranje što tešnje ekonomske veze između njih i radnog seljaka. Takva sarad-

nja i pomoć socijalističke privrede omogućuje seljaku da primeni savremena tehnička sredstva i metode u poljoprivredi, što će ne samo poboljšati njegov položaj nego i zajednici doneti koristi.

To, naravno, ne znači da se mi odričemo administrativnih mera kada je reč o zaštiti socijalističkih formi koje su još mlade, a često i slabe, te ih treba štititi od dejstvovanja ostataka starog sistema. Ali ipak pri tome uvek moramo biti svesni da sve to mogu biti samo prelazne forme i trenutno oružje, a svi naši naponi treba da budu usmereni u tom pravcu da se naš socijalistički ekonomski život u punoj meri razvija slobodno iz sopstvenih snaga i da bude sam sposoban da se suprotstavlja pritisku ostataka prošlosti. U tom pravcu mi danas izgrađujemo sav naš privredni sistem, čisteći ga korak po korak od ostataka starih metoda administrativnog rukovođenja.

I u politici industrijalizacije moramo pristupiti slobodnijim oblicima razvika, koji će omogućiti veću inicijativu odozdo, to jest inicijativu samih privrednih organizacija, radnih kolektiva i komunalnih zajednica, odnosno radnog naroda po opštinama, srezovima i gradovima. Mi moramo obezbediti da se dalja industrijalizacija ne vrši isključivo po računicama, sastavljenim u administrativnim kabinetima, nego da pri tome ima jaču reč neposredna ekonomska potreba na terenu.

Razume se, mi ćemo i dalje jačati svoju industriju novim velikim fabrikama. Ali nama je potrebna i sitnija industrija, naročito razne vrste prerađivačke industrije, koja će ubrzati unapređenje poljoprivrede i pre svega obezbediti preradu njenih proizvoda; potrebna nam je industrija koja će se koristiti ovim ili onim lokalnim sirovinama, industrija koja će dopunjavati krupnu, koja će preuzimati na sebe i neke poslove zanatstva i koja će moći sezonski zaposliti radnu snagu, to jest u vreme kada ne bude potrebna poljoprivredi. To će biti naš važan zadatak tokom sledećih godina. U toj inicijativi zemljoradničke zadruge kao i opštinski i sreski narodni odbori odigraće odlučujuću ulogu.

NAPOMENE

[1] U delu rada »Nove perspektive«, koji prethodi ovom odlomku, E. Kardelj piše o dostignutim rezultatima i teškoćama u prvih deset godina

socijalističke izgradnje u Jugoslaviji. (Videti: *Problemi naše socijalističke izgradnje*, IV, Kultura, Beograd 1960. godine, str. 14-17)

[2] Reč je o Uredbi o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga koju je Savezno izvršno veće donelo 30. marta 1953. godine. (Videti: *Službeni list FNRJ*, br. 14, od 30. marta 1953, str. 145-153.) i o Zakonu o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama koji je Narodna skupština FNRJ donela 27. maja 1953. godine, (Videti: *Službeni list FNRJ*, br. 22, od 27. maja 1953, str. 205-207.)

[3] Zakonom o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine i dodeljivanju zemljišta privrednim organizacijama utvrđeno je da »u poljoprivredni zemljišni fond ulazi i postaje opštenarodna imovina obradivo poljoprivredno zemljište zemljoradnika preko 10 hektara«. Dotadašnjim vlasnicima zemlje isplaćena je naknada, a zemlja je data na korišćenje zemljoradničkim zadrugama, poljoprivrednim dobrima i drugim organizacijama i ustanovama koje se bave poljoprivrednom delatnošću. Izvršnim većima republika data je ovim Zakonom mogućnost da zemljišni maksimum mogu povećati na 15 hektara u krajevima gde je zemljište pretežno slabog kvaliteta i ako dati posed obrađuju takozvane porodične zadruge. (Videti: čl. 3. i čl. 4. Zakona . . . , *Službeni list FNRJ*, br. 22, od 22. maja 1953, str. 205) Provođenjem ovog Zakona dobijeno je (prema podacima iz *Statističkog godišnjaka Jugoslavije za 1955. godinu*, str. 109) 275.900 hektara obradive zemlje.

ZA SAMOUPRAVLJANJE U ZADRUGAMA

Deo govora povodom desetogodišnjice Kočevskog zbora, u Kočevju, 4. oktobra 1953. godine.

Pod naslovom »O desetogodišnjici Kočevskog zbora« govori je objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, IV, Kultura, Beograd 1960, str. 53-54, odakle je i preuzet za ovo izdanje. Naslov je dala redakcija.

Neprijatelji socijalizma su govorili, a ponekad i sada prorokuju, da će narodna vlast oduzeti seljaku zemlju. A, u stvari, ona mu je nju tek dala, prvo, time što ga je oslobodila dugova i banaka, a, drugo, tako što je direktno povećala fond zemlje radnih seljaka. Prvi akt u tom pravcu bila je agrarna reforma, koja je dokraja likvidirala veleposede [1]. Drugi akt je bio prisilni otkup obradive zemlje preko 10 hektara, jedno od najvažnijih sredstava u ograničavanju kapitalističkog rasta na selu [2]. I ta mera, koja osetno smanjuje mogućnost iskorišćavanja tuđe radne snage i bogaćenja na tuđ račun, bila je potrebna upravo zato da bi pravi radni seljak mogao samostalno da gospodari na svome tlu, ne u zavisnosti od seoskih magnata i ne pod komandom birokratskih uprava, nego u tesnoj saradnji sa socijalističkom privredom.

Likvidirali smo i pokušaje nasilnog uključivanja radnih seljaka u radne zadruge. To smo učinili, naravno, pre svega radi zaštite radnog seljaka; no ne samo zato. Pokazalo se i to da takve prisilne mere na području privrede nužno jačaju birokratski aparat, jačaju njegovu ulogu i moć, čime se dovodi u opasnost sam dosledan socijalistički napredak, to jest pre svega kontrola radnih ljudi nad razvojem ekonomskih i društvenih odnosa. Zato likvidacijom takvih i sličnih prisil-

nih mera nije dobio samo radni seljak nego ceo naš socijalistički sistem, naročito, razume se, u poljoprivredi, koja se danas razvija mnogo slobodnije, oslobođena svih mogućih administrativnih stega i uticaja svih mogućih administrativnih uprava.

Razume se, neprijatelji socijalizma sada govore da je sve to samo naša taktika i da mi ni ubuduće nećemo ostaviti radnog seljaka na miru. Dokazivati da ti zakulisni fabrikanti lažnih prorokovanja nemaju pravo bilo bi, naravno, besmisleno. Naši radni ljudi znaju da jugoslovenski komunisti, s drugom Titom na čelu, nikad nisu krili od naroda svoj stav i svoje ciljeve, nego su ih uvek otvoreno iznosili i ostvarivali ih tada i toliko koliko su za to imali podršku radnih masa. Tako stoji i sa našom politikom na selu. Mi smo uvek otvoreno izjavljivali da je principijelna likvidacija iskorišćavanja tuđe radne snage u privatnoj poljoprivredi preduslov ne samo za to da onemogućimo kapitalistički razvitak na selu nego i da pojedini radni seljak, koji svojim rukama obrađuje svoju zemlju, zaista može slobodno da zagospodari na svojoj zemlji, to jest ne u zavisnosti od seoskih magnata, već u tesnoj povezanosti sa socijalističkom privredom. Da bi mogao da obrađuje svoju zemlju na moderan način, pomagace mu razne seljačke zadruge, koje će radni seljak osnivati, odnosno priključivati im se po svojoj slobodnoj volji i prema svojim potrebama. Što ne bude mogao sam, pomoći će mu zadržni traktor, zadržna mašina. To je put kojim idemo u socijalističkom preobražaju sela.

Prema tome, niko kod nas neće radnog seljaka terati na neke prisilne privredne odnose, niti će ga sputavati u njegovom gospodarenju na sopstvenoj zemlji, ako se bude držao obaveza koje nalaže društvena zajednica u interesu napretka celokupne privrede. No isto tako niko nema prava da zahteva da drugi rade za njega i bogate ga. Zato će naši zakoni i ubuduće ograničavati i onemogućavati korišćenje tuđe radne snage. Naša ekonomska politika ići će za tim da svu pomoć koja im je potrebna na njihovom posedu individualni seljaci dobiju od seljačkih zadruga raznog tipa, koje će sami odabirati i razvijati prema svojim potrebama. A na državnim dobrima i u radnim zadrugama radni kolektivi će, razume se, na isti način samostalno upravljati zajedničkom društvenom imovinom, kako to rade radnici u fabrikama. Na tom putu će i naša poljoprivreda sve više dobijati socijalistički lik.

NAPOMENE

[1] Videti Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, *Službeni list Demokratske Federativne Jugoslavije*, br. 64, iz 1945. godine i docnije izmene i dopune ovog zakona (Zakon o potvrdi i izmenama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, *Službeni list FNRJ*, br. 24 iz 1946. godine, Zakon o izmenama i dopunama čl. 36 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, *Službeni list FNRJ*, br. 105, iz 1948. godine).

[2] Reč je o Zakonu o poljoprivrednom zemljišnom fondu opštenarodne imovine (*Službeni list FNRJ*, br. 22, od 11. maja 1953.)

O NEKIM PITANJIMA SOCIJALISTIČKOG PREOBRAŽAJA SELA

Deo odgovora na pitanja profesora učiteljskih škola Srbije, s kojima se E. Kardelj sastao 22. januara 1955. godine. Ovde se objavljuje deo dosad neobjavljenog i neautorizovanog teksta koji se čuva u Dokumentaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«. Naslov je dala redakcija.

ODNOS GRADA I SELA U KOMUNI

Odnos grada i sela u komuni treba da bude takav da nikako ne počiva na nekim administrativnim merama grada prema selu. Čak ni vaspitna uloga razvijenih, ekonomski, politički i kulturno jačih gradova prema selu ne igra glavnu ulogu. Osnova međusobnih odnosa treba da bude ekonomska razmena odnosno razmena između socijalističkog privrednog sektora i individualnih proizvođača.

Treba da počemo od činjenice da je grad, iako ne u celini, pre svega orijentisan na razvoj proizvodnih snaga na bazi društvene svojine sredstava za proizvodnju, dok na selu još dominiraju privatni sitni proizvođači. No ti privatni proizvođači nisu kapitalisti, iako iz sitne robne proizvodnje mogu da se – pod određenim uslovima – razviju kapitalistički elementi. Razvoj odnosa sela i grada ide u pravcu sve veće povezanosti socijalističkog privrednog sektora sa sitnim robnim proizvođačima; individualni proizvođači se sve više uključuju u opšti socijalistički privredni sistem.

Od samog početka mi smo u formiranju zadruga išli veoma oprezno, jer smo smatrali da one treba da izrastaju iz ekonomskih potreba, a ne da se stvaraju odozgo, kao neka politička akcija. Međutim, uslovi u kojima smo pristupili njihovom formiranju bili su takvi da ta naša orijentacija nije mogla dovoljno doći do izražaja. To je bilo vreme kad je putem otkupa vršen jak ekonomski pritisak na selo. Otkup se odra-

zio u pravcu smanjivanja produktivnosti rada, jer je izazivao nezainteresovanost seljaka za povećanjem proizvodnje. Tome se pridružio i izvestan politički pritisk, tako da je seljak od otkupa, poreza i drugih sličnih mera nekako pobegao u radnu zadrugu. Mada se ne može reći da je bilo nasilnog naterivanja u zadrugu, ipak su radne zadruge bile proizvod jedne veštačke, nenormalne atmosfere koja je dovela do njihovog nastajanja. To je na kraju moralo dovesti i do njihove brze unutrašnje stagnacije.

Kada smo, posle postignutih rezultata u oblasti industrijalizacije, pristupili ukidanju otkupa i svih sličnih mera, seljak je počeo drukčije da se orijentiše. Pokazalo se, naime, da seljak na slobodnom tržištu, van radne zadruge, počinje da dobija mogućnost da se brže razvija nego što se razvijao u radnoj zadrugi. Do toga je dolazilo pre svega zato što su zadruge bile u izvesnom smislu prezasićene radnom snagom. Gotovo svako uvođenje tehnike i mehanizacije u radnu zadrugu dovodilo je do smanjenja potreba za radnom snagom. To je izazivalo teškoće, koje je obično bilo nemoguće otkloniti. Pošto su seljaci unosili u zadrugu svoju zemlju, oni su tražili i pravo na rad u toj zadrugi. Zbog toga su zarade po pojedinom članu radne zadruge morale padati, dok je istovremeno privatni seljak na svojoj zemlji počeo naglo da poboljšava svoj životni standard. Zadruge nisu dovele do povećanja produktivnosti rada, nego su baš one bile faktor stagnacije u oblasti poljoprivredne proizvodnje. U takvim uslovima, razume se, radne zadruge nije bilo moguće održati, sem da ih država direktno finansira. Radi toga se moralo pristupiti rasformiranju većeg broja zadruga. Ostale su samo one koje su imale solidnu ekonomsku bazu i koje su bile sposobne za samostalan ekonomski život. To su u velikoj većini bile radne zadruge koje nisu raspolagale samo onom zemljom koju su članovi zadruge uneli nego i zemljom koju im je država dala. One su se održale i, po mome mišljenju, razvile se u moderna, krupna, socijalistička poljoprivredna imanja. One će moći da obezbede svojim članovima viši životni standard od standarda koji može obezbediti privatno imanje. U takvim zadrugama problem prezasićenosti radnom snagom ne postoji, jer ima više zemlje nego što je članovi zadruge mogu obraditi. Naprotiv: postavlja se pitanje da li se može primati na rad i radna snaga van zadruge. Savezno izvršno veće je stalo na stanovište da takvim radnim zadrugama treba omogućiti

da zapošljavaju i drugu radnu snagu, s tim da i radnici koji nisu članovi radne zadruge dok su na radu u zadrugi imaju ista prava i plaćeni su isto kao i članovi radne zadruge. Tako se onemogućava da zadruga eksploatiše tuđu radnu snagu. Time, u stvari, omogućujemo radnim zadrugama da se razvijaju u moderna socijalistička poljoprivredna imanja koja teže da imaju što više i što moderniju tehniku, koja istiskuje ljudsku radnu snagu delom u industrijsku proizvodnju, a delom na intenzifikaciju poljoprivrede.

Razume se da se time što smo se odrekli radnih zadruga starog tipa nismo odrekli socijalističkog preobražaja sela. Naprotiv, mislim da smo – od vremena kad smo se rešili da ukinemo svaku formu pritiska za ulazak u radne zadruge – učinili daleko više za socijalistički preobražaj sela nego ranije sa svim radnim zadrugama. Ništa ne ometa da se taj preobražaj vrši sada u novim oblicima. Mislim da je i u pitanju kolhoza i naših radnih zadruga osnovna greška u tome što se polazilo od pretpostavke da preko tih kolhoza ili radnih zadruga treba da »uteramo u socijalizam« 60 do 70% seljaka. Međutim, preobražaj sela u prvom redu znači promenu socijalno-ekonomske strukture sela u tom smislu što procenat individualnih seljaka u opštoj društvenoj strukturi mora opadati. Taj procenat će opadati sa svakim korakom dalje u normalnoj industrijalizaciji zemlje. Socijalizam je, u stvari, društvo sa visokorazvijenom industrijom, sa visokorazvijenim proizvodnim snagama, koje same po sebi menjaju socijalno-ekonomsku strukturu.

Na kraju krajeva, znamo kako se razvijao kapitalizam, odnosno kakve je posledice u pogledu socijalno-ekonomske strukture imao razvitak moderne kapitalističke industrije. Razvijene zemlje Zapada imaju od ukupnog broja stanovništva 7% (Engleska) do 25% (Francuska) seljaka. Čak Danska, koja kod nas važi za najmoderniju poljoprivrednu zemlju, od ukupnog broja stanovnika ima samo 30% seljaka. Prema tome, društveno-politička uloga individualnih proizvođača u takvoj promenjenoj društvenoj strukturi se menja. Mi smo u toku ovih deset posleratnih godina razvitka učinili velik korak napred u tom pravcu. Od oko 74%, koliko smo imali pre rata seljačkog stanovništva, došli smo 1953. godine na 61%, a sada smo možda negde oko 60 ili ispod 60%. A to je po prilici struktura kakvu je imala Slovenija pred drugi svetski rat. Znači da smo u opštoj promeni socijalno-ekonomske struk-

ture već otišli veoma daleko, a to je najvažniji korak u pravcu socijalističkog preobražaja sela.

Mi, u stvari, treba da se koristimo onom praksom, onim iskustvima koje je pokazao razvitak kapitalizma. Kapitalistička privreda i industrija, finansije, odnosno kapital u celini - zarobili su individualnog seljaka i potčinili ga svojim interesima. Socijalistički sistem, razume se, ne ide putem porobljavanja seljaka samo zato što je to sistem koji isključuje eksploataciju, nego i zato što je to takav sistem koji ekonomski isključuje svaku takvu mogućnost. No ekonomska razmena između sektora privatnih proizvođača i socijalističke privrede kao celine, koja čini oba ta sektora uzajamno zavisnim, mora stvoriti sasvim nove odnose između sela i grada, između socijalističkog sektora i individualnih proizvođača na selu.

A u tim odnosima konkretne organizacione instrumente predstavljaju zadruge raznog tipa i opšte socijalističke poljoprivredne organizacije: opšte zadruge, specijalizovane zadruge po raznim granama, državna imanja, mašinske stanice koje rade i za privatnog seljaka, odnosno prvenstveno za seljaka na njegovoj zemlji itd. Sem toga, postoje posebni metodi otkupa preko zadruga i sličnih preduzeća, način kreditiranja, način vezivanja socijalističke industrije sa zadržnim savezima itd. Kroz te forme, na bazi slobodnog poslovanja između sela i socijalističke privrede stvoriće se i već se stvaraju sve one potrebne veze koje omogućuju da postepeno individualni proizvođač na selu postane samo dopuna, samo način podele rada u opštem socijalističkom sistemu. Prema tome, ekonomska razmena je glavni faktor koji treba da povezuje selo sa gradom.

Danas to pitanje za nas ima još i politički značaj, jer je selo - pogotovo zbog toga što smo dosta sporo radili, odnosno sporo uticali na brže unapređenje poljoprivrede - ostalo konzervator nekih starih shvatanja i starog mentaliteta. Taj konzervatizam na selu mogao bi postati baza za razne antisocijalističke akcije. To bi, svakako, uticalo i na naš politički sistem na taj način što bi usporavalo dalji razvitak mehanizma socijalističke demokratije. No daljim menjanjem ekonomske strukture ovo pitanje biće sve manje značajno, jer će se i naši društveni odnosi razviti i ojačati.

Mislim da smo u komuni i u zajednici komuna, a napose u većima proizvođača, dobili posebne instrumente koji nam

omogućuju da izvesne suprotnosti koje još postoje između sela i grada regulišemo i odstranimo odnosno otupimo uzroke sukobljavanja. Pored toga, preko tih organizama sve više razvijamo elemente svesti i aktivne saradnje između grada i sela. U srezovima, u većima proizvođača, predstavnici sela, to jest privatne sitnosopstveničke proizvodnje i predstavnici socijalističke proizvodnje dolaze u neposredni dodir i zajedno tretiraju probleme zajednice. Direktna razmena mišljenja može dovesti do daleko plodnijih rezultata nego stari centralistički sistem kada je selo, u stvari, živelo sasvim odvojeno od industrije i od grada uopšte. Sada se na području komune i sreza direktno konfrontiraju različiti interesi i u jednoj demokratskoj formi se među sobom usklađuju. Drugim rečima, mi ćemo sa komunama i sa instrumentima direktne demokratije i samoupravljanja koje danas gradimo u našoj zemlji postići daleko više nego sa svim administrativnim merama koje su išle za tešnjim povezivanjem sela sa socijalističkim sistemom.

[...]

ULOGA PROSVETNIH RADNIKA U IZGRADNJI SOCIJALIZMA NA SELU

Naši prosvetni radnici na selu, pre svega, moraju biti aktivni društveni radnici, koji se ne zadržavaju samo na sektoru prosvete nego se punom snagom udubljuju u celokupnu problematiku koja se javlja na selu. Oni treba da budu i organizatori pojedinih sektora delatnosti komune ili zajednice komuna. Treba da uče šire mase umešnosti pravilnog korišćenja mehanizma samoupravljanja za ubrzanje društvenog razvitka i za poboljšanje položaja cele zajednice. Prosvetni radnici treba da ulažu maksimalne napore da pomognu bržem podizanju kadra i cele uprave u komuni ili zajednici komuna. Nije reč samo o pomoći aparata koji sprovodi odluke nego o pomoći rukovodećem kadru koji radi u narodnim odborima komuna i u zajednici komuna. Sem toga, prosvetni radnici sami treba da nastoje da steknu poverenje radnih ljudi, da budu birani u narodne odbore, da budu aktivni stvaraoci

na društvenom polju. Mislim da će takvim radom moći veoma mnogo doprineti bržoj izgradnji novog sistema.

Pre svega, treba imati pred očima da to što hoćemo da postignemo sa komunom ne zavisi od ubrzanja ekonomskog razvitka, nego od kulturnog nivoa ljudi, od njihovog znanja i obrazovanja. Ukoliko budemo imali više obrazovanih kadrova na kojima leži inicijativa u sistemu samoupravljanja utoliko ćemo postići brži napredak. Mi znamo šta jedan čovek danas znači u selu. Ima slučajeva da su dve opštine, jedna pored druge, startovale iz istih uslova i imale iste uslove razvitka, pa ipak je jedna otišla dalje a druga zaostala, samo zbog toga što je ona prva imala umešnije i sposobnije kadrove.

MESTO SELA U SOCIJALIZMU

U stvari, postoje dva aspekta toga pitanja i jedan je – selo u budućnosti, u razvijenim socijalističkim uslovima, a drugi aspekt je – selo u današnjem, prelaznom periodu.

Unapređenjem poljoprivrede, njenim dovođenjem na industrijski nivo, imaćemo u stvari posla samo sa jednim jedinstvenim sektorom razvitka proizvodnih snaga i sa istim odnosima ljudi i u poljoprivredi i u industriji. Selo će postepeno nestajati, dok potpuno ne nestanu oni specifični odnosi koji danas karakterišu selo. Sa druge strane će kulturni razvitak, radio, televizija, saobraćaj itd. doprineti da se ljudi umesto velikih koncentracija u gradovima raspoređuju na širem području. Razdaljine neće više igrati onu ulogu koju danas igraju, a time će nestajati ne samo suprotnosti između grada i sela nego će nestajati i razlike među njima.

Problemi podizanja životnog standarda naših seljaka su, po mome mišljenju, vezani za dve stvari. Jedna je: opšti razvitak proizvodnih snaga u našoj zemlji, od čega zavisi unapređenje naše poljoprivredne proizvodnje i od čega zavisi produktivnost rada u poljoprivredi. To će svakako uticati i na poboljšanje životnog standarda. Sada je trenutno otvoren još jedan problem, razlika između poljoprivrednih i industrijskih cena. Neekonomski odnos između poljoprivrednih i industrijskih cena, koji danas još igra posebnu ulogu, izgubiće svoju važnost sa promenom naše politike u poljoprivredi. Međutim, treba imati na umu da promena naše poljoprivred-

ne politike i normalni ekonomski odnos između cena ne mora da znači automatski, u svim slučajevima, poboljšanje životnog standarda seljaka. To pitanje zavisi uglavnom od produktivnosti rada u poljoprivredi. Pitanje usklađivanja cena nije lako rešiti i nisu ga rešile ni najrazvijenije zemlje. Verovatno ga nećemo moći ni mi tako brzo rešiti.

KULTURNI I PRIVREDNI PREOBRAŽAJ SELA

U prvoj fazi našeg razvitka morali smo se orijentisati na industrijalizaciju zato da dođemo do industrije koja će nam omogućiti da dobijemo bar osnovna oruđa rada i koja će nam omogućiti dalji razvitak lake industrije i poljoprivrede. Zbog toga je prva faza našeg razvitka bila orijentisana na to da pokupimo što više sredstava i da ih ubacimo u one sektore gde nam mogn najbrže dati rezultate. Mi se sada, manje-više, nalazimo na kraju te prve faze našeg razvitka i ove, 1955. godine napravili smo prvi korak u pripremanju novog kursa za 1956. godinu. Mislimo da ćemo u 1956. godini moći više sredstava usmeriti na sektor poljoprivrede i na sektor industrije koja proizvodi predmete široke potrošnje. Naročito se to odnosi na prerađivačku industriju, tako da ćemo pored poljoprivrednih proizvoda imati i više industrijske robe za široku potrošnju. Sve će to omogućiti i brže podizanje životnog standarda naših radnih ljudi. Ova se tendencija donekle odražava već i u ovogodišnjem društvenom planu. No i ove godine smo morali da damo prilično velika sredstva za dovršenje objekata koji su ostali nedovršeni i za koje ne bi imalo smisla da ih prebacujemo na sledeće godine.

METODI BORBE PROTIV RELIGIOZNIH PREDRASUDA NA SELU

S tim u vezi postoje dva problema. Jedno je kada se religija koristi kao oruđe reakcionarnih i kontrarevolucionarnih snaga neposredno za politički uticaj na mase. U tom slučaju, po mome mišljenju, ljude koji istupaju na takav način treba tući političkim sredstvima, to jest ne tući po religiji,

nego po reakcionarnim aktima koja vrše. Drugo je pitanje religije kao privatnog ličnog osećanja ljudi. To je pitanje koje ima svoje duboke društvene korene. Religija postoji na svetu već hiljade godina, i morali bismo biti veoma uobraženi ako bismo mislili da ćemo je »ukinuti« još za vreme dok mi živimo. Pre svega, treba da se izmeni društvena baza i da se razviju nove generacije u novim uslovima da bi to pitanje izgubilo svoju važnost.

Zbog toga je danas borba protiv religije prvenstveno pitanje aktivnog kulturnog obrazovanja ljudi. Mi treba da preduzimamo sve moguće mere da ne samo deca u školi i van škole nego i odrasli ljudi imaju mogućnosti da sve pojave na koje sada još gledaju kroz naočari religije vide kroz naočari nauke. To je jedini realan put borbe za smanjenje praznoverja, odnosno religioznih predrasuda na selu.

Mislim da razni frontalni napadi na religiju uvek štete. Oni radne ljude koji su inače protivno orijentisani prema našem sistemu bacaju u naručje pojedinih reakcionarnih popova, koji to iskorišćuju za svoje političke svrhe. Radni čovek treba da oseti da sa svojim religioznim osećanjem može da živi i ne samo da živi nego i da utiče na društveni život na isti način kao i ateist. Samo na taj način uspećemo da ljude otrgnemo od reakcionarnog uticaja popova.

DA LI POSTOJI POTREBA POVEĆANJA NIVOA OBRAZOVANJA UČITELJA I KAKVO TO OBRAZOVANJE TREBA DA BUDE?

Mislim da u ovom trenutku na neko produženje studija na učiteljskim školama ne bi trebalo ići. Prvo, jer učitelja nemamo dovoljno i, drugo, materijalni položaj naših učitelja u stvari nije takav i ne može biti takav kakav bi morao da bude ako bi učitelji imali akademsko obrazovanje. Prilično je velik broj delova naše zemlje koji su veoma zaostali i meni se čini da učitelj sa sadašnjim obrazovanjem, možda malo drukčije postavljenim, i onom sumom znanja kojom raspolaže kad krene na selo, može da odgovori svojoj funkciji. Ne vidim zašto bismo morali ići drukčije. Moramo voditi računa o tome da će – ako i dalje povećavamo broj godina koje treba da pro-

vedu budući učitelji u školama – razlika između srednjeobrazovanog i akademskog građanina biti tako mala da niko neće hteti ići u učiteljske škole. Time se ne isključuje za budućnost takva mogućnost, ali mislim da sada to pitanje još nije aktuelno.

O AKTUELNIM PITANJIMA AGRARNE POLITIKE

Deo neobjavljenog i neautorizovanog izlaganja na sednicama Saveznog izvršnog veća, 20-22. juna 1955. godine. Iz izlaganja su izostavljeni delovi teksta koji se ne odnose na pitanje poljoprivrede, sela i zadrugarstva. Naslov je dala redakcija.

[...]

U vezi sa svim tim [1] predložio bih da ubrzamo rad na predlozima zakona, propisa i drugih mera. Pre svega, trebalo bi da ubrzamo rad na donošenju zakona o zdravstvenom osiguranju seljaka [2], na izradi zakona i mera o osiguranju seljaka od elementarnih nesreća i nepogoda. Sem toga, treba još energičnije da se založimo za to da učvrstimo zadrugni sistem, zemljoradničko zadrugarstvo, kao i opšte zadruge i da ispitamo sve moguće mere da i preko zadrugnih organizacija, putem raznih formi investiranja i korišćenja ušteda individualnih sredstava dođemo do većih zadrugnih investicija iz individualnih sredstava seljaka. Na taj način bismo mogli rasteretiti naše savezne poljoprivredne investicione fondove. Isto tako, mogla bi se smanjiti i budžetska sredstva republika i srezova na taj način što bismo finansiranje zdravstva i socijalnog osiguranja prebacili na teret sredstava individualnih seljaka koje bi oni uplaćivali u određene fondove [3]. Uopšte mislim da je jedno od rešenja koje bi sprečilo da budžeti idu ovako u širinu u tome da se sve naše službe prebace na izvesne, da tako kažem, privredne odnose.

U vezi sa izvozom samo postavljam pitanje da li možda mere koje smo preduzeli u početku godine nisu bile preoštne. Mi sada govorimo o povećanju proizvodnje, ali smo u stvari već neke proizvode kontigentirali za izvoz, pa bi možda trebalo videti da se preduzme izvesna revizija tih mera.

Dalje je pitanje da li struktura našeg izvoza ne deluje u izvesnom smislu na njegovo smanjenje, pošto je naš izvoz

pretežno orijentisan na opremu i na sirovine. Međutim, ima mogućnosti da razvijemo spoljnotrgovinske odnose i na širem području. Na primer, u Burmu možemo da izvozimo i robu za široku potrošnju, a od nje možemo kupovati pirinač, što će uticati na smanjenje deficita u pšenici, naročito ako bismo se orijentisali i na mešanje pirinčevog brašna sa hlebnim.

Slažem se inače da moramo forsirati izvoz svim mogućim merama. Slažem se sa alokacijama, s time da se to izvrši u granicama koje neće uticati suviše na unutrašnju potrošnju; slažem se i sa tim da treba forsirati poljoprivredu. Postavlja se kao alternativa da li povećati izvoz i poboljšavati platni bilans iz poljoprivrede ili iz industrije. Smatram da treba i jedno i drugo. Pitanje razvijanja poljoprivrede je sada svakako centralno pitanje sa koje god tačke gledišta polazimo; no ističem da postizanje pozitivnog platnog bilansa sa inostranstvom možemo ostvariti samo kombinacijom oba elementa: i poljoprivrede i industrije. Mislim da ne bi bilo pravilno kad bi se stvorila teorija da se sve rešava samo preko poljoprivrede, jer je jasno da se rešava i preko industrije. Međutim, pošto zaostajemo sa poljoprivredom, treba nastojati da se njen razvoj što više forsira i unapređuje.

Mislim da je porez jedno od veoma važnih pitanja u ovoj situaciji. Na selu danas ima mnogo para, a sa naplatom poreza se zaostaje. Mislim da bismo mogli zaoštriti propise u tom pogledu. Po našim propisima Savezna inspekcija ima pravo da zahteva od poreskih organa da naplate porez, a ako neće da plate, da se obavesti državni sekretar za narodnu privredu, koji ima pravo da izvrši za račun nižeg organa svaki zadatak koji on sam ne izvrši, a na liniji je opštih obaveza. Neki kažu da Sekretarijat sam fizički ne može da sprovede naplatu. Ne kažem da u Sekretarijatu ima mogućnosti da oni sami naplaćuju porez, jer nemaju za to aparata, a nema ni potrebe, pošto bi trebalo samo u nekoliko primera da postupimo na taj način, pa da se to objavi u štampi, što bi bila dovoljna lekcija i za poreske obveznike i za poreske organe. Kada bi državni sekretar, na primer, pozvao načelnika poreske uprave i rekao mu da u određenom roku mora da naplati porez, jer će inače poslati svoje organe da izvrše naplatu, a protiv njega povesti disciplinski postupak, onda bi se porez naplatio. A ne treba ni sam Sekretarijat da pokreće pitanje naplate poreza. To pitanje može pokrenuti niz organa, kao

što su: sreska disciplinska komisija, disciplinski sud, javni pravobranilac, pa i svaki građanin.

Sadašnje stanje nije posledica nepostojanja propisa, nego odraz slabosti naše uprave. Kod nas se još uvek samo diskutuje o tome šta je sadržina rada Državnog sekretarijata za poslove narodne privrede, iako je to još od samog početka pravilno rešeno; to jest, on treba da bude pre svega inspekcijski organ i da se brine o sprovođenju zakonskih propisa. Međutim, naš Državni sekretarijat za poslove narodne privrede bavi se svim drugim poslovima više nego time.

Mi imamo zakone, ali zakon uvek traži policiju koja će se brinuti o njegovom izvršenju, a Državni sekretarijat za poslove narodne privrede treba upravo to da bude.

Mislim da moramo preduzeti neke ekonomske i finansijske mere koje bi i stimulisale i prinudile poreske organe da obavljaju svoj posao. Jedna od tih mera bila bi, na primer, da poreske uprave ne dobiju kredit za svoj budžet ako ne uberu porez. Dalje, ukoliko organi ne bi ubrali porez, trebalo bi da im se neke finansijske obaveze povećaju. S tim u vezi treba odrediti neki procenat ili penale. S druge strane, ima niz ekonomskih instrumenata koji bi zainteresovali narodne odbore da uplaćuju porez.

Uzrok je i u tome što kod nas vlada jedna proseljačka atmosfera, koja se odražava u prilično blagom odnosu prema individualnom seljaku. Mi kažemo radniku: ako više i bolje radiš, više ćeš zaraditi. Zašto i seljaku ne bismo mogli to isto reći?

S tim je povezano i pitanje podizanja cena. Mislim da su mere koje će se preduzeti vrlo korisne. Ali ako ne izbalansiramo tačno sve ono što ćemo uzeti i što ćemo dati, ostaćemo na istom. Nama, u stvari, srednji seljak prolazi relativno dobro, a još bolje onaj na granici između radnika i seljaka.

Mi treba uporedo sa povećanjem cena poljoprivrednih proizvoda da putem odgovarajućih mera što više izvučemo sa sela suvišna sredstva na bilo koji način, pa makar to posle vraćali investicijama u poljoprivredu. Ako to ne uradimo, i cene ostalih proizvoda će se donekle povećati, što će se odraziti i na cene industrijskih artikala. No ako stvari pravilno postavimo, onda će poskupljenje hleba, masti i ulja dovesti do smanjenja cena nekih drugih prehrambenih proizvoda.

U rezimeu bih predložio da ispitamo stanje na području investicija i da zatražimo, ukoliko je to potrebno, promene u

društvenom planu i druge odgovarajuće mere, koje treba sprovesti. Naime, evo u čemu je stvar: mi smo od republika tražili da uđu u izvesne obaveze u pogledu podizanja pojedinih ključnih objekata. Sredstva za te objekte ne mogu se naći drukčije nego revizijom plana ili odobravanjem republikama da mogu na ta sredstva raspisivati unutrašnji zajam. Sem toga, treba da formiramo komisiju za budžet i da zaoštrimo pitanje budžetskih rashoda. Pitanje standarda na selu treba zaoštravati putem oporezivanja i ograničavanja odliva prihoda na selo.

Mislim da je pitanje mesta budžeta i odnosa privrede i budžeta pitanje za sebe, koje treba da se reši u okviru svih pitanja koja se razrađuju u mešovitim komisijama i u Odboru za privredu. Osim toga, predlažem da naimenujemo komisiju koja bi razmotrila problem i podnela izveštaj SIV-u. Ova komisija bi trebalo da pregleda postojeće budžete i njihovo kretanje u poslednje dve-tri godine, pre svega sa gledišta unutrašnje strukture, i da razradi pitanje unutrašnje organizacije budžeta. Meni se čini da bismo morali regulisati unutrašnju organizaciju budžeta i razraditi način njegovog donošenja i kontrole njegovog korišćenja. Slažem se da je probijanje budžeta važno pitanje u oblasti naše privrede, ali ne treba shvatiti da naše narodne odbore i srezove treba ograničiti u sredstvima, mada se slažem da budžetske prihode treba utvrditi.

Ako pogledamo budžete, videćemo da je često i samo Savezno izvršno veće prihvatalo razne zakone i odredbe koji povlače za sobom milijarde izdataka, a uz to još ovlašćivalo i druge organe da sa svoje strane povećaju izdatke. Zlo je u tome što se kod nas budžetska politika rešava kroz privredu. Osnovni izvor probijanja budžeta je baš u tome što nemamo samostalnu budžetsku politiku kao samostalnu granu i službu.

PROBLEMI NA PODRUČJU POLJOPRIVREDE

Čini mi se da su teze referata [4] o problemima u poljoprivredi zaista dobro postavljene, da predstavljaju stvarno predlog koji je sudio stvari i u kojem je izneto sve ono što možemo u praksi i brzo da rešimo; po mome mišljenju, taj predlog je na liniji naše opšte politike.

Zadržaću se samo na nekim konkretnim pitanjima. Što se tiče regresa na đubrivo i dvojnih cena ja sam pre za predlog dvojnih cena koji je ovde iznesen, a ne za jedinstvene cene, kako je predložio drug Uglješa [5]. Slažem se da ne treba da vršimo neke krupne promene, ali bismo morali svako naći neki gipkiji sistem. Predlog dvojnih cena [6] ide za tim da se za 25% povećaju cene veštačkog đubriva onima koji ne ulaze ni u kakve ugovore sa zadrugama i drugim poljoprivrednim organizacijama. Možda bi organizaciono bilo bolje ako bismo regresirali zadruge, a da one u pojedinim rejonima mogu prema situaciji, prodavati đubrivo skuplje ili jevtinije svojim članovima odnosno nečlanovima. Ovo i zbog toga što bismo i ovom merom mogli da orijentisemo veštačko đubrivo na ona područja gde nam je to ekonomski najvažnije.

Dalje, mislim da je u tezama dobro postavljeno mesto komora, s tim što smatram da one treba da postanu tako reći centar za organizaciju stručnih službi i koordinator na toj liniji. No nema smisla prenositi na komoru one stvari koje su potpuno državne, kao što je, na primer, izdavanje dozvola za uvoz traktora, što treba da rešava Uprava za poljoprivredu ili Državni sekretarijat za privredu, odnosno određeni državni organ.

Isto tako, imam primedbu u pogledu uslova za nabavku mehanizacije u poljoprivredi. Naime, iz predloženog materijala nije jasno hoćemo li ili nećemo davati subvencije privatnicima za krupnu mehanizaciju. To pitanje smo u principu već rešili; naime, da mehanizaciju koja nije stvar ličnog rada individualnog seljaka ne treba davati privatnim seljacima, nego samo preko zadruga, ali ovde to nije rešeno. Ako bismo drukčije postupili, omogućili bismo da se privatna gazdinstva razvijaju na kapitalistički način, bez obzira na ograničenje poseda od 10 hektara, što bi nas dovelo brzo u težak položaj, jer bismo morali posle problem da rešavamo nizom raznih ograničenja. Radi toga treba obezbediti regres privatnim seljacima za sitna oruđa, a zadruge orijentisati na to da što više obrađuju krupnim oruđima i zemlju privatnih seljaka. Mislim da ne treba da zaboravljamo da smo se opredelili za socijalistički preobražaj sela. Istina, mi smo se odrekli radnih zadruga, odnosno kolhoza, ali ne zato što smo mislili da treba da podržavamo privatnog seljaka [7].

Sto se pak melioracija tiče, slažem se s tim da ih treba kreditirati. No mislim da budžet u tome treba da bude samo dodatni faktor, a ne da se iz njega vrši celokupno finansiranje. Mislim da se to isto odnosi i na kanal Dunav – Tisa – Dunav, mada će ga sigurno morati subvencionirati na neki način i federacija i republika. Ti se radovi moraju rešavati prvenstveno putem kredita onih koji su za to neposredno ekonomski zainteresovani. Kada se u Skupštini diskutovalo o vojvodanskom kanalu, direktor jedne vodne zajednice iz Hrvatske, koja se nalazi na samoj granici prema Vojvodini, pričao je da je ubirajući razne takse skupio u ovoj godini nekoliko miliona dinara u srezovima u kojima je izvodio radove. Međutim, naglasio je da je stalno u svađi sa svojim seljacima koji se bune zašto moraju uplaćivati ta sredstva, kad njihovi susedi u Vojvodini ne plaćaju ništa, pošto se radovi u Vojvodini izvode isključivo budžetskim sredstvima.

U principu treba, dakle, ovo pitanje rešavati na bazi kredita i prihoda iz privrede. Samo ukoliko je federacija i republika zainteresovana da ti radovi budu brže sprovedeni, onda treba iste subvencionisati takođe iz budžeta.

Bilo bi potrebno da pitanje komora i zemljoradničkih saveza [8] definitivno raščistimo. Čitajući ove materijale bio sam malo skeptičan prema rejonskim i regionalnim komorama. Međutim, sada mi se čini da bez njih nećemo moći izvršiti zadatak. Time ne kažem da bi republičke komore trebalo ukidati, ali one neće imati tu važnost koju bi imale rejonske komore, koje, ukoliko se budu poklopile sa proizvodnim poljoprivrednim rejonima, istovremeno mogu biti i sreske. Ne treba da se poklapaju tačno po srezovima, nego mogu obuhvatati i više srezova. Sto se tiče daljeg razvitka, ne mislim da bi trebalo sada ukidati postojeće republičke komore. Neka one osnivaju svoje filijale, sastavljene od predstavnika poljoprivrednih faktora na tom području. Te filijale mogu uzeti za sada formu saveta, a postepeno će se ti saveti ili filijale – bez obzira kako ih nazovemo – moći razviti i u samostalne regionalne organizacije. U tom slučaju imali bismo veće mogućnosti da podignemo stručnost komora snabdevši ih raznim stručnjacima, zavodima, institutima itd. Koordinacija bi se razvila na taj način što bi rejonska mreža bila povezana sa Saveznom komorom i sa stručnim aparatom Savezne poljoprivredne komore. U tom slučaju bi se zadružni savezi više razvijali kao ekonomski faktori i kao zajednica poljoprivrednih

dobara, saradivali bi sa prerađivačkom industrijom i učestvovali u izgradnji stručnog aparata.

Sto se tiče organizacije na vrhu, mislim da to ne bi trebalo da bude savez poljoprivrednih komora, nego savezna poljoprivredna komora.

Mislim da je dobro postavljeno kreditiranje individualnih proizvođača, naročito mislim da je vrlo dobro postavljeno pitanje industrijskih kredita i kredita za investicije. Postavlja se pitanje ne bi li bilo svrsishodno da zavedemo, pod određenim uslovima, možda i neke prisilne investicije u poljoprivredi kod individualnih seljaka. Imamo slučajeve gde je reč o tome da se dobro može mnogo bolje iskoristiti i gde bi na prisilan način trebalo seljaka angažovati da više ulaže u zemlju. Ako bi zadruge napravile plan za maksimalni uspeh i tražile od seljaka da investira, mislim da bi to bilo dobro. Naime, sada još uvek imamo seljaka koji sabotiraju takve stvari. Možda to nije tako hitno, ali bi bilo dobro da se u tom pogledu nešto uradi.

Postoji predlog da bi trebalo doneti rešenje o minimalnom nagrađivanju poljoprivrednih stručnjaka. Meni je ovo malo problematično. Mislim da bi ovaj problem trebalo rešavati samo putem osnovnih plata.

Remontne radiomice [9] mislim da ne bi trebalo finansirati iz budžeta. Međutim, kada bismo pokrenuli komore i zadružne saveze da naprave plan servisnih stanica koje će pokrenuti na određenim područjima, s tim što bismo ovo finansirali iz saveznih fondova, a delimično i iz lokalnih sredstava, postepeno bismo izgradili zadovoljavajuću mrežu.

O PROMETU POLJOPRIVREDNIM PROIZVODIMA

Čini mi se da su Teze o prometu poljoprivrednim proizvodima [10] uglavnom dobre. Jedino mi izgleda da su u njima neki uzroci izvesnih slabosti u trgovini preuveličani. Naime, postoje stvari koje su sasvim objektivne prirode, a ovde se tumače kao posledica određenih administrativnih mera ili organizacije itd.

Po mome mišljenju, sasvim je neodrživa postavka da uzrok postojanju velikog broja nakupaca treba tražiti u postojećem organizacionom mehanizmu. Mi, u stvari, imamo toli-

ki broj nakupaca zato što imamo jedan relativno razvijeniji unutrašnji promet, daleko razvijeniji, zbog razvitka industrije, nego što smo ga imali pre rata, a trgovina je ostala istog onakvog tipa kakva je bila ranije, to jest ona i sada po svojoj opremljenosti može da opslužuje samo sitnog proizvođača, a ne ovu savremenu modernu privredu. Mi smo, naime, trgovinu tehnički jako zanemarili i, po mome mišljenju, u tome je glavni uzrok postojanja velikog broja nakupaca. Kad bi naša trgovina poljoprivrednih proizvoda bila opremljena modernim saobraćajnim sredstvima, hladnjačama itd., sigurno je da bi nakupci otpali. Sem toga, mi smo zanemarili i zadruge koje bi sigurno trebalo i koje bi mogle neuporedivo više da rade na otkupu. Prema tome, težište treba da bude na tome da se trgovina snabde odgovarajućim tehničkim sredstvima, pa će se nakupci lako likvidirati utoliko pre ako razvijemo i zadruge na selu.

Što se tiče stacioniranja preduzeća [11], slažem se s predlogom koji je Odbor za privredu već usvojio. No mislim da ne bi bilo potrebno propisivati stacionirana preduzeća, nego određenim privrednim merama dovesti do toga da se preduzeća moraju stacionirati. Ako bismo propisali da preduzeća budu stacionirana, mi bismo u stvari samo zaštitili preduzeća koja bi, koristeći se zaštitom zakona, isključivala iz svog rejona svakoga. Rešenje problema zadruga je u tome da one treba dalje da pojačaju uticaj na seljaka. Kada bismo zadrugarstvo dobro postavili, onda bi zadruge brzo obuhvatile većinu seljaka i obavezale ih – preko razvijene otkupne trgovine – na veće investicije u poljoprivredi. Mi ne možemo seljaka dokraja zainteresovati za ulaganje u poljoprivredu na drugi način sem preko otkupne zadrugne trgovine. Iako imamo danas već prilično agronoma i stručnih centara za unapređenje poljoprivrede, kod individualnog seljaka ne možemo ništa postići ukoliko se ne oslonimo na otkupni aparat zadruga s ciljem da ovaj preko otkupne mreže utiče na seljaka da proizvodi određene proizvode. Danas je otkupna trgovina vrlo slaba, jer je slabo organizovana. Cinjenica je da razni nakupci prave štetu i nabijaju cene poljoprivrednim proizvodima, a nikako ne utiču na povećanje proizvodnje. Postojeću situaciju možemo popraviti jedino razvitkom otkupnog sistema, kako zadrugnog tako i društvenog. Bilo bi dobro razmotriti ovaj problem i sa zadrugnim savezom i s njim zajedno napraviti plan razvoja mreže zadrugne trgovine. Naravno, us-

peh će zavistiti od toga koliko smo sposobni da damo materijalna sredstva da se zadrugna trgovina snabde potrebnim tehničkim aparatom da bi bila efikasna. Slažem se da ni u kom slučaju ne bi trebalo uzeti kurs da zemljoradničke zadruge dobiju monopol u otkupu. Uvek moramo imati još i neka društvena otkupna preduzeća koja će konkurisati zadrugnoj otkupnoj mreži.

U vezi sa tim postavlja se pitanje da li zadrugama i otkupnim preduzećima treba propisima obezbediti da im niko drugi ne smeta na tržištu. Bojim se da bismo time suzili tržište. Čim smo svojevremeno prešli na slobodan način otkupa, otkup je u svim oblastima odmah ogromno porastao. Možda bi bilo bolje da za regulisanje otkupa pronademo neke ekonomske mere time što bismo zadrugnoj otkupnoj mreži u takvim otkupnim preduzećima koja imaju saveznu dozvolu za trgovanje propisali neke olakšice. Naravno, pri tom ne bi trebalo dozvoljavati nikakve lokalne mere, jer bi time nastala administrativna stešnjavanja sa podeljenim regionima. Zadrugama bismo mogli dati popust i na transportu, što bi značilo da ostali ne bi imali iste uslove za dovoz poljoprivrednih proizvoda na tržište.

Nemam ništa protiv proširenja kompetencija Uprave za ishranu [12] u okviru potreba državnih investicija na tom području, samo mislim da Uprava, ako hoće da kupuje određenu robu na jednom mestu, s tim da je prebaci na drugu stranu, gde se za tom robom oseća potreba, treba sama da stvori naplatom svojih usluga potrebna sredstva za te operacije, a nikako da ih obezbeđuje kroz budžet. Ako bismo se orijentisali na to, ne bismo nikada imali dobru otkupnu trgovinu. Otkupna trgovina treba da bude sposobna da sama sebe finansira. Slažem se s tim da je cela naša trgovina tehnički slaba i da su naše trgovinske komore, iako najstarije, danas u pogledu stručnih službi i tehničke pomoći trgovine još uvek najslabije. One imaju razvijene druge organe, ali u ovom pogledu su slabe. Ako bismo preko komore organizovali bolju tehničku pomoć, ili službu berze sa stalnim objavljivanjem cena, sa javnim kritikama narodnih odbora koji nisu obezbedili da im roba preko njihovih preduzeća pristiže tamo gde treba i da na taj način dođe do izravnjanja cena, time bismo pokrenuli celokupnu našu trgovinu napred.

Takođe sam za to da uvedemo, kao što se predlaže, obavezno članstvo u trgovinskoj komori, a isto tako treba u ok-

viru ovlašćenja komore da propisujemo sankcije za neizvršenje odluka komore, za neodržavanje sporazuma o cenama itd. Što se tiče organizacije trgovinskih komora, mislim da ako je ista od trgovačkog aparata potrebno u republici, to su republičke komore. Mi se ne možemo ni u kom slučaju odreći republičke trgovinske komore s obzirom na veliku usitnjenost preduzeća. Sreska teritorija je premalena, a Savezna komora je daleko i smatram da republičke komore mogu da rešavaju stvari mnogo efikasnije.

Fondovi pri komorama i kod preduzeća imaju koristan efekat ako preduzeća budu imala bar kakav-takav udeo u njima. Time će preduzeće biti stimulirano. Bio bih za to da određeni procenat ostane preduzeću, s tim da to predvidimo bar za ubuduće, s obzirom da su ove godine sredstva mala i da komore treba nekako da ojačaju. Kasnije možemo ići postepeno na to da se određeni procenat odvoja za organizaciju tehničke pomoći od strane komore ili možda za neke druge fondove kod komora.

[...]

NAPOMENE:

[1] U prethodnom delu izlaganja bilo je reči o aktuelnim zbivanjima u privredi i o kretanju i strukturi potrošnje. Govoreći u tom kontekstu o promenama cena nekih poljoprivrednih proizvoda i o kretanjima životnog standarda na selu Edvard Kardelj je rekao: »Međutim, ako budemo povećavali standard na selu van stvarnog povećanja produkcije i produktivnosti rada na selu, onda to uvek mora, bez obzira na sistem, ići nauštrb standarda u gradu. Ako se standard na selu ne povećava preko povećane produkcije i preko više produktivnosti rada, to se mora odraziti na plate radnika. U ovom materijalu, međutim, zaobilazi se pitajuće kako će se povećati i standard u gradu i standard na selu, ne povećavajući pri tom produktivnost rada na selu. Mi za sada još ne možemo misliti o nekom globalnom povećanju životnog standarda. Međutim, i nadalje ostaje kao osnovno pitanje uspostavljanje pravilnog odnosa između standarda u gradu i standarda na selu. U tom pogledu potrebno je pronaći instrumente kojima ćemo sprečiti da se životni standard seljaka povećava mimo produktivnosti rada i obezbediti da se on kreće paralelno sa povećanjem produktivnosti rada i produkcije na selu«.

[2] Zakon o ustanovljenju zdravstvenog osiguranja poljoprivrednih proizvođača, kojim su prvi put regulisana ova pitanja, usvojen je na sednici

Savezne narodne skupštine 30. juna 1959. godine (*Službeni list FNRJ*, br. 27, od 8. jula 1959.). (Napomena redakcije.)

[3] Članom 9. Zakona o ustanovljenju zdravstvenog osiguranja poljoprivrednih proizvođača utvrđeno je da se »... finansijska sredstva za fondove zdravstvenog osiguranja poljoprivrednih proizvođača obezbeđuju doprinosom poljoprivrednih proizvođača...«

[4] Reč je o Referatu o merama za unapređenje poljoprivredne proizvodnje koji je na ovoj sednici podneo Sekretarijat za poljoprivredu Saveznog izvršnog veća i koji se čuva u Arhivu Jugoslavije, pod brojem 50-400-578.

[5] Uglješa Danilović, tada član Saveznog izvršnog veća.

[6] U navedenom Referatu o merama za unapređenje poljoprivredne proizvodnje se ističe »... da na tržištu budu dvojne cene, pa, prema tome, i dvojni regres za veštačka đubriva. Na današnjem nivou cena veštačkom đubrivu da ostane za one proizvođače koji kontrahiraju proizvodnju sa otкупnim preduzećima, prehrambenom industrijom ili zadrugama, kao i za krupna poljoprivredna gazdinstva. Za ostale potrošače da se prodajna cena poveća za 25 posto«. (Arhiv Jugoslavije 50-400-578-3, str. 5.) U Zaključcima Saveznog izvršnog veća sa ove sednice prihvata se ova mera s tim da se regres za đubrivo daje zadrugama, a ne neposredno proizvođačima, čime bi zadruge postale »... slobodnije prema seljaku, tj. da mogu u pojedinim rejonima prema situaciji prodavati đubrivo skuplje ili jeftinije svojim članovima«. (Arhiv Jugoslavije, 50-400-578.)

[7] Savezno izvršno veće je o ovom pitanju zaključilo da »ne treba davati subvenciju individualnim poljoprivrednim proizvođačima za krupnu mehanizaciju, već ista treba da se daje preko zadruge, tj. ići na obezbeđenje regresa individualnim poljoprivrednim proizvođačima samo za sitna oruđa, a zadruge razvijati na toj liniji da što više obrađuju sa krupnim oruđima. Arhiv Jugoslavije, 50-400-578, str. 4.)

[8] Reč je o zadružnim savezima.

[9] Remontne radionice su postojale u okviru servisa za poljoprivrednu mehanizaciju, koje se osnivaju i razvijaju od ukidanja mašinsko-traktorskih stanica sredinom 1950. godine. Servisi za mehanizaciju su pružali usluge zadrugama, zadružnim pogonima, ekonomijama. Postojale su dvojne cene usluga: niže za članove zadruga i više za seljake koji nisu bili članovi zadruga. S razvojem poslovnih saveza osnivani su i specijalizovani sreski i republički poslovni savezi za mehanizaciju koji su planirali, raspoređivali i organizovali korišćenje poljoprivredne mehanizacije.

[10] Reč je o dokumentu Saveznog izvršnog veća »Neki problemi organizacije tržišta poljoprivrednih proizvoda (teze)«, koji je razmatran na ovoj sedici pošto ga je prethodno Odbor za privredu SIV-a prihvatio kao osnovu za sprovođenje mera u organizaciji tržišta poljoprivrednih proizvođača. (Arhiv Jugoslavije: 50-400-578.)

[11] Stationiranje otkupnih preduzeća je jedna od mera kojima se, prema pomenutim tezama o problemima organizacije tržišta poljoprivrednih proizvoda, treba da reše problemi nedovoljnog otkupa poljoprivrednih proizvoda, neracionalne otkupne mreže i nedovoljnog učešća zemljoradničkih zadruga. Prema ovom predlogu, mera »stationiranja otkupnih preduzeća« bi se sastojala u sledećem:

- određivala bi se teritorija sa koje dato preduzeće treba da otkupljuje poljoprivredne proizvode. Time bi se izvršila teritorijalizacija otkupa, a ne i ograničavala normalna cirkulacija poljoprivrednih proizvoda u prometnom procesu posle otkupa;

- »otkup preko zadruga znači najveći stepen stacioniranja otkupne mreže«;

- stacioniranjem otkupne mreže trebalo je smanjiti glomazni aparat otkupnih stanica, organizovati kontrahiranje proizvodnje i izvršiti selekciju preduzeća koja se bave otkupom. Početkom 1956. stupila je na snagu Odluka Saveznog izvršnog veća o posebnim uslovima pod kojima privredne organizacije mogu kupovati poljoprivredne proizvode neposredno od individualnih proizvođača, kojom su mere teritorijalizacije otkupa uvedene u praksu. Odluka je objavljena u *Službenom listu FNRJ*, br. 48, od 2. novembra 1955. godine.

[12] Savezna uprava za ishranu bi, prema tezama o organizaciji tržišta poljoprivrednih proizvoda, trebalo da »... preuzme zadatke koji su u vezi s pitanjima organizacije i unapređenja tržišta poljoprivrednih proizvoda i da se organizaciono za to osposobi«. (Arhiv Jugoslavije, 50-400-578.)

NOVI ZADACI AGRARNE POLITIKE I ULOGA KOMUNISTA

Deo izlaganja na Plenumu Centralnog komitea Saveza komunista Hrvatske, u Zagrebu, 15. oktobra 1955. i na sastanku aktiva SK Slovenije u Ljubljani, 18. oktobra 1955. godine.

Za ovo izdanje preuzet je deo teksta objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, IV, Kultura, Beograd 1960, str. 298-305, 307. Naslov je dala redakcija.

[...]

Sadašnje objektivne teškoće odraz su naše ekonomske stvarnosti i materijalnih mogućnosti i logična posledica naše politike ubrzane industrijalizacije, koja je jedina mogla da oslobodi zemlju od zaostalosti.

U našim uslovima mi smo morali uzeti kurs u prvom redu na podizanje bazične industrije, koja je trebalo da postane osnova za industrijalizaciju i na drugim područjima, za razvoj poljoprivrede itd. itd. Ta se politika pokazala ne samo opravdanom nego i jedino mogućom. Drugog puta tada nismo imali. Ako bismo se, teoretski govoreći, našli ponovo u istom položaju u kojem smo bili tada, u suštini bismo morali da se odlučimo za istu politiku.

Jasno je da nije nužno da svaka zemlja ide tim putem u socijalizam. Međutim, nerazvijena zemlja koja u izgradnji svoje privrede ne može računati na pomoć spolja, a ni na duže razdoblje mirnog razvitka, kao što je to bio slučaj sa Jugoslavijom, mora da ide putem izgradnje prvenstveno bazične industrije, utoliko pre ako se razvija u uslovima kao što su bili naši, što znači pod stalnim spoljnim pritiskom.

Međutim, i u našem petogodišnjem privrednom planu od 1947. godine, koji je bio, doduše, u osnovi orijentisan na bazičnu industriju, predviđen je i odgovarajući, mada skromniji, razvitak i drugih grana, poljoprivrede, industrije za široku potrošnju, trgovine itd. Zbog položaja u kojem smo se našli posle 1948. godine morali smo smanjiti planske zadatke koji su se odnosili na poljoprivredu i na industriju široke po-

trošnje i pojačati kurs na bazičnu industriju. Bili smo prisiljeni da delom povremeno napustimo i nužnu obnovu starih industrijskih kapaciteta da bismo ubrzali proces izgradnje bazične industrije. Zato smo tek 1953. godine mogli da predemo na širu upotrebu amortizacionih sredstava za delimično održavanje i zamenu postojeće industrije.

Kad su poslednjih godina proradili novi kapaciteti u našoj industriji, pokazale su se sve dobre strane ekonomske politike, ali su došle do izražaja i negativne posledice jednostranosti našeg posleratnog razvitka.

Orijentacija privrednog plana na bazičnu industriju prirodno je dovela do raznih disproporcija, koje su se osećale na raznim sektorima. Pojedine privredne grane ostale su nedovoljno razvijene, na primer transport, trgovina i njena opremljenost itd. To je prouzrokovalo da se negde čak ni postojeći kapaciteti nisu mogli dovoljno koristiti. Tako se, na primer, i bazična industrija borila sa prilično velikim teškoćama, a boriće se i sledećih godina zbog zaostalosti transporta itd. Takvih bih primera mogao navesti više. No od svih disproporcija mi danas najviše osećamo posledice nesrazmere između tempa promena socijalno-ekonomske strukture stanovništva Jugoslavije i tempa porasta potrošnih dobara.

Prema popisu stanovništva u razdoblju od 1948. do 1953. godine, nepoljoprivredno stanovništvo u našoj zemlji godišnje se povećavalo prosečno za oko 279.000 lica, dok je istovremeno prirodni porast celokupnog stanovništva iznosio 231.000. To znači da su industrija i druge nepoljoprivredne delatnosti pored celokupnog prirodnog porasta stanovništva apsorbovale za tih pet godina još ukupno oko 240.000 poljoprivrednog stanovništva. Takav razvoj se nastavio još brže posle 1953. godine, kada se tempo izvlačenja radne snage sa sela još više pojačao. U 1954. godini ukupan broj zaposlenih u društvenom sektoru privrede, u državnim nadležnostima i ustanovama i u privatnom zanatstvu bio je približno za 200.000 veći nego 1953. godine, što bi značilo da se za oko 400.000 povećao broj stanovnika koji žive od nepoljoprivredne delatnosti*, dok je, prema procenama u toj godini, prirodni porast celokupnog stanovništva iznosio 276.000

* Prema popisu 1953. godine, aktivno stanovništvo čini oko 46% ukupnog stanovništva, što bi značilo da na jednog aktivnog stanovnika dolazi oko 1,1 onih koji od njega žive.

Postavlja se pitanje da li je i tempo porasta nacionalnog dohotka bio isto tako brz kao tempo prelaženja ljudi sa sela u grad. Dosadašnji razvoj pokazuje da privlačenje tako velikog broja nove radne snage iz poljoprivrede nije odražavalo uvek i odgovarajući porast proizvodnih snaga i produktivnosti rada, a, prema tome, ni odgovarajući porast nacionalnog dohotka. Ta činjenica nema samo opšti teoretski značaj. Ona izaziva i neposredno praktične posledice kako u pogledu stabilnosti na tržištu tako i u pogledu unutrašnjih ekonomskih odnosa uopšte. Uprkos tome što je životni standard seljaka kod nas stalno u porastu i što njegovi novčani prihodi iz godine u godinu rastu, ipak je stanje takvo da svaki stanovnik koji pređe iz poljoprivrede u grad, bilo u industriju bilo u trgovinu, u bilo koji sektor privrede, uprave ili druge delatnosti, za oko 100% povećava svoje zahteve prema društvenom potrošnom fondu. Radnik u industriji, doduše, daje zajednici prosečno više nego seljak, ali društvo više i »košta« (socijalno osiguranje, stambene potrebe, komunalne usluge, struktura prehrane, veća upućenost na tržište u svakom pogledu).

Povećanjem broja radne snage van poljoprivrede, prirodno, rastu i novčana sredstva koja vrše pritisak na tržište. Postavlja se pitanje da li je kod nas sa povećanjem novčanih sredstava koja se javljaju kao posledica promene socijalno-ekonomske strukture stanovništva u odgovarajućoj mери porastao i fond potrošnih dobara. Taj fond može da raste samo na dva načina. Prvo, uvozom iz inostranstva, drugo, povećanjem nacionalne proizvodnje takvih dobara. Međutim, veći uvoz zahteva i veći izvoz, sem ako se neka ekonomika ne bi želela definitivno da orijentiše na pomoć spolja, a s tim, u stvari, i na gubitak nacionalne nezavisnosti. Poznato je da smo uvozili i da uvozimo iz godine u godinu sve više potrošnih dobara, naročito hrane. No i pored toga naš izvoz se nije povećao u tolikoj mери da bismo mogli pribaviti dovoljno sredstava da povećamo unutrašnji fond potrošnih dobara u tolikoj mери da bismo mogli zadovoljiti porast potreba koje se javljaju na tržištu potrošnih dobara i zbog promene socijalno-ekonomske strukture stanovništva.

Što se tiče proizvodnje potrošnih dobara u zemlji, stanje je sledeće. Naša poljoprivreda je uglavnom stagnirala, a u nekim sektorima čak i nazadovala, pošto smo u nju premalo ulagali. Danas ne proizvodimo ništa više hrane nego što je

proizvodila stara Jugoslavija. Pored toga, seljak manje iznosi na tržište nego pre rata, a više sam potroši. Proizvodnja lake industrije, industrije široke potrošnje nije dovoljno napredovala. U ovom razdoblju, iz već navedenih razloga, investicije u ovu industriju bile su veoma slabe, a i postojeći kapaciteti nisu korišćeni u punoj meri, zbog nedostatka sirovina za preradu, koje bi isto tako trebalo uvoziti. Prema tome, nismo povećali fond potrošnih dobara u onoj meri u kojoj smo privlačili novu radnu snagu sa sela u industriju i u druge grane izvan poljoprivrede.

Naprotiv, fizički obim potrošnih dobara više ili manje ostaje na istom nivou, odnosno veoma sporo raste, dok ukupna novčana sredstva zbog promene socijalno-ekonomske strukture rastu brzo i sve jače vrše pritisak na fond potrošnih dobara. Zato se javlja problem stalnog porasta cena. Što god učinili, cene ipak rastu, pošto ne rastu i fondovi potrošnih dobara. Ako bismo u takvoj situaciji propisali sve cene, nestalo bi robe, jer je nema u količinama koje bi odgovarale novčanom fondu, a na slobodnom tržištu cene bi još više skočile. One će, dakle, biti visoke dokle god ne bude više robe. Neopravdano podizanje cena, razume se, još više pogoršava situaciju, nastalu zbog disproporcije raspoložive robe i novčanih fondova, iako samo po sebi nije primarni uzrok sadašnjih teškoća na našem tržištu.

Ako bismo nastavili sa sadašnjom ekonomskom, naročito sa sadašnjom investicionom politikom, disproporcije bi iz godine u godinu rasle i ako bismo hteli da, koliko-toliko, stabilizujemo tržište i robnonovčane odnose, morali bismo uvoziti sve veće količine hrane i potrošne robe. Međutim, to je nemoguće s obzirom na ionako visok platni deficit. Potpuno je jasno da u toj situaciji ni politika povećanja plata ne bi značila nikakvo rešenje, ako sve drugo ostane kako jeste. Naprotiv, to bi samo pogoršalo postojeće stanje. Sve to povećanje plata praktično bi otišlo na selo, čime se ne bi podigao standard radnika i službenika, nego samo standard jednog sloja seljaka, a poljoprivrednu proizvodnju ne bismo ni u čemu stimulisali.

Prema tome, izlaz iz sadašnjih naših teškoća jedino je moguć u bitnim promenama u našoj ekonomskoj politici u tom smislu da se obezbedi postepeno ukidanje postojećih disproporcija. A danas smo već u položaju da možemo izvršiti takve promene. Mi smo potrebu za promenama konsta-

tovali već ranije. Zato smo već poslednjih godina i otpočeli sa izvesnim promenama. Nešto malo smo povećali proizvodnju potrošnih dobara, nešto više ulagali u poljoprivredu, na stambenu izgradnju itd., ali je osnova naše opšte ekonomske politike ipak bila i dalje ista, jer su ključni objekti – koje smo morali dograditi – nametnuli svoju logiku našoj ekonomskoj politici, sa kojom smo se morali pomiriti ili ostaviti posao nedovršen, što bi imalo još teže posledice.

Veoma brz napredak u izgradnji sistema samoupravljanja, radničkih saveta itd. povećao je i sa svoje strane disproporcije, pošto se naša stara ekonomska politika, koja je zahtevala jaku centralizaciju i predstavljala veću upotrebu administrativnih sredstava, zapravo i ne može uskladiti s političkim mehanizmom koji počiva na samoupravljanju i na inicijativi najširih narodnih masa. Po tom novom sistemu, narodni odbori, preduzeća i republike dobili su svoja vlastita sredstva. Pošto sva ta sredstva nisu mogla u potpunosti biti kontrolisana iz jednog centra, ona su morala delovati u pravcu zaoštavanja disproporcija koje su ležale već u osnovi našeg plana. Ne može se, prema tome, sva odgovornost za teškoće i disproporcije prebacivati na preduzeća, narodne odbore, republike itd., ali je svakako neosporno da su pojedini partikularistički postupci svakako zaoštrili stvari i nsporili proces izgradnje uslova za prelaz na novi kurs u našem privrednom planiranju.

Međutim, na pragu 1956. godine mi smo u takvom položaju da je plan koji smo postavili 1947. i sledećih godina uglavnom realizovan, a u mnogo čemu daleko prevaziđen, iako neki stari objekti još nisu dovršeni. Time je jedna etapa našeg privrednog razvitka uglavnom završena i u novom perspektivnom planu za sledeće godine, koji se priprema, već se možemo i moramo orijentisati na bitne promene u našoj privrednoj politici, bolje rečeno – u našem privrednom planiranju.

Iz svega ovoga je jasno da se ne mogu očekivati brzi uspesi u našim naporima za stabilizaciju tržišta i za stabilizaciju društvenog i individualnog standarda. Ako bismo hteli da rešavamo problem naprečac, na primer povećanim uvozom, pojeli bismo, razume se, veoma brzo ono što imamo, a sutra bismo se našli u još većem deficitu u platnom bilansu. A kupovati hranu na kredit bila bi najlošija politika. Ona bi značila zaduživanje da bismo mogli danas dobro da jedemo, dok

bismo sutra morali gladni otplaćivati kredit koji smo juče pojeli. Sniziti plate radnicima i službenicima je takođe nemoguće, jer bi to značilo direktno snižavanje standarda, a ne orijentaciju na stabilizaciju standarda i njegovo postepeno povećanje.

Jedini trajan izlaz je u povećanju fonda potrošnih dobara, a to znači povećanje proizvodnje, izmenu struktura investicija u tom smislu da se: prvo, brže razvijaju poljoprivreda i one grane lake industrije koje neposredno služe za proizvodnju potrošnih dobara, drugo, poveća proizvodnja izvozne robe kako bismo mogli srazmerno povećati uvoz potrebnih potrošnih dobara i, treće, da obim i struktura investicija ne budu takvi da podržavaju dosadašnji raskorak između tempa menjanja socijalno-ekonomske strukture stanovništva i tempa porasta nacionalnog dohotka. Za realizaciju tog zadatka potrebno je, svakako, izvesno duže vreme. Pa ipak, već u sledećoj godini možemo prilično učiniti na stabilizaciji tržišta i životnog standarda, ako se budemo svi i u punoj meri založili za realizaciju izvesnih zadataka, da se i obim investicija koje su narasle preko naših materijalnih mogućnosti svode na realan nivo. Nemoguće je, naime, izdržati sadašnje stanje, gde bruto-investicije bez izdataka za narodnu odbranu iznose trećinu bruto-produkta. Na te probleme odnosila se i nedavna sednica Izvršnog komiteta CKSKJ.

Evo u čemu je suština zaključaka te sednice.

Prvo, moramo se orijentisati na smanjenje, odnosno na zaustavljanje daljeg porasta novčanog fonda koji vrši pritisak na fond potrošnih dobara, i to ne smanjenjem individualnog dohotka radnika, službenika itd., nego pre svega ograničenjem priliva nove radne snage u industriju, odnosno u privredne grane van poljoprivrede, kao i pravilnijim i boljim korišćenjem postojeće radne snage. Smanjenje toga priliva, a možda i izvesno smanjenje u nepoljoprivrednim granama one radne snage koja još uvek stoji jednom nogom na poljoprivrednom posedu, a ne daje potrebni minimum proizvodnosti rada, biće najzdraviji i najbrži lek protiv sadašnjeg snažnog pritiska novčanih sredstava na naše tržište, a i protiv prebrzog porasta životnog standarda na selu na račun životnog standarda radnika i gradskog stanovništva uopšte. Drugim rečima, treba se odlučnije boriti za veću produktivnost rada, a ne orijentisati se na brzo menjanje strukture stanovništva uz stagnaciju ili spor porast produktivnosti rada.

Drugo, treba izvršiti promenu strukture investicija na taj način da se uskladi izgradnja teške industrije sa izgradnjom lake industrije, odnosno da se industrija široke potrošnje proširi toliko da porast njene proizvodnje i uvoza potrošne robe bude u nekoj proporciji sa prilivom nove radne snage sa sela. Jedino je tako moguće obezbediti postepeni porast društvenog standarda radnih ljudi, ne samo na selu nego i u gradovima, gde je standard do sada zaostajao za porastom standarda na selu.

Treće, biće potrebno ubrzati izgradnju našeg privrednog sistema, u tom smislu da pravilno iskoristimo onu radnu snagu koja je već zaposlena i da bolje iskoristimo rezerve koje u njoj leže. Kod nas gotovo svaka fabrika ima tzv. »mrtve brigade«. To su mahom nekvalifikovani radnici i pomoćni službenici koji su došli u fabrike više zbog slabosti u dosadašnjem platnom sistemu nego zbog potrebe proizvodnje. Pošto su nepotrebni, oni, u stvari, smetaju pravilnom radu preduzeća, pa ih treba rasporediti na poslove gde su stvarno potrebni. No to nikako ne znači neko zaustavljanje, a najmanje neko nasilno zaustavljanje procesa dalje promene socijalno-ekonomske strukture u našoj zemlji, nego samo dovođenje tog procesa u srazmeru s našim stvarnim ekonomskim potrebama i stepenom razvitka proizvodnih snaga. Nepoljoprivredne grane naše privrede i dalje će se razvijati i proširivati i biće im potrebna i nova radna snaga, i to u sve većem broju.

I konačno, važne će biti ekonomske i druge mere za usklađivanje odnosa između grada i sela, uključujući tu strukturu poreza, politiku regresa, obavezno osiguranje poljoprivrednih proizvoda, zdravstvenu zaštitu i socijalno osiguranje seljaka itd., a na prvom mestu obezbeđenje socijalističkog kursa u investiranju sredstava koja će zajednica ubuduće odrediti za unapređenje poljoprivredne proizvodnje.

[...]

Sredstva koja ćemo ubuduće odvajati za poljoprivredu – a to će biti relativno zamašni fondovi – treba orijentisati preko zadruga i na taj način doprinositi ne samo razvoju poljoprivrede nego i jačanju socijalističkog sektora na selu. U toj si-

tuaciji i pitanje otkupa poljoprivrednih proizvoda postaje vanredno važno. Moramo staviti zadruge u položaj da mogu da ostvare sredstva, usmeravajući ih tako da taj novac upotrebljavaju samo u svrhe koje odgovaraju našoj novoj ekonomskoj politici i jačanju socijalističkog sektora na selu.

UZROCI STAGNACIJE I PRETPOSTAVKE RAZVOJA ZADRUGARSTVA

Deo diskusije na savetovanju o zadrugarstvu, 26. X 1955. godine. Ovde se prvi put objavljuje tekst beleški iz diskusije koji je nastao u Kabinetu E. Kardelja i koji nije autorizovan. Naslov je dala redakcija.

Cilj ovoga sastanka nije da se donesu neke definitivne odluke u pogledu zadrugarstva, nego samo da se raspravi o sadašnjem stanju u zadrugarstvu i da se vidi šta je još potrebno učiniti da bi se rešavanje toga problema što pre pokrenulo.

Pitanje zadrugarstva razmatrano je i na nedavnom sastanku kod druga Tita, na kojem je raspravljano o našoj novoj ekonomskoj politici i utvrđeno da je za njeno sprovođenje neophodno da se i naše zemljoradničko zadrugarstvo razvije u svakom pogledu. Bez snažnog razvoja zadrugarstva ne bi bilo moguće postići sve ono što je predviđeno.

Iako sadašnje stanje u našem zadrugarstvu ne zadovoljava, ipak su postignuti prilični rezultati. Oni nisu izraženi toliko u materijalnom napretku koliko u većoj aktivnosti zadruga u unapređenju poljoprivredne proizvodnje, iako ne podjednako u celoj zemlji. S druge strane, i tamo gde su postignuti izvesni rezultati, ima ozbiljnih slabosti u sadržaju i načinu zadrugne delatnosti. Ima čak i izvesnih nesocijalističkih tendencija, koje bi, ako im se ne suprotstavimo, mogle izazvati teške posledice za ceo dalji razvitak zadrugarstva.

Ako pogledamo unazad, moći ćemo razumeti zašto je razvoj zadrugarstva išao tako sporo. Dosadašnja naša ekonomska politika bila je takva da nije bilo moguće odvojiti znatnija sredstva za zadrugarstvo. U poljoprivredu su ulagana relativno mala investiciona sredstva, a, razume se, onda ni zadrugarstvo nije moglo da se razvije kao ozbiljniji faktor poljoprivredne proizvodnje. S druge strane, u čisto žitarskim rejonima gde pretežni deo poljoprivredne proizvodnje predstavljaju žitarice, gotovo na svem prometu žitaricama mono-

pol drži »Zitopromet« [1], što je u tim krajevima još više suzilo bazu za razvitak zemljoradničkih zadruga. Slično je i sa industrijskim biljem, gde monopol u otkupu uglavnom ima preradivačka industrija i još neka druga preduzeća. Isto tako jasno je da su zadruge morale da zaostanu i tamo gde je tržišni višak tako mali da nije mogao izdržati neku ozbiljniju zadružnu otkupnu organizaciju. Prema tome, opšta zaostalost u razvoju zadrugarstva i nejednaki razvitak u pojedinim krajevima znatnim delom su posledica objektivnih razloga. No, razume se, bilo je i subjektivnih. Bilo je ponegde direktnog nerazumevanja problema zadrugarstva, naročito neposredno posle rasformiranja seljačkih radnih zadruga, odnosno posle sprovođenja reorganizacije seljačkih radnih zadruga.

Nepoznavanje problema i izvestan strah da nerazvijeni zadružni aparat neće moći da sprovede mere koje su donešene u pogledu proizvodnje i trgovine sa svoje strane otežavali su dalji razvitak zadrugarstva.

Iz svih tih razloga desilo se da su zadruge, čak i kad su povećale svoj udeo u unapređenju proizvodnje, ipak uglavnom ostajale neaktivne, a ukoliko su se i osatile, to je bilo više u trgovini nego u proizvodnji. Karakteristični su u tom pogledu podaci o bruto-proizvodnji zemljoradničkih zadruga u 1954. godini, iz kojih se, iako možda nisu sasvim tačni, jasno vidi da je u zadružnoj poljoprivrednoj proizvodnji ostvaren relativno mali napredak i da su to upravo beznačajne cifre u odnosu na našu celokupnu poljoprivrednu proizvodnju. Udeo društvenog proizvoda iz poljoprivredne proizvodnje OZZ [2] u celokupnom društvenom proizvodu zadruga iznosio je 1951. godine svega 3,5%, a u 1954. još uvek samo 8,7%. Društveni proizvod iz poljoprivrede OZZ u 1954. godini u apsolutnom iznosu bio je svega 2,9 milijardi, dok je iz celokupne poljoprivrede FNRJ te godine iznosio 321 milijardu, što znači da je poljoprivredna proizvodnja OZZ iznosila manje od 1,0% celokupne poljoprivredne proizvodnje FNRJ. Istovremeno, počele su se u zadrugarstvu razvijati i izvesne antisocijalističke tendencije. One se javljaju svuda, a posebno su došle do izražaja tamo gde su zadružne organizacije, u prvom redu kroz trgovinu, počele da stvaraju izvesna jača materijalna sredstva.

U vezi sa dosadašnjim razvitkom zadrugarstva i problemima koje je taj razvitak nametnuo, kao i s obzirom na našu novu orijentaciju u opštoj ekonomskoj politici smatram da

je potrebno razmotriti tri problema: kakva treba da bude naša politička linija da razvoj i unapređenje poljoprivredne proizvodnje bude istovremeno i na liniji dosledne politike socijalističkog preobražaja sela; kakve konkretne mere moramo preduzeti u našoj ekonomskoj politici i ekonomskom sistemu na liniji razvoja i unapređenja poljoprivredne proizvodnje; kako treba dalje razvijati unutrašnju organizaciju zadruga, zadružnih saveza i njihovih preduzeća i pogona da bi se postigao maksimalni ekonomski efekat, bez ikakvih koncesija kapitalističkim tendencijama na selu.

I

Poljoprivreda je kod nas još u ogromnoj većini privatno-sopstvenička i našim radom na selu do sada je veoma malo učinjeno da zadrugarstvo postane neki ozbiljniji faktor u poljoprivrednoj proizvodnji. Može se reći da je više rađeno na zadrugarstvu za poljoprivredu, nego na zadrugarstvu u poljoprivredi. Unutar samog proizvodnog procesa naše zadrugarstvo nije postalo još ni u čemu faktor koji bi povukao i vezao seljaka kroz proizvodni proces, a ne kroz trgovinu. U organizovanju svoje proizvodnje seljak nije zavisao od zadruge. U Sloveniji i u Hrvatskoj postignuti su lepi uspesi na povećanju poljoprivredne proizvodnje, utoliko pre ako imamo u vidu da su postignuti u prvom redu intenzivnom organizatorskom delatnošću, jer su raspoloživa sredstva bila zaista mala. Bez povećanja proizvodnje ne možemo ni zamisliti razvitak u pravcu socijalističkog preobražaja, ali samo to ne rešava stvar. Naprotiv, takav razvoj nosi sa sobom neke negativne posledice koje će se višestruko pojačati čim budemo počeli ulagati u poljoprivredu veća sredstva, ukoliko ne preduzmemo na vreme odgovarajuće mere da se dosadašnji kurs izmeni. Mi treba da obezbedimo da povećanjem proizvodnje i akumulacije u poljoprivredi, što ćemo postići ulaganjem znatnijih sredstava na sektoru poljoprivrede, jačaju društvena sredstva u našoj poljoprivredi, a ne da se bogati individualni seljak.

Poslednjih godina došlo je – zahvaljujući našoj dosadašnjoj praksi – do izvesnog učvršćenja privatno-sopstveničke svesti individualnih seljaka, a to se odražava i na političko

stanje na selu. To se odražava između ostalog na smanjenje broja članova Saveza komunista i Socijalističkog saveza, a i na razne teorije, koje su se u poslednje vreme raširile u našim organima koji rukovode našom poljoprivredom. Reč je o idejama koje ponekad svesno, a ponekad prikriveno, stoje na stanovištu da u stvari treba podupreti individualnog seljaka i ojačati ga da bi se povećala poljoprivredna proizvodnja. Međutim, ne smemo dozvoliti da uložena društvena sredstva u poljoprivrednu proizvodnju bogate privatnog seljaka, nego da posluže za podizanje društvenih fondova u poljoprivredi. To će se postići samo u slučaju ako se svi ozbiljno založimo za razvitak zadrugarstva u svakom pogledu i ako unutar zadrugarstva obezbedimo jedan stvarno socijalistički kurs. Radi toga treba ne samo da pojačamo rad na povećanju uloge zadruga nego istovremeno i da suzbijamo negativne tendencije u razvoju zadrugarstva. Zadrugarstvo, a ne nacionalizacija zemlje jeste ono sredstvo koje može da olakša proces podruštvljavanja sredstava za proizvodnju, a privatna svojina na zemlju u našim uslovima nije prepreka da se postigne napredak na toj liniji. Za nas pitanje nacionalizacije zemlje neće biti aktuelno verovatno još dugi niz godina, ali je vrlo aktuelno da već sada kroz naše zadrugarstvo krenemo linijom sistematskog podruštvljavanja sredstava za proizvodnju u poljoprivredi. Jedino na taj način ćemo moći što bezbolnije – nije važno kada i kako – rešiti i ovo poslednje pitanje na selu, pitanje koje je u Sovjetskom Savezu, gde seljak gotovo nije imao tradicije sopstvenika zemlje, rešeno na prvom mestu. Međutim, danas se ima utisak da se kod nas kopira, više-manje, stari zadružni sistem, koji je karakterističan za razvitak u kapitalizmu, to jest sistem koji je služio za izvlačenje sredstava sa sela za jačanje finansijskog kapitala, koji ih je onda koristio bilo za lihvarske kredite u poljoprivredi ili ih ulagao u unosna industrijska preduzeća. Zadružni savezi kod nas su do sada postigli veliki napredak, ali i ako je pozitivno da se preko zadružnih organizacija izvlače sredstva od seljaka u društvene fondove, upotreba tih sredstava do sada nije bila pravilna. Pretežno su upotrebljavana za privredne organizacije samog zadružnog saveza odnosno za izgradnju fabrika i preduzeća koja treba da postanu neko »vlasništvo« zadružnih saveza, a manje za poljoprivredu. Postignuto je, doduše, izvesno unapređenje poljoprivredne proizvodnje, ali to ima niz negativnih posledica po razvitak socijalističkih odnosa

na selu. Prvo, dovodi do jačanja i bogaćenja bogatih seljaka, dok druge zadruge istovremeno ne jačaju kao nosioci društvenih sredstava za proizvodnju i ne stvara se odgovarajuća zavisnost seljaka od zadruge u njegovom nastojanju da povećaju proizvodnju. Zatim, sredstva izvučena iz preduzeća iz zadružnog saveza i centara prenesena su u fondove zadružnih saveza i centara i korišćena su za investicionu industrijsku izgradnju. To je direktno u suprotnosti sa postojećim zakonima i sa doslednim socijalističkim razvitkom. Ne samo što se time sredstva stvorena u poljoprivredi izvlače iz poljoprivrede i troše na drugoj strani, nego ovakav postupak znači u stvari potkopavanje našeg sistema investicija koji danas sprovodimo. Investicije treba da idu u osnovne društvene delatnosti *jedinstvenim* društvenim kanalima, dok se na ovaj način stvara neki posebni sistem koji se razvija u pravcu nekog zadružnog vlasništva fabrika, preduzeća itd. Ima čak predloga da se ta prava koja su do sada protivzakonito korišćena i zakonom priznaju, to jest da se takva preduzeća automatski priznaju kao preduzeća zadružnog saveza, bilo saveznog, republičkih ili sreskih, s tim da sva dobit ide zadružnom savezu, a onda da se oporezuje kao jedinstvena dobit zadružnog saveza. Ako bismo to dozvolili, uneli bismo u naš sistem mehanizam koji bi po svojoj unutrašnjoj logici razvitka počeo na najvećem nivou socijalističke ekonomske politike da deluje politikom privatnog sopstvenika, umesto da privatnog sopstvenika ograničimo, a kroz zadrugu da ga stimulišemo da ide dalje u razvijanju svoje proizvodnje; time bismo stvorili ceo sistem s kojim bi se sve socijalističke snage i političke i ekonomske morale sukobiti kao sa ostatkom kapitalizma, i to organizovanog. U vezi sa ovakvim pojavama moramo raščistiti pitanje »zadružnog vlasništva«, koje se svodi na ovo: da li ćemo zadružno vlasništvo smatrati kao kolektivno vlasništvo privatnog vlasnika, a to znači kao kolektivno privatno vlasništvo, ili ćemo ga smatrati formom *društvene* svojine, to jest da li će zadruga odnosno sredstva proizvodnje sa kojima ona raspolaže (upravlja) biti stvar samih seljaka koji žive na njoj, ili su ta sredstva stvar celog društva. Mislim da nema potrebe i da bi bilo veoma štetno ako bismo kod nas uspostavljali neko privatno kolektivno vlasništvo koje je Staljin »teoretski« objasnio kao nedosledni tip socijalističke svojine. Možda je to za Ruse bilo i potrebno, ali mi bismo učinili korak nazad ako bismo dozvolili nešto slično. Mi mora-

mo da obezbedimo da zadružna svojina bude društvena svojina kao i svaka druga društvena svojina. Jedino možemo diskutovati o formama i načnu upravljanja tom društvenom svojinom. No kakav god bude način upravljanja, ta društvena svojina ne može biti izvor nikakvih posebnih prava za zadrugare. Svojom društvom, državnim politikom treba da učinimo da jedan deo društvenih sredstava koja su stvorena kroz zadružne organizacije ostane u zadrugi, ali da se zna da su to *društvena* sredstva koja su našom konkretnom ekonomskom politikom orijentisana na tu delatnost, s tim da na njih seljak kao takav nema nikakvih posebnih prava. Međutim, sada ima i shvatanja i postupaka koji su suprotni takvom razvitku. Dokle su došla takva shvatanja, vidi se po tome što je čak na nekoj konferenciji pravnika izneseno da se kod nas pogrešno tretira pitanje zadružne svojine i zastupano je shvatanje »kolektivnog vlasništva«. No to nije samo teoretsko pitanje nego i pitanje konkretne političke prakse. Od toga kako ćemo rešiti to pitanje zavisi da li ćemo našim saveznim društvenim planom moći raspolagati raznim poljoprivrednim fondovima ili ne. Radi toga smatram da treba dosledno da se borimo protiv tih »vlasničkih« shvatanja i protiv kolektivnog privatnog vlasništva. Ako se, naime, zadružna svojina postavi kao kolektivna privatna svojina, onda će jednog dana doći do toga da će se seljaci pojaviti sa zahtevom da se raspodela vrši drukčije nego što je mi sprovodimo i uopšte da budu ugroženi socijalistički odnosi u našoj zemlji.

Mislim da nam i razvoj u SSSR-u pokazuje kakve opasnosti krije takva politika. Staljin je najpre izvršio kolektivizaciju, a kad je to izvršio, onda je došao do uverenja da kolhozi pod onim uslovima pod kojima su stvoreni ipak nisu ništa drugo nego jedan kolektivni privatni sopstvenik prema državi. Zato je kasnije odvojio proizvodna sredstva od kolhoza, što je u stvari imalo svoju logiku. Počeo je da izgrađuje mrežu mašinsko-traktorskih stanica, koje su neposredno u rukama države, a kroz to država drži u rukama i kolhoze. Jer ako bi kolhozi ostali jedan jak kolektivni privatni sopstvenik, a to bi bili kad bi raspolagali sredstvima za proizvodnju, Staljinu bi s njima bilo teže nego sa individualnim seljacima. Jasno je da se i za nas postavlja problem kako jednim sistematskim radom razviti mrežu društvenih proizvodnih sredstava. Da li to činiti preko zadruga, ili preko državnih poljoprivrednih dobara, ili kroz samostalna preduzeća. Sada to uglavnom ra-

dimo preko zadruga i mislim da to i dalje treba da bude u okviru zadružnih saveza. U svakom slučaju, naša orijentacija treba da bude da preko zadruga ili van zadruga razvijamo neposrednu mrežu mašinsko-traktorskih stanica, odnosno preduzeća, koja će vršiti mašinsku obradu zemlje i u tom smislu činiti usluge seljacima, s tim da ta mreža bude orijentisana prema privatnom seljaku. Ta će mreža uticati da se celokupna struktura ekonomike individualnog poseda izmeni, jer će seljak svoje privređivanje podesiti prema činjenici da postoje sredstva za proizvodnju koja mu daju izvesne prednosti. On će početi da se oslobađa konja, kola, teglećih volova, počeo da se zbog ekonomskog interesa uključuje u organizovanu proizvodnju, jer će tamo imati više koristi. Zato treba konkretnije razraditi kako da izgledaju ti mašinsko-traktorski pogoni, odseci ili ogranci zadruga, kakav treba da bude način obračunavanja usluga, kakvi kadrovi itd. Zadružni savezi će svakako morati više da planiraju na koja područja treba orijentisati povećanje broja velikih mašina. To ne znači da je potrebna neka prosta distribucija tih sredstava, ali je svakako potrebno da se izradi plan i da se odredi prioritet za ostvarivanje toga plana, kao i da se preduzimaju određene mere ako se plan ne ispunjava prema određenoj zamisli. To je potrebno zbog toga što izgleda da naši najrazvijeniji, najbogatiji poljoprivredni rejoni imaju relativno najmanje krupnih sredstava za proizvodnju. Takva je situacija bila bar do 1954. godine, a ne znam kakvo je stanje u prošloj i ovoj godini.

Zbog svega ovoga je potrebno da sada kad raspravljamo o pojačavanju razvitka zadrugarstva u Jugoslaviji moramo da raščistimo ovo pitanje iskrivljavanja naše političke linije na selu, koje je stihijski počelo da prevlađuje u našem zadrugarstvu posredstvom istih elemenata koji su, s druge strane, dejstvovali u pravcu proseljačke politike u drugim vidovima. Izraz takvih tendencija je u stvari i politika koja se naročito sprovodi u saveznom aparatu, da se sve šire ide na davanje seljaku raznih regresa, subvencija itd. U pogledu zadrugarstva istupa se tako deklarativno i nekonkretno da izgleda kao da je to samo fasada za umirivanje socijalističke svesti, a da je stvarni kurs ne socijalistički preobražaj sela, nego jačanje individualnog seljaka.

No te konstatacije nikada ne poriču uspehe koje je zadrugarstvo postiglo. I konačno, to nisu greške koje se ne bi

mogle ispraviti, ali to su ipak elementi o kojima moramo voditi računa ako hoćemo da obezbedimo pravilan kurs socijalističkog razvitka sela i celog našeg društva.

II

U pogledu naše ekonomske politike na selu u prvom redu se nameće problem kako da postavimo našu investicionu politiku u poljoprivredi. Prema zaključcima na savetovanju kod druga Tita, u svakom slučaju potrebno je dati veća sredstva za investicije u poljoprivredi. No ta sredstva biće vrlo slabo korišćena, i veliko je pitanje da li će dati one rezultate koje očekujemo, ako ne budemo imali čvrste zadružne organizacije koje će sredstva prihvatiti i organizovano i planski ih ubaciti u poljoprivrednu proizvodnju. Ako bismo išli samo ili prvenstveno linijom stručnog aparata kod narodnih odbora, možemo biti sigurni da te investicije ni približno neće dati one rezultate koje očekujemo. Ulaganje ovih sredstava u poljoprivredu je, naime, u suštini političko pitanje, koje treba da rešavaju politički organi, dok stručnjaci treba da realizuju liniju, a ne da primenjuju razne teorije koje su u raskoraku sa našom osnovnom linijom socijalističkog preobražaja na selu. Drugo, sve kaže da će se mnogo više postići ako se naši investicioni fondovi za poljoprivredu budu nalazili dole u zadrugama i srezovima, a manje u republikama i federaciji, razume se, s tim da se obezbedi potpuna kontrola da li se sredstva pravilno i ekonomski koriste. Ako bi, naime, u saveznim i republičkim investicionim fondovima bilo više sredstava nego u lokalnim investicionim fondovima, onda postoji ozbiljna opasnost da bi se, s obzirom na našu dosadašnju investicionu politiku, ta sredstva potrošila ili za velike melioracije, čija će izgradnja trajati više godina i tek posle dužeg vremena dati određene rezultate, ili za podizanje raznih fabrika za preradu poljoprivrednih proizvoda, umesto za neposrednu poljoprivrednu proizvodnju.

U vezi sa ovim javlja se i pitanje organizovanja postojećih poljoprivrednih fondova. Mislim da poljoprivredne fondove ne bi trebalo deliti na fond za unapređenje poljoprivredne proizvodnje [3] i na poljoprivredni investicioni fond.

Fond za unapređenje poljoprivredne proizvodnje ne može biti ništa drugo nego deo investicionog fonda. Ako ga čak i postavimo posebnim instrumentima, može se lako desiti da postane izvor raznih »pomoći poljoprivredi« davanjem regresa, subvencija itd., ili da se ta sredstva koriste za razvijanje neke prosvetarske i narodnjačke delatnosti, da »vaspitavaju« seljake kroz razne kurseve itd. Bolje je da se investicioni fond upotrebi direktno za određene svrhe unapređenja poljoprivredne proizvodnje, a borbu za unapređenje, za vaspitanje seljaka i tehničku pomoć njima treba postaviti na ekonomsku osnovu, a ne na liniju neke prosvetarske narodnjačke delatnosti. Zemljoradnik treba da plati tehničku pomoć koju dobija, a on će to učiniti ako mu se pokaže korisnom. Davanje tehničke pomoći može biti jeftino, ali neka bude tretirano kao deo opšte ekonomske delatnosti, a ne kao propaganda, a propagandno-vaspitna delatnost treba da bude stvar zadržanih saveza, kojima se može dati pravo da sa sektora poljoprivrede dobiju neka sredstva koja će upotrebiti u tu svrhu. No za to ni u kom slučaju ne bi trebalo odvajati neka naročito velika sredstva. Svakako je preteran odnos koji prema nekim planovima predviđa 25% od prihoda za fond za unapređenje poljoprivredne proizvodnje, i ne može se prihvatiti.

Zadružnim savezima bi bilo potrebno dati izvesnu ingerenciju na opšti investicioni poljoprivredni fond u srezu. Oni treba da budu u upravnom odboru sreskih investicionih fondova za poljoprivredu. Taj fond ne treba da bude sastavni deo opštih investicionih fondova narodnih odbora, ali treba da bude podređen istim instrumentima kao i svi naši investicioni fondovi, to jest da se sredstva iz fonda mogu dobiti samo po određenim kriterijima, a upravni odbor fonda da bude potpuno samostalan i prema narodnom odboru. Za ovakav jedinstven sreski poljoprivredni fond mogli bi da budu direktno vezani poljoprivredni investicioni fondovi za druga. Nema potrebe da se između sreskih investicionih poljoprivrednih fondova i zadržanih stvara i poseban poljoprivredni fond opštine, kada i onako ti fondovi ne mogu biti korišćeni drukčije nego preko zadruge. Sem toga, ako idemo na direktnu povezanost ovih fondova organizatorska delatnost zadruge daleko bolje će se moći iskoristiti nego ako se ide na posredstvo narodnih odbora opština u kojima će biti raznih uticaja. No, razume se, komunama se mogu dati izvesna pra-

va učestvovanja u kontroli bilo u opštim zadružnim fondovima bilo kod sreskog investicionog fonda za poljoprivredu.

Što se tiče trgovine, smatram da trgovinu poljoprivrednim artiklima i sav otkup treba postepeno da preuzmu zadruge, a da individualnim seljacima saobraćajnim tarifama i drugim merama onemogućimo da šetaju sa tržišta na tržište i da ih i drugim sredstvima orijentišemo na sopstvene zadruge.

Bila bi loša politika ako bismo zadrugama stvarali njihove investicione i druge fondove raznim dotacijama i subvencijama. Time ćemo ih unapred onesposobiti za aktivan rad. Međutim, ako se visina zadružnih fondova direktno veže za visinu dobiti od otkupa i drugih delatnosti, onda je sigurno da ćemo zadruge orijentisati na pravilan ekonomski put. Ovo povezivanje otkupa sa zadrugama u Hrvatskoj i Sloveniji dalo je vrlo dobre rezultate, što pokazuje da smo sposobni da u relativno kratkom vremenu popravimo situaciju u tom pogledu.

No što se tiče prelaska sa otkupnih stanica na zemljoradničke zadruge, ne bismo smeli učiniti suviše brz prelom. Ne treba sada da idemo u drugu krajnost pa da jednostavno zabranimo da niko više ne sme da otkupljuje od individualnog seljaka, sem zadruge. To treba da bude postepeni proces. U Sloveniji već sada zadruge otkupljuju preko 60% tržišnih viškova iz poljoprivrede, što znači da bi trebalo učiniti minimalan napor izvesnim merama i kreditnom politikom, pa i administrativnim ograničenjima, da se stvar dovede do toga da zadruge otkupljuju 80 ili 90% tržišnog viška. Isto tako, ne bismo išli na brzo ukidanje »Žitoprometa«, nego na postepeno smanjenje njegove mreže. Zadruge bi prodavale »Žitoprometu« ili po određenim cenama, ili po slobodnim cenama, ali organizovano.

No u svemu ovome postoji jedna opasnost, koju naročito u početku moramo imati u vidu, a to je da zadruge ne smeju dobiti apsolutni monopol. Ovde pre svega mislim na rejoni-ranje i teritorijalnu povezanost zadruga, odnosno ograničavanje zadruga na područja njihovog članstva. Morali bismo svakako omogućiti konkurenciju između samih zadruga. Razume se da je potrebno postaviti neka ograničenja po rejonima, ali tome će u početku doprinositi i otkupna preduzeća. S druge strane, biće potrebno da i zadruge podvrgnemo sistemu ekonomske, pa čak i administrativne kontrole u pogledu trgovine, poljoprivrednim viškovima. Oživljavati po-

trošačke zadruge u gradovima koje bi trebalo prema nekim tezama da posluju sa poljoprivrednim zadrugama značilo bi razarati jedinstvenost našeg tržišta, likvidirati jedinstveni mehanizam preko kojega možemo uticati na raspodelu. Zadružnu trgovinu treba osloboditi svakog pritiska ili jednostrane orijentacije administrativnim ili drugim političkim sredstvima. No, s druge strane, ako bismo ovu trgovinu preneli na zadruge, onda bismo morali formirati posebne robne berze i aukciona mesta na kojima bi zadruge jedino mogle da iznose robu. Moramo se čuvati od svakog stvaranja zatvorenog tržišta, koje bi se razvijalo po nekim posebnim zakonima ili čak intervencijama. U pogledu preorijentisanja otkupa za zadruge treba ići postepeno. Ne treba preko noći donositi neke administrativne mere, jer bi se u protivnom moglo desiti da ne izvršimo otkup i da se ta roba počne prelivati na sve moguće druge načine na slobodno tržište i vršiti pritisak, što bi izazvalo novi porast cena. Uopšte treba razmisliti još jednom o svrsishodnosti naše svojevremene odluke, koja dozvoljava da narodni odbori mogu da zabrane rad otkupnim preduzećima. Zadruge bi bile zakonom obavezne da po utvrđenim cenama prodaju robu »Žitoprometu« uz određeni prim [4] ili pod uslovom slobodnog tržišta, ali organizovano.

U zadružnoj trgovini trebalo bi i seljaku omogućiti izvesno učešće u dobiti. Čak ako bismo i jedan znatniji deo trgovinske dobiti vraćali seljaku i time ga stimulisali da se jače vezuje za zadruge, ne bismo ništa gubili nego bismo time mogli bar donekle držati u rukama i društveni standard seljaka. Koliko ćemo dobiti prepuštati seljaku zavisice od toga kako želimo da ga stimulišemo u pogledu njegovog standarda. Učešće seljaka u dobiti od trgovine moglo bi postati koristan instrument, kojim bi se seljak jače zainteresovao za zadruge, a mi bismo lakše sproveli odvajanje zadružne svojine od privatne, to jest pretvaranje zadružne svojine u jedinstvenu društvenu svojinu.

Sem toga, trebalo bi razmotriti i problem cena žitarica. Današnja otkupna cena još uvek nije ekonomska, a utvrđene cene dovode zadruge u položaj da nemaju interesa da vrše otkup. Kao zajednica mi imamo interesa da potiskujemo cene nadole, kada je reč o cenama seljaka. Međutim, pošto to ne nadoknađujemo na drugi način, time u stvari određenom politikom žitarskim rejonima onemogućavamo da se normalno razvijaju. Zato postoji opravdano mišljenje da se utvrđene

cene žitarica drže samo u odnosu na seljaka, a da se zadrugi ili otkupnoj stanici na tu cenu da određena premija. Ta razlika bi trebalo da ide u poljoprivredni fond. Na taj način ćemo u odnosu na seljaka držati utvrđene cene, a poljoprivredu ćemo ipak potpomoći. To je, u stvari, neka vrsta subvencionisanja, koja se u krajnjoj liniji svodi na posebne oblike dotiranja. Međutim, takvo subvencionisanje ima tu prednost što odlazi u one grane poljoprivrede gde zbog privredne politike vršimo jači pritisak. Time se nadoknađuje ono što oduzimamo, ali ne u korist seljaka, nego u korist fondova. Ako bismo tako postupali, i u zadrugama i u otkupnim preduzećima napravili bismo krupan korak napred.

Što se tiče regresa, mislim da ih treba svesti na minimum, a postepeno i ukidati. Ukoliko ih negde ostavimo, onda ih treba tako postaviti da budu instrument u rukama zadružnog sistema, odnosno instrument socijalističke politike prema selu. Regres, ukoliko ga zadržimo, može poslužiti zadrugi da kroz svoju organizatorsko-proizvodnu i plansku delatnost deluje na seljaka. Zadrugama treba olakšati da dođu do mašina. Bilo je, međutim, pojava da su se regresima koristili seljaci, a bilo je i slučajeva da su seljacima traktori prodavani vrlo jeftino. Prvo, na taj način su se seljaci koristili regresom, a drugo, to je protivzakonito, antisocijalistički. Inače, određivanje regresa trebalo bi u principu zadržati za savezne organe i savezni plan. Saveznim propisima ili saveznim planom moglo bi se eventualno propisati da u izvesnim granicama i određeni drugi organi mogu da daju regres. No, u svakom slučaju, to treba da se odredi isključivo u okviru saveznih organa i saveznih propisa.

Dalji problem, koji je još otvoren, jeste pitanje kreditiranja zadruga. Naša kreditna politika do sada je bežala od toga da zadruge pretvori u socijalistička preduzeća na selu. Upravo, ona je podržavala tendencije privatnih seljaka, a ne socijalističke tendencije unutar zadruga. Politika kredita treba da bude orijentisana u prvom redu na to da prioritet daje takvim akcijama zadruga koje one sprovode kao organizatori poljoprivredne proizvodnje. O tome ćemo morati voditi računa pri razrađivanju uslova pod kojima će se dodeljivati kredit u poljoprivredi. Sem toga, potrebno je rešiti i pitanje štednje i skupljanje štednih uloga, što se do sada slabo sprovodilo. Tim putem mogla bi se prikupiti velika sredstva sa sela. To pokazuje i činjenica da štedni uložni u štedionicama

Slovenije iznose 2/3 svih uloga u ostalim delovima zemlje. To praktično znači da su subjektivni elementi delovali i doprneli tome što i u drugim republikama nije bilo dovoljno orijentacije na sakupljanje štednih uloga. Pojačana štednja bila bi takođe jedan od vrlo važnih faktora u našoj politici stabilizacije tržišta. Radi toga treba usavršiti i sam sistem štedionica. Sada je taj sistem vrlo liberalno postavljen. Što do sada nismo imali nekih većih teškoća, to je samo zato što smo razne deficite pokrivali našim viškovima. Radi toga treba da postavimo sistem štedionica tako da one u pogledu finansijske politike i finansijske odgovornosti budu potpuno samostalne organizacije i da rukovodiocu te organizacije ne može ni zadružni savez ni bilo koji organ vlasti naređivati za koju svrhu treba da daje sredstva iz štedionice. Našom politikom treba da odredimo opštu liniju i uslove rada štedionica, ali finansijsku stranu poslovanja mora da nosi rukovodilac te ustanove ili njen upravni odbor. Njemu niko neće smeti da naređuje da izvrši nešto što on smatra finansijski neodrživim.

U vezi s našom ekonomskom politikom na selu postavlja se i pitanje poreskog sistema. Opšte mišljenje da je potrebno pristupiti promeni poreskog sistema na selu, pri čemu treba voditi računa o tome da te promene budu takve da porez orijentiše seljaka na zemlju. Sada se naš celokupan poreski sistem u poljoprivredi zasniva na katastru. Mada je to kao baza dobro, jer stimuliše seljaka da na svojoj površini postigne što veću proizvodnju, on je nedovoljan i nepotpun. Pored toga, mi smo njegovo pozitivno dejstvo znatno umanjili time što smo postavili oštru progresivnu skalu. Mislim da bi trebalo da idemo na proporcionalno oporezivanje, a ako ne na to, a ono bar na blažu progresiju. No, sem toga, trebalo bi da zavedemo i niz drugih taksa i poreza na sredstva za proizvodnju. Nije isto ako jedan seljak na 5 hektara zemlje ima jednog, dva ili pet konja, a drugi nijednog. To utiče na njegov dohodak. Međutim, i jedan i drugi seljak plaćaju jednak porez. Radi toga bi bilo normalno da uvedemo oporezivanje osnovnih sredstava i sredstava za proizvodnju, pa čak možda i progresivno oporezivanje dohotka od tih sredstava. Taj porez bi postao direktni i administrativni i ekonomski instrument da vezemo seljaka za zadrugu, jer ako hoćemo da ga više orijentišemo na zadrugu, mi ćemo onda jače oporezovati konje i volove za vuču i time navesti da se koristi traktorom zadruga, jer će mu to biti jeftinije. Na taj način bi i poreski sistem po-

stao jedan od važnih instrumenata za socijalistički preobražaj sela.

Dalje, postavlja se pitanje osiguranja poljoprivrednih proizvoda. Mi smo sada, doduše, bili postavili u prvi plan zdravstvenu zaštitu poljoprivrednih proizvođača zato da bi kroz to izvukli sa sela sredstva koja sada plaća zajednica. No ta ideja se u praksi izvitoperila u neku vrstu socijalne pomoći selu. Zato mislim da bi trebalo početi ne sa zdravstvenom zaštitom, nego najpre sa osiguranjem poljoprivrednih proizvoda od grada i drugih nesreća, pa da u međuvremenu raščistimo dokraja i ostale stvari. U sledećoj fazi bismo prešli i na zdravstveno osiguranje seljaka.

III

U pogledu organizacionih mera, pre svega, treba razmotriti kadrovsko pitanje. U prvom redu trebalo bi ojačati rukovodeći kadar u sreskim savezima, a, što je još važnije, ići sistematski na podizanje najnužnijeg kadra po zadrugama: administratora, rukovodilaca ogranaka itd., koji ne moraju imati fakultete ili gimnaziju, nego da budu pismeni ljudi, od kojih se, ako prođu kroz neke kurseve, može imati koristi. Sprovođenju ovog zadatka trebalo bi pristupiti odmah u što širim razmerama.

Što se tiče područja koje treba da zahvati jedna zadruga, po mome mišljenju ne bi trebalo primeniti princip jedna opština jedna zadruga, jer ima mnogo slučajeva da to nije moguće sprovesti. Tu ne bi trebalo ništa vezivati nekim šablonima, već zadrugu treba razvijati prema ekonomskim potrebama.

Takođe ne treba postavljati pitanje u obliku suprotnosti – da li opšte ili specijalizovane zadruge? Te dve vrste zadruga ne bi uopšte trebalo suprotstavljati jedne drugima. Treba samo naći mesto i za jedne i za druge, jer su nam i jedne i druge potrebne. Za put socijalističkog preobražaja sela opšte zadruge su neophodne u cilju razvitka trgovine i za celokupan unutrašnji razvitak; no, s druge strane, za pojedine grane delatnosti, koje se ne mogu uklopiti u zadruge, iz bilo kojih razloga, naročito tamo gde je potreban jak stručni rad, kao, na primer, kod industrijskog bilja ili kod grana koje su orijen-

tisane na izvoz, treba stvarati i specijalizovane zadruge, s tim da članovi mogu biti i ogranci i privatni seljaci, ukoliko nisu obuhvaćeni ograncima. Te specijalizovane zadruge biće podsticaj za bolji rad ogranaka u opštim zadrugama, a seljak može da bude član i opšte i specijalizovane zadruge, a takođe član nekoliko raznih specijalizovanih zadruga. U svakom slučaju, mislim da problem suprotstavljanja jednih zadruga drugima ne postoji i da ne bi trebalo iz principijelnih razloga sprečavati rad specijalizovanih zadruga. Ako su one ekonomski dobro postavljene, ako su zbilja socijalističke zadruge, one nam ne štete, pogotovo ako budemo sistematski razvijali opšte zadruge.

Specijalizovane zadruge, ovako kako su se razvile, u stvari imaju značaj poslovnih sreskih saveza, a gde nisu to, onda su opet specijalizovani poslovni savez, i ako je taj savez uklapljen u rad sreskog zadrugnog saveza, onda je sve u redu. Razume se, nikako ne smemo dozvoliti da se specijalizovane zadruge razvijaju tako da nam razbijaju osnovnu zadrugnu organizaciju i zadrugnu svest i da prouzrokuju da zadruga na jednom najužem terenu izgubi karakter ćelije našeg budućeg socijalističkog preobražaja na selu, i to ćelije koja će sve više jačati i koja se posle određenog broja godina može pretvoriti u jedno socijalističko preduzeće.

U opštim zadrugama treba da bude pravilo da se razvijaju samostalni ogranci, tako da se u jednom ujedinjavanju istovremeno vrši i diferencijacija sa punom samostalnošću ogranaka. Mehanizam prehivanja sredstava u jednu kasu može dovesti do toga da ogranci, koji se brže razvijaju, imaju više uslova i da daju od sebe više, da finansiraju i druge ogranke koji su slabiji.

Što se tiče zadrugnih saveza, pored toga što ih treba ojačati kadrovski, trebalo bi ojačati i njihovu ulogu jačanjem njihovog poslovnog rukovođenja, naročito u srezovima, ali i u republikama. Postavlja se pitanje da li po srezovima stvarati poslovne saveze ili preduzeća. Kako god rešili to pitanje, poslovni savez mora da ima status socijalističkog preduzeća. Ako stvar tako postavimo, izgleda da bi bilo bolje da u srezovima zadržimo preduzeća sa jednim sektorom, a sa ograncima po grani proizvodnje, s tim da ti ogranci ili poslovni savezi imaju direktan uticaj, da bude konkretnija povezanost preduzeća s ograncima. To bi bilo isto što i poslovni savez u klasičnom smislu, samo s tom razlikom što bi ipak na pod-

ručju sreza paralisali uticaj individualnih seljaka na zadružni centar, odnosno na zadružna preduzeća, koja su ipak društvena preduzeća. U republici i federaciji ne bi trebalo stvarati poslovne saveze, čak ni po imenu. Tu treba razvijati sektore, sekcije po pojedinim granama s njihovim preduzećima s uzajamnom povezanošću preduzeća, ali sa svojom dobiti ta preduzeća treba da budu još manje orijentisana ka selu nego u srezovima. Možda smo do sada išli suviše daleko u odvajanju preduzeća od zadruga. Možda bi bilo bolje da više preciziramo unutrašnju autonomiju tih mehanizama, ali da im ne damo da se odvajaju od zadruga kako oni žele, nego da u tom pogledu obezbedimo određena prava nekog stručnog zadružnog foruma. Na kraju krajeva, nemoguće je zamisliti sprovođenje neke zadružne politike ako određeni stručni zadružni organ nema u svojim rukama na primer: mašinsko-traktorsku stanicu, sušaru itd., kroz koje će voditi određenu politiku prema seljaku.

No u svakom slučaju postavlja se pitanje odnosa preduzeća i pogona prema zadrugama i taj problem treba rešavati sa gledišta našeg socijalističkog razvitka uopšte. U tom smislu treba ponovno dobro razmotriti današnji sistem na tom području i na osnovu iskustva ispraviti odredbe koje su se u primeni pokazale krutim i koje su često možda i kočile delatnost zadružnih organizacija. Mi treba da nađemo mnogo jednostavnije rešenje nego što je sadašnje. Međutim, mislim da to pitanje ni u kom slučaju ne možemo rešiti na takav način što ćemo priznati posebno zadružno vlasništvo na sredstvima za proizvodnju, koja nisu seljačka sopstvenost. Videli smo šta bi to u stvari značilo. Dakle, moramo poći otuda da krupnija sredstva za proizvodnju u poljoprivredi treba da budu na isti način društvena svojina kao i sredstva u industriji. Radi toga i zadružna preduzeća ili pogoni u našoj ekonomici treba da budu u jednakom položaju kao i sva ostala društvena privredna preduzeća, trgovinska ili proizvodna, a saveznim društvenim planom treba odrediti kakva će biti raspodela dohotka. Mi možemo odrediti da ceo dohodak ili jedan deo dohotka preduzeća i pogona ide u razne zadružne fondove. No osnovno je to da ne stvorimo takav sistem po kojem bi zadružne organizacije smatrale da imaju pravo da sva dobit preduzeća bez daljega pripada njima. Na taj bismo način individualnog seljaka učinili faktorom koji bi kroz svoja demokratska prava raspodeljivao ta sredstva. On neka ras-

podeljuje ona sredstva koja sam ostvari prodajući svoju robu na tržištu i ostvarujući izvestan promet, a i to samo u granicama koje će biti određene saveznim društvenim planom. Ako obezbedimo ovaj princip, onda uopšte neće biti problem kako sve to povezati u jednu celinu. Sve će se više-manje svesti na pravilnu organizaciju, jer ako je pogon ili preduzeće zaista poseban pogon, odnosno preduzeće, onda ono mora biti postavljeno na načelima, finansijske samostalnosti da ima svoj račun. Mora se znati šta donosi zadruzi mašinsko-traktorska stanica, a šta drugi pogoni. Ako se odnosi tako postave, neće biti teško precizirati unutrašnja prava.

Što se tiče finansiranja zadružnih saveza ili poslovnih saveza u srezu, mislim da treba striktno stati na stanovište da dotacije i subvencije ne dolaze u obzir, jer ako su to ekonomske organizacije, onda treba da budu sposobne da slobodno žive. Sada su u nekim republikama zadružni savezi na dotaciji, što je možda posledica nerazvijenosti zadružne delatnosti. No moje je mišljenje da su i te dotacije vrlo problematična stvar i da su samo odraz toga da ceo problem nije postavljen kako treba.

Sem toga, trebalo bi ojačati organizatorsko-politički rad republičkih, pa i saveznog saveza. Ovi su savezi u izvesnom smislu postali instrument raznih tehnokratskih i birokratskih tendencija koje mogu sa svoje strane biti takođe kočnica daljeg razvitka. Jedna je stvar socijalistička demokratija na sektoru industrije, tamo gde radnička klasa već po svom društvenom položaju ima interesa da dejstvuje socijalistički i drukčije i ne može da dejstvuje u našim uslovima, a drugo je naša konkretna situacija na selu, gde još treba da vršimo revolucionarni rad i gde treba kombinovati ekonomske mere s administrativnim, da bismo obezbedili socijalistički pravac razvitka. Zbog toga je socijalistička budnost, više nego igde, potrebna upravo u zadružnim savezima.

Ekonomski odnosi između zadruga i viših saveza treba da budu postavljeni tako da učvršćuju i jačaju poslovnu orijentaciju sreskih zadružnih saveza kao i republičkih i Glavnog zadružnog saveza. Dosadašnja iskustva su pokazala da ti savezi mogu odigrati važnu ekonomsku ulogu. No, ipak, treba sprečiti tendencije da se zadrugama oduzima suviše sredstava i da se sredstva kreću po vertikalnoj liniji. Ovo naročito sada u početku kada su zadruge još slabe i kada im treba omogućiti da formiraju svoje fondove. To pitanje bi trebalo

rešiti ili pravilima zadružnih saveza ili nekim drugim propisima, mada, doduše, ni do sada zadrugama nije oduzimano mnogo sredstava, ali je oduzimano njihovim preduzećima.

Pitanje komora [5] bi stvarno trebalo ponovno raščistiti. Formiranju sreskih komora pristupili smo u trenutku kada pitanje zadrugarstva nije bilo postavljeno kao sada. Ako sada uspostavimo ovakav sistem zadružne organizacije i ako otup pređe na zadruge, onda će se u sreskim komorama naći samo zadružni savezi i po koje državno poljoprivredno dobro. Ranije je bilo mišljenja da će u komorama biti i cela otakupna trgovina. Zbog toga mislim da sreske komore ne treba forsirati. Nije slučajno što su drugovi iz Srbije i Vojvodine za komore, a drugovi iz Hrvatske i Slovenije protiv. To je zbog toga što su se u Hrvatskoj i Sloveniji razvile zadružne organizacije, a ovde još nisu. Zato bi možda bilo dobro zadržati se na Saveznoj komori i republičkim, koje su već stvorene, a može u nekoj republici za sada biti i nekoliko komora. No u budućnosti će se možda pokazati da su čak i republičke komore nepotrebne. Postavlja se i problem metoda rada komora. Ima se utisak da naše poljoprivredne komore rade suviše malo ekonomskim metodima, a mnogo više metodima uputstava i instruktaza. Mislim da to nije stvar komore, a ako je takva delatnost potrebna, treba je sprovesti više preko zadružnih saveza. Komora, međutim, treba više da igra ulogu ekonomskog organizatora, faktora koji povezuje razne elemente.

Dalje, mislim da će biti potrebno sprovesti malo više koordinacije u radu Savezne poljoprivredne komore i Glavnog zadružnog saveza Jugoslavije, kao i republičkih komora i saveza u pogledu metoda rada na aktivizaciji zadruga u poljoprivrednoj proizvodnji. U tom pogledu su postignuti pozitivni rezultati u Hrvatskoj i Sloveniji, gde je tov svinja povećan privatnim seljacima i gde je organizovana proizvodnja na određenim površinama, a tome je onda prilagođen regres, odnosno prodaja đubriva i drugih materijala.

Što se tiče učlanjivanja državnih poljoprivrednih dobara u zadružne saveze, ja bih bio protiv toga. Pravilnije je stvarati, na primer, udruženja tih dobara, ali možda ipak ne bi bilo loše da u sreskim zadružnim savezima budu zastupljena i državna poljoprivredna dobra ili bar da se uspostavi neka vrsta saradnje između državnih dobara i saveza. Čini mi se, naime, nemoguće da postoje dve stručne mreže u poljoprivredi, i to

jedna po liniji komora, a druga po liniji zadružnog saveza. Normalnije je da se sve to odvija preko zadružnog saveza, a ako se ide na to, onda u tu mrežu treba da budu uključena i poljoprivredna dobra.

Pored toga, poljoprivredna dobra treba da budu uključena u sistem socijalističkog preobražaja sela, radi čega ih treba postaviti tako da imaju širi uticaj, naročito u pogledu davanja usluga seljacima. U vezi s tim postavlja se pitanje tretiranja radne snage na selu, pri čemu mislim na poluradnike i poluseljake. Potrebno je raščistiti ovo pitanje da se zna kad je neko radnik a kad je seljak ili poluseljak. Dokle god neki radnik stoji jednom nogom u selu, ne treba ga stavljati u isti položaj u kojem se nalazi radnik koji se već odvojio od sela. Ovo je naročito važno za tretiranje problema radne snage na državnim poljoprivrednim dobrima. U diskusijama oko rezultata rada Anketne komisije videlo se da neki zastupaju mišljenje da bi trebalo ići na veći broj stalne radne snage na poljoprivrednim dobrima, da bi se ova izvukla iz deficita. Karakteristično je, međutim, da to postavljaju baš ona poljoprivredna dobra koja su već deficitna, a takvih mišljenja nema na poljoprivrednim dobrima koja nemaju deficita. Međutim, trebalo bi ići upravo suprotnim pravcem, to jest na smanjivanje stalne radne snage na poljoprivrednim dobrima, i to što ostane treba da bude jezgro, a više da se koristi seljačka radna snaga, s tim da se ona ne tretira kao radnička nego kao seljačka. Na taj način bismo najefikasnije pomogli poljoprivrednim dobrima.

Što se tiče učlanjivanja raznih fabrika u zadružni savez, mislim da treba potpuno prekinuti praksu da bilo koja fabrika bude član zadružnog saveza.

I na kraju: i seljačke radne zadruge su značajan faktor u sklopu problema našeg sela. I taj problem treba razmotriti, a posebno pitanje na koji način im možemo pomoći da se reše svojih tereta. To, uostalom, važi i za celo zemljoradničko zadrugarstvo. Možda bi stvarno bilo najbolje rešenje da se sav teret koji nose zadruge postavi na poseban račun, pa da se onda sve dugoročno rešava. Te dugove ne bi trebalo brisati, ali ih treba rešavati van svega ostalog i u smislu državne garancije omogućiti zadrugama da se na duži period učvrste;

*

* *

Postavlja se sada pitanje, kako dalje da radimo i kojim instrumentima da se poslužimo da bismo ubrzali konačno raščišćavanje pitanja i da bismo što pre došli do određenih izmena u našem sistemu i u našoj politici socijalističkog preobražaja sela, to jest da bismo organizovano pristupili realizaciji današnjih zaključaka.

Pre svega, trebalo bi proširiti Zajedničku komisiju Narodne skupštine i Saveznog izvršnog veća, koja radi na pitanjima poljoprivrede i na nju preneti razradu opštih problema zadrugarstva i naše politike prema selu, a i razradu nekih konkretnih propisa, koje bi trebalo doneti u neposrednoj budućnosti.

Glavni zadružni savez FNRJ treba da razradi konkretne organizacione i praktične mere u samom zadrugarstvu – u saradnji sa republičkim zadružnim savezima i sa Odborom za privredu Saveznog izvršnog veća.

Drug Komar [6] bi trebalo da uzme na sebe izradu referata o svim ovim pitanjima za plenum Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije o problemu zadrugarstva na selu i o problemima socijalističkog preobražaja sela. Plenum bi trebalo da se održi krajem novembra ove godine.

Savezno izvršno veće će, sa svoje strane, obavestiti republička izvršna veća o dosadašnjim zaključcima i zatražiti političku, moralnu i materijalnu podršku za sprovođenje ovih zaključaka.

Trebalo bi da požurimo s ovim radom jer uspeh politike o kojoj smo doneli zaključke na nedavnom savetovanju kod predsednika Tita u prvom redu zavisi od toga kako ćemo rešiti sva ova pitanja.

NAPOMENE

[1] Reč je o preduzeću za otkup, promet i preradu poljoprivrednih proizvoda.

[2] Reč je o opštim zemljoradničkim zadrugama, odnosno zemljoradničkim zadrugama opšteg tipa.

[3] Fondovi za unapređenje poljoprivredne proizvodnje osnovani su, Uredbom Saveznog izvršnog veća o fondovima za unapređenje poljoprivrede od 24. juna 1955. godine (*Službeni list FNRJ*, br. 28, od 28. juna 1955.), radi finansiranja agrotehničkih, organizacionih i ekonomskih mera i akcija

za unapređenje poljoprivredne proizvodnje, prerade i prometa poljoprivrednih proizvoda. Uloga ovih fondova nije, dakle, bilo finansiranje ukupne proširene reprodukcije u poljoprivredi, već pojedinačnih projekata. Tu funkciju su imali poljoprivredni investicioni fondovi. Fondovima za unapređenje poljoprivredne proizvodnje upravljali su upravni odbori poljoprivrednih komora – sreske, republičke i Savezne, zavisno od toga da li je reč o sreskom, republičkom ili saveznom fondu. Sredstva fonda obezbeđivana su iz budžeta odlukama sreskih, republičkih ili saveznih organa. Savezni fond za unapređenje ratarstva i stočarstva imao je funkciju da finansira projekte istraživanja, demonstracije i uvođenja nove tehnologije, oglede sa novim selekcijama semena, za nagrađivanje uzgajivača, za davanje regresa za priplodnu stoku itd. Ovaj fond je ukinut aprila 1958. godine. Krajem 1959. ukinuti su republički i sreski fondovi za unapređenje poljoprivrede.

[4] Prim je neka vrsta premija koju u ovom slučaju kupac daje prodavcu pri zaključenju posla, a koji definitivno pripada prodavcu ako kupac u ugovorenom roku odstane od ugovorenog posla.

[5] Reč je o poljoprivrednim komorama. Postojale su republičke (s pokrajinskim i oblasnim) poljoprivrednim komorama i Savez poljoprivrednih komora FNRJ.

Komore su u svoje članstvo, na dobrovoljnoj osnovi, okupljale poljoprivredna dobra, poslovne saveze zemljoradničkih zadruga i šumske ustanove poljoprivrednog smera. Ove komore su se bavile problemima organizacije i unapređenja poljoprivredne proizvodnje, a naročito pitanjima proizvodnosti rada poljoprivrednih organizacija, uvođenjem savremenih tehnoloških postupaka i metoda u poljoprivrednu proizvodnju, snabdevanjem poljoprivrednih organizacija opremom i reprodukcijom materijalom, plasmanom poljoprivrednih proizvoda itd.

Posle donošenja Zakona o osnivanju jedinstvenih privrednih komora (1962) ove organizacije (zadružni savezi i poljoprivredne komore) deluju u okviru jedinstvenog sistema privrednih komora, tj. u okviru Savezne privredne komore, odnosno republičkih i sreskih privrednih komora.

[6] Slavko Komar, tada član Saveznog izvršnog veća.

ULOGA I ZADACI POSLOVNIH SAVEZA

Diskusija na sastanku sa predstavnicima glavnih zadrugnih saveza 20. aprila 1956. godine, koja se ovde prvi put objavljuje. Nije utvrđeno da li je ovaj tekst diskusije autorizovan. Naslov je dala redakcija.

Hteo bih da naglasim da se pred nama na području zadrugarstva i poljoprivrede, uopšte socijalističkog preobražaja sela, postavljaju novi zadaci i da zbog toga treba da razmotrimo kakvo je sada stanje i kakva nam je organizacija potrebna. Opšte je osećanje da i naše zakonodavstvo zaostaje za razvitkom našeg zadrugarstva i postojeći propisi ne mogu zadovoljiti potrebe prakse. Naša dosadašnja politika u izgradnji zadrugnih preduzeća u izvesnom smislu je sredila stanje, u prvom redu ekonomsko-finansijske odnose, precizirala je finansiranje preduzeća od strane zadruga, čime je u izvesnom smislu naše zadrugarstvo postalo ekonomski mehanizam koji možemo uzeti kao osnovicu za borbu za unapređenje poljoprivredne proizvodnje [1]. Bilo je za nas važno da to postignemo u periodu kad inače nismo raspolagali većim sredstvima da preduzmemo ozbiljnije mere u poljoprivredi. No mislim da smo se time u stvari ograničili na zdrave predratne osnove zadrugarstva, na jednu osnovu zadrugarstva buržoasko-kapitalističkog tipa i po metodima rada i po organizaciji, ali u pogledu socijalističkog razvitka i socijalističke orijentacije nismo mnogo postigli. Metod rada našeg zadrugarstva još uvek je u suštini usredsređen na to da se izvuku sredstva sa sela i da se onda negde ulože. U nekim republikama su u tom pravcu postignuti dosta lepi rezultati. To je dobro i korisno, ali socijalnu strukturu našeg sela time nismo izmenili. Čini mi se da su već sazreli svi uslovi da idemo dalje. No da bismo mogli ići dalje, neophodno je da se opredelimo za poslovne saveze [2], pošto se preduzeća već pokazuju kao kočnica za socijalističku ekonomsku reorganizaciju seljaka i

za socijalističku akciju na selu. Slažem se da je besmisleno pričati o socijalističkom preobražaju sela mimo borbe za unapređenje poljoprivredne proizvodnje, ali je isto tako štetno govoriti o unapređenju poljoprivredne proizvodnje bez jasne svesti da nema unapređenja poljoprivredne proizvodnje ako nema socijalističke orijentacije, to jest ako istovremeno ne menjamo odnose na selu u pravcu socijalizma. Postoje ne samo politički nego i ekonomski razlozi zbog kojih treba da smo protiv unapređenja poljoprivredne proizvodnje na stari kapitalistički način, a zadružna preduzeća nas vode upravo u tom pravcu. Bitna razlika između poslovnog saveza i preduzeća nije prvenstveno u tome kakav je njihov odnos prema zadrugi odnosno zadružnom savezu, iako mislim da ni tu nema smisla praviti zbrku i nazivati nešto preduzećem što nije preduzeće, nego je razlika u odnosu prema individualnom proizvođaču u poljoprivredi. Preduzeće treba da se zasniva na individualnom stimulansu radnika koji rade u preduzeću i ekonomskom stimulansu privrede u celini. Kod poslovnog saveza treba socijalistički da organizujemo individualnog seljaka i onda da takav poslovni savez organizovanjem postepeno pretvaramo u jedinstveno socijalističko preduzeće za poljoprivrednu proizvodnju. Zadruga i poslovni savez treba da imaju takve forme objedinjavanja i vezivanja seljaka koje će omogućiti da ta organizacija jednog dana postane socijalističko preduzeće. Drugim rečima, oni treba da budu mešavina elemenata koji omogućuju da istovremeno postepeno izdvajamo socijalističke fondove, a da rad ipak zasnivamo na individualnim interesima privatnih sopstvenika. Mislim da nikakva druga organizacija, sem poslovnog saveza, neće obezbediti rešavanje toga pitanja, čak i kada bismo postavili, kako neki predlažu, nekakvo društveno upravljanje u preduzeću. To bi neminovno dovelo do sukobljavanja ekonomskih interesa preduzeća i interesa privatnog seljaka. Privatni seljak će se tu ipak pojaviti prema preduzeću kao druga strana odnosno kao onaj čiji interesi idu na štetu interesa preduzeća. U poslovnom savezu seljak će gledati i svoj interes. To je i njegovo preduzeće i on ima neposredne koristi od poslovnog saveza. Znači, unutar poslovnog saveza može se između seljaka i centra urediti takav odnos koji će stimulisati seljaka da se uključi u sistem ekonomskih odnosa sa socijalističkom privredom, dok preduzeće, po mome mišljenju, to ne može postići.

Međutim, kad se kod nas govori o poslovnom savezu, gotovo isključivo se misli samo na problem otkupa. Otkup je, istina, važna stvar i za izgradnju našeg zadrugarstva, ali on ostaje samo početna karika. Po mome mišljenju, mnogo važniji je proizvođački poslovni savez, kao poslovni mašinsko-obradivački savez ili poslovni savez prerađivačke proizvodnje. Smatram da smo uzeli pravilan kurs da mašine damo zadrugama, a da ih ne izdvajamo kao posebne mašinsko-tractor-ske stanice kao u SSSR, gde ni do danas nisu u tom pogledu mnogo učinili. Ali naše zadruge su najčešće male da bi mogle to pojedinačno da rade. Za razvoj mašinskog parka treba da postoji neki širi plan i jasna orijentacija. Poslovni savezi, međutim, mogu stvoriti mrežu mašinsko-obradivačkih stanica, koje ne bi bile vezane za pojedinu zadrugu nego za više zadruga.

Isto tako, kod prerađivačke industrije poslovni savez nam omogućuje da pređemo sa terena isključive bitke za dinar, za što veći otkup, na borbu za što veću proizvodnju. Osim toga, treba da pređemo na dugoročnije planove i u poljoprivredi. Moramo znati šta treba da radimo na području jednog poljoprivrednog sreza za jedan duži period. Polazeći od unapređenja poljoprivredne proizvodnje i razvitka socijalističkih odnosa, moramo imati plan mreže i razvitka mašinskog parka, stoke, koliko ćemo imati tih i tih mašina itd. i predvideti kakve će strukturalne promene to izazvati i šta će iz toga proizaći za seljaka i iz obaveze seljaka prema društvu. Ja ne vidim ko bi drugi mogao da organizuje takvu vrstu rada u određenom srezu bolje nego poslovni savezi. Zato oni ne smeju da budu samo agitatori i propagandisti nego ekonomske organizacije koje imaju i sredstva da sprovedu plan koji su postavile. Treba se boriti da to bude zajednički plan, plan individualnih seljaka-zadrugara i narodnih odbora.

Preduzeće takvu ulogu ne može da odigra. Ono može da vodi politiku maksimalnog izvlačenja sredstava sa sela, ali preko toga ne može da ide. Zato su zadružna preduzeća potrebna, po mome mišljenju, samo tamo gde nema potrebe za objedinjavanjem individualnih sitnih proizvođača, gde je reč o sasvim određenim zadacima u kojima nije potrebna neka velika ingerencija samih zadružnih saveza. Zadružna preduzeća mogu poslužiti samo kao organi za sprovođenje politike zadruga na određenom sektoru.

Kod poslovnih saveza trebalo bi da što pre pređemo na konkretnu organizacijsku razradu postavljenih principa. U nekim zaostalim uslovima, gde privredna delatnost nije diferencirana, gde su sredstva još na primitivnom nivou, poslovni savezi nisu potrebni ni mogućni. Tu mogu sreski savezi da imaju poslovni karakter ili se u njihovom okviru može stvoriti jedan posebni poslovni savez, i to kao posebna privredna organizacija, s tim da bi se vremenom, kad se privreda i poljoprivreda počnu razvijati, morali diferencirati. No tamo gde je poljoprivreda razvijena, sa relativno velikim mašinskim parkom, tamo bi bilo štetno ostati na tim sreskim savezima. To bi bilo u takvim uslovima samo drugo ime za ono što postoji danas. Takvi sveobuhvatni sreski savezi ne bi mogli biti drugo nego opšti propagandisti, a stvarnu ulogu imala bi opet preduzeća.

Kod poslovnih saveza postavlja se pitanje koje treba još izučiti. Da li treba stvarati jedinstvene poslovne saveze, na primer mašinsko-obradivačke ili mašinsko-traktorske u kojima će biti i mašine koje će služiti i za ratarstvo i za vinogradarstvo i za stočarstvo itd., ili ići na specijalizaciju, to jest da, na primer, poslovni savez za ratarsku proizvodnju ima samo mašine za tu granu poljoprivrede? Uopšte, treba izučiti šta bi trebalo da budu ti savezi i na kojoj bazi da budu postavljeni.

Što se tiče monopolizma u zadružnoj otkupnoj delatnosti, mislim da opasnost od monopola postoji bez obzira kako ćemo stvarima prići. S vremenom, ako poslovne saveze pravilno postavimo, možda će ta opasnost biti manja, ali danas je ona još prilična. Zato smatram da je nužno da pored združnih saveza postoje i dalje društvena otkupna preduzeća, s tim da se ukinu nakupci, ali ne i preduzeća. Mislim da bi bila velika šteta da se ukinu mehanički sve otkupne stanice. Za nas je važno da seljaku damo mogućnost da se bori u određenim granicama i pod određenim uslovima da postigne bolje rezultate i bolju cenu, da ga poslovni savez ne stegne određenim cenama do takve mere da izgubi interesovanje za proizvodnju. Odnose unutar poslovnih saveza i zadruga treba da razvijamo tako da seljak bude zainteresovan da im prodaje. Samo u tom slučaju on će se vezati za saveze odnosno zadruge. Zato seljaku treba da ostavimo određenu slobodu u prodaji vlastitih artikala, a administrativnim i ekonomskim merama postići da mu se više isplati da nosi svoju robu po-

slovnom savezu i zadrugi nego drugde. Tu bi veliku ulogu mogla odigrati i naša kreditna politika: visina kredita otkupnim preduzećima, način opterećenja zadruga itd.

Od značaja za vezivanje seljaka za zadrugu može biti i stimulanje seljaka da poveća proizvodnju garancijom za rizik koju mu daje zadruga, kako se to sprovodi u NR Hrvatskoj. Međutim, treba imati u vidu da je to samo jedan od načina i da se može primenjivati samo privremeno. Kroz nekoliko godina seljaku će takav sistem postati neinteresantan i neće mu se isplatiti. Već danas u nekim krajevima, kao, na primer, u Istri, gde je seljak naviknut na veštačko đubrivo, on neće da ulazi u takav odnos. Tamo seljaci kažu: »Šta vi nas učite kako se upotrebljava veštačko đubrivo, kad mi to znamo i ne pada nam na pamet da delimo prinos, kad smo i ranije upotrebljavali đubrivo. Dajte vi nama đubrivo, a mi ćemo ga upotrebiti na svoj rizik«. U krajnjoj liniji, seljak je zainteresovan da što više zaradi i orijentisaće se onamo gde to može da ostvari. U svakom slučaju, važan je unutrašnji odnos, da li će seljak više dobiti preko združne organizacije ili ako deluje samostalno. Bitno je da se postepeno razvijaju takvi odnosi da individualnog proizvođača dovedemo u položaj da izmeni strukturu svog privatnog sopstveničkog odnosa na taj način da bude toliko zavisian od mašine, od transporta i stručnjaka zadruga, da mu njegova privatna opremljenost neće omogućiti da bez zadruga radi. Onda zadruga može da ide i dalje u svojim odnosima prema seljaku i da postavlja izvesne uslove, da prima setveni plan, da primeni određeni način obrade itd.

U vezi s komisionim principom slažem se sa drugovima koji smatraju da treba da težimo da što veći deo sredstava dobijenih kroz cene vratimo u združne, u društvene fondove za dalji razvitak poljoprivrede itd., a da što manje ide individualnom proizvođaču. Međutim, i tu treba da znamo dokle možemo ići. Memi se čini da u prvoj fazi, ako želimo da zadruge što bolje učvrstimo i vežemo seljake za združna preduzeća, ristorno [3] seljaku mora biti dovoljno velik kako bi ga orijentisao na zadrugu, inače će on otići na pijacu. Mi sada u stvari imamo u tom pogledu lažnu sliku. Mislimo da seljaku ne dajemo to što držimo fiksirane cene kroz zadruge i komisije. Međutim, on ide na slobodnu pijacu i dobije ne samo što bi mu dala zadruga nego i mnogo više. Slažem se da mi nigde ne treba da delimo dobit sa privatnikom, ali ovde moramo praviti ustupke. Ako bismo tu stvari pravilno

postavili, čini mi se da bi onda i opasnost od negativnih strana monopola bila mnogo manja. U tom slučaju bi seljak sam išao u zadrugu. Monopolizam nam je štetan po tome što veoma brzo nađe neko merilo, neki interes da se zadovolji ne sa sto procenata, nego sa 70% otkupa, a to bi nam smanjilo obim proizvoda na tržištu. No ako bi unutrašnji odnosi između seljaka i zadruga – poslovnih saveza – bili tako postavljeni da seljak kroz poslovni savez ima osećanje da se nalazi na slobodnom tržištu i da dobija onoliko koliko bi dobio na slobodnom tržištu, onda bi i on vršio pritisak na poslovni savez da uzme njegovu robu. Zbog toga smatram da pitanje ristorna treba ponovno razmotriti i elastičnije postaviti.

Postavlja se pitanje kako vršiti otkup. Iz ovoga što je izneseno imam utisak da se misli da se razvija mreža poslovnih saveza sa otkupnom mrežom na terenu ili sa zadrugama koje bi otkupljivale i davale robu poslovnom savezu. Princip dobrotvornosti je tu dobar, mada mislim da bismo mnogo više postigli ako bismo stvari organizovali tako da se što više ide preko poslovnog saveza. Ako se stvar tako postavi da se u zdruzi određuje koliko će ići seljaku a koliko zadružnim fondovima, onda je seljaka, iako će primiti manji procenat, lakše zainteresovati da prodaje svoju robu zdruzi, jer sredstva ipak idu selu, zadruga pravi plan sa seljacima, a seljaci se prema njoj obavezuju itd. Znači, i taj faktor će uticati na to da, uprkos sistemu ristorna, neće mnogo više sredstava otići na selo, odnosno ići će mnogo manje, samo što će ići više nego do sada preko zadruge. Inače, u privredu će ići mnogo više, odnosno mnogo više će ostati u zadružnim fondovima, jer sada seljak na tržištu dobija veću cenu.

Dalje, već duže vremena se diskutuje o potrebi planiranja razvitka poljoprivrede. Mislim da stvarno moramo konačno izaći iz dosadašnje besperspektivnosti na našem selu. Ovakvim mehanizmom moramo postepeno stvoriti plan sreskog zadružnog saveza, koji bi bio uključen u sreski plan u osnovnim proporcijama, a inače bi bio samostalan plan za rad sreskog zadružnog saveza. To ne bi bio plan stare vrste, nego orijentacioni poljoprivredni plan na osnovu kojeg će se praviti ugovori, zaključivati kontrahaze, predviđati međusobne obaveze itd. To je važno i za fondove.

U vezi s tim treba što tačnije precizirati položaj zadružnih fondova: koje i kakve fondove formirati, kakve mere preduzeti da se spreči prebacivanje iz fonda u fond, a u kojim

slučajevima omogućiti prelivanje iz jednog fonda u drugi itd. Istovremeno sa razvijanjem fondova treba stvarati i plan razvijanja poljoprivrede i celokupnog socijalističkog preobražaja na selu. Ako bismo to postigli, mogli bismo predvideti ne samo tempo razvitka poljoprivredne proizvodnje nego i tempo razvitka socijalističkih odnosa za pet do deset godina. Mislim da bi to bilo i politički izvanredno važno iz dva razloga, i to: prvo, unutar naše zemlje za kadrove koji često gube perspektivu i u svome radu ne vide socijalističku perspektivu, a mnogima se još mešaju pojmovi radnih zadruga i opštih zemljoradničkih zadruga. Čim jedna radna zadruga postigne neki uspeh, mnogi naši drugovi su odmah spremni da donesu suviše velike zaključke. Opet se javlja tendencija širokog razvijanja radnih zadruga, što nema osnova. Međutim, kroz plan bismo dali sasvim jasnu perspektivu socijalističkog preobražaja sela, jasniju nego kroz administrativne mere. Drugo, pravilno postavljanje ovog problema važno je i zbog uticaja naše prakse na druge zemlje.

Što se tiče vertikalnog povezivanja, mislim da bi ono bilo korisno i da bi dovelo do ekonomskih veza rada naših opštinskih i drugih organa u zadrugarstvu u pravcu socijalizma. Sada se naši opštinski i partijski organi, odnosno Socijalistički savez, bave suviše samo opštom propagandom i ubeđivanjem ljudi da treba da odu u zadrugu. Vertikalno povezivanje dalo bi jasnije perspektive. Treba izraditi okvirni plan koji će za sve biti materijalni program za određeni niz godina. Sada plan imaju preduzeća, ali to nije plan koji seljaci ili pojedine opštine osećaju kao svoj. Uz ovaj okvirni plan treba što pre razraditi statute pojedinih fondova tako da bi stvari bile utvrđene. Možda će biti teško odmah prve godine ići na to, ali treba početi sa određivanjem mogućnosti poljoprivrede i prema mogućnostima predvideti sredstva koja će se moći koristiti za ostvarenje plana. Da bi ceo posao mogao krenuti brže i bolje, treba što pre doneti novi zakon i propise kojima će se rešiti osnovni problemi i dati okvirni daljeg razvitka.

Dalje, što se tiče samostalnih prerađivačkih pogona i dr., ne bi trebalo praviti principijelnu razliku između socijalističkog preduzeća i pogona, to jest finansiranje i ostalo bi u principu trebalo da bude isto kod pogona kao kod svih preduzeća, s tim što bi male pogone, bez obzira kako ih nazivali, za koje se ne isplati voditi neku posebnu evidenciju, izu-

zetno mogli uključiti u zadruga, s tim da mogu dobiti određene zadružne fondove, ali da ne budu nikakve obračunske jedinice. Ali to dolazi u obzir samo kod sasvim malih preduzeća. Van toga, pogone treba izjednačiti sa preduzećima, s tim što propisima treba odrediti da li i u kojim slučajevima kod takvih pogona i preduzeća zadruga mogu imati direktno materijalno učešće.

Trebalo bi uspostaviti princip da zadruga može učestvovati u dobiti preduzeća samo u onoj meri u kojoj je ulagala sopstvena sredstva u njega. Nedopustiva je sadašnja tendencija prema kojoj se u zadruga uključuju već stvorena preduzeća, među njima i takva koja nemaju gotovo nikakve veze s poljoprivredom.

Treba, međutim, da otežamo mogućnost izdvajanja iz zadruga pogona koje su zadruga stvorile, s tim da se omogući pravo žalbe, sve do republike.

Ako poslovni savez stvara dobit, on u pogledu svojih obaveza prema društvu u principu treba da ima isti položaj kao i svako preduzeće. Ukoliko bismo odstupali od toga, to treba zakonom precizirati, ali treba imati u vidu da čim počnemo da odstupamo otvaramo vrata raznovrsnoj špekulaciji. Poslovni savez može da posluje na kreditnoj odnosno komisioj osnovi. On ne treba da stvara veliku dobit, nego neka je što više prepušta zadrugama.

Iskazivanje dobiti treba da zavisi od karaktera poslovnog saveza. Mašinskom poslovnom savezu mogla bi se ostaviti sva sredstva za ulaganje, jer on može ulagati samo u jačanje mašinskog parka. Međutim, kod prerađivačkog saveza stvar treba drukčije postaviti. Ne bismo smeli određivati vrstu saveza, odnosno neke pravne tipove, jer će se odmah pojaviti razne negativne tendencije. Osnovno je ostati na principu – ako poslovni savez zarađuje, ima da ispunjava obaveze kao svako drugo preduzeće.

Poslovni savez možemo postaviti i tako da svu zaradu daje zadrugama, ali da se od toga određeni procenat, recimo 5-20%, vraća u poslovni savez. Ali taj odnos mora biti utvrđen.

Mislim da bi trebalo predvideti i obaveze prema sreskom savezu. Ne bi bilo loše da izvršimo izvesnu koncentraciju sredstava. Zadruga bi trebalo da određeni deo dobiti svojih pogona ustupaju sreskom zadržnom savezu, koji bi time stekao sredstva za pomoć nekoj zadrugi ili grupi zadruga

ili za stvaranje nekog preduzeća. Treba predvideti mogućnost da jedan deo sredstava ide u fondove i da o tome odlučuje skupština zadržnog saveza, ali kad skupština odluči, da to bude obaveza zadruga.

Mašinsko-traktorske službe ne moraju se razvijati samo kroz zadruga, ali moraju imati određena sredstva na području sresa, u sreskom savezu. Za prerađivačku industriju situacija nije potpuno ista, no i tu ne smeta ništa da se jedan deo sredstava izvuče u srez sa određenom namenom. Ako sreskom zadržnom savezu ne damo sredstva, mi ga ekonomski potpuno razoružavamo i on više nije ekonomska organizacija. Sada se znatna sredstva vraćaju zadrugi, jer su razlike u cenama veće, pa prema tome nije nenormalno da im se postavi da zbog toga što imaju visoku dobit jedan deo nje ulože u fond sreskog poslovnog ili zadržnog saveza, koji će se trošiti za traktorsku stanicu, podizanje podruma, remontnu stanicu itd., a to će uvek biti vezano za plan. U planu rada sreskog saveza biće predviđeno šta će se u toku godine sagraditi, a da bismo to mogli izvršiti, utvrđuje se na skupštini da određeni procenat dobiti zadruga ide u fond saveza. Nama je u interesu da imamo nekoliko jakih poslovnih saveza koji će raspolagati celom servisnom mrežom i koji će iz centra određivati odnos prema individualnom seljaku.

Ako pitanje mašinskih stanica tako postavimo, onda bi i problem arondacije i komasacije, o kojem se često govori, ako ne otpao, a ono verovatno se smanjio. Ako bi poslovni savezi sačinili plan i dogovorili se za mašinsku obradu zemlje, onda pitanje arondacije otpada, jer se sve zemljište, bez obzira čije je, obrađuje u određenom periodu istom mehanizacijom.

Razume se, u plan obrade zemljišta sa mašinskim parkom treba uključiti i mašinski park državnih dobara. Bio sam nedavno na jednoj ekonomiji blizu Zagreba, pa sam se specijalno interesovao kakav je i kako radi njihov mašinski park. Mehanizacija na dobru nije potpuno iskorišćena, ali seljacima mašinski park ne ore jer oni navodno nemaju smisla za mehanizaciju. Sa seljacima uopšte nema radnog dodira. Uveliko se govori o arondaciji i komasaciji, umesto da se postigne dogovor sa seljacima o oranju mašinama koje se nedovoljno koriste. Tu bi se još nešto postiglo. Naime, na traktorima i mašinama ne treba da se zapošljavaju samo radnici van sela i iz sela. Trebalo bi da osposobimo sitnog seljaka, i

to ne samo da ga plaćamo kao stalnog radnika nego kao seljaka kome je to nuždarada. Na taj način bismo došli do jeftinije radne snage, seljaka bismo upotrebili kao radnu snagu, a time menjali i njegov mentalitet.

Treba u školama organizovati kurseve za ljude sa sela i osposobljavati ih za korišćenje mehanizacije.

Odnosi između zadruga i poslovnog saveza treba da budu takvi da se mogućnosti »seljačke demokratije« svedu u određene okvire. Razume se, za to treba predvideti odgovarajuće forme. Sigurno da ima više varijanata za mogućnosti izdvajanja dela sredstava iz zadružnih fondova. Učešće poslovnog saveza u fiksnom procentu od prometa treba predvideti, ali prethodno treba sve još razmotriti.

Suština je u tome da postignemo da poslovni savez kao takav, sam po sebi, ne stvara dobit, nego da naknadno dolazi do sredstava preko zadruga. Pošto je zadruga svoj deo dobila, ispunila sve svoje društvene obaveze, ona daje poslovnom savezu određeni procenat. Na taj način poslovni savez dobija svoj fond, ima ekonomski karakter, a nije preduzeće u onom smislu kao ostala, nego je privredna organizacija pod društvenim upravljanjem, koja raspolaže izvesnim sredstvima. Na taj način se može naći neko rešenje. Opasnost je samo kod prerađivačke grane i možda se tamo treba osigurati nekim posebnim instrumentima.

Za dugove zadruga, o kojima je ovde bilo reči, treba naći odgovarajuće rešenje. I u našem kreditnom sistemu su potrebna poboljšanja i promene, kako u samom sistemu tako i u organizaciji. Bankovni kadar ima često birokratsko-tehnokratska shvatanja po kojima su sigurna samo ona sredstva koja banka ima čvrsto u rukama. Bankarski sistem treba diferencirati. Kad bi postojala specijalna kreditna banka za trgovinu ili za poljoprivredu, onda bi stvari išle drukčije.

Što se tiče organizacije zadrugarstva u nerazvijenim krajevima, mislim da treba voditi računa o stanju privrede, ali treba i kroz organizaciju voditi borbu o izmeni toga stanja. Mi često prema postojećem stanju pravimo organizaciju, a kad se stvari počnu razvijati, nademo se u teškoj situaciji. Tako i sada kažemo, kad zadruga budu sposobne, daćemo im kredit, ali bez kredita one se ne mogu ni osposobiti.

Meni se čini da je teritorijalno diferenciranje poslovnog saveza ovde pravilno postavljeno. Mislim da bi poslovni savez na jednom velikom području teško mogao da deluje. Ve-

rovatno će biti korisnije da na području jednog sreza bude nekoliko poslovnih saveza istog tipa ili da se izvrši diferencijacija jednog poslovnog saveza u srezu i unutar toga predvide samostalni podsavezi. To treba još proučiti. No mislim da stvaranje opštinskih poslovnih saveza ne bi bilo dobro. To bi moglo uneti zabunu i zbrku, pored ostalog i zbog toga što su opštine male. Sem toga, kad ovaj sistem počne da funkcionise, ne samo da sasvim male zadruga neće napredovati nego neće moći ni opstati i moraće se objedinjavati, tako da će se broj zadruga na području opštine još više smanjiti. Zato mislim da je bolje pitanje teritorijalnog poslovnog saveza rešiti na taj način što bi bilo više saveza, ili jedan specijalizovani savez u okviru jednog poslovnog saveza koji objedinjuje više zadruga, s tim da se u takav savez mogu uključivati i individualni proizvođači. Ne bih žurio sa likvidacijom postojećih specijalizovanih zadruga, jer će se one postepeno uključivati u poslovni savez.

Što se tiče izvoza, mislim da je normalno da poslovni savezi, koji se budu razvijali kao društvene ekonomske organizacije, dobijaju i pravo da se registruju kao izvozna preduzeća pod istim uslovima kao svako drugo izvožno preduzeće, a na osnovu određene politike, jer je nemoguće da svaki poslovni savez postane i izvožno preduzeće. Mi možemo predvideti mogućnost da se zadružna organizacija bavi izvozom, samo treba obezbediti da bude kvalitetna.

U pogledu revizije službe, svi se slažemo [4]. Na području revizije je uopšte veoma nesređeno stanje, jer praktično revizije nemamo. Finansijska inspekcija ni na ostalim područjima ne može da vrši funkciju revizije. Te dve funkcije su u stvari nespojive. Zato nam se postavlja kao zadatak organizacija revizijske službe u zadrugarstvu, i to ne jedne revizije, nego razgranatog revizionog sistema prema granama u zadrugarstvu. Čim zadrugama dajemo prilično velike fondove, pronevere koje su do sada bile male mogu postati velike i mogu da diskredituju celu ovu akciju. Tu su važni kadrovi. Ne znam da li su zadružni savezi nešto radili na tome. Ako bi se zadružno knjigovodstvo utvrdilo tako da bude jedinstveno, mislim da bismo organizovanjem kurseva u toku godine dana stvorili potrebne revizione kadrove, tako da bismo mogli u tom roku rešiti goruće probleme kadrova na području te službe. I u pogledu uzdizanja drugih kadrova po zadrugama čini mi se da idemo suviše sporo. Treba da stvara-

mo nove kadrove uzdizanjem čestitih ljudi u samoj zadrugi, pa se onda nećemo morati da oslanjamo na bivše trgovce i svakakve sumnjive elemente.

Celu ovu akciju treba povezati sa merama na drugim područjima i nizom drugih mera.

Na kraju hoću da kažem da sve ovo što sada preduzima-
mo ipak menja položaj zadružne organizacije u našem siste-
mu. Ona je i do sada bila sastavni deo celokupnog našeg pri-
vrednog mehanizma, ali formalno više-manje samostalna
društvena organizacija, mada je imala i određene ekonom-
ske obaveze prema društvu. Postavlja se pitanje da li neće
biti potrebno u vezi s novim razvojem i te odnose menjati,
osigurati neku ingerenciju narodnog odbora u pogledu sa-
stava poslovnog saveza, službenika i nekih određenih odluka
koje će poslovni savezi donositi? Treba razmotriti da li će u
pogledu organizacionih mera, povezivanja planova itd. biti
potrebno malo čvršće vezati poslovne saveze onako kako su
preduzeća vezana za komoru. Možda bi kroz komoru zadruž-
ni i poslovni savezi mogli da budu na isti način vezani kao i
preduzeća u pogledu izvesne obaveznosti nekih odluka, na-
ročito sa područja ekonomske politike itd. Samo onda i na-
čin organizovanja zadruga u komore treba ponovo razmotri-
ti. Sada imamo princip da u Saveznoj poljoprivrednoj komo-
ri bude Glavni zadružni savez, u republičkoj komori – republički
zadružni savez. Pitanje je, ako ovako postavimo stvari, da li pove-
zivanje sa komorom ne bi trebalo predvideti drukčije.

Poslovni savezi treba da budu demokratski organizova-
ni i učlanjeni u komoru. Ne sme se dozvoliti da se pretvore
u čisto stručne organizacije. Oni treba da imaju svoju skupš-
tinu delegata zadruga, upravni odbor itd. Mislim da bi bilo
nepravilno smatrati da individualni seljaci ne mogu biti čla-
novi poslovnih saveza, ako imamo specijalizovane zadruge.
Ne treba ići na mehaničko ukidanje specijalizovanih zadruga. Pi-
tanje je da li bismo možda kao prelaznu formu mogli dozvoliti da
se na području tri, četiri, pet zadruga stvori podsavez.

Što se tiče politike cena poljoprivrednih proizvoda, mis-
lim da je najbolji put princip otkupa, uglavnom preko za-
družnog saveza, s tim da se razlike u cenama, koje se pojav-
ljuju na tržištu, vraćaju seljaku u takvoj meri da on bude za-
interesovan da prodaje zadrugi, a da društvo to može da pod-
nese, dok ostali deo treba da ide u društvene fondove. Sada
smo u takvoj situaciji da se moramo boriti za niže cene na

selu, bez obzira da li je to ekonomski najkorisnije ili ne, inače
bismo doveli u pitanje i samo izvršenje plana u poljoprivredi.
Od prošlog povećanja cena ima koristi samo individualni po-
ljoprivredni proizvođač, dok se putem označene politike iz-
građuje zadružna organizacija, a samo manji deo sredstava
vraća seljaku. Ovakva raspodela omogućila bi povećanje
proizvodnje i u krajnjoj liniji uticala na snižavanje cena po-
ljoprivrednih proizvoda, dok je sada obrnuto.

NAPOMENE

[1] Zemljoradničke zadruge su, prema Uredbi o zemljoradničkim za-
drugama od 26. januara 1954, (*Službeni list FNRJ*, br. 5, od 29. januara 1954),
mogle da, u okviru svoje delatnosti, osnivaju privredna preduzeća, radnje
i samostalne pogone, a mogle su se i same organizovati kao privredna pre-
duzeća. Privrednim preduzećima, radnjama i samostalnim pogonima su up-
ravljali njihovi radni kolektivi, ali nisu mogli, bez odobrenja zadruga, me-
njati, proširivati ili dopunjavati svoju delatnost. Zadruga je imala pravo na
povraćaj vrednosti sredstava uloženi u osnivanje preduzeća, radnje ili sa-
mostalnog pogona. Zadruge su, pored toga, imale i pravo na učešće u dobiti
preduzeća, radnje ili samostalnog pogona. Zadružni savet je, uz odobrenje
sreskog narodnog odbora, imao pravo da određuje visinu doprinosa koji su
preduzeća, radnje i samostalni pogoni imali plaćati zadrugi »na ime njenog
održavanja«.

[2] Zemljoradničke zadruge su se, prema pomenutoj Uredbi od 26. ja-
nuara 1954, udruživale u svoje saveze, u okviru jednog ili više srezova, re-
publike i Jugoslavije. Zadaci zadružnih saveza su bili revizija rada zadruga,
pomoć u njihovom organizovanju, usavršavanje metoda rada zadruga, ob-
razovanje i stručno usavršavanje zadružnih kadrova i saradnja sa državnim
organima. Zadružni savezi nisu, dakle, bili i oblik poslovnog udruživanja za-
druga. Uredbom o izmenama i dopunama ove Uredbe od 8. avgusta 1956.
data je mogućnost zadržanima da se »u cilju uspešnog izvršavanja svojih za-
dataka i stvaranja uslova za zajedničko vršenje privrednih i drugih delat-
nosti« udružuju u poslovne saveze. Tom je Uredbom regulisana organiza-
cija i funkcija poslovnih saveza koji su definisani kao »privredna udruženja
zemljoradničkih zadruga« za koje važe opšti propisi o preduzećima.

Poslovni savezi su organizovani kao opšti (sreski, pokrajinski, repub-
lički) i kao specijalizovani (za ratarstvo, vinogradarstvo, voćarstvo, poljo-
privrednu mehanizaciju i stočarstvo). Poslovni savezi su se mogli baviti pru-
žanjem usluga zemljoradničkim zadrugama, preradom, doradom i prodajom
poljoprivrednih i drugih proizvoda koje proizvode ili otkupljuju zem-
ljoradničke zadruge, snabdevanjem zemljoradničkih zadruga reprodukcionim
materijalom i investicionim dobrima, izvozom poljoprivrednih proiz-
voda i preradevinama i »vršenjem drugih privrednih delatnosti koje služe
unapređenju poljoprivredne proizvodnje«.

Poslovni savezi su u svom sastavu mogli imati zadruge i »pogone sa samostalnim obračunom«, koji su imali svoje organe upravljanja. Poslovnim savezom je upravljala skupština, u čiji su sastav ulazili predstavnici organa upravljanja organizacija članica. Izvršni organi skupštine su bili i upravni odbori i direktor (upravnik) poslovnog saveza.

Poslovni savez je, prema članu 83. ove Uredbe, imao svoj investicioni i druge fondove. Ti su se fondovi formirali iz sredstava pogona i zadruga odlukom skupštine poslovnog saveza.

[3] Prema Uredbi o izmenama i dopunama Uredbe o trgovinskoj delatnosti i trgovinskim preduzećima i radnjama (*Službeni list FNRJ*, br. 29, iz 1955.), zadrugari imaju pravo na ristorno, odnosno na učešće u podeli dobiti koju ostvari zemljoradnička zadruga prodajom njihovih proizvoda srazmerno učešću količine proizvoda jednog zadrugara u ukupnom prometu zadruga.

[4] Revizionna funkcija u zadrudnoj organizaciji je, prema čl. 92. Osnovnog zakona o zemljoradničkim zadrugama iz 1949. godine, organizovana kao funkcija viših oblika zadrudne organizacije u odnosu na niže oblike (Republički zadrudni savez kontroliše sreski zadrudni savez itd.). Uredbom o zemljoradničkim zadrugama od 29. januara 1954. revizionna funkcija se prenosi na sreski narodni odbor. Uredbom o izmenama i dopunama Uredbe o zemljoradničkim zadrugama od 8. avgusta 1956. (*Službeni list FNRJ*, br. 34, od 15. avgusta 1956.), ulogu zadrudne revizije preuzimaju, pored sreskog narodnog odbora, i zadrudni savezi preko svojih službi odnosno ustanova.

O ZADACIMA NAŠE ZADRUDNE POLITIKE

Iz diskusije na plenumu Glavnog zadrudnog saveza Jugoslavije, 23. IV 1956. godine. Autor je na nekim mestima naknadno dopunio tekst diskusije i objavio ga u časopisu »Komunist« br. 5. iz 1956. godine, str. 309-335. Nešto skraćena verzija je objavljena u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, IV, Kultura, Beograd 1960. str. 352-367, Ovde je preuzet tekst objavljen u »Komunistu«, br. 5. iz 1956. godine.

Od ovog plenuma očekujemo pre svega dve stvari: da se jasno postave zadaci daljeg razvitka zadrugarstva u našoj zemlji i da se obezbedi jedinstvo naše socijalističke akcije na selu. Činjenica je da je u toku poslednjih nekoliko godina, to jest posle reorganizacije seljačkih radnih zadruga, bilo kod nas mnogo diskusije o pitanjima politike na selu, a posebno o opštem zemljoradničkom zadrugarstvu, i da su se ispoljili tu i tamo takođe oprečni stavovi i primenjivala različita praksa. Ne mislim da je to bilo zlo. Naprotiv, korisno i neophodno je da se o raznim pitanjima svestrano iznose pojedini stavovi u diskusijama i da se oni u praksi provere. No sada kada na području zadrugarstva imamo za sobom već prilično bogatu praksu, mislim da se iz nje već mogu izvući i određeni konkretni zaključci na osnovu kojih bi trebalo postaviti načelno jedinstvene zadatke. Razume se da time ne mislim reći da ćemo na ovom plenumu rešiti sva pitanja ili da treba propisati neke određene kalupe za sve procese na selu. Ono što je neophodno to je da odredimo jedinstvenu liniju za koju ćemo se boriti, a konkretne probleme ćemo rešavati u praksi, koja će nam pružiti nova iskustva, a i korigovati ono što ne bude valjalo.

Ne bih ulazio u konkretna organizaciona, tehnička i druga pitanja, tretirana u referatu [1] i u diskusiji. Mislim da ta i slična pitanja treba da budu detaljno razrađena u novom zakonu – pri čijoj izradi treba uzeti u obzir mišljenja svih zain-

teresovanih faktora – i u drugim propisima, čija primena traži dalje diskusije i konsultacije. Ovdje bih htio da se ukratko osvrnem na neka načelna pitanja sa područja opšteg zemljoradničkog zadrugarstva.

I

Teškoće o kojima je bilo govora u diskusiji i sa kojima se naše opšte zemljoradničko zadrugarstvo danas bori, čini mi se da izviru samo jednim delom iz objektivnih prilika, a prilično važan njihov izvor jesu i pojave nejasnoća i nedovoljnog jedinstva u shvatanju socijalističke perspektive na našem selu.

U našim naporima za intenzivniji napredak zadrugarstva i jačanje njegove uloge često se ima utisak da među našim kadrovima, naročito među jednim delom stručnjaka – koji se ne mogu osloboditi nekih utvrđenih šablona – još uvek postoji nekakva neverica, pre svega u samu ulogu zemljoradničkog zadrugarstva kao jednog od najznačajnijih organizacionih nosilaca socijalističkog preobražaja na selu, a zatim i u konkretnu sposobnost zadrugarstva da na sebe preuzme zadatke koje postavljamo, pa ga navodno treba tek prethodno osposobiti. No mislim da ne treba čekati da naše zadruge budu »osposobljene« da prime ove i one zadatke, nego ih treba direktno uvlačiti u izvršavanje zadataka i tako izgrađivati. Čovek može naučiti da pliva samo u vodi. Zadruga će se osposobiti upravo kroz akciju. Samo se po sebi razume da pri tom zadruge treba da dobiju svu potrebnu podršku i pomoć od strane odgovornih državnih i društvenih organa i organizacija.

Čini mi se da iz diskusije na ovom plenumu proizlazi – a to je, po mome mišljenju, najvažnije – jednodušno shvatanje da treba da počemo od činjenice da se u našim uslovima unapređenje poljoprivredne proizvodnje nikako ne može odvajati od socijalističkog preobražaja sela. Želim da govorim baš o tom problemu.

Po mome mišljenju, unapređenje i socijalistički preobražaj poljoprivrede jedinstven su problem koji se jedino kao takav i može rešavati. Slažem se da bi bilo besmisleno govoriti o socijalističkom preobražaju sela van borbe za unapređenje

poljoprivredne proizvodnje. No isto tako štetno bi bilo govoriti o unapređenju poljoprivredne proizvodnje bez svesne orijentacije na to da istovremeno menjamo i društvene odnose u poljoprivredi.

Razume se, kad govorim o unapređenju poljoprivredne proizvodnje ne mislim toliko na razne agrotehničke mere – mada i one traže određene forme društvene organizacije – koliko na proces akumulacije sredstava iz poljoprivrede, na ulaganje u poljoprivredu, na proces proširene reprodukcije i na to ko treba da bude glavni faktor proširene reprodukcije u poljoprivredi.

U raznim diskusijama, pa i u štampi, naročito stručnoj, često se mogu čuti mišljenja koja bi se, grubo formulirano, mogla svesti na to da je sada glavno unapređenje poljoprivredne proizvodnje, a socijalističke zadatke ćemo rešavati kasnije. Prema tim shvatanjima, trebalo bi prvenstveno osposobljavati individualno seljačko gazdinstvo za proširenu reprodukciju, nezavisno od problema socijalističkog preobražaja sela.

Takve težnje su ponekad prakticistički proizvod inače nesumnjivo pravilnog shvatanja da ne mogu biti opravdane nikakve društvene forme koje vode smanjenju produktivnosti rada, nego samo one koje vode njenom podizanju. Međutim, drugovi koji izvlače iz tog pravilnog shvatanja pomenuti nepravilan zaključak nemaju pravo sa stanovišta potreba unapređenja proizvodnje. Put koji oni preporučuju značio bi prepustiti selo njegovoj sopstvenoj stihijskoj socijalnoj i ekonomskoj diferencijaciji, otvarajući time široko vrata kapitalističkoj stihiji, to jest jačanju jednog dela privatnih poljoprivrednih proizvođača na račun slabijih. To bi dovelo, razume se, do stvaranja krupnih seoskih gazdinstava i do njihovog pretvaranja u glavni faktor proširene reprodukcije; drugim rečima, u nosioce ulaganja sredstava u mehanizaciju i modernizaciju poljoprivrede.

Svakome je jasno da naše socijalističko društvo ne može dozvoliti takav rizik na selu ni sa političkog ni sa ekonomskog stanovišta. Prvo, socijalističko društvo se ne može odreći zaštite malog poljoprivrednog proizvođača od takve vrste kapitalističke eksploatacije, a drugo, ovakav put doveo bi do zaoštavanja klasnih suprotnosti na selu i ozbiljno ugrozio političku stabilnost i time usporio čitav socijalistički razvitak u našoj zemlji. Prema tome, sasvim je sigurno, čak i kada bismo u početku učinili tu grešku i u praksi uzeli takav

kurs ne vodeći računa o posledicama, da bismo u jednom određenom momentu bili prisiljeni da takav razvitak presečemo oštrim administrativnim merama, jer bi nas na to prisilile negativne, antisocijalističke pojave u praksi. Ne treba naročito podvlačiti da bismo time naneli ogromnu štetu celokupnoj našoj privredi, a posebno bismo bacili unazad poljoprivrednu proizvodnju. No to nije samo stvar budućnosti. I danas – bez obzira na njegove političke posledice – mi sa stanovišta borbe za povećanje proizvodnje ne bismo ništa dobili od takvog kursa. Povećana akumulacija išla bi velikim delom na standard malog broja bogatih seljaka, a samo delimično u investicije, za unapređenje proizvodnje. Ne može biti nikakve sumnje da kroz zadruge i zadružnu akumulaciju možemo postići da će mnogo veći deo akumulacije u poljoprivredi – *i to podruštvljene* – ići na unapređenje same poljoprivrede.

Drugim rečima, kurs na individualno gazdinstvo ne vodi unapređenju proizvodnje, nego u čorsokak. Pošto se borimo za izgradnju socijalističkih odnosa i ne možemo dozvoliti kapitalističku stihiju na selu, to su unapređenju poljoprivredne proizvodnje kroz individualno seljačko gazdinstvo u našim uslovima sasvim određene granice. Prema tome, bilo bi besmisleno uzimati u obzir jednu takvu varijantu poljoprivredne politike, za koju unapred znamo da bi već posle kratkog vremena došla u politički i ekonomski sukob sa celokupnim našim socijalističkim razvitkom.

II

S druge strane, neki drugovi ne veruju u mogućnost postizanja većih socijalističkih rezultata kroz politiku opšteg zemljoradničkog zadrugarstva i uticaj socijalističkih i ekonomskih faktora na selo, a zanose se iluzijom da će jednog dana sama stihija stvoriti uslove za brži razvoj radnih zadruga i drugih socijalističkih formi proizvodnje u poljoprivredi. Istina, pošto smo sa kampanjskim i neekonomskim načinom stvaranja radnih zadruga imali dosta lošeg iskustva i dosta negativnih ekonomskih i političkih posledica, kod nas danas nema ozbiljnih tendencija da bismo se u bilo kojoj formi vraćali na stare metode i organizacione oblike u stvaranju rad-

nih zadruga. Svako zna da bi to značilo bacati našu poljoprivrednu proizvodnju i privredu uopšte unazad, a da i ne govorimo o političkim posledicama koje bi iz toga proizišle. Međutim, ako bismo se jednostavno pomirili sa takvom činjenicom, a odrekli se drugih oblika svesne socijalističke akcije na selu, pre svega ekonomskim sredstvima, postigli bismo tačno obrnuto od onoga što očekuju pomenuti drugovi: ojačali bismo antisocijalističku stihiju na selu i borba za socijalističke oblike u poljoprivrednoj proizvodnji bila bi sutra teža nego što je danas. Očekivanje da ćemo moći jednog dana postići preokret na selu prostom kampanjom za uvođenje nekih gotovih i savršenih socijalističkih shema u poljoprivrednu proizvodnju bilo bi veoma štetna iluzija. Tu nema gotovih shema i šablona. Na tom području su dogmatizam i shematizam veoma ozbiljne smetnje socijalističkom napretku, i u dosadašnjoj međunarodnoj socijalističkoj praksi učinili su mnogo štete.

Na kraju krajeva, cilj je tu jasan. Postavlja se samo pitanje kako doći do njega. A razvitak u tom pravcu predstavlja veoma složen proces, koji u prvom redu zavisi od stanja i razvitka proizvodnih snaga, a i od celog niza drugih objektivnih i subjektivnih faktora. Socijalistički preobražaj na selu ne sastoji se niti će se ikad sastojati od prostog »uvodenja« radnih zadruga, nego od svesnog i organizovanog pokretanja svih onih objektivnih i subjektivnih faktora u ekonomskim odnosima na današnjem selu koji će obezbediti postepeni razvitak socijalističkih odnosa, uporedo sa nastajanjem materijalne baze tog razvitka.

Gde je bila glavna idejna i ekonomska slabost naše ranije kampanje za radne zadruge? Ona se sastojala prvenstveno u mehanički i nekritički preuzetom shvatanju da prosto ujedinjavanje zemlje i zajednički rad na njoj – bez obzira na razvijenost i karakter sredstava za proizvodnju – može dati viši ekonomski rezultat i socijalističke odnose. Kada bi to bilo tačno, onda bi već u srednjem veku bio moguć socijalizam na selu. To je očigledno jedna shematska postavka koja nema veze sa marksizmom. Mi smo, doduše, imali mnogo radnih zadruga, ali u njima je produktivnost rada padala, članovi zadruga su postajali nezadovoljni, a društvo je imalo ekonomsku i političku štetu. A tako se ne stvara socijalizam. Nikada ne smemo zaboraviti da socijalizam može tući kapitalizam samo većom produktivnošću rada i bržim razvitkom proiz-

vodnih snaga. Zato je u poljoprivredi pravi put i tempo socijalističkog razvitka samo onaj koji istovremeno unapređuje poljoprivrednu proizvodnju i povećava produktivnost rada. A tu je u našim uslovima, to jest u uslovima rascepanosti i zaostalosti zemljišnog poseda i jako učvršenih privatno-sopstveničkih odnosa osnovna pretpostavka uspeha – jasno saznanje da savlađivanje privatne sopstvenosti nad zemljom nije stvar nekog mehaničkog ujedinjavanja zemlje, nego da je tesno povezano sa razvitkom osnovnih oruđa rada i drugih proizvodnih sredstava kao i sa tempom *njihovog* podruštvljavanja.

To, naravno, ne znači da radne zadruge ne zauzimaju važno mesto u socijalističkom preobražaju naše poljoprivrede. To pitanje se ne postavlja. Ali reč je o tome kako doći do njih i kakve one treba da budu, ako želimo da zaista doprinesu unapređenju proizvodnje i povećanju produktivnosti rada. Već nam naše sopstveno iskustvo daje prilično jasan odgovor na jedno i drugo pitanje.

Ako podvrgnemo analizi naše postojeće radne zadruge, pa se zapitamo zašto se one nisu raspale u vreme reorganizacije radnih zadruga, kao što su se osule mnoge druge, videćemo da su pri tom prvenstveno dejstvovala tri faktora: ili je zadruga raspolagala znatnijim delom zemlje iz društvenog zemljišnog fonda; ili su uložena značajnija zajednička odnosno društvena sredstva u investicije, koje su izmenile karakter proizvodnje; ili je zadruga raspolagala znatnijim savremenim sredstvima za proizvodnju. Ne tvrdim da nema i drugih faktora (povoljni lokalni materijalni ili subjektivni uslovi), ali u ogromnoj većini zadruga dejstvovao je upravo jedan od tri navedena faktora ili sva tri. Znači: u sva tri slučaja reč je o znatnijim *društvenim* fondovima koji su povećali zadrugarima *prihode od rada*, odnosno od ukupnog dohotka, dok je sama renta na uloženu zemlju igrala sekundarnu ulogu. Uproščeno govoreći, reč je o slučajevima gde je seljak vezan za određene društvene fondove, koji mu obezbeđuju da u radnoj zadruzi bolje prolazi nego ako bi ostao individualni seljak. Taj proces ima i svojih loših strana – o čemu u okviru ove diskusije nemam potrebe da govorim – no, sve u svemu, on ipak potvrđuje princip da put ka socijalističkom preobražaju sela ne vodi preko mehaničkog i kampanjsko-agitacionog *ujedinjavanja zemlje* i uvođenja primitivnih formi zajedničkog rada, nego preko *stvaranja odgovarajućih društvenih*

fondova u poljoprivredi, a time i podruštvljavanja osnovnih sredstava za proizvodnju. Tome cilju treba da bude prilagođena sva naša opšta zadružna organizacija. Upravo kroz nju društvo treba da postane glavni nosilac procesa proširene reprodukcije u poljoprivredi, obezbeđujući stvaranje društvenih fondova u poljoprivredi za investicije i za jačanje društvenih sredstava za poljoprivrednu proizvodnju. U tom procesu nastajace i razvijace se razni socijalistički oblici ekonomskih odnosa pa i radne zadruge i razne druge organizacione forme ujedinjavanja zemlje i rada – ali u kvalitativno izmenjenim uslovima.

U razvitku radnih zadruga poslednjih godina učinili smo veliki korak napred upravo zbog toga što smo, prvo, ukinuli svako prisiljavanje ili poluprisiljavanje za ulazak u zadruge i uopšte svaki politički pritisak u tom pravcu i, drugo, što smo radne zadruge oslobodili raznih veštačkih stimulansa i političkih formula, a uključili ih u normalan ekonomski život i postavili na zdravu ekonomsku osnovu. A u tim merama najznačajnije je bilo to što smo pitanje zemljišne sopstvenosti i rente odvojili od pitanja zaposlenosti, rada i nagrade za rad. Time je naše radne zadruge prestao da guši višak radne snage koji je sprečavao normalni proces mehanizacije poljoprivrede, i radne zadruge su počele normalno da se razvijaju kao socijalistička poljoprivredna preduzeća. Time postignut napredak, prema tome, ne govori u prilog vraćanja na neke veštačke kampanje za radne zadruge, nego, u prilog tome da treba da se pridržavamo naše sadašnje politike, ako hoćemo da imamo zdrav dalji razvitak radnih zadruga. A nikakve sumnje nema da će radne zadruge pre svega rasti i jačati uporedo sa uspesima koje budemo postigli u razvitku opšteg zemljoradničkog zadrugarstva i kao njihov rezultat.

III

Zato mislim da je upravo put o kojem diskutujemo na ovom plenumu – put postepenog podruštvljavanja sredstava za poljoprivrednu proizvodnju, kroz prenošenje težišta proširene reprodukcije na društvo, na zadrugu i druge socijalističke ekonomske organizacije na selu – u krajnjoj liniji u našim uslovima najkraći put ka socijalističkom preobražaju

sela. Svaki dinar koji pod takvim uslovima dobijemo iz poljoprivrede preko zadruga i drugih socijalističkih organizacija kao »društveni dinar« i opet ulažemo u poljoprivredu istovremeno znači kako jačanje socijalističkog sektora, socijalističkih ekonomskih snaga, socijalističkih odnosa na selu, tako i unapređenje poljoprivrede i podizanje produktivnosti rada.

U vezi sa svim tim hteo bih se posebno zadržati na pitanju privatne zemljišne sopstvenosti. Mislim da je uopšte pogrešno što diskusije o socijalističkom preobražaju poljoprivrede kod nas najčešće polaze od problema ujedinjavanja rascepanih zemljišnih poseda – bilo kroz menjanje sopstveničkih odnosa, bilo kroz ujedinjavanje zemlje preko organizacionih formi tipa radnih zadruga, to jest mehaničkog ujedinjavanja zemlje. Međutim, svi se slažemo da u našim društvenim uslovima nacionalizacija ni politički ni ekonomski ne dolazi u obzir, kao i da bi nam svako kampanjsko stvaranje radnih zadruga štetilo i ekonomski i politički. Ako, prema tome, ostanemo na takvoj polaznoj tački i na tim dvema varijantama, onda smo sami sebe osudili na tapkanje u mestu i na traženje utočišta u administrativnim merama. Međutim, ne može biti nikakve sumnje da socijalističko društvo ima dovoljno ekonomskih i političkih snaga i sredstava da uz pravilnu ekonomsku politiku može da spreči da privatna sopstvenost na zemlju bude neka apsolutna prepreka svakom razvitku socijalizma na selu. Drugim rečima, i pored postojanja privatne sopstvenosti na zemlju, možemo prevaliti znatan deo puta u razvitku socijalističkih odnosa na selu. Naše zemljoradničke zadruge imaju, naime, sve uslove da kao upravljači društvenih sredstava za proizvodnju organizuju proizvodnju u poljoprivredi i preko toga povežu individualne seljake uza se, odnosno za društvena sredstva proizvodnje, ne dirajući direktno u sopstveničke odnose nad zemljom. Upravo zato ne smemo sedeti skrštenih ruku i čekati šta će doneti vreme, nego moramo aktivno usmeravati procese – naravno, ne administrativnim, nego ekonomskim sredstvima i oslanjajući se na što bolje poznavanje objektivnih zakona ekonomskog razvitka na selu.

A da bismo to mogli da postignemo, treba najveću pažnju da posvetimo ujedinjavanju individualnih poljoprivrednih proizvođača kroz *postepeno podruštvljavanje osnovnih sredstava za proizvodnju*, kroz sve veću koncentraciju i pra-

vilno razmeštanje tih društvenih sredstava za proizvodnju u opštim zadrugama i u društvenim preduzećima. Oslanjajući se na te društvene fondove sredstava za proizvodnju, zadruge će se osposobiti da postaju sve više ekonomski organizatori poljoprivredne proizvodnje na individualnim gazdinstvima, angažujući same radne seljake da rade sa tim društvenim sredstvima kao radnici i da istovremeno kao seljaci ulaze sa zadrugom u određene ekonomske odnose koji će nerazdvojivo vezati njihovu zemlju za zadrugna sredstva proizvodnje, koja će, u krajnjoj liniji, odrediti i način obrade zemlje. Očigledno je da takav odnos postepeno mora da izvrši bitne promene u strukturi individualnog seljačkog gazdinstva. Ono postaje nerazdvojno povezano sa društvenim sredstvima za proizvodnju i mora uticati na stalno povećanje društvenih fondova i uloge socijalističkog sektora u poljoprivredi.

Razume se, tu ne mislim na neku prostu distribuciju mehanizacije iz društvenih fondova, koja bi izazvala tendencije parazitizma na selu i dala samo negativne ekonomske rezultate. Finansijska sredstva zaista treba da budu »zarađena« u poljoprivredi i prikupljena u zadrugnim i drugim društvenim fondovima. Samo pod tim uslovima možemo očekivati da će se mehanizacija racionalno uvoditi u poljoprivredu, pravilno raspoređena i dobro iskorišćena, kao i da će izvršiti onaj uticaj na postepeno menjanje ekonomskih odnosa na selu koji očekujemo.

Dosledna primena i realizacija takve politike u poljoprivrednoj proizvodnji svodi, u krajnjoj liniji, zemljišnu sopstvenost na dobijanje određene rente, a renta ne mora da bude apsolutna prepreka svakom socijalističkom kretanju na selu. Naprotiv, u našoj zemlji već imamo primera takvog zadržanog ujedinjavanja seljaka kroz mehanizaciju i mehanizaciji prilagođenu organizaciju proizvodnje, iz kojih se jasno vidi da zemljišna sopstvenost u stvari gubi karakter koji je ranije imala i svodi se postepeno u suštini na rentu. Sem toga, treba takođe imati u vidu da će već samo odvijanje tog procesa menjati psihologiju ljudi na selu i u samom procesu stalno radati raznovrsne socijalističke forme.

Ovu napomenu trebalo je napraviti i zbog toga što mi se čini da se kod nas, kad govorimo o socijalizmu na selu, često previše govori o zemlji. A čim se počne govoriti o zemlji prirodno dolazi do sukoba s individualnim poljoprivrednim proizvođačem i sa njegovim mentalitetom, koji je danas još

tradicionalno vezan za individualnu sopstvenost zemlje. I tako bez ikakve potrebe tapkamo u mestu, iako imamo mnogo mogućnosti da sve te procese ubrzavamo i usmeravamo. Danas je, prema tome, mnogo važnije da raspravljamo o sopstvenosti *nad strojevima* i drugim osnovnim sredstvima za proizvodnju. Kad govorim o sredstvima za proizvodnju, ne mislim samo na traktore nego i na druge mašine i na lakšu mehanizaciju, na razna transportna sredstva, na sredstva za sitnu preradu, na pripusne stanice, semensku službu, centre za zaštitu bilja, skladišta, podrume itd.

U vezi s tim problemom hteo bih da upozorim i na diskusiju koja se sada vodi u nekim krugovima kod nas, o »maloj mašini za selo«. Ako imamo pred očima socijalistički razvitak sela, onda mislim da se pitanje male mašine za selo ne može postavljati na način kako se ono ponekad kod nas tretira. Mala mašina u rukama individualnog proizvođača kod nas u stvari znači konzerviranje sitnog poljoprivrednog gazdinstva. Popuštanje ovom kursu značilo bi, po mome mišljenju, potkopavanje celokupne akcije na razvijanju našeg zemljoradničkog zadrugarstva i svega onog o čemu smo govorili. Naravno, time ne želim da kažem da mi ne treba da proizvodimo i upotrebljavamo male poljoprivredne strojeve tamo gde to ekonomski interes i sam proces proizvodnje traži. Međutim, parola »mala mašina za mali posed« je, po mome mišljenju, izrazito politička parola, ekonomski u našim uslovima besmislena, a suprotna socijalističkom razvitku sela. Mi se moramo orijentisati na socijalističku organizaciju proizvodnje i tome cilju treba da bude prilagođena i naša politika mehanizacije poljoprivrede. Tu je, naravno, pored velike, potrebna i mala mašina, ali raspored treba da određuje ekonomski faktor, a ne iluzija u mogućnost unapređenja poljoprivrede kroz izolovano individualno seljačko gazdinstvo.

IV

Suštinu naše zadržane politike hteo bih ilustrovati još jednim primerom. Površni posmatrač mogao bi tu politiku da protumači kao kurs na neku vrstu zadržane organizacije za zajedničku obradu zemlje. Međutim, to nije suština naše politike, iako elemenata takve koncepcije ima i u našoj za-

družnoj akciji. Takve kooperativne forme odgovaraju, u stvari, nerazvijenoj poljoprivredi bez savremenih sredstava za proizvodnju. A celokupna naša politika, naprotiv, zasniva se upravo na perspektivi ubrzanog tempa ubacivanja u poljoprivrednu proizvodnju savremene nehanizacije i sa tim povezanih agrotehničkih metoda. Suština naše politike, dakle, nije samo u radnoj kooperaciji – iako je ona, razume se, jedan od uslova za pravilni razvitak zadruga – nego u izvesnom smislu u postepenom podružtvljavanju procesa proširene reprodukcije kroz uvođenje društvenog monopola na osnovna sredstva za proizvodnju. Prema tome, ako bismo hteli da pravimo neko upoređenje sa poznatim oblicima ekonomskih odnosa na selu, onda bismo ekonomske odnose koji nastaju na našem selu između seljaka i zadržnog pogona mogli donekle da uporedimo samo sa odnosima između mašinsko-traktorskih stanica i kolhoza u Sovjetskom Savezu, ali uz nekoliko bitnih razlika od kojih ću pomenuti pre svega tri: prvo, naš se zadržni mašinsko-obradivački pogon direktno vezuje sa *individualnim seljakom*, to jest u okviru zadruge neposredno deluje u pravcu jedinstvene organizacije proizvodnje pri postojanju privatne svojine nad zemljom: drugo, on nije izdvojen iz zadruge nego je sastavni deo jedinstvene organizacije proizvodnje u okviru zadruge: i, treće, ekonomski odnosi između pogona i seljaka zasnivaju se na principu dobrovoljnosti i obostranog ekonomskog interesa, koji je, naravno, globalno usmeravan jedinstvenom društvenom ekonomskom politikom.

To je, dakle, proces u kojem se individualno gazdinstvo direktno vezuje za socijalistički sektor poljoprivredne proizvodnje i time postepeno neizbežno mora da menja i svoju strukturu i svoje interese. Uopšteno govoreći, mi, prema tome, ne treba da se zauzimamo za neke određene zadržne forme kao jedine ili najviše, nego treba da usmeravamo ceo proces razvitka na selu u pravcu jačanja društvenih fondova u poljoprivrednoj proizvodnji, a taj će razvitak na pojedinim etapama proizvoditi i odgovarajuće socijalističke organizacione forme. Za odvijanje tih procesa naša opšta zemljoradnička zadruga daje dovoljno široko tle. Rezultati se, naravno, ne mogu postići od danas do sutra. Tu je potrebno i određeno vreme i živa aktivnost celog zadržnog rukovodećeg mehanizma i uporno stalno usmeravanje od strane vodećih socijalističkih snaga kroz odgovarajuću ekonomsku politiku i

organizacioni rad. No već dosadašnji rezultati su pokazali da je to najzdraviji i, u krajnjem rezultatu, najbrži put socijalističkog razvitka na selu. Pri tom je naročito značajna činjenica da na tom putu ne postavljamo nikakve šablone i dogme, nego dopuštamo svu raznovrsnost formi, neophodnu da bi u punoj meri došla do izražaja i sva različitost uslova i pozitivnih tendencija, koji su karakteristični za stanje na našem selu.

Ako sve to imamo u vidu, onda se, pre svega, postavlja pitanje kako formirati društvene fondove u poljoprivredi koji će biti baza i merilo za ubacivanje moderne mehanizacije i drugih sredstava za poljoprivrednu proizvodnju. Taj smo problem ove godine već počeli da rešavamo preko određenih poljoprivrednih fondova, koji će biti u rukama zadruga i njihovih poslovnih saveza, kao i komuna i srezova, a njihove izvore načelno određuje društveni plan. Na bazi tih fondova i kredita, zadruga će postepeno dolaziti do sredstava za proizvodnju, uključiće se u proizvodnju i na odgovarajući način, organizacijom otkupa, raznim proizvodnim ugovaranjem sa seljacima, naplaćivanjem usluga itd., dolaziti do sredstava za stalno povećanje tih fondova. Razume se, tu nije reč samo o opštim zemljoradničkim zadrugama. U ostvarivanju tih zadataka treba da učestvuju na odgovarajući način poljoprivredna dobra i seljačke radne zadruga, pa i društvena preduzeća.

Veoma značajnu ulogu u stvaranju zadružnih fondova, pogotovo u sadašnjoj fazi razvitka zadrugarstva, treba da imaju naponi zadruga i zadružnih poslovnih saveza za što veći otkup poljoprivrednih proizvoda, pri čemu opšti privredni mehanizam treba da obezbedi princip da zadruga dođu do većih sredstava ako više otkupe i postignu niže otkupne cene. Sem toga, treba obezbediti da jedan deo razlike između otkupne i prodajne cene bude vraćen seljaku kao ristolno ili u nekom drugom obliku, jer je to neophodni stimulan za jačanje uloge zadruga u otkupu a time i za jačanje zadružnih, to jest društvenih fondova. Bez takve ili sličnih stimulacija seljak će se sa svojim proizvodima orijentisati na slobodno tržište. Mi treba da polazimo od toga da će se individualni poljoprivredni proizvođač – mislim tu, naravno, na radnog malog i srednjeg seljaka, koji kod nas apsolutno dominira, naročito posle ograničenja zemljišnog poseda na 10 ha – uključiti u proces izgradnje socijalizma na selu kroz

forme o kojima sam govorio samo u slučaju ako ga tim pravcem bude vodio njegov materijalni interes. Bez toga se on neće vezati za zadrugu. Ako bismo ga veštački vezivali za zadrugu, oslabili bismo dejstvo materijalnog interesa kao pokretača napretka, a od toga bismo imali samo ekonomsku štetu.

Materijalni interes individualnog seljaka, međutim, ne treba shvatiti kao nešto apsolutno i neizmenljivo, to jest kao nešto što socijalističko društvo ne može ni u kom smislu da usmerava i menja. Naprotiv, taj interes zavisi kako od opšteg razvitka proizvodnih snaga i ekonomskih odnosa, znači od objektivnih momenata koji se u vezi s određenim razvitkom stvaraju, tako i od subjektivnog usmeravanja tog razvitka od strane socijalističkih snaga, to jest od celokupne naše ekonomske politike koja može pravilnim usmeravanjem materijalne stihije izazvati sasvim određene pozitivne rezultate. Socijalističko društvo, prema tome, može i sve više će moći svojom ekonomskom politikom da utiče na formiranje materijalnog interesa seljaka i da ga time orijentiše u određenom pravcu. Više nego igde na sektoru poljoprivrede treba da dejstvujemo kao ekonomisti, a ne kao birokratski administratori.

To isto se odnosi i na uže pitanje zadrugarstva. Mi tu nećemo postići uspeh samo agitacijom za zadruga i diskusijama o boljoj organizaciji zadruga. Tu će rezultate dati samo celokupnost svih ekonomskih i drugih mera koje opredeljuju i usmeravaju seljakov individualni interes ka zadrugi, ka socijalističkim formama kooperacije u poljoprivrednoj proizvodnji.

A baš u tom pogledu kod nas ima mnogo nesvatanja, mnogo neusklađenosti, mnogo mera koje dejstvuju tačno u obrnutom pravcu. Podsetiću vas samo na dva primera.

Naša kreditna politika na području trgovine poljoprivrednim proizvodima – delom zbog nedostataka u propisima, delom zbog uskosti prakse Narodne banke – često sasvim neopravdano favorizuje trgovačka otkupna preduzeća i direktno utiče u pravcu nabijanja cena na slobodnom tržištu, odnosno na sajmištima. Time se, naravno, direktno potkopava uticaj zadruga na individualnog seljaka.

Ili, uzмимо pitanje o privatnim poljoprivrednim mašinama. Svi znamo da mehanizacija u poljoprivredi i dalje često odlazi u privatne ruke raznim nezakonitim kanalima – pre

svoga preko poljoprivrednih dobara i zadruga. Samo u Vojvodini bilo je, na primer, prema nekim podacima u 1955. godini, u rukama opštih zemljoradničkih zadruga – ne uzimajući u obzir radne zadruga u poljoprivredna dobra – oko 300 traktora, a u privatnim rukama preko 800 traktora. Slično je i u drugim delovima zemlje. Ima slučajeva da se po dva i tri seljaka ujedine i zajednički kupe poljoprivredne mašine, traktore i drugo i sa njima obrađuju zemlju drugim seljacima. Dakle, jednoj grupi imućnih seljaka traktor se isplati, a neki naši stručnjaci još uvek nam dokazuju kako navodno zadruga na poljoprivrednim mašinama gube i da se ne može ići na mehanizaciju poljoprivrede preko zadruga. Ako bi se ovaj proces nastavio, to bi dovelo do zaoštavanja klasnih suprotnosti na selu u koje bismo se, na kraju krajeva, morali umešati administrativnim sredstvima, a to ne bi bilo dobro ni politički ni ekonomski, a ponajmanje za unapređenje poljoprivredne proizvodnje i za razvitak zadrugarstva. O tome se kod nas često govori na političkim konferencijama, ali se u praksi veoma malo radi da bi se sprečile takve antisocijalističke pojave.

Međutim, kao što smo već ranije rekli, ako hoćemo preko zemljoradničkog zadrugarstva zaista da obezbedimo postepeno podružtvljavanje procesa proširene reprodukcije, onda moramo sistematski dejstvovati da se osnovna sredstva za proizvodnju što više koncentrišu u opštim zemljoradničkim zadrugama i njihovim poslovnim savezima, kao i, razume se, u radnim zadrugama i društvenim preduzećima. Samo takvim putem mogu se određena sredstva iz poljoprivrede, zasnovana na privatnoj zemljišnoj svojini, prikupljati u zadrugne društvene fondove i ponovo se vraćati u poljoprivredu kao društvena sredstva koja će menjati strukturu naše poljoprivrede. Time zadruga postaje ne samo direktni organizator poljoprivredne proizvodnje nego i ekonomski faktor, koji dominira razvitkom ekonomskih odnosa na selu. Razume se, pri tom društvena sredstva zadruga treba da ostanu načelno pod istim opštim režimom pod kojim se nalaze ostali društveni fondovi u našoj socijalističkoj privredi, a konkretno odstupanja od tog principa treba da budu stvar prakse odnosno metoda rada. Tu svakako moramo voditi računa o činjenici da ćemo uspeha imati na tom putu samo ako se budemo oslanjali na seljakov individualni materijalni interes

i ako taj njegov interes budemo znali svesno usmeravati sa celokupnom ekonomskom politikom.

V

U vezi sa tim se kod nas ponekad postavlja načelno pitanje da li mehanizacija uopšte treba da bude u opštim zadrugama ili bolje organizovati mrežu mašinsko-traktorskih stanica van zadrugnog sistema. Po mome mišljenju, načelno uzevši, ta se organizacija može sprovoditi i na jedan i na drugi način, to jest i preko zadruga i preko društvenih preduzeća tipa mašinsko-traktorskih stanica, koja rade po privrednom računu i imaju svoj radnički savet kao i svako drugo preduzeće. No mislim da – gledano sa stanovišta privredne celishodnosti i rentabilnosti – našim sadašnjim uslovima daleko više odgovara da mašinsku službu razvijamo kroz sistem zemljoradničkih zadruga i njihovih poslovnih saveza.

Pre svega, samo pod tim uslovom zadruga može postati istiniti ekonomski organizator proizvodnje, a društvena sredstva mogu u punoj meri odigrati onu ulogu ujedinjavanja individualnih gazdinstava koju želimo da ona imaju. Drugo, u tom okviru može se bolje organizovati i povezati cela služba sa svim njenim pomoćnim servisima i mogu se postići niži materijalni troškovi, pogotovo ako na pogonima budu radili sami seljaci-zadrugari, nagrađeni prema radu, ali bez najvećeg dela socijalnih obaveza koje imaju preduzeća prema stalnim radnicima. I konačno, u takvom će sistemu biti i efikasnija društvena kontrola. Još niz drugih argumenata govori za takvu organizaciju.

Razume se, mašinske stanice neće i ne mogu da se razviju u svakoj pojedinačnoj zadrugi. Mnoge zadruga su zato preslabe, premalene, pogotovo za neke vrste mehanizacije. Zatim, ne moraju sve mašine biti koncentrisane u jednoj mašinskoj stanici. Meni se čini da su baš tu više nego igde potrebni poslovni savezi, koji bi mogli da organizuju celu službu i odgovarajući raspored mašinskih stanica bilo za pojedinačne zadruga, bilo za nekoliko zadruga zajedno. Osim toga, jedan poslovni savez takve vrste istovremeno bi mogao da organizuje i sve potrebne servisne službe (remontne radionice itd.). Mislim da bismo upravo u povezivanju zadrugnih

mašinskih stanica kroz poslovne saveze i njihove servise i njihovu privredno-organizatorsku delatnost mogli da rešimo glavne probleme koji su vezani za unapređenje i, posebno, pitanje mehanizacije naše poljoprivrede. Zadrugu mrežu morala bi dopunjavati i akcija društvenih poljoprivrednih dobara, radnih zadruga i raznih samostalnih preduzeća i ekonomija, koji raspolazu kapacitetom mehanizacije koja prevazilazi njihove potrebe i koja bi mogla da bude korišćena i za obradu zemlje privatnih seljaka. Razume se, ceo ovaj sistem morao bi na određen način biti potpomognut i od strane narodnih odbora.

No i pored veoma važne uloge poslovnih saveza u organizaciji te službe, ni same zadruge ne bi se smele odvajati od te službe, ni ekonomski ni organizaciono. Zadrugni fondovi treba da budu osnova njenog finansiranja i predstavnici zadruga treba da budu u odgovarajućim upravnim odborima te službe, bez obzira da li pojedinačni mašinski pogon snabdeva samo jednu ili više zadruga.

Razume se, takva politika kao i naponi na unapređenju poljoprivredne proizvodnje traže određenu stabilnost na selu i osećanje sigurnosti kod seljaka kako u pogledu raspolaganja svojom zemljom i dobrovoljnosti njegovih ekonomskih odnosa prema zadrugi tako i što se tiče njegovog ekonomskog položaja uopšte. Samo pod tim uslovima on će se u punoj mjeri angažovati na unapređenju proizvodnje i ulaziti u određene ekonomske odnose sa zadrugom. Na tom području administrativne mere koje bi ulazile dublje u ekonomske odnose dale bi samo negativne ekonomske i političke rezultate.

S druge strane, društvo bi moralo da primeni rigoroznije administrativne mere protiv onih seljaka koji ostavljaju svoju zemlju neobrađenu, jer to ide na štetu celog društva. U našem sistemu društvena kontrola nad zemljom i njenom obradom mora postati čvrst princip, sa svim konsekvencijama za one koji sasvim pogrešno smatraju da, zato što su sopstvenici zemlje, mogu tu zemlju ostavljati neobrađenu.

Mislim da su sada prilike u našoj poljoprivredi sredene u toj mjeri da možemo u našem zakonodavstvu, privrednom i upravnom sistemu i u konkretnoj praksi obezbediti realizaciju oba ta zadatka.

U svojoj organizatorskoj ulozi u proizvodnji zadruge nikako ne treba da se ograničavaju samo na zadrugare, nego

treba da rešavaju probleme poljoprivredne proizvodnje kao celine, povezujući zadrugare i nezadrugare. One će upravo time pripremati put i za ulazak ovih poslednjih u zadruge. Naša zemljoradnička zadruga ne treba da bude zatvorena ustanova. Ona nije kolektivna privatna organizacija – kao što je to u uslovima kapitalizma – nego organizacija socijalističke poljoprivrede, prilagođena postojanju privatne sopstvenosti nad zemljom u procesu njene transformacije kroz postepeno podruštvljavanje sredstava za proizvodnju. Zato zadrugama u svakom pogledu treba dati punu slobodu akcije da rade na najširem frontu, sa zadrugarima i nezadrugarima, da planiraju proizvodnju u celini i da učestvuju u obradi zemlje kako zadrugara tako i nezadrugara. Razume se, pošto zadrugari u organizaciji snose veću odgovornost, oni treba da imaju i izvesne prednosti, ali one ne treba da budu takve da bi stvarale ponor između zadrugara i nezadrugara, nego takve da stimulišu ulazak u zadruge.

VI

I na ranijim sastancima i danas na ovom plenumu govorilo se o potrebi određenog perspektivnog plana u poljoprivredi u celini kao i u lokalnim razmerama. To je zaista sada zadatak od odlučujuće važnosti, jer je politiku o kojoj smo danas ovde govorili moguće pravilno realizovati samo ako imamo pred očima konkretnu perspektivu i određeni cilj.

Mi smo u toku poslednjih godina počeli nešto više da ulažemo u poljoprivredu, a ove i sledećih godina ulagaćemo još više. Prema tome, naše planiranje u poljoprivredi ne treba više samo da se ograničava na pitanja o proširivanju zemljišnih površina, ograničenih agrotehničkih mera ili – kao što je istaknuto ovde u diskusiji – »na prognoze o vremenu«, nego treba prvenstveno da se osloni na plan unošenja novih savremenih sredstava za proizvodnju i svih mogućih agrotehničkih mera koje se mogu uporedo da uvode, oslanjajući se na organizatorsku ulogu zadrugarstva, privrednih dobara, komora itd. Na toj osnovi je u Saveznom izvršnom veću, odnosno u njegovim stručnim organima – već izrađen projekt jednog desetogodišnjeg perspektivnog plana za poljoprivredu, koji će moći, posle izvesnih ispravaka i dopuna, da ide na širu diskusiju. Taj će plan dati opšte okvire za celu zemlju. Ali

potrebno je da on bude konkretizovan u srezu, zadružnom savezu, opštini i zadrugi. To bi, u stvari, trebalo da budu dugoročni planovi finansiranja i razmeštaja sredstava za proizvodnju, mašinskih stanica, investicija koje će biti potrebne na određenom području za razvitak poljoprivrede, u skladu sa predviđenim agrotehničkim merama, rejonizacijom itd. Razume se, to ne bi smeli biti neki kruti i detaljizovani, već orijentacioni planovi koji bi odredili ciljeve i pravac akcije, ne sputavajući samostalnost, inicijativu i odgovornost zadruga i drugih privrednih organizacija. Jasno je, takođe, da ti planovi treba da budu lišeni svakog distributerstva kao i da treba da budu opterećeni sa što manje politike regresiranja. Samo ekonomski rezultati koje zadruga postiže i koji će se izražavati u veličini njenih društvenih fondova treba da budu merilo njene kreditne sposobnosti, odnosno njene sposobnosti investiranja. Razume se, taj ekonomski uspeh zadruga zavisi u velikoj meri, a često čak u najvećoj meri, i od stručne i od ekonomske pomoći koju će zadrugama pružati zadružni savezi, naročito poslovni.

Tek na osnovu takvog perspektivnog plana moguće je, s druge strane, sistematski ostvarivati politiku socijalističkog preobražaja na selu u smislu principa i metoda o kojima govorimo na ovom plenumu. I tu treba svesno i sistematski da djelujemo, to jest da ne očekujemo sve od stihije, nego da jasno formulišemo cilj i osnovne pravce i sredstva kretanja ka tom cilju. Ako jasno odgovorimo na ta pitanja i ako tome prilagodimo i perspektivni plan materijalnog razvitka naše poljoprivrede, onda ćemo biti u stanju da i vremenski konkretizujemo pojedine zadatke i ciljeve na putu socijalističke izgradnje na selu. A taj element perspektive nije nevažan, jer često upravo odsustvo određene jasne perspektive postaje izvor dezorijentacije i mnogih slabosti i grešaka u praksi socijalističkih organizacija na selu.

VII

U diskusiji je bilo mnogo govora o poslovnim savezima. Mislim da se svi slažemo da su takvi savezi neophodni za sprovođenje politike o kojoj ovde diskutujemo. Oni, po mome mišljenju, ne predstavljaju neku suprotnost zadruž-

nim preduzećima. U našem zadružnom sistemu potrebna su kako preduzeća tako i poslovni savezi. Ali treba jasno odrediti ulogu i karakter jednih i drugih. Čini mi se da su poslovni savezi neophodni svuda tamo gde imamo posla sa direktnim organizovanjem individualnih poljoprivrednih proizvođača kako za samu poljoprivrednu proizvodnju tako i za prerađivačku delatnost i organizaciju otkupa. Trgovačka i industrijska preduzeća, koja imaju kao društvena preduzeća svoj sasvim konkretni cilj i zadatak, nisu sposobna da svestranije organizuju poljoprivredne proizvođače. Ona tome mogu da doprinose, ali ne mogu biti ni isključivi ni glavni nosilac tog zadatka. Ne mislim da treba odustati od dosadašnjeg rada naših preduzeća putem kontrahiranja, ugovora itd., ali smatram da od takvih metoda ne treba da očekujemo više rezultata nego što ih oni mogu da daju, jer prvenstveni cilj preduzeća nije da organizuju individualnog proizvođača, nego da rade sa njim u okviru svojih sopstvenih zadataka.

Uzgred govoreći, trebalo bi i dalje uticati na promenu metoda rada industrijskih preduzeća prilikom kontrahiranja i drugih oblika ugovaranja sa individualnim seljakom u tom smislu da ugovaranje ne ide mimo zadruga, već što više posredstvom zadruga, koje treba u ime preduzeća da organizuju seljake i izvrše sve agrotehničke i ekonomske poslove. Time zadruge mogu doći do sredstava do kojih su do sada dolazili individualni posrednici i agenti preduzeća, a i praksa pokazuje da se bolji rezultati postižu preko zadruga. To će biti jedan od daljih vidova upućivanja seljaka na zadruge.

Međutim, meni se čini da bi bilo, s druge strane, rđavo ako bi se taj odnos pretvorio u neki administrativno obezbeđeni monopol zadruga. Zdrav napredak zadruga neće biti obezbeđen monopolom i privilegijama. Industrijsko preduzeće mora težiti za tim da postigne što povoljnije uslove i zato ne treba da bude obavezno da posluje samo preko zadruga. No ono mora da dâ zadrugama ravnopravne uslove i ako ih one prihvate, preduzeće nema razloga da ih zaobilazi.

Ako hoćemo da zadržimo u rukama i usmeravamo proces socijalističkog preobražaja na selu, onda treba da podstičemo organizovanje individualnih seljaka i kroz poslovne saveze. Poslovni savez u svakom slučaju treba da bude jaka ekonomska organizacija. Poslovni savezi, koji bi se ograničili samo na razošiljanje propagandista i stručnjaka da po selima poučavaju seljake o agrotehničkim merama, nisu nam

potrebni, jer taj zadatak mogu da vrše stručne službe i postojeći zadružni savezi. Poslovni savezi treba prvenstveno da budu direktni *ekonomski organizatori* proizvodnje i otkupa u poljoprivredi. Zato treba da raspolažu takođe određenim materijalnim sredstvima, fondovima, pogonima itd. Ukoliko bi poslovni savezi u svojoj aktivnosti sticali dobit, oni treba načelno da imaju iste obaveze prema društvu kao svako drugo društveno preduzeće. No postoji i druga mogućnost, naime da poslovni savezi ne ostvaruju nikakvu dobit, nego da se celokupna dobit koncentriše u fondovima zadruga, s tim da zadružni fondovi, pošto zadruga izvrši sve obaveze prema društvu, prema odluci skupštine zadružnog saveza, budu opterećeni određenom kvotom ili procentom za formiranje fondova poslovnih saveza. U svakom slučaju, biće potrebno da se jedan deo ostvarenih zadružnih sredstava koncentriše u poslovnom savezu u odgovarajućim fondovima, koji su neophodni da bi se poslovni savezi razvijali kao ekonomski faktor na selu, to jest da bi mogli da dejuju kao ekonomska snaga, a ne kao administrator. Ta pitanja treba što pre izučiti i odlučiti se za najcelishodniju varijantu.

Poslovni savezi mogu da imaju jaku mobilizatorsku ulogu prema zadrugama, i to baš kao *ekonomski faktor* na selu. Ne treba misliti da će u zadrugama sve ići samo po sebi u zadovoljavajućem pravcu. Političko rukovodstvo, stručna predavanja i uputstva nisu ni dovoljna ni odlučujuća da bismo zadruge maksimalno aktivisali. Ako budu prepuštene same sebi i stručnim uputstvima na papiru, mnoge od njih će stagnirati ili se negativno razvijati. Na kraju, krajeva, one su svakodnevno podvrgnute pritisku sitnosopstveničke stihije, koja ima materijalni ekonomski karakter. Ako se tome pritisku ne bude suprotstavila realna materijalna ekonomska snaga socijalističkog društva, ne treba se nadati da će zadruge postati aktivan socijalistički faktor, jer će u njima prevladati suprotni interes. Tu treba – pored drugih socijalističkih preduzeća – u prvom redu poslovni savezi da se pojavljuju kao ekonomski organizator. Ukoliko budu dobro radili, oni će dovesti zadruge u određene ekonomske odnose i time će ih aktivisati i orijentisati u određenom pravcu. Poslovni savezi, dakle, moći će veoma mnogo da doprinesu suzbijanju pojava samozadovoljstva, pasivnosti i razne vrste »politika« po zadrugama, koje izražavaju tendencije konzerviranja postojećih odnosa na selu. I to baš time što će dejuvovati pr-

venstveno ekonomskim, a ne administrativnim i drugim sličnim sredstvima.

Hteo bih, međutim, da upozorim i na neke opasnosti u vezi sa stvaranjem poslovnih saveza. Prvo, meni se čini da ne bi trebalo da idemo i suviše brzo, a pogotovo ne na neka nelishodna cepkanja poslovnih saveza. Mnogo se govori o potrebi diferencijacije poslovnih saveza. Gde su pojedine poljoprivredne grane jako razvijene i raspolažu određenim fondovima savremenih sredstava za proizvodnju, ili ukoliko se budu razvijale u vezi sa investicijama koje sada društvo ulaže u razvitak poljoprivrede, tamo će biti nesumnjivo potrebni specijalizovani savezi. Međutim, ako je reč o nerazvijenoj proizvodnji sa ograničenim savremenim sredstvima za proizvodnju, tu bi bilo, po mome mišljenju štetno da idemo na neka cepkanja, jer će ona oduzeti poslovnim savezima upravo ono što je u njihovoj ulozi najvažnije, naime njihovu poslovnu, njihovu direktnu ekonomsku – ne samo stručnu organizatorsku – ulogu u proizvodnji. Poslovni savezi moraju ostati ekonomska organizacija, u protivnom bismo se vratili na tip preživelih poslovnih saveza iz prošlosti, sa velikim brojem činovnika, koji su »pisali« brošure i davali »savete«, umesto da rade i utiču kao socijalistička ekonomska snaga. Ti savezi su bili napušteni baš zbog toga što nisu odgovarali. Prema tome, pojedine specijalizovane poslovne saveze trebalo bi stvarati, po mome mišljenju, u zavisnosti od toga da li mogu ili ne mogu da budu stvarni ekonomski faktor u poljoprivrednoj proizvodnji.

Usled toga u stvaranju poslovnih saveza treba obezbediti postepenost procesa. U zaostalim poljoprivrednim rejonima, sa primitivnom poljoprivrednom proizvodnjom, bez većih sredstava, stvaranje više poslovnih saveza na brzinu ostalo bi samo na papiru i oni ne bi imali nikakve praktične važnosti.

Naročito bih hteo skrenuti vašu pažnju i na opasnost birokratizacije poslovnih saveza. Oni će biti tome veoma skloni, jer se njihova delatnost ne sastoji isključivo u ekonomskom poslovanju, već imaju i određene stručno-tehničke zadatke. Najbolji lek birokratizovanju je u demokratskom društvenom upravljanju. Poslovni savezi moraju imati svoje upravne odbore, sastavljene od delegata zadruga odnosno zadružnih ogranaka, i oni treba da odlučuju o osnovnim pitanjima politike poslovnih saveza. Razume se, i narodni od-

bori treba da pruže tim odborima svoju aktivnu podršku i pomoć u određivanju zadataka.

U vezi sa poslovnim savezima treba pomenuti i pitanje specijalizovanih zadruga. Mislim da bi bilo veoma pogrešno ako bismo navrat-nanos počeli sa reorganizacijom tih zadruga, a pogotovo ako bismo ih raspuštali. Njih će sam život postepeno uključiti u sistem poslovnih saveza. Tu treba ići postepeno i prepustiti stvari prirodnom procesu. Nikakve potrebe nemamo da lomimo stvari, jer bi to samo dovelo do slabljenja tih mahom veoma korisnih i dobrih privrednih organizacija. Ako se organizuju odgovarajući odseci u opštim zadrugama, oni će ionako imati uticaja na politiku specijalizovanih zadruga. Sem toga će na pojedinim područjima, gde su pojedine poljoprivredne grane jako razvijene ili dominantne, verovatno biti potrebno poslovne saveze i teritorijalno podeliti, tako da će se i stare specijalizovane zadruge moći da uključe u taj sistem kao neka vrsta poslovnog saveza.

U diskusiji je bilo mnogo govora i o opasnostima zadržanog monopola u oblasti otkupa, pogotovo ako bi svaka zadruga bila striktno ograničena na svoje područje i ujedno zaštićena od svake »konkurencije« sa strane. Neki drugovi opet misle da takva opasnost ne postoji, odnosno da nije velika. Ja verujem da pravilnim uspostavljanjem ekonomskih odnosa između zadruga i pojedinačnog seljaka ta opasnost može biti svedena na minimum. Ali, mi takve uslove treba tek da stvaramo, a dok ih ne stvorimo, meni se čini da zadržani monopol može da prouzrokuje ozbiljne poremećaje u otkupu, a i u pravilnom razvitku zadruga uopšte. Monopolistički položaj može dovesti zadrugu do toga da ne bude zainteresovana toliko za količinu otkupa koliko za visoke prodajne cene. Orijentisaće je na trgovinu, a ne na proizvodnju. Otezaće da se u njoj razvije zdravo borbeno jezgro, orijentisano ka većoj proizvodnji, mehanizaciji, investicijama, savremenim agrotehničkim merama i sredstvima. Zato mislim da je u sadašnjoj fazi potrebno predvideti i organizovati dejstvo onih ekonomskih faktora koji će onemogućavati da se zadruge nađu u monopolističkom položaju u razmeni sa seljakom. Drugo pitanje je, naravno, koja preduzeća, kako i kada mogu da ulaze u slične ekonomske odnose sa seljakom, ali sumnjam da će se bez pritiska tog faktora zadruge zdravo razvijati. Čini mi se da bi u tom smislu i sadašnje pijace na veliko mogle da ig-

raju pozitivnu ulogu pod uslovom, naime da naša ekonomska politika vrši odgovarajući uticaj na odnose koji se stvaraju na tom tržištu.

VIII

Prilične nejasnoće postoje na terenu i u pogledu odnosa zadruga i pogona, odnosno preduzeća. Za sređivanje stvari na tom području treba, pre svega utvrditi principe, a zatim sasvim konkretno odrediti organizacione oblike, odnose i izuzetke kao i mehanizam društvene kontrole, koja će sprečiti iskrivljanja postavljenih principa.

Čvrsta osnova u izgradnji sistema trebalo bi da budu, po mome mišljenju, sledeći principi:

1. Da li će određeni pogon ili preduzeće biti u sastavu zadruga ili zadružnih saveza, o tome ne treba da odlučuju ni materijalna korist sama po sebi, koju bi oni doneli zadrugi, ni njihova veličina, broj radnika i vrednost osnovnih sredstava, nego samo *njihova neposredna povezanost sa poljoprivrednom proizvodnjom*.

2. Pogoni i preduzeća u sastavu zadruga i zadružnih saveza načelno treba da budu pod jednakim uslovima i da ispunjavaju kao društvene proizvodne jedinice iste društvene obaveze kao i sva druga društvena preduzeća. Jedino društvena zajednica sama može svojim propisima – a u skladu sa svojom ekonomskom politikom – da odredi način raspodele dohotka iz tih kao i svih drugih preduzeća i pogona.

3. Akumulacija iz preduzeća i pogona, zadruga i zadružnih saveza može se tretirati isključivo kao društveni fond, koji načelno podleže istoj društvenoj kontroli i oblicima raspodele kao i svi drugi fondovi te vrste.

Razume se, u konkretizaciji tih principa i odnosa treba se prilagoditi praksi i strukturi naše poljoprivredne proizvodnje. U pogledu statusa preduzeća u okviru zadružnih saveza i zadruga, naravno, ne mogu da postoje bilo kakve razlike u poređenju s ostalim preduzećima. Pre svega, treba ići za tim da zadruge odnosno zadržani savezi imaju što manje preduzeća, to jest da imaju isključivo takva koja su najneposrednije vezana za poljoprivrednu proizvodnju odnosno za trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Obaveze tih preduzeća prema društvu treba da budu iste kao što su obaveze os-

talih preduzeća, a samo savezni društveni plan mogao bi odrediti izvesne izmene u tim obavezama u korist društvenih fondova zadruga, ako bi to bilo u interesu bržeg ulaganja u razvitak poljoprivrede. Isto tako eventualna povezanost određenih preduzeća sa zadrugama i zadružnim savezima ni u čemu ne bi smela da ograničava prava radničkih saveta. Tu se na zadružne organizacije mogu prenositi eventualno prava osnivača, koja bi im se obezbeđivala da bi imale određeni uticaj na preduzeće u pogledu karaktera proizvodnje, ali neka druga specijalna prava zadružnih organizacija ne mogu postojati. Razume se, ukoliko zadružne organizacije ulažu sredstva iz svojih fondova u takva preduzeća, one treba da zadrže materijalna prava koja, prema našim zakonima, ima kreditor.

Drugim rečima, »zadružno preduzeće« je »zadružno« samo po tome što je organizaciono vezano za mehanizam upravljanja poljoprivrednom proizvodnjom preko zadružnih organizacija, a ne razlikuje se i ne može se ni u čemu razlikovati po svom društvenom statusu, to jest po svojinskom karakteru od drugih društvenih preduzeća. Tome principu treba da odgovara i pravna formulacija odnosa između zadružnih organizacija i preduzeća koje one osnivaju, koju ćemo dati u novom zakonu o zadružnim organizacijama u poljoprivredi.

Što se tiče pogona, pitanje se ipak postavlja malo drukčije. Razume se, u pogledu društvenog odnosno svojinskog karaktera sve što je rečeno za preduzeće važi i za pogone, odnosno njihov dohodak. No u načinu njihovog obračunavanja sa društvom može biti razlike. Tu zadruga, kao organizator proizvodnje, može prema pogonima u izvesnom smislu da vrši onu ulogu koju imaju društvena preduzeća prema svojim pogonima, to jest da vrše kao celina obračun sa društvom.

No i tu ne postoji, čini mi se, jedno rešenje za sve. Pre svega, danas postoji kod nas veliko šarenilo u pogledu karaktera i oblika tih pogona. Ima priličan broj takvih koji nemaju nikakve veze s poljoprivredom i služe zadruzi isključivo zato da dođe do zarade. U stvari, to je jedan određen vid društvene subvencije zadrugama. Iako, po mome mišljenju, ne treba sasvim odbaciti ni te vrste delatnosti, ako one podstiču zadružnu inicijativu, ipak mi se čini da bi kurs našeg zadrugarstva morao biti u tome da se postepeno iz njega odstrane elementi koji nisu neposredno povezani sa poljoprivrednom

proizvodnjom. Samo po sebi se razume da dok postoje takvi pogoni u zadrugama njihov dohodak – ukoliko se u nekim slučajevima ne bi vršio direktan obračun sa društvom, što bi bilo kod te vrste pogona najpravičnije – može biti upotrebljen isključivo samo za fondove koji služe jačanju društvenih sredstava za proizvodnju odnosno unapređenju poljoprivredne proizvodnje.

U pogledu ostalih pogona čini mi se da pre svega treba voditi računa o sledećim momentima.

S jedne strane, mi imamo već danas, a pogotovo će daljim razvitkom naše poljoprivrede nastati niz veoma samostalnih pogona u nekim snažnim zadrugama, a posebno u poslovnim savezima, sa većim brojem redovne radne snage, sa poslovanjem na području više komuna itd. To su, po razvijenosti i samostalnosti, u stvari preduzeća – pretežno prerađivačka ili takva koja služe poljoprivredi – no uska povezanost sa određenim procesom poljoprivredne proizvodnje traži da neophodno budu organizovana kao pogon u okviru zadruge ili poslovnih saveza. Meni se čini da bi u takvim slučajevima dohodak tih pogona morao da se obračunava posebno, odnosno da bi takvi pogoni morali samostalno da izvršavaju svoje obaveze prema društvu. To mi se čini potrebno iz praktičnih razloga, naime zato da se spreče špekulacije zadružnih organizacija da nekim formalnim pretvaranjem preduzeća u pogone olako dođu do većih sredstava iz fondova, koji, u stvari, pripadaju drugim društvenim organima. Isto tako bi tu morao doći u punoj meri do izražaja i sistem radničkog samoupravljanja. Razume se, društvenim planom nadležnih organa moglo bi se predvideti da se određeni deo dohotka tih pogona upućuje i u određene zadružne fondove kao društvena subvencija tim fondovima.

S druge strane, postoji veliki broj takvih pogona koji su najneposrednije vezani za samu poljoprivrednu proizvodnju, kao i ceo niz malih pogona sitne i neposredne prerade poljoprivrednih proizvoda, za koje je u praksi veoma teško praviti poseban obračun sa društvom, a sem toga to je i necelishodno, jer bi to sputavalo inicijativu zadruga za stvaranje takvih pogona koji su najvažniji instrument naše zadružne politike. Zato bi oni trebalo da budu obuhvaćeni jedinstvenim obračunom zadruge. No, pri tom je najvažnije da se dohodak iz tih pogona sliva zaista u određene društvene fondo-

ve zadruga i da se nikako ne dozvoljavaju virmani, koji bi predstavljali neopravdano trošenje društvenih sredstava.

U pogledu stvaranja i trošenja tih fondova treba obezbediti jednaku efikasnu društvenu kontrolu kao i kad su u pitanju drugi društveni fondovi. Tu ne mislim, naravno, da odgovorni društveni organi treba da se upliću u to u šta će se konkretno trošiti ta sredstva, ali oni moraju obezbediti, prvo, društveni karakter fondova i, drugo, poštovanje planskih i drugih propisa u pogledu njihovog trošenja.

Za pogone te vrste takođe bi trebalo da važi princip da u njima treba da rade pretežno seljaci-zadrugari. Za usluge koje zadružni pogoni čine seljacima u njihovim individualnim gazdinstvima ovi treba da plaćaju odgovarajuće ekonomske cene. A za svoj rad sa zadružnim sredstvima za proizvodnju oni treba da primaju nagradu prema radu, po sličnim principima koji važe u dobrim radnim zadrugama. Nema sumnje da bi pod takvim uslovima cene usluga zadružnih pogona postale mnogo pristupačnije seljacima i oni bi se jače vezali za zadrugu. Orijentaciju da zadružni pogoni rade samo sa stalnim radnicima i da se time opterećuju svim mogućim socijalnim davanjima treba najodlučnije odbaciti. Ta je orijentacija i ekonomski negativna, jer poskupljuje cene svim uslugama kao i u prerađivačkoj delatnosti, i politički štetna, jer smeta užem povezivanju seljaka-zadrugara *kroz rad, kroz zaradu od rada* sa zadrugom. Mi moramo težiti za tim da na zadružnim pogonima pretežno rade seljaci-zadrugari i da zaradu od tog rada tretiramo kao dodatni dohodak seljaka, koji treba da bude oslobođen svih ili najvećeg dela socijalnih davanja koja se odnose na plate stalnih radnika. Saglasno tome, i oblici radničkog samoupravljanja mogu se tu uvoditi samo iznimno, u specifičnim oblicima i u kombinaciji sa oblicima društvenog upravljanja.

Mislim da je striktno pridržavanje svih tih principa neophodno potrebno ne samo da bismo obezbedili društvenu kontrolu nad raspodelom dohotka nego i zato da bi se u zadrugama zaista razvila svest da njihov napredak i snaga njihovih društvenih fondova zavise isključivo od njihove akcije za povećanje i unapređivanje poljoprivredne proizvodnje i da prestanu da se bave špekulacijama na račun raznih društvenih sredstava, regresa, pritiska na društvena preduzeća itd. A takvih tendencija danas ima i one su prilična kočnica

zdravoj orijentaciji na jačanje socijalističkog udela u samoj proizvodnji.

U poslednje vreme se, na primer, u nekim delovima naše zemlje jako proširila pojava da se razna preduzeća uključuju u zadruga, često i putem političkog pritiska na radničke savete tih preduzeća, a u nadi da će time zadruga – a preko njih narodni odbori – doći do nekih dodatnih materijalnih koristi. Takve tendencije su ekonomski veoma štetne i lišene svakog realnog izgleda da će kombinatori doći na svoj račun. Svim je jasno, naime, da se u našem ekonomskom sistemu ne može dozvoliti da se samim tim što se neko samostalno preduzeće povezuje sa zadrugom menja i njegov odnos i njegove obaveze prema društvu. Naša orijentacija treba da bude da zadruga svojim razvitkom, razvitkom poljoprivredne proizvodnje, jačanjem svojih fondova, formira preduzeća i da ih osamostaljuje, a ne da apsorbuje i polaže pravo na sredstva iz preduzeća koja su drugi stvorili. Zato treba zaustaviti kampanju za veštačko uključivanje preduzeća u zadruga, jer to ne može doneti nikakve koristi, nego samo štetu i zadrugi i poslovnim savezima, i preduzećima.

Bilo je postavljeno i pitanje odnosa zadruga i komora. Mislim da se na osnovu svega što smo govorili menja donekle i karakter našeg zemljoradničkog zadrugarstva. Naime, društvo može danas da prenese na naše zemljoradničko zadrugarstvo daleko veće i šire zadatke i da mu poveri daleko veća sredstva nego do sada. Ali zbog toga je neophodno potrebno da se poveća i društvena kontrola nad društvenim sredstvima kojima zadruga raspoložuje. Mislim tu ne samo na kontrolu kao što su revizija, finansijska inspekcija itd., nego i na načelno plansko usmeravanje upotrebe sredstava iz zadružnih fondova. Zato bismo morali na odgovarajući način da pokušamo povezati zadružne saveze i sa poljoprivrednom komorom, koja će u tom usmeravanju moći da odigra prilično značajnu ulogu.

Pored rešavanja pomenutih zadataka, neophodno je da se ulože mnogo veći naponi u pravcu bržeg i sistematskijeg sređivanja odnosa unutar zadruga kako u pogledu njihovog ekonomskog jačanja tako i u pogledu većeg reda i odgovornosti i jačanja demokratizma. U tom smislu treba zadrugama pružiti konkretnu pomoć, a ujedno treba obezbediti i potrebnu stručnu finansijsku kontrolu nad poslovanjem zadruga. Slažem se sa opštim mišljenjem plenuma da upravo u za-

družnim savezima treba razviti i ojačati revizionu službu, koja će pomoći u daljem sređivanju stanja i obezbediti potrebnu finansijsku kontrolu nad poslovanjem aparata zadruga. Revizionna služba van zadružnih saveza nije se pokazala efikasnom. S druge strane, treba raditi na statutima zadruga, pogona, saveza. U tim statutima bi trebalo jasno formulisati i postupak oko traženja fondova koji mora biti takav da će obezbediti rentabilno ulaganje u svakom pojedinom slučaju. Danas imamo, naime, mnogo slučajeva bespravnog preliivanja sredstava iz fonda u fond, pa čak i za pokrivanje deficita zadružnih potrošačkih radnji. Do sada su to bila relativno mala sredstva, pa je i šteta obično bila manja. Ali ubuduće sredstva će biti znatno veća, zbog čega i šteta može biti veća. Treba što pre doneti zakon o zadrugarstvu, a uporedo sa radom na tom zakonu treba i u samom Zadružnom savezu pristupiti izradi svih onih pravila koja su potrebna za dobro ekonomsko poslovanje zadruga i poslovnih saveza uopšte, a posebno za pravilno trošenje zadružnih fondova.

Zadaci su mnogobojni i nisu jednostavni. A cilj je jasan: jedinstveni proces unapređenja i povećanja poljoprivredne proizvodnje i socijalističkog preobražaja sela. Danas ste ovde formulisali konkretne zadatke i jasno odredili politiku. Uspeh sada zavisi od upornog zalaganja u realizaciji te politike u svakodnevnoj praksi.

NAPOMENA

[1] Videti uvodni referat koji je na plenumu Glavnog zadružnog saveza Jugoslavije podneo Risto Antunović, *Borba* od 24. aprila 1956.

O AGRARNOJ POLITICI U JUGOSLAVIJI

Deo razgovora sa delegacijom Komunističke partije Italije u Ljubljani, 14. oktobra 1956. godine.

Za ovo izdanje preuzet je tekst koji je objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, V, Kultura, Beograd 1964, str. 49-52. Naslov je dala redakcija.

Naša poljoprivreda, ekonomski uzeto, još uvek se manje-više nalazi na nivou predratne Jugoslavije, pa je razumljivo da i socijalističke forme na našem selu zaostaju za socijalističkim odnosima na drugim područjima. Jer socijalistički odnosi ne mogu se stvarati na zaostaloj ekonomskoj bazi, to jest na motici i primitivnoj konjskoj ili volovskoj vuči u poljoprivredi.

U prošlim godinama pokušali smo s kolektivizacijom. Ne mogu reći da u administrativnom periodu nisu postignuti i izvesni uspesi. Međutim, ukoliko su se u našoj ekonomici više afirmisali ekonomski zakoni utoliko su više dolazile do izražaja i slabosti sistema iz prvog posleratnog perioda. Osim toga, uskoro su se pokazale i druge posledice, slične onima do kojih je došlo i u Sovjetskom Savezu neposredno posle kolektivizacije. Opala je poljoprivredna proizvodnja i produktivnost rada na selu. Za nas kao malu i nerazvijenu zemlju je, naravno, bilo nemoguće trpeti duže vremena stagnaciju u poljoprivrednoj proizvodnji. Zbog toga smo još pre nekoliko godina radikalno uveli izvesne nove elemente u našu politiku na selu. Pri tome smo pošli od sledećih principijelnih postavki: na selu se mogu stvoriti socijalistički odnosi, bez direktnog državnog pritiska, bez nametanja silom, samo onda ako se obezbedi veća produktivnost rada nego u kapitalističkim odnosno sitnosopstveničkim formama. Poznata je činjenica da je sitno gazdinstvo po pravilu produktivnije od krupnog ukoliko i krupno gazdinstvo raspolaže samo primitivnim sredstvima za rad.

Smatramo da naše iskustvo, a sigurno i iskustvo u drugim socijalističkim zemljama, pokazuje iste rezultate, to jest da kod socijalističkog preobražaja sela ne treba uvek i neizbežno početi od ujedinjavanja zemlje nego od podružvljavanja sredstava za proizvodnju. Smatramo da ćemo socijalističke rezultate na selu postizati u onoj meri u kojoj budemo u stanju da u poljoprivrednu uvodimo moderna sredstva rada, s tim, naravno, da ta sredstva ulaze u poljoprivredu *samo kao sredstva u društvenoj svojini*, ukoliko nisu u pitanju sredstva ličnog rada. Polazeći od činjenice da i na našem selu deluju faktori koji proizlaze iz sitnosopstveničkog mentaliteta i iz konzervativizma poljoprivrednog proizvođača, mi smo se orijentisali – pored intenzivne izgradnje krupnih društvenih poljoprivrednih gazdinstava – na niz uporednih formi socijalističkog preobražaja našeg sela, koje treba da povezuju individualnog seljaka sa socijalističkom privredom.

Pri tome smo odnose postavili tako da se znatan i postepeno sve veći deo akumulacije koji nastane u poljoprivredi u privatnom sektoru automatski podružvljuje kroz društvene mehanizme i vraća u poljoprivredu u formi društvenih sredstava za proizvodnju. Na taj način stalno jačamo socijalistički sektor u poljoprivredi. Mi, dakle, ne polazimo od zemlje, nego od sredstava za proizvodnju i odnosa koji se stvaraju upotrebom takvih sredstava na privatnoj zemlji.

Odnosi između individualnog poljoprivrednog proizvođača i zadruga, preko koje individualni seljak može koristiti socijalistička sredstva za proizvodnju, postavljeni su na ekonomsku osnovu i u skladu su s ličnim ekonomskim interesom individualnog poljoprivrednog proizvođača. Ostajući vlasnik na sopstvenom interesu, a u cilju unapređenja proizvodnje, on će se orijentisati na korišćenje društvenih sredstava za proizvodnju, traktora, sejalica itd. utoliko više ukoliko mu konjska i volovska vuča budu sve manje rentabilne. Na taj način njegova privatna sopstvenost na zemlji daljim razvitkom kapaciteta društvenih proizvodnih sredstava sve više će se pretvarati u formu dobijanja rente za zemlju. A visina te rente zavisice u prvom redu od sposobnosti i snage socijalističkog sektora, to jest od tempa kojim će društvena sredstva za proizvodnju biti uključivana na sektoru privatno-sopstveničkog poljoprivrednog gazdinstva. Prema tome, sasvim je jasno da ćemo na selu biti utoliko jači ukoliko više društvenih sredstava budemo uložili u poljoprivredu, izvršu-

jući na taj način i promenu ekonomske strukture na selu u smislu sve većeg povezivanja individualnog seljačkog gazdinstva sa socijalističkim sektorom u poljoprivredi.

Zadruga je osnovna forma kroz koju se taj proces kod nas odvija. Zadruga svojina je kod nas izjednačena s društvenom. Ona podleže potpuno istim principima kontrole, raspodele itd. kao i ostala društvena svojina. No raznovrsnost formi koje pri tome primenjujemo omogućuju nam da ovom svojom akcijom obuhvatimo najširi krug individualnih poljoprivrednih proizvođača. Zajednička karakteristika svih tih organizacija je da one svoj rad zasnivaju na sopstvenom materijalnom interesu poljoprivrednog proizvođača. Uvereni smo, a i naša dosadašnja iskustva to potvrđuju, da to u našim uslovima obezbeđuje najbrži razvitak socijalizma na selu.

Treba imati u vidu da je seljak u Jugoslaviji dobio zemlju – i to u istočnom delu već na početku 19. veka, za vreme prvog srpskog ustanka, pre više od 150 godina, a u zapadnom delu naše zemlje, u Hrvatskoj i Sloveniji, pre više od sto godina. U svesti našeg seljaka nije ostalo ništa od onoga što se zadržalo zbog prethodnih feudalnih odnosa – u svesti ruskog seljaka posle oktobarske revolucije, ili kineskog sve do danas. I pored toga što je naš poljoprivredni proizvođač bio zaostao, on je ipak bio posednik svoje zemlje. Prema tome, nikakvim instrumentima – a najmanje nekom kampanjskom kolektivizacijom zemlje – on se ne može dovesti u neke socijalističke odnose, sem ako ga na to ne navedu njegovi sopstveni ekonomski interesi.

Mi idemo za tim da celokupnom svojom politikom utičemo da se stvore uslovi u kojima će se seljaci u sopstvenom ekonomskom interesu i u interesu unapređenja svoje proizvodnje povezivati sa zadrugama, s tim što će se preko zadruga i jedan deo akumulacije privatnih poljoprivrednih proizvođača podružvljavati. Već danas imamo pojave da seljaci čak predaju zadrugi svoju zemlju u zakup. Zbog bolje obrade zemlje zadruga može uvek platiti zakup po tržišnoj zakupnoj ceni, a da ipak zaradi. Istovremeno, zadruga na taj način vrši važnu društvenu funkciju, jer tog istog seljaka zapošljava kao radnika na toj zemlji i na društvenim sredstvima za proizvodnju.

Na taj način utiče se i na promenu mentaliteta kod poljoprivrednih proizvođača. Zahvaljujući modernim sredstvima za proizvodnju na kojima će sada seljak raditi i novim

društvenim odnosima koji se tako stvaraju na selu, taj se mentalitet sve više oslobađa nasleđenog konzervativizma i individualizma, koji se obnavlja u sitnosopstveničkoj stihiji. Kao što vidite, u takvim uslovima pojavljuju se i vrlo karakteristične i zanimljive nove forme podružljavanja zemlje.

CENE POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA I NAČIN INVESTIRANJA U POLJOPRIVREDU

Deo govora u Saveznoj narodnoj skupštini, 7. decembra 1956. godine koji je pod naslovom »Ekonomska politika i socijalistička demokratija« objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, V, Kultura, Beograd 1964. Deo tog teksta (str. 72-74, 79-80.) je preuzet za ovo izdanje. Naslov je dala redakcija.

Ima u nas vrlo mnogo kritike protiv nabijanja cena, protiv razlike između otkupnih i prodajnih cena, protiv poslovanja trgovinskih preduzeća. Svakako da pojave kakve susrećemo ponegde u poslovanju naše trgovine daju određenu oštrinu stvarima, ali, prvo, one nisu uzrok nego posledica određenih materijalnih odnosa, koji su suštinski; drugo, oni nisu odlučujući faktor u postojećim ekonomskim odnosima. Cene ne mogu biti niske ako platni fondovi i uopšte potrošnja rastu brže nego što rastu fondovi potrošne robe, a mi smo imali upravo taj proces dugi niz godina. Otkuda taj proces?

Tome je prvenstveno doprinosila struktura naših prošlih investicija. Mi smo do sada investirali veoma mnogo u fabrike za proizvodnju sredstava za proizvodnju, a malo u poljoprivredu i u fabrike za proizvodnju sredstava za široku potrošnju. Iz godine u godinu sa sela dolaze sve novi i novi radnici, a nismo mogli da obezbedimo da u skladu s tim rastu i robni fondovi: hrana, tekstil itd. Te disproporcije mogle bi biti otklonjene ako bi nam nova industrija svojim izvozom pokrila potrebe uvoza potrošne robe. Izvoz je, doduše, porastao, ali ne u tolikoj meri da bi izravnao pomenute disproporcije. Ceo problem pogotovo zaoštava niska produktivnost rada.

U našoj štampi vode se velike diskusije o razlici između otkupnih i prodajnih cena poljoprivrednih proizvoda. Meni izgleda da je to pitanje pogrešno postavljeno. Ne tvrdim da pojedina cena ne može biti povećana nabijanjem, to jest is-

korišćavanjem trenutne situacije na tržištu, ali to je samo jedna strana medalje.

Naime, velika razlika između otkupnih i prodajnih cena u svojoj osnovi nije nekakva veštačka akcija naše trgovine, nego forma prelivanja sredstava iz jednog privrednog sektora preko trgovine u druge privredne i neprivredne sektore. Za mene se ne postavlja toliko pitanje prodajnih cena, koje moraju biti visoke ako se nedovoljno proizvodi i nedovoljno uvozi artikala široke potrošnje. Pre bi se moglo postaviti pitanje, o čemu je bilo reći i ovde u diskusiji, da li sistem dogovorenih otkupnih cena zaista daje zdrave ekonomske rezultate, da li određene niske otkupne cene dovoljno stimulišu proizvodnju u poljoprivredi i da li ne bi bilo pametnije da se velika sredstva, koja se formiraju na razlici između otkupnih i prodajnih cena, i koja dobrim delom nisu zasluga poljoprivrednog proizvođača nego posledica nestašice poljoprivrednih proizvoda na našem tržištu, izdvajaju drugim putem iz lične potrošnje poljoprivrednog proizvođača.

Činjenica je da se prodajne cene ne mogu ravnati automatski prema određenim otkupnim cenama, sve dok ne budemo raspolagali većim količinama prehrambenih artikala. Prema tome, naša ekonomska politika u celini kao i aktivnost narodnih odbora i komuna treba da budu usmereni na veću produkciju, na bolju organizaciju i snabdevanje, na efikasniji trgovinski promet, na razvijanje centara za snabdevanje oko gradova, industrijskih centara itd. Tada ćemo moći rešavati i pitanje cena. Inače će ova povika oko cena biti veoma često prazna priča. Ako bude mnogo larme oko nabijanja cena, onda će nas građani pitati zašto nismo sposobni da zabranimo takvu akciju. Međutim, ako hoćemo da budemo realni u našoj ekonomskoj politici, treba da znamo da se niže cene mogu postići samo većom proizvodnjom ili većim uvozom, jednom reći većom količinom potrošne robe na tržištu. Samo ako te probleme budemo uspešno rešavali, daće korisne rezultate i kontrola cena.

Kada je već reč o trgovini, onda treba voditi računa i o tome da veliki deo njenih slabosti izvire i iz njene tehničke neopremljenosti. Naša trgovina danas prosto ne raspolaže materijalnim sredstvima za izgradnju i uređenje modernih tehničkih sredstava. Nedostaju magacini, uređaji za hlađenje, silosi (kapacitet silosa na primer u NR Srbiji iznosi svega 4.400 vagona, a otkupljuje se oko 85.000 vagona žitarica). Zna-

tan deo poljoprivrednih proizvoda propada odnosno kvari se na putu od proizvođača do potrošača, što svakako deluje na povećanje cena. To se naročito odnosi na povrće i na druge kabaste poljoprivredne proizvode. Nedovoljno razvijen saobraćaj, kao što je već u diskusiji istaknuto, i slabi park vagona, hladnjača, cisterni itd., otežavaju i poskupljuju trgovinu. I sama trgovinska mreža je nedovoljna. Poznato je da danas imamo daleko užu trgovinsku mrežu nego što je imala stara Jugoslavija.

Činjenica je da mnogi naši gradovi grade ne tako nužne, pa čak u sadašnje vreme nepotrebne objekte, a ostavljaju svoja trgovinska preduzeća bez odgovarajućih savremenih sredstava za rad. Očigledno je da su takva preduzeća onda potpuno podložna, recimo u oblasti trgovine poljoprivrednih artikala, dovozu artikala na tržište od strane samih seljaka ili zadruga. U takvoj situaciji je nemoguće obezbediti bilo kakvu stabilnost cena na pojedinim tržištima, jer se ne može voditi nikakva politika na duži rok. I naša trgovina neće moći učiniti korak napred sve dok ne bude raspolagala samostalno određenim materijalnim sredstvima, koja će joj omogućiti da se opremi savremenom tehnikom.

Sem toga, naši narodni odbori i građani iz raznoraznih razloga slabo koriste mogućnosti koje im pruža naš sistem društvenog upravljanja i na području trgovine. U većini narodnih odbora, na primer, nisu uspostavljeni saveti za trgovinu, preko kojih bi predstavnici društvenih organizacija i stručnjaci mogli direktno uticati na poboljšanje stanja i organizacije trgovinske mreže. Dalje, i preko saveta potrošača može se, na primer, ne samo osigurati kontrola građana nad radom trgovine nego i obezbediti trgovini pomoć za bolje organizovanje njene delatnosti i otklanjanje raznih nedostataka. Međutim, narodni odbori i društvene organizacije nedovoljno se angažuju i na uvođenju tih saveta i na organizovanju njihovog pravilnog delovanja.

[...]

O problemu poljoprivrede neću posebno govoriti, pošto je tome pitanju već u dosadašnjoj diskusiji bilo posvećeno mnogo pažnje i izneti su neki konkretni predlozi. Slažem se,

pre svega, sa onim inicijativama koje idu za tim da se centralna investiciona sredstva za poljoprivredu ulažu pre svega tamo gde se s njima može na najbrži način podići poljoprivredna proizvodnja, to jest na socijalističkim poljoprivrednim dobrima, u seljačkim radnim zadrugama, opštim zadrugama, poslovnim savezima itd., jer, s obzirom na njihovu organizaciono-tehničku bazu, tu ima najviše uslova da upotrebom navedenih sredstava postignemo srazmerno najbrže rezultate. Jedino tako se mogu opravdati veće investicije u poljoprivredu. Bilo bi, naime, pogrešno kad bismo zbog toga što smo odlučili da ubuduće više nego do sada investiramo u poljoprivredu ispuštali druge mogućnosti, koje bi eventualno mogle dati brže rezultate. Ali uporedo s tim treba da unapređujemo poljoprivrednu proizvodnju i na sektoru individualnih poljoprivrednih proizvođača. Tu opšte zemljoradničke zadruge treba da odigraju glavnu organizatorsku ulogu. Zato treba omogućiti da i opšte zemljoradničke zadruge učestvuju u dobijanju pomenutih društvenih sredstava, razume se, pod jednakim uslovima i ako imaju jednake uslove za uspeh. Treba se orijentisati i na to da zemljoradničke zadruge pravilno angažuju sopstvene i druge lokalne fondove za unapređenje poljoprivrede i da preko njih povežu i što više individualnih sredstava seljaka s našim opštim naporima za unapređenje poljoprivredne proizvodnje i za unapređenje socijalističkih odnosa na selu. S druge strane, individualni poljoprivredni proizvođač ulaziće na taj način, ostajući na svojoj zemlji, u najrazličitiju saradnju sa socijalističkim sektorom naše privrede. Upravo takva saradnja će mu omogućiti da proizvodi bolje, više i kvalitetnije; zato će on biti za nju i ekonomski zainteresovan. A sve to bitno će uticati na dalji razvoj socijalističkih odnosa na selu.

No pri svemu tome, mislim, treba se bezuslovno držati dvaju principa: prvo, treba investirati tamo gde se zna u šta se sredstva ulažu i kakav će biti rezultat, i, drugo, za sada treba ulagati sredstva prvenstveno tamo gde ćemo postići najbrže rezultate uz najmanje troškove.

I najzad, mislim da su lokalna materijalna sredstva značajnija za poljoprivredu nego za bilo koju privrednu granu, i to i sredstva u zadrugama i ona u namenskim fondovima narodnog odbora. Te fondove moramo postepeno jačati, ali i obezbediti njihovo pravilno trošenje.

NAPOMENE

[1] Početkom 1956. bio je, Odlukom Saveznog izvršnog veća o posebnim uslovima pod kojima privredne organizacije mogu kupovati poljoprivredne proizvode neposredno od individualnih proizvođača (*Službeni list FNRI*, br. 48, od 2. novembra 1955), stvoren poseban sistem otkupa poljoprivrednih proizvoda. Funkcija otkupa proizvoda od individualnih poljoprivrednika se ovim sistemom prenosi sa trgovinskih preduzeća na zemljoradničke zadruge, koje su mogle otkupljivati poljoprivredne proizvode samo na teritoriji na kojoj su nastanjeni njeni članovi. Odlukom Republičkog sekretarijata za privredu bilo je moguće, na određenim područjima, ukinuti otkupne stanice trgovinskih preduzeća, a ukupan otkup organizovati preko zadruga. Tako je, prema podacima iz *Zadružnog leksikona FNRI* (Zadružna štampa, Zagreb 1957, knjiga II, str. 885) do polovine aprila 1956. ukinuto 90% otkupnih stanica u Srbiji, 27% u Sloveniji i 33% u Makedoniji.

[2] Bruto-investicije u poljoprivredu učestvuju u ukupnim investicijama 1954. sa 5,1%; 1955. sa 5,6%; 1956. 8,1%; 1957. sa 10,1%; 1958 - 13,5%; 1959 - 15,9%; 1960 - 12,2%. (Videti: *Statistički godišnjak FNRI*, 1962, str. 106.)

RAZVOJ SOCIJALISTIČKIH DRUŠTVENIH ODNOSA NA SELU I UNAPREĐENJE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE

*Diskusija na sednici Odbora za perspektivni
plan Saveznog izvršnog veća 6. III 1957. godi-
ne.*

*Ovde se prvi put objavljuje neautorizovani
tekst diskusije. Naslov je dala redakcija.*

U okviru ove opšte diskusije didirnuo bih neke probleme koje mislim da prethodno treba raspraviti da bi bilo lakše diskutovati o konkretnim pitanjima i zauzimati određene stavove.

Prvo, pitanje cena i poreza. Mislim da je naša diskusija oko cena i poreza suviše apstraktna, kabinetska. Pre svega treba reći da je naša politika niskih cena i viših poreza odgovarala konkretnoj situaciji. Čim smo uzeli kurs na industrijalizaciju, bilo je jasno da se poljoprivreda neće moći uporedo razvijati. Mislim da niko ne može da kaže da smo mogli vršiti industrijalizaciju, a istovremeno voditi na području poljoprivrede drukčiju politiku nego što je bila naša. Mi smo držali niske cene u poljoprivredi, ne radi toga što smo hteli da dovedemo seljaka u težak položaj, nego zato što nismo mogli dati sredstva za poljoprivredu, niti putem cena [1], niti u drugoj formi, pošto su nam bila potrebna za industrijalizaciju.

Postavlja se pitanje da li je takva naša politika bila pravilna. Da li je bilo pravilno vršiti industrijalizaciju i sredstva iz poljoprivrede jednim delom mobilisati u izgradnju industrije? Mislim da je naš kurs na industrijalizaciju bio pravilan i pored teškog stanja koje danas imamo u poljoprivredi. Ako ostavimo po strani izvesne slabosti koje uvek prate tako nagli razvitak, i koje smo mogli otkloniti da smo bili sveznajući i da smo imali veća iskustva – a svi znamo kako se odvijao naš proces industrijalizacije – činjenica je da nema razvitka poljoprivrede bez industrije, ako se hoće da izbegne situacija

u kojoj bi trebalo sredstva za poljoprivredu stalno dovoditi spolja, iz drugih zemalja. U diskusiji ovde navedeni su primeri Grčke, Turske itd. kao uspešni u poljoprivredi. Međutim, te zemlje u stvari ništa nisu stvorile u pravcu razvoja svoje poljoprivrede. Sve je to učinjeno krupnom američkom pomoći. Upotreba te pomoći za razvoj poljoprivrede ih je do mere angažovala da su danas i Grčka i Turska ekonomski potpuno zavisne od te pomoći. Ako im Amerika uskrati pomoć, neće moći održavati ni mehanizaciju za poljoprivredu.

Ko hoće da ima modernu poljoprivredu, mora imati i industriju. Naša industrija još uvek nije dovoljna da bi nam obezbedila takav tempo u razvitku poljoprivrede kakav bismo mogli i kakav bi trebalo da imamo. Ali ona nam ipak obezbeđuje da idemo znatno brže nego što smo do sada išli.

Pitanje politike cena i poreza [2] tesno je vezano i sa tim kakvo je selo prema kojem se ta politika primenjuje. Mi moramo poći od sela kakvo ono jeste. Dokle god socijalističko društvo nije u stanju da kontroliše proces proširene reprodukcije na selu, njemu, po mome mišljenju, nema drugog izlaza nego politika niskih cena i visokih poreza. To pitanje se može drukčije rešavati tek kad se situacija na selu promeni, kad povežemo individualnog seljaka u socijalističkoj kooperaciji i kada naša socijalistička dobra i zadruge stvarno budu i ekonomski faktor na selu. No u takvoj situaciji će se drukčije postaviti i celokupan odnos individualnog seljaka prema socijalističkom društvu. On će biti orijentisan na zadruge, na društvena sredstva za proizvodnju. Stvoriće se nove forme proširene reprodukcije, u kojima će se socijalističko društvo pojaviti kao glavni faktor. Prema tome, da smo primenjivali u prošlosti drukčiju politiku cena i poreza, i čak ako bismo u sadašnjoj situaciji napravili brzi preokret, ne vodeći dovoljno računa o razvitku socijalističkih odnosa na selu, pogrešili bismo i našli bismo se u teškoj situaciji. Velika je, naime, razlika da li su sredstva za proširenu reprodukciju u rukama seljaka ili zadruge. Čini mi se da o ovom pitanju kao principu i nema neslaganja. Međutim, ipak je značajno da su često kadrovi koji su osuđivali politiku niskih cena i visokih poreza istovremeno davali otpor stvaranju združnih fondova, unošenju društvenih sredstava na selo kroz zadrugu itd. No van sumnje je da ako želimo stvoriti povoljnije uslove za seljaka, onda to možemo postići samo pod uslovom da se isto-

vremeno razvijaju i društveni fondovi i raste ekonomska zavisnost seljaka od njih.

Zato je, po mome mišljenju, pogrešna pretpostavka koja za našu politiku cena i poreza povezuje sva dosadašnja kretanja na našem selu. Istina, ta politika je uticala, ali samo toliko koliko i celokupna ekonomska politika u prvim godinama našeg ekonomskog planiranja. Ne tvrdim da cene i porez ne treba da budu značajan instrument u našoj poljoprivrednoj politici, ali se oni, po mome mišljenju, javljaju kao posledica, a ne uzrok određenog stanja.

Drugo, hteo bih da kažem nešto o pitanju subjektivnih faktora kako je to ovde izloženo. Ne tvrdim da subjektivnih grešaka uopšte nije bilo. No imam utisak da se u referatu tom problemu daje prevelik značaj. Bilo je, na primer, shvatanja da će razvoj na selu ići sam od sebe, i tačno je da bi nam takve tendencije u novoj situaciji mogle napraviti i veće štete. Međutim, takva shvatanja bila su više posledica nego uzrok nedovoljnog razvitka na selu. Kao društvo, mi smo za poslednjih deset godina davali tako malo sredstava na selo da je na toj materijalnoj bazi bilo nemoguće razvijati bilo kakvu ozbiljniju delatnost. Zato su sve naše diskusije oko subjektivnih grešaka u stvari bura u čaši vode, diskusija radi diskusije. One ne mogu izmeniti stvarno stanje.

Ako uporedimo sredstva koja smo davali u industriju i u druga privredna područja, koja su se penjala na nekoliko stotina milijardi dinara godišnje, sa onima što smo dali za poljoprivredu, onda se može jasno videti ogromna razlika. No, kao što je rečeno, mi drukčije nismo mogli i mislim da je bolje da se u našoj diskusiji ne gubimo suviše u traganju za greškama u prošlosti, nego da se potrudimo da sagledamo sadašnje stanje i da jasno odredimo sadašnju politiku i da zauzme-
mo jedinstven stav.

Treće, i pitanje da li treba ići preko privatnog seljaka i preko društvenog dobra nema praktičan značaj.

Pre svega, nije potrebno dramatičizovati razlike u shvatanjima, jer su diskusije koje se vode potrebne i zdrave. S druge strane, mislim da je sada vreme da se složimo na jednoj jedinstvenoj liniji naše politike u poljoprivredi, pa čak ako ta linija i ne bude, na samom početku, sasvim sigurna niti proverena u svim detaljima. Sasvim je sigurno da su osnovni, odlučujući elementi te linije već sazreli i da se danas možemo sasvim opredeliti, čak ako u toj liniji bude i slabosti

i grešaka u pojedinostima. Ukoliko se negde pokažu slabosti, to možemo u toku realizacije ispraviti. No ako se pravilno i odlučno orijentišemo u pitanju socijalističke rekonstrukcije sela, onda mislim da će mnogo problema otpasti.

U stvari, na našem selu danas postoje dva problema. Jedan je materijalni, ekonomski, a drugi organizacioni, to jest kako individualnog seljaka organizovati da može dati bolje ekonomske rezultate u kooperaciji. Orijentacija prilikom ulaganja sredstava u poljoprivredu treba da bude prvenstveno: ulagati tamo gde se minimalnim sredstvima u što kraćem roku mogu postići najbolji rezultati. To treba da bude orijentacija koja će važiti za sve ekonomske faktore u našoj poljoprivredi.

Postavlja se pitanje koji su to faktori danas koji mogu dati najbolje rezultate u poljoprivredi. Mislim da su to i državna dobra, i radne zadruge, i zemljoradničke opšte zadruge kada postižu određene ekonomske rezultate. Sva ta tri vida unapređenja poljoprivrede predstavljaju jedinstven problem.

U referatu je postavljen problem rasparčanosti zemljišta odnosno potreba koncentracije i stvaranja većih individualnih gazdinstava. Sigurno je da rasparčanost negativno utiče na našu poljoprivredu. Međutim, ako se jasno orijentišemo na proizvodnju individualnog seljaka sa zadrugom, sa socijalističkim faktorima u poljoprivredi, onda faktor rasparčanosti zemlje u znatnoj meri gubi svoj značaj. U svakom slučaju, treba dobro razmisliti pre nego što se odlučimo na neke administrativne mere koje bi bile usmerene na koncentraciju zemlje u privatnim rukama. Postoji jedna protivrečnost u referatu. Kada se govori o zakupu zemlje, on se orijentiše na zemlju koju je obrađivao bogati seljak. Znači, ta zemlja u prvom redu dolazi na red da se nekako okupi u okviru zadruge. Istovremeno se predlaže da treba likvidirati sitne posede podstičući proces koncentracije zemlje u privatnim rukama. Meni to nije potpuno jasno. Na više mesta se pominje kao faktor koji je usporio razvitak proizvodnosti na našem selu agrarni maksimum od 10 ha, pa čak i agrarna reforma. Mislim da sve zavisi od toga sa kojih pozicija prilazimo problemu. Ako bismo problem posmatrali sa pozicija da treba najpre da ostvarimo period slobodnog kapitalističkog razvitka na našem selu, onda su ove primedbe tačne. Ali onda se postavlja pitanje, prvo, da li možemo, da li smo politički u sta-

nju da idemo u tom pravcu, a, drugo, da li je to ekonomski celishodno.

Poljoprivreda u Jugoslaviji je u opadanju za poslednjih pedeset godina uprkos tome što su se u tom periodu društveni poreci menjali, bile visoke i niske cene, različita agrarna politika. Ništa nije moglo sprečiti to opadanje. Treba, dakle, da pogledamo suštinu pitanja, da vidimo gde je uzrok krizi u poljoprivredi. Po mome mišljenju, to nije ni veliki ni mali nego privatni posed, i to privatni seljački posed. U razvijenim zapadnim zemljama i uopšte u svetu nema više velikog ili malog poseda. Američki farmer nije seljak. U Engleskoj nema seljačkog gazdinstva kakvo je kod nas, kao ni u mnogim drugim zemljama. Seljačka gazdinstva kakva su naša istorijski su osuđena na propast. Ovakva gazdinstva su neodrživa i u kapitalističkim zemljama, a kako bi mogla opstati u uslovima socijalizma?

Uveren sam sve dok se budemo u razvitku naše poljoprivrede orijentisali na osposobljavanje takvog poseda, nećemo imati rezultata. Razume se da treba razlikovati privatno gazdinstvo na selu kao takvo, od seljaka kao čoveka, kao radnog čoveka, proizvođača. To su dva različita pitanja. Ako hoćemo da obnovimo našu poljoprivredu, ubrzamo tempo razvitka, po mome mišljenju to ne možemo učiniti na bazi individualnog gazdinstva.

Neodrživa je postavka da individualni seljak, pogotovu u našem sistemu, može da bude ozbiljan faktor investicija u poljoprivredi. Kada sam rekao da zadruge treba da budu nosioci proširene reprodukcije, nisam hteo da kažem da niko drugi ne sme ulagati u poljoprivredu. Bilo bi poželjno da seljak više ulaže. Ali ja ne verujem da naš seljak, prvo, može i, drugo, da će hteti da ulaže u poljoprivredu, čak ako bismo mu i dali sredstva.

Prema tome, kod nas je nemoguće voditi ma kakvu politiku sa kursom na neki, pa makar kako kratkotrajni period kapitalističkog razvitka na selu u nadi da se tim pitanjem podigne produktivnost rada i uopšte proizvodnja u poljoprivredi. To je u suštini nespojivo sa našim društvenim uređenjem. Kada bismo dosledno išli tim putem, taj bi proces delovao obratno na ceo naš sistem, pa bismo morali menjati celu strukturu društva u pravcu kapitalizma, što je još apsurdnije i paradoksalnije.

U čemu je zapravo stvar? Privatni kapital treba da živi svojom društvenom logikom. Treba mu dati pravo da kupuje traktor, da podigne radionicu, da zida mlinove, da kupuje zemlju, da upropašćava malog seljaka, da stvori krupno gazdinstvo. Ne tvrdim da je to nemoguće, ali to je kapitalistički put razvitka na selu, za koji se ovde niko nije zagrejao, a jasno je da se i ne može zagreјati. Prema tome, ako mi individualnom seljaku ne damo da to radi, on će se pitati zašto onda da investira u poljoprivredu. Naš individualni seljak prema našem zakonodavstvu postaje u stvari sve više samo radnik koji ne može da stvara proširenu reprodukciju. Zašto da ga sada, kad njegov sopstveni ekonomski interes počinje da ga vodi u određene odnose sa zadrugom, sa socijalističkom ekonomikom, pretvaramo u nosioca kapitala.

I ja sam za to da ulažemo više u poljoprivredu. Sada smo u stanju da to činimo. Ali to ne možemo preko individualnog seljaka, jer nam taj put ne bi dao rezultate; treba da ulažemo preko zadruga, čime kapital postaje društven i kao takav nosilac razvoja socijalističkih odnosa na selu. Taj kapital treba da nam omogući da pridobijemo i angažujemo seljaka u socijalističkom pravcu, da se on jače razvija kao radnik koji se bori za veći društveni standard. Na toj liniji treba da usmerimo naše napore. Mi treba da razvijamo poljoprivrednog proizvođača, ne u krupnog gazdu, nego tako da mu zadruga obezbedi stalan porast životnog standarda, bolju kuću, bolji nameštaj, da može da kupi radio-aparat, da mu probudi težnju za višim životnim standardom, za višim kulturnim nivoom i kroz tu težnju da ga učini zavisnim od zadruga, od njenih proizvodnih sredstava, kao radnog čoveka, a ne kao individualnog posednika. Pri tome ne tvrdim da to možemo ostvariti preko noći, ili da ne treba da pomognemo i privatnog seljaka da investira koliko može. Nema razloga da se protiv toga borimo.

No u opštoj perspektivi treba da idemo na pretvaranje individualne sopstvenosti seljaka u rentu, plus (što je zamagljeno kod seljaka) njegova plata za rad. Zato mislim da bez ikakvog kolebanja treba da počemo od pretpostavke da su unapređenje poljoprivredne proizvodnje i socijalistički preobražaj sela dve nerazdvojive strane jednog jedinstvenog problema. Mi možemo unaprediti proizvodnju samo kroz socijalističke forme, a socijalističke forme stvarati samo kroz unapređenje proizvodnje. Ako stvar tako postavimo, onda

nema osnova za dalje diskusije o nekoj posebnoj politici prema seljaku i posebnoj prema socijalističkim formama na selu. Naša državna dobra, radne zadruge, sve forme kooperacije, treba da budu ravnopravni ekonomski faktori. Kome će se u konkretnom slučaju dati dotacije treba da zavisi od toga koji će od tih faktora dati najveće garantije da će neposredno ostvariti najveće rezultate.

Pitanje tzv. prvenstva socijalističkih dobara mislim da nije suštinsko. Ako u zemljoradničkom zadrugarstvu uzmemo kurs o kojem smo govorili, onda je sve drugo čista ekonomska računica, to jest prednost treba da imaju poduhvati: gde dinar sutra bude dao najbolje rezultate, tamo treba i ulagati, bilo to državno dobro, radna zadruga ili opšta zemljoradnička zadruga. Ako uzmemo taj kurs onda je prilično logično da će veliki deo sredstva morati ići prvo u državna dobra i u žitorodne rejone koji mogu dati najbrže i najveće rezultate. To proizlazi iz računice, a ne iz nekakve administrativne ili političke orijentacije. Tu treba imati u vidu još jednu stvar. Naime, naš individualni seljak radi mnogo puta čak ispod nadnice. Zato se – po mome mišljenju – često više isplati ulagati (razume se, prema konkretnoj računici) u opštu zemljoradničku zadrugu nego u državno dobro. No tu treba da budemo sasvim konkretni, u tom pogledu treba da imamo čistu računicu. Ako se u tim stvarima složimo, stvar je jasna.

Dalje, ponegde kod nas još uvek postoji dosta jaka tendencija da se zadruge shvate kao agencije individualnog seljaka, kao organizacija kooperacije među seljacima radi njihove samopomoći, radi zajedničkog istupanja na tržištu itd. Ako bismo išli tim putem, to bi značilo izabrati put kapitalističkog zadrugarstva.

Međutim, kooperacija na selu je u prvom redu kooperacija individualnog seljaka sa socijalističkim faktorima u poljoprivredi koji treba sve više da jačaju. I tek na bazi te kooperacije nastaje kooperacija među seljacima. To je suština socijalističke kooperacije. U suštini, ni u kapitalizmu stvar ne stoji drukčije. I tamo seljak kao sitni proizvođač nije neki nezavisni faktor. Drže ga finansijski i industrijski kapital preko zadruga. Upravo zbog toga seljak u kapitalizmu ne može ni da se dosledno razvija kao kapitalistički element, pošto su finansijski i ekonomski kapital podredili sebi celu poljoprivredu.

Kod nas ne postoji ni finansijski ni industrijski kapital. Zato bi, čim bi se presekla organska veza između socijalističkog sektora i individualnog seljaka i zadruga, zadruga morala da postane instrument kapitalističkih tendencija na selu. Stoga je u razvitku zadrugarstva, po mome mišljenju, kooperacija seljaka sa zadrugom kao socijalističkim faktorom na selu od suštinskog značaja. To danas više nije stvar teoretske diskusije. Praksa je apsolutno potvrdila novi razvitak. Ne tvrdim da je u tom pogledu već postignut i neki veliki materijalni efekat koji bi i kvantitativno nešto značio u našoj politici, ali u smislu nekih kvalitativnih tendencija postoje sasvim ozbiljni rezultati. Značaj tih rezultata je utoliko veći što su forme kroz koje se ove tendencije afirmišu nikle same odozdo kada smo stvorili zdravu bazu. Dovoljno je bilo što smo našom politikom postavili minimalne, ali zdrave uslove i već su počele da niču nove forme u odnosima seljaka i zadruga. Ako celokupnu našu ekonomsku politiku prilagodimo tim tendencijama, podstaknemo ih, a pored toga organizujemo i poljoprivrednu službu usko povezanu sa procesom proizvodnje, sa zadrugama, zemljoradničkim i radnim, sa državnim dobrima, mislim da možemo brzo postići veoma ozbiljne rezultate.

Ako donesemo precizno rešenje da nosilac proširene reprodukcije treba da bude zadruga, a ne individualni seljak, onda je – po mome mišljenju – politički kurs potpuno jasan. Kroz zadruga stvaramo takve odnose na selu da u njima i individualni seljak vidi svoj interes. Na taj način stvaramo kroz zadruga prema seljaku u suštini isti odnos kao prema radniku: obezbeđujemo mu stalan porast životnog standarda. Ako seljak oseti da mu je za takvo podizanje standarda nužno da bude vezan za zadrugu, onda će se i sam čvrsto zauzeti za nju. Kroz razne forme povezivanja seljaka sa zadrugom svešćemo, u stvari, privatnu svojinu na nagradu za individualni rad seljaka i na rentu, a renta će u društvenom procesu iščežavati. Na kraju krajeva, i Marks je za kapitaliste rekao da je najbolje da se od njih otkupimo. Zašto bismo se plašili jednog jasnog, ali organizovanog kursa, kojim bismo u izvesnom smislu išli na neku vrstu »otkupljivanja« individualnog seljaka. A upravo to je put o kojem govorimo. Samo svi skupa treba to jedinstveno da prihvatimo. Ako tako postupimo, diskusije o porezima i sličnim pitanjima dobiće sasvim drukčiji vid. Onda ćemo porezima i cenama uticati na stvaranje novih

odnosa, a nećemo pomoću njih određivati (na šta smo sad prisiljeni) standard seljaka.

Na kraju bih rekao još nešto o realnosti programa. Nije bitno da li ćemo postići baš sve predviđene brojke. Osnovno je da stvorimo opštedruštvene uslove, pravilnu ekonomsku politiku i stručnu službu koja će unositi najracionalnije metode u poljoprivrednu proizvodnju i pomagati svim proizvođačima. Zatim, treba obezbediti dovoljno samostalnosti privrednih organizacija u poljoprivredi da se mogu isprobavati razne forme, a onda osigurati sredstva da se proširi onaj način obrade koji je dao najveće rezultate, i upotreba onih semena koja najviše obećavaju. Mnogo se diskutuje o tome da li ta ili druga pšenica može dati visoke prinose ili ne. Najbolje je to ispitati u praksi. A to neće biti teško ukoliko stvorimo uslove da je ljudima u interesu da se bore za maksimalne rezultate. Stručne službe treba da im pomognu. Po mome mišljenju, glavno je da proizvođači kroz zadruga budu stimulisani na veću proizvodnju i onda se ne treba bojati za maksimalne rezultate, pošto rezerve u našoj poljoprivredi omogućuju izvanredno brzo kretanje napred.

NAPOMENE

[1] Odnosi cena poljoprivrednih i industrijskih proizvoda tek su se posle ukidanja obaveznog otkupa počeli menjati u korist poljoprivrede. Prema podacima Saveznog zavoda za statistiku (*Statistički godišnjaci FNRJ*, 1954 – 1957), ti odnosi su se kretali ovako:

Bazni indeks 1953 = 100

Pokazatelj	1954.	1956.
Otkupne cene poljoprivrednih proizvoda	103,5	120,0
Cene industrijskih proizvoda na veliko	99,9	103,5
Odnos cena poljoprivrede i industrije	103,6	115,9

Ako se ovi odnosi cena uporede s istim veličinama iz predratnog razdoblja, onda je moguće konstatovati da je predratni paritet cena dostignut oko 1956. godine.

[2] Poreska, kao i politika cena, menjala se u korist seljaka. Porez se do 1954. razrezivao prema stvarnom dohotku poljoprivrednih proizvođača, koji su svake godine utvrđivale posebne komisije. Posle 1954. ponovno je uveden sistem određivanja poreza na dohodak od poljoprivrede prema kaptastarskom prihodu, koji je objektivizovao poreske obaveze.

ULAGANJA U POLJOPRIVREDU I RAZVOJ SOCIJALISTIČKIH DRUŠTVENIH ODNOSA NA SELU

Izlaganje na sastancima prilikom posete Makedoniji (Skopje, Ohrid, Dojran) 4-6. maja 1957. godine. Ovde se prvi put objavljuje tekst ovih izlaganja u obliku u kojem ga je priredio Kabinet E. Kardelja, maja 1957. godine. Tekst nije autorizovan. Naslov je dala redakcija.

Sa velikim sam interesovanjem slušao referat u kojem je iznesena perspektiva poljoprivrednog razvitka Makedonije i diskusiju koja je umnogome konkretizovala i dopunila referat. Ono što je naročito pozitivno u referatu i diskusiji nisu samo već postignuti uspesi u Makedoniji koji daju ozbiljnu lekciju svim skepticima i obožavaocima sitnoseljačkog pose-da nego i čvrsta orijentacija na velike prinose, na radikalne promene u razvitku poljoprivrede u Makedoniji, pri čemu se vodi računa o tome da se taj razvoj vrši sredstvima i tempom koji odgovaraju našim sadašnjim mogućnostima. Nije najvažnije da li će svaka cifra koja se postavlja kao cilj u referatu i diskusiji biti ostvarena – o tome će praksa doneti svoj sud – ali smatram da su postavljeni ciljevi u suštini realni pod uslovom da se preduzmu sve neophodne mere za njihovo ostvarenje. Postavljanje cilja u stvari ne znači ništa drugo nego čvrstu orijentaciju na niz zadataka koje treba ispuniti da bi se taj cilj postigao. U tom smislu mislim da su vaša dosadašnja iskustva i orijentacija koju ste uzeli takođe doprinos raščišćavanju pitanja poljoprivredne politike u Jugoslaviji uopšte.

Naravno, ne mogu se upuštati u pojedine probleme koji su u referatu izneseni, a koji su stručne prirode, ili u to da li je iznesena orijentacija pravilna u svim pojedinostima. To je stvar dalje razrade i široke stručne diskusije koja treba da bude osnova za izradu konkretnog plana. Ovde bih želeo samo da naglasim to da je veoma važno da se rešavanju tog zadatka pristupi kompleksno. Pitanje razvoja poljoprivredne

proizvodnje treba da se rešava u okviru razvitka celokupne naše privrede.

U prvom redu bilo bi pogrešno ako bismo stvar postavili tako da sada od industrijalizacije idemo na poljoprivredu i da dajemo samo za poljoprivredu, da se proizvodi bilo šta samo da bude poljoprivreda!

Mi se ni ubuduće nećemo odreći industrijalizacije. Iako će dalja ulaganja u industrijalizaciju biti relativno manja nego do sada, u apsolutnom iznosu te investicije neće biti male i naša industrijalizacija ići će napred po istoj liniji, sličnim tempom kao i do sada.

U stvari, naša orijentacija na poljoprivredu dopunjava dosadašnji proces industrijalizacije i omogućava brži opšti ekonomski razvitak zemlje. Čini mi se da pravac razvitka poljoprivrede koji ste postavili ujedno obezbeđuje i bržu industrijalizaciju Makedonije, jer je to prirodna baza na koju upravo treba da se oslanja makedonska industrija.

Osim toga, bilo bi pogrešno ako u rešavanju konkretnih problema u poljoprivredi ili konkretnih zadataka investiranja ne bismo vodili računa o svim elementima. Naime, rešavajući problem poljoprivrede treba voditi računa i o opštoj strukturi jugoslovenske privrede kako ne bi došlo do hipertrofije u jednoj vrsti proizvodnje, jer bi se to na kraju ispoljilo kao kriza na celoj liniji te proizvodnje. Vi znate da su u početku, kada smo počeli sa industrijalizacijom, činjene izvesne greške. Često se isticala parola: »samo da je fabrika, bez obzira kakva« i zato danas neke fabrike rade sa smanjenim kapacitetom. Ne mislim ovim reći da ne treba da ulažete maksimum napora u povećanje proizvodnje, već da treba razmisliti kada prilazite rešavanju tih pitanja kolike i kakve ćete rezultate postići.

Posebno bih vas upozorio na trgovinu, na komercijalnu stranu toga pitanja. Važno je da ulazeći u povećanu proizvodnju imate pred očima mogućnost i sposobnost trgovačkog aparata i opšte stanje tržišta u zemlji. Treba imati u vidu razvitak trgovačke mreže koja će biti u stanju da to što se proizvede iznese na tržište. Zatim, i onaj ko proizvodi mora da zna gde i po kakvim cenama će se njegovi proizvodi prodati i koliko će zaraditi. Koliko o tome vodite računa govore i neke pojave na našem tržištu. Činjenica je da su danas cene određenih poljoprivrednih artikala tako visoke da ih potrošač ne može da kupi, a seljak ne može da proda. Stiče se uti-

sak nekakve hiperprodukcije, dok stvarna situacija, kao što je poznato, ni izdaleka nije takva. Zato u ekonomskoj politici moramo predvideti određene mere da ne zakočimo proces razvitka. Naglo povećanje proizvodnje nameće kao vrlo hitno i rešavanje problema kako da se ta proizvodnja iznese na tržište. Trgovačka mreža nema dovoljno transportnih sredstava ni magacina. Sem toga, unutrašnji odnosi u našoj trgovini su takvi da preduzeća, kad jednom osvoje određeni monopolski položaj, nemaju više interesa da se bore za robu i da proširuju tržište. U poslednje vreme ima niz primera da preduzeća posle zadovoljenja svojih potreba ostavljaju seljaka na cedilu. Zato se ne treba orijentisati samo na jedno preduzeće, nego sa određenim preduzećem sklapati poslove u granicama u kojima ono stvarno može da preuzme određenu proizvodnju. U zadružnim i poslovnim savezima i zadrugama tim komercijalnim pitanjima treba pokloniti veću pažnju. Ako nemate garantije da će postojeći aparat biti u stanju da vas odvede na odgovarajuće tržište, treba same zadružne organizacije da se zainteresuju i da se povežu direktno sa tržištem u zemlji i sa odgovarajućim preduzećima u inostranstvu. Treba problem uzeti u celini od trenutka kada ulažemo do trenutka kada tu povećanu proizvodnju treba da prodamo. Ako tako kompleksno pristupite ovim pitanjima, uveren sam da ćete postići krupne rezultate.

Želeo bih da se osvrnem i na pitanje koje u referatu i diskusiji nije bilo posebno istaknuto – možda i zbog toga što su to više-manje poznate stvari – naime, na pitanje društveno-ekonomskih odnosa na selu. Vraćam se na to pitanje zato što mislim da je ne samo za razvitak društvenih odnosa u Jugoslaviji nego i za unapređenje same poljoprivrede ono isto toliko važno, ako ne i važnije od predviđenih stručnih agrotehničkih i konkretnih ekonomskih mera.

U diskusiji je pravilno istaknuto da treba da znamo kakve ćemo odnose stvarati na selu, sprovodeći usvojenu poljoprivrednu politiku. Nema sumnje da će mobilizacija krupnih sredstava u poljoprivredi bitno izmeniti odnose u njoj. Očekujemo velike rezultate u prinosima, i ne samo u prinosima nego i u dohotku. Postavlja se pitanje kako će se raspodeliti taj dohodak. Ako u tom pogledu perspektiva ne bude potpuno jasna, lako se možemo naći posle nekoliko godina brzog razvitka poljoprivrede pred činjenicom da smo podigli proizvodnju, ali da smo istovremeno otvorili vrlo opasan

proces jačanja sitnosopstveničke stihije na selu, koji bi mogao imati negativne političke posledice, ili nas postaviti pred neizbežnost da silom menjamo izvesne društvene odnose na selu koje bi stvorila takva stihija. Mi takvu opasnost možemo mimoći i postići da pravilnim ulaganjem društvenih sredstava u poljoprivrednu proizvodnju istovremeno na bazi dobrovoljnosti menjamo i društvene odnose na takav način da individualni sopstvenik i proizvođač ceo taj proces primi i shvati kao proces koji popravlja njegov lični ekonomski položaj. Otuda diskusije o putevima investiranja na selu, koje se kod nas u poslednje vreme vode, imaju izvanredno krupan politički značaj. Nije, naime, svejedno da li će se sredstva koja ulažemo u poljoprivrednu proizvodnju pokazati kao sredstva koja su ojačala pozicije socijalizma na selu, ili će to biti sredstva koja će ojačati snage koje se suprotstavljaju socijalističkom razvitku na selu.

Ima među našim stručnjacima pojedinaca koji skeptički gledaju na našu politiku investiranja u poljoprivredu i govore da je osnovno za nas podizati proizvodnju, a sve ostalo je sporedno. Kad bi to bilo tačno, onda bi svako povećanje proizvodnje značilo put u socijalizam. U suštini, pak, u uslovima sitne robne proizvodnje kakva postoji na našem selu samo povećanje proizvodnje vodi jačanju društvenih protivrečnosti. Prema tome, povećanje proizvodnje samo po sebi ne rešava pitanje socijalističkog preobražaja našeg sela. Društvo mora zbog toga svesno i spremno da rešava takve kardinalne društvene probleme bilo revolucijom ili nizom postepenih mera, tj. reformom.

Stvar nije, dakle, samo u stručnom, rekao bih tehnokrat-skom, planiranju unapređenja poljoprivredne proizvodnje, nego u tome da plan počiva na društvenoj realnosti, tj. da bude takav da ga proizvođači na terenu prihvate. Mi možemo na dva načina da sprovedimo našu novu poljoprivrednu politiku. Mogao bi se, na primer, izraditi ceo plan na papiru i poveriti nekom centralnom republičkom organu – izvršnom veću republike ili Narodnoj banci – da deli planom predviđena finansijska sredstva raznim poljoprivrednim organizacijama itd. Veliko je pitanje kakav bi efekat imao takav administrativno postavljeni plan koji bi mogao u velikoj meri da bude samo teoretska konstrukcija, a ne bi počivao na uslovima terena i potrebama proizvođača. No mi možemo taj plan da sprovedimo i na drugi način, to jest da ne propisu-

jemo do detaljnosti šta treba učiniti, nego da raspodelimo finansijska sredstva tako da podstiču individualnog proizvođača i samostalne socijalističke ekonomske organizacije na terenu, da preko borbe za povećanje prinosa podižu svoj ekonomski standard, a uporedo sa razvojem tih tendencija da ubacujemo društvena sredstva tamo gde sama praksa pokazuje da ih treba upućivati.

Čovek-radnik, stvaralac u određenim ekonomskim odnosima je glavni faktor na koga se ne samo treba orijentisati nego je i onaj koji svojom inicijativom treba da nosi društveni progres. Prema tome, ako bismo orijentisali naše organizacije i ljude na terenu u pravcu koji na papiru može izgledati vrlo lep, ali koji ne odgovara njegovim stvarnim potrebama i ekonomskim interesima, onda je sigurno da naši planovi ne bi uspeali. Izazvali bismo niz teškoća, a uložena sredstva ne bi dala rezultate koje očekujemo.

Niz primera iz dosadanje prakse pokazuje da planiranje odvojeno od potreba terena rađa negativne posledice. Na primer: u nekim srezovima su bili napravljeni planovi rasadnika. Međutim, ovi rasadnici nisu mogli da prodaju proizvedene sadnice, jer nije bilo dovoljno kupaca. Sličan je slučaj i sa nekim meliorativnim objektima koji su bili na papiru sasvim lepo postavljeni i izračunati. Međutim, kada je koritom objekta potekla voda, seljak je rekao da mu ta voda nije potrebna itd.

Jasno je da određene agrotehničke mere i određena politika na unapređenju poljoprivrede može da ima uspeh samo ako istovremeno stvorimo opšte ekonomske i društvene uslove u kojima će se ta politika sprovoditi. Mislim da mi često zaboravljamo na ta pitanja, na povezanost praktičnih agrotehničkih i drugih stručnih mera sa opštim socijalno-ekonomskim izmenama koje treba uporedo sa takvom politikom da zavodimo na selu. Da bi naša politika bila uspešna, potrebne su pre svega dve stvari:

Prvo, treba stvoriti uslove koji će stimulisati proizvođača, orijentišući ga prema zadruzi i koji će istovremeno i zadruhu orijentisati na poljoprivrednu proizvodnju, a ne samo na propagandu unapređenja proizvodnje, i time je pretvoriti u socijalističku proizvodnu organizaciju na selu;

Drugo, treba stvoriti uslove koji će obezbediti kod radnog seljaka postojani porast individualnog ekonomsko-društvenog standarda – ali s tim da se taj standard može po-

dići samo povećanjem prinosa, a povećanje prinosa se postiže preko socijalističke forme kooperacije.

Te osnovne ekonomske uslove moramo da ispunjavamo kako u svakoj pojedinačnoj zadrugi tako i u celoj našoj ekonomskoj politici. Tek na toj osnovi biće moguće da se punim tempom razvija i naša stručna služba i sve forme ekonomske organizacije i kooperacije individualnih proizvođača.

Ima u nas i tendencija da se stručna služba pretvori u neku vlast. Od pravilne konstatacije da poljoprivreda ne može da se prepusti stihiji, nego da treba borbu za veće prinose voditi svesno i organizovano, neki prave nepravilan zaključak da treba stručnu službu organizovati kao poseban administrativan mehanizam koji će propisivati razne forme rada u poljoprivredi, rejone, setvene planove, prinose itd. Diskusije takve vrste ima prilično, ali mislim da je ona ne samo deplasirana nego i štetna i da nas odvraća sa onog područja gde treba da budemo najaktivniji, gde treba da tražimo nove puteve. A to je stvaranje ekonomskih uslova koji će stimulisati proizvodne jedinice, svakog proizvođača u poljoprivredi – radnika i seljaka – da se kreće u određenom pravcu. Kad jednom probudimo njegovo interesovanje za stvar, on će sam tražiti one oblike kooperacije sa zadrugom koja će mu pomoći i garantovati da postigne veće prinose i zajedno sa njim nositi odgovornost za povećanje proizvodnje.

Sasvim je jasno da bi naša stručna služba postala samo jalov propagator nekih shema na liniji unapređenja poljoprivrede ako ne bi pobudila kod samih proizvođača materijalno interesovanje za unapređenje poljoprivrede. Ako takvo interesovanje postoji, naše će proizvodne organizacije same tražiti poljoprivrednu službu. Zato naša poljoprivredna služba ne treba da bude samo neki administrativni mehanizam van ekonomskih odnosa. Ona treba da je usko povezana sa proizvodnim organizacijama – zadrugama u radu na povećanju proizvodnje u poljoprivredi. Ekonomski status i razvoj tih službi kao i njihovo osoblje treba da budu zavisni od toga da li pomoć koju one pružaju poljoprivrednim proizvođačima stvarno daje određene materijalne rezultate. Zato je pravilna orijentacija da naša poljoprivredna služba zajedno sa zadrugama snosi direktnu ekonomsku odgovornost za određene prinose. Slažem se da u određenim slučajevima moramo da preduzimamo i administrativne mere tamo gde je to neophodno, da bi se zeinlja što je moguće bolje obradila. Ali

to treba da bude pomoćno, a ne osnovno sredstvo. Mi treba, dakle, da se orijentišemo na ekonomsku stimulaciju, i na odgovarajuću stručnu službu koja će onome ko želi da ide napred pružiti potrebnu stručnu pomoć.

Ako postavimo stvar tako, moramo jasno precizirati pitanje ko treba i ko može u našim uslovima da bude nosilac unapređenja procesa poljoprivredne proizvodnje, na koga treba da se orijentišemo u tom razvitku. U vezi s tim je bilo dosta diskusije oko individualnog seljaka i socijalističkih gazdinstava, državnih dobara i zadruga. U Saveznoj narodnoj skupštini donesena je rezolucija, koja u tom pogledu zauzima jasan i određen stav [1]. Ali i pored toga sa još uvek ostala ponegde stara shvatanja. Treba da budemo načisto da ćemo i u narednim godinama pri realizovanju našeg programa nailaziti na teškoće, ako se ne obračunamo sa takvim zastarelim shvatanjima.

Tako je u diskusijama oko investicija bilo tendencija da se one vrše preko individualnog seljaka u formi visokih cena. Slažem se da je sasvim pravilno kad se govori o cenama i kad se na dnevni red postavljaju anomalije, nesrazmerni i nepravilni odnosi u cenama itd. Niko ne može poreći da u tom pogledu ima stvari koje treba ispraviti. Ali kada se govori o cenama, o politici cena kao i formi investicija u poljoprivredi, onda to, po našem mišljenju, vodi na put kapitalističkog razvitka na selu, a pored toga to je i najskuplji način investiranja u poljoprivredi. Podaci navedeni u referatu manjeviše potvrđuju tu činjenicu. Gde u stvari seljaci ulažu svoja sredstva? Oni prvenstveno ulažu u podizanje svog životnog standarda, u kućni nameštaj, radio-aparate i druga sredstva lične potrošnje. Ne postoji nikakva garantija da bi seljak išao na suštinsku promenu svoje potrošnje ako bi preko viših cena ili smanjenja poreza povećao svoj prihod. Sem toga, to bi značilo znatno usporavanje tempa razvitka u industriji. U diskusiji je naveden kao primer razvitak cena u Americi. Međutim, u Americi postoji hiperprodukcija u poljoprivrednoj proizvodnji. U tim uslovima država visokim cenama garantuje određenu produkciju, odnosno određeni višak koji joj je potreban za spoljnu politiku i spoljnu ekonomsku ekspanziju, a, s druge strane, ona kroz te cene nastoji da održi unutrašnji standard na selu i zaposlenost u industriji. Visokim cenama u poljoprivredi jednim delom tamo rešavaju i problem zaposlenosti u industriji, koja isto tako stoji pred opasnošću

hiperprodukcije. Kod nas ne postoji ni u poljoprivredi ni u industriji problem hiperprodukcije i, prema tome pitanje cena se postavlja drukčije. Za nas visoke cene u poljoprivredi pod uslovima dominacije privatnog gazdinstva ne znače ništa drugo nego prebacivanje društvenih sredstava u džep individualnog poljoprivrednog proizvođača, povećanje njegovog ličnog dohotka i njegovog standarda, a istovremeno usporavanje poljoprivrednog i industrijskog razvitka.

Pa i kad bi seljak sve što dobije preko visokih cena utrošio u investicije i na razvitak svog gazdinstva, tu postoji granica koju mu postavlja naš društveni sistem. Naime, seljak će ulagati sopstvena sredstva u povećanje produkcije samo do određene granice, jer su mu u našem sistemu postavljene granice proširenju imanja, kupovanju zemlje, oruđa za rad itd. Kod nas seljak, dakle, nema perspektive da ulaganjem sredstava u svoje gazdinstvo postane krupni gazda. Kad bismo mu takvu mogućnost dali, to bi nužno dovelo do oštre klasne diferencijacije i do eksploatatorskih odnosa na selu. Razume se, morali bismo zaštititi male seljake i uopšte radne ljude sela, a to znači da bismo morali opteretiti proizvodnju bogatog progresivnim porezom i ubrzo bismo ga onemogućili da ulaže u proširenje proizvodnje. Prema tome, pored toga što bismo došli u političke teškoće, ni ekonomski ne bismo ništa postigli. Zato, mislim, kada se govori o cenama treba to pitanje striktno ograničiti na problem unutrašnjeg ekonomskog odnosa između pojedinih cena, a ne gledati ga kao problem unapređenja poljoprivrede, odnosno povećanja investicija u poljoprivredu. Razume se, ako stvar tako postavimo, moramo istovremeno drugim putem orijentisati sredstva u poljoprivredu. Društvo treba da bude nosilac proširene reprodukcije i ono treba da obezbedi ulaganje tolikih sredstava koja će omogućiti određeni tempo poljoprivrednog razvitka. Drugim rečima, društvo treba ne samo da ulaže investicije u užem smislu reči nego i da bude nosilac i obrtnih sredstava u poljoprivredi. Tu ne mislim samo na obrtna sredstva u društvenoj svojini nego i na obrtna sredstva koja se nalaze kod individualnog seljaka. Zadruga će to postići učestvovanjem u delatnosti individualnih gazdinstava i vezivanjem seljaka za sebe određenim ekonomskim sredstvima. Meni se čini da ta pitanja moraju našim kadrovima da budu potpuno jasna i da ta politika treba da postane osnova u svim proračunima koji se prave na liniji konkretizacije poljopriv-

rednih planova. Ako ne bude tako, tapkaćemo u mestu i nećemo postići rezultate koje predviđamo. Mislim da je Makedonija u tom pogledu dosta učinila u odnosu na ostale krajeve Jugoslavije. Postigavši uspehe ulaganjem sredstava kroz društveni sektor, Makedonija je potvrdila da je to put razvitka. Vaša iskustva kao i iskustva u ostalim republikama pokazuju da se naš seljak orijentiše na podizanje svog životnog standarda kroz one forme koje mu to omogućavaju, a to je kroz zadruge. Tu je postignut niz uspeha.

Meni se čini da se u Makedoniji u tom pravcu mogu postići srazmerno najbrža rešenja. Svakome je jasno da u ovoj republici nema nikakvog smisla ići od ralice na plug, a zatim na traktor, nego da treba ići direktno na traktor. U tom pogledu kod nas postoje različita mišljenja i izvesna skepsa. Prave se analize o razvitku poljoprivrede na Zapadu unazad pedeset godina i na osnovu toga tvrdi da mi ne možemo ići brže nego što su tamo išli. U stvari, mi treba da napravimo skok iz jedne zaostale poljoprivrede u modernu. Bilo bi besmislica orijentisati se ua međufaze, kroz koje su drugi morali proći. Štaviše, mislim da takva zaostalost kakva je, na primer, u Makedoniji pomaže da rezultati budu očigledniji i samom seljaku, da će ga navesti da uđe u socijalističke odnose koji će mu pružiti bolji ekonomski položaj. Radi toga perspektiva treba da nam bude da od ralice pređemo na traktor, a ne na plug. Razume se, to ne znači da seljacima ne treba davati i plugove, ali naša politika ne treba da se zaustavlja na plugovima.

Zbog svega ovoga treba da radimo na razradi perspektivnih planova i raznih agrotehničkih i ekonomskih mera uporedo i vrlo intenzivno i u centru i na terenu, u zadrugama, na socijalističkim gazdinstvima i da izvlačimo odgovarajuće zaključke za konkretnu akciju. Tu na terenu treba intenzivno da iznalazimo puteve razvitka naših ekonomskih odnosa, forme koje će podsticati osnovnu poljoprivrednu jedinicu na dalji razvoj. Moramo izabrati nosioca svih tih planova koji će biti stimulisan da ide napred u pravcu povećanja prinosa, da bi se kroz povećani prinos postigao viši individualni i društveni standard.

Osnovna područja u tom pogledu predstavljaju naša poljoprivredna dobra i zadruge. Sa poljoprivrednim dobrima stvar je jasna. Što se tiče zadruga, njih moramo orijentisati na to da budu proizvodne organizacije i da ih postepeno oslo-

bađamo svih delatnosti koje nemaju direktne veze sa poljoprivrednom proizvodnjom – kao što su gostionice, trgovine i drugo. Potrošačke zadruge ne spadaju u poljoprivredne zadruge. Mislim da ćemo, iako bi to danas bilo još prerano, pre ili kasnije – a što pre to bolje – potrošački sektor morati izdvojiti od proizvodnog poljoprivrednog zadrugarstva, da bi zadruge zaista postale poljoprivredni proizvođači. One bi trebalo da jače vežu individualnog seljaka, da sa njegovom zemljom i prinosom računaju kao sa svojom zemljom i svojim prinosom. One treba da planiraju sredstva za celo područje i da na bazi takvih planova ulaze u određene odnose sa individualnim seljacima. I u tom pogledu situacija mora da bude čistija i naša zadruga – pored državnih poljoprivrednih dobara – treba da postane nosilac investicione politike fondova obrtnih sredstava. Samo pod tim uslovima može se postići da se deo viška rada iz poljoprivrede neposredno odliva u društvene fondove zadruga i kao društvena sredstva ponovo vrata u poljoprivredu. Mislim da je to i najbolja forma da se mobilišu određena sredstva privatnog seljaka. Prema tome, koliko više budemo imali društvenih fondova u zadrugama na terenu, toliko ćemo lakše navesti seljaka koji upravlja tim sredstvima da se reši da i svoja sredstva ulaže zajedno sa društvenim.

Posebno bih želeo da nešto kažem o problemu organizacije i korišćenju irigacionih sistema koji je od naročitog interesa baš za vas u Makedoniji. Mislim da tu nismo pronašli najbolje rešenje. Naplata usluga za korišćenje vode od strane seljaka, preko tzv. vodnog doprinosa, čiju visinu određuje vodoprivredna zadruga, ne odgovara našim uslovima niti svrsi za koju se ovi irigacioni sistemi grade. I sam termin »vodni doprinos« je stara stvar. On potiče od vodnih zajednica koje su nastale za vreme stare Austro-Ugarske u Vojvodini na savim drugoj osnovi. One su bile formirane radi održavanja kanala i nasipa koji su služili za opštu zaštitu od poplava. Prema tome, one nisu imale zadatak podizanja prinosa, nego su služile za sprovođenje opštih društvenih i državnih mera zaštite određenih površina od poplava.

Razume se da ćemo mi i ubuduće morati iz budžetskih sredstava finansirati i održavati određene javne objekte koji služe opštoj zaštiti određenih poljoprivrednih područja. Ali irigacioni sistemi koje sada izgrađujemo imaju drugi karakter. To je u stvari ulaganje sredstava u zemlju pod istim us-

lovima i sa istim ciljem kao što je i ulaganje u mehanizaciju, u veštačka đubriva ili u bilo koja druga sredstva sa ciljem povećanja prinosa u poljoprivredi. U takvim slučajevima uopšte se ne može govoriti o nekom vodnom doprinosu. Može se govoriti samo o ceni jedne određene usluge kakvu imaju veštačka đubriva, traktori ili drugi instrumenti ili bilo koji drugi materijal potreban za reprodukciju u poljoprivrednoj proizvodnji. I kao što se cena traktoru i drugim stvarima formira na bazi konkretnih potreba, odnosno ponude i potražnje na relativno slobodnom tržištu, tako bi u stvari pod istim uslovima trebalo da se formira i cena vodnih usluga, s tom razlikom što je u ovom slučaju društvo u izvesnom monopolističkom položaju prema seljaku. No pošto je reč o socijalističkoj društvenoj zajednici koja je zainteresovana da se ta sredstva koriste za maksimalnu proizvodnju u poljoprivredi, taj monopolistički položaj nije nikakva opasnost niti šteta. Naprotiv, to je preimućstvo koje omogućuje društvu da utiče na razvitak proizvodnje na privatnoj zemlji. Zato se ne mogu složiti s tim da bi seljak mogao lakše da shvati jednu pravilnu određenu cenu za korišćenje vode, nego da to plaća kroz porez. Porez seljaku izgleda kao čista eksproprijacija, oduzimanje određenih sredstava koja je pošteno zaradio, dok mu je cena kao izraz korisnosti neke stvari sama po sebi razumljiva pod uslovom da zaista ne zavisi samo od seljaka. Danas imamo besmislenu situaciju da sami seljaci određuju cenu vodnim uslugama. To je kao kad bismo prepustili da građani-potrošači određuju cenu cipelama ili tekstilu na svojim skupovima. To je apsurd! Ne vodna zajednica, no onaj ko ulaže sredstva u vodnu instalaciju ima pravo da određuje cenu, jer on tu instalaciju koristi. Mislim da nema osnova tvrdnji da nije moguće utvrditi kolike treba da budu cene zbog toga što se visina prinosa menja, pa visoki prinosi mogu biti posledica i drugih faktora. Kad bi seljak sam gradio neki irigacioni sistem, on bi tačno izračunao kakav će to efekat imati, koliko će se povećati prinos, koliko dobit. Na toj osnovi treba i mi da određujemo cenu. Ukoliko je veći skok u prinosu, utoliko i cena vode može da bude viša. U to treba da se uračunaju i anuiteti i dobit. Tačno je da i drugi faktori, a ne samo voda, dejstvuju na povećanje prinosa. Ali to ne znači da, ako rastu prinosi i prihodi seljaka da mi ne treba da težimo da kroz vodni sistem dobijamo i maksimalnu društvenu akumulaciju. Prema tome, sa cenom vodnim uslugama treba ići sve do

one granice koju će seljak smatrati prihvatljivom. To nije moguće propisati aktom za sve sisteme, ali se praktično za pojedini slučaj može utvrditi. Postojeći zaostali propisi na tom području ne bi trebalo da budu na neki način opravdanje da ni ubuduće u zadružnim organizacijama i vodnim zajednicama ne vodimo kurs da što više sredstava prikupimo u društvene fondove da bismo ih ponovo ulagali u poljoprivredu, za njen brži razvitak, a time i za brže podizanje standarda seljaka.

U celoj stvari najvažnije je da se dole, na terenu, izračuna zarada koja je za seljaka na njegovoj sopstvenoj zemlji još stimulatívna, toliko stimulatívna da će je prihvatiti upoređujući je sa odnosima na tržištu i sa opštim porastom društvenog standarda. Ako u tim granicama odredimo cenu vodnim uslugama, nema sumnje da će seljak uzimati vodu jer će mu to biti u interesu, a društvo će istovremeno dobijati sredstva za poljoprivredu. Kao minimum, kao polaznu tačku, čini mi se da bi trebalo uvesti bar to što su u nekim delovima Jugoslavije, pre svega u Vojvodini, neke opšte zadruga već počele da praktikuju kada vrše usluge traktorima i drugim poljoprivrednim mašinama. Zadruga, naime, sa seljacima pravi unapred godišnje ugovore, u kojima se obavezuje da će seljaku uzorati zemlju, pođubriti i izvršiti druge mašinske operacije, a da će ostale radove obaviti seljak. Zadruga izračuna troškove koje je imala pri obradi zemlje seljaka, a isto tako izračuna i troškove seljaka, pa se dohodak deli u srazmeri u kojoj su uložena sredstva za obradu te zemlje.

Sličan odnos može se uspostaviti i za navodnjavanje zemljišta. Postavljajući irigacioni sistem zadruga treba da izračuna svoj udeo učešća u troškovima proizvodnje seljaka. U visini tog procenta ona ima pravo da učestvuje i u dohotku koji bude postignut na zemlji koja je uključena u irigacioni sistem. Ne mislim da bi ovo trebalo da bude neki opšti recept. Stvar je stručnjaka da pomogne da se nađe pravilan sistem obračunavanja i određivanje cene vodnim uslugama. Samo sam hteo da kažem da kada društvo svojim ulaganjima utiče na povećanje proizvodnje seljaka, treba i da traži da mu se ta sredstva vrata u formi akumulacije. Znači, u ovom slučaju cena vodnih usluga trebalo bi da bude ključ za učešće u dohotku koji se stvara na toj zemlji.

Irigacioni sistemi predstavljaju društvena sredstva proizvodnje koja treba kao i sva ostala društvena sredstva za

proizvodnju da donose odgovarajuću društvenu akumulaciju. Ali, da bi zemljoradnici mogli taj sistem lakše da shvate, treba postupiti tako da osete da time društvo učestvuje u razvitku poljoprivrede, a ne kao da im zajednica daje nekakvu socijalnu pomoć. Zato mi se čini da fondove koji se stvaraju ovim irigacionim sistemima treba akumulirati dole, kod druga i zadružnih saveza, a ne izdvajati ih i centralizovati. I to je jedan od uslova da se ti viškovi ne sakupljaju putem nekih dopunskih i posebnih poreza, jer se takvi porezi obično ne vraćaju u poljoprivredu, nego odlaze u budžet. Ovo pitanje treba da se dobro prouči i da se vidi takođe da li bi bilo pravilnije da irigacione sisteme izdvojimo kao posebne društvene pogone sa normalnim radničkim savetima kao što su svi drugi društveni pogoni takve vrste, s tim da ih onda uključimo bilo u zadruga bilo u zadružne poslovne saveze, što bi možda bilo bolje, ili da ih na neki drugi način vezemo za zadružni sistem, jer bi se jedan deo sredstava koja se akumuliraju vraćao nazad u poljoprivredu i time bi se jačao socijalistički sektor u poljoprivredi. S druge strane, tačno je i to da irigacioni sistem velikim delom služi naročito kod vas i poljoprivrednim dobrima, tako da nije reč samo o odnosu druga – irigacioni sistem. U svakom slučaju, to pitanje treba još proučiti i naći drukčiju organizacionu formu, a pre svega drukčiji način formiranja i određivanja cena usluga.

I na kraju, hteo bih da pomenem još jedan problem o kojem je bilo reči, naime, pitanje kadrova. Mislim da je to neobično važno. Mi računamo da ćemo upotrebom vode, đubriva, mehanizacije itd. postići skok u proizvodnji. Međutim, čovek je onaj faktor od koga u prvom redu zavisi postizanje tih rezultata. Možemo imati mašine i sva druga sredstva, a da opet ne postignemo rezultate kakve očekujemo. Zato je potrebno unapred predvideti sve što je potrebno za podizanje kadrova u pojedinim sektorima. Razume se, to ne važi samo za Makedoniju nego i za ostale krajeve. Tu moramo uložiti maksimum truda i raspoloživih sredstava.

Mislim da u diskusiji o zadacima na sektoru poljoprivrede iznesenim pitanjima treba da se posveti najveća važnost. Diskusija o konkretnim pitanjima pomoći će i u određivanju opšte politike. Jasno je da položaj zadruga i individualnog seljaka zavisi od naše opšte ekonomske politike, ali sprovođenje te politike u život zavisi od vas dole. Diskusija u Narodnoj

skupštini dala je generalnu liniju, ali vi treba da pomognete da se ona konkretizuje, ne samo u pogledu poljoprivredne proizvodnje, ne samo na području agrotehničkih i drugih mera unapređenja proizvodnje, nego i u pogledu stvaranja socijalističkih ekonomskih odnosa na selu. Tu tražimo vašu pomoć i vašu saradnju.

Meni se čini da možda nijedna pokrajina u Jugoslaviji nema takvih mogućnosti za skokovit razvitak u poljoprivredi kao Makedonija. Tu postoje ogromni kompleksi zemlje u društvenom vlasništvu. Temeljna obrada samo te zemlje značila bi ogromno povećanje prihoda za Makedoniju i za celu Jugoslaviju. Mislim da nije preterano ako kažemo da Makedonija u roku od pet do šest godina može opštom orijentacijom na skokovit razvitak u poljoprivredi postići izvanredne rezultate. Naravno, mi ćemo u okviru saveznih sredstava za poljoprivredu baš o tim stvarima voditi računa. O tome će morati voditi računa i naša Narodna banka. Mislim da princip koji je postavljen za investicije u poljoprivredi u najkraće vreme, sa najmanje sredstava postići najveće rezultate – upravo odgovara vašim uslovima i da ćete na konkursima biti vi ti koji će moći pružiti najpovoljnije uslove.

NAPOMENE

[1] Reč je o Rezoluciji o perspektivnom razvitku poljoprivrede i drugarstva koju je Savezna narodna skupština donela na zajedničkoj sednici Saveznog veća i Veća proizvođača, održanoj 25 – 27. aprila 1957. (*Službeni list FNRJ*, br. 19, od 18. maja 1957). Rezolucija izričito određuje sledeće nosioce procesa unapređenja poljoprivrede: opšte zemljoradničke zadruge, poljoprivredna dobra i seljačke radne zadruge. Za brzi porast poljoprivredne proizvodnje i produktivnosti rada u poljoprivredi neophodno je, pre svega, povećanje investicija u poljoprivredu.

U Rezoluciji se konstatuje da se društvo »ne može orijentisati na sitna seljačka gazdinstva kao nosioce proširene reprodukcije u poljoprivredi«, ali se pridaje veliki značaj proizvodnoj saradnji socijalističkih poljoprivrednih organizacija sa individualnim proizvođačima. Poljoprivredna proizvodnja se, dakle, »... može unaprediti samo putem socijalističkih formi«. S druge strane, »... socijalistički oblici mogu se unapređivati samo kroz unapređenje proizvodnje«.

O PROBLEMIMA OSTVARIVANJA NAŠE AGRARNE POLITIKE

Diskusija na savetovanju zadrugara Istre, 12. maja 1957, objavljena u dnevničkim listovima 13. maja 1957. godine. Naslov je dala redakcija.

Ja se, naravno, ne mogu upuštati u ocenu konkretnog programa koji ste vi ovde postavili; to je, u stvari, stručan posao i trebalo bi daleko bolje poznavati problem, da bi se o njemu moglo dati mišljenje. Međutim, ono što mi se u vašem programu dopada jeste činjenica da on predstavlja pre svega konkretan, praktičan plan borbe za razvitak poljoprivrede. U njemu su postavljeni zadaci, predviđena su odgovarajuća sredstva i traže se konkretni rezultati. To znači da se ne ulazi u zadatke nepripremljeno, ne izražavaju se samo očekivanja, nego se daju i obaveze. Mislim da je neophodno imati takav kurs u našem radu na razvitku poljoprivrede, ako želimo da zaista pravilno, dobro i korisno utrošimo sredstva koja danas društvo može i treba da dâ za unapređenje poljoprivrede.

Isto tako mi se čini da je opšta orijentacija - koliko se to može na prvi pogled uočiti – po mome mišljenju, prilično dobra i da će bez obzira na eventualne nedostatke koji će se tu i tamo neminovno pokazati, dati rezultate.

No ipak bih hteo da dam neke napomene upravo u pogledu opšte orijentacije s ciljem da ukažem i na jedan drugi aspekt problema koji su ovde izneseni, a koji takođe ne bismo smeli ispustiti iz vida.

Pre svega, tu je pitanje redosleda u orijentaciji. Naime, na prvo mesto su stavljena poljoprivredna dobra, radne zadruge i ekonomije, a na drugo kooperacija na širem planu. Slažem se sa tom orijentacijom u jednom pogledu, naime, da je nemoguće uveriti našeg seljaka da je orijentacija na krupna socijalistička gazdinstva pravilna, sve dok naša dobra tako nisko proizvode, sve dok na krupnim gazdinstvima gospodarimo istim sredstvima, načinom i metodima, kao što

gazduje seljak na sitnom gazdinstvu. Prema tome, ako postoji neki prvenstveni zadatak, pomoću kojega treba našim radnim seljacima da pokažemo prednosti krupnog gazdinstva nad malim, rasparčanim, sitnim gazdinstvom, onda to treba da budu rezultati koje treba da postizemo na socijalističkim gazdinstvima. Mi možemo postići željene rezultate na poljoprivrednim dobrima samo onda ako ona stvarno budu rentabilnija od individualnog gazdinstva. Očigledno je, ako i ukoliko postignemo veće materijalne rezultate na socijalističkim gazdinstvima, oni će neizbežno uticati i na individualna gazdinstva i podsticati razvitak socijalističke kooperacije na zemlji u individualnoj svojini.

Činjenica je da se na socijalističkim gazdinstvima rezultati veoma često mogu postići brže nego kooperacijom sa seljacima. Međutim, meni se čini da je to samo jedna strana pitanja. Pre svega, ako bismo sebi suviše jednostrano postavili zadatke u razvoju poljoprivredne proizvodnje, mogli bismo skliznuti na tehnokratske koncepcije, izgubivši se u računicama na papiru, koje bi život najverovatnije opovrgao.

Čini mi se, naime, da se na određenim područjima - recimo, u stočarstvu - mogu brže postići materijalni rezultati u socijalističkoj kooperaciji sa individualnim proizvođačima nego na poljoprivrednom dobru.

U tom pogledu ne mogu izneti neke konkretne proračune, no čini mi se da odgovarajući oblik kooperacije sa seljacom na tom području može manjim sredstvima omogućiti brži preokret, nego ako bi se ista sredstva ulagala u poljoprivredna dobra.

Zato smatram da bi bilo pravilno postaviti pitanje razvika poljoprivrednih dobara uporedo sa svim drugim zadacima na sektoru poljoprivrede, naročito u pogledu razvijanja socijalističke kooperacije sa individualnim seljacom. Tek na osnovu upoređivanja rezultata koje postizemo na jednom i na drugom sektoru možemo pravilno oceniti gde uložena sredstva daju najbrže rezultate.

Prema tome, najpravičnije ćemo učiniti ako i socijalistička gazdinstva i socijalističku kooperaciju sa individualnim gazdinstvom uzmemo kao jedan jedinstveni sektor i investiciona sredstva orijentišemo tamo gde će nam dati najveće, najbrže i najtrajnije rezultate. Sve su to stvari o kojima treba da vodimo računa prilikom postavljanja konkretnih zadataka u programu unapređenja naše poljoprivrede.

U vezi s tim postoji i jedan drugi problem koji treba razjasniti. Reč je, naime, o tendenciji ka izvesnom centralizovanju sredstava, o čemu se govori i u vašem programu. Istina, pri tome se izjavljuje da će se to vršiti na bazi dobrovoljnosti. Ako bi se zaista tako radilo, onda bi to bilo korisno i mogli bismo se u tom pravcu orijentisati. Međutim, postoji opasnost da se princip dobrovoljnosti u praksi zameni izvesnim administrativnim ili političkim pritiskom, koji bi dobrovoljnost pretvorio u obavezu. U tom slučaju sredstva stvorena dole, u zadrugama, raznim, u suštini neekonomskim, putevima centralizovala bi se u sreskim centrima. Nisam uveren da bi to bilo dobro.

Za unapređenje naše poljoprivrede potrebno je, po mome mišljenju, ispuniti pre svega dva uslova, odnosno rešiti dva kompleksa zadataka. Potrebno je stvoriti opšte društvene ekonomske uslove u kojima određena politika može doneti rezultate, a potrebna je i stručna pomoć, izvesno usmeravanje i slično.

U čemu se zapravo sastoje društveni ekonomski faktori koji treba da osiguraju realizaciju naše politike u poljoprivredi? To je, pre svega, postojanje takvih društvenih snaga koje su materijalno zainteresovane da nose takav proces u jednom određenom pravcu. Ako ne bismo stvorili te faktore i takve uslove u kojima će se ti faktori moći slobodno da kreću, onda ne bismo mogli postići očekivane rezultate.

Drugim rečima, ne verujem da bismo mogli postići zais-ta maksimalne rezultate ako bi naša poljoprivredna politika bila isključivo stvar nekih stručnih centara u srezovima, a ne bi bilo dole na terenu takvih faktora koji bi ekonomski bili zainteresovani i sposobni da tu stručnu pomoć prime i da određenu politiku realizuju. Faktori koji mogu da nose tu politiku, po mome mišljenju, jesu socijalistička gazdinstva, poljoprivredna dobra, a još više individualni proizvođač na tim dobrima. On treba da bude u takvim ekonomskim odnosima da je zainteresovan da unapređuje proizvodnju na dobrima.

S druge strane, tu je i individualni proizvođač u socijalističkoj kooperaciji. Ako seljak u socijalističkoj kooperaciji, pre svega preko zadruge, ne bi imao svoj materijalni interes da sam daje inicijativu i vrši pritisak u određenom pravcu, onda ni najbolji stručni centar ne bi mogao postići željene rezultate.

Prema tome, osnovni faktor koji treba da unapređuje stvari u oblasti socijalističke kooperacije je zadruga, i mislim da je štetno sve što razoružava zadruge kao samostalna proizvođačka preduzeća. Bez obzira da li je reč o opštoj ili radnoj zadrugi, ona treba da bude samostalan, ekonomski sposoban organizator proizvodnje. Ovde bih dodao da naše postojeće zadruge treba postepeno očistiti od raznih elemenata koji ih opterećuju. Tu mislim, na primer, na gostione, turističke objekte i razne druge objekte, konzumne trgovine, koji služe isključivo individualnoj potrošnji seljaka. Jedino tako će zadruge zaista biti istinski organizator poljoprivredne proizvodnje i baviće se pored poljoprivredne proizvodnje samo još pitanjima koja su neposredno u vezi sa proizvodnjom, kao što je, na primer otkup.

Osnovno je da se zadruga i sama oseća kao proizvođačka organizacija, koja gospodari kao na jednom jedinstvenom gazdinstvu, bez obzira na postojeće svojinske odnose.

U tom pogledu su u Jugoslaviji postignuti već vrlo ozbiljni rezultati, koji, doduše, kvantitativno ne znače mnogo, ali nam pokazuju da je zadatak koji smo sebi postavili realan. Već ima upravnika opštih poljoprivrednih zadruga koji sasvim pravilno govore, ne o svakom pojedinačnom seljaku u zadrugi, o tome kako individualni seljak treba da unapređuje proizvodnju, nego o zajednici individualnih proizvođača kao o jednom jedinstvenom organizmu koji se postepeno razvija u smislu jedne jedinstvene proizvodnje.

Naše zadruge nalaze se danas pred veoma krupnim zadacima. Da bi mogle da ih realizuju, treba da imaju i odgovarajuća materijalna sredstva. Bez materijalnih sredstava one ne bi bile sposobne da te zadatke izvrše. Ja ne smatram da je sasvim neopravdana bojazan da će zadruge tu i tamo i nerentabilno upotrebljavati stvorena sredstva. No pre svega treba reći da je teško oceniti u sreskom centru koji je baš najbolji način upotrebe sredstava u svakom konkretnom slučaju na terenu. Osim toga, treba priznati da je najvažniji princip – koji je, uostalom, već i naša praksa potvrdila – da će neposredni proizvođač – bilo na društvenom sektoru ili u okviru socijalističke kooperacije, ukoliko svojom društvenom politikom pravilno orijentišemo njegov vlastiti interes – najpravičnije usmeriti sredstva u pravcu razvitka poljoprivrede. Razume se, pod uslovom da postoji organizovana stručna poljoprivredna pomoć, stručna poljoprivredna služba, solidna

ekonomska organizacija, koja će povezivati zadruge preko poslovnih saveza itd. U jednom takvom mehanizmu osnovni interes proizvođača postaje kontrolni signal da li se sredstva pravilno orijentišu ili ne. Time ne mislim reći da sam protiv svake centralizacije sredstava, ali mi se čini da bi pravilnije bilo ići normalnim hankarskim putem. Postoji, naime, mreža zadružnih štedionica, komunalnih banaka itd. i u okviru slobodnog bankarskog mehanizma, uz odgovarajuće mere i politiku zadružnog saveza, uključujući tu i odgovarajuću administrativnu kontrolu, možemo postići da se sredstva ne raspajaju i da se jedan deo njih i centralizuje za određene krupnije investicije.

Još jedna napomena u vezi s odnosom socijalističkog sektora prema individualnom seljaku. Da se razumemo, ja nisam protiv davanja beskamratnog kredita za seme, gnojivo i za razne druge usluge, ukoliko se pokaže za to konkretna potreba. No mislim da ne bi bilo pravilno ako bi se to prihvatilo kao princip, kao jedna opšta orijentacija. Reč je, naime, o tome da naš zadatak nije samo da proizvodimo više. Naš zadatak se sastoji i u izmeni društvenih odnosa na selu. To pitanje nikako ne smemo potcenjivati. Ne smemo gledati unazad, već unapred.

Mi smo do prošlih godina veoma malo ulagali u poljoprivredu. Pored toga, vodili smo manje-više politiku relativno niskih cena poljoprivrednih proizvoda, što je u stvari samo drugi vid malog ulaganja u poljoprivredu. Sprovodili smo i druge mere i ograničenja koja su zatvarala perspektivu kapitalističkom razvitku na selu. Sada se situacija menja. Počeli smo da ulažemo velika sredstva u poljoprivredu [1]. Zadržavamo takođe dosadašnju politiku cena i smatram da je to pravilno, jer ne možemo računati da bismo preko politike visokih cena mogli upućivati više sredstava za investicije u poljoprivredu na privatnim gazdinstvima. Iskustva iz prošlosti, naime, govore da je individualni proizvođač preko 80% svojih sredstava ulagao u poboljšanje svog ličnog standarda: za gradnju kuće, nabavku pokućstva itd., a poljoprivredni razvitak je stagnirao [2].

Nema nikakve verovatnosti da bi se to moglo izmeniti ubuduće, s obzirom na činjenicu da nismo i ne možemo dozvoliti perspektivu kapitalističkom razvitku na selu. No kada bismo i otvorili takav put, ne bismo mogli izdržati duže vremena. Kao socijalističko društvo, mi, naime, ne možemo do-

zvoliti na našem selu takvu diferencijaciju koja bi stvorila odnose klasne eksploatacije. Prema tome, ako pri unapređenju poljoprivrede, ne bismo išli socijalističkim putem kroz izvesno vreme bili bismo prisiljeni da preduzimamo mere koje ne bi samo izazivale političke teškoće nego bi mogle zakočiti i sam proces unapređenja poljoprivredne proizvodnje.

Znači, moramo otvoriti individualnom seljaku jedan drugi put, put socijalističke perspektive. Taj put ide preko socijalističke kooperacije u kojoj zadruga treba da bude nosilac proširene reprodukcije, investiranja u poljoprivredu u saradnji sa individualnim proizvođačem. Treba da omogućimo da radni seljak na svom gazdinstvu poboljša uslove života u skladu sa sopstvenim naporima i sredstvima koja ulaže u zemlju.

Prema tome, ako društvo ulaže sredstva koja dovode do većih prinosa, do povećanja dohotka na zemlji individualnog proizvođača, onda i društvo treba da učestvuje u dohotku koji je stvoren na privatnoj zemlji – u srazmeri sa ulozenim društvenim sredstvima. Uveren sam da će naš seljak prihvatiti saradnju na bazi podele povećanog dohotka srazmerno ulozenim sredstvima. Taj ekonomski odnos je, po mome mišljenju, jedini normalni odnos koji treba da se stvara između društva i individualnog poljoprivrednog proizvođača. Taj će odnos individualnog proizvođača istovremeno i čvršće vezati za socijalistički sektor. Tek na toj bazi može biti govora o razvitku socijalističkih odnosa na selu.

Ponavljam: ne mislim da u određenoj situaciji, naročito kada stvari treba pokrenuti, kad individualnog seljaka treba zainteresovati za određene forme saradnje, ne treba primeniti i beskamatni kredit, besplatnu pomoć itd., da bi se pokazalo šta se može postići određenim merama. Ali u suštini odnosi između društva i individualnog poljoprivrednog proizvođača treba da se zasnivaju na čvrstoj ekonomskoj računici i na njegovom ličnom ekonomskom interesu.

Očigledno je da na jednaku osnovu treba da postavimo i naše programe melioracija. To jest, kada ulažemo sredstva u melioracije, treba da sa korisnikom, individualnim seljacom napravimo ekonomsku računicu da osiguramo da i on i društvo dobiju od povećanih prinosa prema ulozenim sredstvima. I ovde je vrlo važno postići da individualni seljak bude zainteresovan za te programe. Tu forme mogu biti vrlo različite i treba ih ugovoriti sa seljacima. No jedno je osnov-

no: treba uvek voditi računa da se odnosi postave tako da seljak ima interesa da prihvati saradnju i da dobrovoljno učestvuje u našim programima.

Socijalistička kooperacija je u našim uslovima najpogodnija forma usklađivanja individualnih i opštih interesa na našem selu. To je istovremeno put stalnog poboljšanja životnog standarda poljoprivrednih proizvođača i put jačanja socijalističkog sektora u poljoprivredi i socijalističkih odnosa na selu. Treba imati u vidu da se odnos seljaka i zadruga bitno izmenio prema onome kakav je bio u prošlosti. Naša socijalistička kooperacija prvenstveno znači kooperaciju individualnog seljaka sa društvom, sa društvenim sektorima za proizvodnju i tek na toj bazi ujedinjava seljake u njihovoj međusobnoj kooperaciji. Ranije je zadruga bila gazdinstvo u kojem su dominirali bogati seljaci i kroz nju vršili eksploataciju sitnog seljaka.

Što se tiče odnosa zadruga i poslovnih saveza, čini mi se da to pitanje još nismo dokraja raščistili, a nemamo ni dovoljno iskustva na tom području. Hteo bih, međutim, da upozorim na jednu lošu tendenciju koja se javlja na tom području i prema kojoj se odnos između zadruga i poslovnog saveza rešava administrativnim sredstvima kao odnos administrativno-operativnog rukovodioca prema podređenom organu. Takav odnos ni u kom slučaju ne bi odgovarao ni interesima razvitka kakav želimo, ni ekonomskim odnosima koje razvijamo. Mislim da odnos između poslovnog saveza i zadruga treba isto tako da se izgrađuje na čisto ekonomskim interesima i zadruga i poslovnog saveza. Prema tome, zadruga treba da ulazi samo u one odnose sa poslovnim savezom koji joj se ekonomski isplate. Interese pojedine zadruga možemo orijentisati opštom ekonomskom politikom i konkretnom ekonomskom politikom narodnih odbora, zadružnog saveza itd. S druge strane, poslovni savezi, razume se, treba u isto vreme da budu i nosioci borbe za unapređenje proizvodnje i faktor koji će da ulazi u određene ekonomske odnose sa poljoprivrednom službom, angažujući je direktno u proizvodnji, tako da poljoprivredna služba treba da živi od efekta svoga rada i doprinosa u proizvodnji.

Potpuno se slažem s mišljenjem, koje je ovde izneseno, da poljoprivredni stručnjaci ne treba da budu savetnici u zdruzi ili u poslovnom savezu. Stručnjaci treba da budu nosioci organizacije i rukovodioci proizvodnje kao upravitelji, di-

rektori, jednom rečju – proizvođači i rukovodioci proizvodnje.

Da bi ova naša politika bila uspešna, čini mi se da treba vanrednu pažnju posvetiti i unutrašnjim odnosima u zadrugama i na poljoprivrednim dobrima. Moje je mišljenje da tu ima još mnogo zastarelog. Na nekim poljoprivrednim dobrima učinili smo, doduše, korak napred zahvaljujući raznim formama nagrađivanja, na primer: po jedinici proizvoda itd. No u radnim zadrugama su unutrašnji odnosi još dosta nerazrišćeni. A iskustvo pokazuje da su baš ti odnosi glavni faktor kretanja, ako su postavljeni na ekonomskoj zainteresovanosti svih faktora. U budućim naporima za unapređenje poljoprivrede i za socijalistički preobražaj sela trebalo bi daleko više proučavati i pitanja osnovnih odnosa u našim poljoprivrednim organizacijama.

NAPOMENE

[1] Bruto-investicije u poljoprivredu iznosile su 1957. godine 52.121 milion dinara ili 10,1% od ukupnih investicija. (Videti: *Statistički godišnjak FNRJ*, za 1961, str. 112.)

[2] Bruto-ulaganja individualnih poljoprivrednih gazdinstava – za kupovinu zemlje, stoke, mašina i za podizanje zasada i poljoprivrednih građevina u njihovim ukupnim novčanim primanjima kretala su se (prema anketi Saveznog zavoda za statistiku – *Statistički godišnjak FNRJ za 1961*, str. 139, tabele 205 – 59 i 205 – 60) ovako (u % od svih primanja): 1953/54 – 19,1; 1954/55 – 18,7; a 1955–56 – 16,9 i 1956/57 – 15,4.

PODRUŠTVLJAVANJE SREDSTAVA ZA PROIZVODNJU U POLJOPRIVREDI

Izlaganje na godišnjoj skupštini Glavnog zadružnog saveza Slovenije, 27. maja 1957. godine u Ljubljani.

Za ovo izdanje preuzet je tekst izlaganja koji je objavljen u knjizi »Neki problemi socijalističke politike na selu«, Zadružna štampa i suizdavači, Zagreb 1967, str. 103 – 112. Naslov je dala redakcija.

Vi ste u svojim naporima na unapređenju poljoprivrede, na povećanju prinosa i modernizaciji poljoprivredne proizvodnje postigli znatne uspehe. Visoki prinosi koje ste postigli na pojedinim sektorima poljoprivrede, niz modernih pogona u poljoprivredi, bilo u okviru društvenih poljoprivrednih gazdinstava bilo u zadrugama, pa i sam razvoj zadrugarstva i njegovo znatno ekonomsko jačanje, sve su to dokazi da u svom radu postizete uspehe i rezultate. Ujedno, ti uspesi su takođe dokaz pravilnosti orijentacije na brzo povećanje poljoprivredne proizvodnje koju smo zauzeli u poznatoj Rezoluciji Savezne narodne skupštine.

Međutim, sa rezultatima ne treba nikad biti zadovoljan, jer mislim da ne bi bilo dobro ako bismo zbog uspeha prikrivali slabosti i nedostanke bez kojih nije nijedan rad.

Ne bih želeo da se upuštam u detaljne kritičke primedbe jer je za to potrebno konkretnije poznavanje problema. Želeo bih samo da dam neka opšta zapažanja.

Greške i slabosti pratilac su svakog rada i samo onaj ko ne radi taj i ne greši. Nije toliko bitno da li se greške prave ili ne. Važna je pre svega naša orijentacija u radu i odlučnost da greške odstranimo čim ih utvrdimo.

Savezna narodna skupština je dala jasnu orijentaciju našem zadrugarstvu i poljoprivredi. Ta orijentacija je jednodušno prihvaćena. Ipak, mislim da će ona postati stvarnost u na-

šoj praksi tek tada kad je u sebi bude svesno nosio svaki naš radnik na području poljoprivrede. A tu, čini mi se, još uvek ima slabosti i nedostataka. Verovatno neću preterati ako kažem da linija koju je u svojoj rezoluciji odredila Savezna narodna skupština [1] u našoj praksi ni u principu nije potpuno prihvaćena i da se upravo zbog odstupanja od date orijentacije u praksi tu i tamo čine greške, koje će kasnije biti teže popraviti nego što je to moguće danas.

Pre svega, važno je da imamo kriterijum u oceni rezultata i uspeha u našoj poljoprivrednoj politici. Po mome mišljenju, samo tako će ubrzanje poljoprivredne proizvodnje dati trajnije rezultate, koji će istovremeno dovesti i do promene ekonomskih odnosa u socijalističkom smislu. I obratno, samo takvi elementi socijalističkog preobražaja sela jesu zdravi i zasnovani i bez sumnje će uhvatiti korena na selu ako istovremeno dovedu do povećanja proizvodnje, do većih prinosa i ujedno s tim do popravljanja materijalnih uslova seljaka i uopšte radnih ljudi na selu. Mislim da bismo sigurno napravili grešku, i to tešku grešku ako bismo ta dva faktora razdvojili. Međutim, kod nas se još uvek susreću shvatanja da je glavno proizvodnja, a sve ostalo će doći samo po sebi. Po mome mišljenju, što god se bude samo po sebi stvorilo na selu biće slabo, a posebno to važi za razvoj ekonomskih i društvenih odnosa u pravcu socijalizma.

Razume se, isto tako bi bilo pogrešno ako bi neko stvar postavio i obrnuto: da je, naime, glavno razviti socijalističke odnose, a povećanje proizvodnje će nastupiti kao automatska posledica tih odnosa. To je očigledno besmisleno, jer se na zaostaloj proizvodnji socijalizam ne može graditi. Naprotiv, pokušaj forsiranja nekih društvenih i ekonomskih odnosa koji ne odgovaraju dostignutom stepenu razvitka materijalnih proizvodnih snaga na selu doveo bi samo do smanjenja proizvodnje i do pogoršanja uslova za razvoj socijalističkog preobražaja sela. Moramo imati pred očima i jedno i drugo. Drugim rečima, kao borci za socijalizam moramo znati šta želimo i kuda idemo u našoj poljoprivrednoj politici. Moramo imati jasnu perspektivu i tako je ostvarivati da je svaki radni čovek na selu prima kao svoju ličnu perspektivu. Razume se da će je tako primiti ako mu ona bude ujedno donosila istinsko poboljšanje životnih uslova, olakšala život i pružala perspektivu još većih uspeha i poboljšanja života u budućnosti. Istovremeno, pak, treba sasvim jasno reći ne samo

sebi nego svakome ko radi u našoj poljoprivrednoj proizvodnji da je put kapitalističkog razvitka na selu u našem sistemu zatvoren. Mi ne možemo dopustiti bilo kakve procese koji bi mogli dovesti do jačanja kapitalističkih elemenata na selu. Naprotiv, naša je orijentacija da postepeno definitivno obezbedimo pobedu socijalističkih odnosa na selu.

Možda će neko reći da je to u stvari akademska diskusija i da nema praktičnog značaja. Takve primedbe se često čuju kad govorimo o tim problemima. Po mome mišljenju, ovo pitanje nikako nije akademsko, nego veoma aktuelno praktično pitanje. Stupamo, naime, u novu fazu razvoja naše poljoprivrede. U perspektivnom planu koji se izrađuje i koji je delimično već došao do izražaja u Rezoluciji Savezne narodne skupštine predviđa se da će sledećih godina društvo ulagati vrlo velika sredstva u poljoprivredu [2]. Već prošle i ove godine, dok su ta sredstva još relativno mala, primetio se snažan polet u našoj poljoprivredi. U perspektivnom planu predviđa se prosečno dvaput više sredstava nego što je uloženo ove godine u poljoprivredu [3]. Ako ta sredstva ulažemo u poljoprivredu, moramo znati dve stvari. Prvo, šta će nam to doneti u materijalnom pogledu, tj. koliko ćemo povećati proizvodnju i, drugo, kako će se vršiti raspodela dohotka koji će se ostvariti tim sredstvima. To su društvena sredstva. Ona će bez sumnje povećati nacionalni dohodak u poljoprivredi. Postavlja se pitanje kako podeliti tako povećani nacionalni dohodak u poljoprivredi: da li će se, naime, društvena sredstva ulagati u poljoprivredu tako da će se preko njih bogatiti šaćica imućnijih ljudi na selu koji za to imaju uslove, ili će ta sredstva biti ne samo vraćena društvu nego će istovremeno i jačati socijalističke materijalne faktore na selu. U tome je suština pitanja. Prema tome, ni u kom slučaju nije reč o akademskoj diskusiji o tim stvarima, nego o vanredno važnom praktičnom pitanju. Naši radni ljudi sigurno ne bi dozvolili socijalističkoj državi da društvena sredstva koja su ostvarena društvenim sredstvima za proizvodnju ulaže na taj način da se njima bogate pojedini privatnici, umesto da jača socijalistička zajednica kao celina i njene socijalističke pozicije. Jasno je da naša politika investiranja u poljoprivredu i celokupna politika razvijanja socijalističke kooperacije na selu mora da poboljšava i položaj radnog seljaka. Ako ne bi imala pred sobom takav cilj i ako ne bi u svakodnevnoj praksi neprestano praktično dokazivala našem radnom se-

ljaku da je to put koji ga vodi poboljšanju njegovih životnih uslova, ta politika ne bi imala uspeha.

Druga strana problema o kojem raspravljamo je u tome da društvena sredstva koja ulažemo u poljoprivredu moraju doneti društvu odgovarajuću akumulaciju i ujedno jačati socijalističke faktore na selu. Na kraju krajeva, ako društvena sredstva uložena u poljoprivredu ne bi davala takve rezultate, socijalističkom društvu bi se više isplatilo da ulaže sredstva samo u industriju i da za industrijske proizvode kupuje poljoprivredne proizvode u inostranstvu.

Treći problem: mi ni za trenutak ne smemo zaboraviti da i u poljoprivredi suština naše politike mora da bude povezivanje individualnog interesa radnog seljaka sa interesom društva kao celine. Ako ne bismo svesno išli tim putem i ako ne bismo neprestano imali tu perspektivu pred sobom, praktično bismo na selu otvorili perspektivu kapitalističkog razvitka, jer treće mogućnosti nema. Ako bi, na primer, naša politika bila takva da bi sredstva koja društvo ulaže u poljoprivredu dovela do nove diferencijacije na selu, stvorili bismo na selu ne samo ekonomski nego i politički konflikt. Ako bi se neko našao ko bi dozvolio takav razvoj, vrlo brzo bi doživeo teške političke udarce i potrebe. Zato kad ulažemo društvena sredstva u našu poljoprivredu moramo biti stalno na čisto s tim kakve ćemo ekonomske i društvene odnose imati za nekoliko godina kad budu sva sadašnja i buduća sredstva uložena u poljoprivredu delovala u punoj meri. Moje je mišljenje da će ulaganje tih sredstava istovremeno značiti takođe definitivnu pobjedu socijalističkim odnosima i definitivnu stabilizaciju socijalizma na selu, ako budemo stvarno prišli tom poslu sa jasnom orijentacijom i ako nam polazna tačka bude usklađivanje društvenog i individualnog interesa na selu. U našoj politici na selu i ubuduće bezuslovno treba da važi princip: stabilnost radnog seljaka. Na našoj ekonomskoj politici je da njegov ekonomski interes bude stvarno usmeren na saradnju sa zadrugom, u pravcu socijalističke kooperacije. Treba znati da seljak na svojoj zemlji ima svoju vlastitu računicu. Ako mu ta računica bude pokazivala da u socijalističkoj kooperaciji dobija više nego ako samostalno proizvodi, jasno je da će se odlučiti za takvu kooperaciju. S tim takođe otpada i potreba da se na njega vrši pritisak ili prosto ubeđivanje da ide u kooperaciju. Danas je kod nas takva situacija da su u tom pogledu na mnogim mestima seljaci ispred naših struč-

njaka. Naši stručnjaci, naime, u mnogim slučajevima oklevaju. Međutim, seljak koji gleda sa praktične materijalne strane često brže osjeti pravi interes nego stručnjaci, a i mnogi politički radnici, ako stvari pravilno ne shvate.

Naše zadrugarstvo zajedno sa poljoprivrednim dobrima u tom pogledu ima odlučujuću ulogu. Oba faktora treba uporedo razvijati. Sasvim je jasno da ni u socijalističkoj kooperaciji zadrugnog tipa nećemo imati ne znam kakvih uspeha, ako istovremeno na državnim dobrima ne pokažemo prednosti modernog socijalističkog gazdinstva, odnosno dok socijalistički sektor ne bude ne samo uzorno gazdinstvo nego i ekonomski faktor koji će svojim prisustvom na tržištu i svojim ekonomskim odnosima vršiti pritisak na zaostalo gazdinstvo. Upravo zbog toga je vanredno važno kako ćemo razvijati i naša državna gazdinstva, a tu ima još velikih slabosti. Naša poljoprivredna dobra, pa i ona koja daju visoke prinose još uvek imaju vanredno visoke proizvodne troškove. I na najboljim dobrima još uvek ima suviše radne snage. Manjeviše za sva dobra je karakteristično da veoma skupo proizvode.

Na sektoru razdrobljenog sitnog seljačkog gazdinstva odlučan faktor je socijalistička kooperacija. Naše zadrugarstvo nije staro zadrugarstvo, sredstvo za odbranu seljaka od kapitalističke eksploatacije. To nije organizacija samopomoći, a više nije ni samo organizacija seljaka, nego je forma kooperacije seljaka sa socijalističkim društvom, sa socijalističkom privredom, i tek na toj osnovi i međusobna kooperacija seljaka.

Radi toga moramo sistematski raditi na tome da naša zadruga postane proizvodna organizacija koja će se postepeno osloboditi svega što nije neposredno vezano za poljoprivrednu proizvodnju. U tom smislu je vanredno važna celokupna orijentacija našeg zadrugarstva. Iako smo se, naime, načelno obračunali sa takozvanom politikom podsticanja u zadrugarstvu, ona je u praksi još uvek prilično jaka. Kad govorim o negativnoj strani politike podsticanja, mislim pre svega na jednostranu usmerenost zadruga na razvijanje pojedinačnog seoskog gazdinstva, bez odlučne orijentacije na što hitniji razvoj zadruga u snažan socijalistički ekonomski faktor na selu. Tek kao ekonomski faktor na selu naša zadruga će moći uspešno da vodi i odgovarajuću politiku ubrzanog razvoja poljoprivrede. A ta politika nije stvar samo zadruga. Istim pu-

tem će trebati da ide i naša trgovina, ako želi da se osavremeni. Isto tako i prerađivačka industrija, koja se zasniva na poljoprivrednoj proizvodnji. Tu takođe imamo ozbiljnih slabosti.

Čini mi se da naše zadruge suviše polako rastu kao ekonomski faktor. Kad kažem polako, ne mislim na objektivne faktore, jer smo do sada suviše malo ulagali u razvoj poljoprivrede. Međutim, pošto sada u poljoprivredu ulažemo veća sredstva, već postoje mogućnosti za brže ekonomsko jačanje zadruga, za brži porast njihovih investicionih fondova, za brže jačanje mašinskog parka i drugih elemenata ekonomskog uticaja zadruge na selu. Kod nas, po mome mišljenju, još uvek postoji jaka orijentacija na tzv. socijalu, na »pomoć seljaku«, umesto da zadruga samo bude ekonomski faktor i snažna privredna organizacija koja bi odlučivala svojom ekonomskom snagom, a ne savetima. Ako bude ekonomski jaka, i njeni saveti će imati drukčiju snagu na selu.

U vezi s tim takođe je važno i pitanje traktorskih stanica, a posebno razvijanje mašinsko-traktorskih stanica pri zadrugama na manje skupine po terenu, odnosno pitanje predaje traktora i mašina grupi seljaka radi boljeg iskorišćavanja mašina. Možda je u redu da se vrši takva tehnička decentralizacija mašina. Međutim, istovremeno treba razmotriti i ekonomske odnose koje takva tehnička decentralizacija može da stvori.

Tehnički je možda opravdano da se mašine i traktori daju seljacima na grupno korišćenje, ali te pojedinačne mašinske podstanice treba da budu organski sastavni deo mašinsko-traktorskog pogona pri zadruzi, pod jedinstvenim ekonomskim rukovodstvom toga pogona. Naime, tehničko rukovodstvo se može lako decentralizovati, ali odnosi između podstanica i glavnog traktorskog pogona treba da budu tačno utvrđeni. Samo u tom slučaju postići će se dobri rezultati, inače bi to naša društvena sredstva odvelo na vrlo sumnjiv put. Baza na kojoj počiva cela naša socijalistička poljoprivredna politika jesu društvena sredstva za proizvodnju. To zahteva samostalnu ekonomsku ulogu organizacije koja se oslanja na društvena sredstva za proizvodnju. Svaki oblik koji bi ta društvena sredstva za proizvodnju pretvorio u neku poludruštvenu svojinu – a čini mi se da u navedenom slučaju postoji takva opasnost – može da postane veoma opasna i da potkopa celokupnu socijalističku orijentaciju na selu.

U vezi s tim dotaknuo bih se uloge pogona u zadrugama. Ranije smo imali veoma uzan sistem samostalnih pogona po zadrugama i kritika da su takvi pogoni nemogući bila je opravdana. Zatim smo uveli zajedničke obračune pogona sa zadrugom. Praksa kakva je sada nastala po mome mišljenju nije sasvim dobra i otvara put raznim tendencijama koje mogu oslabiti i zakočiti razvoj zadrugarstva u željenom pravcu. U perspektivi je za nas veoma važno da se pogoni u okviru zadruga razvijaju kao samostalni ekonomski faktori. Svaki takav pogon treba da posluje sa svojom samostalnom računicom. Ako bi pogoni izgubili svoju svaku ekonomsku samostalnost i vlastitu društvenu fizionomiju i postali isključivo instrument politike upravnog odbora zadruge ne oslanjajući se sami na ekonomsku računicu, oni ne bi postali faktor koji vuče individualno gazdinstvo napred, nego, naprotiv, zaostalo seljačko gazdinstvo kočilo bi proces mehanizacije naše poljoprivrede. To bi dovelo do toga da bi akumulacija iz poljoprivrede išla pre svega u privatne ruke, jer ne bi bila tako iskorišćena kako bi morala biti. Ako bismo lakomisleno trošili sredstva i dozvolili da veći deo akumulacije društvenih sredstava odlazi u privatne ruke i troši za nepotrebne svrhe, nužno bismo imali slab tempo razvoja poljoprivredne proizvodnje i nizak životni standard. To, razume se, ne može biti naš cilj. Statistički podaci govore da individualni seljaci do 80% dohotka troše za ličnu potrošnju, a tek oko 20% da investiraju, pa i to većinom u zgrade, a veoma malo u samu proizvodnju. Ako bismo, dakle, išli tim putem, time bismo i društvenu akumulaciju orijentisali na ličnu potrošnju seljaka. Razume se da bi se za godinu-dve pokazale negativne posledice u vrlo oštroj meri i morali bismo se vraćati nazad. Ne znam zašto da idemo u takvu pogrešku ako je već unapred jasno da će ona imati teže negativne posledice.

U vezi sa ovim rekao bih nešto o otkupnim cenama. Naše zadruge drže otkupne cene relativno nisko. Seljaku proizvođaču izgleda da svoj proizvod prodaje po niskoj ceni zadruzi. Međutim, istovremeno mu zadruga daje najrazličitije usluge daleko ispod cene. Ako bismo sada i sa mehanizacijom postupili na isti način kako radimo sa drugim servisima, nenormalni odnosi bi se još više zaoštrili. U principu, nije loše da se u dogovoru sa seljakom odrede niže otkupne cene i da se u odgovarajućoj meri snize cene traktorskih i drugih usluga. Međutim, u praksi traktorska odnosno mašinska služba os-

taje bez sredstava i bez svoje ekonomske računice, i kako onda da postane jezgro koje će jačati socijalističke snage.

Moralo bi da bude pravilo da svaki pogon koji je dobio svoju fizionomiju i koji je nosilac nekog procesa, rekao bih društvene proširene reprodukcije u okviru zadruge, može da ima samostalnost u poslovanju bar u nekim pitanjima ekonomske politike, pa i ako je finansijski potpuno vezan za zadrugu.

U okviru svega toga čini mi se da bi bilo potrebno što više posvetiti pažnju pitanju unutrašnjih ekonomskih i drugih odnosa u zadrugi. U tom pravcu se kod nas vrlo malo radi. Bilo bi nepravilno ako bi u našim zadrugama zavladao tehnokratizam. Radi toga je potrebno ojačati ulogu i samog radnog seljaka i zadrugara u zadržanim organima upravljanja. Dalje, mislim da je funkcija upravnika u zadrugama premalo precizirana, a naši su upravnici i veoma slabi. Moramo ići za tim da svaka zadruga obavezno ima svog upravnika. Bez stručnog rukovodstva i bez dobro organizovanog tehnološkog procesa zadruga kao ni tvornica ne može uspešno napredovati. Upravnik bi morao biti u sličnom položaju kao i direktor u fabrici. Morao bi biti izabran na osnovu konkursa i biti odgovoran ne samo upravnom odboru nego i društvenim organima. Jer naša je zadruga sastavni deo našeg društvenog privrednog mehanizma. Isto tako, treba raščistiti i funkcije drugih organa zadruge.

Bilo bi potrebno iz zadruga odstraniti razne stvari koje tamo ne spadaju. Čini mi se da je već vreme da iz zadruga odstranimo gostionice i potrošnu trgovinu. Takve pogone smo preporučivali kad nije bilo drugih sredstava da bismo ih ulagali u poljoprivredu. Zato smo i preporučivali i takve pogone preko kojih bi se akumulirala bar neka sredstva koja bi se kasnije ulagala u poljoprivredu. Negde je to uspelo, a u većem broju slučajeva takav pogon je postao teret za zadrugu. Nemalo je primera da deficite koji su nastali u potrošačkoj trgovini – a oni nastaju samo iz subjektivnih razloga – plaćaju zadruge iz sredstava namenjenih za proširenje poljoprivredne proizvodnje. Ne tvrdim da se taj problem može rešiti preko noći, ali mislim da moramo imati jasnu orijentaciju na postepeno izdvajanje potrošačke trgovine iz zadruge.

Isto tako, u poslednje vreme se govori o ulozi i radu zadruga na području individualnih domaćinstava, o organizovanju na selu praonica, pekara itd. Daleko sam od toga da bih

smatrao da nije potrebna borba da bi se rešili ti problemi, ali mislim da to ne spada u zadrugu. To je stvar drugih organizacija na selu. Mislim da bi bilo pogrešno trošiti još i za takve potrebe zadržana investiciona sredstva, koja su po našim propisima i po društvenom planu namenjena povećanju poljoprivredne proizvodnje.

Što se tiče fondova zadruga [4], slažem se sa stanovištem koje kritikuje postojanje velikog broja fondova u njima. I meni se čini da bi bilo najpravnije sve fondove svesti na dva, i to na investicioni, koji bi se mogao koristiti samo za poljoprivrednu proizvodnju i ni za šta drugo, i na fond za slobodno raspolaganje, koji bi zadruga mogla trošiti na ono što bi smatrala potrebnim. Fondom za samostalno raspolaganje mogla bi takođe da pomaže i razne društvene akcije na selu. Inače, mislim da akcije u pogledu razvijanja raznih institucija socijalne zaštite na selu treba organizovati u okviru komune – opštine i pre svega na račun individualnog dohotka stanovništva na selu, a nikako iz sredstava koja su društvenim planom namenjena za investicije za razvoj poljoprivrede. Nisam protiv modernih pekara na selu, niti protiv aktivnosti na liniji pomoći seljačkoj porodici. No mislim da poljoprivredna zadruga ne treba da bude organizacija u kojoj će se mešati sve moguće delatnosti na selu. Zadruga treba da bude privredna proizvodna organizacija isto kao i fabrika u gradu.

Često se čuje kritika na »instrumente« koji navodno otežavaju rezultate na pojedinim područjima. Naročito se navodi kao primer stanje na području mlekarstva. Slažem se s tim da pitanje amortizacije na tom području nije rešeno i da neelastičnost našeg sistema u mnogim slučajevima predstavlja teško breme za našu privredu. Ubeđen sam da su mnoge kritike i opravdane i da treba preduzeti odgovarajuće mere. Uprkos tome, želeo bih da upozorim i na drugu stranu problema koju takođe treba videti. Te kritike se, naime, suviše zasnivaju na pretpostavci da se proizvodni troškovi, na primer u mlekarstvu, ne mogu smanjiti, a to nije istina. Proizvodni troškovi u našem mlekarstvu su previsoki i treba se u prvom redu boriti za njihovo sniženje. Instrumenti će izmeniti položaj mlekarar, ali neće izmeniti položaj mlekarstva u našem ekonomskom sistemu u celini. Pogledajte naša dobra koja daju veći deo tržnog mleka i videćete da je na njima zaposlen izvanredno velik broj ljudi. Doduše, da bi se smanjila radna snaga bilo bi takođe potrebno i nešto investirati u moderna

sredstva. Ali i pri postojećim sredstvima s drukčijom orijentacijom dalo bi se mnogo šta proizvoditi jevtinije. Isto tako, čini mi se da bi bilo nepravilno zadovoljiti se jednostavno s tim da proizvodni troškovi mleka kod seljaka iznose 27 ili 28 dinara. Ne znam zašto ne bismo i seljaku postavili zahtev da se bori za sniženje troškova proizvodnje.

Još nešto o kadrovima. Slažem se sa mnogim napomenama da naša politika podizanja stručnih kadrova u poljoprivredi nije uključena u celokupnu našu poljoprivrednu politiku. Naša kadrovska politika je ostala na tom području u stvari nepromenjena, onakva kakva je bila pre rata i prvih godina posle rata, a u nekim stvarima je možda još i slabija nego što je bila pre rata. Stvarno je nemoguća pojava da je danas potrebno 6-7 godina da agronom završi studije. To sebi ne mogu priuštiti ni bogatije države nego što smo mi. To je opšta slabost naših univerziteta i posledica najrazličitijih tehnokratskih i individualno stručnjačkih tendencija. Postavi se program i po programu određuju godine studiranja. Ti programi se stalno proširuju. Po mome mišljenju, krajnje je vreme da stvar postavimo obrnuto i da kažemo da agronom mora za 4 godine da završi studije i u skladu s tim da se napravi program. Na kraju krajeva, čovek ceo život dopunjuje svoje znanje i nigde nije zapisano da već na univerzitetu mora postati savršen stručnjak. Ista je stvar i sa srednjim i nižim stručnim školama kojih pre svega ima malo. Sem toga, čini mi se da su naše poljoprivredne škole po svojim koncepcijama i obrazovanju kadrova još veoma konzervativne.

Na našem selu se oseća snažno kretanje seoske omladine koja nije zadovoljna starim stanjem. Omladina oseća da je nemoguće živeti u starim uslovima i zna da ne može ostvariti budućnost u zaostalim uslovima i sa starim sredstvima proizvodnje. Ta omladina teži za modernim sredstvima proizvodnje; traktor i mašina su joj postali ideal. Čini mi se da je veoma važno osloniti se na tu omladinu. Međutim, nije dovoljno da se na nju oslonimo samo u konkretnoj zadrudnoj akciji na terenu nego i u tom smislu da najzrelije i talentovane ljude šaljemo na razne tečajeve i niže poljoprivredne škole. Sigurno je da će ti ljudi kad se vrate natrag u poljoprivrednu proizvodnju biti nosioci naprednih pogleda i procesa. No to je moguće, razume se, samo pod uslovom da istovremeno osposobimo i škole koje će pružiti solidno stručno i društveno obrazovanje.

Konačno, moram naglasiti još i to da zadaci o kojima raspravljamo nisu zadaci koje bi mogli da izvrše zadružni savez i zadružne organizacije. To je problem koji moramo prihvatiti svi, i to ne kampanjski, nego sistematski. Naročito bi se sreski politički i društveni faktori u još većoj meri nego do sada morali orijentisati u pravcu konkretne pomoći zadrugama i zadrudnim poslovnim savezima uključujući i pomoć u podizanju kadrova.

NAPOMENE

[1] Reč je o Rezoluciji o perspektivnom razvitku poljoprivrede i zadržarstva. (Videti: Savezna narodna skupština - Stanje poljoprivrede i zadržarstva i perspektive njihovog razvoja, Kultura, Beograd 1957, str. 135 - 153.)

[2] U Društvenom planu privrednog razvoja Jugoslavije od 1957. do 1961. (*Službeni list FNRJ*, br. 53, od 25. decembra 1957.) bilo je predviđeno da »... težište investicione politike u narednom periodu bude na bržem razvoju poljoprivrede«.

Planirano je da se u petogodišnjem periodu (od 1957. do 1961) u osnovne fondove poljoprivrede investira prosečno godišnje 68,8 milijardi dinara ili 17,3% ukupnih investicija u osnovne fondove privrede.

[3] U tekstu Edvarda Kardelja se kaže »ove godine«, a daju se podaci iz prethodne, 1956. godine. U osnovne fondove poljoprivrede uloženo je 1956. godine, prema podacima iz Društvenog plana privrednog razvoja Jugoslavije od 1957. do 1961. godine, 30,5 milijardi dinara.

[4] Zadruge su u vremenu o kojem je reč imale obavezne i fakultativne fondove. Obavezni fondovi su bili: investicioni, amortizacioni i rezervni fond. Pored ovog, zemljoradničke zadruge su imale i fond obrtnih sredstava, socijalni fond i kulturno-prosvetni fond.

IZLAGANJE NA SAVETOVANJU S KOMUNISTIMA ZADRUGARIMA SLOVENIJE

Neobjavljeni i neautorizovani tekst izlaganja na Savetovanju komunista zadrugara Slovenije, 28. maja 1957. godine u Ljubljani. Naslov je dala redakcija.

Danas je osnovno pitanje kako orijentisati razvoj poljoprivrede, jer taj razvoj kod nas još ne ide onako dobro kao što bi morao. Često se suviše brzo zadovoljavamo postignutim materijalnim rezultatima a ne vodimo dovoljno računa o posledicama koje će nastati kroz nekoliko godina i koje mogu izazvati zaoštavanje političkih suprotnosti. U našoj praksi nedovoljno se vodi računa o društveno-ekonomskom značaju ulaganja sredstava u poljoprivredu. Naime, postavlja se pitanje gde će biti koncentrisan nacionalni dohodak ostvaren u poljoprivredi: da li će se na selu ojačati socijalistički ekonomski faktori ili će se privatni seljak razviti u novi kapitalistički faktor.

Iako na prvi pogled izgleda paradoksalno, sadašnja zaostalost razvoja socijalističkih odnosa u našoj poljoprivredi naš je saveznik. To kažem zato što modernizacijom poljoprivrede, većim ulaganjem u poljoprivredu – i to u socijalističkim oblicima – možemo zaista radnom seljaku obezbediti bolji materijalni položaj nego što bi ga on mogao ostvariti kao individualni proizvođač. Ali, to, razume se, samo u procesu socijalističke kooperacije preko zadruga.

Kada danas pokrećemo tako intenzivnu akciju na sektoru poljoprivrede, treba da imamo u vidu određene društvene ciljeve. Potpuno je realno misliti da takva akcija – zajedno s ostvarenjem finansijskog plana i plana investicija za poljoprivredu – mora dovesti poljoprivredu u Jugoslaviji za pet godina uglavnom u ruke socijalističkih snaga. S tim u vezi postoje samo dva puta. Ne možemo ostati na malom posedu ni iz ekonomskih ni iz političkih razloga. Spontani razvitak poljoprivrede bi uz veće ulaganje na selu obavezno rađao kapi-

talističke elemente. Posljedica toga biće administrativno uplitanje svake vrste u poljoprivredu. A to bi se odrazilo na celokupnu našu političku građevinu kao izvor birokratizacije, što bi opet zadržavalo razvitak mehanizma društvenog samoupravljanja, komunalnog sistema i slično. Kolektivizaciju staljinskog tipa ne možemo i nećemo da uvodimo. Ali to ne znači da se smemo odreći podružljavanja sredstava za proizvodnju na selu. Akcija koju sada vodimo ima upravo taj cilj. Zato treba raščistiti njene idejne osnove. To pitanje je za nas utoliko važnije što je povezano s borbom za socijalizam i borbom za veću produktivnost rada, za veće prinose na selu itd. Ako te stvari pravilno definišemo, ako svaki korak napretka u razvitku poljoprivrede bude istovremeno i korak napred u razvijanju društvenog preobražaja sela, u povećanoj zavisnosti individualnog poljoprivrednog proizvođača od socijalističke privrede, i ako u tom okviru i seljak oseti poboljšanje uslova života, onda je jasno da ćemo stvoriti ekonomsku osnovu za političke i druge akcije koje budemo razvijali u tom pravcu. Sada se, na primer, priprema zakon o zemlji [1]. U njemu će biti sadržan osnovni princip da je zemlja pod opštom društvenom kontrolom. Mi priznajemo privatnu svojinu na zemlji, ali ne neograničenu. U zakonu koji je u pripremi biće predviđene i sankcije protiv onih koji ne budu zemlju obrađivali na nivou koji ima poljoprivreda određenog područja. Jasno će biti formulisani i propisi u vezi sa melioracijama, u vezi sa statusom zemlje privatnih seljaka tamo gde se vrši bilo kakvo društveno ulaganje u poljoprivredu. Razume se da ti propisi neće biti doneti s pretenzijama da definitivno reše sva pitanja. Treba, naime, postupati veoma oprezno i ne dozvoliti da se ti propisi na terenu primenjuju na birokratski način. Ako bismo to dozvolili, postiglo bi se suprotno dejstvo. Seljak to više ne bi shvatao. Osećao bi ih kao pritisak. Princip dobrovoljnosti moramo zadržati u skladu s procesom podizanja seljakove svesti. Zato će ubuduće sve zavisiti od naših kadrova na terenu i od toga kako oni budu te propise provodili u praksi u svakoj pojedinačnoj zadrugi i poslovnom savezu. Ali u prvom redu zavisice od politike sreskih komiteta, od opštinskih i osnovnih organizacija Saveza komunista, Socijalističkog saveza itd.

Za nas je, međutim, danas najvažnija – orijentacija. U vezi s tim naš partijski kadar, aktiv Socijalističkog saveza i zadrugi aktiv treba da zauzmu određen stav.

Princip demokratizma u zadrugama je princip kojeg se treba apsolutno pridržavati, jer je inače nemoguće da od druga napravimo ono što želimo. Razume se da u tome ne treba gubiti iz vida da ipak postoje protivrečnosti između interesa privatnog seljaka i socijalističke privrede. To su objektivne protivrečnosti koje u određenim uslovima mogu, ako se na selu razvije kapitalistički element, dobiti i teške, antagonističke oblike. Kad smo odredili maksimum od 10 hektara, mi smo u tadašnjim uslovima onemogućili odnosno otežali razvitak kulaka na našem selu. U uslovima velikog ulaganja u poljoprivredu to, međutim, više neće biti tako. Seljak će već sa 5 ha moći da se obogati. A pri svemu tome naši zadrugi kadrovi na terenu ne nastoje da deo akumulacije individualnog seljačkog poseda pretvore u društvenu akumulaciju, iako su sredstva koja su podstakla tako brzo povećanje dohotka seljaka – društvena. Svaki seljak kome se suština stvari pravilno objasni, reći će da je prirodno da društvo od povećanog dohotka uzme deo proporcionalan svojim ulaganjima. Međutim, seljak će mnogo teže shvatiti politiku koja bi mu na jednoj strani ostavljala tako veliki dohodak, a na drugoj ga pritiskala porezima. Porez je za seljaka eksproprijacija. Ako se seljaku učini da mu se porezom oduzima veći deo njegove zarade, on neće raditi. A ako stvari postavimo na ekonomsku osnovu, seljak će ih razumeti, jer kako god svoju cenu ima krompir koji on prodaje, tako svoju cenu mora da ima i voda koju društvo prodaje seljaku, kao i bilo koja druga usluga društva.

Treba posvetiti više pažnju razvitku socijalističkog sektora u poljoprivredi, a posebno državnim posedima i raznim zadrugnim preduzećima. Uzroci raznim problemima kod nas traže se premnogo u instrumentima, propisima, u amortizacijama, u kamatama i drugim obavezama, a premalo u ekonomskom sadržaju tih naših socijalističkih pogona i objekata. Inače, naš sistem ima niz anomalija, i negativne pojave treba da kritikujemo. Ali valja znati da su one u međusobnoj vezi i da se problem ne može odjednom rešiti, nego samo u stalnom procesu poboljšavanja. Svaki nagli prelom odmah izaziva nove disproporcije, jer su materijalni odnosi takvi. Postoji mišljenje da bi trebalo pustiti ekonomske zakone da slobodno deluju. Radi potvrde pravilnosti toga mišljenja navodi se primer da je prošle godine opao broj svinja zato što je poskupeo kukuruz [2]. Ali valja reći da se to dogodilo up-

ravo zato što su se stvari slobodno razvijale. Ako kukuruza nema dovoljno, razume se da neće biti dovoljno ni hrane za svinje, pa je razumljivo da će i broj svinja opasti. U takvoj situaciji postoje samo dva izbora: ili dozvoliti da se stvari stihijski razvijaju, što će svakako doneti smanjenje broja svinja, ili kukuruz kupiti u inostranstvu da bi se svinje prehranile. Trećeg rešenja nema. Propisima se ne može nabaviti ono čega nema; njima se neki određeni proces može samo regulisati. Činjenica je da u našoj poljoprivredi nema dovoljno borbe za povećanje produktivnosti rada i za smanjenje troškova proizvodnje, iako smo i u vezi s tim učinili veliki korak napred. Tako su nam ranije poseidi u ogromnoj većini bili deficitarni, a sada velik broj njih već je suficitaran. Ali zbog tog uspeha ne smemo da se pasivizujemo u borbi za još veću produktivnost rada i za neprestano sniženje troškova proizvodnje, jer u tom pogledu ne stojimo najbolje. Uzmite, na primer, državni posed sa 600 ha zemlje i preko 450 stalno zaposlenih radnika. Taj posed je prošle godine imao 9 miliona dobiti. A to je dovoljno da naši kadrovi na terenu počnu da misle da je to dobar posed. U poređenju s opštim stanjem to je, doduše, relativno dobro. Ali baš taj primer nam kazuje da bi moglo mnogo više da se postigne ako bismo se ozbiljnije pozabavili problemom zapošljavanja suviše velikog broja radne snage niske produktivnosti rada. U vezi s tim nameće se i problem racionalnog korišćenja mehanizacije, za koju se danas tvrdi da je skuplja od radne snage. Smanjenim brojem radne snage i potpunim korišćenjem mašina bez sumnje bi i mehanizacija bila rentabilnija nego što je inače.

Slično je i sa mlekarstvom. Na nekim posedima ostvareno je 3.400 l mleka po kravi, što je ogroman rezultat za naše uslove, ali mleko se još muze ručno, dakle kao u svakoj seoskoj kući. Jasno je da takvo mleko mora da bude skupo. Time, razume se, ne tvrdim da su za to krivi oni ljudi koji rade na posedu. Naprotiv, oni su uložili mnogo truda i inicijative i u primitivnim uslovima ostvarili veoma velike rezultate. Ali stvari treba gledati u celini, pa će ubrzo postati jasno da krivicu za visoke cene mleka ne snose samo anuiteti za mlekare, iako i to pitanje treba razmotriti, nego da veliku ulogu igra i borba za dalju mehanizaciju procesa i za smanjenje troškova proizvodnje.

Kod nas se mnogo diskutovalo o tezi da li u našoj poljoprivrednoj politici dati prednost državnim posedima ili zadru-

gama. Ta dva područja su tako usko povezana jedno s drugim da ni na jednom ni na drugom nećemo postići ništa ako ne budemo radili paralelno. Na državnim posedima treba da ostvarimo veće rezultate i moramo ulagati veća sredstva u njih, mehanizovati ih itd, ako hoćemo da »povuku« seljaka, da i posedi postanu ekonomski faktor za seljaka, da se pojave s jeftinijom proizvodnjom i da tom jeftinijom proizvodnjom mogu konkurisati individualnom proizvođaču. Jedino tako će seljak radije pristati na razne forme socijalističke kooperacije. S druge pak strane je jasno da se naši državni poseidi neće dobro razvijati ako i na njih ne bude konkurentski uticao napredak poljoprivrednog zadrugarstva. Sada naši poseidi, ukupno uzev, ne zaostaju za zadržanom poljoprivredom po učinku i prinosima po hektaru, nego po cenama i troškovima proizvodnje. Ako osete da se akcija vodi i preko zadruga i socijalističke kooperacije i da ugrožava njihove ekonomske rezultate, onda će svakako ulagati veće napore da se razviju. U tom smislu treba državnim posedima posvetiti najveću pažnju.

Što se tiče potencijalne snage socijalističkog sektora u Sloveniji, ona i nije tako mala. Ima mnogo rezervi koje bismo mogli mobilisati za kratko vreme za taj sektor. Mnogo zemlje je ostalo od poslednje agrarne reforme, od takozvanog zemljišnog maksimuma. Ima mnogo napola iskorišćene zemlje i loše obrađenih livada. Ako bi se uložilo malo više u melioraciju livada, mogla bi se smanjiti njihova ukupna površina u korist obradive zemlje. Sem toga, odgovarajućim dugoročnim zakupom te zemlje mogao bi se stvoriti prilično solidan socijalistički sektor, koji bi onda mogao da se upusti u trku sa privatnim seljakom.

Jasno je da zadruga neće moći da krene u borbu za razvitak socijalističkih odnosa i da se neće orijentisati na velika moderna socijalistička gazdinstva. U tom pogledu su u Makedoniji već postignuti veoma dobri rezultati. Naime, u Makedoniji su preorali i uredili ogromne komplekse zemlje koji su ranije bili napola zapušteni ili su bili seoski i opštinski pašnjaci. Sve je to danas organizovano u zadrugama ili neposredno uključeno u državne posede. Proizvodnja na tim kompleksima će već kroz nekoliko godina dati veliki efekat na našem tržištu. Mislim da sitno vinogradarstvo i voćarstvo u Sloveniji uopšte neće moći da izdrži pritisak takvih modernih velikih gazdinstava. Tu treba dodati još i to da se u Ma-

kedoniji nisu toliko orijentisali na grožđe za preradu u vino, koliko na stolno grožđe, koje nameravaju da drže u hladnjačama i prodaju. Razume se da će to stvoriti novu situaciju na tržištu za sve proizvođače grožđa. Napredak Makedonije utiče na Dalmaciju, koja će morati veoma brzo da modernizuje svoje vinogradarstvo ako bude želela da napreduje. Zato mi se čini da treba raditi s ekonomskom računicom i otvarati perspektivu za budućnost, perspektivu za slovenačku poljoprivredu uopšte i perspektivu u borbi socijalističkog sektora s privatnosopstveničkim tendencijama na našem selu.

U odnosima zadruga i socijalističke privrede prema seljaku trebalo bi ostvariti princip prodavanja usluga po onoj ceni koju prihvata tržište i koja je za seljaka još uvek rentabilna. Pri tome ne treba stvari postavljati šablonski, pogotovo ne u vezi sa mašinskim uslugama, gde su troškovi proizvodnje relativno visoki. Ponekad će biti potrebno uraditi nešto čak i besplatno ili uz simboličnu naknadu, bar dok se seljaci ne ubede u korisnost stvari. Međutim, jedno su izuzeci te vrste, a drugo je kad bi to ostalo princip, osnova naše politike na selu. Jednom reči, naša politika mora da bude takva da na kraju urodi povećanjem društvenih fondova, a ne bogaćenjem pojedinaca na račun društvenih sredstava.

U našoj politici prema selu trebalo bi da nastojimo da stvorimo takav odnos prema seljaku da mu, kao i radniku u fabrici, određujemo zaradu. Sredstvo koje će nas pouzdano dovesti do takvog sistema na jednoj strani je politika otkupnih cena, a na drugoj politika cena usluga, kamate na kredit itd. Svim tim elementima trebalo bi da regulišemo naše odnose sa seljakom. Ako te stvari postavimo jednom onako kako treba, onda će porezi i takse u našem sistemu igrati znatno manju ulogu. U našem sadašnjem sistemu je, na žalost, porez glavni instrument regulisanja potrošnje na selu. A on je, razume se, i suviše slab i zato i ne možemo efikasno kontrolisati potrošnju. Već ove godine podaci jasno pokazuju da je vanredno velik odliv novca na selo, da kupovna moć seljaka neprestano raste i da to ne ide na investicije, nego veći deo na seljakovu svakodnevnu potrošnju.

Kod nas se često čuje mišljenje da seljaku treba preko zadruga ponuditi tehnička sredstva, seme itd., a od njega očekivati samo veću proizvodnju koju treba da preda zadrugi. To je veoma jednostrano i tehnokratsko mišljenje, koje se ne zasniva na zdravoj ekonomskoj računici niti vodi računa o

perspektivi društvenog razvitka na selu. Smatram da nije dovoljno ako u odnosima između zadruga i seljaka jedina seljakova obaveza bude da zadrugi proda svoje proizvode. Zadruga i poslovni savezi treba da nastoje da srazmerno ulaganju društvenih sredstava iz sela izvuku i odgovarajući deo akumulacije. Stoga nije dovoljno da seljak samo prodaje proizvode zadrugi nego je važno i kako ih prodaje, odnosno na koji način plaća zadrugi usluge.

Zato ne mogu da se složim s praksom da, na primer, živinarska farma – koja je inače veoma moderno i dobro uređena – prodaje jaja seljacima po ceni koja je jednaka troškovima proizvodnje. Na taj način se ta farma ne može pojavljivati ni kao društveni ni kao ekonomski faktor, nego samo kao podsticajni faktor. Ne tvrdim da i to nije potrebno, ali mi se čini da tu nema orijentacije na stvaranje društvene akumulacije da se na taj način stvore uslovi za stvarni razvoj uzgoja kokoši. Ako neko misli da će seljak – privatnik ko zna koliko doprineti unapređenju gajenja kokoši, taj živi u iluzijama. Naš seljak koji živi na malom posedu prodaje jaja i kokoši uglavnom samo onda kada dođe u škripac. Gajenje kokoši nije za njega značajan i stalan izvor dohotka. Sem toga, nije ni ekonomski moguće da se individualni mali seljak orijentiše na masovno gajenje kokoši ako ne dobije ozbiljnije kredite. Ali ja ne znam zašto bismo mi na taj način usitnjavali društvena sredstva kad je mnogo jednostavnije i efikasnije da društvena sredstva ulažemo u moderno peradarstvo fabričkog tipa, a ne u zaostali način gajenja kokoši u okviru malog poseda.

Isto se tako mnogo diskutuje o organizaciji naših zadruga i o njihovim unutrašnjim odnosima. U vezi s tim treba reći da bi zadruga morala da bude i mnogo jače povezana s našim političkim i privrednim centrima u srezu i opštini, bilo direktno ili preko poslovnog saveza. Treba voditi računa o tome da su jedno odnosi na sektoru industrije i trgovine, ukoliko svuda tamo gde su sredstva u društvenim rukama, a drugo su odnosi na selu gde još preovlađuje privatni sektor. Unutrašnji demokratizam u industriji sam po sebi »gura« radnika u socijalističkom pravcu. Čak i kad radnik nije potpuno svestan i kad se bori samo za platu i za što veću zaradu, on, u krajnjoj liniji, deluje u pravcu socijalizma i jačanja društvenih sredstava za proizvodnju. Ali u zadrugi je to drukčije. Tamo se vodi neprestana borba između sitnosopstveni-

kog interesa koji nastoji da zadrugu pretvori u servis za seljaka i društvenog nastojanja da seljak postane proizvođač na društvenim sredstvima za proizvodnju. Zemlja ostaje kao privatna svojina samo kao uslov za rad i postepeno se redukuje isključivo na određenu novčanu rentu. Kad socijalistički sektor u poljoprivredi dovoljno ojača, kad budemo imali dovoljno mehanizacije organizovane u socijalističkim pogonima pri zadrugama kao samostalna preduzeća, onda će se i ta renta smanjiti. Onda će uloga nagrade prema radu u poredenju s rentom postati tako velika da će ta renta postepeno izgubiti svoj smisao. U određenom trenutku ćemo, bar za određene delove Jugoslavije, moći da ukinemo tu rentu bez donošenja akta o nacionalizaciji. Ali danas je situacija još drukčija, i ako mi u zadrugama ne obezbedimo društveni uticaj, to jest uticaj socijalističkog društva svim mogućim sredstvima, onda ne treba uopšte sumnjati u to da će se naše zadruge razvijati onako kako to bude hteo bogati seljak, a ne onako kako mi budemo želeli.

U tom smislu treba usmeriti i korišćenje zadrugnih mašina i traktora. Sa tehničkog stanovišta, dobar je prilaz tome osnivanje malih mašinskih stanica, ali treba voditi računa o tome da bi bilo apsolutno pogrešno kad bismo mehanizaciju predali seljacima da oni sami gazduju njome. Neophodno je da sva ona mehanizacija koju budemo davali seljacima samo pod određenim uslovima i samo u određenom okviru bude uključena u neki ekonomski samostalni mašinsko-traktorski pogon u okviru zadruge. Ako budemo imali mašine u rukama, mi ćemo, zahvaljujući njima, obezbediti proces proširene reprodukcije time što će se glavna akumulacija slivati u zadrugu putem mašina i sredstava za proizvodnju, a ne preko otkupnih cena, na što smo sada donekle prinuđeni, iako bi nam mnogo više odgovaralo uvođenje potpuno slobodnih cena. Tek u takvoj ekonomskoj povezanosti sa savremenim sredstvima za proizvodnju, koja su svojina zadruge, seljak će početi da se menja, a kad se on promeni, onda će uloga socijalističkih pogona i proizvodnih sredstava u zadrugama postati odlučujuća. Ovde bih naveo sovjetski primer. Slabost sovjetske kolektivizacije bila je zapravo u tome što je prvo udružena zemlja, pa se tek onda počelo sa osnivanjem mašinsko-traktorskih stanica. Zato su se, razume se, te mašinsko-traktorske stanice razvijale veoma sporo. Međutim, kad su već osnovali mašinsko-traktorske stanice, oni su u svojim us-

lovima dobro učinili što ih nisu dali u kolhoze. Da su – u svojim uslovima – tako postupili, oni bi kolhozu – onom prvobitnom, u nastajanju – dali karakter kolektivne kapitalističke organizacije na selu. U tom smislu je bilo pravilno što je društvo sa svojim sredstvima za proizvodnju nastupalo protiv privatnosvojinskih tendencija. Razume se, druga je stvar što su oni unutar kolhoza likvidirali svaku mogućnost individualne inicijative, što je umnogome uočilo napredak u poljoprivredi. Mi, doduše, nećemo prvo da teramo seljake u kolhoz, ali moramo imati u rukama sredstva za proizvodnju, jer u protivnom nećemo moći da obezbedimo zdrav razvoj na selu. Ali zato nema nikakve potrebe da se mašinski pogoni izdvajaju iz zadruga pod uslovom da u samim zadrugama obezbedimo da one ne budu esnafsko udruženje seljaka, nego da u zadrugi oba faktora budu u ravnoteži: uticaj društva i uticaj seljaka-privatnika.

Na toj liniji važna su dva pitanja. Jedno je pitanje opšteg tehničko-privrednog rukovodstva zadruge, to jest pitanje upravnika i njegovog položaja u zadrugi. U vezi s tim trebalo bi tačno odrediti odnose i prava, a ujedno utvrditi i odgovornost npravnika pred društvom, a ne samo zadrugnom rukovodstvu, isto onako kao što je to predviđeno za direktora u fabrici. Drugi element koji obezbeđuje društveni uticaj u zadrugi je samostalnost pogona. Priznajem da je u zadrugama to često tehnički veoma teško ostvariti, jer je takav pogon često mali i čim hoćemo da ga finansijski osamostalimo, on poskupljuje. Zato je razumljivo što ćemo izvesno vreme morati da podnosimo i takve odnose. Ali naša orijentacija u vezi s tim mora uvek da bude princip da unutar zadruge stvaramo pogone koji će raditi kao samostalni ekonomski faktori. Mislim, pri tome pogotovo na mašinsko-traktorske pogone. Druga je stvar da li će seljak direktno plaćati sve usluge ili će ih delimično plaćati razlikom u otkupnim cenama, a zadruga će pokrivati razliku u privrednom računom pogona. Ali sam taj pogon mora da živi na osnovu ekonomske računice i mora da ostvaruje akumulaciju. S tehničke strane uzev, traktorske usluge mogu da se pružaju iz centra ili iz malih traktorskih stanica, ali po ceni koja odgovara opštem nivou cena.

Dakle, ako hoćemo da te usluge budu jeftinije, onda moramo unutar zadruge od zarade na tržištu da osnujemo fond, iz kojega ćemo davati dotacije, ili da se unapred dogovorimo da ćemo držati ovakve ili onakve cene radi stvaranja uslova

za regresiranje tih pogona. U granama u kojima su dohoci mali i u kojima se mehanizacija još uopšte ne isplati, biće potrebno regresirati te pogone iz drugih izvora, a ne iz seljakovog džepa. Ali i u takvim uslovima trebalo bi apsolutno da nastojimo da ti pogoni budu samostalan faktor, koji vrši pritisak na celokupnu ekonomsku politiku zadruga i da sve te računice budu čiste, da seljak zna da mi dajemo regres iz društvenih sredstava i da ćemo to i dalje činiti samo dotle dok bude potrebno, ali ne i većito. To su glavna pitanja koja prvo treba da raščistimo u našim zadrugama. U vezi s tim bilo bi potrebno podrobnije izgraditi unutrašnje odnose u zadrugi i istovremeno i odnose između zadruga i poslovnog saveza. Ti odnosi u principu treba da budu odnosi čiste ekonomske računice. Jedini put je put slobodnog ekonomskog razvitka, put saradnje i kooperacije na bazi uzajamnih ekonomskih interesa.

I unutar zadruga treba jasno podeliti kompetencije. Tačno treba utvrditi kada upravnik ima pravo da sam preduzima mere, a kada zadruga itd.

Kod nas se često oseća strah da nas Međunarodni zadrugni savez neće zbog takvih stvari priznati i da više nećemo moći da budemo njegovi članovi. To je potpuno besmislen argument. Nama nije važno da li će nas taj Međunarodni zadrugni savez priznati ili ne, jer naše zadruga nisu ono što su zadruga u kapitalističkom svetu, jer one to ne smeju da budu. Naša zadruga mora da bude onakva kakva nama odgovara i mora da uskladi interese radnog seljaka i društva. Celokupan naš aktiv, a pogotovo stručnjaci, mora da bude sposoban da se bori za našu politiku, i to bez sektaštva i bez istrčavanja. Seljak je i konzervativan i polako se odlučuje, ali kad vidi da negde može umesto dve hiljade dinara da zaradi pet hiljada, onda će u svakom slučaju poći tamo gde može da zaradi tih pet hiljada dinara. I treba da mu omogućimo da ih zaradi, ali da zaradi onoliko koliko je opravdano, odnosno koliko društvo može da podnese i koliko je to u opštem interesu naše privrede. Zato sam ubeđen da je naša politika već mnogo dublje prodrla u svest seljaka nego što mi ponekad i mislimo.

Za jačanje uloge zadruga izuzetno je važan i program zadruga na selu. Zapravo, program bi trebalo da bude polazište aktivnosti zadruga kao privrednog faktora. Kad se takav program donese i dobije podršku makar i samo male grupe se-

ljaka, onda je razumljivo da će on postepeno privlačiti sve šire mase ljudi, ako je uistinu konkretan i ekonomski opravdan. Sem toga, takav program je i platforma za akciju političkih organizacija, Socijalističkog saveza i svih drugih faktora. A mi još često pokušavamo da radimo bez programa, s nekim opštim parolama, iako je takav program od ogromne važnosti, pogotovo u investicionoj politici. Tako se još i sada sa svih strana čuje kampanja za izgradnju jame za stajsko đubrivo. Ne kažem da ne bi bilo u opštem društvenom interesu da imamo što više prirodnog đubriva. Ali je jasno da, ako tu akciju vodimo izolovano, ona ne vodi nikuda. Potrebno je da je ugradimo u okvir opšteg programa zadruga i u skladu sa društvenim interesom i raspoloživim sredstvima za razvoj poljoprivrede uopšte. Ako su kreditna sredstva ograničena, treba ih usmeravati onamo gde će dati najbolje rezultate i gde će najviše doprineti jačanju socijalističkih odnosa. Potrebno je kreditirati i sektor privatnog poseda. I za socijalističku kooperaciju treba dati bankarska sredstva, jer je to za nas isto kao da ih dajemo za bilo koji socijalistički sektor, samo pod uslovom da se precizira šta je socijalistička kooperacija i kakva je opšta podloga tog investiranja. To znači, da li je sastavni deo realizacije nekog šireg programa ili je to neka izolovana akcija. Jasno je da se u toj fazi mogu kreditirati samo sredstva za akciju koja je u okviru nekoga opšteg plana. Ali ukoliko budemo imali na raspolaganje više finansijskih sredstava, naša kreditna politika može već sada da se proširi i na individualnog seljaka. Društvu je u interesu da se seljak kreditima veže za određen poljoprivredni program.

Buržoazija drži seljaka na uzdi u prvom redu zaduživanjem. Kod nas su seljački dugovi minimalni. A i ne treba da pođemo tim putem. Međutim, kreditno povezivanje seljaka-privatnika sa zadrugom na bazi izrađenog programa bilo bi od velike koristi za naše napore na selu. U Vojvodini i Makedoniji postoje opšte seljačke zadruga čiji je razvitak otišao tako daleko da one na celoj površini – koja je inače svojina individualnih poljoprivrednika – rade po jedinstvenom programu, po zajedničkim planovima setve itd. Iako ne prodaju zajednički, svaki seljak toliko zavisi od zadruga da više ne može da se odrekne mašine. Tamo je i upravnik zadruga već čovek potpuno druge vrste, koji više ne smatra privatnu svojinu nekom otežavajućom okolišću. On računa samo još na

rentu koju daje seljaku i na nagradu za uloženi rad. Da bi mogao da isplati tu rentu i da bi ujedno akumulirao, prinuđen je da se bori za visok rast prinosa u svim pravcima i mora da modernizuje i mehanizuje celokupnu proizvodnju. Doduše, u Sloveniji je taj problem malo teži, ali na pojedinim područjima – kao, na primer, na Ptujskom ili Ljubljanskom polju – u celini bi se, mislim, mogli primenjivati isti pristupi i iskustva.

Kod nas se još računa s tim koliko ima posednika, a ne koliko ima zemlje. Kad bismo uzimali u obzir zemlju, mogli bismo izraditi plan razvoja i izračunati ne samo koliko je potrebno mehanizacije za obradu te zemlje nego i kolika će biti akumulacija. Ako se na takvoj zemlji ostvari potrebna akumulacija, ostvariće se i bolji položaj seljaka, seljak će više zaraditi, a istovremeno će dobrovoljno stupiti u nove odnose u socijalističkoj proizvodnji.

U vezi s režimom melioracija bilo bi potrebno – gde god je to moguće – prvo primeniti razne oblike direktne eksproprijacije. Ali pošto postoji i problem stanovništva koje mora da se uključi u to, najverovatnije nije moguća direktna eksproprijacija. Eventualno rešenje mogli bi biti i dugoročni zakupi, pogotovo tamo gde je zemlja sada napola neobrađena (vresišta) i renta ne može da bude suviše visoka. Ali potrebno je doneti neke propise koji bi seljaka doveli u određene ekonomske odnose s društvom koje ulaže društvena sredstva u tu svrhu. Nema baš nikakvog smisla meliorisati zemlju, a zatim je ostaviti da je seljak obrađuje svojim primitivnim sredstvima. Jer ako želimo sa te zemlje dobiti više, onda nije dovoljna samo voda, nego se, umesto pluga s volovskom ili konjskom zapregom, moraju koristiti modernija sredstva za proizvodnju.

A na pitanje – gde je onaj beočug u lancu i onaj glavni instrument za koji se treba uhvatiti na području socijalističke kooperacije – treba, mislim, odgovoriti da će to pokazati praksa. U vezi s tim ne možemo davati recepte. Ali možemo da sakupljamo iskustva i da ih prenosimo našim kadrovima. Tako su, na primer, zadruga u Vojvodini ostvarile iznenađujuće mnogo raznovrsnih oblika o kojima nismo ni sanjali. Ti oblici su nastali u praksi, i to onog trenutka kad se upravnik u zadrugi počeo osećati kao direktor gazdinstva celog sela, bez obzira na sopstveničke odnose. Što je veća sredstva imao, toliko se lakše borio. U tome je suština: da se naši kad-

rovi u zadrugama orijentišu na to da postanu »gazde« i da se onda, u okviru sredstava i mogućnosti koji im stoje na raspolaganju, bore za one forme tih odnosa koje u konkretnoj situaciji daju najbolje rezultate. A to može da se ostvari samo onda kad naše zadruga budu zaista socijalistička jezgra i predstavnici društvenih interesa, a ne samo interesa seljaka. Zato je pitanje upravnika, stručnog kadra i političkog jezgra unutar zadruga veoma važan momenat.

Na kraju, još nekoliko konkretnih problema.

Veoma često se čuje pitanje šta da se radi s viškom radne snage da bi se povećala produktivnost rada. Izgleda da naši kadrovi na terenu isuviše brinu o tome. Ne kažem da ne treba preduzimati konkretne mere u vezi s tim, ali ostaje princip da veća akumulacija znači ubrzanje razvoja proizvodnih snaga. A unapređenje proizvodnih snaga znači veći dohodak i veću mogućnost zapošljavanja ljudi. To je, uostalom, najbrži put zapošljavanja ljudi. Privid je da zapošljavamo ljude, ako im dajemo platu za nešto što ne daje produkciju, umesto da ta sredstva ulažemo u dalji razvoj proizvodnih snaga. Kad to ne bi bilo tako, društvo bi, najzad, moralo da stagnira. Od ludista koji su počeli da lupaju mašine u prvoj fazi kapitalizma, neprestano se ponavljala tvrdnja da će mašina, automatizacija i mehanizacija istisnuti čoveka. Ali to nije tačno. To su samo trenutne teškoće pri prebacivanju ljudi sa jednog sektora na drugi sektor rada. A društvo nije ni obavezno da svakom pojedincu već unapred određuje kuda će ići ako napusti posao na jednom mestu. Ostavimo i samom čoveku da se malo bori i da sam nađe novo zaposlenje. Razume se da će brži razvitak proizvodnih snaga, bolje poslovanje i veća produktivnost rada pružiti i veću mogućnost za zaposlenje. Pri tome bih hteo da upozorim na podatak koji je veoma karakterističan za razvitak u svetu baš sada kad je na dnevnom redu automatizacija koja radikalno menja sve odnose u zaposlenju. Statistike posleratnih godina jasno pokazuju da stalno raste broj ljudi zaposlenih izvan proizvodnje u raznim uslužnim delatnostima, na račun smanjenja zaposlenih u samoj proizvodnji. Razume se da veća produktivnost rada koja dolazi sa savršnijom tehnikom – pogotovo s automatizacijom – povećava, uopšte uzev, dohodak društva kao celine. Povećava se opšti standard društva. A svako povećanje društvenog standarda uvek zahteva i povećanje svih onih pomoćnih službi koje omogućavaju tako visoki standard. Takav će

se proces razvijati i u nas. Ako budemo razumnije gazdovali, ako budemo imali manje socijale i više proizvodnog rada, onda ćemo našim ljudima moći da ostvarimo mnogo brži napredak uslova života, a u svakom slučaju mnogo brži nego sada kad strahovito mnogo trošimo na socijalna davanja. Kad govorimo o tome da ogromno mnogo trošimo na socijalu niko nam ne veruje, jer naši penzioneri imaju relativno male penzije i invalidi male invalidnine. Ali baš ti unutrašnji odnosi kakvi su kod nas i orijentacija na socijalu obogaljuju celokupan naš razvitak. Mogli bismo mnogo brže podizati životni standard da smo nešto malo manje »socijalni«. Ali, u krajnjem rezultatu, bili bismo mnogo »socijalniji« nego što smo ovako. »Socijalni« smo po našoj volji, a ne po rezultatima našega rada, jer rezultatima svoga rada zapravo kočimo brži rast životnog standarda.

Drugo su, međutim, konkretni problemi. Deo zaposlenih ljudi bi nesumnjivo mogao da se vrati na selo. Individualni dohodak na selu raste i rastu čak i fondovi potrošnje. Mi ne možemo porezima pokupiti onaj višak koji se tamo stvara, i zato je bolje da se određeni broj ljudi vrati na selo i »izvlači« dohodak koji se tamo stvara. Sem toga, intenzivnija poljoprivreda će i sama svojom intenzivnošću zaposliti više radne snage nego sada.

Jedan od problema koji još nismo uspeli da rešimo i koji još nismo pravilno zahvatili jesu javni radovi. To je problem osposobljavanja opštine da postane materijalna baza društvenog standarda i borbe za viši društveni i individualni standard našeg čoveka. Ako komune budu trošile manje sredstava za razne administrativne budžetske izdatke i ako njihovi fondovi budu zaista fondovi za zapošljavanje ljudi na javnim radovima, izgradnji stanova, melioracijama itd. koliko opština bude mogla svojim sredstvima da učini, onda nema nikakve sumnje da bi pitanje radne snage moglo da se reši. Ali nema opasnosti da će to kod nas biti neki veći problem. Malo je teže, razume se, za radnike u industriji. Taj problem, međutim, ne možemo odjednom rešiti. Poslednjih godina se, zbog određenih odnosa, u industriji nakupilo nekoliko hiljada ljudi koji se ne mogu tek tako udaljiti sa posla. Ali možemo usporiti taj proces, možemo zaustaviti proces zasićivanja industrije novom radnom snagom sa sela i postići da se ubuduće pri otvaranju novih fabrika radna snaga prelijeva iz pojedinih industrijskih grana. Ti problemi ipak ne smeju da

spreče naš hod putem koji nameće logika, a to je da krajnji rezultat za društvo i za svakog radnog čoveka bude poboljšavanje življenja onim tempom kojim budemo sposobni da razvijamo proizvodne snage. Na osnovu svega toga jasno je da sve ono što se uloži u veću produktivnost rada i u razvijanje proizvodnih snaga donosi poboljšanje uslova života ljudi. Iz toga, razume se, proizlazi i veće zapošljavanje. Uostalom, kod nas nije rešen problem nezaposlenosti. Ima individualnih slučajeva, ali kad bi službe za zapošljavanje bile nešto malo drukčije organizovane i vodile računa ne samo o onom radniku koji je već bez posla nego utvrđivale i u kojim fabrikama ima još rezervi, mogle bi u slučajevima kad se traži radna snaga da budu onaj faktor koji bi posredovao da se deo radne snage prebaci iz jedne fabrike u drugu, pri čemu bi mogle da odigraju veliku ulogu. Slično bi mogli da postupaju i naši opštinski i sreski narodni odbori.

Razumno rešenje je odvajanje trgovine od seljačke zadruge. Ne kažem da bi to trebalo sprovesti odjednom. O tome bi, razume se, trebalo da se izjasne u prvom redu zadružni savezi. Ali ubeđen sam da je to potrebno učiniti ako hoćemo da nam zadruga budu ono što želimo da budu.

Drugi je problem trgovina uopšte, a pogotovo trgovina poljoprivrednim proizvodima. U tom okviru postavlja se i pitanje potrošačkih zadruga. U našem sistemu trgovine nisu moguće stare potrošačke zadruga. Trebalo bi da izmenimo celokupni sistem raspodele dohotka na području trgovine ako hoćemo da uvedemo pravu potrošačku trgovinu. Suština potrošačke trgovine je u tome da preduzeće, odnosno zadruge slobodno raspolaže svojim sredstvima, to jest da kupuje, prodaje, odriče se profita ili ne, vraća kupcu ostvareni profit i slično. Sada, međutim, naši propisi to ne omogućavaju i takva zadruge kod nas ne postoji i ne može postojati. To znači da i ako ostvarimo takvu zadrugu, ona neće biti ništa drugo nego ono što je sadašnji savet potrošača, a to znači grupa građana koja može da savetuje i kritikuje, koja – doduše – može da se mieša u način poslovanja, ali, u stvari, neće moći ništa da izmeni, jer nema nikakve materijalne osnove. Ako pođemo putem promene samog sistema, postavlja se pitanje zašto da stvaramo potrošačke zadruga i zašto ne bismo redovnoj trgovini dali karakter potrošačkih zadruga preko saveta potrošača. Mislim na zadruga koje neće biti kolektiv-

na (privatna) svojina nego društvena svojina pod demokratskom upravom samih potrošača. Razlika između potrošačke zadruge i saveta potrošača je u tome što je prvo kolektivna (privatna) svojina, a drugo je društvena svojina pod demokratskom upravom potrošača. Pravilnije je svu našu trgovinu postaviti u takav položaj da može gazdovati na isti način u svojoj mreži na malo, da se može u interesu potrošača boriti za niske cene, za dobar kvalitet itd. i da može da vraća dobit ili bar deo dobiti potrošaču, kao što to obično rade potrošačke zadruge. Bolja je ta varijanta, iako ja – razume se – nemam ništa protiv toga da osnujemo i potrošačke zadruge, jer će se i one na kraju morati da razviju u društvenu svojinu pod upravom potrošača. Međutim, ubeđen sam da te potrošačke zadruge neće biti nimalo bolje nego što je naša sadanja trgovina, samo s tom razlikom što će možda tamo subjektivne slabosti (nehat, krađa itd.) više dolaziti do izražaja nego u našoj trgovini. Slažem se s tim da su problemi s našom trgovinom nastali čim smo stigli do malo veće proizvodnje u poljoprivredi. Video sam u Makedoniji da se sve razvija s mnogo optimizma, sem što su seljaci-zadrugari zabrinuti zbog trgovine, jer im je prošle godine veoma mnogo proizvoda propalo, a propada im već i prva ovogodišnja prolećna proizvodnja, jer nema trgovaca koji bi te proizvode otkupili i plasirali na tržištu. Naime, niko nije pripremljen na takav skok u proizvodnji. Delimično i zbog toga što su naši stručnjaci uveliko ubeđivali sebe i druge da će taj razvoj biti spor i da ne može biti brži. Sada su svi iznenađeni tempom povećanja proizvodnje postignutim tamo gde se stvari prišlo sistematski. Zato ćemo u celokupnom našem sistemu trgovine morati mnogo šta da menjamo, da bi ona bila u stanju da svu proizvodnju prihvati i iznese na tržište. To je još i sada jedna od naših najslabijih tačaka. U vezi s tim vanredno je važan i velik faktor i narodni odbor, bilo sreski ili opštinski, koji takođe koči bolju trgovinu time što uglavnom teži da utvrdi dobit trgovinskih preduzeća, jer preko njih dobija akumulaciju i ne otvara im mogućnost za sniženje cena. Zbog toga je, uglavnom, sudbina posredovanja tih preduzeća i cena u rukama narodnih odbora. Ima mnogo slučajeva da neko izide na tržište s nižim cenama, pa ga organi narodnih odbora proteraju s tržišta zato što konkuriše lokalnim sreskim preduzećima. Takvih negativnih pojava ima nebrojeno mnogo u Jugoslaviji. Ako neka zadruga želi direktno da otvori trgovinu u gradu, odmah se

pojavi narodni odbor da joj nabije sve moguće takse i otežajevtiniju prodaju. A, s druge strane, sav je naš aparat, i republički i savezni, uvek sklon tome da sluša trgovce u centrima. Nepravilnosti u vezi sa stokom i koeficijentima za izvoz očigledno su posledica toga što svi naši trgovci na veliko i izvozni organi imaju neposredan uticaj na sve to. A zadružni sistem i državna preduzeća ne bore se dovoljno da nađu direktan put na tržište. Najbolji put za slamanje monopolista je omogućiti proizvođačima direktnu prodaju na tržištu. I naši otkupni poslovni savezi počinju nekako nesrečno da se razvijaju u otkupna preduzeća na veliko. A zapravo bi uloga poslovnih saveza morala da bude u tome da oni omogućavaju zadrugama da direktno stignu na tržište i da im pri tome pomažu. Kad bi se naši gradovi i industrijski centri povezali s određenim zadrugama i proizvođačima i sklopili ugovore na dugi rok i za određene količine, kad bi im u gradovima dali i potrebne lokale pod uslovima koje bi oni mogli podneti, ubeđen sam da bi i grosistička preduzeća morala da vode potpuno drugu politiku.

S obzirom na monopolističke tendencije u našoj trgovini, zadruge i poslovni savezi imaju mnogo razloga da se međusobno što uže povezuju. Takva tesna povezanost donekle je i u interesu društva, i zato je ne bi trebalo razbijati. Bez obzira na to što taj proces u sebi sadrži monopolističke tendencije, ako ga budemo administrativnim putem razbijali, mi ćemo na području trgovine verovatno zapasti u tešku situaciju i onda nećemo moći da utičemo na razvoj poljoprivrede onako kako bismo želeli. Bilo bi pogrešno propisati administrativne mere protiv monopola koji nastaje kao prirodan i obavezan rezultat objektivnih uslova, ili ga na taj način ukinuti. Osnova bi morala da bude interes zadruge. Nije reč o trenutnom nego o dugoročnom interesu, a šta je dugoročni interes zadruge, to će ona sama brzo utvrditi. Ako poslovni savez bude svojom dugoročnom politikom garantovao zadruzi neku stabilnost, onda nema razloga da zadruga ne uđe u poslovni savez. Ne verujem da bi preduzeće na veliko moglo garantovati zadruzi takvu stabilnost na isti način kao poslovni savez, koji se istovremeno bori za tehničku opremu svoje proizvodnje, za magacine i slično, što je potrebno za drugama. A ako kao rezultat takvog procesa nastane nekakav praktičan monopol poslovnih saveza, koji nije nametnut nego je rezultat interesa zadruga, onda ne bi trebalo ometati

taj proces. Ali ne bi bilo pravilno ni ukidati trgovačka preduzeća. Trebalo bi da se zadruga dogovore s poslovnim savezima kako god one hoće, pa ako se dogovore da će poslovati samo preko poslovnog saveza, to je njihova stvar. Uspeh zadruge zavisi od toga koliko ona može da računa sa stabilnošću svoga položaja na duži rok. To je i jedini put stabilizacije naše trgovine. A s našim je preduzećima već tako da kad robe ima dovoljno, ona je pokupuju i iznesu na tržište. A posle dva meseca, kad robe nema više ili je ima malo, cene počnu da skaču.

Treći momenat je tehnička opremljenost trgovine. Kad bi trgovina imala hladnjače, magacine i sve ono što je potrebno za promet poljoprivrednih proizvoda, sve bi bilo drukčije i mi bismo imali stabilniju trgovinu na tom području. Orijehtacija poslovnih saveza i zadruga na izgradnju magacina i hladnjača veoma je zdrava i trebalo bi je pospešiti. Sem toga, trebalo bi pospešiti i njihovu direktnu vezu s tržištem da bismo što više izbegli najrazličitije posrednike.

Iz materijala za Konferenciju gradova, a i iz diskusije, vidi se da je za snabdevanje gradova i industrijskih centara potrebno u neposrednoj okolini gradova razvijati mrežu ekonomija i poseda. To je pogrešna orijentacija. Sredinom 20. veka, uz tehniku kojom raspolazemo, ne dolazi u obzir orijentacija na snabdevanje gradova nekom određenom ekonomijom u blizini grada. Gradovi i industrijski centri treba da se snabdevaju preko trgovinske mreže, odnosno preko zadruga i poslovnih saveza. Faktori odgovorni za snabdevanje morali bi da razmatraju snabdevanje gradova ne samo s aspekta koliko imaju ekonomija u okolini grada, nego i u svetlu činjenice kakve su kontrahaže i koji je rok ugovora s proizvođačkom zadrugom, s državnim posedom i s ovim ili onim proizvođačem, odnosno hoće li ga taj celu godinu redovno snabdevati poljoprivrednim proizvodima po određenim cenama. S jedne strane, proizvođač bi imao sigurno i trajno tržište, a, s druge, gradovi bi imali obezbeđeno redovno snabdevanje. I trgovina industrijskih proizvoda morala bi sama da stvori svoju trgovačku mrežu na malo i zajednička preduzeća na veliko, jer svaka fabrika ne može da osniva svoju trgovinu. Razume se da ta preduzeća ne bi sama bila faktor akumulacije. Ukoliko trgovina ostvaruje dobit, ona tom svojom dobiti postaje faktor finansiranja male privrede u komunama tako da se time i zaostalim komunama otvara mogućnost da nešto rade na

bazi trgovine. A ta dobit trebalo bi da se stvara u mreži prodaje na malo, i to ne samo u prodavnicama nego u celom preduzeću. Međutim, u ta preduzeća treba uneti modernu mehanizaciju, magacine, transportna sredstva i izgraditi mrežu prodavnica. A prodavnica bi trebalo da bude samostalan finansijski pogon, mada povezan s preduzećem, tako da i komuna na čijem se području nalazi prodavnica ima koristi od toga što će oporezovati radnike u toj trgovini, a i preko investicionih sredstava koja će dati trgovina.

Još nešto o domaćinstvu i pomoći radnoj ženi na selu. Mislim da materijalnu bazu za socijalističko domaćinstvo na selu ne bi trebalo razvijati preko zadruga. To treba odvojiti od zadruga, što dakako ne znači da zadruga treba da ostane nezainteresovana za to. Hoću da kažem samo to da ni u kom slučaju time ne bismo smeli da opterećujemo redovnu privrednu delatnost zadruga. Pogone koji bi služili snabdevanju domaćinstava na selu trebalo bi razvijati bilo u okviru mesnih saveta ili u okviru seoske zajednice koja bi odgovarala stambenoj zajednici u gradovima. Tim putem bismo čak išli mnogo brže napred nego kad bi to išlo preko zadruga, jer brzina tog razvoja u zadrugama zavisi i od najraznovrsnijih zadržinskih fondova itd. Kad bi to bilo izvan zadruga, oslonilo bi se u prvom redu na individualni dohodak, na neposrednu pomoć opštine. Razume se da bi doprinos mogle da daju i zadruga, ali samo iz fonda za slobodno raspolaganje. Sem toga, takva bi zajednica postala socijalističko jezgro koje bi bilo važno i u političkom smislu. Pa ako bismo oko toga jezgra okupljali žene i omladinu, izvesno bi njihov uticaj na zadrugu bio mnogo veći nego što je danas.

Pravilno je mišljenje da bi opštine morale više da se mobilišu za rad poljoprivrede. U vezi s tim nisu potrebne velike reorganizacije. Ukratko, opština bi morala da se više orijentiše na zadruga, odnosno na intenzivniju koordinaciju rada saveta za poljoprivredu opština i zadruga.

Uzgred bih pomenuo još i poljoprivrednike u blizini gradova. Kao socijalistička zemlja, ukinuli smo mitnice i mitninu (trošarinu), ali smo pogrešili. Sada nam seljak iz okoline gradova daje mnogo manje od diferencijalne rente nego što je davao kapitalističkoj državi. Najverovatnije ne možemo ponovo uspostaviti mitnice, ali ne bi bilo nimalo rđavo kad bismo za područja oko velikih gradova, pogotovo sada kada su se ti gradovi teritorijalno proširili, izdali određene propi-

se kojima bismo opteretili tu diferencijalnu rentu. Neka to ostane stvar inicijative i snalažljivosti samih narodnih odbora. O tome bi trebalo doneti okvirne propise koji bi omogućili da se domognemo dela te diferencijalne rente. Sem toga, tu su na raspolaganju i druga sredstva. Kad bi gradovi direktno razvijali trgovinu zadruga, onda bi jednoga dana bili u stanju da jednostavno zabrane individualnom poljoprivredniku prodaju na pijaci. Uostalom, i naš kurs mora ići u tom pravcu da postepeno postignemo to da poljoprivrednik počne prodavati samo zadrugi i preko zadruge, a ne direktno.

Sa slovenačkog na srpskohrvatski prevela Neva Toplak.

NAPOMENE

[1] Reč je o Zakonu o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta, usvojenom 15. oktobra 1959. i objavljenom u *Službenom listu FNRI*, br. 43, od 28. oktobra 1959, str. 1007 – 1019. Ovim Zakonom je dato pravo opštinskim narodnim odborima da propisuju minimum agrotehničkih mera ili pojedine agrotehničke mere pri obradi zemljišta, na celom ili samo na delu područja opštine. Korišćenje poljoprivrednog zemljišta, prema ovom Zakonu, treba da se vrši na način koji najviše odgovara prirodnim osobinama zemljišta i ekonomskim i tehničkim uslovima proizvodnje. »Zemljište u građanskoj svojini« se, prema čl. 24. Zakona, može u vremenu od 1 do 5 godina staviti pod prinudnu upravu i dati na korišćenje poljoprivrednoj organizaciji ukoliko ga korisnik ne obrađuje ». . . onako kako se obrađuje u kraju u kojem se nalazi«. Zakon, pored toga, daje mogućnost narodnim odborima da propišu primenu agrotehničkih mera za osposobljavanje zemljišta za intenzivnu proizvodnju.

U praksi, međutim, ova ovlašćenja nisu redovno i dosledno korišćena.

[2] Broj svinja se smanjio od 4,650.000 na dan 15. januara na svega 3,705.000 grla 15. januara 1957. (Videti: *Statistički godišnjak FNRI*, 1961.)

NOV USPON POLJOPRIVREDNOG ZADRUGARSTVA

Diskusija na Petoj redovnoj godišnjoj skupštini Glavnog zadružnog saveza FNRI, 23. januara 1958. godine. Pod ovim naslovom tekst je objavljen i u knjizi Problemi naše socijalističke izgradnje«, V, Kultura, Beograd 1964, str. 162 – 171. odakle je preuzeta za ovo izdanje.

Poznato je da svi naši rukovodeći politički i državni organi posvećuju sada veliku pažnju vašem radu odnosno razvitku i jačanju zemljoradničkog zadrugarstva. Na tom području se danas bije jedna od najvažnijih bitaka naše socijalističke izgradnje, bitka za modernu, krupnu socijalističku poljoprivredu i za realizaciju onih ciljeva koje smo sebi postavili u utvrđenoj ekonomskoj politici.

Verujem da će i ova skupština svojom diskusijom i odlukama dati doprinos bržem i još odlučnijem napretku u pravcu kojim poslednjih godina idemo.

Protekle dve godine bile su godine znatnih uspeha na području razvitka zemljoradničkog zadrugarstva i poljoprivrede uopšte. Ti uspesi su delom rezultat znatno većih ulaganja u poljoprivredu, a delom su rezultat pojačanih subjektivnih napora na tom sektoru.

Želeo bih da istaknem naročito ovaj drugi momenat – to jest naše subjektivne napore u borbi za modernu poljoprivredu i za socijalistički preobražaj sela. To utoliko pre što smo za sledeće petogodišnje razdoblje za ulaganje u poljoprivredu predvideli znatno veća sredstva nego što su bila dosadašnja. Prema tome, postoje realne materijalne mogućnosti da postignemo ozbiljne, prelomne uspehe u borbi za modernu socijalističku poljoprivredu, ukoliko budu uloženi potrebni subjektivni naponi svih naših društvenih organa.

Svi znate da se na području poljoprivrede, manje nego igde, možemo uzdati u stihiju, jer je ta stihija sitnosopstveni-

ka. Gledano sa te strane, mi smo za poslednje dve godine postigli zaista dobre rezultate. Značaj postignutih uspeha je prvenstveno u tome što nam oni potvrđuju da smo na dobrom putu. Tako, s jedne strane, naša socijalistička poljoprivredna dobra već počinju da izlaze iz zaostalosti, niskih prinosa i deficita i sve više postaju primer i po prinosima i po rentabilnosti poslovanja. Ona postaju realan ekonomski faktor na tržištu i ekonomska snaga koja već počinje bitno da utiče na razvitak naše poljoprivrede. Sa druge strane, zemljoradničko zadrugarstvo zabeležilo je snažan uspon, kako u pogledu materijalnog jačanja zadruga tako i u pravcu sve šireg povezivanja sa individualnim poljoprivrednim proizvođačima.

U praksi naših zadruga pronađeni su mnogobrojni oblici kooperacije, ujedinjavanja i savlađivanja - sitnosopstveničke rascepanosti zemlje. Te forme su važne pre svega zbog toga što omogućuju negde u većoj negde u manjoj meri primenu metoda modernog poljoprivrednog gazdovanja, upravo povezujući interes društvene zajednice sa interesom individualnog poljoprivrednog proizvođača.

Mislim da je ta činjenica, pored znatno poboljšanog i rentabilnijeg unutrašnjeg poslovanja, najznačajniji uspeh u razvitku zemljoradničkog zadrugarstva proteklih godina. Naravno, još smo daleko od toga da bismo mogli tvrditi da su postignuti uspesi izmenili i sam sitnosopstvenički karakter naše poljoprivrede. No time što je već ostvareno postignuta su svakako dva rezultata. Prvo, učvršćeno je u našim kadrovima i širokim slojevima radnih ljudi saznanje da naša poljoprivredna dobra, iako zauzimaju relativno mali deo obradivih površina, mogu biti odlučujući faktor i osnovna ekonomska snaga ne samo u snabdevanju našeg tržišta nego i kao podsticaj i primer šta može moderna socijalistička poljoprivreda dati. Drugo, široko je učvršćeno saznanje da je kroz pravilno postavljeno zemljoradničko zadrugarstvo i posredovanje odgovarajuće društvene mehanizacije i drugih savremenih proizvodnih sredstava – moguće postepeno prevazići sitnosopstveničku rascepanost zemlje i pristupiti stvaranju modernog krupnog socijalističkog gazdinstva, a da se pri tom ne dođe u sukob sa radnim seljakom, nego u saradnji sa njime i u njegovom sopstvenom interesu.

Mislim da takva svest naših kadrova i veoma širokog kruga radnih ljudi predstavlja danas vrlo ozbiljnu materijalnu snagu, koja nam obezbeđuje da će naši subjektivni napori

u sledećim godinama biti još snažniji, pa zato i borba za modernu poljoprivredu i socijalistički preobražaj sela još uspešnija.

U oceni pojedinih oblika socijalističkog preobražaja sela i bržeg razvoja poljoprivrede treba da izbegavamo obe krajnosti koje danas tu i tamo u diskusijama dolaze do izražaja.

S jedne strane, postignuti pozitivni rezultati ne treba da nas uspravaju i da nas spreče da vidimo i ono što je negativno, što koči brže kretanje napred. I obrnuto, izvesne negativne strane ovog ili onog oblika naše borbe za napredniju poljoprivredu ne smeju nas navesti da odbacimo i samu suštinu i da automatski sužavamo front našeg rada. Do takvih odluka dolaze drugovi koji nisu sagledali razvitak u celini, nego uzimaju izolovane pojave ili samo jednu stranu pitanja.

A negativnih pojava ima i o njima ovde treba govoriti. Činjenica je, na primer, da naše zadruge često zaključuju ugovore sa individualnim poljoprivrednim proizvođačem, od čega društvo dobija vrlo malo, ili ništa. No suština pitanja nije u tome da li je seljak dobio mnogo ili malo – jer kad bismo mogli, dali bismo mu i više nego što dajemo – nego je reč o tome da treba obezbediti da se sredstva koja ulažemo u poljoprivredu što rentabilnije iskoriste. Pošto su ta sredstva ograničena, računicu treba postaviti tako da ulaganje obezbedi odgovarajući dalji tempo novih ulaganja u poljoprivredu stvaranjem odgovarajućih društvenih fondova, a ne da se sredstva prelivaju u individualnu potrošnju. Samo na taj način se može obezbediti unapređenje poljoprivrede, a to je ujedno i jedini način da se obezbedi normalan porast životnog standarda seljaka. Evo zašto treba da vodimo odlučnu borbu da se stvarno obezbede zajednički društveni interesi, to jest da društvena sredstva koja ulažemo u poljoprivredu budu osnova za sve širu socijalističku reprodukciju, a ne predmet individualne potrošnje.

Slično je sa pitanjem ugovora o socijalističkoj kooperaciji. Ako su ugovori sklopljeni na suviše kratak rok, oni omogućuju razmah takve kooperacije koja bi bitno doprinela modernizaciji poljoprivrede i ojačala zadrugu kao osnovni ekonomski faktor u toj sprezi. Kratkoročni ugovori dovode do toga da društvene investicije nikada nisu u punoj meri iskorišćene za jačanje društvenih fondova, nego daju privilegiju privatnom sopstveniku, bez ikakvog njegovog ulaganja ili njegove zasluge. Ako bismo tako radili, mi bismo samo ula-

gali svake godine nova i nova društvena sredstva za skromne početne rezultate, umesto da postignemo sledeće godine još veće uspehe, da pojačamo društvena sredstva u formi novih investicija u poljoprivredi itd. To su svakako negativne pojave, a ima i drugih.

No takve i slične negativne pojave nikako ne mogu da nas podstaknu na neko sužavanje raznih oblika kooperacije. Mislim da bi to bio pogrešan zaključak. Stvar je, međutim, u tome da treba da se borimo za stalno usavršavanje tih formi i da ceo sistem razvijamo tako da unutar postojećih formi obezbeđujemo društvene interese, da i dalje dejstvujemo na širokoj skali metoda rada i oblika organizacije.

Tu treba, po mome mišljenju imati pred očima pre svega dva zadatka. Jedan je u tome da se okrenemo prema konkretnom radu, svakodnevnom privrednom poslovanju pojedine zadruge, da na konkretnoj računici zadruge i na konkretnim privrednim odnosima koje ona uspostavlja sa individualnim seljakom i sa društvenim preduzećima učvršćujemo i poboljšavamo postignute rezultate.

Svaki drugi put vodio bi ka konzerviranju i čak ka jačanju takvih društvenih odnosa na selu koji bi sami po sebi potkopavali politiku socijalističkog preobražaja sela.

Drugi zadatak je da na metode i forme razvitka u poljoprivredi, na selu, gledamo kompleksno, da ih usklađujemo kako bi sve one delovale u istom smeru i vodile ka jednom cilju. U tom smislu treba da usklađujemo sve naše mere prema poljoprivredi. A tu ima kod nas još prilično slabosti. Naime, ima slučajeva da se jedna politika vodi u zadrugarstvu i poljoprivredi, a druga u drugim sektorima.

Istina, mi treba da težimo da svaki odnos bude ekonomski što čistiji. Ali ako se stvari kompleksno posmatraju, onda se može, na jednoj strani, ići i na ustupke, s tim da se traže i nađu mogućnosti da se ta sredstva povrate kroz odgovarajuće forme, na drugoj strani.

I u našim savezним propisima sa područja van poljoprivrede ponekad zaboravimo da neko rešenje, koje, posmatrano s jedne strane, izgleda ispravno, može istovremeno da slabi naše napore i borbu za socijalističku poljoprivredu. Tako naša industrija u praksi često vodi politiku koja otežava pravilnu socijalističku politiku u poljoprivredi. I naša trgovinska praksa dolazi često u sukob sa interesima razvitka poljoprivrede. No svi ti nedostaci mogu se otkloniti i otklanjaće se

najefikasnije ako sve te stvari posmatramo kompleksno u uzajamnoj povezanosti i ako usmerimo sve mere u pravcu rešavanja osnovnog zadatka na selu: moderna socijalistička poljoprivreda i socijalistički odnosi u proizvodnji.

Ove godine moraćemo se založiti da u najvećoj mogućoj meri odstranimo ove i druge neskladnosti i da tako pomognemo vama da biste mogli u praksi, na terenu da postignete što bolje rezultate. Mi očekujemo istovremeno da će zadruge i zadrudni savezi i svojom praksom i svojim predlozima i drugim merama doprineti rešavanju tih problema.

Otuda i diskusija na ovoj skupštini treba stalno da ima u vidu pojedinačno u opštem, i obrnuto. Ne smemo dozvoliti da se pojedina pitanja posmatraju izolovano, odvojena od celine zadataka koji stoje pred nama. U toj svetlosti treba analizirati i pozitivne i negativne strane dosadašnjih rezultata u razvitku zadrugarstva.

Još bih nešto hteo da istaknem. U referatima [1] je bio pravilno postavljen problem karaktera i uloge naše zemljoradničke zadruge.

Naša zadruga nije klasična zemljoradnička zadruga, nije to nikakva kolektivna privatna organizacija seljaka. To je novi tip zadruge, koji se stvara u našim uslovima. To nije stvar proste teoretske diskusije. To pitanje ima i te kako praktičan značaj.

Mi težimo da kroz zemljoradničku zadrugu stvorimo poseban oblik socijalističke proizvodne organizacije u poljoprivredi u kooperaciji sa seljakom sa ciljem da se on na bazi dobrovoljnosti i svog materijalnog interesa uključi u socijalistički mehanizam proizvodnje.

To je naš cilj.

Međutim, unutrašnji odnosi u našoj zadruzi još nisu dosledno tako postavljeni. U unutrašnjoj organizaciji zadruga nekako smo još suviše pod uticajem starih metoda rada.

To se ogleda u pritisku sitnosopstveničkog egoizma na mašinsko-traktorske pogone, pa čak i u tendenciji da se oni kao celovite socijalističke organizacije i samostalni pogoni, što oni treba da postanu, razbiju i podele po pojedinim grupama unutar zadruge, što vodi samo učvršćenju sitnosopstveničke svesti. Zatim, ima tendencija da se društvena sredstva maksimalno koriste u privatnom interesu, da se održavaju neekonomske, subvencionisane cene njihovih usluga

itd. Društvena kontrola i intervencija takođe nisu obezbeđeni dokraja.

Ovakve i slične pojave moguće su pre svega zbog toga što mi još nismo obezbedili takve unutrašnje odnose u zadruzi koji bi zaštitili društvena sredstva proizvodnje od pritiska sitnosopstveničkog egoizma.

Dalje, nije do kraja rešeno ni pitanje radničkog samoupravljanja u pogonima i u zadrugama. Postoje velike diskusije oko toga – kako tehnički i administrativno rešiti taj problem, a da se on ne pretvori u kočnicu razvitka socijalističke poljoprivrede. Međutim, mi za to pitanje moramo naći rešenje. Ni to, naime, nije teoretsko pitanje, niti je problem samo u tome da radnik u združnom pogonu treba da ima jednaka prava kao radnik u fabrici. Nije reč, prema tome, o nekom pravnom pitanju, niti o apstraktnom pravu radnika, nego o tome da se parališe negativan uticaj sitnosopstveničke stihije. Reč je o sasvim konkretnom pitanju, – hoće li ti pogoni, koji služe razvijanju moderne poljoprivrede i koji se razvijaju na bazi sredstava koje društvo ulaže u poljoprivredu, biti pod neposrednim svakodnevnim pritiskom sitnosopstveničkog egoizma, ili će zaista služiti pravoj svrsi – izgradnji socijalizma na selu, kroz stvaranje moderne poljoprivrede.

Dalje, pošto odnosi unutar zadruga nisu još dovoljno raščišćeni, često je veoma teško dati zadrugama one materijalne povlastice, materijalnu pomoć koju one traže i koju bismo im stvarno trebalo i mogli da damo.

Ako su nesređene prilike unutar zadruga, ako se ne zna na koji način će društvena sredstva koja se daju biti korišćena i kuda će otići materijalni rezultati, onda je opravdana i izvesna sporost u rešavanju nekih potreba zadrugarstva i u davanju materijalnih sredstava.

Uloga i mesto upravnika zadruga je ovde svakako od ključnog značaja. Mislim da bi bilo normalno da pri postavljanju upravnika zemljoradničke zadruga prihvatimo isti princip koji važi pri postavljanju direktora fabrike: javni konkurs, gde bi u postavljanju učestvovali predstavnici zadruga i narodnog odbora i ostalih zainteresovanih društvenih faktora. Čini mi se da bi plate vodećeg kadra, uključujući upravnika, trebalo postaviti tako da zavise direktno od ekonomskih uspeha zadruga, kao socijalističkog preduzeća, od fondova koji se ostvaruju u zadruzi, od rezultata u proizvodnji, otkupa itd. Jednom rečju, te plate treba da se formiraju po

opštim propisima na osnovu ekonomskog uspeha zadruga, a ne po unutrašnjim odlukama zadruga. Moramo voditi bitku za to da se kadar zemljoradničke zadruga oseća kao kadar socijalističke privredne organizacije koji je zainteresovan za ekonomsko jačanje zadruga i nezavisan od unutrašnjih subjektivnih odluka. Kao takav, taj će kadar biti i objektivno i po svom materijalnom interesu nosilac interesa socijalističkog društva u zadruzi, sposoban da se uporno bori za odgovarajuće forme ekonomske kooperacije sa individualnim proizvođačem itd. Istovremeno, on će biti zainteresovan da u toj kooperaciji postigne maksimalne rezultate za društvene fondove zadruga. A jedino to je put obezbeđenja najbržeg razvitka poljoprivrede, i najbolja garantija da vodeći kadrovi u zadrugama ne podlegnu pritisku sitnosopstveničke stihije. Razume se, takva orijentacija ne treba da dovodi do sukobljavanja sa radnim seljacima. Ove zadatke treba ostvarivati kroz usklađivanje individualnih i društvenih interesa.

Na kraju krajeva, mi ćemo radnom seljaku mnogo više pomoći ako obezbedimo da se više investira u poljoprivredu, a manje neproduktivno potroši, razume se, s tim da se ipak obezbedi stalni porast životnog standarda i seljaku, kao što nastojimo da ga obezbedimo i radnicima. Mislim da to treba da bude merilo u razvijanju odnosa između socijalističkog sektora i individualnog seljaka.

Dalje, treba snažnije odrediti i druge vidove unutrašnjih odnosa u zemljoradničkim zadrugama. Imamo zadružne statute koji su, čini mi se, prilično mršavi – suviše su pravnički, a premalo su ekonomski. Mislim da bi u statutima trebalo snažnije da dođu do izražaja ekonomski odnosi u pojedinim sektorima. U tom sklopu treba obezbediti da zadružna skupština i zadružni upravni odbor u delokrugu svojih kompetencija budu zaista organi demokratskog upravljanja, što danas nije uvek slučaj.

Mislim da bi i u pravcu čvršće vertikalne povezanosti trebalo nešto uraditi. Tako bi bilo korisno da o određenim pitanjima sreski forumi imaju malo jače kompetencije. Čini mi se da naši sreski zadružni forumi danas ne utiču dovoljno na razvitak zadruga i da nisu sposobni da spreče pojave slabog poslovanja u njima. Međutim, ako je igde potrebno mnogo borbe, mnogo subjektivnog podsticaja i pomoći sa puno smisla za interes i shvatanje radnog seljaka, ali bez oportu-

nističkog plivanja niza struju, onda je to na području poljoprivrede.

Razume se, pri pružanju te pomoći treba se klomiti svakog birokratskog pritiska i šablona. Naši rukovodeći forumi treba da pronalaze zaista odgovarajuće forme i da nađu zajednički jezik sa individualnim seljakom i da ga ubede u potrebu odgovarajućih mera koje društvo preduzima u zajedničkom i u sopstvenom interesu radnog seljaka.

Još nešto: treba izbegavati ekonomsko rasplinjavanje na suviše širokom frontu. Tendencija – svakome po jedan traktor vrlo je loša stvar i ne može dati rezultate. Razume se, isto tako bi bilo pogrešno ako bismo pošli na neku administrativnu distribuciju sredstava za proizvodnju. Po mome mišljenju, stvar treba ekonomski postaviti naročito kod uslova za dobijanje kredita. Tim putem treba obezbediti da sredstva za proizvodnju, naročito krupna, moderna mehanizacija itd. dođu prvenstveno u ruke onih privrednih organizacija i zadruga koje su zaista sposobne da ih u celosti iskoriste.

Jedan traktor ne menja mnogo na stvari. U krajnjem rezultatu, kvalitativno može da izmeni stanje samo kompletan pogon mehanizacije poljoprivrede, sa svim modernim agrotehničkim sredstvima i merama, i to kao samostalan socijalistički pogon u okviru zadruge. Mislim da je važno da se prvenstveno orijentišemo i da pomognemo tamo gde ima uslova da stvorimo kompleksne mašinsko-traktorske pogone. Time neću da kažem da te stvari treba da rešavamo administrativno. No to treba da bude sadržina cele naše poljoprivredne, ekonomske politike, naših konkretnih ekonomskih mera u usmeravanju poljoprivrednog razvitka.

Na kraju, želeo bih da upozorim još na sledeće: naše napore na području zadrugarstva u znatnoj meri otežava i činjenica što kod nas još nije dovoljno obezbeđena društvena kontrola nad korišćenjem zemlje i društvena intervencija da bismo mogli zemlju da obrađujemo na moderan, savremen način tamo gde raspoložemo sa dovoljno tehničkih sredstava. Nismo, naime, na odgovarajući način obezbedili, ni donele odgovarajuće instrumente po kojima bi za individualnog seljaka proizlazila i odgovornost da svoju zemlju obrađuje na najbolji mogući način.

Naša zajednica daje seljaku sigurnost na njegovoj zemlji. Pravilno je da seljak oseti da mu niko zemlju neće uzeti. Međutim, istovremeno seljaku – sopstveniku zemlje društvena

zajednica treba da kaže da je ona zainteresovana da se iz te zemlje dobije maksimalna proizvodnja. U onoj meri u kojoj smo u mogućnosti da individualnog proizvođača izvučemo iz zaostalosti, društvena zajednica ima pravo da traži od njega da svoju zemlju obrađuje po određenim normama. Na kraju krajeva, ako imamo sredstava i interesa da radimo na tome da svaki poljoprivredni proizvođač postane sposoban za primenu modernih metoda poljoprivredne proizvodnje u okviru kooperacije, onda treba i da mu kažemo da ne samo ne mora nego da i ne sme ostati zaostao. Naravno, bilo bi veoma rđavo ako bismo tim pitanjima pristupili administrativno, šablonski, sa nekim opštim propisima itd. To bi nas odvelo u sasvim suprotnom pravcu od onoga što želimo postići. Mi treba da utičemo konkretnom politikom zadruga, zemljoradničkih zadrughnih saveza i narodnih odbora da se razvijaju određene norme društvene odgovornosti u pogledu toga kako treba da bude u pojedinim rejonima zemlja obrađena i iskorišćena. Ako u tome pravcu budemo vodili razumnju politiku, mnogo ćemo pomoći zadrugama kako u pogledu bržeg korišćenja uloženi sredstava tako i bržeg razvoja samih zadruga kao proizvodnih preduzeća.

Eto, to su neka pitanja i zadaci na koje sam hteo da skrenem vašu pažnju. Uveren sam da će i ova vaša skupština pomoći u rešavanju aktuelnih problema naše borbe za unapređenje poljoprivrede i za socijalistički preobražaj sela.

NAPOMENA

[1] Uvodni referat na skupštini podneo je predsednik Glavnog zadrughnog saveza Jugoslavije Paško Romac. Koreferate su podneli Ante Raos, generalni sekretar Glavnog zadrughnog saveza Jugoslavije, Vojin Popović, generalni sekretar saveza Poljoprivredno-šumarskih komora i Mladen Petrović, član predsedništva GZSJ. (Videti: *Borbu* od 24. januara 1958.)

POLJOPRIVREDA I PODIZANJE ŽIVOTNOG STANDARDA

Deo govora na predizbornom zboru u Ljubljani, 7. marta 1958. godine. Govor je pod naslovom »Naši uspesi i naši novi zadaci« objavljen u knjizi »Problemi naše socijalističke izgradnje«, V, Kultura, Beograd 1964, str. 175-177, odakle je i preuzet za ovo izdanje. Naslov je dala redakcija.

Na osnovu takvih rezultata [1] možemo, razume se, danas graditi i odgovarajuću ekonomsku politiku. Takvi rezultati su nam omogućili da smo 1956. godine već mogli postaviti sebi zadatak da ubrzamo podizanje životnog standarda. A to, razume se, još uvek nije lak zadatak. Njegovo rešavanje ne zavisi samo od dobre volje, to jest od jednostavne odluke da se povećaju plate, ili od administrativnog utvrđivanja cena, nego u prvom redu od količine potrošne robe koju imamo na raspolaganju. Cene i plate su samo oblik u kojem se konkretno raspodeljuju robni fondovi. Potrošnu robu možemo sami proizvesti ili je kupiti u inostranstvu ako dovoljno izvozimo. I upravo tu počinju naše teškoće. Poljoprivreda je zaostala, napravili smo, doduše, velik skok napred u industriji, ali smo zaostali u poljoprivredi i u proizvodnji robe za široku potrošnju, a i izvoz je relativno mali. Većom zaposlenošću van poljoprivredne proizvodnje potrebe veoma naglo rastu. Ilustracije radi, naveo bih sledeće podatke: ako uzmemo ukupne troškove, vidimo da je po približnim proračunima društvo davalo za stanovnika grada u 1956. godini prosečno oko 78.000 dinara; tu su uračunati: fond lične potrošnje, komunalni i razni budžetski doprinosi, dok su ti troškovi za seoskog stanovnika iznosili oko 46.000 dinara. Za stanovnika u gradu, dakle, društvo troši blizu 60 odsto više nego za seoskog stanovnika. Razume se, gradski stanovnik više i proizvodi nego onaj na selu. Staviše, dok je zbog zaostalosti poljoprivrede kod nas još takvo stanje da društvo vraća na selo više

sredstava nego što ih u obliku poreza i drugih dažbina dobija iz njega, dotle je u gradovima i industrijskim centrima obratno . . . Ali to ništa ne menja činjenicu da stanovnik u gradu zahteva mnogo više u obliku hrane, odelu i druge potrošne robe, a i izdataka za opšti društveni standard.

To znači da svako povećanje zaposlenosti van seoske privrede, a naročito svako preliivanje seoskog stanovništva u industriju, zahteva da se predvidi i odgovarajuće povećanje robnih fondova i fondova za društveni standard.

A šta to znači, kazuje sledeći podatak. Statistika govori da je, na primer, u Sloveniji procenat seoskog stanovništva pao s predratnih 61 odsto na sadašnjih manje od 39 odsto u odnosu na celokupno stanovništvo. To je vanredan skok u promeni socijalno-ekonomske strukture. Sličan skok je učinjen i u Jugoslaviji kao celini: ranijih preko 75 odsto seoskog stanovništva suzilo se do danas na ispod 59 procenata, što znači da Jugoslavija danas ima sličnu socijalno-ekonomsku strukturu - pa čak nešto bolje - neog što ju je imala predratna Slovenija.

Zatim, ako smo hteli da se industrijalizujemo, morali smo pre svega razviti tešku industriju. Ona, naravno, ne daje hranu, ali je osnova za dalju industrijalizaciju, za razvijanje moderne poljoprivrede, lake industrije i svih ostalih privrednih delatnosti. Nova industrija je zahtevala zapošljavanje mase novih radnika, a količina sredstava za potrošnju nije srazmerno rasla. Upravo zato smo sve vreme osećali nedostatak potrošne robe, iako se proizvodnja veoma povećala, i iako izvozimo vrlo malo poljoprivrednih proizvoda. Iz istih razloga se svih ovih godina borimo i s teškoćama platnog deficita. Ta nesrazmera se ogledala bilo u nedostatku robe na tržištu, bilo u visokim cenama. Otuda teškoće s kojima smo se borili poslednjih godina i koje su se odražavale pre svega u izvesnoj stagnaciji u životnom standardu. U takvim uslovima povećana produktivnost rada nije mogla doći do izražaja i u podizanju životnih uslova, jer je jedva pokrivala priliv nove radne snage. A to je gušilo i samu borbu za veću produktivnost. Tek poslednjih godina, kada smo uglavnom dovršili prvu etapu naše industrijalizacije, bilo je moguće promeniti našu ekonomsku politiku, poći odlučnije u pravcu povećanja životnog standarda radnih ljudi.

Ali nije bila dovoljna samo odluka: od sada ćemo dati više za standard. Bilo je pre svega potrebno sprovesti mate-

rijalne mere za takvu promenu. I te nove materijalne mere su sadržina naše nove ekonomske politike, koja se ogleda pre svega u izmenjenoj strukturi investicija, u ubrzanom razvoju poljoprivrede, u bržem porastu industrije potrošne robe, u izgradnji sirovinске baze i one industrije koja treba da poveća izvoz i da nas tako snažnije uključi u međunarodnu podelu rada i omogući povećanje uvoza. A to je stvar napornog rada u toku nekoliko godina.

Drugi cilj koji smo sebi postavili u to vreme bio je da stabilizujemo tržište, jer bi bez toga naša politika plata, politika nagrađivanja bila veoma problematična. I u tom pogledu prošla godina predstavlja veliki uspeh. Istina je, dođuše, da su se neke cene malo podigle, ali u proseku su troškovi života u 1957. godini porasli samo za dva odsto, što nije bitno uticalo na realno povlačenje ličnih dohodaka. I pored toga možemo tvrditi da je uglavnom ostvaren i taj zadatak.

S obzirom na sve to, možemo s poverenjem gledati na razvoj budućih godina. Investicije u poljoprivredu su već počele davati pozitivne rezultate, a u idućim godinama opravdano očekujemo nove. I industrija potrošne robe se ubrzano razvija. Raste i uvoz takve robe.

Pored toga, u 1957. godini se veoma povećala i produktivnost rada. Računa se da povećanje iznosi 9%. Kada pomislimo da smo dugi niz godina polako napredovali u tom pravcu, pa čak i stagnirali, onda je uspeh koji smo postigli prošle godine utoliko veći i ozbiljan indikator da je bilans našeg privrednog razvoja poslednjih godina veoma pozitivan.

Sve to znači da je naš privredni sistem s uspehom izdržao najvažniju probu: probu svoje sposobnosti za proizvodnju.

NAPOMENA

[1] U delu izlaganja koji prethodi ovom odlomku Edvard Kardelj je govorio o rezultatima dotadašnjeg društveno-ekonomskog razvoja zemlje. (Videti: *Problemi naše socijalističke izgradnje*, V, Kultura, Beograd 1964, str. 172-175.)

NEKI ZADACI SOCIJALISTIČKOG SAVEZA U RAZVOJU KOOPERACIJE

*Deo autorizovane diskusije na plenumu Glavnog odbora SSRN Slovenije, 10. juna 1958. godine, koji se ovde prvi put objavljuje.
Naslov je dala redakcija.*

Hteo bih da kažem samo nekoliko reči o zadacima Socijalističkog saveza na selu, više radi informisanja o nekim merama koje predviđamo u vezi s projektom novog zakona o zemlji, koji još ove godine nameravamo da predložimo Savaznoj narodnoj skupštini [1].

Naime, veoma su zanimljive analize dosadašnjih oblika kooperacije zadruga i seljaka, pogotovu u našim žitorodnim predelima, gde je ta kooperacija najviše došla do izražaja.

Zahvaljujući toj kooperaciji mi smo na prilično širokim kompleksima prošle godine ostvarili takve uspehe koji mestimično čak i premašuju prinose na državnim posedima. U nekim kulturama su, na primer te kooperacije u nagradnom takmičenju dale veće prinose nego grupe državnih poseda i grupe zadruga. Tako su sadašnja iskustva sa čisto agrotehničke strane potpuno jasno pokazala da je kooperacija mogućna i da može uroditi onakvom proizvodnjom kakvu smo očekivali i kakvu očekujemo od nje.

Inače smo kooperacijom na mnogo mesta poboljšali ekonomski položaj seljaka, a, s druge strane, takva nam je kooperacija dala i povećanu proizvodnju i – što je još važnije – seljaka navikava na mašinsku obradu zemlje i on postaje sve zainteresovaniji za takve oblike obrade zemlje. Isto tako se pokazalo da nisu imali pravo neki stručnjaci koji su bili protiv kooperacije tvrdeći da seljak neće prihvatiti mehanizaciju zato što je nedovoljno zaposlen na selu. Iako i taj faktor ima određeni uticaj, on još ni izdaleka nije takav da bi onemogućavao razvitak kooperacije i mehanizacije na našem selu. U našim glavnim žitorodnim predelima postoji ne-

zasita želja za mehanizacijom koja može da se upotrebi u poljoprivrednoj proizvodnji. Ukratko, dosadašnja praksa u vezi s tim pokazala je da smo na pravom putu.

S druge strane se pokazalo – a to smo i predviđali – da je položaj seljaka u kooperaciji toliko snažan da on polako ucenjuje socijalistički sektor. Ako bismo stvar posmatrali samo s te strane, neko bi mogao da kaže da je kooperacija – uzeta čisto ekonomski – čak nepovoljna za razvoj socijalističkog sektora. Drugim rečima, kad bi se novac koji se ulaže u kooperaciju uložio u državne posede, verovatno bi društvenoj blagajni dao veće rezultate. Tu je kratkoročni ugovor glavno sredstvo kojim se seljak služi. Iako više ne može da se odvoji od kooperacije u koju ude, on je svestan toga da te mašine neće uzalud stajati. A ako zapreti prekidom, pa iako na neki način rizikuje da zaista prekine ugovor za jednu godinu jer je već poboljšao kvalitet zemlje i obrade, time vrši pritisak na naše zadruge i na društvena sredstva.

Sve to pokazuje da smo već stigli do krajnjih granica u okviru naših propisa i opštih uslova za razvitak kooperacije, pa bismo morali da učinimo korak dalje u vezi s kvalitetom kooperacije. Pri tom razmatranju na prvo mesto dolaze sredstva i metodi. Na tom području neophodna je intervencija društva. Seljak je inače zainteresovan za kooperaciju, jer zna da mu je to put do većih sredstava. Istovremeno je zainteresovan i za to da prigrabi lavlji deo on, a ne društvo. Zato je potrebno da društvo odredi neke okvire i predvidi neka sredstva koja će olakšati položaj naših zadruga u ugovorima s individualnim poljoprivrednicima.

Narodni odbori bi mogli da predvide neke agrotehničke minimume. U obzir dolaze samo oni agrotehnički minimumi za čije bi se sprovođenje mogla zajedno s privrednim organizacijama da obezbede potrebna tehnička sredstva. Dakle, dolaze u obzir samo na onim područjima gde ima uslova za to. To znači: ako postoji mehanizacija, ako je uvedena kvalitetna poljoprivredna služba, ako je obezbeđen reprodukcioni materijal, đubriva itd., onda bi narodni odbor na određenom području, na primer na Ljubljanskom polju, mogao da propiše da poljoprivrednik mora na taj i taj način da obrađuje zemlju, da ore, đubri, uvodi takav i takav postupak, da mora da se dogovara na širem kompleksu u okviru zadruge o zajedničkom planu setve itd. Na taj bi način seljak bio pri-

moran da se obrati zadruzi, zadržanim tehničkim sredstvima i da sklapa dugoročne ugovore za obradu zemlje.

Na osnovu takvih opštih uslova i propisa položaj zadruge i društva bi u odnosu na individualnog poljoprivrednika postao neuporedivo snažniji i kasnije bi se borba uglavnom odnosila na cene usluga, sredstava za reprodukciju itd.

Pri tome, razume se, biće potrebno da se čuvamo svakog istrčavanja. Ako bismo u vezi s tim samo posezali za nekim administrativnim merama, a pri tome ne budemo imali dovoljno sredstava, kadra i organizacionih sposobnosti, mogla bi nastati velika šteta. Rezultati kooperacije ne bi bili oni koje očekujemo i kakvi bi morali biti, i mi bismo samo kompromitovali sopstvenu akciju. Jasno je da će seljak, koji je po svojoj prirodi konzervativan i nepoverljiv, biti protiv svakog našeg poduhvata koji ga primorava na kolektivnu obradu zemlje, ali to će biti samo dotle dok ne vidi da te mere donose i njemu ekonomsku korist. Ali kad se ubedi da i on od toga ima ekonomsku korist, promeniće odnos prema takvoj meri. Razume se da ceo mehanizam mora da bude tako postavljen da te mere izgube karakter prinude.

Ali tim putem moramo ići. Uzmite samo činjenicu da je baš u okolini velikih gradova, gde je najveća potreba a i najveća mogućnost da se na bazi kooperacije stvori moderna poljoprivreda, to najteže postići. Mali seljak oko velikih gradova i industrijskih naselja neposrednije je, naime, povezan s tržištem i može prodati svaku stvar po visokoj ceni. Zato neće tako lako ući u kooperaciju koja ga na neki način vezuje i koja ga u krajnjem rezultatu pretvara u radnika na poljoprivrednom posedu.

Zbog toga novi zakon o zemlji polazi od principa da je zemlja, doduše, privatna svojina, ali nije samo stvar seljaka nego je za nju zainteresovano celo društvo. Društvu ni u kom slučaju nije svejedno da li se na hektaru zemlje proizvede 12 ili 40 centi pšenice, ako su stvoreni uslovi da se proizvede 40.

Mislim da će sve naše političke organizacije trebati da podrže mere za modernu poljoprivredu i socijalizam na selu i da je u tu svrhu potrebno mobilisati i sve ostale slojeve stanovništva, pogotovu radništvo i gradsko stanovništvo, i na neki način ih pretvoriti u saveznike. Za podizanje životnog standarda u Jugoslaviji neophodno je povećati prosečne pri-nose po hektaru. Kad već ne idemo putem prisilne kolektivizacije i eksproprijacije, onda treba da nađemo druge obli-

ke da to ostvarimo. Rezultati dosadašnje kooperacije pokazali su da kooperacija sve to može da pruži. Ja ipak mislim da bi se već na bazi sadašnjih propisa moglo mnogo šta u tom pravcu uraditi kad naši narodni odbori, a pre svega opštinski, ne bi toliko bili pod uticajem seljačkog konzervativizma i kad bi s većom snalažljivošću prilazili rešavanju tih pitanja.

Sa slovenačkog na srpskohrvatski prevela Neva Toplak.

NAPOMENA

[1] Zakonom o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta koji je donet 15. oktobra 1959. godine data je mogućnost skupštinama narodnih odbora da propisuju minimum agrotehničkih mera ili pojedine agrotehničke mere pri obradi zemljišta na celom području ili na delu područja opštine. Zakon, pored toga, daje mogućnost opštinama da propišu primenu agromelioracionih mera za osposobljavanje zemljišta za intenzivnu proizvodnju. (Videti: *Službeni list FNRJ*, br. 43, od 28. oktobra 1959.)

POSLOVNI SAVEZI I UDRUŽIVANJE U POLJOPRIVREDI

Deo neobjavljene i neautorizovane diskusije na sastanku o problemima poslovnih saveza i udruživanja u poljoprivredi, 6. januara 1959. godine. Ovde se objavljuje tekst diskusije u obliku u kome je sačuvan u dokumentaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«. Naslov je dala redakcija.

Mišljenja sam, kao i drugi, da su poslovni savezi nužni i kao neposredna ekonomska potreba zadruga i kao instrument u rukama političkih faktora preko kojeg i pomoću kojeg oni mogu na određeni način dejstvovati u pravcu unapređenja poljoprivrede i izgradnje socijalističkih odnosa na selu. Međutim, plašim se da bi kompetencije poslovnih saveza koje se ovde predlažu [1] u našim ekonomskim odnosima stvorile od tih saveza organizaciju koja bi nas vukla nazad na birokratske forme, koje smo već davno napustili, pošto nam nisu odgovarale.

U tom smislu ne smatram da je osnovna slabost naših poslovnih saveza u tome što su premalo, nego što su previše zaštićeni. Uveren sam da će oni utoliko više značiti u razvitku poljoprivrede ukoliko budu u istom položaju kao sve druge privredne organizacije te vrste. Naši poslovni savezi treba da postanu jaka ekonomska organizacija samih zadruga. Zato prepustimo zadrugama da one odluče hoće li raditi preko poslovnih saveza ili ne, a mi kao država ne bismo smeli obavезivati zadruge na tu saradnju, jer bi u tom slučaju poslovni savezi nužno morali postati birokratska monopolistička organizacija. A i danas već ima elemenata toga u našim poslovnim savezima. Monopolski položaj onemogućio bi poslovne saveze da postignu svoju svrhu.

U diskusiji je bilo govora takođe o takozvanoj dvojakoj funkciji poslovnih saveza [2]. I ja se slažem da postoji takva

dvojakost, ali smatram da na tu njihovu dvojaku funkciju treba da gledamo isto tako kao i na funkciju sličnih udruženja u industriji. I tamo udruženja imaju svoje institute, tehničke službe i druge ustanove u cilju unapređenja proizvodnje. U poljoprivredi je to još važnije. Možemo dati i subvencije poslovnim savezima ako to bude potrebno, ali osnovno je da potreba za takvom službom treba da izraste iz proizvodnje, a ne iz toga što smo mi odlučili da stvorimo takve organizacije koje onda često mogu biti vrlo skupe, a dati malo rezultata.

S tim u vezi želeo bih da upozorim na tendenciju koja je došla do izražaja u diskusiji, a to je tendencija ka izvesnom sužavanju poljoprivrednog tržišta, ka takvoj organizaciji toga tržišta koja bi relativno slobodna kretanja koja danas postoje na tom području svela gotovo na nulu. Ako bi organizovanje prometa preko poslovnih saveza trebalo da znači ukidanje tržišta, onda bismo vrlo brzo krenuli nizbrdo. Zašto da se vraćamo na administrativne mere, distribuciju i na sve ono što ovakve mere povlače sa sobom, kad se još dobro sećamo blagodeti te vrste iz nedavne prošlosti?

Na području prometa poljoprivrednim proizvodima očigledno postoje problemi. Ali na njih ne treba stihijski reagovati. Pristupajući rešavanju tih problema moramo poći od naučnih marksističkih postavki. Mislim da su tu naročito važne dve stvari:

Prvo, ne smemo zakidati ni u kojem pogledu ekonomsku stimulaciju proizvođača. Možemo diskutovati o tome da li je ona dovoljna i da li je pravilno postavljena; to je, uostalom, zadatak naše tekuće ekonomske politike, ali ne smemo je zakidati. Međutim, ni postojeću relativnu ekonomsku slobodu poljoprivrednog proizvođača ne smemo ukidati. On mora imati mogućnost da na bolji način ostvari rezultate svoga rada.

Drugo, ne smemo ići na likvidaciju tržišta. Razume se, i administrativne intervencije su neophodne, pogotovo u poljoprivredi, ali i tu treba imati meru. Čini mi se da smo u tom pogledu pri ugovaranju cena vina otišli predaleko. Ako bi se takav režim razvio na celom sektoru poljoprivrede, onda bismo uskoro mogli doći u veoma težak položaj i izazvati takve disproporcije da bi bilo na kraju vrlo teško uspostaviti realne ekonomske odnose.

U materijalima se dalje govori da bi poslovni savezi trebalo da obezbede plasman robe, da bi oni trebalo da plani-

raju za zadruge itd. Ako se time misli na to da poslovni savezi treba da budu ekonomski faktor plasmana robe, onda u redu. Ali ako bi oni trebalo da budu neke vrste mešovita organizacija poludržavnog tipa koja prima nečije direktive i dalje ih prenosi, onda poslovni savezi u takvoj ulozi ne bi izvršili svoj zadatak.

U materijalu se takođe kaže da bi u rejonima nerazvijenih zadruga poslovni savezi trebalo da budu nosioci investicija u poljoprivredi. Ne tvrdim da ne treba to da budu, ali nepravilno je ako se postavi da je to njihovo pravo. I u tom pogledu je osnovno da se pre svega zadruge dogovore za one investicije koje su potrebne i da prema dogovoru udruže sredstva za određenu svrhu, ako je to potrebno.

Isto važi i za ulogu poslovnih saveza na području planiranja. I poslovni savezi moraju praviti planove proizvodnje i izgradnje, ali ne u smislu nekih ovlašćenih planera zadruga, nego opet da zajedno sa zadrugama i na osnovu zadružnih planova razrađuju ono što se zajednički zaključuje. Inače, oni prave planove za sebe na bazi zadružnih planova. Razume se, oni mogu da budu i stručni servis zadruga, ukoliko se tako dogovore, ali samo na bazi pogodbe, a ne na bazi nekog prava.

Ako poslovni savez izradi program i investicioni projekt na bazi prethodnog dogovora i obaveza zadruga, onda poslovni savez mora da ima pred bankom jednake uslove kao svaka druga privredna organizacija (poljoprivredno dobro, zadruga). Onaj ko je rentabilniji, dobiće kredit. Isto tako trebalo bi da poslovni savez bude tretiran i kad se pojavi sa programom, koji počiva na njegovim vlastitim sredstvima.

U tom smislu poslovni savez bi trebalo da ima mogućnost i da stvara sopstvene pogone, kao što su, na primer, remontne stanice, razne službe itd., s tim da ovi pogoni deluju potpuno samostalno, sa sopstvenim radničkim samoupravljanjem itd. No sva ta pitanja treba još detaljnije izučiti i čuti mišljenje drugih zainteresovanih faktora.

S tim u vezi je i diskusija o tzv. teritorijalizovanju [3], koja je danas u nas mnogo raširena. Međutim, problem nije u tzv. teritorijalizaciji, nego u činjenici da treba dalje da izgrađujemo naš ekonomski mehanizam, a on će sam savlađivati ono što mu je nepotrebno, uključivši i tendencije ka teritorijalnom i drugom zatvaranju.

Što se tiče robne razmene, ja sam protiv one vrste teritorijalizovanja koje polazi od postavke da roba može da se

kreće samo na određenom području, i da poslovni savez može uvek da onemogući takvo kretanje. Ne tako, nego poslovni savez neka nastupa na tržištu kao sva druga preduzeća, a svojom unutrašnjom snagom neka deluje na zadruge da rade preko njega, a ne preko drugih. Poslovni savez ima mogućnosti za to. Na primer, on vraća zadruzi jedan deo sredstava ostvarenih u prometu. Prema tome, zadruga će biti zainteresovana da radi sa njim. Zašto, međutim, nagoniti zadruge i industrijska preduzeća da rade preko poslovnog saveza ako njima više odgovara da se direktno povežu i da sami sklope i dugoročni ugovor.

Stvar je zadruga da se dogovore u kojoj meri će organizovati promet preko poslovnog saveza, ili će možda ići u direktan kontakt s industrijom ili sa potrošačima. A zadruga će se posluživati preko poslovnog saveza samo onda ako bude imala od toga ekonomske prednosti. Inače, ići će ili na direktan kontakt ili preko trgovačkih preduzeća.

U pitanje organizacije spoljnotrgovinske razmene poljoprivrednih proizvoda i uloge poslovnih saveza u spoljnoj trgovini ne bih ovde posebno ulazio pošto taj problem treba da rešimo u sklopu opšte diskusije o spoljnoj trgovini koja nam predstoji. Inače, mišljenja sam da bi u spoljnoj trgovini trebalo ići brže nego što sada idemo na stvaranje poslovnih zajednica zainteresovanih proizvođača. Ako se za takav put odlučimo u industriji, onda pogotovo takav sistem treba da uvedemo i na području poljoprivrede. To samo po sebi nameće potrebu da poslovni savezi budu u punoj meri odgovorne društvene ekonomske organizacije. Što se tiče spoljne trgovine, osnovno je da se onemogući da se ovi savezi izgube u prometnim špekulacijama i transakcijama. Oni bi trebalo da prime i sve obaveze spoljnotrgovinskih preduzeća, da budu učlanjeni za ovu delatnost u spoljnotrgovinskoj komori, da budu registrovani i u Komitetu za spoljnu trgovinu itd.

Inače, republički poslovni savez bio bi odgovoran za organizaciju stručnih službi u republici. On bi organizovao stručnu službu u republici, oslanjajući se na sreske poslovne saveze. Pravio bi analize i druge radnje za potrebe poljoprivrednih službi. Sva aktivnost poslovnog saveza i svih službi treba da bude organizovana na ekonomskom principu.

Zato sam mišljenja da treba više ići na poslovne saveze u smislu poslovnih udruženja proizvođača, to jest zadruga i

poljoprivrednih dobara. Oni treba da kao instrument zadruga vrše one funkcije koje su zadrugama potrebne, da budu organizator raznih službi itd., a da budu istovremeno i politički faktor preko kojega će se sprovesti razne intervencije. Jednom reči, oni treba da rade sve ono što je potrebno da se zadruga kao nosilac celokupne proizvodnje svestrano organizuje. A kao poslovno udruženje oni treba da imaju iste opšte uslove kao sva druga poslovna udruženja privrednih organizacija u Jugoslaviji, znači ista prava i iste obaveze. U tom smislu trebaće skinuti izvesna ograničenja koja postoje u odnosu na delatnost poslovnih saveza, ali treba likvidirati i izvesne privilegije koje postoje. Uveren sam da poslovni savezi imaju uslove da budu rentabilni, ukoliko se budu stvarali odozdo kao poslovna ekonomska potreba zadruga. Kao takvi, oni treba da budu samostalne ekonomske organizacije, čija veza sa zadržanim savezom treba da bude više političke, a ne organizacione prirode. Tako postavljeni, poslovni savezi bi bili članovi poljoprivrednih komora.

U vezi sa diskusijom o našoj agrarnoj politici želeo bih samo da podvučem da smo mi bili i u vreme raspuštanja seljačkih radnih zadruga sasvim načisto šta hoćemo. Ponegde se danas tvrdi kako smo navodno posle raspuštanja seljačkih radnih zadruga izvesno vreme prepustili stvari spontanom razvitku. Naprotiv, mi smo tada sasvim svesno krenuli novim putem, ne iz nekih trenutnih razloga, nego zbog toga što smo podvrgli temeljnoj kritici ceo sistem kolektivizacije staljinističkog tipa. Tada smo postavili i sasvim jasne principe novog kursa: razvijanje i svestrano jačanje opštih poljoprivrednih zadruga, princip da nećemo dati traktor u ruke seljaku nego zadruzi, da ćemo kredite individualnom poljoprivredniku davati samo preko zadruga, da ćemo ubrzano učvršćivati poljoprivredna dobra, radne zadruge i zadržne ekonomije itd.

Prema tome, ne postoji nikakva razlika u našim gledanjima tada i danas. Međutim, promenili su se uslovi u kojima radimo. I tada je cela naša koncepcija bila usko vezana sa procesom kooperacije i podruštvljenja procesa rada kroz kooperaciju, ali sredstva koja smo mogli tada da odvojimo za poljoprivredu bila su beznačajno mala. A tu koncepciju je moguće ostvariti samo uvođenjem modernih sredstava u poljoprivredu, što je opet nemoguće bez ulaganja većih sredstava, koja već sama po sebi materijalno podruštvljavaju proces poljoprivredne proizvodnje.

Ovo sam želeo da istaknem zbog toga što imam osećanje da se kod nas tu i tamo precenjuje organizacioni faktor. Uopšte ne potcenjujem ulogu svesnog napora i u poljoprivredi. On je i te kako potreban, a možda u poljoprivredi više nego igde drugde. Ali ne treba ga ni precenjivati, jer bi nas to moglo odvesti na put čistog tehnokratizma, a u pravcu birokratizovanja celokupnog sistema.

Ja i dalje smatram da su na području poljoprivrede za nas i ubuduće odlučujuća dva faktora. Prvo, investicije i, drugo, ekonomski stimulans poljoprivrednih proizvođača. Bez toga ne bismo ništa postigli. Tek na trećem mestu dolazi faktor organizovanog rukovođenja tehnološkim procesima u poljoprivrednoj proizvodnji.

Razume se da se razlikuju stimulansi koje dajemo individualnom seljaku od stimulansa koje dajemo zadrugama i drugim poljoprivrednim organizacijama. U prvom slučaju imamo kurs, pre svega, na podizanje životnog standarda individualnog seljaka, a ne na njegovo bogaćenje kao sopstvenika zemlje. Kod poljoprivredne organizacije, međutim, orijentišemo se u prvom redu na njeno ekonomsko jačanje. Odlučujući faktor je svakako ovo drugo. Sredstva uložena u poljoprivredu treba da ostanu u društvenim rukama i ona u daljem procesu odlučujuće utiču na podruštvljavanje poljoprivredne proizvodnje.

Ni organizacioni faktor ne treba potcenjivati, ali se treba setiti i činjenica koje je nedavno izneo Hruščov rekavši da su u Sovjetskom Savezu još 1953. godine u poljoprivrednoj proizvodnji bili ispod nivoa carske Rusije. Kao što je poznato, nigde na svetu nije bila uspostavljena tako detaljno izrađena tehnokratska organizacija rukovođenja odozgo do dole kao u Staljinovom kolhoznom sistemu. Teško bi bilo naći veću masu mašina u poljoprivredi od poljoprivrednih mašina koje je Staljin nagomilao u MTS. Nigde u svetu još nije bilo tako do tačnina isplanirano šta i koliko ko treba da proizvodi, kome treba da isporuči svoje proizvode itd., nego što je to bilo u Staljinovom kolhoznom sistemu. Međutim, nedostajalo je ono osnovno. U tom sistemu nije bilo stimulacije proizvođača i proizvodnih organizacija. I po merama koje se danas preduzimaju u sovjetskoj poljoprivredi jasno se vidi da je u tome suština stvari.

Još nekoliko reči o pitanju ujedinjavanja u poljoprivredi. Mislim da bi trebalo najpre raščistiti ulogu pojedinih organi-

zacija u poljoprivredi, pa će onda biti jasnije kako postaviti i pitanje ujedinjavanja. Ako pođemo od samostalnosti naših privrednih organizacija i od toga da je sve drugo samo pomoćna organizacija koja treba da olakšava razvitak osnovnih poljoprivrednih organizacija, i to na isti način kao na svim drugim područjima proizvodnje, onda mislim da je nemoguć predlog o stvaranju tzv. saveza poljoprivrednih i zadrugnih organizacija.

Glavni zadrugni savez Jugoslavije ima svoju posebnu ulogu. Reč je više o njegovoj političkoj ulozi, o borbi za socijalistički preobražaj sela političkim sredstvima, ubedivanjem, organizacionim merama, vaspitnim radom itd., dok je komora [4] usmerena pre svega na proizvodnju. Komora treba da bude tribina preko koje proizvođači iznose svoje probleme i potrebe na rešavanje pred celu zajednicu. Prema tome, komore su nam svakako potrebne. A potreban nam je i zadrugni savez kao faktor organizacije sprovođenja naše agrarne politike. Ne mogu da zamislim da bismo mogli komplikovane poslove oko zadrugarstva i kooperacije itd. da svršavamo bez zadrugnog saveza. Komoru ne možemo orijentisati u tom pravcu jer bi onda izgubila svoju osnovnu funkciju.

Postavlja se pitanje da li nam je u republici potrebna poljoprivredna komora. Možda je dovoljno da postoje poslovni savez kao zajedničko udruženje poljoprivrednih organizacija i zadrugni savez kao politička organizacija. U tom slučaju republičke komore bi mogle da se ukinu, kao što se ovde predlaže, s tim da Savezna komora za poljoprivredu i šumarstvo bude organizacija svih poljoprivrednih organizacija i asocijacija.

Prema tome, osnova naše akcije u poljoprivredi jesu: zadruge i poljoprivredna dobra i njihova udruženja – poslovni savezi, a Glavni zadrugni savez više kao instrument političkih organa i svesnog uticaja. Glavni zadrugni savez je isto tako član Poljoprivredne komore, ali u smislu političkog savetnika. Zadrugni savez ne diriguje u poljoprivredi, nego pomaže zadrugnim organizacijama. Nije nikakvo zlo ako tri organizacije, svaka sa svog stanovišta, razmatraju istu stvar.

Glavni zadrugni savez treba pri raspravljanju o takvim zajedničkim problemima da je okrenut prvenstveno seljaku, da mu pomogne da shvati procese u modernoj poljoprivrednoj proizvodnji i razvija u njemu svest na liniji zadrugarstva. U tu svrhu on ima na raspolaganju određena propagandna i

agitaciona sredstva. On pri tome upotrebljava određene metode i forme rada (mladi zadrugari, žene zadrugarke itd.).

Glavni zadrugarski savez treba da prati i zbivanja u poljoprivredi, ali podatke o tome on može dobiti od komora, poslovnih saveza, sekretarijata za poljoprivredu, a nešto i direktno. Zato ne treba da stvara posebnu službu. Prema tome, i Glavni zadrugarski savez će, zajedno sa komorama i drugim organima, učestvovati u opštim diskusijama i o pitanju cena i o proizvodnim problemima u poljoprivredi. Međutim, njegova akcija biće više na liniji naše opšte agrarne politike, s tim da je realizovana preko zadrugarskih organizacija. Glavni zadrugarski savez je takođe sprovodnik signala koji dolaze odozdo, od zadruga. On to prenosi na odgovarajuće državne i društvene organe i tako vrši uticaj i u tom pravcu.

Ako ukinemo republičke komore, onda će republički glavni zadrugarski savezi imati više operativnu ulogu nego Savezni zadrugarski savez, mada u suštini velika razlika tu ne treba da bude.

Komora za poljoprivredu i šumarstvo je prvenstveno orijentisana na proizvođače kao ekonomski faktor. Za nju su osnovni problemi: snabdevenost modernom opremom, đubrivom, servisi i službe, produktivnost rada, platni sistem, instituti itd. Komora podstiče proizvodnju, ali ne treba da sama bude nosilac svega toga. U njoj se raščišćavaju problemi proizvođača. Ona ih iznosi pred sekretarijat za poljoprivredu, koji rešava stvari propisima i drugim regulativnim merama, intervencijom kod društvenih i državnih organa itd.

NAPOMENE

[1] Reč je o Predlogu Glavnog zadrugarskog saveza Jugoslavije i Savezne poljoprivredne komore o izmenama u organizaciji poslovnih saveza. Predlog na sednici obrazložio je Paško Romac, predsednik Glavnog zadrugarskog saveza Jugoslavije.

[2] Reč je o proizvodnoj i o prometnoj funkciji poslovnih saveza.

[3] Reč je o teritorijalizaciji okupa i merama tzv. stacioniranja otkupnih preduzeća.

[4] Reč je o poljoprivrednoj komori.

O PROBLEMIMA POLJOPRIVREDE I ZADRUGARSTVA

Neobjavljeno i neautorizovano izlaganje na sastanku o problemima poljoprivrede i zadrugarstva, 19. januara 1959. godine. Ovde se objavljuje ceo tekst diskusije u obliku u kome je sačuvan u dokumentaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«. Naslov je dala redakcija.

Po mome mišljenju, razlike između dva iznesena shvatanja nisu tako duboke kao što izgledaju. Razmimoilaženja, dođuše, postoje, ali je tu više-manje reč o dva pitanja. Jedno je pitanje izvesnog prioriteta u razvijanju pojedinih socijalističkih formi i različite ocene njihovih efikasnosti. Naime, postavljaju se pitanja da li u organizovanju proizvodnje na selu treba dati prioritet poljoprivrednim dobrima, ili zadrugama, i drugim formama; da li koristiti otkup ili zakup zemlje, ili kooperaciju itd. Zlo nije u tome što postoji različita praksa i diskusija o raznim formama, nego u tome što se na osnovu određene prakse zauzimaju isključivi stavovi u prilog jednog, drugog ili trećeg rešenja, umesto da idemo uporedo sa svim oblicima, već prema tome koja je forma u određenim uslovima najpogodnija. A i način diskusije utiče da se razmimoilaženja uveličavaju.

Mislim da te vrste razmimoilaženja nije teško prevazići ukoliko se odbaci statičko gledanje na stvari i ukoliko se pojedine forme ne generališu kao jedino pravilne. U stvari, sve su forme prihvatljive i dajmo neka praksa pokaže koja najbolje odgovara. Celokupan proces treba da shvatimo kao jedinstvenu celinu u kojoj treba da posmatramo i ulogu ove ili one forme socijalističkog uticaja na razvitak sela. A kriterijum za opravdanost ove ili one forme neka nam bude: da li je pojedini oblik u celini rentabilan i da li unapređuje društvene odnose.

Uzmimo osječki srez ili užu Srbiju ili Vojvodinu. To su tri vrlo različita područja sa vrlo različitom problematikom.

Osiyek je ušao u najnoviji razvoj naše poljoprivrede sa visokim procentom socijalističke zemlje, sa »Beljem« i nizom socijalističkih dobara. Kada se u ovakvom srezu kupi još 10.000–20.000 ha zemlje, pa se još toliko na razne načine zakupi od seljaka, i na taj način dobije u ruke 50% zemlje, sasvim je prirodno da se tamo stvara mišljenje da je to put u socijalizam. Zbog toga se kod njih može pojaviti i shvatanje da tom metodu treba posvetiti najveću pažnju i da je sve drugo manje značajno.

Sasvim je drukčija situacija na području uže Srbije. Tu postoji masa sitnih seljaka i seljačko pitanje dominira. U tim uslovima nemoguće je stati na stanovište da ćemo kupovanjem zemlje stvoriti ove ili one forme socijalističkih dobara. Pa i sama praksa je pokazala da je to tu neuspešno. Pre svega, postavlja se pitanje šta će biti sa seljakom. On je tu, to je činjenica koja se ne može zaobići, i mi ne možemo prosto postaviti da ćemo rešiti problem ako novcem otkupimo ovu zemlju. U takvoj situaciji to bi bilo sasvim nerearno.

Ili uzmimo područje Vojvodine, gde postoji jak socijalistički sektor, ali i jak seljački, sitnosopstvenički sektor. Tu je perspektiva da se uz skladan razvitak i povezivanje jednog i drugog sektora u narednom periodu postignu veliki rezultati. Otuda proizlaze i određena shvatanja, koja se javljaju u Vojvodini.

U svim tim varijantama ima traženja, raznih pokušaja, često grešaka i slabosti, ali je očigledno da razlike proističu iz različitosti konkretnih uslova. Zato je potrebno da se ne samo oslobodimo isključivosti nego i da shvatimo nužnost povezanosti raznih formi razvoja.

Drugo područje razmimoilaženja je problem: u kojoj meri tzv. »seljačko pitanje« utiče na tehnološki razvoj naše poljoprivrede. I tu postoje razna mišljenja. Ima preterivanja u shvatanju da je seljačko pitanje toliko značajno i da u tolikoj meri utiče da je svaka diskusija oko primene agrotehničkih mera i nauke u poljoprivredu manje-više uzaludna. To je u suštini zaštita sitnosopstveničkog gazdinstva. Iako smo takvo shvatanje prilično razbili, ipak se ono još uvek tu i tamo održava. No postoji i druga krajnost. Ona se sastoji u tome što mimoilazi činjenicu da seljačko pitanje u FNRJ postoji, da ono utiče na našu poljoprivredu, a preko nje i na druge privredne grane. A upravo o toj činjenici se u našoj praksi često ne vodi dovoljno računa. Seljačko pitanje sigurno

no utiče na proces šireg uvođenja agrotehničkih mera, i to ne samo na području koje je danas pocepano sitnim seljačkim gazdinstvima nego i na krupnim gazdinstvima.

Ako ne bismo vodili računa o tome, mogli bismo upasti u razne tehnokratske konstrukcije koje na papiru izgledaju lepo, ali u praksi doživljavaju neuspeh. Upravo zato je kooperacija neophodna kao i za dalji razvitak poljoprivrednih dobara.

Slažem se da treba da budemo načisto šta treba da bude konkretan rezultat naše politike ulaganja u poljoprivredu. No koncentracija na određena područja treba da bude rezultat naših ekonomskih i drugih mera i celog niza praktično postavljenih pretpostavki u našoj politici na selu, a ne rezultat tehnokratskog plana napravljenog u kancelariji administrativne distribucije. Poljoprivredno dobro, radne zadruge i ekonomije i do sada su dobile najveći deo sredstava i sve to je koncentrisano na najefikasnijim područjima. Ići dalje na koncentraciju niti je korisno niti je moguće, sem da se više centralizuju poljoprivredni fondovi. To, međutim, ni materijalno ni politički nije uputno.

Od svih poljoprivrednih fondova u 1957. godini poljoprivredna dobra su raspolagala sa 23,8 milijardi, zemljoradničke zadruge sa 8,7 milijardi, a vodne zajednice sa 4 milijarde. Meni se čini da je to u suštini zdrava tendencija. I teritorijalna raspodela bila je u suštini pravilna. Ako bismo prihvatili koncepciju iz materijala, to bi značilo praktično potpuno razbijanje tih sredstava i uvođenje administrativnog distribuiranja [1].

Slažem se da će naša politika biti pravilna ako bude imala za rezultat da većina investiranih sredstava ide u krupna socijalistička preduzeća, bilo u forme poljoprivrednih dobara bilo radnih zadruga ili krupnih kooperacija, ili u one regione koji mogu dati najveće rezultate.

I upravo da bismo to postigli, sredstva ne treba da se raspodeljuju putem neke administrativne distribucije, već na bazi proizvodnog razvitka svih krupnih socijalističkih privrednih organizacija, svedjedno da li su to dobra, zadruge ili kooperacije. Razvitak tih dobara treba da pokaže sve one faktore koji se pojavljuju pred društvom pri oceni kako i gde treba da se daju sredstva. Pri dodeljivanju sredstava moramo se, dakle, rukovoditi principima rentabiliteta: sredstva treba da dobije onaj čiji je projekat ekonomski opravdaniji – bez

obzira da li je reč o dobru ili zadrugi i ne gledajući gde se oni nalaze.

Ako stvari tako postavimo i ako popravimo ono što danas nije u skladu sa našim postavkama, sigurno je da će sredstva biti usmerena tamo gde treba.

Materijal koji je izrađen u Sekretarijatu za poljoprivredu i o kojem ovde diskutujemo daje dosta dobar uvid u probleme koji se danas javljaju. Mislim da je i osnovna orijentacija – materijalno uzev – dobra. Isto tako je pravilan i neophodan napor da se stvore uslovi da bi se moderna tehnika, moderna naučna sredstva mogla maksimalno primenjivati u poljoprivredi. No meni se čini da materijal ipak ima dve slabosti.

On unapred stvara neku statičku shemu, a ne vidi proces. Zato je nedovoljan i ne rešava pitanje šta da se radi u pogledu poboljšanja i učvršćenja postignutih odnosa i ubrzavanja razvitka. Zbog toga se i dobija utisak da se u materijalu u stvari odstupa od kooperacije, i da se jednostavno insistira na organizaciji tipa poljoprivrednih dobara; zbog toga referat ostavlja i utisak nejasnosti perspektive. Materijal unapred polazi od statičke sheme razvoja poljoprivrede na 1,200.000 ha i na osnovu toga pravi računicu kakav će biti budući razvoj. Taj plan je, po mome mišljenju, ne samo shematski nego pomalo i tehnokratski, on ni društveno-ekonomski dovoljno ne funkcioniše. Time ne tvrdim da je nemoguće postići proizvodnju kakva je u tom materijalu predviđena – nju je moguće premašiti – ali sam plan je takav da težište baca na tehničko rukovođenje, a ne na dalje razvijanje svih mogućih ekonomskih stimulansa, koji treba da budu odlučujući uz primenu naučnih tekovina. Daleko sam od toga da potcenjujem ulogu naših stručnjaka i rezultate koje su oni postigli u borbi za modernu agrotehniku, ali mislim da bismo napravili veliku grešku ako bismo mislili da su rezultati postignuti do sada na području poljoprivrede ostvareni diskusijama oko tehnoloških problema. Naprotiv, zaoštavanje diskusije oko tehnoloških problema i oko »prioriteta« samo otežava praktičan rad. Međutim, osnov naših uspeha u poljoprivrednoj proizvodnji jesu rezultati postignuti u ekonomskim odnosima, odnosima preduzeća i dobara, u razvitku našeg društvenog sistema. Prekretnica je bila činjenica da su, počev od radnika na poljoprivrednom dobru pa do direktora i tehničkog kadra, od seljaka do upravnika u zadrugi, svi zainteresovani da se proizvodi što više, – a kad su zainteresovani da se što

više proizvodi, onda se moraju i boriti za što napredniji tehnološki proces. Ako smo sa tim načisto, onda diskusija oko tehnološkog procesa, cene, troškova proizvodnje itd. ima svoje mesto i potrebna je. Ona neće biti završena ni danas ni sutra, nego će biti trajan proces i treba da je podstičemo, da i preko nje maksimalnom brzinom napredujemo. Ali u toj diskusiji nikada ne smemo zaboraviti da tehnološko-tehnokratskim shemama ne možemo rešavati odnose od kojih zavisi konačni rezultat. Na to sam mislio kad sam malopre rekao da biće određuje svest, tj. da ljudi treba da budu svesni da treba primeniti nauku.

Izvestan shematizam u materijalu koji je pred nama odražava i gledanje na seljačko pitanje, a u vezi s tim i na kooperaciju. Naime, u materijalu se ili ne priznaje postojanje seljačkog pitanja ili, ukoliko se priznaje da ono postoji, nastoji se da se ono gurne u stranu, bar privremeno. Dobija se utisak kao da se misli da ne treba da se previše mučimo oko seljaka, nego da se koncentrišemo na uže područje, na tih 1,200.000 ha. Otuda onda, po mome mišljenju, i vrlo jaka kritika kooperacije.

Ne tvrdim da pojave o kojima je reč u materijalu nema u kooperaciji, ali kad se uzme odnos između prikazivanja rezultata i kritike, dobija se utisak da su autori teksta u stvari protiv kooperacije. Ja sam bar dobio takav utisak. Po podacima koji se daju, kooperacija se vrlo oštro kritikuje. Dodaje se da smo, eto, ipak za kooperaciju, ali se ne daje nikakav konkretan predlog kako da se reše slabosti na području kooperacije. A da li je, s obzirom na dosadašnje rezultate, opravdan takav stav prema kooperaciji? Mislim da je upravo u takvom stavu stvarna slabost ovog materijala i on mora da izazove otpor svih onih koji ne samo da se bave problemima kooperacije nego su u tome postigli vrlo ozbiljne, značajne rezultate, koje danas svako može da vidi.

Stiče se takođe utisak da se u materijalu postavlja neki »ideal« kooperacije. Taj »ideal« je postavljen suviše apstraktno – isključivo sa pozicija tehnološkog procesa. Međutim, razvoj je nemoguć ako i čovek – radnik, seljak ne bude za to. Upravo zbog ovakvog gledanja se i postavlja tako oštro pitanje zaposlenja. Međutim, taj problem, koji je značajan, ne može se rešavati nekakvim veštačkim zapošljavanjem, nego razvitkom proizvodnih snaga u zemlji, a uporedo s tim odvijajuće se i kooperacija. Zbog toga ne možemo postavljati »idea-

le« na bazi tehničkih konstrukcija, nego moramo sagledati društveni organizam takav kakav je u svojoj celini i u procesu razvitka, u kretanju.

Mislim da ne treba da shvatamo kooperaciju kao nešto stalno, nego kao prelaznu formu. Uopšte mislim da ne treba gubiti vreme u diskusijama šta je tu prolazno a šta konačan cilj. Zna se, konačno je samo ukidanje privatne svojine. Međutim, to danas nije bitno. Nama je danas potrebno ono što vodi dalje, što stvara uslove da obuhvatimo što šire komplekse za modernu obradu i da što širi krug seljaka vezemo za socijalistički sektor. Kooperacija će u krajnjoj liniji dovesti da seljake stvarno uključimo u naše težnje za stvaranjem modernih socijalističkih poljoprivrednih kombinata.

Mislim da je kooperacija reč koja najvernije odražava proces koji se odvija na našem selu. To je jedinstveni proces od najnaprednije do najzaostališe zadruga, s tim što će najzaostališe zadruga još dugo vremena ostati isključivo u oblasti otkupa i prodaje odnosno u oblasti trgovine. Ukoliko taj odnos bude više zalazio u sferu proizvodnje, utoliko će zadruga postajati naprednije. Zato mislim da je suvišno izmišljati i neke nove termine, i štetno praviti neke veštačke granice: ovo je kooperacija, ovo, opet, »sprega sa seljakom« itd.

Mada mislim da je upoređivanje troškova proizvodnje kod nas i u inostranstvu potrebno i da u tom pravcu treba da postizemo najbolje rezultate, a u nekim primerima smo već i postigli, čak i prestigli neke vrlo značajne rezultate u inostranstvu, ipak je za nas opšti progres naše zemlje osnovno u kojoj meri raste prosečna individualna proizvodnost u našoj zemlji. Pitanje individualne produktivnosti ne može se preskočiti. Drugim rečima, meni se čini da svako povećanje individualne proizvodnosti rada u poljoprivredi znači materijalni progres, a ukoliko je usklađen sa našim socijalističkim stremljenjima, utoliko bolje. Bitno je stvoriti uslove da se taj proces može odvijati. Za takav razvoj na privatnom gazdinstvu nema perspektive, ali se ni u kooperaciji ne mogu preskakati etape koje određuje postignuti stepen naših ekonomskih odnosa i razvitka proizvodnih snaga. Napredan tehnološki proces može dati rezultate jedino ako su ekonomski odnosi pravilno postavljeni, ako čovek želi tu tehniku. Tu moramo računati sa postepenošću i ne treba se kolebati ako stvari katkada idu sporije i ako koštaju više. Važan je ukupan

rezultat – relativan napredak prema starom stanju, a ne toliko tempo približavanja »idealu«.

Ovde je bilo reči da je kooperacija odnos dvaju ravnopravnih partnera: seljaka i društva. Mislim da to kod nas još nije slučaj. Mi smo u kooperaciji sa seljakom još uvek u neravnopravnom položaju. Seljak danas još uvek dobija više nego što bi odgovaralo njegovom radu. Naš cilj je, međutim, da budemo jači i da on dobije samo ono što odgovara njegovim ulaganjima. Mislim da već imamo primera gde se odnos počinje da razvija u tom pravcu. Te rezultate treba da učvrstimo. Prema tome, ni tu ne bih postavio neke statičke sheme, nego bih to prepustio procesu razvitka.

U tom svetlu treba da posmatramo i rezultate materijalne raspodele u kooperaciji. Sigurno je tačno da seljak često iz kooperacije izvlači prilična sredstva. Ulazeći u kooperaciju on nije sklon da se čvrsto veže itd. Svakako da ima svoju računicu. Njemu je cilj da dođe do italijanske pšenice, do rasnih svinja i krava, a kada jedanput bude to imao, da se izvuče iz kooperacije i da postane samostalni gazda. Međutim, isto tako je sigurno i to da ako se sutra i izvuče iz kooperacije, čak i sa privremenim uspehom, on se neće moći dugo održati na nivou na koji ga je podigla kooperacija sa zadrugom. Ako bi se izolovao od zadruga, on bi krahirao na svom sitnom gazdinstvu.

Kooperacija, dakle, u svakom slučaju zauzima sve više mesta i sve više vezuje seljaka za socijalistički sektor. Na kraju krajeva, nije to nikakav poseban i izuzetan proces u nas. Kooperacija se tako razvija u celom svetu, s tom razlikom što u kapitalizmu seljak postaje zavisn od finansijskog kapitala. Sve mere koje preduzimamo na liniji kooperacije u stvari su tipično državno-kapitalističke, ali će one u krajnjoj liniji dati socijalistički rezultat.

Meni se čini da je materijal preko svega toga prešao nekako suviše olako. On opširno govori o gubicima kooperacije, ali time se još ništa ne dokazuje. Činjenica je, naime, da je kooperacija na prilično velikim površinama dala sasvim kvalitetne skokove u proizvodnji.

U vezi s tim rekao bih nešto i o renti. Ja ne znam da li je potrebno da se u tolikoj meri uzrujavamo zbog rente. Seljak mora da dobije rentu, inače moramo da ga eksproprijemo ili da ga pustimo da propadne, odnosno da dignemo ruke od njega u svakom pogledu, a jedno i drugo je u našoj situaciji

nemoguće i sa političkog i sa bilo kojeg drugog stanovišta. Mi seljaku u svakom slučaju dajemo rentu u kreditiranju, raznim kontrahiranjima, ugovornoj proizvodnji itd. Štaviše, čini mi se da će on tu doći do mnogo veće rente nego u obliku kooperacije. Razume se, ja nisam protiv svih tih formi, ali smatram da su to tek početne forme razvitka.

Ne mislim da vas ubeđujem citatima starim sto godina, ali ću ipak podsetiti na Engelsov članak »Seljačko pitanje u Francuskoj i Nemačkoj« [2], gde kaže da će se za reorganizaciju sela morati da plati, i često će se platiti seljaku, ali kada se to uzme u sklopu celokupne reorganizacije društva, onda će se pokazati da se na drugoj strani uštedelo zato što se nešto platilo. I naši podaci govore o istom – naime, ako smo u kooperaciji tu i tamo nešto i više platili, konačni rezultati su ipak takvi da nam se to isplatilo. Kooperacija nije nikakvo seljakovanje; naprotiv, odustajanje od nje u suštini predstavlja seljakovanje, jer to znači stagnaciju na sadašnjem nivou, održavanje sitnog sopstvenika kreditima i sistemom kontrahiranja.

Važno je da naše slabosti uočimo i da vidimo na šta moramo i na šta ne moramo ići, šta nam se isplati, a šta ne. Pri tome ne smemo uzeti pojedine forme kooperacije same za sebe, nego rezultat kooperacije u celini. Često možemo gubiti na plaćanju za seme, za đubirvo itd., ali na drugoj strani ćemo dobiti na razlici u ceni itd. Mislim da je to pitanje u materijalu prilično potcenjeno. Pa čak i u tamo gde se govori o gubicima, treba da se zna da su to gubici zadružnih fondova koji su isto tako rezultat proizvodnje u zadrugi. Zato smatram da treba smelo, i to bez ikakvog kolebanja, da se orijentišemo na kooperaciju. Time neću da kažem da sada moramo otvoriti neku posebnu kampanju za kooperaciju i da na silu stvaramo socijalizam i tamo gde za to nema materijalne baze. Naprotiv, mislim da često grešimo kada pokušavamo da ostvarimo kooperaciju i tamo gde nema uslova za to. U takvoj situaciji treba ostati na sredstvima i oblicima saradnje koji odgovaraju tim uslovima – uglavnom u oblasti trgovine.

Treba naročito podržati zadruge koje su već dale rezultate. U svakom slučaju, ako tu i tamo pojedina pitanja kooperacije nisu raščišćena, treba ih raščišćavati. Slabosti koje se pojave ne treba naprečac likvidirati, nego ih postepeno odstranjivati.

Što se tiče kupovine i prodaje zemlje mislim da ne može biti sumnje da smo mi gde god je moguće i za otkup i za zakup zemlje. To smo napisali i u Rezoluciji Skupštine [3], i u svakoj prilici smo o tome govorili. Međutim, i tu postoje određene objektivne granice. U prvom redu svuda postoji takozvano »seljačko pitanje«. Seljaka ne možeš oterati sa zemlje, i to nećeš postići ni kupovinom zemlje. Ako se ide na masovnu kupovinu, onda će cene porasti i vrlo je blizu granica gde će to još biti korisno. Zato i ovo moramo uzeti kao dug proces, jer se »seljačko pitanje« ne rešava samo u poljoprivredi nego kroz celokupan industrijski razvitak itd. Zato čak i tamo gde su ulagani posebni napor i pravcu otkupa zemlje, kao, na primer, u Hrvatskoj, postignuti su relativno mali rezultati. Slažem se da se u nekim područjima koja su pretrpela naročito velike izmene, bilo sa razvitkom industrijalizacije ili sa razvitkom moderne poljoprivrede, pitanje otkupa zemlje javlja kao neposredna mogućnost. Međutim, mislim, kada se uzme FNRJ u celini, da se samo otkupom zemlje neće rešiti problem.

Isto je i sa zakupom. Zakup zemlje se u suštini svodi na pitanje rente. Ako bismo išli na utvrđivanje rente, verovatno bi bila manja ponuda za zakupljivanje. Ako ne bismo išli na zakupljivanje administrativnim putem, onda bi renta bila više-manje ista i u kooperaciji i u zakupu, jer, na kraju krajeva, kooperacija je u suštini samo jedan od vidova zakupljivanja zemlje, odnosno priznavanja rente vlasniku zemlje. U svakom slučaju, nema razloga da se u tim pitanjima sporimo. Svi smo za to da otkupljujemo zemlju gde se može, ali ne treba zauzeti nikakvo isključivo stanovište, već treba sve varijante uzeti u obzir.

Vrlo sam skeptičan u pogledu investiranja zadruga u seljačka gazdinstva. Bez obzira što je tačno da postoje rezerve na seljačkim gazdinstvima – možda čak i znatne rezerve – mislim da je veliko pitanje da li se nama isplati da oslobađamo te rezerve na račun društvenih sredstava, osim ako obezbedimo da akumulacija iz takve operacije ide u društvene fondove.

Isto tako, mnogi oblici kooperacije – na primer, u stočarstvu – mogu imati samo prelazno pozitivan značaj. Sve zavisi od toga kakvi će biti odnosi i na koji će način zadruga ulagati sredstva. Pitanje je da li ćemo da gradimo seljacima štale i

drugo za njihove potrebe ili ćemo iskoristićavati te štale na liniji stvaranja krupnog modernog stočarstva u rukama zadruga. Sigurno je pozitivno da u kooperaciji podstaknemo seljaka i pomognemo mu da iskoristi svoje mogućnosti, ali treba dobro proračunati dokle nam se to isplati.

U svakom slučaju, odnose treba postaviti tako da ne jačamo seljaka kao gazdu. Ja, na primer, smatram da je dizanje životnog standarda seljaka uporedo sa njegovim uvlačenjem u kooperaciju neophodno, ali mislim da nije neophodno da ga jačamo i razvijamo na privatnom gazdinstvu. Zato mislim da treba investicije ulagati ne u seljačka gazdinstva, nego na seljačkim gazdinstvima u cilju pretvaranja seljačkog gazdinstva u sastavni deo krupnog socijalističkog poljoprivrednog gazdinstva. Drugim rečima, mislim da zadrugara-seljaka treba što više koristiti i što jače angažovati, pa makar i na njegovom gazdinstvu, ali u sklopu celokupne politike zadruge. Što više seljak bude morao da radi za zadrugu, a manje u zadrugi sam, utoliko će za nju biti više vezan. Treba nastojati da u zadrugi rade seljaci, a ne stalni radnici, odnosno što manje radnika. Trebalo bi postaviti princip da se ne prizna status stalnog radnika onome koji prima rentu. S tim u vezi smatram da bismo morali da požurimo sa donošenjem zakona o zemlji i drugih propisa. Ne mislim da spas za razvitak poljoprivrede, za socijalistički preobražaj na selu leži u propisima, ali u određenim odnosima takvi propisi mogu biti korisni.

Na kraju bih želeo da podvučem sledeće: ja ne mislim da prikrivam razlike koje postoje na tom području, ali kad stvari pogledamo u celini, ipak mi se čini da razmimoilaženja nisu toliko suštinska, toliko principijelna da ne bismo mogli da uskladimo sve aktivnosti. Ako trenutno na jednom području bude jače izražena jedna forma saradnje a na drugom druga, mislim da to ne mora da nam smeta. Na kraju krajeva, to što danas radimo, počeli smo u stvari tek pre 2-3 godine i ovo što smo postigli tek su prvi rezultati. Već i zbog toga danas ni za jednu formu ne možemo reći da je stopostotno i u svim situacijama pravilna. Činjenica je, naime, da smo postigli određene rezultate upotrebljavajući razne forme. Zato mislim da imamo razloga da na celom frontu stvari razvijamo uporedo. Što se tiče ulaganja materijalnih sredstava, mislim da treba da počemo sa stanovišta da ulažemo tamo gde

se mogu postići što brže i što bolji rezultati. Tu ćemo sigurno još i grešiti, nećemo uvek pogoditi, ali mislim da to neće ukočiti napredak – kao što nije ni do sada – ako ekonomske odnose postavimo pravilno.

NAPOMENE

[1] Reč je o materijalu Sekretarijata za poljoprivredu Saveznog izvršnog veća »Neki problemi poljoprivrede i zadrugarstva«, koji je bio pripremljen za ovu raspravu.

Koncepcija investicione politike u poljoprivredi, sadržana u ovom materijalu, ima sledeće bitne elemente:

– od ukupno 20 milijardi dinara novih investicija (po tadašnjim cenama), 12 milijardi dinara bi se uložilo u stočarstvo, 5 milijardi u rasade i 3 milijarde u preradivačku industriju;

– teritorijalno usmeravanje investicija »dovoljno je prepustiti automatizmu delovanja konkursa i kreditne sposobnosti investitora«;

– za investiranje u krupna socijalistička gazdinstva i opšte zemljoradničke zadruge »ne treba nikakvo posebno usmeravanje, već treba obezbediti u sistemu da se pod jednakim uslovima mogu dobiti sredstva za investicije iz kreditnih fondova na bazi istih kriterijuma rentabilite«.

[2] Videti: K. Marks-F. Engels, op. cit., tom 33, Beograd 1979, str. 407 – 426.

[3] U Rezoluciji o perspektivnom razvitku poljoprivrede i zadrugarstva, koju je Savezna narodna skupština usvojila na zajedničkoj sednici Saveznog veća i Veća proizvođača, održanoj od 23. do 27. aprila 1957, stoji da »postoje uslovi da se u narednom periodu prošire krupna gazdinstva i organizuju nova i to: na površinama dobivenim melioracijama i grupisanjem zemljišta, uzimanjem zemljišta u dugoročan zakup, kao i eventualnim kupovinama«.

SVOJINSKI ODNOSI I UNAPREĐENJE POLJOPRIVREDE

Neobjavljeno i neautorizovano izlaganje na Savetovanju o problemima poljoprivrede, 20. januara 1959. godine, u Osijeku. Ovde se objavljuje tekst izlaganja koji se čuva u dokumentaciji Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«. Naslov je dala redakcija.

Ja mislim da ste vi u osječkom srezu imali dva područja ozbiljnih uspeha, koja su, svako na svoj način, bila vrlo pozitivan doprinos u razvitku naše poljoprivrede.

Prvi je uspeh u borbi za visoke prinose uz primenu moderne agrotehnike u poljoprivredi; drugi se sastoji u činjenici da ste uočavajući ekonomsko-socijalne procese na selu energično zahvatili zemlju u formi zakupa i otkupa, tamo gde je to bilo pozitivno i moguće. Ti rezultati su znatno ubrzali našu akciju na selu, ne samo kod vas nego u celoj Jugoslaviji.

S prvom akcijom, s akcijom na unapređenju naše poljoprivrede i povećanju prinosa po hektaru i po čoveku mi smo u stvari okrenuli način gledanja na poljoprivredu.

Na drugom području, na području borbe za proširivanje društvenih površina zemlje vi ste poboljšali uslove za ubrzanje procesa socijalističkog preobražaja sela i stvaranje moderne poljoprivredne organizacije i proizvodnje.

Mislim da i jednom i drugom linijom treba ići uporno i sve šire i dalje. Tu ne možete praviti neke veće greške. Ali meni se čini da greške mogu nastati, i ponekad nastaju, ako se pojedini elementi ili faktori generališu ili kad se ova ili ona forma fetišizuje, ili se posmatra odvojeno od uslova u kojima se pojedine forme javljaju i mogu da jave. Na toj osnovi kod nas se u poslednje vreme razvijala diskusija koja je imala i svoje pozitivne elemente i posledice, jer su se kroz nju raščišćavala shvatanja u pogledu socijalističkog preobražaja sela, ali je ta diskusija imala i određene slabosti, jer je vođena tako da je često izazivala i izvesne nepoželjne političke posledice.

dice. Mislim da je donekle i u vašim materijalima [1] o daljem razvitku poljoprivrede u osječkom srezu, a i u diskusiji na današnjem sastanku, došla do izražaja izvesna jednostranost u pogledima na dalji razvoj poljoprivrede.

Kad govorimo o problemima socijalističke poljoprivrede, moramo imati pred očima činjenicu da kod nas postoji potreba za najbržim unapređivanjem poljoprivrede, ali da postoji i jedno socijalno-ekonomsko i društveno pitanje koje se zove seljačko pitanje. U Jugoslaviji još uvek 59% stanovništva čine seljaci. Prema tome, to nije samo pitanje zemlje na kojoj seljak živi nego i pitanje ljudi. Kad danas sebi postavljamo za cilj brzi tempo razvitka poljoprivrede, kao društvena zajednica ne možemo biti nezainteresovani kakve će posledice po šire seoske mase izazvati takav tempo.

Kada bismo išli dosledno samo kursem da na površinama koje možemo osvojiti razvijamo visoku proizvodnju, a da ne vodimo računa o posledicama takve proizvodnje po sitni seljački posed, onda postoji opasnost da padnemo u jednu od dveju grešaka: ili ćemo dovesti seljaka u tako težak materijalni položaj da će on vršiti na nas veoma snažan politički pritisak, ili ćemo morati – što je mnogo verovatnije – dozvoliti da se seljak, koristeći se društvenim sredstvima, jača na svom seljačkom posedu. Na kraju krajeva, vidimo da se seljak u praksi ipak relativno učvršćuje na svojoj zemlji. Sledećih godina taj proces će ići još brže. Mi danas još imamo monopol na italijansku pšenicu i hibridni kukuruz, ali taj monopol nećemo moći zadržati, niti će nam biti u interesu da ga zadržimo.

S druge strane, kad uporedimo izvršenje planova poljoprivredne proizvodnje, koje smo sebi postavili kao neposredni cilj, računajući s maksimalnom proizvodnjom na našim poljoprivrednim dobrima, to onda znači veliki skok i obećava ogromne rezultate do 1961. godine. No ti rezultati će nas tek osloboditi američke pomoći, ali još neće izmeniti situaciju, ako uzmemo u obzir prirast stanovništva i dalje menjanje socijalne strukture u našoj zemlji, neće izmeniti unutrašnje ekonomske odnose. Znači, seljak će i posle toga, uprkos predviđenom skoku u prinosima na socijalističkom sektoru, biti u povoljnijem položaju. Biće nam i dalje potreban i moraćemo na neki način koristiti i njegovu zemlju. Seljak će nam ostati društveni politički problem, koliko god možemo i jednom ograničenom računicom postići skokovit razvoj. Či-

njenica je da će posle pet godina problem zemlje i proizvodnje na toj zemlji biti isto toliko akutan kao što je i danas. Zato ne treba da padamo u bilo kakvu isključivost u pogledu formi. Moramo se latiti svih formi koje mogu dati rezultate u određenim uslovima.

Uzmimo pitanje raslojavanja na selu. Pravilno je što se u vašim materijalima postavlja to pitanje i što se o njemu ovde diskutuje, ali to nije ništa novo. Takvo raslojavanje vršilo se kod nas takođe između dva rata, a u razvijenim kapitalističkim zemljama ono je počelo još ranije da se razvija. Naša industrijalizacija će ga još više ubrzati.

Ali kad govorimo o raslojavanju, moramo imati pred očima tri elementa. Prvo, jedan deo seljaka napušta zemlju i prelazi u industriju ili drugde, zapošljavajući se van poljoprivrede. Međutim, zemlja ostaje. Drugo, tu zemlju može da dobije ili socijalistički sektor ili krupni gazda. Sam odlazak ljudi sa zemlje nije likvidirao seljačko pitanje, nego ga postavlja u drugom obliku, u svetlu sve veće koncentracije zemlje. Treće, individualni seljak preko zadruge i drugih instrumenata dolazi u zavisnost od socijalističkog sektora, kao što u kapitalističkom svetu dolazi u zavisnost od finansijskog kapitala.

Evo šta o tome govore, na primer, statistički podaci iz kranjskog sreza. Reč je o retrospektivnoj slici za sto godina unazad. Tokom tog dugog perioda seljaci stalno napuštaju zemlju i stalno se menja struktura sela. Razlika je samo u tome da istu zemlju, koju je pre sto godina držalo 80% seljaka, sada obrađuje 25% seljaka. Imamo pojavu da je masa seljaka otišla sa zemlje, nastupile su velike promene u životnom standardu koji je porastao, ali seljak i seljačko pitanje kao takvo još uvek postoji. Mi sada možemo i ekonomski i administrativno ubrzati raslojavanje na selu i pojačati koncentraciju, a kroz to i prikupiti u socijalistički sektor jedan deo zemlje u formi otkupa ili zakupa. Međutim, taj proces ne ide sasvim ravnomerno. Industrijalizacija istovremeno dovodi i do rasparčavanja zemljišnih parcela. Masa sitnih gazdinstava ima preko 50–60% prihoda van poljoprivrede. Vi imate podatke da tek 15% gazdinstava u srezu ima veći prihod od poljoprivrede nego van poljoprivrede. To čini zemlju čisto sporednim faktorom u ostvarenju prihoda, što smanjuje zainteresovanost seljaka za intenzivnu obradu zemlje. Ona mu je više izvor dodatnog nego stalnog prihoda; zbog toga nije spreman ni da je prodaje jeftino. U takvim uslovima je nemo-

guće misliti na otkup zemlje. Zanositi se takvim idejama značilo bi stagnirati.

Ili uzmimo pitanje kooperacije. U vašim materijalima je kooperacija očigledno potcenjena. Ako se pođe od sheme da ćemo mi otkupljivati i uzimati u zakup zemlju, a da nam ne treba kooperacija, onda se lako nađu argumenti protiv nje. Ne mislim da sada treba vršiti kampanju i intervenisati u tom pravcu. Isto tako ne tvrdim da kooperacija u svim delovima naše zemlje može imati istu perspektivu i iste mogućnosti, ali ipak treba poći od prakse koja pokazuje da kooperacija u određenim uslovima može dati vrlo krupne rezultate. Razume se, moramo otkloniti ono što je negativno u kooperaciji da bismo olakšali da se ide dalje, ali pri tome treba biti principijelan. A ovde se, na primer, kritikuje zadruga u selu Kozarac [2] zato što su tamo i rentu uključili u proizvodne troškove, a kad zadruga uračunava zakupninu za zemlju u troškove proizvodnje, onda je to u redu. Zašto ne valja ako se renta ubroji u troškove proizvodnje kod kooperacije, a valja ako se ubroji kod zakupljivanja zemlje?

Ako se i u kooperaciji računa sa seljakovom rentom, onda će odnosi biti čistiji, i moći će se postići veći rezultati. Iz istoga razloga ne bih se složio sa tezom da pšenica ne dolazi u obzir za kooperaciju. Razume se, čim pođeš od postavke da u materijalni udeo seljaka kod kooperacije uzmeš samo ono što on neposredno ulaže, onda ćeš stvarno doći do toga da seljak kod pšenice »ništa ne radi« i, prema tome, ne može ništa ni da dobije. Međutim, privatna sopstvenost je kod nas priznata. To je materijalna privilegija. Ako priznaš privatnu sopstvenost, moraš priznati i rentu. Bez toga se ne mogu postaviti bilo kakvi normalni, realni odnosi sa seljacom. Prednost kooperacije je u tome da ona mora dati znatno više prinosa da bi ekonomski bila rentabilna. Ona mora da vodi jednom sasvim bitnom unapređenju proizvodnje.

Ne govorim ovo zbog toga da bih vam naglašavao potrebu da se u većoj meri i vi latite kooperacije. Meni je teško reći, ali ne bi trebalo propustiti mogućnost, ako stvarno za to postoje uslovi, da u roku od dve godine postignete 50% zemljišne svojine u društvenom sektoru. U tom slučaju pitanje kooperacije kao neposredni cilj verovatno nema onu specifičnu težinu kakvu ima negde drugde u Jugoslaviji, jer ćete vi, s obzirom na takvu situaciju, pre svega svoja sredstva morati ulagati u socijalistički sektor, jer tu možete dobiti najve-

će rezultate. Međutim, ni ovde ne treba potceniti kooperaciju iz dva razloga. Prvo, vi ćete imati tih 50% površina u društvenoj svojini, ali vi već danas morate znati i to šta ćete raditi sa seljacima koji su do sada živeli na tih 50% zemlje. Drugo, uslovi nisu svugde u Jugoslaviji takvi, kao što su vaši. Zato nema smisla voditi diskusiju o tome da li je prioritarna ova ili ona forma, jer to može da ima samo negativne posledice. Moramo ići napred sa svim formama: zakupom, otkupom, kooperacijom, jer sve te forme moraju otvoriti perspektivu da seljačku zemlju postepeno uključimo u socijalističku proizvodnju, ne jačajući seljaka kao gazdu na svojoj zemlji, podižući njegov standard. Sve ono što vodi u tom pravcu i daje veću produktivnost rada pozitivno je. Uveren sam da ćemo morati seljaku za to nešto i platiti. Negde će to biti u obliku direktne rente, negde u gubicima zadruga u proizvodnji, negde u ceni za zemlju itd. Ali osnovno je da postignemo visoke prinose po hektaru i po čoveku.

Ako postignemo visoki hektarski prinos i visoki prinos po čoveku – čak nezavisno da li u određenoj situaciji na vagi raspodele nešto više dobije seljak nego mi, mi smo ipak dobili samim tim što smo seljaka doveli u takav položaj da se ne može izvlačiti, a da sebe ne sroza na znatno niži nivo nego što je ovaj koji mu je dala kooperacija sa zadrugom.

Ja mislim da nam u tom pravcu nedostaju propisi. Taj će se nedostatak otkloniti zakonom o zemlji, koji će uskoro doći pred Izvršno veće [3]. Mi, doduše, ne mislimo administrativnim propisima stvarati socijalizam u Jugoslaviji, ali tim propisima ipak možemo mnogo šta postići.

Pre svega, možemo kanalisati proces na selu koji se u uslovima stihijskog kapitalističkog razvitka vodi za grubo likvidiranje slabijeg i zaostalijeg, a u pravcu jačanja socijalističkog sektora, na primer u tom smislu da kada seljak napušta zemlju, ona ne ide drugom, bogatijem seljaku, nego tu zemlju dobija zadruga; i ako on zemlju daje u zakup, treba da je zadruga uzme u zakup. Mi možemo postaviti i princip: ako možeš bolje obrađivati zemlju i proizvoditi bolje uz našu pomoć, onda to moraš činiti. Čim mi budemo postavili takve osnovne principe, seljak će apsolutno biti prisiljen da ide u kooperaciju sa zadrugom. Osim toga, kada jedanput postigne određen nivo proizvodnje, on više neće moći ići nazad, ne samo iz ekonomskih razloga nego i zbog toga što će biti propisima

regulisano da bi ga to suviše koštalo. Sve će to učvršćivati kooperativne odnose.

Još nešto o odnosu ekonomsko-društvenih faktora i tehnologije. Pravilno je podvući važnost tehnologije, ali bez pravilnog postavljanja ekonomsko-društvenih odnosa, bez materijalne zainteresovanosti proizvođača da primeni tehnologiju i nauku nemoguće je postići napredak u privredi, a naročito ne u poljoprivredi. Zato i nadalje briga o ekonomsko-društvenim odnosima koji se stvaraju u proizvodnji treba da bude jedan od bitnih elemenata našeg razvitka. Daleko sam od toga da bih potcenjivao svesne napore, subjektivne faktore i ulogu stručnjaka u povišenju proizvodnje, primenu nauke, agrotehnike itd. Ali ipak ne smemo zaboraviti da smo skokoviti napredak u proizvodnji postigli tek kad smo prešli od administrativnog sistema na slobodnije ekonomske odnose koji se zasnivaju na društvenoj svojini na sredstvima za proizvodnju, a na materijalnoj zainteresovanosti pojedinca, kolektiva, komune itd. Takav ekonomski odnos je stvorio žeđ i potrebu za primenom nauke kod nas. Razume se, potreba još ne znači i stvarno znanje. Tu treba da bude onaj ko će znati pomoći onima koji imaju tu potrebu, a nemaju znanja. Mislim da su naši naponi za visokim prinosima došli u pravi čas na zdravu ekonomsku osnovu. Ako bismo zaboravili na takvu povezanost, to jest da nikakva moderna tehnologija ne može biti primenjena ako proizvođač ne oseća potrebu za njom, doživeli bismo poraz. Zato treba i dalje posvećivati punu pažnju i jednoj i drugoj strani.

U tom smislu treba gledati i na našu delatnost u poboljšanju propisa na području poljoprivrede. Ne treba misliti da ćemo zakonima rešiti sva pitanja u vezi sa zemljom. Stvar je u tome da nekako i ekonomski podstaknemo odvajanje od zemlje seljaka koji ne živi prvenstveno od nje. Ne automatskim oduzimanjem zemlje, nego stavljanjem ljudi u takav položaj da će im biti otežano posedovanje zemlje ukoliko im ona nije glavni izvor prihoda. To će se u izvesnoj meri pokušati rešiti i Zakonom o socijalnom osiguranju poljoprivrednih proizvođača [4]. Naime, trebalo bi postaviti princip da radnik u zadrugi ne može da bude socijalno osiguran kao radnik ako je istovremeno i sopstvenik zemlje i da će kao takav morati da plaća doprinos.

Postoji i problem u sistemu kreditiranja, prioriteta ulaganja itd. koje će takođe trebati i propisima regulisati, a pre

svega prilagoditi konkretnoj ekonomskoj politici, vodeći računa o svim formama koje su se pokazale pozitivnim i o svim mogućnostima koje bude praksa u našim uslovima potvrdila kao pozitivne.

NAPOMENE

[1] U osječkom srezu je, prema podacima iznesenim na ovom savetovanju, društveni sektor obuhvatao 45% od ukupnih oraničnih površina. Planirano je bilo da se do 1962. obuhvati oko 50% oraničnih površina i da se na daljih 45.000 hektara organizuje proizvodnja u kooperaciji. Broj individualnih gazdinstava se smanjio. Od ukupno 180.000 hektara oraničnih površina »moderna poljoprivredna proizvodnja« bi se, dakle, organizovala na oko 135.000 hektara. Računalo se, prema tom planu, da bi se prinosi ušestostručili u odnosu na prosečni prinos iz perioda 1951 – 1955.

Poljoprivredna dobra su, prema oceni datoj na savetovanju, stabilizovala proizvodnju i nemaju gubitaka. Najbolji rezultati se postižu u ratarskoj proizvodnji.

Proizvodnja individualnih poljoprivrednih gazdinstava, iako ostvaruje visoke prinose u pojedinačnim slučajevima, na nižem je nivou u odnosu na proizvodnju društvenih gazdinstava.

U materijalima i u diskusiji došla je do izražaja tendencija da se što više prošire površine zemljišta u društvenoj svojini i da se konsoliduje proizvodnja na njima.

[2] Zadruga iz sela Kozarac je, prema podacima iznetim na savetovanju, obračunavala, kako je rečeno, »fiktivne troškove« svojim članovima, kako bi se povećali njihovi prihodi iz kooperacije.

[3] Reč je o Zakonu o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta usvojenom 15. oktobra 1959, i objavljenom u *Službenom listu FNRI*, br. 43, od 28. oktobra 1959.

[4] Zakon o ustanovljenju zdravstvenog osiguranja poljoprivrednih proizvođača usvojen je na sednicama Saveznog veća i Veća proizvođača Savezne narodne skupštine 30. juna 1959, a objavljen u *Službenom listu FNRI*, br. 27, od 8. jula 1959.

O FUNKCIJI I ORGANIZACIJI POSLOVNIH SAVEZA

*Beleška sa sastanka od 30. juna 1956. godine,
napisana u Kabinetu Edvarda Kardelja.
Neautorizovano izlaganje sadržano u ovoj be-
leški ovde se prvi put objavljuje. Naslov je
dala redakcija.*

Na deo Nacrta [1] koji se odnosi na poslovne saveze imam jednu opštu, načelnu primedbu. U tom delu sve je izrađeno kao da je poslovni savez neka administrativna organizacija, umesto da se predvidi jedan ekonomski mehanizam koji bi pokretao stvar napred [2]. Mislim da je ovakav stav štetan. On bi u praksi doveo do izvanrednog administrativnog uplitanja u naše zadrugarstvo. To pokazuje i činjenica da se došlo do toga da se i najsitnija pitanja na terenu moraju dati na rešavanje čak Sekretarijatu za poljoprivredu SIV-a. Na drugim područjima – pa i u poljoprivredi – mi veoma krupne probleme, pitanja milijardske sume prepuštamo da se rešavaju dole, a na osnovu ove koncepcije prisiljavamo Savezni sekretarijat za poljoprivredu da rešava pitanja pogona poslovnih saveza i druge još sitnije probleme. Ako bismo prihvatili to što se ovde predlaže, onda poslovni savezi ne bi bili privredne organizacije i ne bi imali nikakve svrhe, pošto bi bili raznim administrativnim merama sputavani u normalnom poslovanju.

Druga moja primedba je da u Nacrtu ove uredbe poslovni savez uopšte načelno nije uzet kao preduzeće, pogon, stručna služba, itd., nego kao neki sreski zadružni savez, koji je usmeren na pojedinačna područja, s tim da članovi plaćaju određenu članarinu itd. Međutim, smatram da poslovni savez treba da bude takva organizacija preko koje će zadružne organizacije ulagati svoja sredstva u određene svrhe, u pogone, službe i druge ekonomske zadružne organizacije. Pri tome je osnovno da unutrašnji odnosi budu ekonomski, a ne da se određuje neka administrativna članarina, i slično. Za-

druge treba da ulažu sredstva s namerom da preko određeni poslova zarade, i onda će se znati kojim kanalima sredstva treba da idu. Nemam predloga kako bi to konkretno trebalo da izgleda, ali smatram da svakako moramo naći ekonomski mehanizam kojim ćemo regulisati odnose, a konkretna pitanja neka se rešavaju u bazi [3].

Po mome mišljenju, najvažnija su sledeća pitanja:

Prvo. Treba unutar poslovnog saveza odrediti faktore koji će obezbediti jedinstveno dejstvovanje poslovnog saveza kao ekonomske organizacije.

Meni se čini da to treba ovako da izgleda: prvo, pogon u poslovnom savezu nije isto što i pogon u zadružnom savezu, gde možemo biti liberalniji, jer su tu pogoni mali. U poslovnom savezu, gde želimo da organizujemo krupnu proizvodnju poljoprivrednih organizacija, nema smisla da dozvolimo stvaranje malih i nesamostalnih pogona. Tamo treba da postoji ili samostalan pogon sa samostalnim obračunom, ili služba unutar poslovnog saveza, ili posao direktno u poslovnom savezu, s tim da se poslovni savez odnosno njegovo rukovodstvo tretira kao ekonomska jedinica koja ima svoju kasu itd. Doduše, nama je u interesu da bude što više pogona i što manje privrednih poslova neposredno u savezu, ali ne možemo postaviti stvar tako da Savezni sekretarijat u Beogradu određuje kad se smeju stvarati pogoni, odnosno da li će pogon ostati još privremeni pogon ili ne. Prema predviđanju u Predlogu, savezni sekretar za poljoprivredu rešavao bi čak i to da li se neke službe mogu organizovati direktno kao poslovni savezi, ili mogu da se postave kao pogoni. To je apsurd. Mislim, da treba određenu službu i posao da postavimo tako da kolektiv bude zainteresovan da to bude samostalan pogon i da kolektiv traži da se kao takav osamostali. To ga, razume se, ne rešava odgovornosti prema rukovodstvu poslovnog saveza u finansijskim stvarima itd., ali inače treba da postane samostalan u borbi za materijalni napredak svoj i cele jedinice [4]. Onima koji rade u određenoj službi i poslovima dao bih pravo da traže od narodnog odbora da se izdvoje kao samostalan pogon unutar poslovnog saveza i da narodni odbor o tome odlučuje.

Drugo. Unutrašnji odnosi treba da budu postavljeni tako da svaka jedinica koja učestvuje u poslovnom savezu više zaradi ako pogoni odnosno službe rade bolje. Konkretno: ako pogon dobro radi i više zaradi, onda treba i poslovni savez kao celina da prolazi bolje i da svaka zadruga ima od toga ko-

risti u svojim fondovima. Pitanje je samo kako postaviti pogon kao samostalnu finansijsku jedinicu, da li da to društvo obračunava direktno ili preko poslovnog saveza? Meni se čini da bi obračun mogao ići preko poslovnog saveza, s tim da se za svaki pogon obračunava pojedinačno. Možemo odrediti tako da radni kolektiv pogona u poslovnom savezu – u pogledu svojih prava – ima prema poslovnom savezu isti odnos i obračun kao radnički kolektiv u industriji prema zajednici, s tim da sredstva od dohotka koja idu republici i savezu idu poslovnom savezu, a Narodna banka će sa poslovnim savezom taj fond obračunavati prema našim propisima, to jest poslovni savez može isplaćivati kao što plaća svako drugo društveno preduzeće, a može se postaviti i tako da određena sredstva poslovnog saveza idu u investicione fondove zadruga ili poslovnih saveza za određene potrebe. Mislim, da ne treba da se plašimo da će doći do nekih malverzacija itd., jer ćemo preko poslovnog saveza imati kontrolu nad celokupnim sredstvima koja se tamo stvaraju. No može se i direktno pogon oporezovati. Verovatno bi to bilo komplikovnije, a i zbog samog poslovnog saveza bilo bi bolje da on odgovara za celokupno poslovanje. U pogledu toga šta će posle davanja obaveza društvu ostati poslovnom savezu treba da rešava upravni odbor. Samo načelno treba postaviti da određeni iznos mora ići za društvene svrhe – investicioni fond ili drugo, a ni u kom slučaju ne uticati na raspodelu seljacima. To ovde nije sasvim precizno rečeno.

Treće. U pogledu otkupa treba ići šire. Jedan deo dobiti mora se prepustiti seljacima, jer inače poslovni savezi neće moći da se bore na slobodnom tržištu. Moramo poslovnom savezu dati toliko slobode da bi mogao da otkupljuje i da se tuče na slobodnom tržištu. Inače, seljak neće njemu prodavati svoju robu, nego će ići na slobodno tržište. To ne znači da moraju uvek biti više cene. Mogu se i drukčije dogovoriti: da će platiti nižu cenu, ali će mu zato dati druge prednosti. Samo zadruzi moramo dati slobodu da radi što može da radi, a da bude ekonomski zainteresovana da što više izvuče od seljaka. Možemo usvojiti i princip ristorna [5].

Mislim, da poslovni savez treba uzeti kao jednu jedinstvenu privrednu organizaciju koja svoje poslove organizuje prema konkretnim ekonomskim uslovima, s tim da poslovni savez ne može da potčini zadruge i da im izvlači sredstva, nego zadruge treba da kreditiraju i finansiraju poslovni savez

kad je to u njihovom sopstvenom interesu. A drugo, da odnosi poslovnog saveza prema njegovim jedinicama, prema društvu, finansiranju itd. budu regulisani kako to odgovara opštim postavkama našeg sistema. Ako stvari tako postavimo, onda će nam biti svejedno da li savez ima pogon ili radi direktno. Ako poslovni savez može, neka počne, na primer, sa otkupom i onda neka postepeno razvija svoju delatnost i na drugim područjima. A u Nacrtu uredbe tera se savez da odmah počne da vrši razne službe. Sem toga, kako je ovde postavljeno, ispada da pogoni rade, a poslovni savezi treba da se bave administracijom. Međutim, i poslovni savez i ostale jedinice treba da budu privredne organizacije.

Poslovni savez treba da bude specifično preduzeće koje ima i određene političke zadatke. Tome treba da odgovara i sistem samoupravljanja u poslovnom savezu [6]. To bi bila izvesna kombinacija radničkog i zadrugnog upravljanja kako bi poljoprivrednici tu instituciju osetili kao svoju. Poslovni savez treba da bude jaka organizacija koja će razvijati pojedine delatnosti poljoprivredne proizvodnje, što pojedina zadruga ne može.

Osnovno je da poslovni savez bude ekonomska organizacija – preduzeće i da ga stvara onaj ko je zainteresovan da u njega ulaže sredstva kao kad osniva preduzeće i po ugovoru kojim će regulisati međusobne odnose. U tom slučaju i poljoprivredna dobra mogu, ali ne moraju, da se uključuju kao i zadruga u poslovni savez. Mogu i radne zadruga da se uključue u poslovni savez ako za to imaju ekonomski interes.

Poslovni savezi se mogu prema postojećim propisima udruživati radi otvaranja jedinstvenih preduzeća u svrhu obavljanja određenih delatnosti [7].

Poslovni savez može da izrađuje sve poslovne elemente, a oni koji su zainteresovani finansiraće ga prema potrebi (na primer, izgradnja podruma za vinogradarstvo, instituta, elaborata itd.). Međutim, prema predloženom Nacrtu zadruga treba da plaćaju poslovnom savezu članarinu da bi mogao pokriti svoje troškove, što nikako ne odgovara koncepciji da poslovni savez bude jedinstvena privredna organizacija koja treba da živi i deluje ekonomski; stvoreni pogoni treba da budu postavljeni tako da i oni sami i zadruga budu zainteresovani za napredak. Ukoliko, naime, poslovni savez pokrene akciju izgradnje nekog podruma za područje pet zadruga, koje će u tu svrhu ulagati sredstva, onda taj podrum treba

da ima određene odnose prema zadrugama, a ne da zarađena sredstva odlaze u kasu poslovnog saveza. Takvi odnosi će se i stvoriti ukoliko bude dovoljno slobode unutar poslovnog saveza, odnosno ukoliko se ne dozvoli da se poslovni savez nametne zadrugama.

Ne treba stvari postavljati tako da pogoni *moraju* da se izdvoje, nego da se *mogu* izdvojiti ukoliko za to postoji ekonomski interes.

Dalje. Beneficije koje su postojećim propisima date probnim pogonima u stvari uče ljude parazitizmu. Probni pogon je čista administrativna institucija do koje se došlo zato što se olako prelazi na takve mere umesto da se pronade odgovarajući unutrašnji mehanizam, kojim bi se podstakao interes radnog kolektiva i narodnog odbora da preduzeće u izgradnji što pre izade iz statusa probnog pogona. U tom slučaju ne bi se više postavljalo pitanje produživanja trajanja probnog pogona i ne bi bilo potrebe da se ti problemi rešavaju na sadašnji način. Ti problemi su u industriji krupni, dok u poslovnom savezu predstavljaju sitnice, jer se često ne može utvrditi kad je, na primer, jedan podrum u stanju probnog pogona.

Jednom reči: unutrašnji odnosi treba da se preciziraju kroz praksu, kroz život, dok propisom treba regulisati odnose prema društvu. No u svakom slučaju odnosi zadruga prema poslovnom savezu i pogonu treba da su ekonomski i da svako raspolaže svojim sredstvima kao i sve druge privredne organizacije. Propisom treba dati što više slobode praktičnoj akciji, jer će biti i takvih slučajeva da će za razvijanje određenih delatnosti ulagati sredstva i poslovni savez i zadruga, a sem toga u tu svrhu koristiće se i krediti. Prema tome, u propisima ne treba ulaziti u detalje. Važno je da mi poslovni savez tretiramo kao privredno preduzeće u odnosu prema društvu, a unutar poslovnog saveza treba da se uspostave ekonomski odnosi. Poslovni savez treba da bude preduzeće koje nije zasnovano na članarini, nego na privrednom upravljanju sredstvima radi ujedinjavanja snaga na određenoj delatnosti.

Zadruga su u izvesnom smislu akcionari poslovnog saveza, jer ulažu svoja sredstva, a poslovni savez ako nije privredna organizacija nije ni potreban. On se uspostavlja zato jer bez ovakve organizacije pojedinačne zadruga tu delatnost ne mogu da razvijaju dovoljno.

Jedan praktičan primer: uzmimo da postoji sada u srezu odsek za vinogradarstvo. Njega bi trebalo pustiti da radi dok ne sazru uslovi za šire razvijanje te delatnosti, dok se ne počne investirati u vinogradarstvo. Onda bi se formirao poslovni savez od onih zadruga koje su za tu delatnost zainteresovane, s tim što bi se poslovni savez formirao na bazi određenih dogovora između zadruga. Isto tako, poslovni savez se može formirati da vrši otkup, odnosno zadruga se mogu obavezati da će sve ili većinu proizvoda prodati poslovnom savezu, s tim što će se određeni deo dobiti vraćati zadrugama, a drugi deo odlaziti u fond poslovnog saveza u koji će zadruga imati uvid.

Mnogo se diskutuje kako treba postaviti stvari oko prerađivanja poljoprivrednih proizvoda. Osnovno je, po mom mišljenju, da se obezbedi da dobit iz fabrike koja prerađuje ne ide seljaku, odnosno da ostanu i tu čisto trgovinski odnosi kao u otkupu. Ako jedna fabrika bolje prerađuje, to ne znači da seljak treba da dobije više.

Što se tiče fondova, [8] s obzirom na naš mehanizam oporezivanja treba se orijentisati na to da se fondovi za poljoprivredu stvaraju dole, na terenu. Poljoprivreda se ne može razvijati iz centralnog fonda, ali je potrebno osigurati da se svaka prerađivačka fabrika ne uključi u poslovni savez. Ne bi trebalo stvarati ni administrativne ograde, jer bi to značilo da neko sa strane – na primer savezna administracija – mora da daje odobrenje u svakom pojedinom slučaju, što uopšte ne bi valjalo. Ako pođemo linijom oporezivanja delatnosti, onda je svejedno da li je u pitanju preduzeće ili pogon. Međutim, pošto problem prerađivačke delatnosti još nije ispitivan, u tom pogledu mogli bismo za sada u uredbi predvideti da za sve pogone prerađivačke delatnosti koje zadruga stvaraju ili koje su vezane za poslovni savez važe postojeći propisi o obračunu kao i za sve druge privredne organizacije. Na taj način bi dezinteresovali poslovne saveze da te pogone vuku sebi, jer bi morali imati iste obaveze kao i sva druga privredna preduzeća. Međutim, trebalo bi predvideti da dobit koja se postiže u otkupu i u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji (mašinske stanice, stanice za zaštitu bilja itd.) ostaje poslovnim savezima i zadrugama. Trebalo bi, naime, početi sa izvesnom minimalnom materijalnom bazom, koja bi se docnije mogla proširivati, tako da bi određeni manji procent dobiti manjih prerađivačkih radionica, koje bi poslovni

savezi stvarali, pripadao poslovnom savezu, dok od postojećih pogona, koje bi poslovni savezi pripojili, a koje nisu sami stvorili, ne bi trebalo poslovnim savezima ništa ostavljati. U svakom slučaju, treba obezbediti da poslovni savez ne bude takva organizacija koja će moći svojim privrednim jedinicama nametati cene i neke uslove. Poslovni savez treba da posluje samostalno i da svoje poslove vodi na ekonomskoj osnovi, to jest da putem ugovora sa zadrugama i pogonima uspostavi određene odnose. Pri tome će poslovni savez zarađivati i stvarati svoje fondove sa kojima će raspolagati upravni odbori poslovnih saveza.

Mi smo stali na stanovište da se može izvršiti socijalistički preobražaj na selu ako seljačke zadruga pretvorimo u ozbiljne ekonomske faktore i da pre svega zbog toga fondove koji nastaju iz poljoprivrede koncentrišemo u fondove zadruga.

Mislim da treba najpre da obezbedimo uslove za stvaranje poslovnog saveza tamo gde nam je danas najvažnije: u oblasti otkupa i izgrađivanja mehanizacije odnosno sredstava za poljoprivrednu proizvodnju. Za druge oblasti da ostavimo stvar mogućnostima, to jest da dozvolimo i tamo stvaranje pogona unutar poslovnog saveza, s tim da oni budu potpuno samostalni kao i svako drugo društveno preduzeće, a da poslovni savez ostane kao izvesna stručna pomoćna organizacija. Kad se to uhoda, postepeno ćemo proširivati prava i na druge oblasti privrede.

Poslovni savezi mogu stvarati zajedničke servise i agencije po postojećim propisima. U praksi je i do sada tako bilo. Na primer, »Agroservis« u Sloveniji je republički poslovni savez. On ima celu mrežu agro-servisa. Razlika je u tome što je »Agroservis« formalno preduzeće, a stvarno je poslovni savez i kreditira ga zadruga organizacija, upravo republički Zadruga savez. Ako ostavimo princip da sva takva preduzeća treba da budu u jednakom položaju i odnosu prema društvu i finansijskim obavezama, bez obzira kako se zovu i kakvu organizacionu formu imaju, pitanje je rešeno.

NAPOMENE

[1] Reč je o Nacrtu uredbe o izmenama i dopunama Uredbe o zemljoradničkim zadrugama koju je Savezno izvršno veće donelo 8. avgusta

1956. godine. (Videti: *Službeni list FNRJ*, br. 34 iz 1956. godine). Tom je uredbom utvrđena funkcija i organizacija poslovnih saveza.

[2] Članom 62. Uredbe ... je utvrđeno da su poslovni savezi » ... priredna udruženja zemljoradničkih zadruga«.

[3] Uredbom je utvrđeno da » ... opšti propisi o preduzećima važe i za poslovne saveze ...«

[4] Članom 79 i članom 80 Uredbe je utvrđeno da poslovni savez mora, za vršenje svih svojih delatnosti (osim prometa poljoprivrednim proizvodima i pružanje usluga zemljoradničkim zadrugama) » ... organizovati kao pogone sa samostalnim obračunom u sastavu preduzeća«. Pogon sa samostalnim obračunom ima svoje posebne organe upravljanja (radnički savet i upravni odbor). Pogon je samostalan u utvrđivanju organizacije, uslova i načina poslovanja i u utvrđivanju i raspodeli ukupnog prihoda. (Napomena Redakcije).

[5] Princip ristorna se sastoji u tome što se zadrugarima, nakon utvrđivanja finansijskog rezultata poslovanja zemljoradničke zadruge, ustupa deo njene dobiti srazmerno veličini učešća proizvoda jednog zadrugara u obavljenom prometu zadruge.

[6] Uredbom su (čl. 68 – 75) utvrđena prava i obaveze Skupštine, upravnog odbora i direktora (upravnika) poslovnog saveza.

[7] Videti čl. 86 ove Uredbe (*Službeni list FNRJ* br. 34 iz 1956. str. 659.)

[8] Poslovni savez, prema čl. 83 ove Uredbe, ima svoj investicioni i druge fondove. Pogoni poslovnog saveza su dužni da deo sredstava kojima slobodno raspoložu unose u fondove poslovnog saveza. Ista obaveza je utvrđena i za zemljoradničke zadruge članice poslovnog saveza – deo njihove dobiti se može odlukom Skupštine uneti u investicione i druge fondove poslovnog saveza.

O NEKIM PITANJIMA ZEMLJIŠNE POLITIKE

Zabeleška sa sastanka povodom pripreme Zakona o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta, 11. jula 1958. godine u Beogradu. Zabeleška je napisana u Kabinetu E. Kardelja. Naslov je dala redakcija.

Potrebno je što pre doneti propise sa ovog područja. I to iz dva razloga. Prvo, u razvitku kooperacije u poljoprivredi došli smo do granice gde bez nekih administrativnih mera i regulisanja ne možemo dalje, nego možemo čak kompromitovati dosadašnje uspehe ukoliko ne obezbedimo jasnu perspektivu razvitka na našem selu. Drugo, ako hoćemo u punoj meri da iskoristimo tehniku, koju polako uvodimo u našu poljoprivredu, ne smemo dozvoliti da budemo isključivo zavisni samo od trenutnog dnevnog odlučivanja seljaka, nego moramo imati instrumente kojima ćemo obezbediti trajnu primenu prihvaćene politike modernizacije naše poljoprivrede i socijalističkog preobražaja sela.

Naša poljoprivreda je, s obzirom na svojinske i druge odnose, oblast gde ne možemo očekivati da će se stvari same po sebi razvijati u socijalističkom pravcu, isključivo na osnovu unutrašnjih ekonomskih stimulansa. Doduše, i ubuduće treba apsolutno da ostanemo na ekonomskom principu kooperacije seljaka sa zadrugom. Ipak, samo to nije još dovoljno. Treba doneti zakon ili niz zakona koji će pomoći da se ovaj kurs sprovodi u skladu sa materijalnim mogućnostima društva.

Pri tom treba da pođemo od dve činjenice, i to:

1. Pred nama je dugotrajni proces, koji se ne može obaviti od danas do sutra. To nije posao u koji bismo mogli uključiti svakog seljaka pojedinačno, nego treba da idemo na osvajanje teritorija, rejona, tamo gde imamo dovoljno mehanizacije i drugih uslova za krupnu modernu poljoprivredu.

2. Ne smemo uzeti put tehničkog i administrativnog uspostavljanja novih odnosa. Ti odnosi treba da počivaju na zdravoj ekonomskoj politici. Nije rešavajuće to šta je dobro

i potrebno sa stanovišta moderne agrikulture uzeto apstraktno, nego to da odlučimo gde, u kojem rejonu zaista možemo primeniti potrebne agrotehničke mere moderne poljoprivrede. Zato nisu rešenje gomile tehničkih propisa, nego primena odgovarajuće politike. Treba najpre obezbediti potrebna sredstva i put korišćenja tih sredstava na osnovu zdrave ekonomske politike. Tek u takvoj situaciji administrativne mere mogu pomoći stvari.

Pri tome je najvažnije da, kao u industriji, i u poljoprivredi polazna tačka bude privredno preduzeće. Rejonizacija i druge mere su stvar poljoprivredne politike, koja se ne da jednostavno opisati.

Posebno pitanje predstavljaju meliorisana područja. Tu su bitne dve stvari: prvo, korišćenje agrotehničkih prednosti za koje su izvršena društvena ulaganja mora počivati na ekonomskoj računici i, drugo, poljoprivrednici čija imanja leže na meliorisanom području obavezni su da se koriste tim prednostima. Ima se osećanje da se u praksi i tu ide suviše na isključivo administrativno određivanje, umesto da se odnosi stvaraju na ekonomskoj osnovi, na osnovi uzajamnih ekonomskih interesa onih koji daju vodu i usluge i onih koji te usluge primaju. Prema tome, i ovde nije narodni odbor taj koji treba da propisuje tarife, nego on u suštini treba da potvrdi ugovor između privredne organizacije i individualnog seljaka. Ako bismo pristali na to da narodni odbor propisuje i ovo, onda bi vrlo brzo on postao svemoguća administrativna instanca, umesto da ekonomski odnosi budu onaj osnovni regulator i faktor koji će unapređivati stvar u interesu pojedinca i zajednice.

Svojski odnosi takode predstavljaju vrlo važan problem. Nema potrebe za uvođenjem nekog novog termina od postojećih (privatna i društvena svojina) [1]. Što se tiče združne svojine, to pitanje je kod nas već raščišćeno. Takve svojine kod nas nema. Mi, naime, zadrugu shvatamo kao formu kooperacije društva sa privatnim sopstvenikom. Znači, za ono što privatni sopstvenik unosi u zadrugu, on prima rentu, a zemlja još uvek ostaje u njegovoj privatnoj svojini. Osnovno je ovde da sprovedemo princip da niko ne može da se udružuje da bi privredivao na kapitalistički način. Svako ujedinjavanje treba da znači stvaranje društvene imovine. U ovome i jeste osnovna razlika između naše i Staljinove kon-

cepcije. Zemlja u kolhozima je nacionalizovana, ali je Staljin pristao na većito korišćenje te zemlje od strane kolhoznika. Tako je dobio kolhoznu svojinu. Kod nas zadruga upravlja društvenim sredstvima na istim principima kao socijalističko preduzeće. To treba u zakonu naročito jasno podvući.

Postavlja se pitanje da li regulisati ovu materiju ustavnim zakonom ili ići na više opštih zakona. Politički i propagandno bi bilo korisnije obraditi celu materiju u jednom zakonu. Međutim, praktičke potrebe zahtevaju da se možda u ovoj fazi zadovoljimo tekstom koji će obraditi pitanje korišćenja zemlje, društvene kontrole nad zemljom i mogućnosti društva da propisuje, prema tehničkim mogućnostima, agrotehničke minimume za obradu zemlje, s tim da se utvrde svi osnovni principi u vezi sa zemljom kod nas.

Posebno važno pitanje predstavlja problem kakva treba da bude uloga narodnih odbora pri sprovođenju intencija socijalističkog preobražaja sela. Bilo bi opasno ići samo ili pretežno putem administrativnog propisivanja. Narodni odbor bi trebalo pre svega da odobrava i mobilise sredstva, a na privrednim organizacijama je da sprovode i da se bore za ostvarenje određene politike. Jednom rečju, narodni odbor stvara socijalistička poljoprivredna preduzeća, i na osnovu predloga stručnih i privrednih organizacija on određuje dužnosti i prava poljoprivrednih proizvođača.

Narodni odbor ima pre svega dve vrste uloge u pogledu propisivanja. Prvo, on različitim regulativnim administrativnim merama utiče na rad u poljoprivredi uopšte, propisujući sredstva za borbu protiv biljnih i stočnih bolesti i štetočina i minimum za obradu zemlje. A, drugo, određenim propisima na određeni način treba da omogući ulaganje društvenih sredstava i pored toga što postoji privatna svojina na zemlju. U tom smislu narodni odbor je u stvari pomoćnik zadruge i državnog dobra pri uključivanju seljaka u proizvodne odnose sa zadrugom i državnim dobrom. Uslovi u takvoj kooperaciji menjaju se svake godine. Predloge za promene treba da daju privredne organizacije u dogovoru sa seljakom. Narodni odbor potvrđuje te predloge ali on ne propisuje kako treba orati, i koje druge mere treba preduzimati. Narodni odbor samo treba da obavezuje na određene ugovorne odnose i da proglašava područja za određenu obradu na osnovu predloga stručne službe.

Principi koje treba zakon o zemlji jasno da postavi jesu:
 1. Društvena moderna tehnička sredstva u poljoprivredi sudaraju se sa privatnim imovinskim pravima na zemlju. Prema tome, imovinska prava treba ekonomski ograničiti, ali vlasništvo ostaviti. Društvo mora imati mogućnost da može uticati na korišćenje zemlje bez obzira na svojinu [2].
 2. Svako treba da obrađuje zemlju prema lokalnim standardima i prema tehničkim mogućnostima. Kod kooperacije narodni odbor potvrđuje ugovorne odnose i predviđa sankcije za onoga ko te odnose krši.

3. Zakon treba da utvrdi samo principe. On ne treba da ide u pojedinosti. One se mogu kasnije dopunjavati.

Zakon mora otvoreno reći seljaku da modernizacija poljoprivrede društvenim sredstvima nije nikakvo dobročinstvo, da društvo ulaže ogromna sredstva u poljoprivredu kako bi se obezbedila maksimalna proizvodnja i da uspehe povećane proizvodnje treba ravnopravno da podele i društvo i pojedinac. Ne treba predviđati konkretne odnose u kooperaciji, ali treba svakako obezbediti poštovanje principa da višak rada do kojeg dolazi na osnovu društvenih ulaganja u zemlju ne može da ostane privatnom vlasniku zemlje, nego treba da ide društvu čija su sredstva uložena.

Zakon treba da postavi osnovne principe o zemlji. A posebno treba da obradi pitanje društvene kontrole nad zemljom, korišćenje meliorisanih površina, arondaciju, zakup i da dopuni postojeći Zakon o zemljišnom maksimumu sa sankcijama za onoga ko obrađuje zemlju iznad propisanog maksimuma.

Zakon bi trebalo izneti pred Saveznu narodnu skupštinu najkasnije novembra meseca.

NAPOMENE

[1] U Zakonu o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta (Službeni list FNRJ br. 43. od 28. oktobra 1959.) upotrebljavaju se termini »zemljišta u građanskoj svojini« i »zemljišta u društvenoj svojini«.

[2] Članom 24 Zakona o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta utvrđeno je da se neobrađeno zemljište u građanskoj svojini može staviti pod prinudnu upravu poljoprivrednoj organizaciji u vremenu od 1 do 5 godina, ako korisnik poljoprivrednog zemljišta u građanskoj svojini ne obradi zemljište »onako kako se obrađuje u kraju u kom se nalazi«.

SADRŽAJ

ZADACI POKRAJINSKE ORGANIZACIJE KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE U SLOVENIJI U VEZI SA SELJAČKIM I NACIONALNIM PITANJEM	13
(Referat na Konferenciji pokrajinske organizacije Komunističke partije Jugoslavije za Sloveniju, 17. septembra 1934. godine u Goricanima)	
RAZVOJ SLOVENAČKOG NACIONALNOG PITANJA (izbor)	41
(Izbor i trećeg, pregledanog i dopunjenog izdanja knjige)	
ZA BORBENI SAVEZ RADNIKA I SELJAKA	137
(Članak objavljen u »Proleteru« br. 5-6, 1940. godine)	
ZEMLJORADNIČKO ZADRUGARSTVO U PLANSKOJ PRIVREDI	151
(Članak objavljen u časopisu »Komunist«, br. 3. iz 1974. godine)	
PRETPOSTAVKE RAZVOJU SOCIJALISTIČKIH ODNOSA NA SELU	197
(Deo referata »Borba KPJ za novu Jugoslaviju« koji je podnet na Savetovanju komunističkih partija Evrope, septembra 1947. u Jelenjoj guri, u Poljskoj)	
SLABOSTI I NEDOSTACI NASE AGRARNE POLITIKE	203
(Deo govora u Narodnoj skupštini FNRJ, 25. aprila 1948. godine)	
USLOVI I OBLICI RAZVOJA ZADRUGARSTVA	209
(Deo referata »Komunistička partija Jugoslavije u borbi za novu Jugoslaviju, za narodnu vlast i socijalizam« koji je podnet na Petom kongresu KPJ, 26. jula 1948. godine)	
ZADACI NASE POLITIKE NA SELU	217
(Iz referata »Politika KPJ na selu« koji je podnet na Drugom plenumu CK KPJ, 28. januara 1949. godine)	
DISKUSIJA NA DRUGOM PLENUMU CENTRALNOG KOMITETA KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE	243
(Neobjavljeni i neautorizovani stenogram diskusije na Drugom plenumu CK KPJ, 21. januara 1949. godine)	
O PLANIRANJU I ORGANIZACIJI POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	251
(Diskusija na sednici Privrednog saveta Vlade FNRJ od 9. juna 1949. godine)	
O ZEMLJORADNIČKOM ZADRUGARSTVU I FRONTOVSKIM BRIGADAMA	259
(Deo govora na sednici Izvršnog odbora Narodnog fronta Jugoslavije, 23. januara 1950. godine)	
OKO OTKUPA IZ ZEMLJORADNIČKIH ZADRUGA	263
(Deo govora na predizbornom skupu u Črnomelju, 18. marta 1950. godine)	
SOCIJALISTIČKO UPRAVLJANJE PRIVREDOM I PREOBRAZAJ POLJOPRIVREDE I SELA	269
(Deo referata na Četvrtom kongresu Narodnog fronta Jugoslavije, 23. februar 1953. godine)	

O NEKIM PITANJIMA NASE POLITIKE NA SELU	277
(Članak objavljen u »Borbi« od 29. marta 1953. godine)	
O EKONOMSKIM ODNOSIMA U POLJOPRIVREDI	291.
(Deo govora u fabrici »Crvena zastava« u Kragujevcu, 7. aprila 1953. godine)	
JOS NEŠTO O NASOJ POLITICI NA SELU	299
(Govor na Četvrtom kongresu Socijalističkog saveza radnog naroda /Osvobodilne fronte/ Slovenije, 27. aprila 1953. godine u Ljubljani)	
NOVE PERSPEKTIVE RAZVOJA POLJOPRIVREDE	311
(Deo govora koji je održan povodom desetogodišnjice osnivanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske u Otočcu, 5. jula 1953. godine)	
ZA SAMOUPRAVLJANJE U ZADRUGAMA	315
(Deo govora povodom desetogodišnjice Kočevskog zbora, 4. oktobra 1953. godine)	
O NEKIM PITANJIMA SOCIJALISTIČKOG PREOBRAŽAJA SELA	319
(Iz odgovora na pitanja profesora učiteljskih škola Srbije, 22. januara 1955. godine)	
O AKTUELNIM PITANJIMA AGRARNE POLITIKE	329
(Iz diskusije na sednicama Saveznog izvršnog veća od 20-22. juna 1955. godine)	
NOVI ZADACI AGRARNE POLITIKE I ULOGA KOMUNISTA	341
(Deo izlaganja na Plenumu CK Saveza komunista Hrvatske, 15. oktobra 1955. i na sastanku Aktiva Saveza komunista Slovenije 18. oktobra 1955. godine)	
UZROCI STAGNACIJE I PRETPOSTAVKE RAZVOJA ZADRUGARSTVA	349
(Iz diskusije na Savetovanju o pitanjima zadrugarstva, 26. X 1955. godine u Beogradu)	
ULOGA I ZADACI POSLOVNIH SAVEZA	371
(Diskusija na sastanku sa predstavnicima zadrugnih saveza 20. aprila 1956. godine)	
O ZADACIMA NASE ZADRUŽNE POLITIKE	385
(Diskusija na Plenumu Glavnog zadrugnog saveza Federativne Narodne Republike Jugoslavije 23. aprila 1956. godine)	
O AGRARNOJ POLITICI JUGOSLAVIJE	413
(Deo izlaganja u razgovoru sa delegacijom Komunističke partije Italije 14. oktobra 1956. godine u Ljubljani)	
CENE POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA I NACIN INVESTIRANJA U POLJOPRIVREDI	417
(Deo izlaganja u Saveznoj narodnoj skupštini FNRJ, 7. decembra 1956. godine)	
RAZVOJ SOCIJALISTIČKIH DRUSTVENIH ODNOSA NA SELU I UNAPREĐENJE POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE	423
(Diskusija o pitanjima poljoprivrede na sednici Odbora za perspektivni plan Saveznog izvršnog veća, 6. marta 1957. godine)	

ULAGANJA U POLJOPRIVREDU I RAZVOJ SOCIJALISTIČKIH DRUSTVENIH ODNOSA NA SELU	433
(Diskusija na sastancima o pitanjima poljoprivrede i zadrugarstva u Skopju, Ohridu i Dojranu, 4-6. maja 1957. godine)	
O PROBLEMIMA OSTVARIVANJA NASE AGRARNE POLITIKE	447
(Diskusija na Savetovanju zadrugara Istre, 12. maja 1957. godine u Puli)	
PODRUŠTVLJAVANJE SREDSTAVA ZA PROIZVODNJU U POLJOPRIVREDI	455
(Izlaganja na godišnjoj skupštini Glavnog zadrugnog saveza Slovenije, 27. maja 1957. godine u Ljubljani)	
GOVOR NA SAVETOVANJU KOMUNISTA ZADRUGARA SLOVENIJE	467
(Izlaganja na savetovanju sa komunistima zadrugarima, 28. maja 1957. godine u Ljubljani)	
NOV USPON POLJOPRIVREDNOG ZADRUGARSTVA	487
(Diskusija na Petoj godišnjoj skupštini Glavnog zadrugnog saveza Federativne Narodne Republike Jugoslavije, 23. januara 1958. godine)	
POLJOPRIVREDA I PODIZANJE ŽIVOTNOG STANDARDA	497
(Deo govora na predizbornom skupu u Ljubljani 7. marta 1958. godine)	
ZADACI SOCIJALISTIČKOG SAVEZA U RAZVOJU KOOPERACIJE	501
(Diskusija na Plenumu Glavnog odbora SZDL Slovenije 10. juna 1958. godine u Ljubljani)	
POSLOVNI SAVEZI I UDRUŽIVANJE U POLJOPRIVREDI	505
(Iz diskusije na sastanku o problemima poslovnih saveza i udruživanja u poljoprivredi, 6. januara 1959. godine)	
O PROBLEMIMA POLJOPRIVREDE I ZADRUGARSTVA	513
(Izlaganje na sastanku o problemima poljoprivrede i zadrugarstva, 19. januara 1959. godine)	
SVOJINSKI ODNOSI I UNAPREĐENJE POLJOPRIVREDE	525
(Izlaganja na Savetovanju o problemima poljoprivrede na području Istočne Slavonije, u Osijeku 20. januara 1959. godine)	
<i>PRILOZI:</i>	
O FUNKCiji I ORGANIZACiji POSLOVNIH SAVEZA	533
(Beleška sa sastanka o pitanjima zadrugarstva od 30. juna 1956. godine)	
O NEKIM PITANJIMA ZEMLJIŠNE POLITIKE	541
(Beleška sa sastanka koji je, u vezi sa pripremama Zakona o iskorišćavanju poljoprivrednog zemljišta održan 11. jula 1958. godine)	